

॥ ॐ नमः सिद्धेभ्यः ॥

श्रीमद् आचार्य नेमिचन्द्र सिद्धान्तचक्रवर्तिविरचित

लब्धिसार

(द्वितीय-भाग)
(अपरनाम क्षपणासार)

: अनुवादिका व संपादिका :

ब्र. डॉ. सुश्री. सुजाता रोटे, बाहुबली
शास्त्री, जैनदर्शनाचार्य, पीएच.डी.

: प्रकाशक :

अनेकान्त शोधपीठ, बाहुबली

ता. हातकणंगले, जि. कोल्हापूर - ४१६ ११०

श्री जीवराज जैन ग्रंथमाला

टी.पी.४, प्लॉट नं. ५६/१०, बुधवार पेठ,

जुना पेठ नाका, सोलापूर - ०२

लब्धिसार
(द्वितीय भाग)

प्रकाशक :

अनेकान्त शोधपीठ, बाहुबली
ता. हातकणंगले, जि. कोल्हापूर - ४१६ ११०

श्री जीवराज जैन ग्रंथमाला
टी.पी.४, प्लॉट नं. ५६/१०, बुधवार पेठ,
जुना पेठ नाका, सोलापूर - ०२

प्रथम आवृत्ती : १००० प्रति

सद्दानराशी : रु. १००/-

अक्षरजुळवणी व मुद्रक :
एम स्केअर अॅडव्हर्टायझिंग
शनिवार पेठ, पुणे - ४११०३०
मो. ९८२२१४१३१२

प्राप्तिस्थान :

श्री भरतेश ग्रंथ भांडार, बाहुबली
ता. हातकणंगले जि. कोल्हापूर - ४१६ ११०
फोन नं. (०२३०) २५८४४२२

श्री जीवराज जैन ग्रंथमाला
टी.पी.४, प्लॉट नं. ५६/१०, बुधवार पेठ,
जुना पेठ नाका, सोलापूर - ०२
फोन नं. (०२१७) २३२०००७

श्री महावीर ग्रंथ भांडार, कारंजा
श्री महावीर ब्रह्मचर्याश्रम, कारंजा (जि.वाशिम)
फोन नं. (०७२५६) २२२०३१

श्री पार्श्वनाथ ग्रंथ भांडार, वेरूळ
श्री पार्श्वनाथ ब्रह्मचर्याश्रम, वेरूळ
ता. दौलताबाद, जि. औरंगाबाद
फोन नं. (०२४३७) २४४५९०, २४४४३२

प्रकाशकीय

आधुनिक गुरुकुल शिक्षणप्रणालीचे प्रणेते प.पू.१०८ गुरुदेवश्री समंतभद्र महाराजांनी आषाढ शुद्ध द्वितीया, १३ जुलै १९३४ रोजी 'श्री बाहुबली ब्रह्मचर्याश्रम, बाहुबली' या गुरुकुल संस्थेची स्थापना केली. युगद्रष्टा गुरुदेवश्री समंतभद्र महाराजांचे कार्य बहुआयामी आहे. त्यांची बहुमुखी प्रतिभा व विशाल दृष्टिकोन आश्चर्यचकित करणारा आहे. जैन संशोधन क्षेत्रामध्येसुद्धा विशेष प्रगती व्हावी याकरिता २० फेब्रुवारी १९८३ रोजी 'गुरुकुल दिव्यावदान' या समारंभाप्रसंगी 'अनेकांत शोधपीठ' या ज्ञानपीठाची स्थापना केली. शोधपीठाचे कार्य व व्याप्ती याचा विचार करता स्वतंत्र व सर्व सोयींनी युक्त अशा इमारतीची आवश्यकता वाटू लागली. तेव्हा प.पू. गुरुदेवांच्या आशीर्वादाने, आचार्यश्री विद्यानंदजी महाराजांच्या सत्प्रेरणेने आदरणीय ब्र. माणिकचंद भीसीकर गुरुजी व आदरणीय गजाभूत यांच्या अथक प्रयत्नांने काही विद्याप्रेमी उदारधींच्या औदार्यपूर्ण देणगीतून 'श्री कुंदकुंद सिद्धांतभवन व अनेकांत शोधपीठ' या भव्य वास्तूची निर्मिती करण्यात आली. श्रुतपंचमीच्या शुभमुहूर्तावर दि. २८ मे १९९० रोजी आचार्यश्री विद्यानंद महाराजांच्या पावन उपस्थितीत व श्रवणबेळगोळचे स्वस्तिश्री चारुकीर्ती भट्टारक महाराज यांच्या करकमले या इमारतीचे उद्घाटन झाले.

या शोधपीठामार्फत आजपर्यंत अनेक उपक्रम राबविण्यात आले. त्यापैकी एक स्तुत्य उपक्रम आहे गुणवत्तापूर्ण व तथ्यात्मक असे संशोधनात्मक ग्रंथ प्रकाशित करणे. या श्रृंखलेमध्ये यापूर्वी सिद्धांतचक्रवर्ती आचार्यश्री नेमिचंद्र द्वारा विरचित 'लब्धिसार' हा करणानुयोगातील श्रेष्ठ ग्रंथ मराठी भाषिकांच्या हाती दिला होता. आता या ग्रंथाचाच द्वितीय भाग अपरनाम 'क्षपणासार' हा ग्रंथ मराठी भाषिक आत्मार्थी बांधवांच्या हाती देताना आम्हाला विशेष आनंद वाटत आहे.

ब्र. सुश्री सुजाताताई यांच्याद्वारे अनुवादित व संपादित 'लब्धिसार' (प्रथम भाग) याचे केवळ स्वागतच नव्हे, तर त्याचे मर्म देखील समजून घेण्याचा सर्वांनी प्रयत्न केला आहे. ताईची स्पष्टीकरणशैली मुद्देसूद व पायरीनुसार असते. त्यामुळे ग्रंथवाचन करताना जणू त्या समोर बसून आपणास शिकवीत आहेत असे वाटते. हेच तर खरे विशेषार्थलेखनाचे कौशल्य होय. हा क्षपणासार ग्रंथ देखील शिबिराच्या माध्यमातून शिकविला जाणार आहे. आतापर्यंत शोधपीठाने करणानुयोगाची बारा शिबिरे घेतली आहेत. करणानुयोगासारखा दुरुह विषय शिकणाऱ्या शिबिरार्थींची संख्या वाढतच चाललेली आहे. यावरून ताईची शिकविण्याची सरळ व रोचकशैली कळून येते. आज संपूर्ण भारतामध्ये क्षपणासारसारख्या ग्रंथातील विषयवस्तू शिकणारे व शिकविणारे खूपच कमी आहेत. आता तर साधुगणांच्या संघामध्ये सुद्धा हा ग्रंथ शिकविला अगर वाचला जात नाही, असे दिसते; पण येथे मात्र श्रावक-श्राविकांची रीघ लागलेली दिसते. ताईची करणानुयोग शिबिरे म्हणजे पंचमकाळातील ओयासिसच होय.

आचार्य नेमिचंद्र यांनी लब्धिसार या ग्रंथाची रचना केली आहे. त्यातील सहापैकी पाच अधिकाराचा प्रथम भाग यापूर्वीच प्रकाशित झाला आहे. सहावा अधिकार चारित्रमोहक्षपणाधिकार आहे. पहिल्या पाच

अधिकारांमध्ये ३९२ गाथा असून सहाव्या अधिकारात २६२ गाथा आहेत. असा हा सहावा अधिकार अति विस्तृत असल्याने त्यास लब्धिसाराचा द्वितीयभाग किंवा क्षपणासार या नावाने तो प्रसिद्ध आहे. सर्वप्रथम माधवचंद्र आचार्यांनी क्षपणासार या नावाचा स्वतंत्र गद्यात्मक ग्रंथ रचला आहे. त्याच्या आधाराने आचार्यकल्प पण्डित टोडरमलजींनी दूंदारी भाषेमध्ये सम्यग्ज्ञानचंद्रिका नावाची टीका लिहिली आहे. आर्यिका विशुद्धमती मातार्जींनी देखील हिंदीमध्ये विस्तारासह ग्रंथ प्रकाशित केला आहे. या दोन्ही हिंदीभाषेतील ग्रंथांचा व माधवचंद्राचार्यांच्या मूळ हस्तलिखित प्रतीचा आधार घेऊन ताईंनी विशेषार्थासह या ग्रंथाचे संपादन व लेखन केले आहे.

प्रस्तुत ग्रंथाची ही विशेषता आहे की अर्थसंदृष्टी स्वतंत्र शेवटी न देता ज्या त्या गाथेच्या विशेषार्थामध्ये समाविष्ट करण्यात आली आहे. दुसरी महत्त्वपूर्ण विशेषता ही आहे की यामध्ये कोष्टके, नकाशे व आकृत्या समाविष्ट करण्यात आल्या आहेत. तसेच गणिते देखील विस्तारपूर्वक सोडवून समजावून देण्याचा प्रयत्न केला गेला आहे. सर्वत्र सुव्यवस्थित व सुस्पष्ट मांडणी असल्यामुळे कोठेही गोंधळ होत नाही. ताईंची भाषा देखील अत्यंत मृदू आहे. खरंच आहे, मंदकषायी व भद्रपरिणामी जीवांची वाणी कोमलच असते. आत्मसाधना व ज्ञान-ध्यानामध्ये तत्पर असणाऱ्या जीवांची स्वपरोपकारी अमृतवाणी कोणास बरे मोहित करणार नाही ?

प्रस्तुत ग्रंथ मराठी भाषिक मुमुक्षू बांधवांच्या हाती यावा अशी तळमळ अनेक व्रती, प्रतिमाधारी व आत्मार्थी बांधवांची होती. त्यानुसार हा ग्रंथ प्रकाशित केला जात आहे. याकरिता प्रा. श्री. सुरेश कोठाडिया, सोलापूर यांनी रु. ६०,००० इतकी सद्दानराशी दिली आहे. हा ग्रंथ मराठीमध्ये स्वतः लिहून प्रकाशित करण्याचा त्यांचा स्वतःचा मानस होता; पण वृद्धापकाळातील अति दौर्बल्य परिस्थितीमुळे त्यांना हे शक्य झाले नाही. त्यांनी ही राशी जीवराज जैन ग्रंथमालेकडे ग्रंथप्रकाशनाकरिता सुपूर्द केली होती. पण ताईंनी स्वतः हे कार्य बाहुबलीत राहून केल्यामुळे प्रकाशक म्हणून दोन्ही संस्थांची नावे देण्यात येत आहेत. ग्रंथप्रकाशनाचा संपूर्ण खर्च ध.श्री. मिलींद्र शाह, मुंबई यांच्या सहकार्याने मुंबईतील मुमुक्षू बांधवांनी केला आहे. शिबिराकरिता येणाऱ्या अनेक श्रावक-श्राविकांनी देखील यथाशक्ती सद्दानराशी देऊन खूप मोठे सहकार्य केले आहे.

संचालक श्री. बी. टी. बेडगे यांनी ग्रंथाच्या प्रकाशनास सहमती, अनुमती दिली. त्याशिवाय सातत्याने प्रेरणा व सहकार्यही केले आहे. उपसंचालक श्री. अजित अण्णा यांचे अनमोल मार्गदर्शन लाभले तर श्री. महावीर चौगुले यांनी संपूर्ण ग्रंथाची विशुद्ध अक्षरमांडणी करून दिली. एवढेच नव्हे तर सुमारे पंधरा दिवस आपल्या सर्व व्यस्ततम कार्यातून बाहुबलीत येऊन टाईपसेटिंग करून दिले त्याबद्दल या सर्व मान्यवरांचे हार्दिक आभार !

प. पू. गुरुदेव १०८ श्री समंतभद्र महाराज यांचे
रौप्यमहोत्सवी समाधिवर्षप्रारंभ (२४ वी पुण्यतिथी),
श्रावण शु॥ पंचमी, दि. २४ जुलै २०१२

डॉ. नेमिनाथ शास्त्री, बाहुबली
एम.ए., बी.एड., पीएच.डी.
सचिव, श्री अनेकांत शोधपीठ, बाहुबली

माझे मनोगत

दीड वर्षापूर्वीच लब्धिसार प्रथम भागाचे प्रकाशन झाले आहे. आता हा द्वितीय भाग प्रकाशित करताना अतिशय आनंद होत आहे. प्रारंभ केलेले मंगल कार्य पूर्ण झाल्यावर कोणाला आनंद होणार नाही? लब्धिसार प्रथम भागाचे काम पूर्ण होताच द्वितीय भाग लिहण्यास प्रारंभ केला होता परंतु अन्य कार्यांच्या व्यस्ततेमुळे हे कार्य पूर्ण होण्यास विलंब झाला.

आचार्य नेमिचन्द्रांनी धवल व जयधवल ग्रंथाच्या आधाराने लब्धिसार ग्रंथाची रचना केली आहे. त्यामध्ये ६ अधिकार आहेत. त्यापैकी पहिले पाच अधिकार प्रथम भागामध्ये प्रकाशित झाले आहेत. सहावा चारित्रमोहक्षणाधिकार या द्वितीय भागात प्रकाशित होत आहे. हा अधिकार क्षपणासार या नावानेही प्रसिद्ध आहे. प्रथम पाच अधिकारावर सोळाव्या शताब्दीमध्ये झालेल्या नेमिचन्द्र आचार्यांनी संस्कृत टीका लिहली आहे. सहाव्या अधिकारावर संस्कृत टीका उपलब्ध नाही. माधवचन्द्र आचार्यांनी क्षपणासार नावाचा स्वतंत्र गद्यात्मक ग्रंथ रचला आहे. त्याच्या आधाराने पंडित टोडरमल्लजींनी दूंदारी भाषेमध्ये सम्यग्ज्ञानचंद्रिका नावाची टीका लिहली आहे. पं. रतनचन्द्रजी मुख्तार यांनीही हिंदी भाषेत क्षपणासार विशेषार्थासहित अनूदित केला आहे. आर्यिका विशुद्धमती मातांजीनी त्याचा पुन्हा विस्तार करून संपादन केले आहे. पं. टोडरमल्लजी व आर्यिका विशुद्धमती मातार्जींद्वारे रचित दोन ग्रंथांच्या आधाराने मराठी भाषेत अनुवाद केला आहे व पं. फुलचंदजीनी लिहिलेल्या प्रस्तावनेचा आधार घेऊन मराठी प्रस्तावना लिहिली आहे.

पं. टोडरमल्लजींनी माधवचन्द्र आचार्य रचित क्षपणासार ग्रंथामधील अर्थसंदृष्टी स्वतंत्र लिहली आहे. या मराठी क्षपणासारमध्ये ती अर्थसंदृष्टी विषयानुसार मूळग्रंथामध्ये त्या त्या ठिकाणीच लिहली आहे व तेथेच त्याचा खुलासा ही केला आहे. काही ठिकाणी विषय सुलभतेने समजण्यासाठी अंकसंदृष्टी कल्पिली आहे. काही कोष्टके व नकाशांची रचनाही नवीन केली आहे. कित्येक गाथांचे पाठ अशुद्ध प्रतीत होतात. त्यांचे संशोधन करण्याची खूप इच्छा होती; परंतु हस्तलिखित प्रती न मिळाल्यामुळे हे कार्य करू शकलो नाही याचा मनामध्ये खेद आहे. भविष्यामध्ये पुन्हा संपादन करण्याची संधी मिळाली तर संशोधन कार्य करू अशी भावना आहे. श्री माधवचन्द्र आचार्यरचित क्षपणासार ग्रंथ अद्यापि अप्रकाशित आहे. त्याची हस्तलिखित प्रती कारंजा ग्रंथभंडारातून प्राप्त झाली आहे. त्याचा हिंदी अनुवाद करून प्रकाशित करण्याचा संकल्प आहे.

जयधवलाच्या चौदा, पंधरा व सोळाव्या पुस्तकात याच विषयाचे वर्णन आहे म्हणून विशेष जिज्ञासूंसाठी टिप्पणीमध्ये त्या त्या विषयाचा पृष्ठक्रमांक दिला आहे.

आदरणीय भूतच्या समक्ष त्यांना प्रिय असणाऱ्या लब्धिसार ग्रंथाचे अनुवाद व संपादन

करण्याची मला संधी मिळाली व त्यासाठी त्यांचे शुभाशीर्वाद वयाच्या ९९ व्या वर्षीसुद्धा प्राप्त होत आहेत हे मी माझे परम सौभाग्य समजते. क्षपणासार ग्रंथ शिकण्याची त्यांची इच्छा अपूर्ण राहिली; परंतु हा मराठी क्षपणासार ग्रंथ पाहून त्यांना आपल्या इच्छापूर्तीचा निश्चित आनंद होईल.

संस्थेचे संचालक आदरणीय बी.टी. बेडगे गुरुजींची मला सर्व कार्यामध्ये मदत असते म्हणूनच मी कार्य करू शकते याकरिता मी त्यांची कृतज्ञ आहे. आदरणीय जडे गुरुजींचे योग्य मार्गदर्शन वेळोवेळी उपलब्ध होते त्यांची मी ऋणी आहे. उपसंचालक अजित पाटील व डॉ. नेमिनाथ शास्त्रींच्या सहाय्याशिवाय कोणतेही कार्य होऊ शकत नाही त्यामुळे मी त्यांची आभारी आहे.

चि. महावीर चौगुले यांनी कामाच्या व्यस्ततेतून वेळ काढून या ग्रंथाच्या अक्षरजुळवणीचे कार्य करून दिले त्याबद्दल त्यांना अनेकशः धन्यवाद!

पुष्कळ काळजी घेऊनसुद्धा छद्मस्थ जीवाकडून दोष हे घडतातच. या ग्रंथाच्या अनुवाद कार्यामध्ये अज्ञानतावश व प्रमादवश ज्या काही चुका झाल्या असतील त्याबद्दल मी देवशास्त्रगुरुंच्या चरणी क्षमायाचना करते. मराठी भाषा ही व्याकरणदृष्ट्या अतिशय अवघड भाषा आहे माझे मराठी भाषेतील ग्रंथांचे वाचन कमी असल्यामुळे व्याकरणाच्या अनेक चुका होतात तरी विज्ञ पाठकांनी दोषाकडे दुर्लक्ष करून चुका सुधारून घ्याव्यात ही नम्र विनंती.

- ब्र. सुजाता, बाहुबली

प्रस्तावना

लब्धिसार प्रथम भागामध्ये दर्शनमोहनीयाचा उपशम, क्षय, देशसंयमलब्धी, सकलसंयमलब्धी व चारित्रमोहनीयाचा उपशम या पाच विषयांचे वर्णन केले आहे. आता या दुसऱ्या भागामध्ये (क्षपणासारमध्ये) चारित्रमोहनीयाच्या क्षयाचे प्ररूपण करित आहेत. चारित्रमोहनीयाच्या क्षयाचे वर्णन १३ अधिकारांद्वारे केले आहे. १) अधःप्रवृत्तकरण २) अपूर्वकरण ३) अनिवृत्तिकरण ४) बंधापसरण ५) सत्त्वापसरण ६) क्रमकरण ७) क्षपणा ८) देशघातिकरण ९) अन्तरकरण १०) संक्रमण ११) अश्वकर्णकरण (अपूर्व स्पर्धककरण) १२) कृष्टिकरण १३) कृष्टिअनुभवन. वरील अधिकारांची समाप्ती झाल्यावर शेष राहिलेला वर्णविषय पुढील विभागाद्वारे समजाविला जाऊ शकतो. १४) सूक्ष्मकृष्टिकरण १५) सूक्ष्मसांपराय १६) क्षीणमोह गुणस्थान १७) सयोग केवली १८) केवली समुद्घात १९) योगनिरोध २०) अयोगकेवली.

या अधिकारांपैकी अधःप्रवृत्तकरण आदी तीन करणांचे लक्षण पूर्वीप्रमाणेच जाणावे. अधःकरण सातव्या गुणस्थानामध्ये, अपूर्वकरण आठव्या गुणस्थानामध्ये, तसेच अनिवृत्तिकरण नवव्या गुणस्थानामध्ये होते. श्रेणीच्या पूर्वी कोणत्याही एका गुणस्थानामध्ये हे तीन करण होतात; परंतु श्रेणीमध्ये तीन करण क्रमाने तीन गुणस्थानांमध्ये होतात. सातिशय मिथ्यादृष्टीला हे तिन्ही परिणाम होतात. तसेच सम्यग्दृष्टी, संयमी व श्रेणीवर आरूढ होणाऱ्या जीवांना देखील हे तीन करणपरिणाम होतात. या सर्व भिन्न भिन्न स्थानांमध्ये होणारे हे अधःकरणादी तीन करण परिणाम भिन्न भिन्न प्रकारचे आहेत. त्यांच्यामध्ये भिन्न भिन्न कार्य करण्याची शक्ती आहे. कोणी मिथ्यादृष्टी अनिवृत्तिकरणाच्या प्रथम समयामध्ये स्थित आहे व त्याच समयात कोणी मुनी नवव्या गुणस्थानाच्या प्रथम समयामध्ये स्थित आहेत. त्या दोघांचा समान समयवर्तिपणा असूनसुद्धा व एका नावाचा परिणाम असला तरी दोन अनिवृत्तिकरण परिणामांमध्ये भिन्नता आहे. येथे एकतेचा प्रश्नच येत नाही. एकाच गुणस्थानवर्ती समान समयातील जीवांचे अनिवृत्तिकरण परिणाम समान असतात हा नियम आहे. कोणत्यातरी विवक्षित गुणस्थानामध्ये स्थित जीवांच्या अधःकरण परिणामांहून अपूर्वकरण व अपूर्वकरणाहून अनिवृत्तिकरण परिणाम अनन्तपट विशुद्ध असतात; परंतु याचा अर्थ असा नाही की कोणत्याही गुणस्थानाचा अनिवृत्तिकरण परिणाम कोणत्याही अन्य गुणस्थानाच्या अधःकरण व अपूर्वकरण परिणामांहून अनन्तपट विशुद्धच असेल. कोणत्यातरी खालच्या गुणस्थानातील अनिवृत्तिकरण परिणामाहून वरच्या गुणस्थानातील अधःप्रवृत्तकरण परिणामसुद्धा अनन्तपट विशुद्ध असतो.^१

१) अधःप्रवृत्तकरण- यामध्ये गुणश्रेणिरचना, गुणसंक्रमण, स्थितिकाण्डकघात आणि अनुभागकाण्डकघात ही चार कार्ये होत नाहीत. प्रत्येक समयाला अनन्तपट विशुद्धीला प्राप्त होऊन प्रशस्त कर्माचा चतुःस्थानीय (गुड, खांड, शर्करा, अमृत समान) व अप्रशस्त कर्माचा द्विस्थानीय (लता, दारू/निंब, कांजीर समान) अनुभागबंध करतो. प्रत्येक अंतर्मुहूर्तामध्ये उत्तरोत्तर पल्योपमाचा संख्यातावा भागप्रमाण स्थितिबंध कमी करून स्थितिबंध करतो. या करणाच्या प्रथम समयामध्ये होणाऱ्या स्थितिबंधाहून त्याच्या अंतिम समयात संख्यातपट कमी स्थितिबंध होतो.

२) अपूर्वकरण- अपूर्वकरणाच्या प्रथम समयामध्ये गुणश्रेणी, गुणसंक्रम, स्थितिकाण्डकघात, अनुभागकाण्डकघात व अन्य स्थितिबंध आरंभ करतो. येथे गुणश्रेणीचा आयाम अपूर्वकरण, अनिवृत्तिकरण, सूक्ष्मसांपराय आणि क्षीणकषाय गुणस्थानकाळाहून काही अधिक असतो. ही गलितावशेष गुणश्रेणी आहे. अपूर्वकरणाच्या प्रथम समयामपासूनच प्रत्येक समयात असंख्यातपट क्रमाने द्रव्याचे अपकर्षण करून गुणश्रेणीची रचना करतो. तसेच अप्रशस्त अबन्धरूप प्रकृतींच्या द्रव्याला असंख्यातपट क्रमाने अपकर्षित करून बंधरूप आपल्या जातीच्या प्रकृतींमध्ये संक्रमित करतो. जघन्य अपकर्षणाचे प्रमाण एक समय कमी आवलीच्या एक समय अधिक त्रिभागप्रमाण आहे. ज्या कर्मांचे संक्रमण किंवा उत्कर्षण होते ते एक आवलिकाळापर्यंत तदवस्थ राहतात. त्यानंतर ते भजनीय आहेत. अर्थात त्यांचे संक्रमण किंवा उत्कर्षण होते किंवा होत नाही; परंतु ज्या कर्मपुंजाचे अपकर्षण होते त्याचे त्यानंतरच्या समयामध्ये संक्रमणावादी क्रियान्तर होऊ शकते.

अपूर्वकरणाच्या प्रथम समयात जघन्य स्थितिकाण्डक पल्योपमाचा संख्यातावा भागप्रमाण होतो व उत्कृष्ट त्याहून संख्यातपट होतो. अपूर्वकरणाच्या प्रथम समयात स्थितिकाण्डक, स्थितिबन्ध व स्थितिसत्त्वाचे जेवढे प्रमाण असते त्याच्या अंतिम समयात त्याहून संख्यातपट कमी होते. अपूर्वकरणाच्या प्रथम समयात स्थितिबन्ध अन्तःकोटाकोटी प्रमाण होतो व स्थितिसत्त्व त्याहून संख्यातपट असते. एक-एक स्थितिकाण्डक घाताच्या काळात हजारो अनुभागकाण्डकघात होतात. अशुभ प्रकृतींच्या अनुभागकाण्डकाचे प्रमाण अनन्त बहुभागप्रमाण आहे. प्रशस्त प्रकृतींच्या अनुभागाचा घात होत नाही. या गुणस्थानात ३६ प्रकृतींची बंधव्युच्छिती होते.

३) अनिवृत्तिकरण- अपूर्वकरणाचा काळ पूर्ण झाल्यावर हा जीव बादर सांपराय गुणस्थानामध्ये प्रवेश करतो. याच्या प्रथम समयात स्थितिकाण्डकादी नवीन सुरु होतात. याच समयात अप्रशस्त उपशमन, निधत्ती व निकाचन या तीन करणांची व्युच्छिती होते. प्रथम समयात प्रथम स्थितिकाण्डक विसदृश होतो. त्यानंतर सर्व जीवांचे दुसरादी स्थितिकाण्डक समान होतात. प्रथम जघन्य स्थितिकाण्डक पल्योपमाचा संख्यातावा भागप्रमाण होतो व उत्कृष्ट याहून संख्यातावा भाग अधिक होतो. शेष सर्व स्थितिकाण्डक सदृश होतात.

४) स्थितिबंधापसरण ५) स्थितिसत्त्वापसरण ६) क्रमकरण- स्थितिबंधापसरण म्हणजे नवीन स्थितिबंध कमी बांधणे व स्थितिसत्त्वापसरण म्हणजे पूर्वी बांधलेली सत्तारूप स्थिती कमी होत जाणे. स्थितिबंधापसरणांद्वारे स्थितिबंध कमी होतो. स्थितिकांडकघातांद्वारे स्थितिसत्त्व कमी होते. क्रमकरणाद्वारे नामादिकाच्या स्थितिबंधाचा क्रम बदलतो.

अनिवृत्तिकरणाचा संख्यात बहुभाग काळ व्यतीत झाल्यावर मोहादी कर्मांचा स्थितिबंध असंज्ञी पंचेन्द्रियाच्या स्थितिबंधासमान होतो. पुन्हा संख्यात हजार स्थितिबंधापसरणांद्वारे कमी होत क्रमाने चतुरिन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, द्वीन्द्रिय, एकेन्द्रियसमान स्थितिबंध होतो. त्यानंतर पुन्हा स्थितिबंध कमी होत क्रमाने पल्य, पल्याचा संख्यातावा भाग, दूरापकृष्टी व पल्याचा असंख्यातावा भाग स्थितिबंध होऊ लागतो. त्यानंतर स्थितिबंध क्रमाने कमी होत क्रमकरणाच्या विधीने मोहनीयाचा सर्वात कमी स्थितिबंध होतो. त्याहून संख्यातपट तीसियाचा (ज्ञानावरणादी तीन घातिकर्म), त्याहून असंख्यातपट नाम गोत्राचा व त्याहून काही अधिक अर्थात दीडपट वेदनीयाचा बन्ध होऊ लागतो. त्यानंतर स्थितिसत्त्वसुद्धा स्थितिबंधापसरणामध्ये सांगितलेल्या क्रमाने कमी होत जाते व स्थितिसत्त्वाचेसुद्धा क्रमकरण होते अर्थात सर्वात कमी मोहनीयाचे स्थितिसत्त्व, त्याहून असंख्यातपट तीन घातीचे, त्याहून असंख्यातपट नामगोत्राचे व त्याहून दीडपट वेदनीयाचे स्थितिसत्त्व होते. अशाप्रकारे क्रमकरणानंतर संख्यात हजार स्थितिबंध व्यतीत झाल्यावर असंख्यात समयप्रबद्धांची उदीरणा होऊ लागते.

७) संक्रमण- यानंतर संख्यात हजार स्थितिबंध झाल्यावर अति अप्रशस्त अशा ४ अप्रत्याख्याणावरण कषाय व ४ प्रत्याख्यानावरण कषायांना चार संज्वलन व पुरुषवेदामध्ये संक्रमित करून नष्ट करतो. त्यानंतर संख्यात हजार स्थितिबंध व्यतीत झाल्यावर दर्शनावरणाच्या स्त्यानगृद्ध्यादी तीन निद्रा व नामकर्माच्या नरक व तिर्यचगतीसंबंधी तेरा प्रकृती अशा सोळा प्रकृतींचा एकाच वेळेस स्वजाती प्रकृतिरूप संक्रमणाद्वारे क्षय करतो.

८) देशघातिकरण- यानंतर देशघातिकरण होते अर्थात मनःपर्यय आदी बारा प्रकृतींचा पूर्वी सर्वघाती द्विस्थानगत अनुभागबंध होत होता. आता येथून पुढे लता व दारूचा अनंतावा भागरूप देशघाती अनुभागबंध होतो.

९) अंतरकरण- देशघातिकरणानंतर हजारो स्थितिकांडक व्यतीत झाल्यावर हा जीव चार संज्वलन व नऊ नोकषायांचे अंतरकरण करतो. खालच्या व वरच्या निषेकांना सोडून अंतर्मुहूर्तमात्र मधल्या निषेकांचा अभाव करणे यास अंतरकरण म्हणतात. चार संज्वलन व तीन वेद यापैकी ज्या दोन प्रकृतींचा उदय असतो त्यांची प्रथम स्थिती अन्तर्मुहूर्तप्रमाण आणि शेष अकरा प्रकृतींची एक आवलिप्रमाण प्रथम स्थिती स्थापित करतो. ज्या निषेकांचे अंतर केले जाते त्यांचे द्रव्य बंधयुक्त प्रकृतींच्या द्वितीय स्थितीसमान नवीन स्थितीमध्ये व उदययुक्त प्रकृतींच्या प्रथम स्थितीमध्ये निक्षेपण

करतो. अंतरकरण क्रिया सम्पन्न झाल्यावर अनन्तर समयामध्ये सात करणे एकाच वेळेस प्रारंभ होतात. ती सात करणे - १) मोहनीयाचा एक लतास्थानीय बंध २) मोहनीयाचा एक लतास्थानीय उदय ३) मोहनीयाचा संख्यात वर्षप्रमाण स्थितिबंध ४) आनुपूर्वी संक्रम ५) लोभाचा असंक्रम ६) नंपुसकवेदाचे आयुक्तकरण संक्रमण ७) बंधानंतर सहा आवलिकाळ व्यतीत झाल्यावर उदीरणा. आनुपूर्वी संक्रमणानुसार नंपुसकवेद व स्त्रीवेदाच्या द्रव्याचे पुरुषवेदामध्ये संक्रमण, सात नोकषायांच्या द्रव्याचे संज्वलन क्रोधामध्ये संक्रमण क्रोध संज्वलनाचे मान संज्वलनामध्ये, मानसंज्वलनाचे मायासंज्वलनामध्ये मायासंज्वलनाचे लोभ संज्वलनामध्ये संक्रमण होते. केवळ लोभ संज्वलनाचे अन्य कोणतीही प्रकृतीमध्ये संक्रमण न होता त्याचा स्वमुखानेच क्षय होतो. अंतरकरण क्रिया संपन्न झाल्यावर प्रतिलोभ संक्रमण होत नाही.

१०) संक्रमण- यानंतर संख्यात हजार स्थितिबंध गेल्यावर नंपुसकवेदाचे पुरुषवेदामध्ये पूर्ण संक्रमण होऊन त्याचा क्षय होतो. येथे पुरुषवेदादी ज्या प्रकृतींचा बंध होतो त्यांच्या बंधद्रव्याहून उदयद्रव्य असंख्यातपट व उदयद्रव्याहून संक्रमणद्रव्य असंख्यातपट जाणावे. कारण प्रदेशबंध योगानुसार होतो. योगामध्ये चार प्रकारची वृद्धी, चार प्रकारची हानी व अवस्थान होते. तदनुसार प्रदेशबंधसुद्धा चार प्रकारची वृद्धी, हानी व अवस्थानरूपाने भजनीय जाणावा.

यानंतर क्रमाने स्त्रीवेद व सात नोकषायांचे संक्रमण होते. येथे जेवढ्या अनुभागसहित कर्माचा बंध होतो त्याहून अनंतपट अनुभागसहित कर्माचा उदय होतो व त्याहून अनन्तपट अनुभागसहित कर्माचे संक्रमण होते. विशेष हे आहे की अप्रशस्त कर्माचा अनुभागोदय अनंतपट कमी होतो आणि प्रदेशोदय असंख्यातपट अधिक होतो. संक्रमण भजनीय आहे. कारण एक काण्डकघात होईपर्यंत संक्रमण तदवस्थ राहते. त्यानंतर कांडक बदलल्यावर त्याचे प्रमाण अनन्तपट कमी होते. अशाप्रकारे हा जीव सात नोकषायांचा संक्रामक होतो. विशेषता ही आहे की अंतिम समयात पुरुषवेदाचे एक समय कमी दोन आवलिप्रमाण नवकबंध शिल्लक राहतात. अपगतवेदी झाल्यावर त्याचा नाश करतो.

११) अश्वकर्णकरण (अपूर्वस्पर्धककरण)- हा जीव ज्या समयात पुरुषवेदाच्या पूर्व सत्त्वद्रव्याबरोबर सहा नोकषायांचा क्षय करून प्रथम समयवर्ती अपगतवेदी होतो त्या समयापासून चार संज्वलन कषायांच्या अनुभागाचे अश्वकर्णकरण करतो. अश्वकर्णकरण म्हणजे घोड्याच्या कानाप्रमाणे संज्वलन क्रोधापासून संज्वलन लोभापर्यंत अनुभाग उत्तरोत्तर अनन्तपट कमी दिसतो व संज्वलन लोभापासून ते संज्वलन क्रोधापर्यंत अनुभाग उत्तरोत्तर अनन्तपट दिसतो. ज्या समयात हा जीव अनुभागाच्या अश्वकर्णकरणाला प्रारंभ करतो त्या समयात कांडकघाताकरिता अनुभागाच्या ज्या स्पर्धकांना ग्रहण करतो ते क्रोधामध्ये सर्वात कमी आहेत. त्याहून मान, माया व लोभामध्ये क्रमाने विशेष अधिक आहेत. तसेच घात केल्यावर जे अनुभागस्पर्धक शिल्लक राहतात ते लोभामध्ये सर्वात

कमी राह
स्पर्धकांच
स्पर्धकांच
प्रतिसमय
असंख्या
लोभामध
स्पर्धकांच
अश्वकर्ण

करून व
कषायांचे
आहे की
संग्रह कृ
कृष्टी हो
व जो ल
एकेका
क्रोधापर्य
कृष्टीच्या
त्यास कृ
स्वस्थान
जाणून स

केलेल्या
अनन्तप
पार्श्वभा
याप्रकारे
सर्वामध
पाठीमा
येथेसुद्ध

कमी राहतात. त्याहून माया, मान व क्रोधामध्ये क्रमाने अनंतपट शिल्लक राहतात. त्याचवेळी पूर्व स्पर्धकांच्या जघन्य वर्गणेच्या खाली नवीन अपूर्व स्पर्धकांची रचना होते. ते अपूर्व स्पर्धक यथायोग्य पूर्व स्पर्धकांबरोबर उदीर्ण सुद्धा होतात. अशाप्रकारे द्वितीयादी समयांमध्ये सुद्धा जाणावे. विशेष हे आहे की प्रतिसमय जे अपूर्व स्पर्धक केले जातात ते पूर्व समयात केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांपेक्षा उत्तरोत्तर असंख्यातपट कमी होतात. क्रोधामध्ये अपूर्व स्पर्धक सर्वात कमी होतात, त्याहून मान, माया व लोभामध्ये उत्तरोत्तर विशेष अधिक होतात. अशाप्रकारे अश्वकर्णकरणाच्या अंतिम समयापर्यंत अपूर्व स्पर्धकांची रचना होते. हे सर्व कार्य येथे प्रतिसमय वाढत्या विशुद्धीमुळे सहज होत जाते. हा अश्वकर्णकरणाचा काळ क्रोधवेदक काळाचा साधिक तिसरा भागप्रमाण आहे.

१२) कृष्टिकरण- त्यानंतर क्रोधादी चार कषायासंबंधी पूर्व व अपूर्व स्पर्धकांचे अपकर्षण करून बादर कृष्टींची रचना होते. हा सुद्धा क्रोध-वेदक-काळाचा दुसरा त्रिभाग आहे. क्रोधादी चारी कषायांपैकी प्रत्येकाच्या तीन-तीन संग्रह कृष्टी होतात आणि अंतर कृष्टी अनन्त होतात. येथे हे विशेष आहे की जो क्रोध कषायाच्या उदयाने क्षपक श्रेणीवर चढतो त्याला क्रोधादी चारी कषायांच्या बारा संग्रह कृष्टी होतात. जो मानाच्या उदयाने क्षपक श्रेणी चढतो त्याला मानादी तीन कषायांच्या नऊ संग्रह कृष्टी होतात. जो मायेच्या उदयाने क्षपकश्रेणी चढतो, त्याला माया व लोभाच्या सहा संग्रहकृष्टी होतात व जो लोभाच्या उदयाने क्षपकश्रेणी चढतो, त्याला केवळ लोभ कषायाच्या तीन संग्रहकृष्टी होतात. एकेका संग्रहकृष्टीमध्ये अंतरकृष्टी अनन्त होतात. या सर्व कृष्टी अनुभागाच्या अपेक्षेने लोभापासून क्रोधापर्यंत उत्तरोत्तर अनन्तपट आहेत व क्रोधापासून लोभापर्यंत अनन्तपट हीन आहेत. दोन संग्रह कृष्टींच्यामध्ये जे अंतर आहे त्यास संग्रहकृष्ट्यन्तर म्हणतात व दोन अंतर कृष्टींच्या मध्ये जे अंतर आहे त्यास कृष्ट्यन्तर म्हणतात. लोभापासून क्रोधापर्यंत स्वस्थान अन्तर क्रमाने अनन्तपट आहे. त्या सर्व स्वस्थान अंतराहून संग्रहकृष्टींचे अंतर अनन्तपट आहे. याचा विशेष विचार मूलग्रंथात केला आहे तेथून जाणून घ्यावा.

प्रत्येक समयात हा जीव संग्रहकृष्टींच्या खाली नवीन अपूर्व कृष्टींची रचना करतो आणि पूर्वी केलेल्या कृष्टींच्या पार्श्व भागामध्ये त्याच्या समान अनुभागयुक्त कृष्टींची सुद्धा रचना करतो. ज्या अनन्तपट हीन शक्तियुक्त कृष्टी खाली केल्या जातात, त्यांची अधस्तन कृष्टी संज्ञा आहे व ज्या पार्श्वभागात पूर्व कृष्टींच्या समान शक्तियुक्त कृष्टी केल्या जातात, त्यांना पार्श्वकृष्टी अशी संज्ञा आहे. याप्रकारे दुसऱ्या समयात १२ संग्रहकृष्टींच्यामध्ये ११ अंतर संग्रहकृष्टी व अंतर कृष्टी होतात. या सर्वांमध्ये होणाऱ्या प्रदेशविन्यासाच्या क्रमाने ऊंटाच्या पाठीप्रमाणे रचना होते. ज्याप्रमाणे ऊंटाची पाठ पाठीमागे ऊंच असून मध्यभागात खाली असते पुन्हा पुढे ऊंच-खालीरूपाने असते त्याप्रमाणे येथेसुद्धा प्रदेशपुंज प्रथम जास्त नंतर थोडा पुन्हा सन्धीमध्ये जास्त नंतर थोडा निक्षिप्त होतो म्हणून

दिल्या जाणाऱ्या द्रव्याची २३ ठिकाणी ऊंटकूटाप्रमाणे रचना होते. अशाचप्रकारे पुढे सुद्धा कृष्टिकरणाच्या सर्व काळामध्ये जाणावे. परंतु सर्व द्रव्य मिळून पाहिले असता लोभाच्या प्रथम नवीन संग्रहकृष्टीच्या जघन्यकृष्टीपासून क्रोधाच्या तिसऱ्या संग्रहकृष्टीच्या अंत कृष्टीपर्यंत अनन्तावा भाग घटताक्रम दिसतो अर्थात गोपुच्छाकार रचना दिसते.

कृष्टी व स्पर्धकांमध्ये हा फरक आहे की प्रथम कृष्टीपासून अंतःकृष्टीपर्यंत प्रत्येक कृष्टीचा अनुभाग उत्तरोत्तर अनंतपट असतो; परन्तु स्पर्धकांमध्ये प्रथम वर्गणेपासून अंतिम वर्गणेपर्यंत अनुभाग विशेष अधिक, विशेष अधिक असतो. हा जीव ज्या काळात कृष्टींची रचना करतो त्या काळामध्ये त्याला पूर्व व अपूर्व स्पर्धकांचाच उदय येतो. अशाप्रकारे जेव्हा क्रोध संज्वलनाच्या प्रथम स्थितीमध्ये उच्छिष्टावली काळ शिल्लक राहतो तेव्हा कृष्टिकरणकाळ समाप्त होतो.

१३) कृष्टिवेदन- कृष्टिकरणाच्या अनन्तर समयामध्ये तो क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीतून द्रव्य अपकर्षण करून प्रथम स्थिती स्थापित करून मधल्या कृष्टींचे वेदन करतो. तेथे क्रोधाचे उच्छिष्टावलिमात्र जे निषेक शिल्लक राहिले त्यांना कृष्टिरूप परिणमवून त्यांचे वेदन करतो व जे दोन समय कमी दोन आवलिप्रमाण नवीन समयप्रबद्ध शिल्लक राहतात त्यांना कृष्टिरूप परिणमवून त्यांचा नाश करतो.

कृष्टींची रचना करणारा लोभापासून क्रोधापर्यंत क्रमाने कृष्टींची रचना करतो, परन्तु कृष्टींचा वेदक प्रथम क्रोधाच्या संग्रहकृष्टीचे वेदन करतो. नंतर मान, माया व लोभाच्या संग्रहकृष्टींचे क्रमाने वेदन करतो. त्यामध्येसुद्धा जी क्रोधाची तिसरी संग्रहकृष्टी आहे तिला प्रथम वेदतो. त्यानंतर दुसऱ्या व पहिला संग्रह कृष्टींना वेदतो. म्हणून वेदनाच्या अपेक्षेने क्रोधाच्या तिसऱ्या कृष्टीला प्रथम कृष्टी म्हटले आहे. कृष्टींचे वेदन करणारा जीव प्रथम मयात सर्व कृष्टींच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण कृष्टींचा नाश करतो. दुसऱ्या मयात त्याच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण कृष्टींचा नाश करतो. अशाप्रकारे उपान्त्य मयापर्यंत जाणावे. कोणत्या कृष्टींचा बंध होतो, कोणत्या कृष्टींचा उदय होतो व कोणत्या कृष्टी बन्धउदयरहित आहेत याचा विचार मूळामधून करून घ्यावा.

कृष्टींच्या संक्रमणाविषयी हा नियम आहे की विवक्षित कषायाच्या प्रथमादी संग्रहकृष्टींचे द्रव्य आपापल्या संग्रहकृष्टीमध्ये आणि पुढील कषायांच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित होते. लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य लोभाच्या द्वितीय आणि तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये, तसेच लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य त्याच्याच तिसऱ्या संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित होते व लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य अन्य कोणामध्येही संक्रमित होत नाही.

हा कृष्टिवेदक जीव प्रत्येक समयामध्ये बारा कृष्टींच्या अग्र भागापासून असंख्याताव्या भागप्रमाण कृष्टींचा नाश करतो. येथे काण्डकघात होत नाही. संक्रमणद्रव्यातून असंख्याताव्या भागप्रमाण द्रव्याद्वारे अधस्तन अपूर्वकृष्टींना करतो व असंख्यात बहुभागप्रमाण द्रव्य अंतर कृष्टीमध्ये

देतो. बंधद्रव्यातून अनन्तावा भागप्रमाण पूर्व कृष्टीमध्ये देतो व अनन्त बहुभागप्रमाण द्रव्याद्वारे अंतर कृष्टीमध्ये नवीन कृष्टीची रचना करतो. क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमणद्रव्याचा अभाव असल्यामुळे त्याच्या बंध द्रव्याद्वारे अपूर्व कृष्टीना करतो. शेष अकरा संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमण द्रव्याद्वारे अपूर्व कृष्टीना करतो.

क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या वेदनानंतर क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीतून द्रव्याचे अपकर्षण करून क्रोधाची प्रथम स्थिती स्थापित करतो आणि क्रोधाच्या द्वितीय कृष्टीचा वेदक होतो. याचेसुद्धा अन्तर्मुहूर्तापर्यन्त वेदन करतो. सर्वत्र हा नियम आहे की जेव्हा ज्या कषायाच्या ज्या संग्रहकृष्टीचे वेदन करतो तेव्हा त्याच संग्रहकृष्टीचा बंधक होतो व शेष कषायांच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचाच बन्ध करतो. याप्रमाणे द्वितीय संग्रह कृष्टीचे वेदन करून पूर्वोक्त क्रमाने क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचासुद्धा अन्तर्मुहूर्त काळापर्यंत वेदक होतो. हा क्रम लोभकषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या वेदनापर्यंत जाणावा. ज्यावेळी ज्या कृष्टीला वेदतो त्यावेळी त्याच्या प्रथम स्थितीमध्ये एक समय अधिक आवलिप्रमाण स्थिती शिल्लक राहिल्यावर त्याची जघन्य उदीरणा होते व तो अन्तिम समयवर्ती वेदक होतो.

१४) सूक्ष्मकृष्टिकरण- लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या वेदनकाळानंतर लोभाच्या द्वितीय संग्रह कृष्टीतून प्रदेश अपकर्षित करून प्रथम स्थिती स्थापित करतो व याच द्वितीय लोभकृष्टीच्या वेदककाळामध्ये लोभाच्या द्वितीय व तृतीय संग्रहकृष्टीतून द्रव्य घेऊन सूक्ष्मकृष्टीची रचना करतो. संपूर्ण लोभवेदक काळाचा दोन त्रिभागप्रमाण काळ नवव्या गुणस्थानात पूर्ण होतो. याच दोन त्रिभागप्रमाण काळामध्ये लोभाच्या प्रथम व द्वितीय संग्रहकृष्टीचे वेदन होते. शेष एक त्रिभागप्रमाण लोभ वेदककाळच सूक्ष्मसांपरायाचा काळ आहे. म्हणून लोभाच्या द्वितीय बादरकृष्टीच्या वेदनकाळामध्येच सूक्ष्मकृष्टीची रचना केली नाही तर तिसऱ्या त्रिभागकाळामध्ये सूक्ष्मकृष्टीचा वेदक होऊ शकत नाही. अशाप्रकारे जेव्हा लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये एक समय अधिक एक आवलिप्रमाण काळ शिल्लक राहतो तेव्हा हा जीव अनिवृत्तिकरण अंतिम समयवर्ती होतो व लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीला सूक्ष्मकृष्टिरूपाने परिणमवितो. केवळ एक समय कमी दोन आवलिप्रमाण नवक समयप्रबद्ध आणि एक समय अधिक एक आवलिप्रमाण उच्छिष्टद्रव्य बादर कृष्टिरूप शिल्लक राहते. तो जीव पुढच्या समयात सूक्ष्मसांपराय गुणस्थानाला प्राप्त होऊन उच्छिष्टावलिप्रमाण द्रव्याला क्रमाने स्तिबुक संक्रमणाद्वारे सूक्ष्मकृष्टिरूप परिणमवून त्याचा अभाव करतो. दोन समय कमी दोन आवलिप्रमाण द्रव्यालासुद्धा संक्रमणाद्वारे सूक्ष्मकृष्टिरूप परिणमवितो.

१५) सूक्ष्मकृष्टिवेदन (सूक्ष्मसांपराय गुणस्थान)- क्षपक जीव सूक्ष्मसांपराय गुणस्थानामध्ये प्रविष्ट होऊन सूक्ष्मकृष्टीचे वेदन करतो. सूक्ष्मसांपराय गुणस्थानाला प्राप्त झाल्यावर प्रथम समयामध्ये जे कार्यविशेष प्रारंभ होतात त्यांचे विवरण पुढीलप्रमाणे -

१) सूक्ष्मकृष्टीच्या अन्तर्मुहूर्तप्रमाण स्थितीच्या संख्याताव्या भागप्रमाण स्थितीचा एक स्थितिकाण्डकायाम होतो. २) मोहाच्या कृष्टिगत द्रव्याची अनुसमयापवर्तना होऊ लागते. ३) ज्ञानावरणादी कर्माचा स्थितिकाण्डकघात व अनुभागकाण्डकघात पूर्वीप्रमाणे चालू राहतो. ४) येथे नवीन उदयादी गुणश्रेणीची रचना होते. अपकृष्ट द्रव्याच्या एका भागाला गुणश्रेणीमध्ये निक्षिप्त करतो व शेष बहुभागप्रमाण द्रव्याला अन्तरायामाच्या वर द्वितीय स्थितीमध्ये यथाविधी निक्षिप्त करतो. पूर्वोक्त विधीने सूक्ष्मसांपराय गुणस्थानाचा संख्यात बहुभागप्रमाण काळ व्यतीत झाल्यावर अंतिम स्थितिकाण्डकाला ग्रहण करतो. तेव्हा सूक्ष्मसांपराय गुणस्थानाचा जो शेषकाळ आहे त्याप्रमाण गुणश्रेणी करतो. अशाप्रकारे सूक्ष्मलोभाचे वेदन करीत या गुणस्थानाच्या अंतिम समयाला प्राप्त होऊन मोहनीयाचा सर्वथा अभाव करतो.

१६) क्षीणमोह गुणस्थान- दहाव्या गुणस्थानाचा काळ संपल्यावर हा जीव क्षीणमोह नामक बाराव्या गुणस्थानाला प्राप्त होतो. याला यथाख्यात विहार शुद्धिसंयत म्हणतात. हाच जीव निर्ग्रन्थ वीतराग संज्ञेला सुद्धा प्राप्त होतो. याच्या प्रथम समयामध्ये ज्ञानावणादी सहा कर्मांची गुणश्रेणीरचना साधिक क्षीणमोह गुणस्थानाच्या काळप्रमाण करतो. येथे केवळ सातावेदनीयाचा एक समय स्थितियुक्त बन्ध होतो. यालाच ईर्यापथ आस्रव म्हणतात. येथे घातिकर्माचा स्थितिकाण्डकघात अन्तर्मुहूर्त आयामयुक्त व अघातिकर्माचा स्थितिकाण्डकायाम शेष स्थितिसत्त्वाचा असंख्यात बहुभागप्रमाण होतो. अशुभ प्रकृतीचा अनुभागकाण्डक अनन्त बहुभागप्रमाण होतो. गुणश्रेणी अवस्थित होते. जेव्हा हा जीव घातिकर्माच्या अंतिम स्थितिकाण्डकाचे पतन करतो तेव्हा याची कृत्यकृत्य छद्मस्थ अशी संज्ञा होते. यानंतर घातिकर्माची उदीरणा तोपर्यंत होते जोपर्यंत त्यांची स्थिती एक समय अधिक आवलिप्रमाण शिल्लक राहते. उदयावलीमध्ये प्रवेश केल्यावर क्रमाने उदय होऊन त्याचा नाश होतो. याच्या उपान्त्य समयामध्ये निद्रा व प्रचला या दोन प्रकृती उदय व सत्त्वातून व्युच्छिन्न होतात तसेच अंतिम समयामध्ये ज्ञानावरण, दर्शनावरण व अन्तरायाच्या शेष १४ प्रकृतींची सत्त्वव्युच्छिन्ती होते.

तीन वेद व चार कषायांपैकी कोणत्यातरी एका वेदाच्या व एका कषायाच्या उदयाने जीव क्षपकश्रेणी चढतो या अपेक्षेने १२ भंग होतात. त्याची विशेषता मूळग्रंथातून जाणून घ्यावी.

१७) सयोगकेवली- चार घातिकर्मांची उदय व सत्त्वव्युच्छिन्ती झाल्यावर हा जीव सर्वज्ञ-सर्वदर्शी सयोगी जिन होतो. याच्या प्रथम समयामध्ये चार घातिकर्मांचा अभाव झाल्यामुळे अनन्त चतुष्टयाची युगपत् प्राप्ती होते. सात प्रकृतींचा पूर्वीच क्षय झाल्यामुळे क्षायिक सम्यक्त्व व चारित्रमोहाचा क्षय झाल्यामुळे क्षायिक चारित्रसुद्धा असते. सयोग केवलींना इन्द्रियजन्य सुख-दुःख होत नाही. ते इन्द्रियातीत सुखाने युक्त असतात. कारण दानान्तरायादी अन्तराय कर्मांचा अभाव झाल्यामुळे वेदनीय कर्म आपले कार्य करण्यामध्ये असमर्थ आहे. यांना सातावेदनीयाचा एक समयवाला स्थितिबन्ध होत

असल्यामुळे सातावेदनीयाचा निरंतर उदय आहे. जेव्हा पूर्वबद्ध वेदनीयाचा उदय होतो तो सुद्धा सातारूप परिणमतो, यांचे परमौदरिक शरीर असते. कारण बाराव्या गुणस्थानाच्या अंतिम समयात शरीरामध्ये राहणाऱ्या निगोदी जीवांचा अभाव होतो व प्रतिसमय दिव्यतम नवीन नोकर्म वर्गणांचे ग्रहण होते.

१८) समुद्घात केवली- जेव्हा आयुमध्ये अन्तर्मुहूर्तकाळ शिल्लक राहतो तेव्हा तीन अघाती कर्मांच्या स्थितीला आयुकर्मांच्या स्थितिसमान करण्यासाठी यथासंभव केवली जिन समुद्घात करतात. दण्ड, कपाट, प्रतर आणि लोकपूरणाच्या भेदाने समुद्घात चार प्रकारचा आहे. याला चढताना चार समय व उतरताना चार समय असे एकूण आठ समय लागतात. ज्यावेळी केवली जिन समुद्घाताच्या सन्मुख होतात तेव्हा सर्वप्रथम आवर्जितकरण म्हणजे (समुद्घाताच्या सन्मुख होणे) होते.

केवली जिनांच्या स्वस्थान अवस्थेमध्ये व आवर्जितकरणाच्या काळामध्ये स्थिती व अनुभागाचा घात होत नाही. येथे उदयादी अवस्थित गुणश्रेणी आयाम आहे व गुणश्रेणीचे द्रव्यसुद्धा अवस्थित असते. मात्र स्वस्थान केवलीच्या गुणश्रेणी आयामाहून आवर्जितकरणासंबंधी गुणश्रेणी आयाम संख्यातपट कमी आहे. तो आवर्जितकरणाच्या समयापासून शिल्लक राहिलेला सयोगी जिनाचा काळ, अयोगी जिनाचा काळ व त्याचा संख्यातावा भाग सर्व मिळून जेवढा काळ होतो तेवढा आहे. स्वस्थान गुणश्रेणीच्या काळामध्ये जेवढ्या द्रव्याचे अपकर्षण होते त्याहून आवर्जितकरणाच्या काळामध्ये असंख्यातपट द्रव्याचे अपकर्षण होते. आवर्जितकरण संपन्न झाल्यावर केवली जिन केवलिसमुद्घात क्रिया संपन्न करतात.

समुद्घात करताना प्रथम चार समयांमध्ये एकेका समयात आयुकर्मांशिवाय शेष तीन अघाती कर्मांच्या शिल्लक राहिलेल्या स्थितीच्या असंख्यात बहुभागाचा घात करतो व अप्रशस्त कर्मांच्या शेष राहिलेल्या अनुभागाच्या अनन्त बहुभागाचा घात करतो. जेव्हा हा जीव लोकपूरण क्रिया संपन्न करतो तेव्हा योगाची एक वर्गणा होते. याचा अर्थ असा की यापूर्वी आत्मप्रदेशांमध्ये योगाचे अविभाग प्रतिच्छेद हीनाधिक असतात. येथे आत्म्याच्या सर्व आत्मप्रदेशांमध्ये योगाचे अविभागप्रतिच्छेद समान होतात. ते सूक्ष्म निगोदी जीवाच्या जघन्य योगासंबंधी जघन्य वर्गणेहून सुद्धा कमी होतात. ते केवळ एक समयापर्यंत राहतात. यानंतर पुन्हा हीनाधिक होतात.

१९) योगविरोध- समुद्घात क्रियासंपन्न झाल्यावर अंतर्मुहूर्तानन्तर सयोग केवली भगवान योगविरोध करतात. कर्मांना ग्रहण करण्यामध्ये निमित्तभूत जीवप्रदेशांच्या परिस्पन्दाला योग म्हणतात. त्याचा नाश करणे 'निरोध' आहे. केवलींना मन-वचन-काय हे तिन्ही योग बादर असतात. बादर काययोगाद्वारे क्रमाने बादर मनोयोग, बादर वचनयोग, बादर उच्छ्वास-निश्वासाला सूक्ष्मरूप करतात.

नंतर बादर काययोगाचा सुद्धा निरोध करून सूक्ष्म काययोग करतात, पुन्हा सूक्ष्म काययोगाद्वारे क्रमशः सूक्ष्म मनोयोग, वचनयोग व उच्छ्वास-निश्वासाचा नाश करून तो जीव सूक्ष्म क्रियाप्रतिपाती ध्यानाला प्राप्त होतो. ज्यावेळी सूक्ष्म काययोगाला प्रारंभ होतो त्या समयपासून अन्तर्मुहूर्तकाळापर्यंत योगासंबंधी पूर्व स्पर्धकांच्या खाली श्रेणीच्या असंख्यातावा भागप्रमाण अपूर्व स्पर्धकांची रचना करतात. योगाला उत्तरोत्तर कमी करण्यासाठी प्रथम समयामध्ये जेवढ्या जीवप्रदेशांचे अपकर्षण करतात. त्याहून द्वितीयादी समयामध्ये उत्तरोत्तर असंख्यातपट जीवप्रदेशांचे अपकर्षण करतात.

यानंतर सयोगी जिन अपूर्व स्पर्धकांच्या खाली जगत्श्रेणीच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण सूक्ष्म कृष्टींना करतात. कृष्टिगत जीवप्रदेशांची शक्ती अपूर्व स्पर्धकांहून असंख्यातपट हीन होते. कृष्टिकरण क्रिया संपन्न झाल्यावर पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांचा अभाव करून केवली सूक्ष्म कृष्टिगत योगाचे वेदन करतात. त्यानंतर प्रथम समयामध्ये सर्व कृष्टींच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण खालच्या व वरच्या कृष्टींना मध्यम कृष्टिरूप परिणमवून नष्ट करतात व बहुभागप्रमाण कृष्टींना उदयाद्वारे नष्ट करतात. यानंतर उत्तरोत्तर विशेष कमी कृष्टींचा उदय होतो. जेव्हा सयोग गुणस्थानाचा अंतिम समय प्राप्त होतो तेव्हा शेष सर्व असंख्यात बहुभागप्रमाण मधील कृष्टींचा सुद्धा नाश करतात.

जेव्हा सयोगी गुणस्थानाचा अन्तर्मुहूर्त काळ शिल्लक राहतो तेव्हा वेदनीय, नाम व गोत्र कर्माच्या अंतिम स्थितिकाण्डकाला नाश करण्यासाठी ग्रहण करतात. यामध्ये सयोगी आणि अयोगी गुणस्थानाचा जेवढा काळ शिल्लक राहतो तेवढ्या निषेकांना सोडून गुणश्रेणिशीर्षसहित संपूर्ण उपरितन स्थितीला ग्रहण करतात. अशाप्रकारे तीन अघाती कर्मांच्या स्थितीला कमी करत अयोगी जिनाच्या प्रथम समयामध्ये आयुकर्माच्या समान शेष कर्मांची स्थिती शिल्लक राहते.

२०) अयोग केवली- अयोगी जिन समुच्छिन्न क्रियानिवृत्ती नामक चतुर्थ शुक्लध्यान करतात. तसेच प्रथम समयामध्येच शीलाच्या ईशपणाला प्राप्त करून संपूर्ण आस्रवबंधरहित होतात. अयोगीच्या काळाचे प्रमाण 'अ, इ, उ, ऋ, लृ' या पाच न्हस्व स्वर उच्चारणाच्या काळप्रमाण लघू अंतर्मुहूर्त आहे. या काळाच्या उपान्त्य समयामध्ये बाहत्तर (७२) प्रकृती व अंतिम समयत तेरा प्रकृतींचा क्षय करून अनन्तर समयामध्ये सिद्ध होतात आणि सिद्धालयामध्ये जाऊन विराजमान होतात. असे सिद्धिगतीला प्राप्त सिद्ध भगवान आम्हाला उत्कृष्ट सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्रलब्धीबरोबर उत्कृष्ट समाधी देवोत.

विषयानुक्रमणिका

विषय	गाथा क्र.	पृष्ठ क्र.
चारित्रमोहक्षपणाधिकार	-	-
● चारित्रमोहाच्या क्षपणेसंबंधी अधिकारांचा निर्देश	३९३	०१
● अधःप्रवृत्तकरणामध्ये होणाऱ्या क्रिया	३९४-३९७	०२
● चारित्रमोहाच्या क्षपणेसाठी उद्यत जीवाचे परिणाम	-	०४
योग, कषाय, लेश्यादी कसे होतात याचे वर्णन	-	
● अपूर्वकरणामध्ये होणारे कार्य विशेष	३९८	१०
● अपूर्वकरणामध्ये होणाऱ्या गुणश्रेणीचे कथन	३९९-४००	१०
● गुणसंक्रमणाचा निर्देश	४०१	१३
● अपकर्षणासंबंधी अतिस्थापनेचे कथन	४०२	१३
● संक्रमण, उत्कर्षण, अपकर्षणाविषयी विशेष नियम	४०३-४०५	१४
● अपूर्वकरणामध्ये जघन्य उत्कृष्ट स्थितिकांडकाचे प्रमाण	४०६	२०
● अपूर्वकरणामध्ये प्रथम व अंतिम स्थितिकांडकायाम	४०७-४०८	२१
स्थितिसत्त्व व स्थितिबंधाचे अल्पबहुत्व		
● अनुभागकांडकघाताचे वर्णन	४०९-४१०	२२
● अपूर्वकरणामध्ये बंधव्युच्छिन्तीचे कथन	४११	२४
● अनिवृत्तिकरणाच्या प्रथम समयातील आवश्यक	४१२	२५
● अनिवृत्तिकरण गुणस्थानामध्ये स्थितिकांडकाचे प्रमाण	४१३-४१४	२५
● स्थितिबंध व स्थितिसत्त्वाचे प्रमाण	४१५	२७
● स्थितिबंधापसरणाच्या क्रमाचे वर्णन	४१६-४१८	२८
● स्थितिकांडक व स्थितिबंधापसरणामध्ये विशेषता	४१९	३०
● स्थितिबंधापसरणाचे प्रमाण	४२०	३०
● स्थितिबंधाच्या क्रमकरणाचे प्ररूपण	४२१-४२७	३१
● स्थितिसत्त्वापसरणाचा निर्देश	४२८	३८
● क्रमकरणानंतर असंख्यात समयप्रबद्धांच्या उदीरणेला प्रारंभ	४२९	४०
● मध्यवर्ती आठ कषायांचे संक्रमण	४३०	४०

विषय	गाथा क्र.	पृष्ठ क्र.
● सोळा प्रकृतींचे संक्रमण	४३१	४२
● देशघातिकरणाचे निरूपण	४३२-४३३	४३
● अंतरकरणाचे विधान	४३४-४३६	४४
● अंतरकरणानंतर प्रारंभ होणारी सात करणे	४३७-४३८	५१
● आनुपूर्वी संक्रमणाचा क्रम	४३९-४४०	५२
● संक्रमणाद्वारे नपुसंकवेदाची क्षपणा	४४१	५३
● संक्रमणाला प्राप्त होणाऱ्या द्रव्याचे माहात्म्य	४४२	५३
● उदय आणि संक्रमणाची निरंतर गुणश्रेणी	४४३	५५
● स्त्रीवेदाचे संक्रमण व त्यामध्ये होणाऱ्या कार्यांचा निर्देश	४४४-४४५	५६
● सात नोकषायांच्या संक्रमणकाळामध्ये होणारे कार्यविशेष	४४६-४६२	५७
● अश्वकर्णकरणाचे स्वरूप	४६३	७०
● अश्वकर्णकरणाच्या प्रारंभी संज्वलनाच्या सत्त्व व बंधाचे प्रमाण	४६४	७०
● संज्वलनाच्या अनुभागाचे अल्पबहुत्व	४६५	७१
● घात झाल्यावर शेष अनुभागसत्त्वाचे प्रमाण	४६६	७२
● अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम समयात होणाऱ्या अपूर्व स्पर्धकांचे द्रव्य देण्याचे विधान कथन	४६७-४६९	७७
● पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांमध्ये गोपुच्छाकार रचना	४७०-४७१	९०
● लोभादिकांच्या स्पर्धकांच्या वर्गणासंबंधी विशेषविचार	४७२-४७३	१०२
● उपयोगी करणसूत्र	४७४	१०४
● क्रोधादिकांच्या काण्डकाचे प्रमाण	४७५	१०५
● प्रकृत अल्पबहुत्व	४७६	१०८
● अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम समयात स्पर्धकांच्या उदय व बंधाचे प्रमाण	४७७	१०९
● द्वितीयादी समयांमध्ये अपूर्व स्पर्धकांचे विधान	४७८-४७९	१११
● दीयमान द्रव्याचा क्रम	४८०	११३
● दृश्यमान द्रव्याचा क्रम	४८१	११५

विषय	गाथा क्र.	पृष्ठ क्र.
● प्रथम अनुभाग कांडकघाताचा परिणाम	४८२	११६
● प्रथमादी समयांमध्ये घटत्याक्रमाने अपूर्व स्पर्धकांची रचना	४८३	११७
● स्पर्धकांच्या वर्गणांमध्ये अविभाग प्रतिच्छेदाच्या अपेक्षेने अल्पबहुत्व	४८४	११८
● अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम अनुभागकांडकाचे पतन झाल्यावर स्पर्धकादिकांचे अल्पबहुत्व	४८५-४८७	११९
● अपूर्वस्पर्धककरणाची समाप्ती	४८८	१२६
● अश्वकर्णकरणाच्या अंतिम समयात स्थितिबंध व सत्त्व	४८९-४९०	१२६
● बादरकृष्टिकरणाच्या काळाचे प्रमाण	४९१-४९२	१२८
● बादरकृष्टिकरणासाठी द्रव्याचे अपकर्षण व त्याचा विभाग	४९३-४९४	१३१
● संग्रह व अवयवकृष्टींची संख्या	४९५	१३२
● कृष्टींमध्ये कषाय व नोकषायाच्या द्रव्यविभाजनासंबंधी विशेष	४९६-४९७	१३४
● कोणत्या कषायाने श्रेणी चढणाऱ्याच्या किती संग्रहकृष्टी होतात?	४९८	१३८
● अंतरकृष्टींची संख्या व त्यांचा क्रम	४९९-५००	१३९
● लोभाच्या जघन्यकृष्टीपासून क्रोधाच्या उत्कृष्ट कृष्टीपर्यंत देयद्रव्याचा क्रम	५०१-५०२	१४३
● द्वितीयादी समयांमध्ये खाली व पार्श्वभागामध्ये अपूर्वकृष्टींची रचना	५०३-५०४	१४६
● पूर्व-अपूर्व कृष्टींमध्ये द्रव्य देण्याचा क्रम व उल्लूक रचना	५०५-५०६	१६५
● कृष्टिकरणाच्या अंतिम समयात स्थितिबंध व स्थितिसत्त्वाचे प्रमाण	५०७-५०९	१७३
● अनुभागाच्या अपेक्षेने कृष्टी व स्पर्धकाचे लक्षण	५१०	१७५
● कृष्टिकारक कृष्टीचा भोक्ता नाही व कृष्टिकरणाचे निष्ठापन	५११	१७५
● कृष्टिवेदनाच्या प्रथम समयात स्थितिबंध व सत्त्व	५१२	१७६
● उच्छिष्टावली व नवकबंधाच्या अनुभागाचा निर्देश	५१३	१७७
● कृष्टिकारक व कृष्टिवेदनाचा क्रम	५१४	१७८
● कृष्टिवेदकाच्या प्रथम समयात क्रोधाची प्रथम स्थिती	५१५	१७८
● उदीयमान व बध्यमान कृष्टींचा निर्देश	५१६	१८३

विषय	गाथा क्र.	पृष्ठ क्र.
● खालील व वरील अनुभय, उदय व उभयकृष्टींचे अल्पबहुत्व	५१७-५१८	१८४
● द्वितीयादी समयांमध्ये उदयादी कृष्टींचे प्रमाण व विशेष	५१९-५२१	१८६
● प्रतिसमय कृष्टींच्या बंध-उदयाची अहिगती	५२२	१९२
● संक्रमण द्रव्याचे विधान	५२३	१९३
● प्रतिसमय अपवर्तनाच्या प्रवृत्तीचा क्रम	५२४	१९७
● परस्थान स्वस्थान गोपुच्छाचा नाश	५२५	२००
● आय व व्ययद्रव्याचे कथन	५२६	२००
● स्वस्थान व परस्थान गोपुच्छाच्या सद्भावाचे विधान	५२७	२०१
● मध्यमखंडादिक करण्याचे विधान	५२८	२०५
● संक्रमण द्रव्य व बंध द्रव्याचा विभाग	५२९-५३२	२०५
● बंध अपूर्व कृष्टींमध्ये अंतरालाचे प्रमाण	५३३	२०८
● बंधद्रव्य देण्याचे विधान	५३४	२०८
● संक्रमणद्रव्याद्वारे अधस्तन व अंतर अपूर्व कृष्टींची रचना	५३५-५३६	२१०
● घात कृष्टींचे प्रमाण	५३७-५३८	२३३
● क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टींच्या प्रथम स्थितीमध्ये एक समय अधिक आवली शेष राहिल्यावर जघन्य उदीरणा व चरमवेदक	५३९	२३५
● त्या समयी स्थितिबंध व स्थितिसत्त्व	५४०-५४१	२३६
● क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टींचे वेदन व त्यावेळी होणारे कार्यविशेष	५४२-५४५	२३८
● क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टींच्या स्वस्थान परस्थान संक्रमणाची सीमा	५४६	२४१
● स्वस्थान-परस्थान संक्रमणाचा नियम	५४७	२४१
● कोणकोणत्या कृष्टींच्या संक्रमणाचा अभाव	५४८	२४३
● वेद्यमान व अवेद्यमान संग्रहकृष्टींच्या बंध-अबंधाचा निर्देश	५४९	२४३
● द्वितीय संग्रह कृष्टींच्या वेदनकाळात अवयव कृष्टींचे व द्रव्याचे अल्पबहुत्व	५५०	२४४
● वेद्यमान कृष्टींची प्रथम स्थिती समयाधिक आवली शिल्लक राहिल्यावर होणारे कार्यविशेष	५५१	२४६

पृष्ठ क्र.	विषय	गाथा क्र.	पृष्ठ क्र.
१८४	● द्वितीय संग्रह कृष्टिवेदकाच्या अंत समयात स्थितिबंध व स्थितिसत्त्व	५५२-५५४	२४६
१८६	● तृतीय संग्रहकृष्टीची प्रथम स्थितिस्थापना व अंत समयात	५५५	२४८
१९२	बंध व सत्त्वाचे प्रमाण		
१९३	● मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या प्रथम स्थितीची स्थापना	५५६	२४९
१९७	● चरम समयात बंध व सत्त्वाचा निर्देश	५५७	२५०
२००	● मानाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे वेदन, स्थितिबंध व सत्त्व	५५८	२५५
२००	● मानाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे वेदन, स्थितिबंध व सत्त्व	५५९	२५६
२०१	● मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे वेदन, स्थितिबंध व सत्त्व	५६०	२५६
२०५	● मायेच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे वेदन, स्थितिबंध व सत्त्व	५६१	२५७
२०५	● मायेच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे वेदन, स्थितिबंध व सत्त्व	५६२-५६३	२५८
२०८	● लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे वेदन, स्थितिबंध व सत्त्व	५६४-५६५	२५८
२०८	● लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे वेदन व सूक्ष्मकृष्टींची रचना	५६६	२५९
२१०	● सूक्ष्मकृष्टींचे अवस्थानादी	५६७	२६०
२३३	● सूक्ष्मकृष्टींचे प्रमाण आणण्याकरिता अल्पबहुत्व	५६८-५६९	२६१
२३५	● प्रत्येक समयात असंख्यातपट कमी कृष्टींची रचना व दीयमान	५७०	२६४
	द्रव्यामध्ये असंख्यातपट क्रम		
२३६	● प्रथम समयात दीयमान द्रव्याची श्रेणीप्ररूपणा	५७१	२६४
२३८	● द्वितीयादी समयांमध्ये अधस्तन व अन्तरकृष्टींची रचना	५७२	२७६
२४१	● पूर्व व अपूर्व सूक्ष्मकृष्टींमध्ये दीयमान द्रव्याची श्रेणी प्ररूपणा	५७३	२७७
२४१	● सूक्ष्म व बादर कृष्टींमध्ये दृश्यमान द्रव्य	५७४-५७५	२८१
२४३	● संक्रम्यमाण द्रव्याचे अल्पबहुत्व	५७६-५७८	२८३
२४३	● लोभाच्या द्वितीय कृष्टीतून तृतीय कृष्टीमध्ये संक्रमण होण्याची अवधी	५७९	२८६
२४४	● बादर लोभाची प्रथम स्थिती समयाधिक शिल्लक राहिल्यावर	५८०	२८७
	सर्व द्वितीय व तृतीय कृष्टीचे सूक्ष्मकृष्टिरूपाने परिणमन	-	
४६	● नवव्या गुणस्थानाच्या अंतिम समयात स्थितिबंध व सत्त्वाचे प्रमाण	५८१-५८२	२८८

विषय	गाथा क्र.	पृष्ठ क्र.
● सूक्ष्मसांपराय गुणस्थानाची प्राप्ती व गुणश्रेणीमध्ये द्रव्य देण्याचे प्रमाण	५८३	२८९
● तीन पर्वांचे कथनपूर्वक अवस्थित गुणश्रेणी आयामाचे प्रमाण	५८४	२८९
● तीन पर्वांमध्ये अपकृष्ट द्रव्य देण्याचे विधान	५८५-५८७	२९०
● दृश्यमान द्रव्याची श्रेणीप्ररूपणा	५८८	२९६
● प्रथम कांडकाच्या चरमफालीचे द्रव्य व त्याला देण्याचे विधान	५८९	२९७
● द्वितीय कांडकापासून द्विचरमकांडकापर्यंत द्रव्य देण्याचे विधान	५९०	३००
● द्वितीय कांडकापासून द्विचरमकांडकापर्यंत दृश्यमान द्रव्य	५९१-५९२	३०१
● मोहाच्या गुणश्रेणी, अंतरायामादींचे अल्पबहुत्व	५९३	३०२
● द्वितीयादी कांडकांच्या काळामध्ये गुणश्रेणीच्या वर गोपुच्छरचना	५९४	३०३
● खालच्या व वरच्या अनुदीर्ण व मध्यम उदीर्ण कृष्टींचे अल्पबहुत्व	५९५	३०४
● सूक्ष्मसांपरायाच्या अंतिम स्थितिकांडकायामाचे प्रमाण	५९६	३०५
● अंतिम स्थितिकांडकाच्या दीयमान व दृश्यमान द्रव्याची रचना सम्यक्त्वाप्रमाणे होते याचा निर्देश	५९७	३०६
● अंतिम स्थितिकांडकाचा घात झाल्यावर स्थितिघाताचा अभाव व मोहाच्या स्थितिसत्त्वाचे कथन	५९८	३०९
● सूक्ष्मसांपरायाच्या अंतिम समयात स्थितिबंधाचे व स्थितिसत्त्वाचे प्रमाण	५९९-६००	३०९
● क्षीणकषाय गुणस्थानाची प्राप्ती व तेथील विशेषता	६०१	३१०
● क्षीणकषाय गुणस्थानामध्ये स्थिती व अनुभागकांडकाचे प्रमाण	६०२	३१२
● अंतिम कांडक ग्रहणाचा काळ व तेथे देयादी द्रव्याचे विधान	६०३	३१२
● अंतिम कांडकाचे पतन झाल्यावर क्षीणकषायीला कृतकृत्य संज्ञेची प्राप्ती	६०४	३१४
● मानादी तीन कषायसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवांच्या प्रथम स्थिती आदींची विशेषता	६०५-६०६	३१५
● स्त्रीवेदसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाची विशेषता	६०७	३१९
● नपुंसकवेदसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाचे विशेष वर्णन	६०८-६०९	३२०

क्र.	विषय	गाथा क्र.	पृष्ठ क्र.
१	● क्षीणकषाय गुणस्थानाच्या अंतिमसमयात उदय व सत्त्वव्युच्छितीचे कथन करून सयोगी जिनांचे वर्णन	६१०	३२१
२	● अनंत चतुष्टयाच्या उत्पत्तीचे कारण	६११	३२३
३	● कोणत्या कर्माच्या नाशामुळे कोणत्या गुणाची प्राप्ती	६१२-६१४	३२४
४	● केवलींना दुःखाचा अभाव	६१५	३२५
५	● केवलींना इंद्रियसुखाचा अभाव	६१६	३२६
६	● केवलींना साता असाताजनित सुखदुःखाच्या अभावाचे कारण	६१७-६१८	३२६
७	● केवलींना नोकर्माहार व त्याच्या स्थितीचे प्रमाण	६१९	३२८
८	● केवली समुद्घातामध्ये तीन समयापर्यंत नोकर्माहार नाही	६२०	३२८
९	● केवली समुद्घातापूर्वी आवर्जितकरण व तेथे होणारे कार्यविशेष	६२१-६२४	३३०
१०	● केवली समुद्घाताचे वर्णन	६२५-६२८	३३४
११	● योगनिरोधाचे निरूपण	६२९-६३१	३३७
१२	● सूक्ष्मकाययोगाच्या प्रथम समयापासून अपूर्व स्पर्धकांची रचना	६३२-६३५	३४०
१३	● योगासंबंधी कृष्टींची रचना	६३६-६४०	३४६
१४	● कृष्टिकरणकाळाच्या समाप्तीनंतर होणारी प्रक्रिया	६४१	३५३
१५	● कृष्टिगत योगाचे वेदन	६४२-६४३	३५३
१६	● कृष्टिगत योगींच्या तृतीय शुक्लध्यानाचे वर्णन	६४४	३५५
१७	● सयोगींच्या अंतिम स्थितिकांडकायामाचे प्रमाण व देयादी क्रम	६४५-६४६	३५६
१८	● अयोगी जिनांचे चवथे शुक्लध्यान	६४७	३५८
१९	● शैलेश्यभावाची प्राप्ती	६४८	३५९
२०	● अयोगी जिनांच्या शुक्लध्यानाद्वारे नष्ट प्रकृती	६४९	३६०
२१	● आठव्या पृथ्वीचे वर्णन	६५०	३६१
२२	● प्रथम दोन शुक्लध्यानांचे स्वामी	६५१	३६१
२३	● सिद्धांना रत्नत्रयाच्या शुद्धीची व समाधीची याचना	६५२	३६२
२४	● लब्धिसार शास्त्राची समाप्ती	६५३	३६४
२५	● अंतिम मंगलाचरण	६५४	३६४

ॐ

चारित्रमोहक्षपणाधिकार

मंगलाचरण

सिद्धे जिणिंदचंदे आयरियउवज्झायसाहुगणे ।
वंदिय सम्महंसणचरित्तलद्धिं परूवेमो ॥

चारित्रमोहाच्या क्षपणेमधील अधिकारांची नावे सांगतात-

तिकरणमुभयोसरणं कमकरणं खवणदेसमंतरयं ।
संकम अपुव्वफड्डयकिट्टीकरणणुभवण खवणाये ॥३९३॥

त्रिकरणमुभयापसरणं क्रमकरणं क्षपणं देशमन्तरकम् ।
संक्रममपूर्वस्पर्धककृष्टिकरणानुभवनानि क्षपणायाम् ॥३९३॥

अन्वयार्थ- (खवणाये) चारित्रमोहाच्या क्षपणेविषयी (तिकरणं) अधःकरण, अपूर्वकरण व अनिवृत्तिकरण हे तीन करण, (उभयोसरणं) बंधापसरण व सत्त्वापसरण हे दोन अपसरण, (कमकरणं) क्रमकरण (खवणदेसमंतरयं) क्षपणा, देशघातिकरण, अंतरकरण (संकमअपुव्वफड्डयकिट्टीकरणणुभवण) संक्रमण, अपूर्वस्पर्धककरण, कृष्टिकरण, कृष्टि-अनुभवन (असे १३ अधिकार आहेत.)

विशेषार्थ- चारित्रमोहाची क्षपणा दर्शनमोहाची क्षपणा झाल्यावर होते. कारण क्षायिक सम्यगृष्टी जीवच क्षपकश्रेणीवर आरोहण करू शकतो. अनन्तानुबन्धी कषायांची विसंयोजना झाल्याशिवाय दर्शनमोहाच्या क्षपणेला प्रारंभ होऊ शकत नाही. अनंतानुबन्धीची विसंयोजना आणि दर्शनमोहाची क्षपणा झाल्यावर क्षायोपशमिक सम्यगृष्टी जीव क्षायिक सम्यगृष्टी होऊन मोहनीयाच्या एकवीस प्रकृतींच्या सत्त्वाने सहित होतो. तो जघन्यरूपाने अंतर्मुहूर्त आणि उत्कृष्टरूपाने अंतर्मुहूर्तसहित आठ वर्षे कमी दोन पूर्वकोटीने अधिक तेतीस सागरोपमकाळ संसारात राहतो. तेथे कोणत्यातरी काळात चारित्रमोहाच्या क्षपणेला योग्य विशुद्धीने सहित होऊन प्रमत्त-अप्रमत्त गुणस्थानांमध्ये हजारो वेळा गमनागमन करून महामुनी चक्रवर्ती

यथाख्यात चारित्ररूप एकछत्र राज्य करण्याकरिता क्षपकश्रेणीरूप दिग्विजय करण्याच्या सन्मुख होत प्रथम सातिशय अप्रमत्त गुणस्थानामध्ये अधःकरणरूप प्रस्थान करतो.

क्षपकश्रेणी चढणाऱ्याची अधःकरण, अपूर्वकरण व अनिवृत्तिकरण अशा तीन विशुद्ध परिणामकाळांची एक पंक्ती आहे. या तिन्हीपैकी प्रत्येकाचा काळ अन्तर्मुहूर्त आहे. दर्शनमोहाच्या उपशमनेच्या प्रसंगी अधःप्रवृत्तकरणादीचे लक्षण व तत्संबंधी क्रियांची जशी प्ररूपणा केली आहे तशीच येथेसुद्धा जाणावी. कारण दोन्हीमध्ये प्रायः समानता आहे. विशेषता केवळ एवढी आहे की उपशमनादीमध्ये होणाऱ्या [अधःप्रवृत्तकरणादींच्या काळापेक्षा क्षपकश्रेणीसंबंधी अधःप्रवृत्तकरणादींचा काळ संख्यातपट कमी आहे. कारण शुद्धतर परिणामांमध्ये चिरकाळपर्यंत राहणे शक्य नाही. उपशमनादीसंबंधी परिणामांपेक्षा क्षपकश्रेणीसंबंधी परिणाम अनन्तपट विशुद्ध असतात.]

अधःप्रवृत्तकरणामध्ये संभवणारे कार्यविशेष चार गाथांद्वारे सांगतात.

गुणसेढी गुणसंकम ठिदिरसखंडाण णत्थि पढमम्हि ।

पडिसमयमणंतगुणं विसोहिवड्डीहिं वड्ढदि हुं ॥३९४॥

गुणश्रेणी गुणसंकमं स्थितिरसखण्डनं नास्ति प्रथमे ।

प्रतिसमयमनन्तगुणं विशुद्धिवृद्धिभिर्वर्धते हि ॥३९४॥

अन्वयार्थ- (पढमम्हि) प्रथम अधःप्रवृत्तकरणामध्ये (गुणसेढी) गुणश्रेणी, (गुणसंकमठिदिरसखंडाण) गुणसंकमण, स्थितिकांडकघात व अनुभागकांडकघात (णत्थि) होत नाहीत; परन्तु तो जीव (हु) निश्चयाने (पडिसमयं) प्रत्येक समयात (अणंतगुणं) अनंतपट (विसोहिवड्डीहिं) विशुद्धिवृद्धीने (वड्ढदि) वाढतो.

सत्थाणमसत्थाणं चउविट्टाणं रसं च बंधदि हु ।

पडिसमयमणंतेण य गुणभजियकमं तु रसबंधे ॥३९५॥

शस्तानामशस्तानां चतुर्विस्थानं रसं च बध्नाति हि ।

प्रतिसमयमनन्तेन च गुणभजितक्रमं तु रसबन्धे ॥३९५॥

अन्वयार्थ- (हु) पुन्हा तो जीव (पडिसमयं) प्रत्येक समयात (रसबंधे) अनुभागबंधामध्ये (सत्थाणं) प्रशस्तप्रकृतींचा (अणंतेण गुणकमं) अनन्तगुणित क्रमाने (चउट्टाणं रसं) चतुःस्थानीय अनुभाग (बंधदि) बांधतो (च) आणि (असत्थाणं) अप्रशस्त प्रकृतींचा (अणंतेण य भजियकमं) अनंतावा भाग-क्रमाने (विट्टाणं रसं) द्विस्थानीय अनुभाग (बंधदि) बांधतो ॥३९५॥

भावार्थ - अधःप्रवृत्तकरणामध्ये पुन्हा दोन कार्ये होतात. १) प्रशस्त (पुण्य) प्रकृतींचा प्रत्येक समयात अनंतपटक्रमाने गुड, खांड, शर्करा, अमृतरूप चतुःस्थानीय अनुभागबंध होतो. २) पापप्रकृतींचा प्रत्येक समयात अनंतपट हानिक्रमाने घातिकर्माचा लतादारुरूप व अघातिकर्माचा निंब-कांजीररूप द्विस्थानीय अनुभागबंध होतो.

पल्लस्स संखभागं मुहुत्तअंतेण ओसरदि बंधे ।

संखेज्जसहस्साणि य अधापवत्तमि ओसरणा^१ ॥३९६॥

पल्यस्य संख्यभागं मुहूर्तान्तेनापसरति बन्धे ।

संख्येयसहस्राणि च अधःप्रवृत्तेऽपसरणानि ॥३९६॥

अन्वयार्थ- (बंधे) बंधामध्ये (मुहुत्तअंतेण) अंतर्मुहूर्ताद्वारे (पल्लस्स संखभागं) पल्याचा संख्यातावा भाग (ओसरदि) कमी करतो. अशाप्रकारे (अधापवत्तमि) अधःप्रवृत्तकरण काळात (संखेज्जसहस्साणि य) संख्यात हजार (ओसरणा) अपसरणे होतात.

भावार्थ- पूर्व स्थितिबंधातून पल्योपमाचा संख्यातावा भागमात्र स्थितिबंध कमी करून एक अन्तर्मुहूर्त काळापर्यंत समान स्थितिबंध करतो तेव्हा एक स्थितिबंधापसरण होते. अशी संख्यातहजार स्थितिबंधापसरणे अधःप्रवृत्तकरणामध्ये होतात.

आदिमकरणद्वाए पढमट्टिदिबंधदो दु चरिममि ।

संखेज्जगुणविहीणो ठिदिबंधो होदि णियमेण^२ ॥३९७॥

आद्यकरणाद्वायां प्रथमस्थितिबन्धतस्तु चरमे ।

संख्येयगुणविहीनः स्थितिबन्धो भवति नियमेन ॥३९७॥

१. लब्धिसार गाथा ३९ च्या समान

२. लब्धिसार गाथा ४० च्या समान

अन्वयार्थ- (आदिमकरणद्वाए) प्रथम करणाच्या अर्थात अधःप्रवृत्तकरणाच्या काळामध्ये (पढमद्विदिबंधदो दु) प्रथम स्थितिबंधापेक्षा (चरिमम्हि) अन्तिम समयातील (ठिदिबंधो) स्थितिबंध (णियमेण) नियमाने (संखेज्जगुणविहिणो) संख्यातपट कमी होतो.

भावार्थ- अधःप्रवृत्तकरणाकाळामध्ये एकेका अन्तर्मुहूर्तामध्ये एक एक स्थितिबंधा-पसरण होते. प्रत्येक स्थितिबंधापसरणामध्ये पल्याचा संख्यातावा भाग स्थितिबंध कमी होतो. अशाप्रकारे संख्यात हजार स्थितिबंधापसरण झाल्यामुळे प्रथम समयातील स्थितिबंधापेक्षा अंतिम समयातील स्थितिबंध संख्यातपट कमी होतो.

अशाप्रकारे अधःप्रवृत्तकरणाचा काळ क्रमाने व्यतीत करून तो जीव अंतिम समयाला प्राप्त होतो. अधःप्रवृत्तकरणाच्या अन्तिम समयात 'आत्मविशुद्धीच्या द्वारे वाढतो' याला सुरवात करून चारित्रमोहाच्या क्षपणेशी संबंधित चार गाथासूत्रांचे व्याख्यान येथे करतात -

प्रथम गाथा -

संकामणपडुवगस्स परिणामो केरिसो भवे ।

जोगे कसाय-उवजोगो लेस्सा वेदो य को भवे' ॥१॥

गाथार्थ- संक्रामण प्रस्थापकाचा अर्थात कषायांच्या क्षपणेला प्रारंभ करणाऱ्या जीवाचा परिणाम कशा प्रकारचा असतो? योग, कषाय, उपयोग, लेश्या आणि वेद कोणता असतो?

विशेषार्थ- प्रश्न- क्षपणेला प्रारंभ करणाऱ्याचे परिणाम कशाप्रकारचे असतात?

उत्तर- त्याचे परिणाम विशुद्ध असतात. या सूत्रवचनाने अशुभपरिणामांचे निराकरण करून शुभ-शुद्ध परिणामच येथे संभव आहेत याचे ज्ञान करविले आहे.

अधःप्रवृत्तकरणाच्या अंतिम समयात याचे परिणाम विशुद्ध होतात असे नाही तर अधःप्रवृत्तकरणाला प्रारंभ करण्यापूर्वी अन्तर्मुहूर्तापासून प्रत्येक समयात अनन्तपट विशुद्धीने तो विशुद्ध होत आला आहे. कारण शुभपरिणामाच्या प्रणालीशिवाय एकाचवेळी सुविशुद्ध परिणामरूपाने परिणमन असंभव आहे.

प्रश्न- योग कोणता असतो?

उत्तर- चार मनोयोगांपैकी कोणताही एक मनोयोग अथवा चार वचनयोगांपैकी कोणताही एक वचनयोग अथवा सात काययोगांपैकी औदारिक काययोग असतो. या नऊ योगांहून अन्य कोणताही योग संभवत नाही.

शंका- ध्यानस्वरूप उपयोगाच्या सन्मुख झालेल्या छद्मस्थाला मनोयोग होण्यामध्ये विरोध नाही म्हणून मनोयोग संभव आहे ; परन्तु चारही वचनयोग कसे संभवू शकतात ? कारण ध्यानावस्थेमध्ये सर्व बाह्य व्यापार रोखलेला आहे म्हणून वचनयोगाची प्रवृत्ती होण्यामध्ये विरोध आहे.

समाधान- हा काही दोष नाही. कारण ध्यानामध्ये उपयुक्त झालेल्या जीवाला अव्यक्तरूपाने वचनयोगाची प्रवृत्ती संभवते. त्याचप्रमाणे औदारिक काययोगसुद्धा संभवतो. कारण औदारिक काययोगाच्या निमित्ताने होणाऱ्या जीवप्रदेशांचे परिस्पन्दन होण्यामध्ये विरोध नाही.^१

शंका- सातव्या गुणस्थानापासून ध्यानावस्था असल्यामुळे बाराव्या गुणस्थानापर्यन्त असत्य वचनयोग कसा संभवतो ?

समाधान- श्रुतकेवली संख्यात विषयांनाच जाणतात. जेव्हा ते आकाशादी अनन्तात्मक पदार्थांचा विचार करतात तेव्हा अव्यक्तरूपाने असत्य वचनयोगाची प्रवृत्ती संभवते. बाराव्या गुणस्थानापर्यंत औदयिक अज्ञान आहे म्हणून असत्यवचनयोग संभवतो.

प्रश्न- क्षपकाचा कषाय कोणता असतो ?

उत्तर- या जीवाला संज्वलन क्रोध, मान, माया आणि लोभ यापैकी कोणताही एक कषाय परिणाम असतो. कारण अनिवृत्तिकरण गुणस्थानापर्यंत चारी संज्वलन कषायांची प्रवृत्ती असते. याचा हीयमान कषाय परिणाम असतो, वर्धमान नाही. कारण विशुद्धिरूप परिणाम वर्धमान कषायाच्या विरुद्ध आहेत.^२

प्रश्न- क्षपकाला उपयोग कोणता असतो ?

उत्तर- नियमाने श्रुतज्ञानाने उपयुक्त होऊन क्षपकश्रेणीवर चढतो असा एक उपदेश आहे. पृथक्त्व-वितर्क-वीचार नामक प्रथम शुक्लध्यानाच्या अभिमुख झालेल्या चौदा, दहा आणि नऊ पूर्वधारी जीवाला श्रुतज्ञानोपयोग अवश्यम्भावी असतो. कारण त्या अवस्थेमध्ये ज्यांनी बाह्य इन्द्रियांच्या प्रसाराचा निरोध केला आहे त्याला मतिज्ञानादी शेष ज्ञानोपयोग आणि अनाकार उपयोग असू शकत नाही.

दुसऱ्या उपदेशानुसार श्रुतज्ञान, मतिज्ञान, चक्षुदर्शन आणि अचक्षुदर्शन या चारपैकी कोणताही एक उपयोग असतो. कारण श्रुतज्ञान मतिज्ञानपूर्वक असते आणि मतिज्ञान चक्षुदर्शन व अचक्षुदर्शनपूर्वक असते. म्हणून कारणांमध्ये कार्याचा उपचार करून त्यांनासुद्धा स्वीकारले आहे.^३

१. ज.ध. पु. १४ पृ. १५६ २. ज.ध.पु.१४ पृ. १५६-१५७ ३. ज.ध.पु.१४ पृ. १५७-१५८-१५९

प्रश्न- क्षपकाला लेश्या कोणती असते ?

उत्तर- नियमाने शुक्ल लेश्या असते. ती सुद्धा अत्यन्त विशुद्ध लेश्येला कारणभूत मन्दतम कषायाच्या उदयाने वर्धमान असते, हीयमान नाही. कारण प्रत्येक समयात कषायाच्या अनुभाग स्पर्धकांचा अनन्तपट हानिरूपाने उदय येत असल्यामुळे त्यापासून उत्पन्न झालेल्या शुभ लेश्या परिणामांची वृद्धीच होते, हानी होत नाही.

प्रश्न- वेद कोणता असतो ?

उत्तर- भाववेदाच्या अपेक्षेने स्त्रीवेद, पुरुषवेद आणि नपुंसकवेद या तिन्हींपैकी कोणताही एक वेद असतो. कारण तिन्ही भाववेदांच्या उदयाने श्रेणीवर चढण्याचा निषेध नाही. एवढी विशेषता आहे की द्रव्यवेदाच्या अपेक्षेने पुरुषवेदीच क्षपकश्रेणीवर आरोहण करतो.

द्वितीय गाथा-

काणि वा पुव्वबद्धाणि के वा अंसे णिबंधदि ।

कदि आवलियं पविसंति, कदिण्हं वा पवेसगो^१ ॥२॥

गाथार्थ- पूर्वबद्ध कर्म कोणकोणते असतात? कोणत्या कर्मांशाना बांधतो? उदयावलीमध्ये किती कर्मप्रकृती प्रवेश करतात? कोणत्या कर्मांचा प्रवेशक (उदीरक) होतो?

विशेषार्थ- **प्रश्न** - क्षपकाला सत्तेमध्ये पूर्वबद्धकर्म कोणकोणते असतात व कसे असतात?

उत्तर - याचे उत्तर प्रकृती, स्थिती, अनुभाग व प्रदेशसत्त्वाच्या अपेक्षेने देतात.

प्रकृतिसत्कर्म- दर्शनमोहनीय तीन, अनन्तानुबन्धी चार कषाय आणि मनुष्यायू शिवाय तीन आयू या दहा प्रकृतींना सोडून शेष कर्मांची सत्ता असते. एवढी विशेषता आहे की आहारक शरीर, आहारक शरीर अंगोपांग आणि तीर्थकर या तीन प्रकृती भजनीय आहेत अर्थात या तीनचे सत्त्व कोणाला असते, कोणाला नसते.

स्थितिसत्कर्म- आयुकर्माशिवाय ज्या प्रकृतींची सत्ता आहे त्यांचे स्थितिसत्त्व अन्तःकोडाकोडी सागरोपमप्रमाण असते.

अनुभाग सत्कर्म- अप्रशस्त प्रकृतींचे द्विस्थानिक (अघातींचे निंब काजीर, घातींचे लता दारुरूप) आणि प्रशस्तप्रकृतींचे चतुःस्थानिक (गुड, खांड, शर्करा, अमृतरूप) अनुभाग सत्कर्म असते.

प्रदेश सत्कर्म- सर्व प्रकृतींचे प्रदेशसत्कर्म अजघन्य-अनुत्कृष्ट असते. जघन्य व

उत्कृष्ट कर्मपरमाणूंचा समूह येथे संभवत नाही.

प्रश्न - कोणकोणत्या कर्मांशांना बांधतो ?

उत्तर- प्रकृतिबन्ध- ज्ञानावरण ५, दर्शनावरणाच्या स्त्यानगृद्धित्रिक सोडून ६, सातावेदनीय १, संज्वलन चतुष्क ४, पुरुषवेद १, हास्य १, रती १, भय १, जुगुप्सा १, उच्चगोत्र, अंतराय ५ अशा २७ व नामकर्मांच्या देवगती, पंचेन्द्रिय जाती, वैक्रियिक, तैजस, कार्मणशरीर, समचतुरस्र संस्थान, वैक्रियिक शरीर अंगोपांग, प्रशस्त वर्णचतुष्क, देवगत्यानुपूर्वी, अगुरुलघू, उपघात, परघात, उच्छ्वास, प्रशस्त विहायोगती, त्रस, बादर, पर्याप्त. प्रत्येक, स्थिर, शुभ, सुभग, सुस्वर, आदेय, यशस्कीर्ती, निर्माण या २८ प्रकृती अथवा कोणी तीर्थकर सहित २९, कोणी आहारकद्विकसहित ३०, कोणी तीर्थकर आहारकद्विकसहित ३१ प्रकृती बांधतो. अशाप्रकारे एकूण ५५, ५६, ५७ किंवा ५८ प्रकृतींना बांधतो.

स्थितिबन्ध- उपर्युक्त प्रकृतींचा त्यांच्या स्थितिसत्त्वाहून संख्यातपट कमी असा अंतःकोटा कोटी सागरोपमप्रमाण स्थितिबन्ध होतो.

अनुभागबन्ध- अप्रशस्त प्रकृतींचा प्रत्येक समयात अनन्तपट घटत्या क्रमाने द्विस्थानीय आणि प्रशस्त प्रकृतींचा अनंतपट वाढत्या क्रमाने चतुःस्थानीय अनुभागबन्ध होतो.

प्रदेशबन्ध- अजघन्य-अनुत्कृष्ट प्रदेशबन्ध होतो. येथे जघन्य किंवा उत्कृष्ट समयप्रबद्ध बांधत नाही. विशेष हे की निद्रा, प्रचला, हास्य, रती, भय, जुगुप्सा, देवगती, देवगत्यानुपूर्वी, वैक्रियिकद्विक, आहारकद्विक, समचतुरस्र संस्थान, प्रशस्त विहायोगती, सुभग, सुस्वर, आदेय, तीर्थकर या प्रकृतींचा उत्कृष्ट प्रदेश बन्धसुद्धा होतो.

प्रश्न- उदयावलीमध्ये किती प्रकृती प्रवेश करतात ?

उत्तर- सर्व मूल प्रकृती उदयावलीमध्ये प्रवेश करतात; परन्तु ज्या उत्तर प्रकृती सत्त्वरूप आहेत त्या सर्व उदय किंवा अनुदयरूपाने (परमुख-उदयरूपाने) उदयावलीमध्ये प्रवेश करतात. येथे कोणत्या प्रकृती उदयरूप होऊन खिरतात व कोणत्या प्रकृती स्तिबुक संक्रमण होऊन खिरतात असा प्रश्न विचारला नाही, फक्त येथे उदयावलीमध्ये कोणत्या प्रकृती प्रवेश करतात असा प्रश्न विचारला आहे म्हणून याचे उत्तर एवढेच आहे की तेथे सत्त्वरूप मूल आणि उत्तर जेवढ्या प्रकृती आहेत त्या सर्व उदयावलीमध्ये प्रवेश करतात.

प्रश्न- कोणत्या कर्मप्रकृती उदीरणास्वरूपाने उदयावलीमध्ये प्रवेश करतात ?

उत्तर- आयू आणि वेदनीय कर्मांला सोडून वेदन केल्या जाणाऱ्या कर्मांचा उदीरणास्वरूपाने उदयावलीमध्ये प्रवेश होतो. पांच ज्ञानावरण, चार दर्शनावरण कर्मांचा नियमाने उदय आहे. निद्रा प्रचलेचा कदाचित वेदक असतो. कारण त्यांचा कदाचित अव्यक्त उदय संभव आहे. साता आणि असातापैकी एकाचा, चार संज्वलनांपैकी एकाचा आणि तीन वेदांपैकी

एकाचा, हास्यरती अथवा शोक अरतीपैकी एका युगलाचा नियमाने उदय आहे. भयजुगुप्सांचा कदाचित उदय आहे, कदाचित उदय नाही. मनुष्यायू, मनुष्यगती, पंचेन्द्रियजाती, औदारिक-तैजस-कार्मणशरीर, सहा संस्थानांपैकी एक, औदारिक शरीराङ्गोपांग, वज्रर्षभनाराच संहनन, वर्ण-रस-गन्ध-स्पर्श, अगुरुलघू, उपघात, परघात, उच्छ्वास, प्रशस्त-अप्रशस्त विहायोगतीपैकी एक, त्रसचतुष्क, स्थिर, अस्थिर, शुभ-अशुभ, सुभग, दोनस्वरांपैकी एक, आदेय, यशःकीर्ती, उच्चगोत्र व ५ अंतराय यांचा नियमाने उदय असतो. या प्रकृतींना सोडून अन्य प्रकृतींचा येथे उदय नाही. यामधून साता-असातावेदनीय आणि मनुष्यायू सोडून शेष प्रकृतींची उदीरणा होते.

शंका- येथे वेदनीय आणि आयुकर्माची उदीरणा का होत नाही ?

समाधान- कारण वेदनीय आणि आयुकर्माची उदीरणा प्रमत्तसंयत गुणस्थानापर्यन्त होते. त्याच्या पुढे होत नाही हा नियम आहे.^१

तृतीय गाथा -

के असे झीयदे पुर्व्वं बंधेण उदयेण वा ।

अंतरं वा कर्हिं किच्चा, के के संकामगो कर्हिं^२ ॥३॥

गाथार्थ - पूर्वी कोणकोणत्या प्रकृती बंध आणि उदयाच्या अपेक्षेने व्युच्छिन्न होतात ? अंतर कोठे करून कोणकोणत्या प्रकृतींचा कोठे संक्रामक होतो ?

प्रश्न - पूर्वी कोणकोणत्या प्रकृतींची बन्धव्युच्छिती होते ?

उत्तर- स्त्यानगृद्धित्रिक, असातावेदनीय, मिथ्यात्व, १२ कषाय, अरती, शोक, स्त्री, नपुंसकवेद, आयू ४, नरक-तिर्यच-मनुष्यगती, एकेन्द्रियादी जाती ४, औदारिक शरीर व औदारिक शरीर अंगोपांग, अंतिम संस्थान ५, संहनन ६, नरक-तिर्यच-मनुष्यगत्यानुपूर्वी, आतप, उद्योत, अप्रशस्त विहायोगती, स्थावर, सूक्ष्म, साधारण, अपर्याप्त, अस्थिर, अशुभ, दुर्भग, दुस्वर, अनादेय, अयशस्कीर्ती, नीचगोत्र या ६२ प्रकृतींची बन्धव्युच्छिती होते. १ ते ७ गुणस्थानातील बन्धव्युच्छितीच्या या ६२ प्रकृती आहेत. $१६ + २५ + १० + ४ + ६ + १ = ६२$

प्रश्न- पूर्वी कोणत्या प्रकृतींची उदयव्युच्छिती होते ?

उत्तर- स्त्यानगृद्धित्रिक ३, दर्शनमोह ३, कषाय १२, नरक-तिर्यच-देवायू ३, नरक-तिर्यच-देवगती आणि त्याच आनुपूर्वी ६, एकेन्द्रियादी जाती ४, वैक्रियिक-आहारक शरीर व अंगोपांग ४, अंतिम संहनन ५, मनुष्यानुपूर्वी, आतप, उद्योत, स्थावर, सूक्ष्म, साधारण,

अपर्याप्त, दुर्भग, अनादेय, अयशस्कीर्ती, तीर्थकर, नीचगोत्र, या ५२ प्रकृतींची उदयव्युच्छिती क्षपकश्रेणीच्या पूर्वी होते.

१ ते ७ पर्यंत गुणस्थानातील उदयव्युच्छिती झालेल्या ५१ प्रकृती व तीर्थकर प्रकृतीचा तेराव्या गुणस्थानात उदय होतो, म्हणून त्याचा अनुदय असतो. अशाप्रकारे ५२ प्रकृती होतात. $५+९+१+१७+८+५+४=४९$ क्षपकश्रेणी असल्यामुळे वज्रनाराच व नाराच संहननाचा देखील उदय नसतो व १ तीर्थकर अशाप्रकारे एकूण ५२ प्रकृती होतात.

प्रश्न- कोठे अन्तरकरण करून कोणकोणत्या कर्मांचे कोठे संक्रमण करतो ?

उत्तर- अनिवृत्तिकरणाचा संख्यात बहुभाग व्यतीत होऊन संख्यातावा भाग शिल्लक राहिला असता अन्तरकरण करतो व त्यानंतर क्रमाने चारित्रमोहाच्या प्रकृतींचे संक्रमण करतो. अधःप्रवृत्तकरणामध्ये अन्तर व संक्रमण करीत नाही.

चतुर्थ गाथा-

किंठ्रिदियाणि कम्माणि अणुभागोसु केसु वा ।

ओवट्टियूण सेसाणि कं ठाणं पडिवज्जदि' ॥४॥

गाथार्थ- कोणत्या स्थितिमध्ये व कोणत्या अनुभागामध्ये स्थित कर्मांची अपवर्तना करून शेष राहिलेली स्थिती व अनुभाग कोणत्या स्थानाला प्राप्त होतात ?

प्रश्न- कोणत्या स्थितीमध्ये असणारे कर्म कांडकघात करून कोणत्या स्थितिस्थानाला प्राप्त होते ? कोणत्या अनुभागामध्ये असलेले कर्म कांडकघात करून कोणत्या अनुभागस्थानाला प्राप्त होते ? अर्थात स्थितिकांडकघात व अनुभागकांडकघातासंबंधी प्रश्न केला आहे.

उत्तर- अधःप्रवृत्तकरणामध्ये स्थितिकाण्डकघात व अनुभागकाण्डकघात होत नाही. अपूर्वकरणामध्ये प्रवेश झाल्यावर दोन्ही काण्डकघाताची प्रवृत्ती होते.

शंका- जर असे आहे तर अधःप्रवृत्तकरणरूप विशुद्धीची प्राप्ती निरर्थक आहे. कारण त्या विशुद्धीमुळे स्थितिघात आणि अनुभागघातादी कार्याची उपलब्धी होत नाही.

समाधान- अशी शंका करू नये. कारण स्थितिघात आणि अनुभागघाताला कारणभूत अपूर्वकरण परिणामांच्या उत्पत्तीला निमित्तरूपाने या करणाची सफलता दिसते. अशाप्रकारे अधःप्रवृत्तकरणकाळ समाप्त होतो.^२

इति अधःप्रवृत्तकरणाधिकारः ॥१॥

आता अपूर्वकरणाचे वर्णन करतात.

गुणसेढी गुणसंकम ठिदिखंडमसत्थगाण रसखंडं ।
विदियकरणादिसमए अण्णं ठिदिबंधमारभई ॥३९८॥

गुणश्रेणी गुणसङ्क्रमः स्थितिखण्डमशस्तकानां रसखण्डम् ।
द्वितीयकरणादिसमये अन्यं स्थितिबन्धमारभते ॥३९८॥

अन्वयार्थ- (विदियकरणादिसमए) द्वितीय अपूर्वकरणाच्या प्रथम समयामध्ये (गुणसेढी) गुणश्रेणी, (गुणसंकम) गुणसंक्रमण, (ठिदिखंडं) स्थितिखण्ड आणि (असत्थगाण रसखंडं) अप्रशस्तप्रकृतीचे अनुभाग खंडन होते. तसेच (अण्णं ठिदिबंधमारभई) अन्य स्थितिबंधाला प्रारंभ करतो. अर्थात अधःप्रवृत्तकरणाच्या अंतिम समय्यात जो स्थितिबन्ध होत होता त्याहून पल्याचा संख्यातावा भाग कमी अन्य स्थितिबंध करतो.

विशेषार्थ- अधःप्रवृत्तकरण समाप्त झाल्यावर अनन्तर समय्यात अपूर्वकरण गुणस्थानामध्ये प्रवेश करतो. याचा काळ अन्तर्मुहूर्त आहे. अपूर्वकरणाच्या प्रथम समय्यात गुणश्रेणी, गुणसंक्रमण, स्थितिकांडकघात व अनुभागकांडकघात प्रारंभ होतो. कारण अपूर्वकरणाच्या विशुद्धीचा पूर्वोक्त कार्याबरोबर अविनाभावी संबंध आहे. अधःप्रवृत्तकरणाच्या अंतसमय्यात एक स्थितिबन्धापसरण पूर्ण झाल्यामुळे अधःप्रवृत्तकरणाच्या अन्तिम समय्यात जो स्थितिबन्ध होत होता त्याहून पल्योपमाचा संख्यातावा भाग कमी अन्य नवीन स्थितिबन्ध प्रारंभ करतो.

अपूर्वकरणामध्ये होणाऱ्या गुणश्रेणीचे कथन -

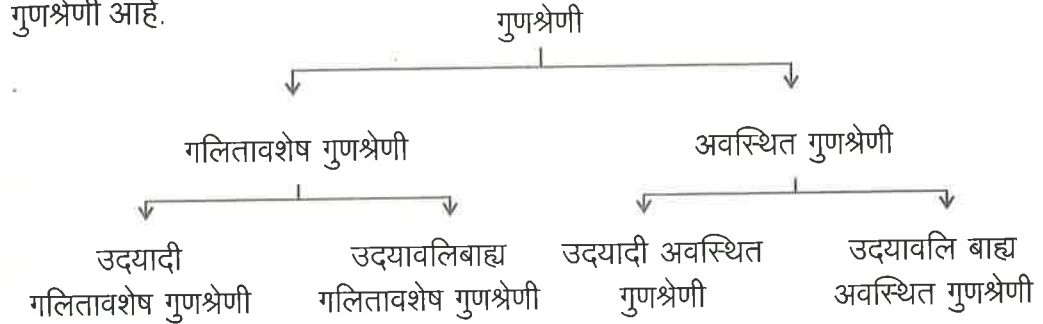
गुणसेढीदीहत्तं अपुव्वचउक्कादु साहियं होदि ।
गलिदवसेसे उदयावलिबाहिरदो दु णिक्खेओ ॥३९९॥

गुणश्रेणीदीर्घत्वं अपूर्वचतुष्कात् साधिकं भवति ।
गलितावशेष उदयावलिबाह्यतस्तु निक्षेपः ॥३९९॥

अन्वयार्थ- (गुणसेढीदीहत्तं) येथे गुणश्रेणी-आयामाचे प्रमाण (अपुव्वचउक्कादु साहियं) अपूर्वचतुष्काहून अर्थात अपूर्वकरण, अनिवृत्तिकरण, सूक्ष्मसांपराय व क्षीणकषाय या

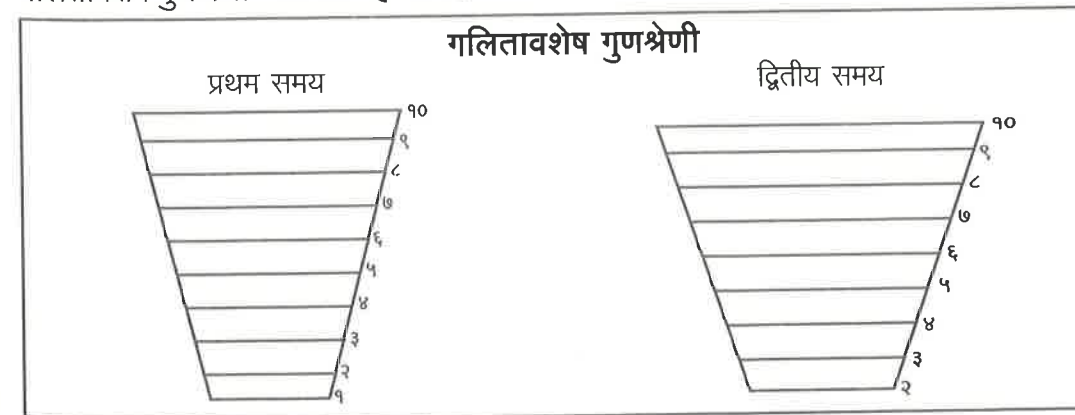
चार गुणस्थानांच्या काळाहून अधिक (होदि) आहे. (उदयावलिबाहिरदो दु) उदयावलीच्या बाहेर (गलिदवसेसे) गलितावशेषरूप गुणश्रेणी-आयामामध्ये (अपकर्षित द्रव्याचे) (णिक्खेओ) निक्षेपण होते.

विशेषार्थ- अपूर्वकरणाच्या प्रथम समय्यात परिणाम-विशेषामुळे असंख्यात समयप्रबद्ध प्रमाण द्रव्याचे अपकर्षण करून उदयावलीच्या बाहेर गुणश्रेणी-आयामामध्ये निक्षेपण करतो. गुणश्रेणी दोन प्रकारची आहे - १) गलितावशेष व २) अवस्थित. पुन्हा प्रत्येक गुणश्रेणी दोन प्रकारची आहे - १) उदयादी व २) उदयावली बाह्य. येथे उदयावली बाह्य गलितावशेष गुणश्रेणी आहे.

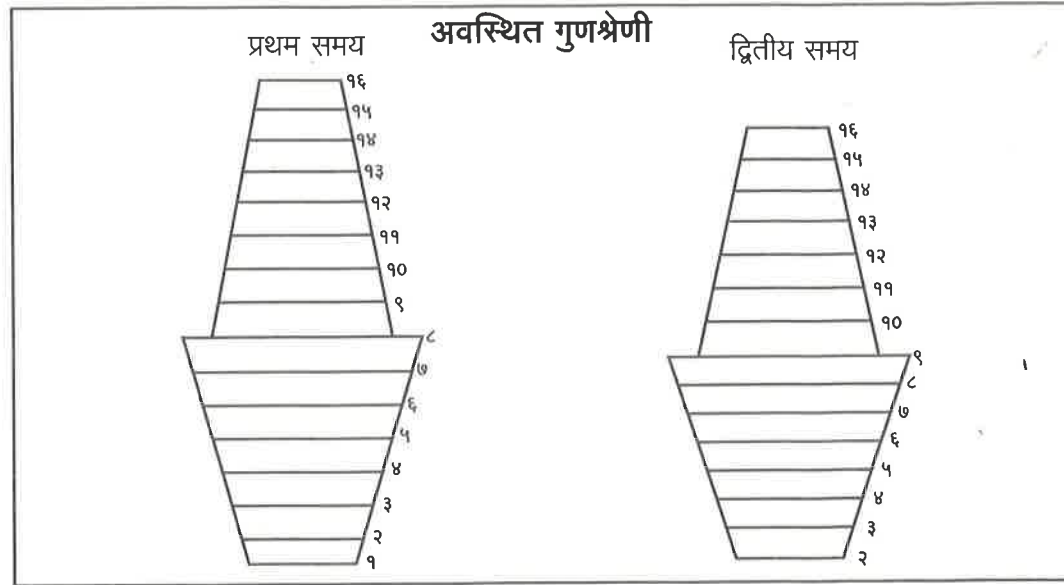
गुणश्रेणी आयाम- जेवढ्या निषेकांमध्ये असंख्यात गुणित श्रेणीरूपाने प्रदेशांचे निक्षेपण होते तेवढ्या निषेकांना गुणश्रेणी-आयाम म्हणतात.

गलितावशेष गुणश्रेणी-आयाम- गुणश्रेणी प्रारंभ केल्यावर प्रथम समय्यामध्ये जेवढे गुणश्रेणी - आयामाचे प्रमाण होते त्यामधून एक-एक समय व्यतीत झाल्यावर द्वितीयादी समय्यांमध्ये गुणश्रेणी-आयाम क्रमशः एक एक निषेक कमी होऊन शिल्लक राहतो म्हणून त्यास गलितावशेष गुणश्रेणी-आयाम म्हणतात.

जर उदय समयापासून गुणश्रेणीच्या अंतिम निषेकापर्यन्त गुणितक्रमाने द्रव्य दिले जात असेल तर त्यास उदयादी गुणश्रेणी म्हणतात आणि जर उदयावलीच्या बाहेर गुणितक्रमाने द्रव्य दिले जाते तर त्यास उदयावलिबाह्य गुणश्रेणी म्हणतात.

अवस्थित गुणश्रेणीआयाम- प्रथम समयामध्ये जेवढा आयाम घेऊन गुणश्रेणी प्रारंभ केली होती द्वितीयादी समयामध्येसुद्धा तेवढाच आयाम राहतो. कारण उदयावलीचा एक समय व्यतीत झाल्यावर उपरितन स्थितीचा एक निषेक गुणश्रेणीमध्ये येऊन मिसळल्यामुळे गुणश्रेणी-आयाम तेवढाच राहतो म्हणून यास अवस्थित गुणश्रेणी-आयाम म्हणतात.

प्रथम निषेक गळून गेल्यामुळे उपरितन स्थितीचा नववा निषेक गुणश्रेणी आयामामध्ये आला.

पडिसमयं ओकडुदि असंखगुणितक्रमेण सिंचदि य ।

इदि गुणसेढिकरणं पडिसमयमपुव्वपढमादो ॥४००॥

प्रतिसमयमपकर्षत्यसंख्यगुणितक्रमेण सिञ्चति च ।

इति गुणश्रेणीकरणं प्रतिसमयमपूर्वप्रथमात् ॥

अन्वयार्थ- (पडिसमयं) प्रत्येक समयाला (असंखगुणितक्रमेण) असंख्यात गुणितक्रमाने (ओकडुदि) द्रव्याचे अपकर्षण करतो. (य) आणि (सिंचदि) गुणश्रेणी

आयामामध्ये निक्षेपण करतो. (इदि) अशाप्रकारे (अपुव्वपढमादो) अपूर्वकरणाच्या प्रथम समयपासून (पडिसमयं) प्रत्येक समयाला (गुणसेढीकरणं) गुणश्रेणीकरण आहे.

गुणसंक्रमणाचा निर्देश-

पडिसमयमसंखगुणं दव्वं संकमदि अप्पसत्थाणं ।

बंधुज्झियपयडीणं बंधंतसजादिपयडीसु ॥४०१॥

प्रतिसमयमसङ्ख्यगुणं द्रव्वं सङ्क्रामत्यप्रशस्तानाम् ।

बन्धोज्झितप्रकृतीनां बध्यमानस्वजातिप्रकृतिषु ॥४०१॥

अन्वयार्थ- अपूर्वकरण गुणस्थानाच्या प्रथम समयपासून (पडिसमयं) प्रत्येक समयाला (अप्पसत्थाणं बंधुज्झियपयडीणं) बन्धरहित अप्रशस्त प्रकृतींचे (दव्वं) द्रव्य (बंधंतसजादिपयडीसु) बध्यमान स्वजातीय प्रकृतींमध्ये (असंखगुणं) असंख्यात गुणितक्रमाने (संकमदि) संक्रमित होते अर्थात तद्रूप परिणमित होते.

विशेषार्थ- प्रत्येक समयाला असंख्यात गुणितक्रमाने संक्रमण होणे यास गुणसंक्रमण म्हणतात. गुणसंक्रमणामध्ये जाणण्यायोग्य गोष्टी - १) ज्या प्रकृतींचा बन्ध चालू आहे त्यांचे गुणसंक्रमण होत नाही. अबन्धरूप प्रकृतींचेच संक्रमण होते. २) अबन्धरूप प्रशस्तप्रकृतींचे गुणसंक्रमण होत नाही, अबन्धरूप अप्रशस्त प्रकृतींचेच संक्रमण होते. ३) स्वजातीय बन्धरूप प्रकृतींमध्येच संक्रमण होते. अबन्ध प्रकृतींमध्ये संक्रमण होत नाही. ज्याप्रमाणे क्षपकश्रेणीमध्ये अबन्धस्वरूप असातावेदनीयाचे द्रव्य सातावेदनीयरूपाने परिणमते, अबन्धस्वरूप नपुंसक व स्त्रीवेदाचे, बन्धस्वरूप पुरुषवेदामध्ये संक्रमण होते.

अपकर्षणासंबंधी जघन्य अतिस्थापनेचे प्रमाण-

ओव्वट्टणा जहण्णा, आवलिया^३ ऊणिया तिभागेण ।

एसा ठिदिसु जहण्णा, तहाणुभागेसणंतेसु ॥४०२॥

अतिस्थापना जघन्या आवलिकोनिका त्रिभागेण ।

एषा स्थितिषु जघन्या तथानुभागेष्वनन्तेषु ॥४०२॥

अन्वयार्थ- (जहण्णा ओव्वट्टणा) जघन्य अतिस्थापना (तिभागेण ऊणिया आवलिया) त्रिभागाने कमी आवलिमात्र आहे. (एसा) ही (ठिदिसु जहण्णा) स्थितीसंबंधी जघन्य अतिस्थापना आहे. (तहा) त्याचप्रमाणे (अणुभागेसु) अनुभागासंबंधी जघन्य अतिस्थापना (अणंतेसु) अनंत स्पर्धकरूप आहे.

विशेषार्थ- या गाथेमध्ये स्थितीच्या अपकर्षणाविषयी जघन्य अतिस्थापनेचे प्रमाण सांगितले आहे. उदयसमयापासून एक समय अधिक आवलिप्रमाण स्थितीच्या निषेकाचे अर्थात द्वितीयावलीच्या प्रथम निषेकाचे अपकर्षण झाल्यावर एक समय कमी आवलीचा दोन त्रिभागप्रमाण अतिस्थापना असते आणि समय अधिक आवलीचा त्रिभागप्रमाण निक्षेप असतो. स्थितीच्या अपकर्षण व उत्कर्षणासंबंधी जघन्य, उत्कृष्ट अतिस्थापना व निक्षेपाचे प्रमाण लब्धिसार भाग. १ गा. ५६ ते ६७ मधून जाणून घ्यावे.

अनुभागाच्या जघन्य अतिस्थापनेचे प्रमाण अनन्त स्पर्धक आहे अर्थात जोपर्यंत अनन्तस्पर्धक अतिस्थापनारूपाने स्थापित होत नाहीत तोपर्यंत अनुभागाचे अपकर्षण होत नाही. ज्या स्पर्धकांचे अपकर्षण होणार असेल त्याच्याखाली अनन्त स्पर्धक अतिस्थापनारूप व त्याच्या खाली अनन्त स्पर्धक निक्षेपरूप असतील तर त्या स्पर्धकाचे अपकर्षण होते अन्यथा नाही.

संक्रमित आणि उत्कर्षित द्रव्यासंबंधी विशेष सांगतात -

संकामेदुक्कडुदि जे अंसे ते अवट्टिदा होंति ।

आवलियं से काले तेण परं होंति भजियव्वा' ॥ ४०३ ॥

सङ्क्रम्यन्ते उत्कृष्यन्ते येऽशास्तेऽवस्थिता भवन्ति ।

आवलिकां स्वे काले तेन परं भवन्ति भजितव्याः ॥ ४०३ ॥

अन्वयार्थ- (जे अंसे) जे परमाणू (संकामेदुक्कडुदि) संक्रमित आणि उत्कर्षित केले जातात (ते) ते (से काले) आपल्या काळात (आवलियं) एक आवलीपर्यंत (अवट्टिदा) अवस्थित (होंति) राहतात. (तेण परं) त्यानंतर (भजियव्वा होंति) भजनीय आहेत अर्थात अवस्थित राहतात किंवा त्यांच्या स्थित्यादीमध्ये वृद्धी हानीसुद्धा होऊ शकते,

विशेषार्थ- जो परमाणुपुंज परप्रकृतिरूपाने संक्रमण करतो तो एक आवलिकाळापर्यन्त

तदवस्त राहतो अर्थात त्यांमध्ये अपकर्षण, उत्कर्षण व संक्रमण होऊ शकत नाही. जे परमाणू स्थिती किंवा अनुभागामध्ये उत्कर्षणाला प्राप्त होतात ते सुद्धा एक आवलिकाळापर्यन्त अपकर्षण, उत्कर्षण व संक्रमणाला योग्य नाहीत. एक आवली काळ व्यतीत झाल्यावर अपकर्षणादींसाठी ते परमाणू भजनीय आहेत अर्थात त्यामध्ये वृद्धी, हानी, संक्रमण होऊ शकते अथवा ते अवस्थितसुद्धा राहू शकतात.

अपकर्षित कर्मपुंजाची विशेष अवस्था सांगतात -

ओक्कडुदि जे अंसे से काले, ते च होंति भजिदव्वा ।

वट्टीए अवट्टाणे, हाणीए संकमे उदए' ॥ ४०४ ॥

अपकृष्यन्ते ये अंशाः स्वे काले ते च भवन्ति भजितव्याः ।

वृद्धाववस्थाने हानौ संक्रम उदये ॥ ४०४ ॥

अन्वयार्थ- (जे अंसे) जे कर्म परमाणू (ओक्कडुदि) स्थिती व अनुभागाद्वारे अपकर्षित केले जातात. (ते) ते (से काले) त्यानंतरच्या समयात (वट्टीए अवट्टाणे हाणीए संकमे उदए) वृद्धी, अवस्थान, हानी, संक्रमण आणि उदयासाठी (भजिदव्वा होंति) भजनीय आहेत.

विशेषार्थ- ज्या कर्मपरमाणूंच्या स्थितीचे किंवा अनुभागाचे अपकर्षण होते त्या कर्मपरमाणूंचे अनन्तर दुसऱ्या समयातच पुन्हा अपकर्षण होणे, परप्रकृतीमध्ये संक्रमण होणे, उत्कर्षण होणे आणि उदीरणा होणे संभवते किंवा ते परमाणू अवस्थितसुद्धा राहू शकतात. कर्मप्रदेशांचे अपकर्षण स्थिती व अनुभागमुखानेच होते, अन्य प्रकाराने नाही.^१

जो प्रदेशपुंज उत्कर्षित केला जातो त्याची वृद्धी अशी संज्ञा आहे. जो प्रदेशपुंज अपकर्षित केला जातो त्याची 'हानी' अशी संज्ञा आहे. तसेच जो प्रदेशपुंज अपकर्षित केला जात नाही व उत्कर्षित केला जात नाही त्याची 'अवस्थान' अशी संज्ञा आहे.

उत्कर्षण व अपकर्षणाचे विशेष वर्णन -

एक्कं च ठिदिविसेसं, तु असंखेजेसु ठिदिविसेसेसु ।

वट्टेदि हरस्सेदि च, तहाणुभागेसणंतेसु' ॥४०५॥

एकं च स्थितिविशेषं त्वसङ्ख्येषु स्थितिविशेषेषु ॥
वर्धते हस्यते च तथानुभागेष्वनन्तेषु ॥४०५॥

अन्वयार्थ- (एकं च ठिदिविसेसं) एका स्थितिविशेषाला (असंखेज्जेषु ठिदिविसेसेसु) असंख्यात स्थितिविशेषांमध्ये (वड्ढेदि हरस्सेदि च) वाढवतो आणि घटवितो. (तहा) त्याचप्रमाणे एका स्पर्धकातील वर्गणेला (अणुभागेसणंतेसु) अनुभागविषयक अनन्त स्पर्धकांमध्ये वाढवतो आणि कमी करतो.

विशेषार्थ- एका स्थितिविशेषाचे अर्थात निषेकाचे उत्कर्षण झाले असता असंख्यात स्थितिविशेषांमध्ये त्याची वृद्धी होते. कारण उत्कर्षणासंबंधी जघन्य निक्षेपसुद्धा आवलीचा असंख्यातावा भाग आहे. त्याहून कमी नाही. एका आवलीमध्ये जघन्य युक्तासंख्यातप्रमाण समय होतात. आवलीचा असंख्यातावा भागसुद्धा असंख्यात समयप्रमाण आहे. एका स्थितिविशेषाचे अपकर्षण झाले तर असंख्यात स्थितिविशेषांमध्ये त्याचा हास होऊ शकतो, कारण अपकर्षणासंबंधी जघन्य निक्षेपसुद्धा आवलीचा तिसरा भाग आहे.

अनुभागाच्या अपकर्षण व उत्कर्षणाच्या दृष्टीने चूर्णिसूत्रकारांनी दोन प्रकारच्या प्ररूपणेचा निर्देश केला आहे - १) बन्धानुलोम २) सदभाव. श्रुताच्या अनुसार प्ररूपणेचे नाव बन्धानुलोम प्ररूपणा आहे. ही प्ररूपणा स्थूल आहे. कारण ही स्थितीला माध्यम बनवून अनुभागाच्या अपकर्षण व उत्कर्षणाचे कथन करते. जसे उदयावलीपासून सर्व स्थितिविशेषांमध्ये सर्व अनुभागासम्बन्धी स्पर्धक आहेत म्हणून त्या स्थितीचे अपकर्षण उत्कर्षण झाल्यावर त्यामध्ये स्थित सर्व अनुभागस्पर्धक अपकर्षित व उत्कर्षित होतात. कारण त्या स्थितीमध्ये स्थित परमाणूंना सोडून अनुभागस्पर्धक भिन्न असत नाहीत. उदयावलीमध्ये प्रविष्ट झालेल्या अनुभागाला सोडून सर्व अनुभाग स्थितीच्या माध्यमातून अपकर्षित आणि उत्कर्षित होतो.

सदभावप्ररूपणा - ही प्ररूपणा सूक्ष्म आहे. कारण ही प्ररूपणा स्थितीची विवक्षा न करता अनुभागालाच प्रधानरूपाने ग्रहण करून तद्विषयक अपकर्षण उत्कर्षणाच्या प्रवृत्तिक्रमाचे निरूपण करते.^१

ज्या स्पर्धकांमध्ये अपकर्षित द्रव्याचे पतन होते त्यास निक्षेप म्हणतात. निक्षेपाच्या वर ज्या स्पर्धकांमध्ये अपकर्षित द्रव्याचे पतन होत नाही त्यास अतिस्थापना म्हणतात. यावरून हे स्पष्ट होते की त्याच स्पर्धकाचे अपकर्षण होते ज्याच्या खाली कमीत कमी जघन्य

अतिस्थापनारूप स्पर्धक असून त्यांच्या खाली जघन्य निक्षेपरूप स्पर्धक असतात. म्हणून प्रथम स्पर्धकापासून जघन्य निक्षेप व जघन्य अतिस्थापनारूप स्पर्धकांना उल्लंघून त्यांच्यावरील स्पर्धकापासून उत्कृष्ट स्पर्धकापर्यन्तच्या अनन्त स्पर्धकांचे अपकर्षण होते. ही अपकर्षणाची सद्भाव प्ररूपणा आहे.

अनुभाग अपकर्षण

	पहिली गुणहानी				दुसरी गुणहानी			
शक्त्यंश	८ ९ १० ११	१६ १७ १८ १९	२४ २५ २६ २७	३२ ३३ ३४ ३५				
वर्गणा	१०२४, ९६०, ८९६, ८६२	०००० ७६८, ७०४, ६४०, ५७६	०००० ५१२, ४८०, ४४८, ४१६	०००० ३८४, ३५२, ३२०, २८८	००००			००००
	पहिला स्पर्धक	दुसरा स्पर्धक	तिसरा स्पर्धक	चवथा स्पर्धक				
जघन्य निक्षेप								
	तिसरी गुणहानी				चवथी गुणहानी			
शक्त्यंश	४० ४१ ४२ ४३	४८ ४९ ५० ५१	५६ ५७ ५८ ५९	६४ ६५ ६६ ६७				
वर्गणा	२५६, २४०, २२४, २०८	०००० १९२, १७६, १६०, १४४	०००० १२८, १२०, ११२, १०४	०००० ९६, ८८, ८०, ७२	००००			००००
	पाचवा स्पर्धक	सहावा स्पर्धक	सातवा स्पर्धक	आठवा स्पर्धक				
जघन्य अतिस्थापना								
	पाचवी गुणहानी				सहावी गुणहानी			
शक्त्यंश	७२ ७३ ७४ ७५	८० ८१ ८२ ८३	८८ ८९ ९० ९१	९६ ९७ ९८ ९९				
वर्गणा	६४ ६० ५६ ५२	०००० ४८, ४४, ४०, ३६	००० ३२ ३० २८ २६	०००० २४ २२ २० १८	००००			००००
	नववा स्पर्धक	दहावा स्पर्धक	अकरावा स्पर्धक	बारावा स्पर्धक				
जघन्य अतिस्थापना								
	सातवी गुणहानी							
शक्त्यंश	१०४ १०५ १०६ १०७	११२ ११३ ११४ ११५						
वर्गणा	१६ १५ १४ १३	०००० १२ ११ १० ९	०००					
	तेरावा स्पर्धक	चौदावा स्पर्धक						

अंकसंदृष्टीने एका गुणहानीमध्ये २ स्पर्धक, जघन्य निक्षेप ४ स्पर्धक (दोन गुणहानी), जघन्य अतिस्थापना = ८ स्पर्धक (चार गुणहानी) मानले.

अनुभाग अपकर्षणाचे विधान- १०४-१०४ अविभाग प्रतिच्छेदयुक्त १६ परमाणूंच्या पुंजरूप वर्गणेच्या अनुभागाचे अपकर्षण करावयाचे असेल तर त्या अपकर्षित द्रव्याचा अनुभाग अतिस्थापनारूप स्पर्धकांना सोडून निक्षेपरूप स्पर्धकांच्या शक्तिसमान परिणमित होतो. अर्थात १०४ अविभाग प्रतिच्छेदवाल्या १६ परमाणूंपैकी काही परमाणू आपल्या १०४ शक्त्यंशाला

सोडून यथायोग्य ८ ते ३५ शक्त्यंशरूपाने परिणमन करतात. ४० ते ९९ शक्त्यंशरूपाने परिणमन करीत नाहीत. यालाच अनुभागाचे अपकर्षण म्हणतात.

अनुभागाचे उत्कर्षण- अन्तिम स्पर्धकापासून जघन्य अतिस्थापना आणि जघन्य निक्षेपप्रमाण स्पर्धकाच्या खाली उतरून त्यानंतर स्थित असणाऱ्या स्पर्धकापासून खालचे स्पर्धक उत्कर्षित केले जातात. जसे - अन्तिम स्पर्धकसहित त्याच्या खालचे अनन्तस्पर्धक निक्षेपरूप असतात. त्याच्या खाली अनन्त स्पर्धक अतिस्थापनारूप असतात. त्यानंतर त्याच्याखाली ज्याचे उत्कर्षण केले जाते तो स्पर्धक असतो. अशाच प्रकारे त्या स्पर्धकाच्या खाली अनन्तस्पर्धक आहेत त्यांचीसुद्धा हीच अवस्था आहे.^१

विशेष ज्ञातव्य- १) उदयावलीमध्ये प्रवेश केलेल्या स्पर्धकांचे उत्कर्षण होत नाही.

२) ज्या नवीन बन्धामध्ये उत्कर्षण होते त्याच्या आबाधाप्रमाण स्थितीमध्ये त्या उत्कर्षित स्पर्धकांचा निक्षेप होत नाही.

३) बन्धाला प्राप्त झालेले कर्मस्पर्धक बन्धावलिकाळापर्यन्त उत्कर्षण आणि अपकर्षणाला अयोग्य असतात.

४) बन्धावलीनंतर आबाधेच्या आत अपकर्षण होऊन तेथून त्या अपकर्षित स्पर्धकांचे सुद्धा यथानियम उत्कर्षण होऊ शकते.

अनुभागासंबंधी अपकर्षण- उत्कर्षण विषयक अल्पबहुत्व-

१) अपकर्षण-उत्कर्षणासंबंधी जघन्य निक्षेप सर्वात कमी आहे.

२) याहून अपकर्षण-उत्कर्षणासंबंधी जघन्य अतिस्थापना अनन्तपट आहे.

३) याहून व्याघाताच्या अपेक्षेने अपकर्षणासंबंधी उत्कृष्ट अतिस्थापना अनन्तगुणित आहे. कारण ही अन्तिम एका वर्गणेहून कमी उत्कृष्ट अनुभागकाण्डकप्रमाण आहे.

४) याहून अनुभागकाण्डक एका वर्गणेने अधिक आहे.

५) याहून उत्कृष्ट अनुभाग सत्कर्म आणि बन्ध विशेष अधिक आहे.^२

शंका- व्याघातासंबंधी उत्कृष्ट अतिस्थापना कोठे प्राप्त होते ?

समाधान- संसार-अवस्थेमध्ये उत्कृष्ट अनुभागाचा बन्ध करून त्यानंतर प्रतिभ्रम होऊन विशुद्धी वाढवून उत्कृष्ट अनुभागकाण्डकाचा घात करणाऱ्या जीवाला याची प्राप्ती होते.

शंका- अनुभाग काण्डकघात आणि अनुभाग अपकर्षण-उत्कर्षणामध्ये काय फरक आहे ?

समाधान- अनुभागकाण्डकघाताची विशेषता- १) अनुभाग काण्डकघातामध्ये

→ जीवाचे सत्त्वामध्ये असणाऱ्या उत्कृष्ट अनुभागवाल्या सर्व स्पर्धकातील सर्व कर्मपरमाणूंचा एकाच वेळेस अनुभाग हीन होतो.

२) अनुभाग काण्डकघातामध्ये अनन्तबहुभागप्रमाण स्पर्धकांचा एका अन्तर्मुहूर्तामध्ये पूर्ण अभाव होतो. त्या शक्तिरूप एकसुद्धा परमाणू शिल्लक राहत नाही.

३) अनुभागकाण्डकघात फक्त अप्रशस्त प्रकृतींचाच होतो.

उदाहरणार्थ - असातावेदनीयाचे एकूण १०० स्पर्धक आहेत तर त्यातील ७५ स्पर्धक काण्डकघातासाठी ग्रहण करतो. त्यामध्ये परमाणू ७५०० व अनुभागकाण्डकाचा उत्कीरणकाळ ४ समय मानला, एकेका समयात एकेका फालीचे पतन होते. एकेका फालीमध्ये थोडे थोडे परमाणू कमी अनुभागवाल्या स्पर्धकांमध्ये निक्षिप्त होतात. काण्डकोत्कीरणाच्या अंतिम समयात शेष राहिलेले सर्व परमाणू निक्षिप्त होतात. द्विचरम फालीपर्यन्त अतिस्थापना जघन्य अतिस्थापना स्पर्धकांच्या एवढी असते; परन्तु चरम फालिपतनावेळी अतिस्थापना एका वर्गणेने कमी पूर्ण काण्डकप्रमाण होते. शेवटच्या समयात पूर्ण काण्डकप्रमाण स्पर्धकांचा घात होऊन ते कमी अनुभागरूपाने परिणमतात.

→ ४) अनुभागकाण्डकघात अपूर्वकरणादी विशुद्ध परिणामांनीच होतो.

अनुभाग अपकर्षणाची विशेषता- १) अनुभाग अपकर्षणामध्ये सर्व प्रथम सर्व स्पर्धक द्रव्याला अपकर्षण उत्कर्षण भागहाराने भागून एकभाग प्राप्त होतो तेवढ्या परमाणूंचे अपकर्षण उत्कर्षण होते.

उदाहरणार्थ सर्व स्पर्धकासंबंधी परमाणू १०,००० आहेत. अपकर्षण उत्कर्षण भागहार ५ आहे. $१०,००० \div ५ = २०००$. सर्व स्पर्धकातील मात्र एवढ्या परमाणूंचे उत्कर्षण किंवा अपकर्षण होते. शेष परमाणू तदवस्थ राहतात.

२) अपकर्षण-उत्कर्षण प्रशस्त व अप्रशस्त सर्व कर्मप्रकृतींचे होते.

३) संसार अवस्थेमध्ये यथायोग्य परिणामामध्ये कधीही अपकर्षण उत्कर्षण होते.

पुढील नकाशाचा खुलासा-

प्रत्येक निषेकामध्ये एकूण २८ स्पर्धक मानले. त्यापैकी सर्वनिषेकांचे १३ ते २८ स्पर्धक काण्डकरूपाने ग्रहण केले. काण्डकरूप स्पर्धकांच्या खाली ९ ते १२ स्पर्धक अतिस्थापनारूप व त्याखाली १ ते ८ स्पर्धक निक्षेपरूप मानले. १३ ते २८ स्पर्धकांची शक्ती अन्तर्मुहूर्तामध्ये १ ते ८ स्पर्धकासमान परिणमित होऊन त्या काण्डकरूप पूर्ण स्पर्धकांचा अभाव होतो म्हणून यास काण्डकघात म्हणतात.

अनुभाग कांडकघाताचा नकाशा-

निषेक	निकेपरूप स्पर्धक संख्या	अतिस्थापनारूप स्पर्धक संख्या	कांडकरूप स्पर्धक संख्या
अंतिम स्थितीतील निषेक	१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८	९ १० ११ १२	१३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८
द्विचरम स्थितीतील निषेक	१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८	९ १० ११ १२	१३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८
त्रिचरम स्थितीतील निषेक	१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८	९ १० ११ १२	१३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८
०	१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८	९ १० ११ १२	१३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८
०	१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८	९ १० ११ १२	१३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८
०	१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८	९ १० ११ १२	१३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८
०	१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८	९ १० ११ १२	१३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८
सहाय्या स्थितीतील निषेक	१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८	९ १० ११ १२	१३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८
पंचम स्थितीतील निषेक	१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८	९ १० ११ १२	१३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८
चतुर्थ स्थितीतील निषेक	१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८	९ १० ११ १२	१३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८
तृतीय स्थितीतील निषेक	१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८	९ १० ११ १२	१३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८
द्वितीय स्थितीतील निषेक	१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८	९ १० ११ १२	१३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८
प्रथम स्थितीतील निषेक	१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८	९ १० ११ १२	१३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८

अपूर्वकरणामध्ये जघन्य-उत्कृष्ट स्थितिकांडकाचे प्रमाण

पल्लस्स संखभागं वरं पि अवरानु संखगुणितं तु ।

पढमे अपुव्वखवगे ठिदिखंडपमाणयं होदि ॥४०६॥

पल्यस्य सङ्ख्यभागं वरमप्यवरात् सङ्ख्यगुणितं तु ।

प्रथमेऽपूर्वक्षपके स्थितिखण्डप्रमाणकं भवति ॥४०६॥

अन्वयार्थ- (अपुव्वखवगे) क्षपक अपूर्वकरणामध्ये (पढमे ठिदिखंडपमाणयं) प्रथम (जघन्य व उत्कृष्ट) स्थितिखंडाचे प्रमाण (पल्लस्स संखभागं) पल्याचा संख्यातावा भाग आहे; (तु) परंतु (अवरानु) जघन्यापेक्षा (वरं पि) उत्कृष्ट खंडाचे प्रमाण (संखगुणितं) संख्यातगुणित आहे.

विशेषार्थ- ज्याची सत्त्वस्थिती संख्यातगुणित कमी आहे त्याचा जघन्य स्थितिकांडक होतो आणि ज्याची सत्त्वस्थिती संख्यातपट अधिक आहे त्याचा उत्कृष्ट स्थितिकांडक होतो. यद्यपि जघन्य कांडकापेक्षा उत्कृष्ट कांडक संख्यातपट आहे तथापि दोन्हीचे प्रमाण पल्याचा संख्यातावा भाग आहे.

असा नियम आहे की जेव्हा जेव्हा अपूर्वकरण परिणाम होतात तेव्हा तेव्हा स्थितिकांडकघात आणि अनुभागकांडकघात अवश्य होतात. अशी स्थाने ७ आहेत^१

१. ज.ध. पु. १४ पृ. १६९ / ध.पु.६ पृ.३४४ २. ज.ध. पु. १४ पृ. १७१ विशेषार्थ

१) दर्शनमोहनीयाची उपशामना २) दर्शनमोहनीयाची क्षपणा ३) संयमासंयमाची प्राप्ती ४) सकलसंयमाची प्राप्ती ५) अनन्तानुबन्धीची विसंयोजना ६) चारित्रमोहनीयाची उपशामना ७) चारित्रमोहनीयाची क्षपणा. यापैकी प्रथम ६ स्थानांमध्ये अपूर्वकरणाचा प्रथम स्थितिकांडक जघन्याने पल्योपमाचा संख्यातावा भाग आणि उत्कृष्टरूपाने सागरोपमपृथक्त्व असतो; परन्तु चारित्रमोहक्षपणेच्या अपूर्वकरणासंबंधी प्रथम स्थितिकांडक जघन्य व उत्कृष्ट दोन्ही पल्योपमाचा संख्यातावा भागप्रमाण असूनसुद्धा जघन्याहून उत्कृष्ट संख्यात गुणित आहे.

जो जीव क्षायिक सम्यग्दृष्टि होऊन उपशमश्रेणी चढून खाली उतरून नंतर क्षपकश्रेणीवर चढतो त्याचे उपशमश्रेणीवर पुष्कळ स्थितिकांडक घात झाल्यामुळे स्थितिसत्त्व कमी राहते म्हणून त्याचा स्थितिकांडकायाम जघन्य होतो.

जो जीव क्षायिकसम्यग्दृष्टि होऊन उपशमश्रेणी न चढता क्षपकश्रेणी चढतो. त्याचे स्थितिसत्त्व संख्यातगुणित आहे. त्याचा स्थितिकांडकायामसुद्धा संख्यातगुणित होतो. कारण स्थितीनुसार कांडकघात होतो. अशाप्रकारे दुसऱ्या तिसऱ्यादी स्थितिकांडकापासून अपूर्वकरणाच्या अंतिम स्थितिकांडकापर्यंत दोन्ही जीवांच्या स्थितिकांडकांची प्रवृत्ती याच क्रमाने जाणावी. याप्रमाणे अपूर्वकरणाच्या चरम स्थितिकांडकापर्यंत जघन्य व उत्कृष्ट दोन्ही स्थितिकांडक पल्योपमाचा संख्यातावा भागप्रमाण होतात; परंतु जघन्याहून उत्कृष्ट संख्यातपट आहे.

अपूर्वकरणाच्या प्रथम व चरम समयातील स्थितिसत्त्वादींचे प्रमाण दोन गाथांद्वारे सांगतात -

आउगवज्जाणं ठिदिघादो पढमादु चरिमठिसंतो ।

ठिदिबंधो य अपुव्वे होदि हु संखेज्जगुणहीणो ॥४०७॥

आयुष्कवर्ज्यानां स्थितिघातः प्रथमाच्चरमस्थितिसत्त्वम् ।

स्थितिबन्धश्चापूर्वं भवति हि सङ्ख्येयगुणहीनः ॥४०७॥

अन्वयार्थ- (आउगवज्जाणं) आयुकर्माला सोडून शेष सात कर्मांचा (ठिदिघादो) स्थितिघात होतो. (अपुव्वे) अपूर्वकरणामध्ये (पढमादु चरिमठिसंतो) प्रथम समयातील स्थितिसत्त्व व स्थितिबंधापेक्षा चरम समयातील स्थितिसत्त्व व (ठिदिबंधो) स्थितिबंध (संखेज्जगुणहीणो) संख्यातगुणित कमी (होदि हु) होतो. ॥४०७॥

विशेषार्थ- अपूर्वकरण काळामध्ये संख्यात हजार स्थितिकांडकघात होतात. प्रत्येक

१. ल. सा. गाथा ७८ च्या समान

स्थितिकांडकघातामध्ये पल्याच्या संख्याताव्या भागप्रमाण स्थितीचा घात झाल्यावर तेवढे स्थितिसत्त्व कमी होते. त्यामुळे प्रथम समयापेक्षा अंतिम समयात स्थितिसत्त्व संख्यातगुणित कमी होते.

अपूर्वकरण काळामध्ये संख्यात हजार स्थितिबंधापसरणे होतात. प्रत्येक स्थितिबंधापसरणाद्वारे पल्याचा संख्यातावा भागप्रमाण स्थितिबन्ध कमी होत जातो म्हणून प्रथम समयापेक्षा अंतिम समयात स्थितिबंध संख्यातपट कमी होतो.

अंतोकोडाकोडी अपुव्वपढमहि होदि ठिदिबंधो ।

बंधादो पुण सत्तं संखेज्जगुणं हवे तत्थं ॥४०८॥

अन्तःकोटीकोटिरपूर्वप्रथमे भवति स्थितिबन्धः ।

बन्धात् पुनः सत्त्वं सङ्ख्येयगुणं भवेत्तत्र ॥४०८॥

अन्वयार्थ- (अपुव्वपढमहि) अपूर्वकरणाच्या प्रथम समयामध्ये (ठिदिबंधो) स्थितिबन्ध (अंतोकोडाकोडी) अन्तःकोटाकोटी सागरोपमप्रमाण (होदि) आहे अर्थात पृथक्त्वलक्षकोटी सागरोपमप्रमाण आहे. (पुण तत्थं) पुन्हा तेथे (सत्तं) स्थितिसत्त्व (बंधादो) बंधापेक्षा (संखेज्जगुणं) संख्यातपट (हवे) आहे.

विशेषार्थ- अपूर्वकरणाच्या प्रथम समयात स्थितिबंध व स्थितिसत्त्व दोन्ही अन्तःकोटाकोटी सागरप्रमाण आहेत. तथापि बन्धापेक्षा सत्त्व संख्यातपट आहे.

अनुभागकांडकघाताचा निर्देश दोन गाथांद्वारे करतात -

एकैकद्विदिखंडयणिवडणठिदिओसरणकाले ।

संखेज्जसहस्साणि य णिवडंति रसस्स खंडाणि ॥४०९॥

एकैकस्थितिखण्डकनिपतनस्थित्यपसरणकाले ।

सङ्ख्येयसहस्राणि च निपतन्ति रसस्य खण्डानि ॥ ४०९॥

अन्वयार्थ- (एकैकद्विदिखंडयणिवडणठिदिओसरणकाले) एकेका स्थितिकांडकाच्या पतनकाळामध्ये अथवा एकेका स्थितिबंधापसरणकाळामध्ये (संखेज्जसहस्साणि य) संख्यात हजार (रसस्स खंडाणि) अनुभाग-कांडकांचे (णिवडंति) पतन होते.

विशेषार्थ- एका स्थितिकांडकाचा काळ आणि एका स्थितिबंधापसरणाचा काळ समान असतो. अपूर्वकरणाच्या प्रथम समयात स्थितिकांडक, स्थितिबन्धापसरण व अनुभागकांडक एकाच वेळेस सुरु होतात. तेथे यथायोग्य काळ गेल्यावर प्रथम अनुभागकांडकाचे पतन होते; परंतु स्थितिकांडक तोच राहतो. त्यानंतर दुसऱ्या, तिसऱ्या संख्यात हजार अनुभागकांडकांचे पतन झाल्यावर प्रथम स्थितिकांडकाचा घात पूर्ण होतो व त्याचवेळी प्रथम स्थितिबंधापसरण संपते. अर्थात प्रथम समयात जो स्थितिबंध प्रारंभ केला होता त्यासमान अंतर्मुहूर्तकाळापर्यंत स्थितिबंध होतो व त्यानंतर पुन्हा स्थिती कमी करून दुसरे स्थितिबंधापसरण प्रारंभ होते. अशाचप्रकारे द्वितीयादी स्थितिकांडककाळामध्येसुद्धा जाणावे.

असुहाणं पयडीणं अणंतभागा रसस्स खंडाणि ।

सुहपयडीणं णियमा णत्थि त्ति रसस्स खंडाणि ॥४१०॥

अशुभानां प्रकृतीनामनन्तभागा रसस्य खण्डानि ।

शुभप्रकृतीनां नियमात्रास्तीति रसस्य खण्डानि ॥४१०॥

अन्वयार्थ- (असुहाणं पयडीणं) अशुभ प्रकृतींच्या (रसस्स खंडाणि) अनुभागकांडकांचे प्रमाण (अणंतभागा) अनंत बहुभागमात्र आहे (सुहपयडीणं) शुभ प्रकृतींचे (रसस्स खंडाणि) अनुभागकांडक (णियमा) नियमाने (णत्थि) होत नाहीत.

विशेषार्थ- अपूर्वकरणामध्ये विशुद्धीद्वारे अशुभप्रकृतींचा अनुभागकांडक घात होतो. शुभ प्रकृतींचा अनुभाग कांडकघात होत नाही. कारण विशुद्ध परिणामांनी शुभ प्रकृतींचा अनुभाग कमी होत नाही. पूर्वी अशुभ प्रकृतींचा जो अनुभाग होता त्याला अनन्ताचा भाग देऊन जो बहुभाग येतो तेवढा अनुभाग प्रथम कांडकामध्ये कमी होतो. शेष राहिलेल्या एका भागामध्ये पुन्हा अनन्ताचा भाग देऊन जो बहुभाग येतो तो दुसऱ्या काण्डकामध्ये कमी होतो व अवशेष एक भाग राहतो. हाच क्रम अंतिम अनुभागकांडकापर्यंत जाणावा.

अनुभागासंबंधी अल्पबहुत्व-

एक प्रदेशगुणहानि- स्थानान्तर स्पर्धक (एका गुणहानीमधील स्पर्धकांची संख्या) कमी आहेत. त्याहून अतिस्थापनासंबंधी स्पर्धक अनन्तपट आहेत. त्याहून निक्षेपरूप स्पर्धक अनन्तपट आहेत आणि त्याहून अनुभागकांडकगत स्पर्धक अनन्तपट आहेत.^१ याचे स्पष्टीकरण लब्धिसार प्रथम भाग गा. ८९ मधून पहावे.

अपूर्वकरणामध्ये बन्धव्युच्छितीचा क्रम सांगतात -

पढमे छट्टे चरिमे भागे दुग तीस चदुर वोच्छिण्णा ।
बंधेण अपुव्वस्स य, से काले बादरो होदि ॥४११॥

प्रथमे षट्के चरमे भागे द्विकं त्रिशंच्चतस्रो व्युच्छिन्नाः ॥
बन्धेनापूर्वस्य च स्वे काले बादरो भवति ॥४११॥

अन्वयार्थ- (अपुव्वस्स) अपूर्वकरणाच्या (पढमे भागे) प्रथम भागामध्ये (दुग) दोन प्रकृती (छट्टे भागे) सहाव्या भागामध्ये (तीस) तीस प्रकृती व (चरिमे भागे) शेवटच्या भागामध्ये (चदुर) चार प्रकृती (बंधेण वोच्छिण्णा) बन्धापेक्षेने (वोच्छिण्णा) व्युच्छिन्न होतात. (य) आणि (से काले) अनन्तर समयामध्ये जीव (बादरो) बादर साम्पराय होतो.

विशेषार्थ- अपूर्वकरण गुणस्थानाचे समान सात भाग केले आहेत. हजारो स्थितिबन्धापसरण व्यतीत झाल्यावर याचा प्रथम भाग समाप्त होतो. दुसऱ्या भागाच्या प्रथम समयात निद्रा आणि प्रचलेची बन्धव्युच्छिती होते हे कथन अनुत्पादानुच्छेद अर्थात पर्यायार्थिक नयाच्या अपेक्षेने आहे. उत्पादानुच्छेद अर्थात द्रव्यार्थिक नयाच्या अपेक्षेने प्रथम भागाच्या अन्तसमयात निद्रा प्रचलेची बंधव्युच्छिती होते. त्यानंतर निद्रा-प्रचलेचे द्रव्य गुणसंक्रमण विधानाद्वारे बध्यमान स्वजातीय प्रकृतींमध्ये संक्रमित होऊ लागते. कारण क्षपक आणि उपशम श्रेणीमध्ये ज्या अप्रशस्त प्रकृतींची बंधव्युच्छिती होते त्यांचे गुणसंक्रमण नियमाने होते. यानंतर सात भागांपैकी सहा भाग व्यतीत झाल्यावर परभवासंबंधी तीस प्रकृतींची बंधव्युच्छिती होते.

परभवासंबंधी तीस (३०) प्रकृती-देवगती, पञ्चेन्द्रिय जाती, वैक्रियिक आहारक-तैजस-कर्मण शरीर, समचतुरस्रसंस्थान, वैक्रियिक-आहारक शरीरांगोपांग, वर्ण, गन्ध, रस, स्पर्श, देवगत्यानुपूर्वी, अगुरुलघू, उपघात, परघात, उच्छ्वास, प्रशस्त विहायोगती, त्रस, बादर, पर्याप्त, प्रत्येकशरीर, स्थिर, शुभ, सुभग, सुस्वर, आदेय, निर्माण आणि तीर्थकर. परभवासंबंधी देवगतीबरोबर यांचा बन्ध होतो म्हणून यांना परभविक संज्ञा आहे.

यानंतर संख्यात हजार स्थितिबंधापसरण झाल्यावर अपूर्वकरणाच्या अंतिम समयात हास्य, रती, भय आणि जुगुप्सेची बंधव्युच्छिती होते. त्याच समयात सहा नोकषायांची उदयव्युच्छिती होते.

त्यानंतरच्या समयामध्ये जीव बादरसाम्पराय अर्थात अनिवृत्तिकरण होतो.

इति अपूर्वकरणाधिकारः समाप्तः ॥२॥

अनिवृत्तिकरणाच्या प्रथम समयातील आवश्यक कार्ये सांगतात-

अणियट्टिस्स य पढमे अण्णं ठिदिखंडपहुदिमारभई^१ ।
उवसामणा णिधत्ती णिकाचणा तत्थ वोच्छिण्णा ॥४१२॥

अनिवृत्तेश्च प्रथमेऽन्यं स्थितिखण्डप्रभृतिमारभते ।
उपशामना निधत्तिर्निकाचना तत्र व्युच्छिन्नाः ॥

अन्वयार्थ- (अणियट्टिस्स) अनिवृत्तिकरणाच्या (पढमे) प्रथम समयात (अण्णं ठिदिखंडपहुदि) अन्य स्थितिकाण्डकादी (अनुभागकांडक, स्थितिबंध) (आरभई) प्रारंभ करतो. (य) आणि (तत्थ) तेथे (उवसामणा निधत्ती णिकाचणा) उपशान्तकरण, निधत्तिकरण व निकाचनाकरण (वोच्छिण्णा) व्युच्छिन्न (नष्ट) होतात.

→ विशेषार्थ- निवृत्ती म्हणजे भेद. परिणामांमध्ये भेद नाही त्यास अनिवृत्ती ही संज्ञा आहे. समान समयवर्ती नाना जीवांच्या परिणामामध्ये परस्पर भेद नसल्यामुळे प्रतिसमय होणाऱ्या एक-एक परिणामास अनिवृत्तिकरण म्हणतात.^२ अनिवृत्तिकरणाच्या प्रथम समयात अन्य स्थितिखंडादी होतात अर्थात अपूर्वकरणाच्या अंतिमसमयवर्ती स्थितिकांडकायामाहून अन्यच पल्याचा संख्यातावा भागमात्र स्थितिकांडकायाम होतो. यानंतर शेष राहिलेल्या अनुभागाचा अनन्त बहुभागप्रमाण अन्यच अनुभागकांडक होतो आणि अपूर्वकरणाच्या अंतिम स्थितिबन्धाहून पल्योपमाचा संख्यातावा भाग कमी अन्यच स्थितिबन्ध येथे होतो. त्याचप्रमाणे येथेच सर्व कर्मांचे अप्रशस्त उपशान्तकरण, निधत्तिकरण आणि निकाचनाकरण विच्छिन्न होतात अर्थात येथून पुढे सर्व कर्मांचे सर्व प्रदेशपुंज, उदीरणा, संक्रमण, अपकर्षण व उत्कर्षणास योग्य होतात.

अनिवृत्तिकरण गुणस्थानामध्ये स्थितिकांडकांचे प्रमाण सांगतात -

बादरपढमे पढमं ठिदिखंडं विसरिसं तु बिदियादि ।
ठिदिखंडयं समाणं सव्वस्स समाणकालमिहि ॥४१३॥

बादरप्रथमे प्रथमं स्थितिखंडं विसदृशं तु द्वितीयादि ।
स्थितिखंडकं समानं सर्वस्य समानकाले ॥४१३॥

अन्वयार्थ- (बादरपढमे) अनिवृत्तिकरणाच्या प्रथम समयात (पढमं ठिदिखंडं) प्रथम

स्थितिकांडक (विसरिसं) विसदृश असतो अर्थात नाना जीवांचा समान असत नाही; (तु) परंतु (बिदियादि) द्वितीयादी (ठिदिखंडयं) स्थितिकांडक (समाणकालम्हि) समान काळामध्ये (सव्वस्स) सर्व जीवांचा (समाणं) समान असतो.

पल्लस्स संखभागं, अवरं तु वरं तु संखभागहियं ।

घादादिमठिदिखंडो, सेसा सव्वस्स सरिसा हु ॥ ४१४॥

पल्यस्य सङ्ख्यभागमवरं तु वरं तु सङ्ख्यभागाधिकम् ।

घातादिमस्थितिखण्डः शेषाः सर्वस्य सदृशा हि ॥४१४॥

अन्वयार्थ- (घादादिमठिदिखंडो) प्रथम स्थितिकांडक (अवरं) जघन्य (पल्लस्स संखभागं) पल्याचा संख्यातावा भाग आहे (तु वरं) परंतु उत्कृष्ट जघन्याहून (संखभागहियं) संख्यातावा भाग अधिक आहे (सेसा) शेष स्थितिकांडक (सव्वस्स) सर्वांचे (सरिसा हु) सदृश आहेत.

विशेषार्थ- त्रिकालसंबंधी समानसमयवर्ती सर्व अनिवृत्तिकरण जीवांचे परिणाम सदृश असतात म्हणून त्यांचा प्रथम स्थितिकांडकसुद्धा समानच असतो असे नाही; परन्तु प्रथम स्थितिकांडकघातामध्ये जघन्य आणि उत्कृष्ट भेदामुळे विसदृशता संभवते. जघन्यापेक्षा उत्कृष्ट स्थितिकांडक संख्यातावा भाग अधिक असतो.

शंका- सदृश परिणामयुक्त अनिवृत्तिकरण जीवांमध्ये प्रथम स्थितिकांडकाचा विसदृशपणा कसा संभवतो ?

समाधान- परिणाम सदृश असतानासुद्धा स्थितिसत्त्व समान नसल्यामुळे प्रथम स्थितिकांडकामध्ये विभिन्नता संभवते. दोन जीव एकाचवेळेस क्षपकश्रेणीवर आरूढ झाले. त्यापैकी एकाचे स्थितिसत्कर्म अल्प आहे. दुसऱ्याचे त्यापेक्षा संख्यातावा भाग अधिक आहे. स्थितिसत्त्वानुसार स्थितिकांडकसुद्धा कमी, अधिक होतो. अपूर्णकरणाच्या प्रथम समयापासून अनिवृत्तिकरणाचा प्रथम स्थितिकांडक समाप्त होईपर्यंत असेच होते. ज्याचे स्थितिसत्कर्म अधिक आहे त्या जीवाचे अपूर्णकरणाच्या अंतिम स्थितिकांडकानंतर जेवढे स्थितिसत्त्व अधिक आहे तेवढे अनिवृत्तिकरणाच्या प्रथम स्थितिकांडकामध्ये ग्रहण करतो म्हणून अनिवृत्तिकरणाचा उत्कृष्ट स्थितिकांडक संख्यातावा भाग अधिक असतो.^१

शंका- जर कोणाचे स्थितिसत्कर्म संख्यातपट असेल तर त्याचा प्रथम उत्कृष्ट स्थितिकांडक संख्यातपट होईल ?

समाधान- प्रथम उत्कृष्ट स्थितिकांडक संख्यातपट असत नाही. कारण तेथे

स्थितिसत्त्व संख्यातपट संभवत नाही.

शंका- संख्यातपट स्थितिसत्त्व का संभवत नाही ?

समाधान- अपूर्णकरणाच्या अंतिम समयात घात होऊन शिल्लक राहिलेले स्थितिसत्त्व उत्कृष्टसुद्धा जघन्यापेक्षा संख्यातावा भागच अधिक असते असा नियम आहे.

प्रथम स्थितिकांडकाचा घात झाल्यानंतर समान काळामध्ये विद्यमान त्रिकालविषयक सर्व अनिवृत्तिकरण जीवांचे स्थितिसत्त्व समान असते. म्हणून द्वितीयादी स्थितिकांडकसुद्धा समान होतात. कारण कारणांच्या समानतेमुळे कार्यसुद्धा समान होतात. याचप्रमाणे प्रथम अनुभागकांडक विसदृश असतो व द्वितीयादि अनुभागकांडक समान असतात असे जाणावे.^१

उदधिसहस्सपुधत्तं लक्खपुधत्तं तु बंध संतो य ।

अणियट्टिस्सादीए गुणसेढी पुव्वपरिसेसा ॥४१५॥

उदधिसहस्सपृथक्त्वं लक्षपृथक्त्वं तु बन्धः सत्त्वं च ।

अनिवृत्तेरादौ गुणश्रेण्यपूर्वपरिशेषा ॥४१५॥

अन्वयार्थ- (अणियट्टिस्सादीए) अनिवृत्तिकरणाच्या प्रथम समयामध्ये (बंध) स्थितिबन्ध (उदधिसहस्सपुधत्तं) पृथक्त्व हजार सागर (य) व (संतो) स्थितिसत्त्व (लक्खपुधत्तं) पृथक्त्व लक्ष सागर असते. (गुणसेढी) गुणश्रेणी (पुव्वपरिसेसा) अपूर्णकरणामध्ये प्रारंभ केलेल्या गुणश्रेणीमधून जेवढी शिल्लक राहते तेवढी होते.

विशेषार्थ- पूर्वी जो अंतःकोटाकोटी सागरोपमप्रमाण स्थितिबन्ध होत होता तो अपूर्णकरणामध्ये होणाऱ्या संख्यात हजार स्थितिबन्धापसरणांद्वारे कमी होत अनिवृत्तिकरणाच्या प्रथम समयात पृथक्त्व हजार सागरप्रमाण राहतो. तसेच पूर्वी जे अंतःकोटाकोटी सागरोपमप्रमाण स्थितिसत्त्व होते ते अपूर्णकरणामध्ये होणाऱ्या संख्यात हजार स्थितिकांडकघातांद्वारे कमी होत पृथक्त्व लक्ष सागरोपमप्रमाण राहते.

जघन्य अथवा उत्कृष्ट परिणामामुळे जो जघन्य अथवा उत्कृष्ट गुणश्रेणी निक्षेप अपूर्णकरणामध्ये प्रारंभ केला होता तो गुणश्रेणी-आयाम अपूर्णकरणाचा काळ व्यतीत झाल्यावर जेवढा शिल्लक आहे तेवढाच येथे जाणावा. प्रत्येक समयाला असंख्यातगुणितक्रमाने गुणश्रेणी प्रवृत्त असते. गुणसंक्रमणसुद्धा न बांधल्या जाणाऱ्या अप्रशस्त कर्मांचे पूर्वीप्रमाणेच असंख्यात गुणितक्रमाने प्रवृत्त असते. प्रत्येक समयाला विशुद्धी अनन्तपट वाढते.^१

इति अनिवृत्तिकरणाधिकारः ॥३॥

तीन गाथांद्वारे स्थितिबन्धापसरणाचा क्रम सांगतात -

ठिदिबंधसहस्रगदे संखेजा बादरे गदा भागा ।

तत्थासण्णिसस द्विदिसरिसं ठिदिबंधणं होदि^१ ॥४१६॥

स्थितिबन्धसहस्रगते संखेया बादरे गता भागाः ।

तत्रासज्जिनः स्थितिसदृशं स्थितिबन्धनं भवति ॥४१६॥

अन्वयार्थ- अशाप्रकारे (ठिदिबंधसहस्रगदे) संख्यात हजार स्थितिबन्ध झाल्यावर (बादरे) अनिवृत्तिकरणामध्ये (संखेजा भागा) संख्यात बहुभाग (गदा) व्यतीत झाला. (तत्थ) तेथे (असण्णिसस द्विदिसरिसं) असंज्ञीच्या स्थितिबंधासमान (ठिदिबंधणं) स्थितिबंध (होदि) होतो.

विशेषार्थ- पूर्वोक्त क्रमाने अनिवृत्तिकरण गुणस्थानात संख्यात हजार स्थितिबन्धापसरण व्यतीत झाल्यावर अनिवृत्तिकरणाचा बहुभाग व्यतीत होऊन एकभाग शिल्लक राहतो तेव्हा असंज्ञी पंचेन्द्रियाच्या स्थितिबंधासमान स्थितिबन्ध होतो. असंज्ञी जीव दर्शनमोहनीयाचा उत्कृष्ट स्थितिबन्ध एक हजार सागरप्रमाण करतो. त्यानुसार इतर कर्मांचा स्थितिबंध जाणावा. अनिवृत्तिकरण जीव एक हजार सागराचा चार सप्तमांश भागप्रमाण मोहनीय कर्माचा, तीन सप्तमांश भागप्रमाण ज्ञानावरण, दर्शनावरण, वेदनीय, व अंतराय कर्माचा, दोन सप्तमांश भागप्रमाण नाम व गोत्रकर्मांचा स्थितिबन्ध करतो. चाळीस, तीस आणि वीस कोटाकोटी सागर स्थितीच्या अपेक्षेने चारित्रमोहाला चालीसिय, ज्ञानावरणादी चार कर्माना तीसिय व नामगोत्राला वीसिय म्हणतात.^२

ठिदिबंधसहस्रगदे पत्तेयं चदुरतियबिण्डी ।

ठिदिबंधसमं होदि हु ठिदिबंधमणुक्रमेणैव^३ ॥४१७॥

स्थितिबन्धसहस्रगते प्रत्येकं चतुस्त्रिद्व्येकेन्द्रियानाम् ।

स्थितिबन्धसमं भवति हि स्थितिबन्धमनुक्रमेणैव ॥४१७॥

अन्वयार्थ- (पत्तेयं) प्रत्येक स्थानामध्ये (ठिदिबंधसहस्रगदे) संख्यात हजार स्थितिबंध गेल्यावर (अणुक्रमेणैव) क्रमानेच (चदुरतियबिण्डी ठिदिबंधसमं) चतुरिन्द्रिय,

१. ल. सा. गाथा २२९ च्या समान/क. पा. सुत्त पृ. ७४४ सू. ८१ २. ज.ध. पु. १४ पृ. १८५

३. ल. सा. गाथा २३० च्या समान

त्रीन्द्रिय, द्वीन्द्रिय आणि एकेन्द्रिय जीवांच्या स्थितिबंधासमान (ठिदिबंधं) स्थितिबंध (होदि हु) होतो ॥४१७॥

विशेषार्थ- सत्तर (७०) कोटाकोटी सागरोपम उत्कृष्ट स्थितियुक्त मिथ्यात्व मोहनीय कर्मांचा एकेन्द्रिय जीवाला उत्कृष्ट स्थितिबंध एक सागरोपम, द्वीन्द्रियाला पंचवीस (२५) सागरोपम, त्रीन्द्रियाला पन्नास (५०) सागरोपम, चतुरिन्द्रियाला शंभर (१००) सागरोपम आणि असंज्ञी पंचेन्द्रियाला १००० सागरोपम होतो तर याच जीवांना क्रमशः चाळीस, तीस आणि वीस कोटाकोटीसागर उत्कृष्ट स्थितियुक्त चारित्र मोहनीय, ज्ञानावरणादी चार आणि नाम, गोत्राचा किती बन्ध होईल असे त्रैशिक केल्यावर सातही कर्मांचा उत्कृष्ट बन्ध याप्रमाणे होतो -

जीव	चारित्रमोहनीय कर्म	ज्ञानावरणादी (तीसिय)४ कर्म	नाम व गोत्र
असंज्ञी पंचेन्द्रिय	$१००० \times \frac{४}{७}$ सागरोपम	$१००० \times \frac{३}{७}$ सागरोपम	$१००० \times \frac{२}{७}$ सागरोपम
चतुरिन्द्रिय	$१०० \times \frac{४}{७}$ सागरोपम	$१०० \times \frac{३}{७}$ सागरोपम	$१०० \times \frac{२}{७}$ सागरोपम
त्रीन्द्रिय	$५० \times \frac{४}{७}$ सागरोपम	$५० \times \frac{३}{७}$ सागरोपम	$५० \times \frac{२}{७}$ सागरोपम
द्वीन्द्रिय	$२५ \times \frac{४}{७}$ सागरोपम	$२५ \times \frac{३}{७}$ सागरोपम	$२५ \times \frac{२}{७}$ सागरोपम
एकेन्द्रिय	$१ \times \frac{४}{७}$ सागरोपम	$१ \times \frac{३}{७}$ सागरोपम	$१ \times \frac{२}{७}$ सागरोपम

अनिवृत्तिकरणामध्ये असणारा उपर्युक्त जीव प्रत्येक स्थानामध्ये संख्यात हजार स्थितिबन्ध व्यतीत झाल्यावर स्थितिबन्धापसरणाच्या माहात्म्यामुळे सातही कर्मांचा बन्ध याच क्रमाने करतो.^१

एण्दियद्विदीदो संखसहस्रसे गदे हु ठिदिबंधे ।

पल्लेकदिवडुदुगं ठिदिबंधो वीसियतियाणं ॥४१८॥

एकेन्द्रियस्थितिः सङ्ख्यसहस्रे गते हि स्थितिबन्धे ।

पल्यैकद्व्यर्धद्विकं स्थितिबन्धो वीसियत्रिकाणाम् ॥४१८॥

अन्वयार्थ- (एण्दियद्विदीदो) एकेन्द्रियासमान स्थितिबन्धापासून पुढे (संखसहस्रसे गदे हु ठिदिबंधे) संख्यात हजार स्थितिबन्ध व्यतीत झाल्यावर (वीसियतियाणं)

१. ज.ध. पु. १४ पृ. १८५-१८६ / ल.सा.गा. २३१ च्या समान

वीसियत्रिकाचा अर्थात वीसिय, तीसिय व चालीसियाचा (ठिदिबंधो) स्थितिबन्ध क्रमाने (पल्लेकदिवडुदुगं) एक पल्य, दीड पल्य व दोन पल्य होतो.

विशेषार्थ- एकेन्द्रिय समान स्थितिबंधानंतर संख्यात हजार स्थितिबंध गेल्यावर नामगोत्राचा एक पल्योपम, ज्ञानावरणादी चार कर्मांचा दीड पल्योपम व चारित्रमोहनीयाचा दोन पल्योपम प्रमाण स्थितिबंध होतो. ^१ चाळीस, तीस आणि वीस कोडाकोडी सागरोपम स्थितीच्या अपेक्षेने चारित्रमोहनीयाचे नाव चाळीसिय, ज्ञानावरणादी चार कर्मांचे नाव तीसिय व नाम आणि गोत्र कर्मांचे नाव वीसिय जाणावे.

त्यावेळी स्थितिसत्त्वाचे प्रमाण सांगतात -

तत्काले ठिदिसंतं लक्खपुधत्तं तु होदि उवहीणं ।
बंधोसरणा बंधं, ठिदिखंडं संतमोसरदि ॥४१९॥

तत्काले स्थितिसत्त्वं लक्षपृथक्त्वं तु भवत्युदधीनाम् ।
बन्धापसरणा बन्धं स्थितिखण्डं सत्त्वमपसरति ॥४१९॥

अन्वयार्थ- (तत्काले) त्या काळी (कर्मांचे) (ठिदिसंतं) स्थितिसत्त्व (उवहीणं लक्खपुधत्तं) लक्षपृथक्त्व सागरप्रमाण (होदि) होते. (बंधोसरणा) बंधापसरणे (बंधं) बन्धाला (ओसरदि) कमी करतात व (ठिदिखंडं) स्थितिकांडक (संतं) सत्त्वाला (ओसरदि) कमी करतात.

विशेषार्थ- ज्यावेळी नामगोत्रादिकांचा बंध एक पल्योपमादी होतात तेव्हा त्या कर्मांचे स्थितिसत्त्व लक्षपृथक्त्व सागरप्रमाण असून प्रथम समयातील स्थितिसत्त्वापेक्षा संख्यात पट कमी आहे. स्थितिबंधापसरणाद्वारे स्थितिबंध घटत जातो आणि स्थितिकांडकघाताद्वारे स्थितिसत्त्व कमी होत जाते असे सर्वत्र जाणावे.

कधी किती बंधापसरण होते त्याचे प्रमाण सांगतात -

पल्लस्स संखभागं, संखगुणूणं असंखगुणहीणं ।
बंधोसरणं पल्लं पल्लासंखं ति संखवस्सं ति^१ ॥४२०॥

पल्यस्य सङ्ख्यभागं सङ्ख्यगुणो नमसङ्ख्यगुणहीनम् ।
बंधापसरणं पल्यं पल्लासङ्ख्यमिति सङ्ख्यवर्षमिति ॥४२०॥

१. ज.ध. पु. १४ पृ. १८७ २. आगास प्रतीमध्ये पल्लासंख असंखवस्सं ति पाठ होता त्याठिकाणी पल्लासंखं ति संखवस्स ति हा पाठ ठेवला आहे. कारण ल.सा.गा.२३२ मध्ये हाच पाठ आहे. अर्थानुसार हाच पाठ योग्य वाटतो.

अन्वयार्थ- (पल्लं ति) पल्यप्रमाण स्थितिबंध होईपर्यंत (बंधोसरणं) बन्धापसरण, (पल्लस्स संखभागं) पल्लाचा संख्यातावा भाग होते. (पल्लासंखं ति) पल्लाचा असंख्यातावा भाग स्थितिबंध प्राप्त होईपर्यंत (संखगुणूणं) पूर्व स्थितिबंधापेक्षा संख्यात गुणित हीन स्थितिबंध होतो. (संखवस्सं ति) संख्यात वर्ष प्रमाण स्थितिबंध प्राप्त होईपर्यंत पूर्व स्थितिबंधापेक्षा (असंखगुणहीनं) असंख्यात गुणित हीन स्थितिबंध होतो.

विशेषार्थ- पल्यमात्र स्थितिबंध होईपर्यंत पल्लाचा संख्यातावा भाग स्थितिबंधापसरण जाणावे. तेथे पूर्व स्थितिबंधाहून अनंतर स्थितिबंध विशेष हीन होतो. त्यानंतर पल्लाचा संख्यातावा भाग मात्र दूरापकृष्टी नावाचा स्थितिबंध होईपर्यंत संख्यात बहुभागप्रमाण स्थितिबंधापसरण जाणावे. तेथे पूर्व स्थितिबंधाहून अनंतर स्थितिबंध संख्यात पट कमी होतो. पुन्हा त्यानंतर संख्यात हजार वर्षमात्र स्थितिबंध होईपर्यंत असंख्यात बहुभागप्रमाण पुन्हा त्यानंतर संख्यात हजार वर्षमात्र स्थितिबंध होईपर्यंत असंख्यात बहुभागप्रमाण स्थितिबंधापसरण जाणावे. तेथे पूर्व स्थितिबंधाहून अनंतर स्थितिबंध असंख्यात पट कमी होतो. संख्यात वर्ष स्थितिबंध प्रारंभ झाल्यावर संख्यात बहुभागाचे अपसरण होऊन पूर्व स्थितिबंधापेक्षा संख्यात पट कमी-कमी स्थितिबंध होतो. पल्य, दूरापकृष्टी व संख्यातवर्ष ही तीन सन्धिस्थाने आहेत तेथे स्थितिबंधापसरणाचे प्रमाण बदलते.^१

एवं पल्लं जादा, वीसिया तीसिया य मोहो य ।
पल्लासंखं च कमं बंधेण य वीसियतियाओ^१ ॥४२१॥

एवं पल्यं जाते वीसिया तीसिया च मोहश्च ।
पल्लासङ्ख्यं च क्रमेण बन्धेन च वीसियत्रिकाः ॥४२१॥

अन्वयार्थ- (एवं) अशाप्रकारे (पल्लं जादा) पल्यप्रमाण स्थितिबंध झाला. तेथे (वीसिया, तीसिया य मोहो य) वीसिय, तीसिय व मोह असा (बन्धेण कमं) बंधाच्या अपेक्षेने क्रम आहे. (च) आणि (पल्लासंखं) पल्लाचा असंख्यातावा भाग स्थितिबन्ध होईपर्यंतसुद्धा (वीसियतियाओ बंधेण कमं) वीसियत्रिकाचा बंधाच्या अपेक्षेने हाच क्रम आहे.

विशेषार्थ- नाम व गोत्रकर्मांचा पल्योपमप्रमाण स्थितिबंध सम्पन्न झाल्यावर अन्य स्थितिबन्ध संख्यातपट कमी होतो. कारण तेथे पल्लाच्या संख्यात बहुभागाचे अपसरण होऊन एक भाग मात्र स्थितिबंध होतो. शेष कर्मांचा स्थितिबन्ध विशेष हीन होतो. कारण त्यांचा बन्ध पल्यप्रमाण झाला नसल्यामुळे तेथे पल्लाच्या संख्यातावा भागाचे अपसरण होते.

१. ज.ध. पु. १४ पृ. १९० २. ल. सा. गाथा २३३ च्या समान

अल्पबहुत्व- येथे वीसियाचा स्थितिबंध सर्वात कमी, त्याहून तीसिय चार कर्मांचा स्थितिबंध परस्पर समान असूनही वीसियाहून संख्यातपट आहे. त्याहून मोहनीय कर्मांचा स्थितिबंध विशेष अधिक आहे.^१

याक्रमाने संख्यात हजार स्थितिबंध व्यतीत झाल्यावर ज्ञानावरणादी चार कर्मांचा स्थितिबंध पल्योपमप्रमाण होतो. त्याच वेळी मोहनीय कर्मांचा स्थितिबंध तिसरा भाग अधिक पल्योपमप्रमाण होतो. कारण जेथे तीसियाचा पल्योपमप्रमाण स्थितिबंध होतो तेथे चालीसियाचा स्थितिबंध किती होतो? असे त्रैशिक केले असता तिसरा भाग अधिक पल्योपमप्रमाण प्राप्त होतो. त्यानंतर तीसियाचा संख्यात पट कमी स्थितिबंध होतो. त्यावेळचे अल्पबहुत्व-वीसियाचा स्थितिबंध सर्वात कमी, त्याहून तीसियांचा संख्यात पट आणि त्याहून मोहनीयाचा संख्यात पट होतो.^२

याक्रमाने संख्यात हजार स्थितिबंध व्यतीत झाल्यावर मोहनीय कर्मांचा पल्योपमप्रमाण स्थितिबंध होतो. व शेष ६ कर्मांचा पल्योपमाचा संख्यातावा भागप्रमाण स्थितिबंध होतो. हा स्थितिबंध संपन्न झाल्यावर मोहनीय कर्मांचा स्थितिबंध पल्योपमाचा संख्यातावा भागमात्र होतो. त्यानंतर सातही कर्मांचे स्थितिबंध पल्योपमाचा संख्यातावा भागप्रमाणच होतात.. त्यावेळी अल्पबहुत्व-वीसियाचा स्थितिबंध सर्वात कमी, त्याहून तीसिय कर्मांचा संख्यात पट आणि त्याहून मोहनीय कर्मांचा स्थितिबंध संख्यात पट होतो.^३

याक्रमाने संख्यात हजार स्थितिबंध व्यतीत झाल्यावर नाम व गोत्र कर्मांचा दूरापकृष्टी नावाचा अंतिम पल्योपमाचा संख्यातावा भाग प्रमाण स्थितिबंध होतो. तत्पश्चात् असंख्यात बहुभागप्रमाण अपसरण होऊन पल्योपमाचा असंख्यातावा भाग प्रमाण स्थितिबंध होतो. तेव्हा शेष कर्मांचा स्थितिबंध पल्योपमाचा संख्यातावा भाग प्रमाण होतो. त्यावेळी अल्पबहुत्व - वीसियाचा स्थितिबंध सर्वात कमी, त्याहून तीसिय चार कर्मांचा असंख्यातपट आणि त्याहून मोहनीय कर्मांचा संख्यातपट स्थितिबंध होतो.^४

त्यानंतर संख्यात हजार स्थितिबंधापसरण झाल्यावर तीसिय चार कर्मांचा दूरापकृष्टी स्थितिबंध संपन्न होतो. तत्पश्चात् असंख्यात बहुभागाचे अपसरण होऊन पल्योपमाचा असंख्यातावा भागप्रमाण प्रथम स्थितिबंध होतो. तेथील अल्पबहुत्व - वीसियाचा सर्वात कमी, त्याहून तीसिय चार कर्मांचा असंख्यात पट, त्याहून मोहनीय कर्मांचा असंख्यात पट स्थितिबंध होतो.

१. ज.ध. पु. १४ पृ. १८८ २. ज.ध. पु. १४ पृ. १८९ ३. ज.ध. पु. १४ पृ. १९०
४. ज.ध. पु. १४ पृ. १९१

त्यानंतर संख्यात हजार स्थितिबंध व्यतीत झाल्यावर मोहनीय कर्मांचासुद्धा दूरापकृष्टिविषयक पल्योपमाचा संख्यातावा भागप्रमाण अंतिम स्थितिबंध होतो व तत्पश्चात् असंख्यात बहुभागाचे स्थितिबंधापसरण होऊन पल्योपमाचा असंख्यातावा भागप्रमाण प्रथम स्थितिबंध होतो. त्यावेळी सातही कर्मांचा स्थितिबंध पल्योपमाचा असंख्यातावा भागप्रमाण होतो.^१ अशाप्रकारे वीसिय, तीसिय आणि चालीसिय कर्मांचा स्थितिबंध क्रमाने पल्योपमाचा असंख्यातावा भागप्रमाण होतो. त्यावेळचे अल्पबहुत्व - वीसियाचा स्थितिबंध सर्वात कमी, त्याहून तीसिय चार कर्मांचा असंख्यात पट, त्याहून मोहनीय कर्मांचा असंख्यात पट स्थितिबंध होतो.

या गाथेमध्ये हे स्पष्ट केले आहे की उत्तरोत्तर यथासंभव स्थितिबंधापसरणे झाल्यावर सर्वप्रथम वीसिय प्रकृतीचा एक पल्योपमप्रमाण स्थितिबंध प्राप्त होतो. त्यानंतर यथासंभव स्थितिबंधापसरणे झाल्यावर तीसिय प्रकृतीचा एक पल्योपमप्रमाण स्थितिबंध प्राप्त होतो. त्यानंतर उत्तरोत्तर यथासंभव स्थितिबंधापसरणे झाल्यावर मोहनीय कर्मांचा एक पल्योपमप्रमाण स्थितिबंध प्राप्त होतो. त्यानंतर यथासंभव स्थितिबंधापसरणे झाल्यावर वीसिय, तीसिय व मोहनीयाचा स्थितिबंध क्रमाने पल्योपमाचा असंख्यातावा भागप्रमाण प्राप्त होतो. हे या गाथेचे तात्पर्य आहे. (या संबंधीचा नकाशा पुढील पानावर पाहावा.)

त्यावेळचे स्थितिसत्त्व सांगतात-

उदधिसहस्रपुधत्तं अब्भंतरदो दु सदसहस्रसस ।
तत्काले ठिदिसंतो आउगवज्जाण कम्माणं ॥४२२॥

उदधिसहस्रपृथक्त्वमभ्यन्तरतस्तु शतसहस्रस्य ।
तत्काले स्थितिसत्त्वमायुर्वर्जितानां कर्मणाम् ॥४२२॥

अन्वयार्थ- (तत्काले) त्या काळामध्ये (आउगवज्जाण कम्माणं) आयुर्कर्म सोडून शेष सात कर्मांचे (ठिदिसंतो) स्थितिसत्त्व (सदसहस्रसस अब्भंतरदो दु) एक लाख सागरोपमाच्या आत (उदधिसहस्रपुधत्तं) हजार सागरोपम पृथक्त्वप्रमाण होते.

→ विशेषार्थ- पूर्वोक्त संधीमध्ये जे लाख सागरोपमपृथक्त्वप्रमाण स्थितिसत्त्व होते ते क्रमाने संख्यात हजार स्थितिकांडकांद्वारे कमी होऊन या स्थानामध्ये एक लाख सागरोपमाच्या आत पृथक्त्व हजार सागरोपमप्रमाण होते.^२

१. ज.ध. पु. १४ पृ. १९२ २. ज.ध. पु. १४ पृ. १९२

स्थितिबंधापसरणाचा क्रम					
पल्याचा असंख्यात एकभाग } पल्याचा असंख्यात बहुभाग	पल्याचा असंख्यात एकभाग } पल्याचा असंख्यात बहुभाग	पल्याचा असंख्यात एकभाग } पल्याचा असंख्यात बहुभाग			
पल्याचा असंख्यात एकभाग } पल्याचा असंख्यात बहुभाग	पल्याचा असंख्यात एकभाग } पल्याचा असंख्यात बहुभाग	दूरापकृष्टी पल्याचा संख्यात एकभाग } पल्याचा संख्यात बहुभाग			
पल्याचा असंख्यात एकभाग } पल्याचा असंख्यात बहुभाग	दूरापकृष्टी पल्याचा संख्यात एकभाग } पल्याचा संख्यात बहुभाग	पल्याचा संख्यात एकभाग } पल्याचा संख्यात बहुभाग			
दूरापकृष्टी पल्याचा संख्यात एकभाग } पल्याचा संख्यात बहुभाग	पल्याचा संख्यात एकभाग } पल्याचा संख्यात बहुभाग	पल्याचा संख्यात एकभाग } पल्याचा संख्यात बहुभाग			
पल्याचा संख्यात एकभाग } पल्याचा संख्यात बहुभाग	पल्याचा संख्यात एकभाग } पल्याचा संख्यात बहुभाग	पल्य			
पल्याचा संख्यातावा एकभाग } पल्याचा संख्यात बहुभाग	पल्य } पल्याचा संख्यात एकभाग	त्रिभाग अधिक पल्य } पल्याचा संख्यातावा एकभाग			
पल्य	दीड पल्य	दोन पल्य			
स्थितिबंधाचे प्रमाण	स्थितिबंधापसरण प्रमाण	स्थितिबंधाचे प्रमाण	स्थितिबंधापसरण प्रमाण	स्थितिबंधाचे प्रमाण	स्थितिबंधापसरण प्रमाण
वीसिय	तीसिय	चालिसिय (मोहनीय)			

आता स्थितिबंधाचा विपरीत क्रम सांगतात-

मोहगपल्लासंखट्टिदिबंधसहस्सगेषु तीदेसु ।

मोहो तीसिय हेट्टा असंखगुणहीणयं होदि' ॥४२३॥

मोहकपल्यासङ्ख्यस्थितिबन्धसहस्रकेष्वतीतेषु ।

मोहस्तीसियमधस्तनोऽसङ्ख्यगुणहीनकं भवति ॥४२३॥

अन्वयार्थ- (मोहगपल्लासंखट्टिदिबंधसहस्सगेषु तीदेसु) मोहनीयाचे पल्योपमाचा असंख्यातावा भागप्रमाण हजारो स्थितिबंध व्यतीत झाल्यावर (मोहो) मोहनीयाचा स्थितिबंध (तीसिय हेट्टा) तीसियाच्या खाली (असंखगुणहीणयं) असंख्यातपट हीन (होदि) होतो.

विशेषार्थ- पूर्वोक्तक्रमाने संख्यात हजार स्थितिबंध व्यतीत होतात तेव्हा जेथे अन्य स्थितिबन्ध होतो तेथे एकाचवेळी नाम व गोत्र कर्माचा स्थितिबंध सर्वात कमी होतो. त्याहून मोहनीय कर्माचा स्थितिबंध असंख्यात पट व त्याहून तीसिय चार कर्माचा स्थितिबंध असंख्यात पट होतो.

शंका- येथे चार कर्मांच्या स्थितिबंधाहून मोहनीयाचा स्थितिबंध असंख्यात पट होत होता तो एकाचवेळी तीसियाच्या खाली असंख्यात पट हीन कसा झाला ?

समाधान- परिणामांच्या विशुद्धीच्या माहात्म्याने विशेष घात झाल्यामुळे तीसिय कर्मांच्या खाली अतिअप्रशस्त मोहनीय कर्माचा स्थितिबंध असंख्यात पट कमी झाला.

तेत्तियमेत्ते बंधे, समतीदे वीसियाण हेट्टादु ।

एक्कसराहे मोहो, असंखगुणहीणयं होदि' ॥४२४॥

तावन्मात्रे बन्धे समतीते वीसियानामधस्तात् ।

एकसमये मोहोऽसंख्यगुणहीनको भवति ॥४२४॥

अन्वयार्थ- (तेत्तियमेत्ते बंधे समतीदे) तेवढे मात्र (संख्यात हजार) स्थितिबन्ध व्यतीत झाल्यावर (एक्कसराहे) एका समयात (वीसियाणं हेट्टादु) वीसियकर्मांच्या खाली (मोहो) मोहनीय कर्माचा स्थितिबंध (असंखगुणहीणयं) असंख्यात पट कमी (होदि) होतो.

विशेषार्थ- पूर्वोक्त क्रमाने संख्यात हजार स्थितिबंध झाल्यावर एकाचवेळी अन्य

प्रकारचा स्थितिबंध होतो. तेथे मोहाचा स्थितिबंध सर्वात कमी, त्याहून वीसियाचा असंख्यात पट, त्याहून तीसिय चार कर्माचा असंख्यात पट स्थितिबंध होतो. येथे विशुद्धतेमुळे अति-अप्रशस्त मोहनीयाचा स्थितिबंध नाम व गोत्रकर्मापेक्षा असंख्यातपट कमी झाला.^१

→ तेत्तियमेत्ते बंधे समतीदे वेयणीयहेड्दादु ।

तीसियघादितियाओ असंखगुणहीणया होंति ॥४२५॥

तावन्मात्रे बन्धे समतीते वेदनीयाधस्तात् ।

तीसियघातित्रिका असंख्यगुणहीनका भवन्ति ॥४२५॥

अन्वयार्थ- (तेत्तियमेत्ते बंधे समतीदे) तेवढे मात्र (संख्यात हजार) स्थितिबंध गेल्यावर (तीसियघादितियाओ) ज्ञानावरणादी तीन घातिकर्म (वेयणीय हेड्दादु) वेदनीय कर्माच्या खाली (असंखगुणहीणया) असंख्यातपट हीन (होंति) होतात.

विशेषार्थ- पुन्हा या क्रमाने संख्यात हजार स्थितिबंध व्यतीत झाल्यावर अन्य प्रकाराने स्थितिबंध होतो. तेथे मोहनीयकर्माचा स्थितिबंध सर्वात कमी, त्याहून नाम व गोत्र कर्माचा स्थितिबंध असंख्यात पट, त्याहून तीन घाती कर्माचा असंख्यात पट, त्याहून वेदनीयकर्माचा असंख्यात पट स्थितिबंध होतो. येथे विशुद्धतेमुळे वेदनीय कर्माच्या खाली अप्रशस्त तीन घातिकर्माचा स्थितिबंध असंख्यातपट कमी झाला.^३

तेत्तियमेत्ते बंधे, समतीदे वीसियाण हेड्दादु ।

तीसियघादितियाओ असंखगुणहीणया होंति ॥४२६॥

तावन्मात्रे बन्धे समतीते वीसियाणामधस्तात् ।

तीसियघातित्रिका असंख्यगुणहीनका भवन्ति ॥४२६॥

अन्वयार्थ- (तेत्तियमेत्ते बंधे समतीदे) तेवढेमात्र (संख्यात हजार) स्थितिबंध व्यतीत झाल्यावर (तीसियघादितियाओ) तीसिय नावाची तीन घातिकर्म (वीसियाण हेड्दादु) वीसियाच्या खाली (असंखगुणहीणया) असंख्यातपट हीन (होंति) होतात.

विशेषार्थ- पूर्वोक्तक्रमाने संख्यात हजार स्थितिबंध गेल्यावर तीन घातिकर्माचा

१. ज.ध. पु. १४ पृ. १९४ २. ल. सा. गाथा २३६ च्या समान ३. ज.ध. पु. १४ पृ. १९४

४. ल. सा. गाथा २३७ च्या समान / क.पा.सुत पृ. ७४७-७४८ सू. १३७-१४०

स्थितिबंध नामगोत्रापेक्षा असंख्यातपट कमी होतो. तेथे मोहनीयकर्माचा स्थितिबंध सर्वात कमी, त्याहून तीन घातीचा असंख्यातपट, त्याहून नाम व गोत्राचा असंख्यातपट, त्याहून वेदनीयाचा विशेष अधिक स्थितिबंध होतो.^१ येथे विशुद्ध परिणामांच्या माहात्म्यामुळे अति-अप्रशस्त तीन घातिकर्माचा स्थितिबंध वीसियाहून असंख्यातपट कमी झाला.

स्थितिबंधापसरणरूप क्रमकरणाचा उपसंहार -

तत्काले वेदणीयं णामागोदादु साहियं होदि ।

इदि मोहतीसवीसियवेदणीयाणं कमो बंधे ॥४२७॥

तत्काले वेदनीयं नामगोत्रात् साधिकं भवति ।

इति मोहतीसियवीसियवेदनीयानां क्रमो बन्धे ॥४२७॥

अन्वयार्थ- (तत्काले) त्या काळामध्ये (णामागोदादु) नाम व गोत्रकमपेक्षा (वेदणीयं) वेदनीय कर्म (साहियं) साधिक (होदि) होते. (इदि) अशाप्रकारे (बंधे) बन्धामध्ये (मोहतीसवीसियवेदणीयाणं) मोहनीय, तीसिय, वीसिय व वेदनीय असा (कमो) क्रम झाला.

विशेषार्थ- ज्यावेळी विशुद्धतावश घातिकर्माचा स्थितिबंध असंख्यातपट कमी झाला तेव्हा वेदनीयकर्माचा स्थितिबंध नाम आणि गोत्र कर्माच्या स्थितिबंधापेक्षा अर्धा अधिक आहे. कारण वीसिय कर्माच्या स्थितिबंधाहून तीसिय कर्माचा स्थितिबंध त्रैराशिकविधीने दीडपट सिद्ध होतो. वेदनीयकर्माचा स्थितिबंधसुद्धा नामकर्म आणि गोत्रकर्माच्या स्थितिबंधाहून पूर्वी असंख्यातपट होत होता. आता तो आपल्या स्थितीच्या प्रतिभागाने विशेष अधिक झाला असे जाणावे. अशाप्रकारे मोहनीय, तीसिय, वीसिय व वेदनीयकर्म या क्रमाने बन्ध होणे हेच क्रमकरण जाणावे.

क्रमकरणाचा निर्देश ५०२/५/३२३/५/११०

क्रमव्यत्यास क्र.	कर्माची नांवे			
४	मोहनीय	तीन घाती	वीसिय	वेदनीय
३	मोहनीय	वीसिय	तीन घाती	वेदनीय
२	मोहनीय	वीसिय	तीसियचतुष्क	
१	वीसिय	मोहनीय	तीसियचतुष्क	
पूर्वक्रम	वीसिय	तीसियचतुष्क	मोहनीय	

इति स्थितिबंधापसरणरूपक्रमकरणाधिकारः ।

१. ज.ध. पु. १४ पृ. १९५ २. ल. सा. गाथा २३८ च्या समान/ध.पु.६ पृ. ३५३

आता स्थितिसत्त्वापसरणाचे वर्णन करतात-

बंधे मोहादिकमे संजादे तेत्तियेहिं बंधेहिं ।

ठिदिसंतमसणिसमं मोहादिकमं तथा संते ॥४२८॥

बन्धे मोहादिक्रमे सज्जाते तावद्विर्बन्धैः ।

स्थितिसत्त्वमसज्जिसमं मोहादिक्रमं तथा सत्त्वे ॥४२८॥

अन्वयार्थ- (बंधे) बन्धामध्ये (मोहादिकमे संजादे) मोहादिकांचा क्रम झाल्यावर (तेत्तियेहिं बंधेहिं) तेवढ्याच (संख्यात हजार) स्थितिबंधांच्या द्वारे (असणिसमं) असंज्ञी पञ्चेन्द्रियासमान (ठिदिसंतं) स्थितिसत्त्व होते. (तथा) तसेच (संते) सत्त्वामध्ये (मोहादिकमं) मोहादी क्रम होतो. २२

विशेषार्थ- येथे पल्योपम स्थितीपर्यन्त पल्याचा संख्यातावा भागप्रमाण, तेथून पुढे दूरापकृष्टी स्थितिबंधापर्यन्त पल्योपमाचा संख्यात बहुभागप्रमाण, तेथून पुढे प्रथम संख्यात हजार वर्ष स्थितिबन्धापर्यन्त असंख्यात बहुभागप्रमाण जे स्थितिबन्धापसरणांद्वारे स्थितिबंध घटण्याचे कथन केले त्याचप्रमाणे येथे तेवढ्याच आयामसहित स्थितिकांडकांद्वारे स्थितिसत्त्व कमी होते. क्रमकरणामध्ये जेथे संख्यात हजार स्थितिबंध व्यतीत झाल्यावर असे सांगितले त्याठिकाणी तेवढे स्थितिकांडक व्यतीत झाल्यावर असे कथन करावे. तसेच क्रमकरणाच्या प्रकरणामध्ये जेथे स्थितिबंध म्हटले आहे तेथे या ठिकाणी स्थितिसत्त्व असे म्हणावे. अल्पबहुत्व आणि त्रैराशिकादी विशेष कथन बन्धापसरणाप्रमाणेच जाणावे.

स्थितिसत्त्वाच्या क्रमाचे कथन याप्रमाणे -

प्रत्येकी संख्यात हजार स्थितिकांडक झाल्यावर क्रमाने असंज्ञी पंचेन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, द्वीन्द्रिय व एकेन्द्रियाच्या स्थितिबंधासमान कर्मांचे स्थितिसत्त्व हजार सागरोपम, शंभर सागरोपम, पन्नास सागरोपम, पंचवीस सागरोपम व एक सागरोपमाच्या प्रतिभागानुसार होते. त्यानंतर संख्यात हजार स्थितिकांडक व्यतीत झाल्यावर वीसियकर्मांचे पल्योपम, तीसियांचे दीड पल्योपम व मोहनीयाचे दोन पल्योपमप्रमाण स्थितिसत्त्व होते. त्यानंतर पूर्वसत्त्वाचा संख्यात बहुभागप्रमाण एक स्थितिकांडक झाल्यावर वीसियाचे स्थितिसत्त्व पल्योपमाचा संख्यातावा भागप्रमाण होते. त्यावेळी वीसियापेक्षा तीसियकर्मांचे संख्यातपट व तीसियापेक्षा मोहनीयाचे विशेष अधिक स्थितिसत्त्व झाले.

याच क्रमाने संख्यात हजार स्थितिकांडक झाल्यावर तीसिय कर्मांचे स्थितिसत्त्व

पल्योपमप्रमाण होते. त्यावेळी मोहनीयाचे स्थितिसत्त्व त्रिभाग अधिक पल्योपमप्रमाण होते. त्यानंतर संख्यात बहुभागप्रमाण एक स्थितिकांडक झाल्यावर तीसिय कर्मांचे स्थितिसत्त्व पल्योपमाचा संख्यातावा भागप्रमाण होते. त्यावेळी अल्पबहुत्व-वीसिय कर्मांचे स्थितिसत्त्व सर्वात कमी, त्याहून तीसियांचे संख्यातपट, त्याहून मोहनीयाचे संख्यातपट स्थितिसत्त्व आहे.^१

त्यानंतर याक्रमाने संख्यात हजार स्थितिकांडक झाल्यावर मोहाचे पल्योपममात्र स्थितिसत्त्व होते. तत्पश्चात् एक स्थितिकांडक झाल्यावर मोहनीयाचे सुद्धा पल्योपमाचा संख्यातावा भागप्रमाण स्थितिसत्त्व होते. त्यावेळी सातही कर्मांचे स्थितिसत्त्व पल्योपमाचा संख्यातावा भागप्रमाण झाले. त्यानंतर संख्यात हजार स्थितिकांडक व्यतीत झाल्यावर वीसिय कर्मांचे स्थितिसत्त्व पल्योपमाचा असंख्यातावा भागप्रमाण होते. त्यावेळचे अल्पबहुत्व-वीसियाचे स्थितिसत्त्व सर्वात कमी, त्याहून तीसियाचे असंख्यातपट, त्याहून मोहनीयाचे संख्यातपट होते.^२

त्यानंतर संख्यात हजार स्थितिकांडक गेल्यावर तीसिय चार कर्मांचे स्थितिसत्त्व पल्योपमाचा असंख्यातावा भागप्रमाण होते. त्यावेळी वीसियाचे स्थितिसत्त्व सर्वात कमी, त्याहून तीसियाचे असंख्यातपट, त्याहून मोहनीयाचे असंख्यातपट असते. त्यानंतर संख्यात हजार स्थितिकांडक गेल्यावर मोहनीयाचे स्थितिसत्त्व पल्योपमाचा असंख्यातावा भागप्रमाण होते. त्यावेळी वीसियाचे स्थितिसत्त्व सर्वात कमी, तीसियांचे त्याहून असंख्यातपट, त्याहून मोहनीयाचे असंख्यातपट आहे. त्यानंतर संख्यात हजार स्थितिकांडक व्यतीत झाल्यावर वीसिय कर्मांचे स्थितिसत्त्व सर्वात कमी, त्याहून मोहनीयाचे स्थितिसत्त्व असंख्यातपट, त्याहून तीसिय कर्मांचे स्थितिसत्त्व असंख्यातपट होते. येथे तीसियापेक्षा मोहनीयाचे स्थितिसत्त्व कमी झाले. त्यानंतर संख्यात हजार स्थितिकांडक गेल्यावर एकावेळी मोहनीयाचे स्थितिसत्त्व सर्वात कमी झाले. त्याहून वीसियाचे असंख्यातपट, त्याहून तीसियाचे असंख्यातपट होते.

त्यानंतर संख्यात हजार स्थितिकांडक गेल्यावर मोहनीयाचे स्थितिसत्त्व सर्वात अल्प, त्याहून वीसियाचे असंख्यातपट, त्याहून तीन घातिकर्मांचे असंख्यातपट, त्याहून वेदनीयाचे असंख्यातपट झाले. त्यानंतर संख्यात हजार स्थितिकांडक झाल्यावर मोहनीयाचे स्थितिसत्त्व सर्वात कमी, त्याहून तीन घातिकर्मांचे असंख्यातपट, त्याहून वीसियाचे असंख्यातपट व त्याहून वेदनीय कर्मांचे स्थितिसत्त्व विशेष अधिक झाले. अशाप्रकारे शेवटी नामगोत्राच्या स्थितिसत्त्वाहून वेदनीय कर्मांचे स्थितिसत्त्व विशेष अधिक झाले तेव्हा मोहादी कर्मांच्या क्रमाने स्थितिसत्त्वाचे क्रमकरण झाले.^३

१. ज.ध. पु. १४ पृ. १९५-१९९ २. ज.ध. पु. १४ पृ. १९७ ३. ज.ध. पु. १४ पृ. २००

असंख्यात समयप्रबद्धांच्या उदीरणेचे कथन करतात -

तीदे बंधसहस्से पल्लासंखेज्यं तु ठिदिबंधे ।

तत्थ असंखेज्जाणं उदीरणा समयबद्धाणं ॥४२९॥

अतीते बन्धसहस्से पल्यासङ्ख्येयकं तु स्थितिबन्धे ।

तत्रासङ्ख्येयानामुदीरणा समयबद्धानाम् ॥४२९॥

अन्वयार्थ- (ठिदिबंधे) स्थितिबंधामध्ये (पल्यासंखेज्यं) पल्योपमाचा असंख्यातावा भागमात्र (बंधसहस्से तीदे) संख्यात हजार स्थितिबंध व्यतीत झाल्यावर (तत्थ) तेथे (असंखेज्जाणं समयबद्धाणं) असंख्यात समयप्रबद्धांची (उदीरणा) उदीरणा होते.

विशेषार्थ- पूर्वी सांगितलेल्या अल्पबहुत्वानुसार सर्व कर्मांच्या पल्योपमाचा असंख्यातावा भागमात्र स्थितिबन्ध व स्थितिसत्त्वाची असंख्यातगुणित हानिरूपाने प्रवृत्ती होते. या पूर्वी अपकर्षण केलेल्या द्रव्याला उदयावलीमध्ये देण्याकरिता असंख्यात लोकप्रमाण भागहार होता. तेथे समयप्रबद्धाचा असंख्यातावा भागप्रमाण उदीरणा द्रव्य प्राप्त होत होते. आता परिणामांच्या विशुद्धतेमुळे उदयावलीमध्ये देण्याकरिता पल्योपमाचा असंख्यातावा भागप्रमाण भागहार झाल्यामुळे असंख्यात समयप्रबद्धप्रमाण उदीरणा द्रव्य प्राप्त होते.

इति स्थितिसत्त्वापसरणरूप-क्रमकरणाधिकारः ॥५॥

मध्यवर्ती आठ कषायांची संक्रमणविधी सांगतात-

ठिदिबंधसहस्सगदे अट्टकसायाण होदि संकमगो ।

ठिदिखंडपुधत्तेण य, तट्टिदिसंतं तु आवलियविद्धं ॥४३०॥

स्थितिबन्धसहस्सगतेऽष्टकषायाणां भवति सङ्क्रमकः ।

स्थितिखण्डपृथक्त्वेन च तत्स्थितिसत्त्वं त्वावलिकविद्धम् ॥४३०॥

अन्वयार्थ- त्यानंतर (ठिदिबंधसहस्सगदे) संख्यात हजार स्थितिबंध गेल्यावर (अट्टकसायाण) मध्यवर्ती आठ कषायांचा (संकमगो) संक्रामक (होदि) होतो. (य) आणि (ठिदिखंडपुधत्तेण) स्थितिकांडकपृथक्त्वाद्वारे (तट्टिदिसंतं) त्या आठ कषायांचे स्थितिसत्त्व (आवलियविद्धं) एक आवलिप्रमाण शिल्लक राहते.

१. ल. सा. गाथा २३९ च्या समान/क.पा.सुत्त पृ. ७५१ सू. १९३-१९४ २. ज.ध. पु. १४ पृ. २०१

विशेषार्थ- असंख्यात समयप्रबद्धांची उदीरणा सुरु झाल्यावर पुढे संख्यात हजार स्थितिकांडक गेल्यावर अप्रत्याख्यानावरण व प्रत्याख्यानावरण क्रोध, मान, माया व लोभरूप आठ कषायांच्या संक्रमणाला प्रारंभ करतो. परप्रकृतीमध्ये संक्रमणाद्वारे क्षपणेचा प्रारंभ होणे हाच येथे संक्रमणाचा अर्थ ग्रहण करावा. तसे गुणसंक्रमण आठव्या गुणस्थानाच्या प्रथम समयपासून चालूच आहे.

हे आठ कषाय अति अप्रशस्त आहेत म्हणून त्यांच्या क्षपणेचा प्रारंभ प्रथम होतो. कांडकरूपाने संक्रमण करून यांचा नाश करतो. कांडकरूपाने ग्रहण केलेल्या निषेकांतून काही द्रव्य प्रथम समयात, काही द्वितीय समयात, काही तृतीय समयात, याप्रमाणे प्रत्येक समयात एका एका फालीचे संक्रमण होते. अन्तर्मुहूर्ताचे जेवढे समय तेवढ्या फालीद्वारे प्रथम कांडकाचे संक्रमण होते. अशाच प्रकारे दुसऱ्या, तिसऱ्यादी स्थितिकाण्डकांचे संक्रमण होते. याक्रमाने संख्यात हजार कांडकांद्वारे आठ कषायांच्या द्रव्याचे परप्रकृतीमध्ये संक्रमण होते. अशाप्रकारे या प्रकृती परमुखाने नष्ट होतात.

अन्य प्रकृतिरूप होऊन त्या प्रकृतीचा नाश होणे यास परमुखनाश म्हणतात, अशाप्रकारे मोहराजाच्या सेनेचे नायक स्वरूप आठ कषायांच्या अंतिम कांडकाच्या अंतिम फालीचा नाश झाल्यावर अवशिष्ट स्थितिसत्त्व कालाच्या अपेक्षेने आवलिमात्र शिल्लक राहते आणि निषेकांच्या अपेक्षेने एक समय कमी एक आवलिप्रमाण राहते. कारण अंतिम कांडकाच्या समयात प्रथम निषेकाचा स्वमुख उदयरूप जो संज्वलन कषाय असेल त्यामध्ये संक्रमण होऊन उदय होतो.

शंका- एक समय कमी आवलिप्रमाण स्थिती अंतिम फालीबरोबर का निर्जीण होत नाही?

समाधान- नाही. कारण उदयावलीमध्ये प्रविष्ट झालेल्या कर्माचा कांडकाचा संभवत नाही. म्हणून प्रत्येक समयात एक-एक निषेक स्तिबुक संक्रमणाद्वारे संज्वलन कषायरूपाने संक्रमित होऊन नाशाला प्राप्त होतो.

विशेष ज्ञातव्य गोष्टी - १) अप्रत्याख्यानावरण-प्रत्याख्यानावरण कषायांचे अपूर्वकरणाच्या प्रथम समयपासून ते अंतिम स्थितिकांडकाच्या द्विचरम फालीपर्यन्त गुणसंक्रमण होते. २) अन्तिम फालीचे सर्वसंक्रमण होते. कारण ती अन्य प्रकृतीमध्ये संक्रमित होऊन नष्ट होते. ३) संक्रमणकाण्डक पृथक्त्वप्रमाण आहेत. कांडकद्रव्याला गुणसंक्रमण भागहाराचा भाग देऊन जो एक भाग प्राप्त होतो तेवढे द्रव्य प्रत्येक समयाला संक्रमित होते त्यालाच फाली म्हणतात. ४) या प्रकृती अनुदयरूप आहेत म्हणून यांचे कांडकागत द्रव्य उदयावलीमध्ये निक्षिप्त न होता उदयावलीच्या वरच निक्षिप्त होते. ५) यांची गुणश्रेणीसुद्धा

१. ज.ध. पु. १६ पृ. ४१३

उदयावलीच्या बाहेरच होते. कारण अनुदयप्रकृतीची उदयादी गुणश्रेणी असंभव आहे. ६) या कषायांच्या द्रव्याचे संक्रमण होत असताना यांच्या प्रकृती, प्रदेश, स्थिती व अनुभाग चारींचे संज्वलनरूपाने संक्रमण होते. ७) या कषायांच्या चरम फालीचे परप्रकृतिसंक्रमणच होते. ८) उदयावली सर्व करणांना अयोग्य असल्यामुळे तेथे स्थितिनिषेक उदीयमान निषेकाच्या वरपर्यंत स्वमुखानेच राहतात. उदीयमान अन्तिम निषेक परमुखरूपाने उदयरूप असतो.

सोळा प्रकृतींच्या संक्रमणाचा प्रारंभ -

ठिदिखंडपुधत्तगदे सोलसपयडीण होदि संकमगो ।

ठिदिखंडपुधत्तेण य, तट्टिदिसंतं तु आवलिपविट्टं ॥४३१॥

स्थितिबन्धपृथक्त्वगते षोडशप्रकृतीनां भवति सङ्क्रमकः ।

स्थितिखण्डपृथक्त्वेन च तत्स्थितिसत्त्वं त्वावलिप्रविष्टम् ॥४३१॥

अन्वयार्थ- त्यानंतर (ठिदिबंधपुधत्तगदे) संख्यात हजार स्थितिबंध गेल्यावर (सोलसपयडीण) सोळा प्रकृतींचा (संकमगो) संक्रमक (होदि) होतो. (ठिदिखंडपुधत्तेण य) संख्यात हजार स्थितिकाण्डकांद्वारे (तट्टिदिसंतं तु) त्यांचे स्थितिसत्त्व (आवलिपविट्टं) आवलिप्रविष्ट राहते अर्थात उच्छिष्टावलिप्रमाण राहते.

विशेषार्थ- आठ कषायांची क्षपणा केल्यावर पुन्हा स्थितिकांडकपृथक्त्वाच्या द्वारे अन्तर्मुहूर्तकाळ घालवून नंतर सोळा प्रकृतींच्या संक्रमणाला प्रारंभ करतो. त्या सोळा प्रकृतींची नावे - दर्शनावरणाच्या तीन- निद्रानिद्रा, प्रचला-प्रचला, स्त्यानगृद्धी, नामकर्माच्या १३ - नरकगती, नरकगत्यानुपूर्वी, तिर्यगेकादश-तिर्यञ्चगती, तिर्यचगत्यानुपूर्वी, एकेन्द्रियादी चार जाती, आतप, उद्योत, स्थावर, सूक्ष्म, साधारण. क्षपणेच्या प्रारंभापासून प्रत्येक समयात यांच्या द्रव्याचे पूर्वीप्रमाणे एक-एक फालीच्या संक्रमणाद्वारे संक्रमण होत प्रथम काण्डकघात होतो, अशा पृथक्त्वस्थितिकाण्डकांद्वारे संक्रमण पूर्ण होते. येथे सर्वत्र पृथक्त्व शब्दाचा अर्थ संख्यात हजार जाणावा. तेथे अंतिम कांडकघात झाल्यावर अवशेष स्थितिसत्त्व काळापेक्षेने आवलिप्रमाण आणि निषेकापेक्षेने एक समय कमी आवलिप्रमाण शिल्लक राहते. अशाप्रकारे उदयावलीच्या बाहेरील या प्रकृतींच्या सर्व निषेकांचे द्रव्य स्वजातीय अन्य प्रकृतींमध्ये संक्रमित होऊन क्षयाला प्राप्त होते.^१

शंका- स्वजातीय कशास म्हणतात ?

समाधान- आपल्या जातीच्या अन्य प्रकृतींना स्वजातीय म्हणतात. जसे -

१. ज.ध. पु. १४ पृ. २०१ २. ज.ध. पु. १४ पृ. २०२

मतिज्ञानावरणाची स्वजातीय श्रुतज्ञानावरणादी अन्य ४ ज्ञानावरणाच्या प्रकृती, स्त्यानगृद्धीत्रिकाच्या स्वजातीय दर्शनावरणाच्या अन्य सर्व प्रकृती, असेच अन्यत्र जाणावे.

अशाप्रकारे येथे मोहनीयाच्या आठ प्रकृतींचा नाश झाल्यावर तेरा (१३) प्रकृतींचे सत्त्व राहते. कारण श्रेणी चढण्यापूर्वी ३ दर्शनमोहनीय व ४ अनंतानुबंधी अशा सात (७) प्रकृतींचा क्षय झाला आहे. $२८-(७+८)= २८-१५=१३$ प्रकृती. दर्शनावरणाच्या तीन प्रकृतींचा नाश झाल्यावर (९-३=६) सहा प्रकृतींचे आणि नामकर्माच्या तेरा प्रकृतींचा नाश झाल्यावर (९३-१३=८०) ऐंशी प्रकृतींचे सत्त्व राहते. ज्ञानावरण, वेदनीय, गोत्र आणि अंतराय कर्माधून कोणत्याही प्रकृतीचा नाश होत नाही.

शंका- सूक्ष्म, साधारण आणि अपर्याप्त या तीन प्रकृती नेहमी बरोबर असतात. तर मग येथे सूक्ष्म आणि साधारणाबरोबर अपर्याप्ताचा नाश का होत नाही ?

समाधान- समुद्घात अवस्थेमध्ये अपर्याप्ताचा सदभाव असतो. म्हणून येथे त्याचा नाश सांगितला नाही. यावरून समुद्घातामध्ये अपर्याप्ताचा उदय असतो असा अर्थ नाही. त्याचे तेथे फक्त सत्त्व असते.

॥ इति अष्टकषायषोडशप्रकृतिक्षपणाधिकारः ॥६॥

देशघातिकरणाचे कथन करतात -

ठिदिबंधपुधत्तगदे मणदाणा तेत्तियेवि ओहिदुगं ।

लाभं च पुणोवि सुदं अचक्खुभोगं पुणो चक्खु ॥४३२॥

पुणरवि मदिपरिभोगं पुणरवि विरियं कमेण अणुभागो ।

बंधेण देसघादी पल्लासंखं तु ठिदिबंधो ॥४३३॥

स्थितिबन्धपृथक्त्वगते मनोदाने तावत्यप्यवधिद्विकम् ।

लाभश्च पुनरपि श्रुतमचक्षुभोगं पुनश्चक्षुः ॥४३२॥

पुनरपि मतिपरिभोगं पुनरपि वीर्यं क्रमेणानुभागः ।

बन्धेन देशघातिः पल्यासङ्ख्यस्तु स्थितिबन्धः ॥४३३॥

अन्वयार्थ- त्यानंतर (ठिदिबंधपुधत्तगदे) संख्यात हजार स्थितिबंध गेल्यावर (मणदाणा) मनःपर्ययज्ञानावरण व दानान्तराय यांचा (अणुभागो बंधेण देसघादी) अनुभाग बंधाच्या अपेक्षेने देशघाती होतो. (तेत्तिये वि) पुन्हा तेवढेच अर्थात संख्यात हजार स्थितिबंध

१. ल. सा. गाथा २४०-२४१ च्या समान/ध.पु.६पृ.३५६-३५७/ज.ध. पु. १४ पृ. २०२-२०३

झाल्यावर (ओहिदुगं) अवधिद्विक अर्थात अवधिज्ञानावरण, अवधिदर्शनावरण (लाभं च) आणि लाभान्तराय (पुणो वि) पुन्हा (सुदं अचक्षुभोगं) श्रुतज्ञानावरण, अचक्षुदर्शन व भोगांतराय (पुणो) पुन्हा (चक्षु) चक्षुदर्शनावरण (पुणरवि मदि परिभोगं) पुन्हा मतिज्ञानावरण व परिभोगांतराय (पुणरवि) पुन्हा (विरियं) वीर्यान्तराय यांचा (कमेण) क्रमाने (अणुभागो बंधेण देसघादी) अनुभाग बंधाच्या अपेक्षेने देशघाती होतो अर्थात देशघाती स्पर्धकांचाच बंध होतो; (तु) परन्तु (ठिदिबंधो) स्थितिबंध (पल्लासंखं) पल्याचा असंख्यातावा भागप्रमाणच होतो.

विशेषार्थ- मनःपर्ययज्ञानावरणादी बारा प्रकृतींचा पूर्वी सर्वघाती व देशघाती अनुभागबंध होत होता. आता येथून पुढे लता दारुरूप देशघातीच अनुभागबंध होतो त्यास देशघातिकरण म्हणतात. चतुर्थादी गुणस्थानांमध्ये पापप्रकृतींचा लता दारुरूप द्विस्थानगत अनुभागबंध होतो. परंतु दारुरूप स्पर्धकांमध्ये अनंतावा एक भाग स्पर्धक देशघातिरूप आहेत व अनंत बहुभाग स्पर्धक सर्वघातिरूप आहेत. त्या दोन्ही प्रकारच्या स्पर्धकांचा अनुभागबंध होत होता, आता फक्त दारूतील देशघाती स्पर्धकांचाच बंध होतो हा भाव आहे.

देशघातिकरणाचा क्रम- १) मनःपर्ययज्ञानावरण, दानान्तराय २) अवधिज्ञानावरण, अवधिदर्शनावरण, लाभान्तराय ३) श्रुतज्ञानावरण, अचक्षुदर्शनावरण, भोगांतराय ४) चक्षुदर्शनावरण ५) मतिज्ञानावरण, उपभोगांतराय ६) वीर्यांतराय

सोळा प्रकृतींचे संक्रमण झाल्यावर पुढे संख्यात हजार स्थितिबंध गेल्यावर मनःपर्ययज्ञानावरण आणि दानांतराय यांचा देशघाती अनुभागबंध होतो. त्यानंतर प्रत्येक संख्यात हजार स्थितिबंध गेल्यावर क्रमाने उपर्युक्त प्रकृतींचा देशघाती अनुभागबंध होतो. पुरुषवेद, संज्वलन कषायांचा पूर्वी संयतासंयत गुणस्थानापासूनच देशघाती अनुभागबंध होतो म्हणून येथे मोहनीयाचे देशघातिकरण सांगितले नाही. येथे सर्वांचा स्थितिबंधमात्र यथासंभव पल्याचा असंख्यातावा भाग होतो.

इति देशघातिकरणाधिकारः ॥७॥

आता अन्तरकरणाचे निरूपण करतात -

ठिदिखंडसहस्सगदे चदुसंजलणाण णोकसायाणं ।

एयट्टिदिखंडुक्कीरणकाले अंतरं कुणदिं ॥४३४॥

स्थितिखण्डसहस्सगते चतुःसञ्ज्वलनानां नोकषायाणां ।

एकस्थितिखण्डोत्कीरणकाले अन्तरं करोति ॥४३४॥

१. क.पा.सुत्त पृ. ७५२ सू. २०६-२०८/ध.पु.६ पृ. १५७

अन्वयार्थ- देशघातिकरणानंतर (ठिदिखंडसहस्सगदे) संख्यात हजार स्थितिकाण्डक गेल्यावर (एयट्टिदिखंडुक्कीरणकाले) एका स्थितिकाण्डकोत्कीरण-काळामध्ये (चदुसंजलणाण-णोकसायाणं) चार संज्वलन व नऊ नोकषायांचे (अंतरं कुणदि) अंतर करतो.

विशेषार्थ- परिणामविशेषाद्वारे खालच्या व वरच्या निषेकांना सोडून अन्तर्मुहूर्तप्रमाण मधल्या निषेकांचा अभाव करणे यास अन्तरकरण म्हणतात. ^१ अन्तर, विरह, शून्यभाव, अभाव हे एकार्थवाचक शब्द आहेत. चार संज्वलन आणि नऊ नोकषाय या तेरा (१३) प्रकृतींचेच अंतर करतो. शेष कर्मांचे नाही. कारण चारित्रमोहनीयाच्या अन्य भेदांचा पूर्वीच नाश झाला आहे व ज्ञानावरणादी शेष कर्मांचे अन्तरकरण संभवत नाही.

अन्तरकरणकाळाच्या प्रथम समयात पूर्वीपेक्षा अन्य प्रमाणसहित स्थितिकाण्डक, अनुभागकाण्डक, स्थितिबन्ध होतो. एका स्थितिकाण्डकोत्कीरणाचा जेवढा काळ आहे तेवढ्या काळाद्वारे अन्तरकरणाचे कार्य पूर्ण करतो.

शंका- स्थितिकाण्डकोत्कीरणकाळ कशास म्हणतात ?

समाधान- एका स्थितिकाण्डकाचा घात करण्यासाठी जेवढा काळ लागतो तेवढ्या काळाला स्थितिकाण्डकोत्कीरणकाळ म्हणतात. तो अंतर्मुहूर्तप्रमाण आहे.

प्रथम स्थितीचे प्रमाण सांगतात -

संजलणाणं एकं वेदाणेकं उदेदि तद्दोणं ।

सेसाणं पढमट्टिदि ठवेदि अंतोमुहूर्तमावलियं ॥४३५॥

सञ्ज्वलनानामेकं वेदानामेकमुदेति तद्द्वयोः ।

शेषानां प्रथमस्थितिं स्थापयत्यन्तर्मुहूर्तमावलिकाम् ॥४३५॥

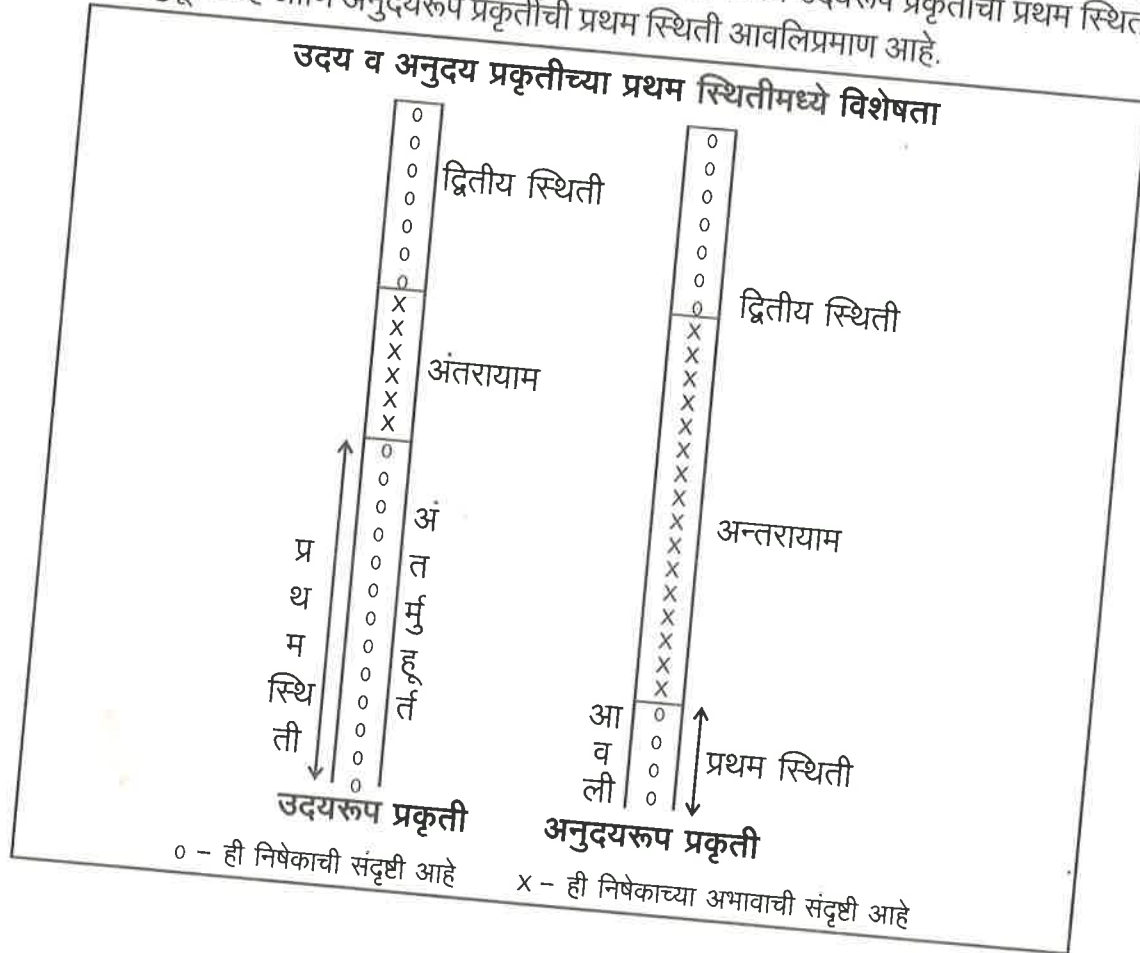
अन्वयार्थ- (संजलणाणं एकं) चार संज्वलन कषायांपैकी एका कषायाचा व (वेदाणेकं) तीन वेदांपैकी एका वेदाचा (उदेदि) उदय येतो. (तद्दोणं) त्या उदयरूप दोन प्रकृतींची (पढमट्टिदि अंतोमुहूर्तं ठवेदि) प्रथम स्थिती अन्तर्मुहूर्तमात्र स्थापित करतो व (सेसाणं) शेष अनुदयरूप प्रकृतींची (आवलियं ठवेदि) प्रथम स्थिती आवलिमात्र स्थापित करतो.

१. ज.ध. पु. १२ पृ. २७२/ज.ध. पु. १४ पृ. २०४ २. ल. सा. गाथा २४२ च्या समान

विशेषार्थ- जो पुरुषवेद व संज्वलन क्रोधाच्या उदयसहित श्रेणी चढतो तो या दोन्हीची प्रथम स्थिती अन्तर्मुहूर्तप्रमाण व शेष अनुदयरूप प्रकृतीची प्रथम स्थिती आवलिप्रमाण स्थापित करतो. वर्तमान समयासंबंधीच्या निषेकापासून प्रथम स्थितिप्रमाण निषेकांना सोडून त्याच्यावरील निषेकांचे अंतर करतो. गुणश्रेणिशीर्ष व त्यावर प्रथम स्थितीहून संख्यातपट निषेक अंतरायामाचे प्रमाण आहे.

पुरुषवेदाची प्रथम स्थिती नपुंसकवेद, स्त्रीवेद आणि सहा नोकषायांच्या क्षपणाकाळ-प्रमाण असून अल्प आहे. त्यापेक्षा संज्वलन क्रोधाची प्रथम स्थिती क्रोधाच्या क्षपणाकाळ-प्रमाणाने विशेष अधिक आहे.

उदयरूप आणि अनुदयरूप प्रकृतीची अंतरायामाची अंतिम स्थिती समानच असते. कारण द्वितीय स्थितीच्या प्रथम निषेकांचे सर्वत्र सदृशरूपाने अवस्थान असते. परन्तु अंतरायामाच्या खालील प्रथम स्थिती असमान असते. कारण उदयरूप प्रकृतीची प्रथम स्थिती अन्तर्मुहूर्त आहे आणि अनुदयरूप प्रकृतीची प्रथम स्थिती आवलिप्रमाण आहे.

आगमामध्ये भाववेदाच्या अपेक्षेनेच वेदाचे वर्णन आहे. कर्मशास्त्रामध्ये बन्ध, उदय व सत्त्वाची प्ररूपणासुद्धा याच अपेक्षेने केली आहे. उत्तरकालीन टीकादी ग्रन्थांमध्येच द्रव्यवेदाला स्थान प्राप्त झाले आहे. वास्तविक 'जीवस्थान'मध्ये मार्गणा, गुणस्थान आणि जीवसमासाचे जीवाच्या अवस्थारूपानेच वर्णन आहे. द्रव्यवेद शरीरासंबंधी अंगोपांगाच्या अन्तर्गत येतो, अंगोपांग पुद्गल-विपाकी नामकर्माच्या उदयाला निमित्त करून प्राप्त होतो, म्हणून द्रव्यवेदाची जीवभेदांमध्ये गणना होऊ शकत नाही कारण १) वेदांचा अभाव नवव्या गुणस्थानामध्ये होतो, परंतु अंगोपांगनामकर्माचा उदय १३ व्या गुणस्थानापर्यंत व सत्त्व १४ व्या गुणस्थानापर्यंत असते. २) एकेन्द्रिय जीवांना अंगोपांग नसतात; परंतु नपुंसकवेद असतो. ३) आगमामध्ये मनुष्यपदाने पुरुषवेद व नपुंसकवेदवाले मनुष्यजीव ग्रहण केले आहेत व मनुष्यिनी पदाने स्त्रीवेदवाले जीवच ग्रहण केले आहेत व वेदनोकषाय जीवविपाकी कर्म आहे; वेदमार्गणेमध्ये पुद्गलविपाकी अंगोपांगाचे ग्रहण नाही. म्हणून हे स्पष्ट होते की आगमामध्ये सर्वत्र नोआगम भावनिक्षेपाने भाववेदच घेतला आहे. द्रव्यवेद नाही. कारण जीवांना द्रव्यवेदी म्हणणे हा उपचार आहे.

अन्तरायामातील उत्कीर्ण द्रव्याचे निक्षेपण-विधान सांगतात-

उक्कीरिदं तु दव्वं सत्ते पढमद्विदिमिह संछुहदि ।

बंधे वि य आबाधमदित्थिय उक्कट्टदे णियमा' ॥४३६॥

उत्कीरितं तु द्रव्यं सत्त्वे प्रथमस्थितौ संक्षिपति ।

बन्धेऽपि चाबाधामतिस्थाप्योत्कर्षति नियमात्' ॥४३६॥

अन्वयार्थ- (उक्कीरिदं तु दव्वं) अंतरायामामधील उत्कीर्ण केलेल्या द्रव्याला (सत्ते पढमद्विदिमिह) सत्तेतील प्रथम स्थितीमध्ये (संछुहदि) निक्षिप्त करतो. (य) आणि (बंधे वि) बंधामध्येसुद्धा (आबाधमदित्थिय) आबाधेचे उल्लंघन करून (णियमा) नियमाने (उक्कट्टदे) उत्कर्षण करून देतो.

विशेषार्थ- ज्या समयात अंतरकरण प्रारम्भ करतो त्या समयात पूर्वीचे स्थितिबंध, स्थितिकाण्डक आणि अनुभागकाण्डक समाप्त होतात व असंख्यातगुणित हानिरूपाने अन्य स्थितिबंध, पल्याचा असंख्यातावा भागप्रमाण अन्य स्थितिकाण्डक आणि शेष अनुभागाचा अनन्त बहुभागरूप अन्य अनुभागकाण्डक प्रारम्भ होतात.

१. क.पा.सुत्त पृ. ७५२-७५३ सू. २१०-२१४ / ध.पु.६ पृ.३५८

२. आगास प्रतीमधील संस्कृतछाया येथे अर्थानुसार बदलली आहे.

अंतररूप निषेकांच्या द्रव्यातून अंतरकरणकाळाच्या प्रथम समयात जेवढे द्रव्य ग्रहण केले ती प्रथम फाली, त्याहून असंख्यातपट द्रव्य दुसऱ्या समयात ग्रहण केले ती दुसरी फाली, अशाप्रकारे असंख्यातपट क्रमाने अंतर्मुहूर्तप्रमाण फालींद्वारे सर्वद्रव्य अन्य निषेकांमध्ये निक्षेपण करतो. अंतररूप निषेकांमध्ये निक्षेपण करीत नाही.

निक्षेपणविधान -

निक्षिप्यमान प्रकृती चार प्रकारच्या आहेत.

१) उदय व बन्धरूप प्रकृती - (उभय) - पुरुषवेदाने श्रेणी चढणाऱ्याच्या अपेक्षेने पुरुषवेद, व कोणताही एक संज्वलन कषाय

२) बंधरहित व उदयरहित प्रकृती (अनुभय) - सहा नोकषाय व पुरुषवेदाने श्रेणी चढणाऱ्याच्या अपेक्षेने स्त्री, नपुंसकवेद, स्त्रीवेदाने श्रेणी चढणाऱ्याच्या अपेक्षेने नपुंसकवेद, नपुंसकवेदाने श्रेणी चढणाऱ्याच्या अपेक्षेने स्त्रीवेद.

३) अबंधरूप उदयप्रकृती (केवळ उदयरूप) - स्त्रीवेदाने चढणाऱ्याला स्त्रीवेद, नपुंसकवेदाने चढणाऱ्याला नपुंसकवेद

४) बंधसहित अनुदयप्रकृती (केवळ बंधरूप) - स्त्री व नपुंसकवेदाने श्रेणी चढणाऱ्याला पुरुषवेद व सर्वत्र ज्या कषायाने श्रेणी चढला असेल त्याशिवाय तीन संज्वलन कषाय.

उत्कीरण तीन प्रकाराने होते- १) उत्कर्षणरूप २) अपकर्षणरूप आणि ३) परप्रकृतिसंक्रमणरूप

अन्तरासंबंधी प्रदेशपुंजाचा निक्षेप- १) प्रथम स्थितीमध्ये २) द्वितीय स्थितीमध्ये ३) प्रथम-द्वितीय स्थितीमध्ये करतो.

१) बंधरूप व उदयरूप (उभय) प्रकृतींच्या द्रव्याचा निक्षेप- अन्तर करणारा क्षपक जीव ज्या कर्मांना बांधतो व वेदन करतो त्या कर्मांच्या अन्तरस्थितीतील उत्कीर्ण होणाऱ्या प्रदेशपुंजाला आपल्या प्रथम स्थितीमध्ये निक्षिप्त करतो आणि आबाधा सोडून द्वितीय स्थितीमध्ये निक्षिप्त करतो. परन्तु अन्तरासंबंधी स्थितीमध्ये देत नाही. कारण त्यांच्या कर्मपुंजाने त्या स्थिती रिकाम्या होणार आहेत म्हणून तेथे निक्षेप होण्याचा विरोध आहे.

जोपर्यन्त अन्तरासंबंधी द्विचरम फाली आहे तोपर्यंत स्वस्थानामध्येसुद्धा अपकर्षणासंबंधी अतिस्थापनेला सोडून अन्तरस्थितीमध्ये देतो असे कित्येक आचार्यांचे मत आहे. परंतु सूत्रामध्ये स्पष्टरूपाने त्याचा निषेध केला आहे.

२) अबंध व अनुदयरूप (अनुभय) प्रकृतींचा निक्षेप - जे कर्म बांधले जात नाही आणि भोगले जात नाही अशा प्रकृतींचे उत्कीर्णद्रव्य आपल्या स्थितीमध्ये देत नाही. परंतु बांधल्या जाणाऱ्या प्रकृतींच्या द्वितीय स्थितीमध्ये बंधाच्या प्रथम निषेकापासून उत्कर्षण करून देतो. तसेच उदयरूप प्रकृतींच्या प्रथम स्थितीमध्ये अपकर्षण करून आणि समान स्थितीमध्ये संक्रमण करून देतो.

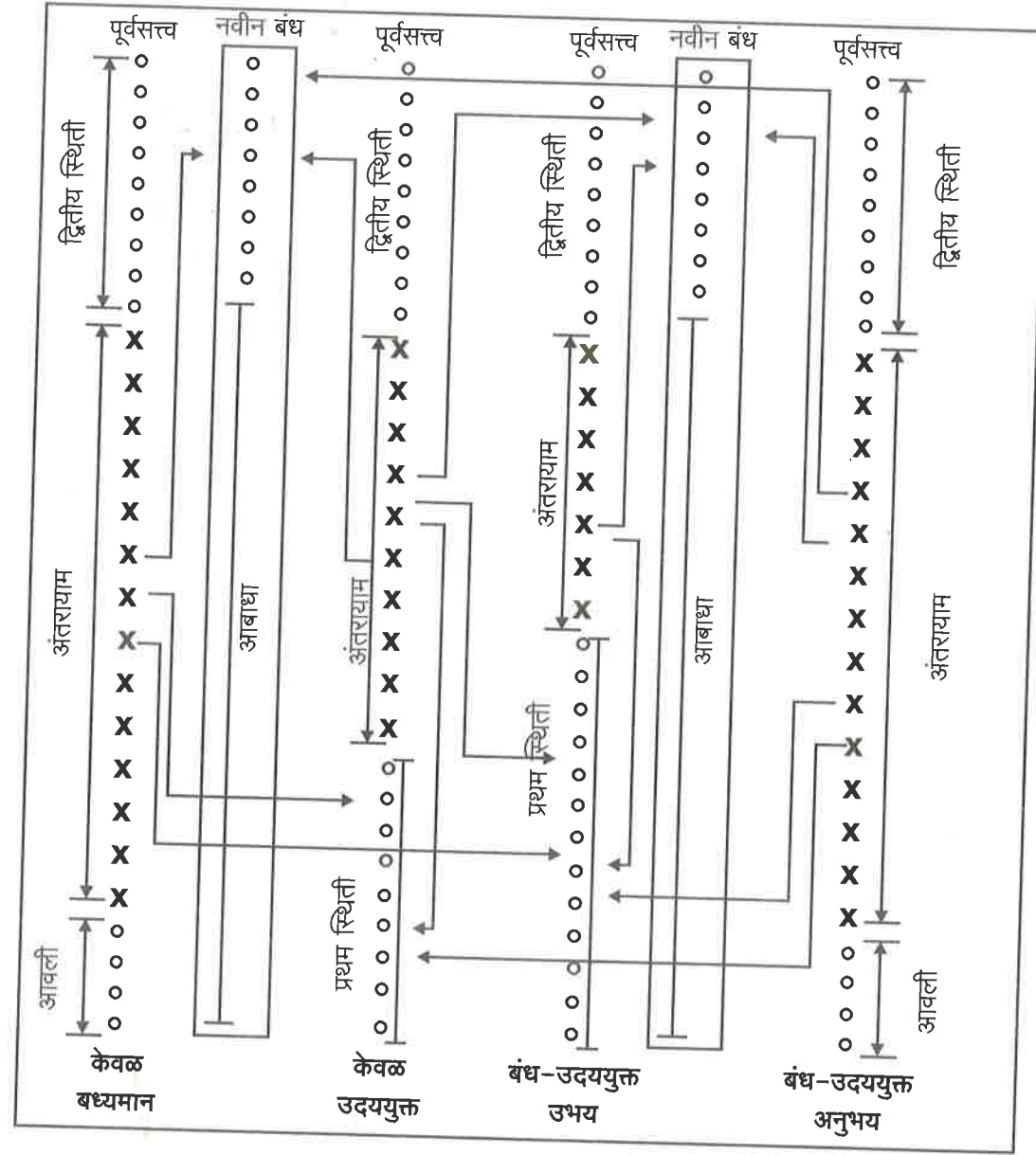
३) अबंधरूप उदयप्रकृतींचा निक्षेप - जे कर्म बांधले जात नाहीत; परंतु भोगले जाते. (स्त्रीवेद, नपुंसकवेद) त्यांच्या अन्तरासंबंधी स्थितींच्या प्रदेशपुंजाला अपकर्षणाद्वारे आपल्या प्रथम स्थितीमध्ये देतो आणि उदयसहित संज्वलन कषायाच्या प्रथम स्थितीमध्ये संक्रमणाद्वारे निक्षिप्त करतो. तसेच बांधल्या जाणाऱ्या प्रकृतींच्या द्वितीय स्थितीमध्ये आबाधा सोडून उत्कर्षण संक्रमणाद्वारे निक्षिप्त करतो. आपल्या द्वितीय स्थितीमध्ये देत नाही. कारण ज्यांचा बंध नाही त्यामध्ये उत्कर्षण होत नाही.

४) उदयरहित बंधप्रकृतींचा निक्षेप - जे कर्म केवळ बंधाला प्राप्त होते, भोगले जात नाही (पुरुषवेद, तीन संज्वलन) त्यांच्या अन्तरासंबंधी उत्कीर्ण प्रदेशपुंजाला आपल्या द्वितीय स्थितीमध्ये (नवीन समयप्रबद्धामध्ये आबाधा सोडून) उत्कर्षणाद्वारे देतो. तसेच उदयसहित प्रकृतींच्या प्रथम स्थितीमध्ये अपकर्षण संक्रमणाद्वारे निक्षिप्त करतो. आपल्या प्रथम स्थितीमध्ये देत नाही. कारण ज्याचा उदय नाही त्याची प्रथम स्थिती आवलिप्रमाण आहे व उदयरहित प्रकृतींचे द्रव्य उदयावलीमध्ये दिले जात नाही.

विशेष हे जाणावे की बांधल्या जाणाऱ्या समयप्रबद्धाची आबाधा अन्तरायामाहून संख्यातपट आहे. त्याला सोडून द्वितीय स्थितीमध्ये जो जघन्य निषेक आहे तेथून बांधल्या जाणाऱ्या स्थितीच्या सर्व निषेकांमध्ये उत्कर्षण करून देतो. अशाप्रकारे अंतररूप निषेकांचे द्रव्य पूर्वोक्त प्रकाराने अपकर्षण करून प्रथम स्थितीमध्ये व उत्कर्षण करून आबाधा सोडून बंधरूप स्थितीमध्ये देतो. या क्रमाने अंतर्मुहूर्तप्रमाण फालींद्वारे असंख्यात गुणित श्रेणीरूपाने द्रव्याचे निक्षेपण होत अंतिम फालीचे उत्कीर्ण झाल्यावर अन्तरायामप्रमाण स्थिती पूर्ण रिकामी होते अर्थात त्या कर्मांच्या निषेकांनी रहित होते. अन्तरायामातील त्या कर्मांचे सर्व द्रव्य प्रथम व द्वितीय स्थितीमध्ये स्थित होते.

या अंतरकरण काळामध्ये हजारो अनुभागकांडक होतात. स्थितिकांडक, स्थितिबंध व अंतरकरण या तिन्हींचा काळ समान असल्यामुळे तिन्ही एकाचवेळी समाप्त होतात.

अंतरायामामधील उत्कीर्ण द्रव्य देण्याचे विधान

इति अन्तरकरणाधिकारः समाप्तः ॥८॥

अंतरकरणानंतर होणारी सात करणे सांगतात -

सत्तकरणाणि यंतरकदपढमे ताणि मोहणीयस्स ।
इगिठाणियबंधुदओ, तस्सेव य संखवस्सठिदिबंधो ॥४३७॥

तस्साणुपुव्विसंकम, लोहस्स असंकमं च संढस्स ।

आजुत्तकरणसंकम, छावलितीदेसुदीरणदा ॥४३८॥

सत्तकरणानि चान्तरकृतप्रथमे तानि मोहनीयस्य

एकस्थानिकबन्धोदयौ तस्यैव च सङ्ख्यवर्षस्थितिबन्धः ॥४३७॥

तस्यानुपूर्विसङ्क्रमो लोभस्यासङ्क्रमश्च षण्ढस्य ।

आयुक्तकरणसङ्क्रमः षडावल्यतीतेषूदीरणता ॥४३८॥

अन्वयार्थ- (यंतरकदपढमे) अंतरकरण झाल्यावर प्रथम समयात (मोहणीयस्स) मोहनीयाची (सत्तकरणाणि) सात करणे होतात. (इगिठाणियबंधुदओ) एकस्थानीय बंध, एकस्थानीय उदय (संखवस्सठिदिबंधो) मोहनीय कर्माचा संख्यात वर्षे स्थितिबंध (आणुपुव्विसंकमणं) मोहनीयाचे आनुपूर्वी संक्रमण (च) आणि (लोहस्स असंकमं) संज्वलन लोभाचे असंक्रमण (संढस्स आजुत्तकरणसंकम) नपुंसकवेदाचे आयुक्तकरण संक्रमण (च) आणि (छावलितीदेसुदीरणदा) सहा आवली गेल्यावर मोहनीयाची उदीरणता.^१

विशेषार्थ- अन्तरकरणक्रिया समाप्त झाल्यावर अनन्तर समयामध्ये एकाच वेळी सात करणे सुरु होतात.

१) मोहनीयाचा एकस्थानीय (लतारूप) अनुभागबंध प्रारंभ होतो. यापूर्वी देशघाती द्विस्थानीय (लतादारुरूप) अनुभागबंध होत होता. तो आता परिणामांच्या माहात्म्यवश कमी होऊन एकस्थानीय (केवळ लतारूप) होतो.

२) मोहनीयकर्माच्या अनुभागाचा उदय पूर्वी द्विस्थानीय देशघातिरूप होत होता आता तो एकस्थानीय (लतारूप) परिणत झाला.

३) मोहनीयाचा स्थितिबन्ध पूर्वी असंख्यातवर्षप्रमाण होत होता. आता तो कमी होऊन संख्यात हजार वर्षप्रमाण होतो.

४) मोहनीयाचे आनुपूर्वी संक्रमण होते. याचा खुलासा पुढील दोन गाथांमध्ये आहे.

१. ल. सा. गाथा २४९-२५० च्या समान २. ज. ध. पु. १४ पृ. २०७

५) पूर्वी आनुपूर्वीसंक्रमणाचा अभाव असल्यामुळे लोभाचे पुरुषवेद व शेष संज्वलन कषायांमध्ये संक्रमण होत होते. आता प्रतिलोम संक्रमणाचा अभाव झाल्यामुळे संज्वलन लोभाचे संक्रमण होत नाही. ६) अंतरकरणानंतर नपुंसक वेदाच्या क्षपणेला प्रारंभ करतो. ७) पूर्वी कर्मबंध झाल्यावर एक आवली व्यतीत झाल्यावरच उदीरणा होत होती. आता बंध समयापासून सहा आवली पूर्ण झाल्यावरच उदीरणा होण्याची योग्यता आहे.

आनुपूर्वी संक्रमणाचा निर्देश करतात -

संछुहदि पुरिसवेदे इत्थीवेदं णउंसयं चैव ।
सत्तेव णोकसाए णियमा कोहम्मि संछुहदि ॥४३९॥

कोहं च छुहदि माणे माणं मायाए णियमसा छुहदि ।
मायं च छुहदि लोहे पडिलोमो संकमो णत्थि ॥४४०॥

सङ्क्रामति पुरुषवेदे स्त्रीवेदं नपुंसकं चैव ।
सप्तैव नोकषायान् नियमात् क्रोधे सङ्क्रामति ॥४३९॥

क्रोधश्च क्रामति माने मानो मायायां नियमेन सङ्क्रामति ।
माया च क्रामति लोभे, प्रतिलोमः सङ्क्रमो नास्ति ॥४४०॥

अन्वयार्थ- (इत्थीवेदं चैव णउंसयं) स्त्रीवेद आणि नपुंसकवेदाला (पुरिसवेदे) पुरुषवेदामध्ये (संछुहदि) संक्रमित करतो. (सत्तेव णोकसाए) सात नोकषायांना (णियमा) नियमाने (कोहम्मि) संज्वलन क्रोधामध्ये (संछुहदि) संक्रमित करतो. (च) आणि (कोहं) संज्वलन क्रोधाला (माणे) संज्वलन मानामध्ये (छुहदि) संक्रमित करतो. (माणं) संज्वलन मानाला (णियमसा) नियमाने (मायाए) संज्वलन मायेमध्ये (छुहदि) संक्रमित करतो (च) आणि (मायं) संज्वलन मायेला (लोहे) संज्वलन लोभामध्ये (छुहदि) संक्रमित करतो. (पडिलोमो संकमो) येथे प्रतिलोम (अन्यप्रकाराने) संक्रमण (णत्थि) नाही.

विशेषार्थ- अन्तरकरण झाल्यानंतर जे आनुपूर्वी संक्रमण प्रारंभ होते त्या आनुपूर्वी संक्रमणाचा हा क्रम दाखविला आहे. स्त्रीवेद व नपुंसकवेदाचे द्रव्य पुरुषवेदामध्ये, पुरुषवेद व हास्यादी सहा नोकषायांचे द्रव्य संज्वलन क्रोधामध्ये, क्रोधाचे मानामध्ये, मानाचे मायेमध्ये व

१. ज.ध. पु. १४ पृ. २५०/क.पा.सुत्त पृ. ७६५ गा.१३८ च्या समान. २. क.पा.सुत्त पृ. ७७६५ गा. १३९ च्या समान

मायेचे द्रव्य लोभामध्येच संक्रमित करतो. याच क्रमाने संक्रमण होते, प्रतिलोम अर्थात पश्चादानुपूर्वीने संक्रमण होत नाही, असे जाणावे.

संक्रमणाद्वारे नपुंसकवेदाची क्षपणा सांगतात-

ठिदिबंधसहस्सगदे, संढो संकामिदो हवे पुरिसे ।
पडिसमयमसंखगुणं, संकामगचरिमसमओत्ति ॥४४१॥

स्थितिबन्धसहस्सगते षण्ढः सङ्क्रामितो भवेत् पुरुषे ।
प्रतिसमयमसङ्ख्यगुणं सङ्क्रामकचरमसमय इति ॥४४१॥

अन्वयार्थ- (ठिदिबंधसहस्सगदे) हजारो स्थितिबंध व्यतीत झाल्यावर (संढो) नपुंसकवेद (पुरिसे) पुरुषवेदामध्ये (संकामिदो हवे) संक्रमित होते. (संकामगचरिमसमओत्ति) संक्रामकाच्या शेवटच्या समयापर्यंत (पडिसमयं) प्रत्येक समयाला (असंखगुणं) असंख्यात गुणित द्रव्याचे संक्रमण होते.

विशेषार्थ- अन्तरकरणाच्या अनन्तर समयापासून संख्यात हजार स्थितिबंध व्यतीत झाल्यावर नपुंसकवेदाचे पुरुषवेदामध्ये संक्रमण पूर्ण होते. नपुंसकवेदाच्या क्षपणेच्या प्रथम समयापासून प्रत्येक समयाला असंख्यातगुणित क्रमाने संक्रमणकाळाच्या अंतिम समयापर्यंत नपुंसकवेदाच्या द्रव्याचे पुरुषवेदामध्ये संक्रमण होते. प्रत्येक समयात जेवढे द्रव्य संक्रमित होते त्यास फाली म्हणतात. अन्तर्मुहूर्तप्रमाण फालीच्या समूहास कांडक म्हणतात. अशाप्रकारे गुणसंक्रमणकांडक क्रमाने संख्यात हजार झाल्यावर अन्तिम समयात अन्तिम कांडकाच्या अंतिम फालीला सर्वसंक्रमणाद्वारे संक्रमित करतो. अशाप्रकारे नपुंसकवेदाला पुरुषवेदरूपाने परिणमवून त्याचा नाश करतो. उपर्युक्त कथन स्त्रीवेदाच्या क्षपणादिकांमध्ये सुद्धा ग्रहण करावे.

संक्रमणद्रव्याचे माहात्म्य सांगतात-

बंधेण होदि उदओ, अहिओ उदएण संकमो अहिओ ।
गुणसेढि असंखेजापदेसगेण बोधव्वा ॥४४२॥

बन्धेन भवत्युदयोऽधिक उदयेन सङ्क्रमोऽधिको ।
गुणश्रेणिरसङ्ख्येयप्रदेशाग्रेण बोद्धव्या ॥४४२॥

१. ज.ध. पु. १४ पृ. २०८/ध.पु.६ पृ.३५९. २. ज.ध. पु. १४ पृ. २६४/क.पा.सुत्त पृ.७६९गा. १४४

अन्वयार्थ- (बंधेण) बंधापेक्षा (उदओ) उदय (अहिओ) अधिक (होदि) आहे. (उदएण) उदयाहून (संकमो) संक्रम (अहिओ) अधिक आहे. (पदेसगेण) प्रदेशाग्राच्या अपेक्षेने (गुणसेढि) गुणश्रेणी (असंखेज्जा) असंख्यातपट (बोधव्वा) जाणावी.

विशेषार्थ- 'प्रदेश' शब्दाने परमाणुरूप द्रव्य ग्रहण करावे. येथे जो समयप्रबद्ध बांधतो. (संदृष्टीने स०) त्याला सातचा भाग दिल्यावर मोहनीयाचे द्रव्य प्राप्त होते स० अ कषाय आणि नोकषायरूप द्रव्याच्या विभागाकरिता दोनचा भाग दिल्यावर पुरुषवेदाचे ७ बंधद्रव्य प्राप्त होते स० अ पुरुषवेदाचे सर्व सत्त्वद्रव्य एवढे स० अ १२-१२ (मोहनीयाचे सत्त्वद्रव्य एवढे आहे ७१२) स० अ १२-१२. त्याला कषाय व ७१९०१४८ नोकषायामध्ये विभक्त करण्यासाठी २ ने ७ भागले. पुन्हा नोकषायाचे द्रव्य ५ नोकषायामध्ये विभक्त करण्यासाठी ५ ने भागले. अशाप्रकारे मोहनीयाच्या द्रव्याला १० ने भागले असता वेदाचे सत्त्वद्रव्य येते. वेदद्रव्याला ३ वेदांमध्ये विभागून देण्यासाठी ४८ ने भागले. बहुभाग ४२ प्रमाण नपुंसकवेदाला, ४ प्रमाण स्त्रीवेदाला, २ प्रमाण पुरुषवेदाला प्राप्त होते म्हणून पुरुषवेदाचे उपर्युक्त सत्त्वद्रव्य जाणावे.) या सत्त्वद्रव्याला अपकर्षण भागहार, पल्याचा असंख्यातावा भाग व ८५ यांचा भाग दिल्यावर गुणश्रेणीचा प्रथम निषेक येतो स० अ १२-१२ यामध्ये पूर्वसत्त्व निषेक अधिक केल्यावर पुरुषवेदाचे उदयद्रव्य ७१९०१४८ आ० पा० ८५ येते. स० अ १२-१२ ७१९०१४८ आ० पा० ८५ हे द्रव्य बंधाद्रव्याहून असंख्यातपट आहे. नपुंसकवेदाच्या सत्त्वद्रव्याला स० अ १२-१४२ गुणसंक्रमण ७१९०१४८ आ० पा० ८५ भागहाराने भागल्यावर जे लब्ध येते स० अ १२-१४२ ७१९०१४८ आ० पा० ८५ एवढे द्रव्य पुरुषवेदामध्ये संक्रमित होते. हे द्रव्य स० अ १२-१४२ ७१९०१४८ आ० पा० ८५ उदयद्रव्याहून असंख्यातपट येते.

पुरुषवेद बंधद्रव्य	पुरुषवेद उदयद्रव्य	नपुंसकवेद संक्रमण द्रव्य
स० अ ७१२	स० अ-१२१२ ७१९०१४८ आ० पा० ८५ अ	स० अ १२-१४२ ७१९०१४८ आ० पा० ८५

एकाच काळामध्ये होणाऱ्या बन्ध, उदय व संक्रमणाच्या अल्पबहुत्वकथनाने गुणसंक्रमणरूप द्रव्याचे प्रमाण जाणले जाते.

ज्या प्रकृतीचे अधःप्रवृत्त संक्रमण होते त्यांचेसुद्धा अधःप्रवृत्त संक्रमणद्रव्य असंख्यात समयप्रबद्धप्रमाण असून उदयद्रव्याहून असंख्यातपट आहे.

शंका- उत्कर्षण अपकर्षण भागहाराहून अधःप्रवृत्त संक्रमण भागहार असंख्यातपट आहे म्हणून अधःप्रवृत्त-संक्रमणद्रव्य उदयद्रव्यापेक्षा असंख्यातपट होऊ शकत नाही ?

समाधान- अपकर्षित केलेले सर्वद्रव्य गुणश्रेणीमध्ये दिले जात नाही. कारण त्याचा असंख्यातावा भागच द्रव्य गुणश्रेणीमध्ये दिले जाते म्हणून उदयद्रव्याहून संक्रमणद्रव्य असंख्यातपट आहे.^१

उदय व संक्रमणाची निरन्तर गुणश्रेणी सांगतात -

गुणसेढि असंखेज्जा पदेस-अगेण संकमो उदओ ।
से काले से काले भज्जो बंधो पदेसगो^२ ॥४४३॥

गुणश्रेण्यसङ्ख्येया प्रदेशाग्रेण सङ्क्रम उदयः ।

स्वे काले स्वे काले भज्यो बन्धः प्रदेशाग्रः ॥४४३॥

अन्वयार्थ- (पदेसअगेण) प्रदेशपुंजाच्या अपेक्षेने (संकमो) संक्रमण आणि (उदओ) उदय (से काले से काले) अनन्तर अनन्तर समयामध्ये (असंखेज्जा गुणसेढि) असंख्यातगुणित श्रेणिरूपाने आहेत. (पदेसगो) प्रदेशपुंजाचा आश्रय करून (बंधो) बंध (भज्जो) भजनीय आहे.

विशेषार्थ- नपुंसकवेदाच्या क्षपणाकाळाच्या प्रथम समयामध्ये नपुंसकवेदाच्या जेवढ्या प्रदेशांचे पुरुषवेदामध्ये संक्रमण होते. त्याहून दुसऱ्या समयामध्ये असंख्यातपट प्रदेशांचे संक्रमण होते. याचक्रमाने उत्तरोत्तर समयामध्ये असंख्यातगुणितक्रमाने प्रदेशांचे संक्रमण होते.

याचप्रमाणे प्रदेशोदय जाणावा. प्रथम मयात पुरुषवेदाच्या जेवढ्या प्रदेशांचा उदय होतो, त्याहून दुसऱ्या मयात असंख्यातपट, त्याहून तिसऱ्या मयात असंख्यातपट अशाप्रकारे अंतिम मयापर्यंत जाणावे.

पुरुषवेदाच्या बंधकाळामध्ये प्रदेशबन्ध भजनीय आहे. कारण प्रदेशबन्ध कदाचित चार प्रकारच्या वृद्धीने वाढू शकतो, कदाचित चार प्रकारच्या हानीने कमी होऊ शकतो आणि कदाचित तदवस्थसुद्धा राहू शकतो. कारण योगाच्या वृद्धी, हानी किंवा अवस्थानामुळे प्रदेशबन्धामध्ये सर्व प्रकार संभवतात. प्रदेशबन्ध योगानुसार कमी अधिक होतो. जीवप्रदेश असंख्यात आहेत, म्हणून योगस्थान सुद्धा असंख्यात आहेत, म्हणून योगामध्ये अनन्तभाग व अनन्तगुण वृद्धी व हानी संभवत नाही. या कारणामुळे योगामध्ये षटस्थानपतित हानी वृद्धीच्या स्थानी चतुःस्थान पतित हानी व वृद्धी सांगितली आहे.^३

१. ज.ध. पु. १४ पृ. २६४. २. ज.ध. पु. १४ पृ. २७२/क.पा.सुत्त पृ. ७७२ गा.१४९ च्या समान. ३. ज.ध. पु. १४ पृ. २७२

चार प्रकारची वृद्धी- असंख्यातभागवृद्धी, संख्यातभागवृद्धी, संख्यात गुणवृद्धी असंख्यात-गुणवृद्धी. चार प्रकारची हानी-असंख्यात भागहानी, संख्यात भागहानी, संख्यातगुणहानी, असंख्यात गुणहानी. योगाची हानी व वृद्धी चार प्रकाराने संभवते म्हणून प्रदेशबंधाची सुद्धा चार प्रकारची हानी वृद्धी होते.

येथे गुणसंक्रमणाच्या विवक्षेने संक्रमण असंख्यातपट सांगितले आहे; परन्तु अधःप्रवृत्तसंक्रमणाच्या अपेक्षेने असंख्यातपट क्रम नाही. विशेष अधिक किंवा विशेषहीन संक्रमण होते. कारण या विषयी अन्यप्रकार संभवत नाही.

स्त्रीवेदाच्या संक्रमणामध्ये होणाऱ्या कार्यांचा निर्देश करतात-

इदि संढं संकामिय से काले इत्थिवेदसंकमगो ।

अण्णं ठिदिरसखंडं अण्णं ठिदिबंधमारभईं ॥४४४॥

इति षण्ढं सङ्क्राम्य स्वे काले स्त्रीवेदसङ्क्रमकः ।

अन्यं स्थितिरसखण्डं अन्यं स्थितिबन्धमारभते ॥४४४॥

अन्वयार्थ- (इदि) अशाप्रकारे (संढं संकामिय) नपुंसकवेदाचे संक्रमण करून (से काले) त्यानंतरच्या काळात (इत्थिवेदसंकमगो) स्त्रीवेदाचा संक्रामक होतो. तेथे (अण्णं ठिदिरसखंडं) पूर्वीपेक्षा अन्य स्थितिकांडक, अन्य अनुभागकांडक व (अण्णं ठिदिबंधं) अन्य स्थितिबंध (आरभईं) प्रारंभ करतो.

विशेषार्थ- नपुंसकवेदानंतर स्त्रीवेदाची क्षपणा प्रारंभ करतो. कारण पुरुषवेदापेक्षा स्त्रीवेद अप्रशस्त आहे. स्त्रीवेदाचे द्रव्य पुरुषवेदामध्ये संक्रमण करून नष्ट करतो. पूर्वीचे स्थितिकांडक, अनुभागकांडक व स्थितिबन्ध अनन्तर पूर्व समयामध्ये एकाचवेळी समाप्त होतात व स्त्रीवेदाच्या क्षपणाकाळाच्या प्रथम समयात पूर्वीपेक्षा अन्य प्रमाणयुक्त स्थितिकांडक, अनुभागकांडक व स्थितिबंध प्रारंभ होतात.

थी अद्धा संखेजाभागेपगदे तिघादिठिदिबंधो ।

वस्साणं संखेज्जं थीसंकंतापगद्धंते ॥४४५॥

स्त्रीअद्धासंख्येयभागेऽपगते त्रिघातिस्थितिबन्धः ।

वर्षाणां सङ्ख्येयं स्त्रीसङ्क्रमापगताद्धान्ते ॥४४५॥

१. क.पा.सुत्त पृ. ७५३-५४ सू. २१७-२२३/ज.ध. पु. १४ पृ. २०८-२१०

अन्वयार्थ- (थी अद्धा) स्त्रीवेदाचा क्षपणाकाळ (संखेजाभागेपगदे) संख्यातावा भाग व्यतीत झाल्यावर (तिघादिठिदिबंधो) तीन घातिकर्माचा स्थितिबंध (संखेज्जं वस्साणं) संख्यात वर्षप्रमाण होतो. त्यानंतर (थीसंकंतापगद्धंते) स्त्रीवेदाच्या संक्रमणाचा बहुभाग व्यतीत झाल्यावर शेवटी -

विशेषार्थ - स्त्रीवेदाच्या क्षपणाकाळाचा संख्यातावा भाग गेल्यावर ज्ञानावरण, दर्शनावरण व अंतराय या तीन घातिकर्माचा स्थितिबंध संख्यात हजार वर्षप्रमाण होतो. पूर्वी तो असंख्यात वर्षप्रमाण होता. त्यानंतर संख्यात हजार स्थितिकांडकांद्वारे स्त्रीवेदाच्या क्षपणेचा शेष संख्यात बहुभाग व्यतीत झाल्यावर स्त्रीवेदाच्या अंतिम स्थितिकांडकाला ग्रहण करतो. त्याच समयी शेष कर्माच्या स्थितिसत्त्वाचा असंख्यात बहुभाग स्थितिकांडकामध्ये ग्रहण करतो. तो स्थितिकांडक संपन्न झाल्यावर स्त्रीवेदाचे संक्रमण पूर्ण झाले. द्वितीय स्थितीमध्ये स्थित असणाऱ्या पल्याच्या असंख्याताव्या भागमात्र आयामाला धारण करणाऱ्या अंतिम स्थितिकांडकाच्या अंतिमफालीचे पुरुषवेदामध्ये संक्रमण करून स्त्रीवेदाची सत्ता समाप्त करतो.

सात नोकषायांच्या संक्रमणकाळाचा निर्देश करतात-

ताहे संखसहस्सं वस्साणं मोहणीयठिदिसंतं ।

से काले संकमगो सत्तण्हं णोकसायाणं ॥४४६॥

तस्मिन् सङ्ख्यसहस्रं वर्षाणां मोहनीयस्थितिसत्त्वम् ।

स्वे काले सङ्क्रामकः सप्तानां नोकषायानाम् ॥४४६॥

अन्वयार्थ- (ताहे) त्या स्त्रीवेदाच्या क्षपणाकाळाच्या अंतिम समयात (मोहणीयठिदिसंतं) मोहनीयाचे स्थितिसत्त्व (संखसहस्सं वस्साणं) संख्यात हजार वर्षप्रमाण आहे. (से काले) त्यानंतरच्या काळामध्ये (सत्तण्हं णोकसायाणं) सात नोकषायांचा (संकमगो) संक्रामक होतो.

विशेषार्थ- स्त्रीवेदाच्या क्षपणेच्या अंतिम समयात मोहनीयकर्माचे स्थितिसत्त्व संख्यात हजार वर्षप्रमाणच शेष राहते; परन्तु शेषकर्माचे स्थितिसत्त्व अद्यापि पल्योपमाचा असंख्यातावा भागप्रमाणच आहे. स्त्रीवेदाच्या क्षपणेच्या अनन्तर समयात हास्य, अरती, शोक, भय, जुगुप्सा आणि पुरुषवेद या सात नोकषायांच्या क्षपणेला प्रारंभ करतो. रती,

१. क.पा.सुत्त पृ. ७५४ सू. २२४-२३२/ज.ध. पु. १४ पृ. २११/ध.पू.६ पृ.३६१

ताहे मोहो थोवो, संखेज्जगुणं तिघादिठिदिबंधो ।
तत्तो असंखगुणियो णामदुगं साहियं तु वेयणियं ॥४४७॥
तत्र मोहः स्तोकः संख्येयगुणं त्रिघातिस्थितिबन्धः ।
ततोऽसङ्ख्यातगुणितो नामद्विकं साधिकं तु वेदनीयम् ॥४४७॥

अन्वयार्थ- (ताहे) त्या सात नोकषायांच्या संक्रमणाच्या प्रथम समयात (मोहो थोवो) मोहनीयाचा स्थितिबंध सर्वात कमी आहे. त्याहून (तिघादिठिदिबंधो) तीन घातींचा स्थितिबंध (संखेज्जगुणं) संख्यातपट आहे. (तत्तो) त्याहून (णामदुगं) नाम व गोत्रकर्माचा (असंखगुणियो) असंख्यातपट आहे; (तु) परंतु त्याहून (वेयणियं) वेदनीयाचा (साहियं) काही अधिक अर्थात दीडपट आहे.

ताहे असंखगुणियं मोहादु तिघादिपयडिठिदिसंतं ।
तत्तो असंखगुणियं णामदुगं साहियं तु वेयणियं ॥४४८॥

तत्रासङ्ख्यगुणितं मोहात् त्रिघातिप्रकृतिसत्त्वम् ।
ततोऽसङ्ख्यगुणितं नामद्विकं साधिकं तु वेदनीयम् ॥४४८॥

अन्वयार्थ- (ताहे) तेथे सात नोकषाय क्षपणाकाळाच्या प्रथम समयात (मोहादु) मोहनीयाहून (तिघादिपयडिठिदिसंतं) तीन घातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व (असंखगुणियं) असंख्यातपट आहे. (तत्तो) त्याहून (णामदुगं) नाम व गोत्राचे (असंखगुणियं) असंख्यातपट आहे; (तु) परंतु त्याहून (वेयणियं) वेदनीयाचे स्थितिसत्त्व (साहियं) विशेष अधिक आहे.

विशेषार्थ- मोहनीयकर्माचे स्थितिसत्त्व संख्यात वर्षप्रमाण झाल्यावरसुद्धा जोपर्यंत तीन घातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व संख्यात वर्षप्रमाण होत नाही तोपर्यंत पूर्वोक्त क्रमानेच स्थितिसत्त्वाचे अल्पबहुत्व जाणावे.

सत्तण्हं पढमट्टिदिखंडे पुण्णे दु मोहठिदिसंतं ।
संखेज्जगुणविहीणं सेसाणमसंखगुणहीणं ॥४४९॥

सप्तानां प्रथमस्थितिखण्डे पूर्णे तु मोहस्थितिसत्त्वम् ।
सङ्ख्येयगुणविहीनं शेषाणामसङ्ख्यगुणहीनम् ॥४४९॥

१. ज.ध. पु. १४ पृ. २१२. २. ज.ध. पु. १४ पृ. २१२/क.पा.सुत्त पृ. ७५४ सू. २३३-२३४/ध.पु.६ पृ.३६१

अन्वयार्थ- (सत्तण्हं) सात नोकषायांचा (पढमट्टिदिखंडे पुण्णे दु) प्रथम स्थितिकांडक पूर्ण झाल्यावर (मोहठिदिसंतं) मोहनीयाचे स्थितिसत्त्व (संखेज्जगुणविहीणं) संख्यात गुणित कमी होते व (सेसाणं) शेष कर्मांचे स्थितिसत्त्व (असंखगुणहीणं) असंख्यातगुणित कमी होते.

विशेषार्थ- सात नोकषायांच्या क्षपणेला प्रारंभ केल्यावर पूर्वेपेक्षा अन्य स्थितिकाण्डक, अन्य अनुभागकांडक व अन्य स्थितिबंध प्रारंभ करतो. प्रथम स्थितिकांडकात पूर्ण झाल्यावर पूर्व स्थितिसत्त्वापेक्षा मोहनीयाचे स्थितिसत्त्व संख्यातपट कमी होते. कारण संख्यात वर्षे स्थितिसत्त्व असल्यामुळे स्थितिकांडकायाम संख्यात बहुभागप्रमाण होतो. त्याचप्रमाणे शेष ज्ञानावरणादी सहा कर्मांचे स्थितिसत्त्व पूर्व स्थितिसत्त्वाहून असंख्यातपट कमी होते. कारण पल्याचा असंख्यातावा भागप्रमाण असंख्यात वर्षे स्थितिसत्त्व असल्यामुळे स्थितिकांडकायाम पूर्व स्थितिसत्त्वाचा असंख्यात बहुभागप्रमाण होतो.

सत्तण्हं पढमट्टिदिखंडे पुण्णे ति घादिठिदिबंधो ।
संखेज्जगुणविहीणं अघादितियाणं असंखगुणहीणं ॥४५०॥

सप्तानां प्रथमस्थितिखण्डे पूर्ण इति घातिस्थितिबन्धः ।
सङ्ख्येयगुणविहीनोऽघातित्रयाणामसङ्ख्यगुणहीनः ॥४५०॥

अन्वयार्थ- (सत्तण्हं) सात नोकषायांचा (पढमट्टिदिखंडे) प्रथम स्थितिकांडक (पुण्णे ति) पूर्ण झाल्यावर (घादिठिदिबंधो) घातिकर्मांचा स्थितिबंध (संखेज्जगुणविहीणं) संख्यातपट कमी होतो व (अघादितियाणं) तीन अघातिकर्मांचा स्थितिबंध (असंखगुणहीणं) असंख्यातपट कमी होतो.

विशेषार्थ- स्थितिकाण्डकाद्वारे स्थितिसत्त्वाचा घात होतो व स्थितिबंधापसरणाद्वारे स्थितिबंध कमी होतो. स्थितिकांडक-घाताचा काळ व स्थितिबंधापसरणकाळ परस्पर समान असतात. सात नोकषायांच्या स्थितिसत्त्वाचा घात करण्यासाठी प्रथम स्थितिकांडक प्रारंभ झाला होता तो समाप्त झाल्यावर प्रथम स्थितिबंधापसरण पूर्ण होते. त्याद्वारे पूर्व स्थितिबंधाहून संख्यात बहुभागप्रमाण स्थितिबंध कमी होतो, अर्थात पूर्व स्थितिबंधाचा संख्यातावा भागमात्र स्थितिबंध होतो. घातिकर्मांचा संख्यात वर्षप्रमाण स्थितिबंध होत असल्यामुळे संख्यात बहुभाग कमी होतो. अघातिकर्मांचा स्थितिबंध असंख्यात वर्षप्रमाण होत असल्यामुळे असंख्यात बहुभागप्रमाण स्थितिबंध कमी होऊन पूर्व स्थितिबंधाहून असंख्यातपट कमी स्थितिबंध होतो.

१. क.पा.सुत्त पृ. ७५४ सू. २३५-२३६/ज.ध. पु. १४ पृ. २१२-२१३

ठिदिबंधपुधत्तगदे संखेज्जदिमं गतं तदद्वाए ।
एत्थ अघादितियाणं ठिदिबंधो संखवस्सं तु ॥४५१॥

स्थितिबन्धपृथक्त्वगते सङ्ख्येयं गतं तदद्वायाम् ।
अत्राघातित्रयाणां स्थितिबन्धः सङ्ख्यवर्षस्तु ॥४५१॥

अन्वयार्थ- (ठिदिबंधपुधत्तगदे) पृथक्त्व अर्थात् संख्यात हजार स्थितिबंध गेल्यावर (तदद्वाए) सात नोकषायांच्या क्षपणाकाळातील (संखेज्जदिमं गदं) संख्यातावा भाग व्यतीत होतो. (एत्थ) येथे (अघादितियाणं) तीन अघातिकर्मांचा (ठिदिबंधो) स्थितिबंध (संखवस्सं तु) संख्यात वर्षप्रमाण होतो.

विशेषार्थ- सात नोकषायांच्या क्षपणाकाळाचा संख्यातावा भाग गेल्यावर नाम, गोत्र व वेदनीय या तीन अघातिकर्मांचा स्थितिबंध असंख्यात वर्षे सोडून संख्यात हजार वर्षप्रमाण होतो. संख्यात हजार स्थितिबंधापसरणांद्वारे स्थितिबंध असंख्यात बहुभाग-असंख्यात बहुभाग कमी होऊन संख्यात वर्षप्रमाण राहिला आहे. अशाप्रकारे आता सर्वकर्मांचे स्थितिबंध संख्यात वर्षप्रमाण झाले.

ठिदिखंडपुधत्तगदे संखाभागा गदा तदद्वाए ।
घादितियाणं तत्थ य, ठिदिसंतं संखवस्सं तु ॥४५२॥

स्थितिखण्डपृथक्त्वगते सङ्ख्यभागा गता तदद्वायाम् ।
घातित्रयाणां तत्र च स्थितिसत्त्वं सङ्ख्यवर्ष तु ॥४५२॥

अन्वयार्थ- (ठिदिखंडपुधत्तगदे) पृथक्त्व अर्थात् (संख्यात हजार) स्थितिकांडक झाल्यावर सात नोकषायांच्या क्षपणाकाळाचा (संखाभागा गदा) संख्यात बहुभाग काळ व्यतीत होतो. (तत्थ य) त्यासमयी (घादितियाणं) तीन घातिकर्मांचे (ठिदिसंतं) स्थितिसत्त्व (संखवस्सं तु) संख्यात वर्षे राहते.

विशेषार्थ- अघातिकर्मांचा स्थितिबंध संख्यातवर्षप्रमाण झाल्यानंतर पुढे संख्यात हजार स्थितिकांडक गेल्यावर सात नोकषायांचा क्षपणाकाळ संख्यात बहुभाग व्यतीत होतो. त्यावेळी ज्ञानावरण, दर्शनावरण व अन्तराय या तीन घातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व संख्यात वर्षप्रमाण

१. क.पा.सुत्त पृ. ७५४ सू. २३७/ज.ध. पु. १४ पृ. २१३. २. क.पा.सुत्त पृ. ७५४ सू. २३८/ध.पु.६ पृ.३६१

होते. जे स्थितिसत्त्व पूर्वी असंख्यात वर्षप्रमाण होते ते स्थितिकांडकांद्वारे नष्ट होऊन संख्यात वर्षप्रमाण राहते. येथून पुढे चारी घातिकर्मांचा स्थितिबंध आणि स्थितिसत्त्व संख्यातपट कमी होत जाते. कारण घातिकर्मांचे स्थितिबंध आणि स्थितिसत्त्व संख्यात वर्षप्रमाण झाल्यामुळे स्थितिबंधापसरण व स्थितिकांडकाचे प्रमाण पूर्व स्थितिबंध व स्थितिसत्त्वाचा संख्यात बहुभागमात्र आहे. नाम, गोत्र व वेदनीयाचे स्थितिसत्त्व पूर्व स्थितिसत्त्वाहून असंख्यातपट कमी होते व स्थितिबंध पूर्व स्थितिबंधाहून संख्यातपट कमी होतो. असा क्रम सात नोकषायांच्या क्षपणाकाळाच्या शेवटपर्यंत जाणावा.^१

अनुभागबंध व अनुभाग-उदयाचे प्रमाण सांगतात-

पडिसमयं असुहाणं रसबंधुदया अणंतगुणहीणा ।
बंधो वि उदयादो तदणंतरसमय उदयोथ ॥४५३॥

प्रतिसमयमशुभानां रसबन्धोदयो अनन्तगुणहीनौ ।
बन्धोऽपि चोदयात् तदनन्तरसमय उदयोऽथ ॥४५३॥

अन्वयार्थ- (असुहाणं रसबंधुदया) अशुभ प्रकृतीचा अनुभागबन्ध व अनुभागउदय (पडिसमयं) प्रत्येक समयाला (अणंतगुणहीणा) अनंतपट कमी होतो. (उदयादो) अनुभाग-उदयाहून (बंधोवि) अनुभाग बंधसुद्धा अनंतपट कमी आहे (य) आणि (तदणंतरसमय उदयोथ) या बंधाहून त्यानन्तरच्या समयतील उदय अनंतपट कमी होतो.

विशेषार्थ- अशुभ प्रकृतीच्या अनुभागाचा उदय उत्तरोत्तर समयामध्ये अनन्तपट कमी होत जातो अर्थात् अप्रशस्त प्रकृतीच्या अनुभागाचे प्रत्येक समयात अनन्तगुणित हीनश्रेणिरूपाने वेदन होते.^२ अप्रशस्त प्रकृतीचा अनुभागबन्धसुद्धा उत्तरोत्तर कमी होत जातो.

विवक्षित समयामध्ये अप्रशस्तप्रकृतीचा अनुभाग बन्ध थोडा होतो. त्याच समयात बन्धाहून अनुभागोदय अनन्तपट होतो. कारण उदय चिरकालीन सत्कर्मस्वरूप आहे.^३ बंधापेक्षा सत्त्व अनन्तपट असते. परन्तु त्यानन्तरच्या समयामध्ये होणाऱ्या अनुभाग उदयापेक्षा वर्तमान समयातील बन्ध अनन्तपट आहे. कारण समया-समयामध्ये अनुभागाचा उदय विशुद्धीच्या प्रधानतेमुळे अनन्तपट हानिरूपाने अपवर्तित होतो.

विवक्षित समयामध्ये उदयाहून बंध अनंतपट कमी, त्यानन्तरच्या समयात पूर्व समयातील बंधाहून अनुभाग उदय अनन्तपट कमी, त्याच समयातील बंध उदयाहून अनन्तपट

१. ज.ध. पु. १४ पृ. २१४-२१५ २. ज.ध. पु. १४ पृ. २६५ ३. ज.ध. पु. १४ पृ. २६५

कमी, त्या बंधाहून अनन्तर समयातील उदय अनन्तपट कमी अशाप्रकारे क्रम जाणावा.

बंधेण होदि उदओ अहियो उदएण संकमो अहियो ।

गुणसेढि अनंतगुणा बोधव्वा होदि अणुभागे^१ ॥४५४॥

बन्धेन भवत्युदयोऽधिक उदयेन सङ्क्रमोऽधिकः ।

गुणश्रेणिरनन्तगुणा बोद्धव्या भवत्यनुभागे ॥४५४॥

अन्वयार्थ- (बंधेण) बंधाहून (उदओ) उदय (अहियो) अधिक (होदि) होतो व (उदएण) उदयाहून (संकमो) संक्रमण (अहियो) अधिक होते. अशाप्रकारे (अणुभागे) अनुभागासंबंधी (अणंतगुणा गुणसेढि) अनन्तगुणित गुणश्रेणी (बोधव्वा होदि) जाणण्यायोग्य आहे. अर्थात येथे अधिकाचे प्रमाण अनन्तपट आहे.

विशेषार्थ- अनुभागाच्या अपेक्षेने वर्तमान बन्ध कमी आहे. बन्धाहून उदय अनन्तपट आहे व उदयाहून संक्रमण अनन्तपट आहे. कारण अनुभाग-सत्त्व अनन्तपट हीन होऊन उदयामध्ये येते. परन्तु पूर्वसत्त्वाचे संक्रमण तदवस्थरूपानेच परप्रकृतीमध्ये संक्रमित होते. हे अल्पबहुत्वाचे कथन घातिकर्मासंबंधी आहे.

गुणसेढि अणंतगुणेणूणा य वेदगो दु अणुभागे ।

गणणादियंतसेढी पदेसअग्गेण बोधव्वा^१ ॥४५५॥

गुणश्रेणिरनन्तगुणेणोना च वेदकस्त्वनुभागः ।

गणणातिक्रान्तश्रेणी प्रदेशाग्रेण बोद्धव्या ॥४५५॥

अन्वयार्थ- अप्रशस्त प्रकृतीच्या (अणुभागे) अनुभागाचा प्रत्येक समयात (अणंतगुणेणूणा गुणसेढि) अनन्तगुणितहीन गुणश्रेणिरूपाने (वेदगो दु) वेदक होतो; परन्तु (पदेसअग्गेण) प्रदेशाग्राच्या अपेक्षेने (गणणादियंतसेढी) गणणातिक्रान्त अर्थात असंख्यातगुणित श्रेणिरूपाने वेदक (बोधव्वा) जाणावा.

विशेषार्थ- विवक्षित समयामध्ये अनुभागोदय जास्त असतो. त्याच्या अनन्तर अनन्तर समयामध्ये अनन्तपट--अनन्तपट कमी होतो. प्रदेशोदय विवक्षित समयात कमी असतो. त्याच्या अनन्तर समयामध्ये असंख्यातपट होतो. अशाचप्रकारे उत्तरोत्तर समयामध्ये सर्वत्र असंख्यातपट प्रदेशोदय जाणावा.^१

१. ज.घ. पु. १४ पृ. २६१/क.पा.सुत्त पृ. ७६९ सू. १४३. २. ज.घ. पु. १४ पृ. २६७ ३.क.पा.सुत्त पृ. ७७० सू. ३५६-३५७

बंधोदएहि णियमा, अणुभागो होदि णंतगुणहीणो ।

से काले से काले, भज्जो पुण संकमो होदि^१ ॥४५६॥

बन्धोदयाभ्यां नियमादनुभागो भवत्यनन्तगुणहीनः ।

स्वे काले स्वे काले भाज्यः पुनः सङ्क्रमो भवति ॥४५६॥

अन्वयार्थ- (से काले) तदनन्तर समयामध्ये (बंधोदएहि) बंध व उदयाच्या अपेक्षेने (अणुभागो) अनुभाग (णियमा) नियमाने (णंतगुणहीणो) अनन्तपट कमी होतो. (पुण) पुन्हा (से काले) त्यानन्तरच्या समयात (संकमो) संक्रमण (भज्जो होदि) भजनीय आहे.

विशेषार्थ- अनुभागबंध व अनुभाग उदयाच्या अनन्तपट हीनतेचे वर्णन केलेले आहे तथापि मंदबुद्धिजीवांना सुखपूर्वक ज्ञान करण्यासाठी पुन्हा निर्देश केला आहे. संक्रमणाच्या संबंधी ही व्यवस्था आहे की जोपर्यंत एका अनुभागकाण्डकाचे उत्कीरण करतो तोपर्यंत तेवढे तेवढेच अनुभागसंक्रमण होते. अन्य अनुभागकाण्डकाला आरंभ केल्यावर अनन्तपट हीन अनुभागसंक्रमण होते म्हणून गाथेमध्ये संक्रमण भजनीय आहे असे सांगितले आहे.

संक्रमण भजनीय असण्याचे कारण सांगतात-

संकमणं तदवट्टं, जाव दु अणुभागखंडयं पडिदि ।

अण्णाणुभागखंडे आढंते णंतगुणहीणं^१ ॥४५७॥

सङ्क्रमणं तदवस्थं यावत्त्वनुभागखण्डकं पतति ।

अन्यानुभागखण्डे आरब्धेऽनन्तगुणहीनम् ॥४५७॥

अन्वयार्थ- (जाव दु अणुभागखंडयं पडिदि) अनुभागकाण्डकाचे पतन होईपर्यंत (संकमणं) संक्रमण (तदवट्टं) अवस्थित होते. (अण्णाणुभागखंडे आढंते) अन्य अनुभागकाण्डकाला सुरवात केल्यावर (पूर्वीपेक्षा) (णंतगुणहीणं) अनन्तपट कमी अनुभागसंक्रमण होते.

विशेषार्थ- अनुभागकाण्डकाचे पतन होण्याचा काळ अन्तर्मुहूर्त आहे, त्या अन्तर्मुहूर्तामध्ये प्रत्येक समयात एकेका फालीचे पतन होते. फालिपतनामुळे जरी फालिप्रमाण कर्मप्रदेशांचा अनुभाग अनन्तपट कमी होतो. परन्तु शेष कर्मप्रदेशांमध्ये तेवढाच अनुभाग राहतो.

१.क.पा.सुत्त पृ. ७७२.गा.१४८ सू. ३६५-३६९/ज.घ. पु. १४ पृ. २७० २.क.पा.सुत्त पृ. ७७२ सू. ३६९

अनुभागकाण्डकाच्या अन्तिम फालीच्या पतनावेळी कांडकान्तर्गत सर्व प्रदेशांचा अनुभागघात होऊन अनन्तपट हीन होतो. जोपर्यंत अन्तिम फालीचे पतन होत नाही तोपर्यंत अनुभागसत्त्व तेवढेच राहते म्हणून अनुभाग संक्रमणसुद्धा तेवढेच अवस्थितरूपाने होते. अनुभागकांडकाच्या अन्तिम फालीचे पतन झाल्यावर अनुभागसत्त्व अनन्तपट कमी झाल्यामुळे अनुभागसंक्रमणसुद्धा अनन्तपट कमी होते. हाच क्रम अन्य अनुभागकांडकांसंबंधीसुद्धा जाणावा.

सात नोकषायांच्या क्षपणेच्या अंतिमसमयी स्थितिबंधाचे प्रमाण सांगतात-

सत्तण्हं संकामगचरिमे पुरिसस्स बंधमडवस्सं ।

सोलस संजलणाणं संखसहस्साणि सेसाणं ॥४५८॥

सप्तानां सङ्क्रामकचरिमे पुरुषस्य बन्धोऽष्टवर्षम् ।

षोडश संज्वलनानां सङ्ख्यसहस्राणि शेषानाम् ॥४५८॥

अन्वयार्थ- (सत्तण्हं संकामगचरिमे) सात नोकषायाच्या संक्रमणाच्या अंतिम समयात (पुरिसस्स) पुरुषवेदाचा (बंधं) स्थितिबंध (अडवस्सं) आठ वर्षप्रमाण (संजलणाणं) संज्वलन कषायांचा (सोलस) सोळा वर्षप्रमाण व (सेसाणं) शेष सहा कर्मांचा (संखसहस्साणि) संख्यात हजार वर्षप्रमाण होतो.

विशेषार्थ- सात नोकषायांच्या क्षपकाचा अन्तिम स्थितिबंध पुरुषवेदाचा आठ वर्षे, संज्वलन क्रोध-मान-माया-लोभाचा सोळा वर्षे आणि शेष ज्ञानावरण, दर्शनावरण, अंतराय, वेदनीय, नाम व गोत्र या घाती व अघातिरूप ६ कर्मांचा स्थितिबंध संख्यात हजार वर्षे होतो. येथे पुरुषवेदाची बंधव्युच्छिती होते म्हणून पुरुषवेदाचा आठ वर्षप्रमाण जघन्य स्थितिबंध होतो. शेष कर्मांचा जघन्य स्थितिबंध आपापल्या बंधव्युच्छितीच्या वेळी होतो. येथे संक्रामक शब्दाचा अर्थ क्षपक आहे. कारण येथे संक्रमणाद्वारेच क्षय होतो.

त्याचवेळी स्थितिसत्त्वाचे प्रमाण सांगतात-

ठिदिसंतं घादीणं संखसहस्साणि होंति वस्साणं ।

होंति अघादितियाणं वस्साणमसंखमेत्ताणि ॥४५९॥

स्थितिसत्त्वं घातिनां सङ्ख्यसहस्राणि भवन्ति वर्षानाम् ।

भवन्त्यघातित्रयाणां वर्षानामसङ्ख्यमात्राणि ॥४५९॥

१. क.पा.सुत्त पृ. ७५५सू. २४३-२४५/ज.ध. पु. १४ पृ. २१५ २. ज.ध. पु. १४ पृ. २१६

अन्वयार्थ- त्याच अंतिम समयात (घादीणं ठिदिसंतं) घातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व (वस्साणं संखसहस्साणि) संख्यात हजार वर्षप्रमाण (होंति) होते. (अघादितियाणं) तीन अघातिकर्मांचे (वस्साणमसंखमेत्ताणि) असंख्यात वर्षप्रमाण (होंति) होते.

विशेषार्थ- सात नोकषायांच्या क्षपणेच्या अंतिम समयात चार घातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व संख्यात हजार वर्षप्रमाण राहते. कारण घातिकर्म अतिअप्रशस्त असल्यामुळे स्थितिकांडकांद्वारे यांच्या अधिक स्थितीचा घात होतो. नाम, गोत्र व वेदनीय या तीन अघातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व असंख्यात वर्षप्रमाण राहते. कारण अघाती असल्यामुळे घातिकर्मपेक्षा यांचा स्थितिघात कमी होतो.

आता दोन आवली शिल्लक राहिल्यावरचे कार्यविशेष सांगतात-

पुरिसस्स य पढमट्टिदि, आवलिदोसुवरिदासु आगाला ।

पडिआगाला छिण्णा, पडिआवलियादुदीरणदा ॥४६०॥

पुरुषस्य च प्रथमस्थितावावलिद्वयोरुपरतयोरगाला ।

प्रत्यागालाच्छिन्नाः प्रत्यावलिकाया उदीरणता ॥४६०॥

अन्वयार्थ- (पुरिसस्स) पुरुषवेदाच्या (पढमट्टिदि) प्रथम स्थितीमध्ये (आवलिदोसुवरिदासु) दोन आवली शिल्लक राहिल्यावर (आगाला पडिआगाला) आगाल व प्रत्यागाल (छिण्णा) नष्ट होतात. (य) आणि केवळ (पडिआवलियादुदीरणदा) प्रत्यावलीमधून उदीरणा होते.

विशेषार्थ- द्वितीय स्थितीमध्ये स्थित कर्मपरमाणू अपकर्षणाद्वारे प्रथम स्थितीमध्ये देणे यास आगाल म्हणतात व प्रथम स्थितीमध्ये स्थित कर्मपरमाणूंना उत्कर्षणाद्वारे द्वितीय स्थितिसमान नवीन समयप्रबद्धामध्ये देणे यास प्रत्यागाल म्हणतात. पुरुषवेदाच्या प्रथम स्थितीमध्ये एक समय अधिक दोन आवली शिल्लक असेपर्यंत आगाल आणि प्रत्यागाल होतात. पुरुषवेदाच्या प्रथम स्थितीमध्ये आवली आणि प्रत्यावलिमात्र शिल्लक राहिल्यावर आगाल आणि प्रत्यागाल उत्पादानुच्छेदाच्या अपेक्षेने व्युच्छिन्न होतात. अथवा पूर्ण आवली व प्रत्यावली शिल्लक राहिल्यावर आगाल-प्रत्यागाल होऊन त्यानन्तरच्या समयामध्ये एक समय कमी दोन आवली शिल्लक राहिल्यावर आगाल व प्रत्यागालाचा अभाव होतो. येथूनच पुरुषवेदाची गुणश्रेणीसुद्धा होत नाही. केवळ प्रत्यावलीतून असंख्यात समयप्रबद्धांची उदीरणा होते.^१

१. क.पा.सुत्त पृ. ७५५ सू. २४९/ ल. सा. गाथा २६५ च्या समान २. ज.ध. पु. १४ पृ. २८५-२८६

समयात पुरुषवेदाचेसुद्धा सर्वद्रव्य संज्वलन क्रोधामध्ये संक्रमित करतो.

पुरुषवेदाचे काही द्रव्य शिल्लक राहते ते सांगतात-

समऊणदोणि-आवलिपमाणसमयप्रबद्धणवबंधो ।

बिदिये ठिदिये अत्थि हु, पुरिसस्सुदयावली च तदा' ॥४६२॥

समयोनद्व्यावलिप्रमाणसमयप्रबद्धणवबंधः ।

द्वितीयस्यां स्थितावस्ति हि पुरुषस्योदयावली च तदा ॥४६२॥

अन्वयार्थ- (तदा) त्यावेळी (पुरिसस्स) पुरुषवेदाचे (बिदिये ठिदिये) द्वितीय स्थितीमध्ये (समऊणदोणि-आवलिपमाणसमयप्रबद्धणवबंधो) एक समय कमी दोन आवलिप्रमाण नवक समयप्रबद्ध (च) आणि (उदयावली) उदयावली (अत्थि) शिल्लक राहते.

विशेषार्थ- सवेदभागाच्या अन्तिम समयात पुरुषवेदाचे एक समय कमी दोन आवलिमात्र नवीन समयप्रबद्ध द्वितीय स्थितीमध्ये शिल्लक राहतात. शेष सर्व संख्यात हजार वर्षमात्र पूर्वसत्त्व होते ते सर्व संज्वलन क्रोधामध्ये संक्रमित होते. तसेच प्रथम स्थितीमध्ये असंख्यात समयप्रबद्धमात्र उच्छिष्टावलीचे (उदयावलीचे) निषेक शिल्लक राहतात. येथे द्वितीय स्थितीमध्ये एक समय कमी दोन आवलिमात्र नवीन समयप्रबद्ध कसे शिल्लक राहतात त्याचा खुलासा -

नवीन बांधलेल्या समयप्रबद्धाला नवक समयप्रबद्ध म्हणतात. कोणताही समयप्रबद्ध बांधल्यावर एक आवली काळापर्यंत त्यामध्ये काहीही बदल होत नाही अर्थात संक्रमणसुद्धा होत नाही. त्यानंतर प्रत्येक समयात एक-एक फालीद्वारे एक आवलिकाळामध्ये एक-एक समयप्रबद्ध संक्रमित करून संपवतो. म्हणून पुरुषवेदाच्या प्रथम स्थितीमध्ये शेवटच्या तीन आवलींना बंधावली, संक्रमणावली व उच्छिष्टावली (क्षपणावली) असे म्हणतात. बंधावलीच्या प्रथम समयात बांधलेल्या समयप्रबद्धाला बंधावली व्यतीत झाल्यावर संक्रमणावलीच्या एकेका समयात एकेक फालीद्वारे संक्रमित करून नष्ट करतो. अशाचप्रकारे बंधावलीच्या दुसऱ्या समयात बांधलेल्या समयप्रबद्धाचे संक्रमणावलीच्या द्वितीय समयापासून संक्रमण प्रारंभ होऊन अंतिम एक फाली सोडून शेष समस्त द्रव्य संक्रमित होते. त्याचप्रमाणे बंधावलीच्या तिसऱ्या समयात बांधलेल्या समयप्रबद्धाचे संक्रमणावलीच्या तिसऱ्या समयापासून संक्रमण प्रारंभ करून अंतिम दोन फालींना सोडून शेष समस्त द्रव्य संक्रमित होते. अशाचप्रकारे बंधावलीच्या अंतिम

१. क.पा.सुत्त पृ. ७५५ सू. २५३/ज.ध. पु. १४ पृ. २१६-२१७

समयापर्यंत बांधल्या गेलेल्या समयप्रबद्धांचा विचार करावयास हवा. बंधावलीच्या अंतिम समयात बांधलेल्या समयप्रबद्धाची संक्रमणावलीच्या अंतिम समयात एकच फाली संक्रमित झाली व एक समय कमी आवलिमात्र फाली शिल्लक राहिल्या. संक्रमणावलीच्या प्रथमादी समयामध्ये बांधलेल्या समयप्रबद्धांची एकसुद्धा फाली नष्ट झाली नाही. उच्छिष्टावलीमध्ये तर बंधच नाही. अशाप्रकारे 'एका देशाला सर्व म्हणतात' या न्यायाने शिल्लक राहिलेल्या फालींची समयप्रबद्ध संज्ञा सांगून बंधावलीमध्ये बांधलेले एक कमी आवलिमात्र समयप्रबद्ध व संक्रमणावलीमध्ये बांधलेले संपूर्ण आवलिमात्र समयप्रबद्ध मिळून एक समय कमी दोन आवलिमात्र नवक समयप्रबद्ध संक्रमित न होता शिल्लक राहतात.

अपगतवेदी झाल्यावर उच्छिष्टावलीच्या प्रथम समयापासून एकेका समयात एकेका समयप्रबद्धाला संज्वलन क्रोधरूप परिणमवून एक समय कमी दोन आवली काळामध्ये या नवक समयप्रबद्धांचा क्षय करतो. पुरुषवेदाच्या उदयाने श्रेणी चढणाऱ्या जीवाच्या पुरुषवेदाची बंध व उदयव्युच्छिष्टी एकाच वेळेला होते.

एक समय कमी दोन आवली मात्र शेष नवक समयप्रबद्धाची रचना

	०
	० १
	० १ २
	० १ २ ३
	० १ २ ३ ४
	० १ २ ३ ४ ४
उच्छिष्टावली	० १ २ ३ ४ ४ ४
	० १ २ ३ ४ ४ ४ ४
संक्रमणावली / चरमावली	१ २ ३ ४ ४ ४ ४
	२ ३ ४ ४ ४ ४
	३ ४ ४ ४ ४
	४ ४ ४ ४
बंधावली / द्विचरमावली	४ ४ ४
	४ ४
	४

येथे संपूर्ण समयप्रबद्धाची संदृष्टी ४ आहे. १-१ फालीचे संक्रमण झाल्यावर शिल्लक राहिलेल्या फाल्या ३, २, १ लिहल्या आहेत. पूर्ण समयप्रबद्धाचे संक्रमण झाल्यावर त्याची शून्य ० संदृष्टी लिहली आहे. लब्धिसार गा. २६३ प्रमाणेच याचे स्पष्टीकरण जाणावे.

आता अश्वकर्णकरणाचे स्वरूप सांगतात-

से काले ओवट्टणुवट्टणं^१ अस्सकण्ण आदोलं ।

करणं तियसण्णगयं संजलणरसेसु वट्टिहिदिं ॥४६३॥

स्वे कालेऽपवर्तनोद्वर्तनमश्वकर्णमादोलम् ।

करणं त्रिसञ्जागतं सञ्ज्वलनरसेषु वर्तयति ॥४६३॥

अन्वयार्थ- (से काले) अनन्तर आपल्या काळामध्ये (ओवट्टणुवट्टण) अपवर्तन-उद्वर्तन (अस्सकण्ण) अश्वकर्ण व (आदोलं) आदोल असे (तियसण्णगदं) तीन संज्ञेला प्राप्त झालेले (करणं) करण (संजलणरसेसु) संज्वलन कषायाच्या अनुभागामध्ये (वट्टिहिदि) प्रवृत्त होते.

विशेषार्थ- अपवर्तनोद्वर्तनकरण, अश्वकर्णकरण व आदोलकरण या तिन्ही एकार्थक संज्ञा आहेत. येथे प्रारंभ केलेल्या प्रथम अनुभागकांडकाचा घात केल्यावर शिल्लक राहिलेला अनुभाग क्रोधापासून लोभापर्यंत अनन्तगुणित हानिरूप व लोभापासून क्रोधापर्यंत अनन्तगुणित वृद्धिरूप दिसत असल्यामुळे याला अपवर्तनोद्वर्तनकरण म्हणतात. अश्व म्हणजे घोडा. ज्याप्रमाणे घोड्याचा कान मध्यप्रदेशापासून आदीपर्यंत क्रमाने बारीक असतो त्याप्रमाणे क्रोधसंज्वलनापासून लोभसंज्वलनापर्यंत अनुभागस्पर्धक क्रमाने कमी होत जातात म्हणून याला अश्वकर्णकरण म्हणतात. आदोल म्हणजे झोपाळा. ज्याप्रमाणे झोपाळ्याच्या बांधलेल्या दोन दोरींच्या मधील प्रदेश सुरवातीपासून शेवटपर्यंत क्रमाने घटत जातात त्याप्रमाणे संज्वलन क्रोधापासून संज्वलन लोभापर्यंत अनुभाग घटत जातो म्हणून याला आदोलकरण हे नाव आहे.^२

अपगत वेदाच्या प्रथम समयापासूनच अश्वकर्णकरण प्रारंभ होते अर्थात क्रोधापासून लोभापर्यंत चार संज्वलन कषायांचा अनुभाग क्रमाने हीयमान होतो. क्रोधाच्या अनुभागाहून मानाचा अनुभाग कमी, मानाहून मायेचा अनुभाग कमी व मायेहून लोभाचा अनुभाग कमी होतो.

अश्वकर्णकरणकाळामध्ये संज्वलनाच्या सत्त्व व बन्धाचे प्रमाण सांगतात-

ताहे संजलणाणं ठिदिसंतं संखवस्सयसहस्सं ।

अंतोमुहुत्तहीणो सोलसवस्साणि ठिदिबंधो^३ ॥४६४॥

१. पाठभेद- "ओवट्टणि-उव्वट्टण" प. रतनचन्द जैन मुख्तार कृत क्षपणासार

२. ज.ध. पु. १४ पृ. ३२२/क.पा.सुत्त पृ. ७८७ सू. ४७२ . ३. धु.पु.६पृ.३६४ टि.५. ४. ज.ध. पु. १४ पृ. ३२४

तत्र सञ्ज्वलनानां स्थितिसत्त्वं सङ्ख्यवर्षसहस्रम् ।

अन्तर्मुहूर्तहीनः षोडशवर्षाणि स्थितिबन्धः ॥४६४॥

अन्वयार्थ- (ताहे) अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम समयामध्ये (संजलणाणं) संज्वलन कषायांचे (ठिदिसंतं) स्थितिसत्त्व (संखवस्सयसहस्सं) संख्यात हजार वर्षे व (ठिदिबंधो) स्थितिबन्ध (अंतोमुहुत्तहीणो सोलसवस्साणि) अन्तर्मुहूर्त कमी सोळा वर्षे होतो.

विशेषार्थ- यद्यपि सात नोकषायांच्या क्षपणाकाळामध्ये संज्वलन कषायांचे स्थितिसत्त्व संख्यात हजार वर्षेच होते, परन्तु अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम समयात ते सत्त्व संख्यातगुणित हीन होते. सवेदाच्या अंतिम समयात चार संज्वलन कषायांचा स्थितिबंध पूर्ण सोळा वर्षे होत होता. आता अपगतवेदाच्या प्रथम समयात त्यातून अन्तर्मुहूर्त स्थितीचे अपसरण होऊन अन्तर्मुहूर्त कमी सोळा वर्षे होतो. कारण ३२ वर्षप्रमाण स्थितिबंध झाल्यावर स्थितिबंधापसरणाचे प्रमाण अन्तर्मुहूर्त आहे. तीन घातिकर्मांचा स्थितिबन्ध व स्थितिसत्त्व संख्यात हजार वर्षप्रमाणच आहे. तीन अघातिकर्मांचा स्थितिबंध संख्यात हजार वर्षे व स्थितिसत्त्व असंख्यात हजार वर्षप्रमाण आहे.

संज्वलनाच्या अनुभागाचे अल्पबहुत्व- अंतोमुहूर्त कमी वर्षे असणे-साते

रससंतं आगहिदं खंडेण समं तु माणगे कोहे ।

मायाए लोभे वि य, अहियकमा होंति बंधे विं ॥४६५॥

रससत्त्वमागृहीतं खण्डेन समं तु मानके क्रोधे ।

मायायां लोभेऽपि चाधिकक्रमं भवति बन्धेऽपि ॥४६५॥

अन्वयार्थ- (खंडेण समं) अनुभागकांडकसहित (आगहिदं) ग्रहण केलेले (रससंतं) अनुभागसत्त्व (माणगे, कोहे, मायाए, लोभे वि य) मान, क्रोध, माया व लोभामध्ये (अहियकमा) अधिक क्रमाने (होतिं) आहे. (बंधे वि) अनुभागबंधसुद्धा याच क्रमाने होतो.

विशेषार्थ- अनिवृत्तिकरण गुणस्थानाच्या अवेदभागाच्या प्रथम समयात जेव्हा अश्वकर्णकरणाला प्रारंभ करतो आणि अनुभागाचा घात करण्यासाठी अनुभागकांडकाला ग्रहण करतो तेव्हा त्या अनुभागकांडकासहित संज्वलनाचे अनुभागसत्त्व याप्रमाणे आहे-

मानामध्ये अनुभागसत्त्व कमी आहे, त्याहून क्रोधाचे विशेष अधिक, त्याहून मायेचे विशेष

१. क.पा.सुत्त पृ. ७८८ .सू. ४७६-४८०/ध.पु.६पृ.३६५

अधिक व त्याहून लोभाचे अनुभागसत्त्व विशेष अधिक असते.

येथे विशेषाचे प्रमाण अनन्त अविभागप्रतिच्छेद (स्पर्धक) आहे. तेवढ्याने अधिक-अधिक जाणावे. जसे अंकसंदृष्टीने मानाचे स्पर्धक ५१२ मानले. अनन्ताचे प्रमाण ३ मानले म्हणून मानाचे ५१२. क्रोधाचे ५१५, मायेचे ५१८, लोभाचे ५२१ स्पर्धक होतात. अनुभागाचे हे अल्पबहुत्व अन्तदीपक आहे. यापूर्वी सुद्धा संज्वलनाच्या अनुभागसत्त्वामध्ये अल्पबहुत्वाचे हेच विधान आहे आणि अनुभागबंधसुद्धा याच अल्पबहुत्व क्रमाने होतो.

संज्वलन कषायांच्या अनुभागकांडक व शेष अनुभागसत्त्वाचे अल्पबहुत्व सांगतात-

रसखंडफड्याओ कोहादीया हवंति अहियकमा ।

अवसेसफड्याओ लोहादि अणंतगुणितकमा' ॥४६६॥

रसखण्डस्पर्धकानि क्रोधादिकानां भवन्त्यधिकक्रमाणि ।

अवशेषस्पर्धकानि लोभादेरनन्तगुणितक्रमाणि ॥४६६॥

अन्वयार्थ- (रसखंडफड्याओ) अनुभाग कांडकासाठी ग्रहण केलेले स्पर्धक (कोहादीया) क्रोधादी कषायांचे (अहियकमा) विशेष अधिक क्रमाने (हवंति) आहेत; (अवसेसफड्याओ) परन्तु शिल्लक राहिलेले स्पर्धक (लोहादि) लोभादिकांचे (अणंतगुणितकमा) अनंतगुणितक्रमाने आहेत.

विशेषार्थ- घात करण्यासाठी प्रथम अनुभागकांडकरूपाने ग्रहण केलेले स्पर्धक क्रोधाचे सर्वात कमी आहेत. त्याहून मानाचे विशेष अधिक आहेत, त्याहून मायेचे विशेष अधिक आहेत. त्याहून लोभाचे विशेष अधिक आहेत. यापूर्वी जे अनुभागकांडक झाले त्यामध्ये अनुभागसत्त्वानुसार मानाचे सर्वात कमी, त्याहून क्रोध, माया, लोभाचे क्रमाने विशेष अधिक स्पर्धक ग्रहण होत होते, आता परिणामांच्या विशेषतेमुळे विशेष घात होत असल्यामुळे आपापल्या अनुभागसत्त्वाला अनंताचा भाग देऊन बहुभाग अनुभाग घात करण्यासाठी ग्रहण करतो. तेथे क्रोध, मान, माया, लोभाचे क्रमाने विशेष अधिक आहेत.

शंका- येथे पूर्वीचा क्रम सोडून या क्रमाने का ग्रहण करतो ?

समाधान- अश्वकर्णकरणामध्ये अनुभागकाण्डकघात झाल्यानंतर शिल्लक राहिलेले अनुभाग स्पर्धक लोभामध्ये सर्वात कमी आहेत, लोभाहून अनन्तपट मायेचे, त्याहून अनन्तपट

१. क.पा.सुत्त पृ. ७८८ सू. ४८१-४८८/ज.ध. पु. १४ पृ. ३२६-३२७

मानाचे व त्याहून अनन्तपट क्रोधाचे स्पर्धक आहेत हा क्रम उपर्युक्त अनुभागघाताद्वारेच होऊ शकतो. अन्यप्रकाराने नाही. अथवा अपूर्वस्पर्धक विधानानंतर क्षय होणाऱ्या कर्मांमध्ये ज्यांचा मन्द उदय होऊन घात होतो त्यांच्या अनुभागसत्त्वाचा जास्त घात होतो. लोभाचा सर्वात शेवटी घात होत असल्यामुळे त्याचा अत्यन्त मन्दतम उदय होऊन घात होतो. म्हणून अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम काण्डकामध्ये लोभाचे अधिक स्पर्धक घात करण्यासाठी ग्रहण करतो. त्याच्या पूर्वी मायाकषायाचा मन्दतर उदय होऊन घात होतो व त्याच्याही पूर्वी मानाचा मन्द उदय होऊन घात होतो. क्रोधाचा सर्वप्रथम घात होत असल्यामुळे मानासमान मन्द उदय होऊन घात होत नाही तर मानापेक्षा अधिक अनुभागाबरोबर घात होतो म्हणून अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम अनुभाग-काण्डकामध्ये ग्रहण केलेले स्पर्धक क्रोधाचे सर्वात कमी, मानाचे विशेष अधिक, त्याहून मायेचे विशेष अधिक व त्याहून लोभाचे विशेष अधिक या क्रमाने आहेत. अंकसंदृष्टीने क्रोधाचे तीनशे सत्याऐंशी (३८७), मानाचे चारशे ऐंशी (४८०), मायेचे पाचशे दहा (५१०), लोभाचे (५१९) स्पर्धक आहेत.

प्रथम अनुभागकांडकाचा घात झाल्यावर शिल्लक राहिलेले स्पर्धक लोभाचे कमी, त्याहून मायेचे अनंतपट, त्याहून मानाचे अनंतपट, त्याहून क्रोधाचे अनंतपट जाणावेत.

शंका- जर कांडकामध्ये विशेष अधिकपणा सांगितला तर अवशेष अनुभागामध्ये अनन्तगुणितपणा कसा काय प्राप्त होतो ?

समाधान- अंकसंदृष्टीने याचा खुलासा करतात -

पूर्वीचे अनुभाग सत्त्व

क्रोध	मान	माया	लोभ
५१५	५१२	५१८	५२१

मानापेक्षा क्रोधामध्ये ३ अधिक, मायेमध्ये ६ अधिक, लोभामध्ये ९ अधिक आहेत त्यापैकी अधिकाचे प्रमाण बाजूला ठेवावे.

	क्रोध	मान	माया	लोभ
समानप्रमाण	५१२	५१२	५१२	५१२
अधिकप्रमाण	३	०	६	९

अनन्ताचे प्रमाण ४ मानले. अनन्त बहुभाग कांडकासाठी ग्रहण करतो म्हणून $५१२ \div ४ \times ३ = ३८४$ या बहुभागामध्ये क्रोध कषायाचे अधिक स्पर्धकांचे प्रमाण ३ आहे ते मिळविल्यावर क्रोधकांडकामध्ये स्पर्धकांचे प्रमाण तीनशे सत्याऐंशी (३८७) होते.

पूर्व अनुभागसत्त्व - कांडक = शेष अनुभागसत्त्व

$$५१२-३८७ = १२५ \text{ क्रोधाचे शेष अनुभागसत्त्व}$$

शेष राहिलेल्या एका भागाला पुन्हा चारचा भाग देऊन त्याचा बहुभाग पूर्वीच्या बहुभागामध्ये मिळवून तेवढे मानाचे कांडक ग्रहण करतो.

पूर्वीचा बहुभाग + एक भागाचा बहुभाग = मानाचा कांडक

$$३८४+९६= ४८० \text{ मानाचा कांडक}$$

पूर्वसत्त्व-कांडक = मानाचे अवशेष सत्त्व

$$५१२-४८० = ३२ \text{ स्पर्धक मानाचे अवशेष सत्त्व}$$

शिल्लक राहिलेल्या एका भागाला पुन्हा चारचा भाग देऊन बहुभाग करून पूर्वीच्या दोन बहुभागामध्ये मिळवून व त्यामध्ये अधिक स्पर्धकसंख्या मिळविली असता मायाकांडकाचे प्रमाण येते.

पूर्वीचे दोन बहुभाग + एक भागाचा बहुभाग + अधिक स्पर्धक = मायाकांडक

$$४८० + २४ + ६ = ५१० \text{ मायाकांडकाचे स्पर्धक}$$

मायेचे पूर्वसत्त्व - कांडक = मायेचे अवशेष सत्त्व

$$५१८ - ५१० = ८ \text{ मायेचे अवशेष सत्त्व}$$

एकभाग X अनंत-१ = अनंत बहुभाग

अनंत

$$\frac{३२ \times ३}{४} = २४ \text{ एकभागाचा बहुभाग}$$

राहिलेल्या एका भागाचा बहुभाग, पूर्वीचे तीन बहुभाग (३८४+९६+२४=५०४) व लोभ स्पर्धकाच्या अधिकाचे प्रमाण तिन्ही मिळून लोभाचा कांडक होतो.

राहिलेल्या एका भागाचा बहुभाग = $८ \div ४ \times ३ = ६$

पूर्वीचे तीन बहुभाग + एकभागाचा बहुभाग + अधिक स्पर्धक = लोभकांडक

$$५०४ + ६ + ९ = ५१९ \text{ लोभकांडक}$$

पूर्वसत्त्व - कांडक = अवशेष सत्त्व

$$५२१ - ५१९ = २ \text{ लोभाचे अवशेष स्पर्धक}$$

अशाप्रकारे क्रोध, मान, माया व लोभकांडकाचे प्रमाण तर विशेष अधिक क्रमसहित आहे. परंतु शिल्लक राहिलेल्या अनुभाग सत्त्वाचे प्रमाण लोभापासून क्रोधापर्यंत क्रमाने अनन्तपट आहे.

	क्रोध	मान	माया	लोभ
पूर्व अनुभाग	५१५	५१२	५१८	५२१
कांडक अनुभाग	३८७	४८०	५१०	५१९
अवशेष अनुभाग	१२८	३२	८	२

अंकसंदृष्टीने जे कथन केले तेच अर्थसंदृष्टीने सांगतात -

एका गुणहानिसंबंधी स्पर्धकशलाका ९, त्याला नानागुणहानीने गुणल्यावर मानाचे स्पर्धक ९ ना, याला अनंताचा भाग देऊन क्रमाने एक, दोन, तीन अधिक अनंताने गुणल्यावर क्रोधाचे स्पर्धक १- मायेचे स्पर्धक २- लोभाचे स्पर्धक ३- होतात. येथे ९ ना ख ख क्रोधादिकाच्या ९ ना ख ख गुणकारावर एक, ९ ना ख ख दोन, तीन अधिक आहेत त्यांचे हे प्रमाण बाजूला ठेवावे.

बाजूला ठेवलेले
अधिकाचे प्रमाण

मान	क्रोध	माया	लोभ
०	९ना ख	९ना।२ ख	९ना।३ ख

मानाच्या गुणकारामध्ये अधिक नाही म्हणून त्याच्या रकान्यात शून्य लिहिले आहे.

अधिकाचे प्रमाण बाजूला ठेवल्यावर शिल्लक क्रोधाचे स्पर्धक ९ ना ख याचे अपवर्तन केल्यावर ९ ना शिल्लक राहते. याला अनंताचा भाग देऊन बहुभाग एवढा

येतो. (बहुभाग काढण्यासाठी ज्या संख्येने भागले त्या संख्येमध्ये एक कमी करून त्याने गुणावे.) हे बहुभागाचे प्रमाण व बाजूला ठेवलेले अधिकाचे प्रमाण मिळवून क्रोधाचा कांडक होतो. अवशेष एकभागमात्र ९ ना क्रोधाचे सत्त्व शिल्लक राहते.

क्रोधासंबंधी बहुभागाचे प्रमाण १- व राहिलेल्या एकभागाचा अनंत बहुभाग मिळून मान- ९ ना ख कांडकाचे प्रमाण होते. अवशेष एक ९ ना ख ख भागमात्र मानाचे सत्त्व राहते.

पुन्हा क्रोधासंबंधी, मानासंबंधी बहुभागांचे प्रमाण व शिल्लक राहिलेल्या एक भागमात्राला अनंताचा भाग देऊन बहुभाग प्रमाण १- हे तिन्ही व बाजूला ठेवलेले मायास्पर्धकांचे अधिकप्रमाण हे सर्व मिळून मायेचा ९ ना ख ख कांडक होतो. आणि अवशेष एक भाग ९ ना सत्त्व शिल्लक राहते.

अर्थसंदृष्टी → लोभसत्त्व
अंकसंदृष्टी

अश्वकर्णकरणाच्या सुरवातीस संज्वलन कषायांच्या
अनुभागकांडकांचे प्रमाण व शेष अनुभागसत्त्व
अर्थसंदृष्टी

	क्रोध	मान	माया	लोभ
अधिकप्रमाण	९ ना।१ ख	०	९ ना।२ ख	९ ना।३ ख
प्रथम बहुभाग	९ ना ख ख	९ ना ख ख	९ ना ख ख	९ ना ख ख
द्वितीय बहुभाग	X	९ ना ख ख ख	९ ना ख ख ख	९ ना ख ख ख
तृतीय बहुभाग	X	X	९ ना ख ख ख ख	९ ना ख ख ख ख
चतुर्थ बहुभाग	X	X	X	९ ना ख ख ख ख ख
अवशेष अनुभाग	९ ना ख	९ ना ख ख	९ ना ख ख ख	९ ना ख ख ख ख

अंकसंदृष्टी

	क्रोध	मान	माया	लोभ
अधिकप्रमाण	३	०	६	९
प्रथम बहुभाग	$\frac{५१२ \times ३}{४} = ३८४$	३८४	३८४	३८४
द्वितीय बहुभाग	X	$\frac{५१२ \times ३}{४ \times ४} = ९६$	९६	९६
तृतीय बहुभाग	X	X	$\frac{५१२ \times ३}{४ \times ४ \times ४} = २४$	२४
चतुर्थ बहुभाग	X	X	X	$\frac{५१२ \times ३}{४ \times ४ \times ४ \times ४} = ६$
एकूण कांडकप्रमाण	३८०	४८०	५१०	५१९
अवशेष अनुभाग	$\frac{५१२}{४} = १२८$	$\frac{५१२}{४ \times ४} = ३२$	$\frac{५१२}{४ \times ४ \times ४} = ८$	$\frac{५१२}{४ \times ४ \times ४ \times ४} = २$

पुन्हा क्रोध, मान, माया, यासंबंधी बहुभागांचे प्रमाण व अवशेष एकभागाचा अनंत
बहु भाग १- व लोभाचे बाजूला ठेवलेले अधिक प्रमाण हे सर्व मिळून लोभाच्या
कांडकाचे ९ ना ख प्रमाण येते. अवशेष एक भाग ९ ना हे सत्त्व राहते.
ख ख ख ख ख ख ख ख

अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम समयामध्ये होणाऱ्या अपूर्वस्पर्धकांचे कथन-

ताहे संजलणाणं देसावरफड्ढयस्स हेट्ठादो ।

गंतगुणूणमपुव्वं फड्ढयमिह कुणदि हु अणंतं ॥४६७॥

तस्मिन् सञ्ज्वलनानां देशावरस्पर्धकस्याधस्तनात् ।

अनन्तगुणोनमपूर्वं स्पर्धकमिह करोति ह्वनन्तम् ॥४६७॥

अन्वयार्थ- (इह) येथे अर्थात अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम समयामध्ये (ताहे)
(संजलणाणं) संज्वलन कषायांच्या (देसावरफड्ढयस्स) देशघाती जघन्य स्पर्धकाच्या
(हेट्ठादो) खाली (गंतगुणूणं) अनन्तगुणित हीन अनुभागरूप (अणंतं) अनन्त (अपुव्वं
फड्ढयं) अपूर्व स्पर्धकांना (कुणदि हु) करतो

विशेषार्थ- अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम समयामध्ये संज्वलन क्रोध, मान, माया व
लोभरूप चार कषायांच्या अपूर्व स्पर्धकांची रचना करतो. पूर्वी संसार अवस्थेमध्ये ज्यांचे स्वरूप
कधीही प्राप्त झाले नाही, क्षपकश्रेणीमध्येच अश्वकर्णकरणाच्या काळामध्ये ज्यांचे स्वरूप प्राप्त
होते आणि जे स्पर्धक पूर्व स्पर्धकाच्या जघन्य स्पर्धकाच्या जघन्य वर्गणेहून अनन्तगुणित
हानिरूपाने अवस्थित आहेत त्यांना अपूर्वस्पर्धक म्हणतात.

पूर्वस्पर्धक जाणल्याशिवाय अपूर्वस्पर्धकांचे ज्ञान होत नाही म्हणून प्रथम पूर्वस्पर्धकांचे
स्वरूप थोडक्यात पाहू -

ज्यामध्ये सर्वात कमी अविभाग प्रतिच्छेद असतात त्या परमाणूला जघन्य वर्ग म्हणतात.
अशा समान अविभागप्रतिच्छेद असणाऱ्या परमाणूंच्या समूहाला जघन्य वर्गणा म्हणतात. जघन्य
वर्गणेपेक्षा ज्यांमध्ये एक अविभागप्रतिच्छेद अधिक असतो अशा अनन्त परमाणूंच्या समूहाला
द्वितीय वर्गणा म्हणतात. अशाप्रकारे एक-एक अविभाग प्रतिच्छेद अधिक क्रमाने वर्ग व त्या
वर्गांचा समूहरूप वर्गणा जोपर्यंत सापडते तेथपर्यंतच्या वर्गणांच्या समूहाला जघन्य स्पर्धक
म्हणतात.

त्यानंतर जघन्य वर्गाहून दुप्पट अविभागप्रतिच्छेदयुक्त वर्गाच्या समूहरूप द्वितीय स्पर्धकाची प्रथम वर्गणा असते. पूर्वीप्रमाणे याहून एक-एक अविभागप्रतिच्छेदाने अधिक वर्गाच्या समूहरूप त्याची द्वितीयादी वर्गणा होते व त्या वर्गणांचा समूहरूप द्वितीय स्पर्धक होतो. याचप्रमाणे जघन्य वर्गणेहून तिप्पट, चौप्पट इत्यादी अविभागप्रतिच्छेदयुक्त वर्गांचा समूहरूप तिसऱ्या, चवथ्यादी स्पर्धकांची प्रथम वर्गणा असते. जेवढावा स्पर्धक असेल तेवढ्या संख्येने जघन्य वर्गणेच्या अविभाग प्रतिच्छेदाना गुणले असता त्या स्पर्धकाची प्रथम वर्गणा येते व त्यावर एक-एक अविभागप्रतिच्छेदाने अधिक क्रमयुक्त वर्गांचा समूहरूप आपापली द्वितीयादी वर्गणा जाणावी. अर्थसंदृष्टीने एका वर्गामध्ये (परमाणूमध्ये) अनन्त अविभागप्रतिच्छेद असतात. एका वर्गणेमध्ये सिद्धांचा अनन्तावा भाग व अभव्यराशीहून अनन्तपट वर्ग असतात. एका स्पर्धकामध्ये तेवढ्याच वर्गणा असतात.

अंकसंदृष्टीने प्रथम स्पर्धकाच्या जघन्य वर्गणेच्या प्रत्येक वर्गामध्ये आठ-आठ अविभाग प्रतिच्छेद मानले. एका स्पर्धकामध्ये चार-चार वर्गणा मानल्या.

वर्गणा	प्रथम स्पर्धक	द्वितीय स्पर्धक	तृतीय स्पर्धक	चतुर्थ स्पर्धक	पंचम स्पर्धक
चतुर्थ	११	१९	२७	३५	४३
तृतीय	१० १०	१८ १८	२६ २६	३४ ३४	४२ ४२
द्वितीय	९ ९ ९	१७ १७ १७	२५ २५ २५	३३ ३३ ३३	४१ ४१ ४१
प्रथम	८ ८ ८ ८	१६ १६ १६ १६	२४ २४ २४ २४	३२ ३२ ३२ ३२	४० ४० ४० ४०

सर्व कर्म परमाणूंच्या प्रमाणाला किञ्चित अधिक दीड गुणहानीचा भाग दिल्यावर प्रथम वर्गणेच्या वर्गांचे प्रमाण येते. प्रथम वर्गणेला दोन गुणहानीने भागल्यावर चयाचे प्रमाण येते. द्वितीयादी वर्गणांमध्ये वर्गांचे प्रमाण एक-एक चयाने कमी असते. अशाप्रकारे प्रथम गुणहानीचा क्रम जाणावा. प्रथम गुणहानीहून द्वितीयादी गुणहानींमध्ये वर्गणांच्या वर्गांचे व चयाचे प्रमाण अर्धे अर्धे होते. अशाप्रकारे कर्म परमाणूमध्ये नाना गुणहानी होतात.

अनुभागरचनेमध्ये गुणहानी व नाना गुणहानींचे प्रमाण अनंत आहे. एकेका गुणहानीमध्ये स्पर्धक अनन्त आहेत. एकेका स्पर्धकामध्ये वर्गणा अनंत आहेत. एका गुणहानीमध्ये जेवढे वर्गणांचे प्रमाण आहे तेवढे गुणहानी-आयामाचे प्रमाण जाणावे.

अंकसंदृष्टीने स्थितिसंबंधी एका वर्गणेचे सर्व कर्मपरमाणू ६३००, गुणहानी-आयाम ८, नाना गुणहानी सहा (६), सर्वद्रव्याला काही अधिक दीड गुणहानीचा भाग दिल्यावर प्रथम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे प्रमाण येते.

$$\frac{\text{सर्वद्रव्य}}{\text{साधिक दीड गुणहानी}} = \text{प्रथम वर्गणा} \frac{६३००}{१२ \frac{३९}{१२८}} = \frac{६३००}{१५३६+३९} = \frac{६३००}{१५७५} = \frac{६३०० \times १२८}{१५७५}$$

$$= ४ \times १२८ = ५१२ \text{ प्रथम वर्गणा}$$

$$\text{प्रथम वर्गणा} \div \text{दोन गुणहानी} = \text{चय. } ५१२ \div १६ = ३२ \text{ चय.}$$

$$\text{प्रथम वर्गणा} - \text{एक चय} = \text{द्वितीय वर्गणा } ५१२ - ३२ = ४८० \text{ द्वितीय वर्गणा}$$

अशाप्रकारे एक-एक चयाने कमी तृतीयादी वर्गणांचे प्रमाण जाणावे. याक्रमाने ज्या वर्गणेमध्ये प्रथम गुणहानीच्या प्रथम वर्गणेच्या अर्धे २५६ वर्ग सापडतील ती द्वितीय गुणहानीची प्रथम वर्गणा जाणवी. येथे चयाचे प्रमाण अर्धे होते अर्थात १६. प्रथम वर्गणेमध्ये १६-१६ कमी केले असता द्वितीयादी वर्गणांचे प्रमाण येते. अशाप्रकारे गुणहानी-गुणहानी प्रति अर्धे-अर्धे प्रमाण जाणावे. येथे ६ गुणहानी होतात.

देशघाती स्पर्धक			सर्वघाती स्पर्धक		
२८८	१४४	७२	३६	१८	९
३२०	१६०	८०	४०	२०	१०
३५२	१७६	८८	४४	२२	११
३८४	१९२	९६	४८	२४	१२
४१६	२०८	१०४	५२	२६	१३
४४८	२२४	११२	५६	२८	१४
४८०	२४०	१२०	६०	३०	१५
५१२	२५६	१२८	६४	३२	१६
लतारूप स्पर्धक	दारुचा एकभाग	दारुचा बहुभाग	अस्थिरूप स्पर्धक	शैलरूप स्पर्धक	

जघन्य स्पर्धकापासून अनंत स्पर्धक लताभागरूप आहेत. त्याच्यावर अनंत स्पर्धक दारुभागरूप आहेत. त्यावर अनंत स्पर्धक अस्थिभागरूप आहेत, त्यावर उत्कृष्ट स्पर्धकापर्यंत अनंत स्पर्धक शैलभागरूप आहेत. हे स्पर्धकसुद्धा देशघाती व सर्वघातीच्या भेदाने दोन प्रकारचे आहेत. त्यापैकी प्रथम स्पर्धक देशघातीचा जघन्य स्पर्धक आहे. तेथून लताभागाचे सर्व स्पर्धक व दारुभागाचे अनन्तावा भागमात्र स्पर्धक देशघाती असतात. तेथे शेवटी देशघातीचा उत्कृष्ट स्पर्धक आहे. त्याच्यावर सर्वघातीचा जघन्य स्पर्धक आहे. तेथून वरचे सर्व स्पर्धक सर्वघाती

एका निषेकामध्ये अनुभागाच्या स्पर्धकांची रचना

१११	१११	१११	१११	..	९	अट्टेचाळीसावी		अन्तिम
११०	११०	११०	११०	१०	सत्तेचाळीसावी	बारावा	
१०९	१०९	१०९	१०९	११	शेचाळीसावी		
१०८	१०८	१०८	१०८	१२	पंचेचाळीसावी		
१०२	१०२	१०२	१०२	..	१३	चव्हेचाळीसावी		द्वितीय
१०१	१०१	१०१	१०१	...	१४	त्रेचाळीसावी	अकरावा	
१००	१००	१००	१००	१५	बेचाळीसावी		
९९	९९	९९	९९	१६	एकेचाळीसावी		
} मध्यम गुणहानी								
३९	३९	३९	३९	..	१४४	सोळावी		द्वितीय
३८	३८	३८	३८	...	१६०	पंधरावी	चवथा	
३७	३७	३७	३७	१७६	चौदावी		
३६	३६	३६	३६	१९२	तेरावी		
३०	३०	३०	३०	..	२०८	बारावी		द्वितीय
२९	२९	२९	२९	...	२२४	अकरावी	तिसरा	
२८	२८	२८	२८	२४०	दहावी		
२७	२७	२७	२७	२५६	नववी		
२१	२१	२१	२१	..	२८८	आठवी		प्रथम
२०	२०	२०	२०	३२०	सातवी	दुसरा	
१९	१९	१९	१९	३५२	सहावी		
१८	१८	१८	१८	३८४	पाचवी		
१२	१२	१२	१२	..	४१६	चवथी		प्रथम
११	११	११	११	...	४४८	तिसरी	पहिला	
१०	१०	१०	१०	४८०	दुसरी		
९	९	९	९	५१२	पहिली		
अविभाग प्रतिच्छेद					वर्गसंख्या	वर्गणा	स्पर्धक	गुणहानी

आहेत अर्थात दारू भागाचे अनंत बहुभाग स्पर्धक व अस्थि व शैलभागाचे सर्व स्पर्धक सर्वघातिरूप आहेत. शेवटचा स्पर्धक सर्वघातीचा उत्कृष्ट स्पर्धक जाणावा.

काही कर्मप्रकृतींचे अनुभाग स्पर्धक सर्वघातीच असतात. उदा- मिथ्यात्व, सम्यग्मिथ्यात्व, अनन्तानुबन्ध्यादी बारा कषाय, केवलज्ञानावरण, केवलदर्शनावरण व पाच निद्रा या २१ सर्वघाती प्रकृतींचे सर्व स्पर्धक सर्वघातीच असतात.

सम्यक्त्व प्रकृतींचे अनुभाग स्पर्धक देशघातीच असतात. काही कर्मप्रकृतींचे अनुभाग सर्वघाती व देशघाती दोन्ही प्रकारचे असतात. चार ज्ञानावरण, तीन दर्शनावरण, चार संज्वलन, नऊ नोकषाय, पाच अन्तराय या २५ देशघाती प्रकृतींमध्ये दोन्ही प्रकारचे स्पर्धक असतात. (२६)सव्वीस देशघाती प्रकृतींच्या लतासमान स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेतिल एक-एक वर्गाचे अविभागप्रतिच्छेद समान आहेत.

या सव्वीस प्रकृतींच्या अनुभागाची रचना देशघाती जघन्य स्पर्धकापासून ते उत्कृष्ट देशघाती स्पर्धकापर्यंत आहे. सम्यक्त्वप्रकृतींचा येथेच उत्कृष्ट अनुभाग समाप्त होतो. शेष पंचवीस प्रकृतींच्या अनुभागाची रचना तेथून पुढेही सर्वघातीच्या उत्कृष्ट स्पर्धकापर्यंत जाणावी.

पुन्हा मिथ्यात्व सोडून शेष वीस सर्वघाती प्रकृतींमध्ये देशघाती स्पर्धक नाहीतच म्हणून त्यांची सर्वघाती जघन्य स्पर्धकाची प्रथम वर्गणा परस्पर समान आहे. त्यांच्या अनुभागाची रचना सर्वघातीच्या जघन्य स्पर्धकापासून उत्कृष्ट स्पर्धकापर्यंत जाणावी. विशेष हे आहे की दारूभागाच्या अनंत बहुभागरूप सर्वघाती स्पर्धकांच्या अनंताच्या भागमात्र स्पर्धकापर्यंत मिश्रमोहनीयाचे स्पर्धक आहेत त्यावर नाहीत व येथपर्यंत मिथ्यात्वाचे स्पर्धक नाहीत. येथून पुढे उत्कृष्ट स्पर्धकापर्यंत मिथ्यात्वाचे स्पर्धक आहेत.

याचप्रमाणे चार अघातिकर्मांची सुद्धा अनुभाग रचना जघन्य-स्पर्धकापासून ते उत्कृष्ट स्पर्धकापर्यंत जाणावी. तेथे चारी कर्मांच्या प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद समान असतात. त्यापैकी प्रशस्त प्रकृतींचे गुड, खांड, शर्करा व अमृतरूप असे चार प्रकारचे स्पर्धक आहेत. व अप्रशस्त प्रकृतींचे नींब, कोजीर, विष व हलाहलसमान चार प्रकारचे स्पर्धक आहेत. अशाप्रकारे संसार अवस्थेमध्ये असणारे पूर्वस्पर्धक जाणावेत.

अशाप्रकारे पूर्वस्पर्धक अवस्थित असताना चार संज्वलन कषायांच्या पूर्वस्पर्धकांमधून प्रदेशपुंजाला अपकर्षित करून पूर्वस्पर्धकांच्या सर्वांत जघन्य वर्गणेच्या खाली त्यांच्या अनन्तावा अनुभागयुक्त भागप्रमाण अपूर्वस्पर्धकांची अश्वकर्णकरणस्थित प्रथम समयवर्ती रचना करतो. पूर्वस्पर्धकांमध्ये जघन्य स्पर्धकाच्या जघन्य वर्गणेच्या खाली कमी अनुभागवाली कोणतीही वर्गणा नव्हती. आता येथे जघन्य स्पर्धकाच्या जघन्य वर्गणेच्याखाली अपूर्वस्पर्धकांच्या वर्गणांची रचना झाली. त्यापैकी पूर्वस्पर्धकांच्या जघन्य वर्गणेहूनसुद्धा अंतिम अपूर्वस्पर्धकाच्या उत्कृष्ट

वर्गणमध्ये अविभागप्रतिच्छेद अनंतावे भागमात्र आहेत. असे अपूर्वस्पर्धक अनंत होतात.

शंका- जर पूर्वस्पर्धकांच्या अनुभागाला अपकर्षणाद्वारे, अनन्तपट कमी करून जर अपूर्वस्पर्धक रचले जातात तर त्यांना कृष्टी हे नाव का दिले नाही ?

समाधान- ज्यांच्या वर्गणांमध्ये अविभागप्रतिच्छेद क्रमाने उत्तरोत्तर विशेष अधिक किंवा कमी असतात त्याची स्पर्धक संज्ञा आहे. परन्तु कृष्टीमध्ये अनन्तपट वृद्धिहानीचा क्रम असतो. अनन्तपट वृद्धी व हानीचा क्रम अपूर्वस्पर्धकांमध्ये असत नाही म्हणून त्यांना कृष्टी हे नाव दिले नाही.

अपूर्वस्पर्धकांचे प्रमाण निश्चित करतात-

गणणादेयपदेसगुणहाणिट्टाणफड्डयाणं तु ।

होदि असंखेज्जदिमं अवरादु वरं अणंतगुणं ॥४६८॥

गणनादेकप्रदेशकगुणहानिस्थानस्पर्धकानां तु ।

भवत्यसङ्ख्येयमवरतो वरमनन्तगुणम् ॥४६८॥

अन्वयार्थ- (गणणादेयपदेसगुणहाणिट्टाणफड्डयाणं तु) गणनेच्या अपेक्षेने अपूर्वस्पर्धक एक प्रदेशगुणहानी स्थानान्तराच्या स्पर्धकांच्या (असंखेज्जदिमं) असंख्यातावा भागप्रमाण आहेत. (अवरादु वरं) जघन्य अपूर्वस्पर्धकाहून उत्कृष्ट अपूर्वस्पर्धक (अणंतगुणं) अनन्तपट आहे. अर्थात जघन्य अपूर्वस्पर्धकाच्या अविभागप्रतिच्छेदाहून उत्कृष्ट अपूर्व स्पर्धकांचे अविभागप्रतिच्छेद अनन्तपट आहेत.^१

विशेषार्थ- पूर्वस्पर्धकांची प्रथम वर्गणा एक एक चयाने कमी होत जेथे अर्धी होते तेवढ्या आयामाला एकप्रदेश गुणहानि स्थानान्तर म्हणतात. एका गुणहानीमध्ये अभव्यांहून अनन्तगुणित आणि सिद्धांचा अनन्तावा भाग स्पर्धक असतात.^२ एका गुणहानीतील स्पर्धकांना असंख्याताने गुणित अपकर्षण-उत्कर्षण भागहाराने भागल्यावर जे प्रमाण येते तेवढे अपूर्व स्पर्धक होतात. अर्थात एक प्रदेश गुणहानि-स्थानान्तराच्या स्पर्धकांचा असंख्यातावा भागप्रमाण अपूर्वस्पर्धकांची संख्या आहे. ती संख्यासुद्धा अभव्यांहून अनन्तपट आणि सिद्धांचा अनन्तावा भागप्रमाण अनन्त आहे.

अनुभागाचें अल्पबहुत्व- अपूर्व स्पर्धकांमध्ये प्रथम अर्थात जघन्य स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद जीवराशीहून अनंतपट आहेत, तथापि वरील स्पर्धकांपेक्षा कमी

१. क.पा.सुत्त पृ. ७८९ सू. ४९७/ध.पु.६पृ.३६६ २.क.पा.सुत्त पृ. ७९१ सू. ५०१-५०२ ३. ज.ध.पु. १४ पृ. ३३४

आहेत. याला अनंताचा भाग देऊन जो बहुभाग येतो तो त्यामध्येच मिळविल्यावर द्वितीय स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद येतात. प्रथम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेतील परमाणूसंख्येला एका परमाणूतील अविभाग प्रतिच्छेदांनी गुणल्यावर प्रथम वर्गणेच्या संपूर्ण अविभागप्रतिच्छेदांचे प्रमाण येते. उदा. प्रथम वर्गणेमध्ये परमाणू ५१२ व एका परमाणूचे अविभागप्रतिच्छेद ८ मानले तर $५१२ \times ८ = ४०९६$ प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद होतात.

त्याहून दुसऱ्या स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे संपूर्ण अविभागप्रतिच्छेद काही कमी दुप्पट असून अनन्त बहुभाग अधिक आहेत. प्रथम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेतील परमाणूच्या संख्येपेक्षा दुसऱ्या स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेतील परमाणूसंख्या एक स्पर्धकामध्ये जेवढे वर्गणेचे प्रमाण आहे तेवढ्या वर्गणाप्रमाण चयाने कमी आहेत. उदा. प्रथम स्पर्धकाची प्रथम वर्गणा ५१२, एक स्पर्धक शलाकेतील वर्गणेचे प्रमाण ४, चयाचे प्रमाण ४ मानले.

प्रथम स्पर्धकाची प्रथम वर्गणा - वर्गणा शलाका प्रमाण चय = दुसऱ्या स्पर्धकाची प्रथम वर्गणा

$$५१२ - (४ \times ४) = ५१२ - १६ = ४९६ \text{ दुसऱ्या स्पर्धकाची प्रथम वर्गणा}$$

प्रथम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या एका परमाणूच्या अविभागप्रतिच्छेदाहून द्वितीय स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या एका परमाणूमध्ये अविभागप्रतिच्छेद दुप्पट असतात. जर प्रथम स्पर्धकाची प्रथम वर्गणा व द्वितीय स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचा आयाम समान असता तर प्रथम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या अविभागप्रतिच्छेदाहून द्वितीय स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद दुप्पट झाले असते, परन्तु दोघांचा आयाम सदृश नाही. म्हणून जेवढा आयाम कमी आहे त्याला प्रथम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या एका परमाणूच्या अविभागप्रतिच्छेदाहून दुप्पट संख्येने गुणले असता जे प्रमाण येते तेवढ्याने दुप्पट होण्यास कमी आहेत. उदा १६ परमाणू कमी आहेत. दुप्पट अविभागप्रतिच्छेद = $८ \times २ = १६$

$$१६ \times १६ = २५६ \text{ एवढ्याने कमी दुप्पट आहेत.}$$

$$\text{प्रथम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचा अविभाग प्रतिच्छेद समूह} = ५१२ \times ८ = ४०९६$$

$$\text{द्वितीय स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचा अविभाग प्रतिच्छेद समूह} = (४०९६ \times २) - २५६$$

$$= ८१९२ - २५६ = ७९३६ \text{ अर्थात } ४९६ \times १६ = ७९३६$$

अर्थात जेवढ्या अविभागप्रतिच्छेदांची वृद्धी झाली ते अनन्त बहुभागप्रमाण आहेत.

उदा. अनन्ताचे प्रमाण १६

$$\frac{\text{प्र.स्प. प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद} \times \text{अनंत} - १}{\text{अनंत}} = \frac{४०९६ \times १५}{१६} = २५६ \times १५ = ३८४०$$

$$४०९६ + ३८४० = ७९३६ \text{ द्वि. स्प. द्वितीय वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद.}$$

अशाप्रकारे हे सिद्ध होते की प्रथम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या अविभागप्रतिच्छेद-

समूहाहून द्वितीय स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचा अविभागप्रतिच्छेदसमूह अनन्त बहुभाग अधिक आहे.

अशाचप्रकारे द्वितीय स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेपेक्षा तृतीय स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभाग-प्रतिच्छेद काही कमी अध्याने अधिक आहेत. उदा. द्वितीय स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद ७९३६ त्याला २ ने भागले $७९३६ \div २ = ३९६८$ हे द्वितीय स्पर्धकाच्या अविभागप्रतिच्छेदांमध्ये मिळविले की $३९६८ + ७९३६ = ११९०४$ तृतीय स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभाग प्रतिच्छेद येतात. यामध्ये काही कमी म्हणजे एक स्पर्धक वर्गणा शलाका प्रमाण चयाला तृतीय स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या अविभागप्रतिच्छेदाने गुणून जे प्रमाण येते तेवढ्याने कमी आहेत. $१६ \times २४ = ३८४$, $११९०४ - ३८४ = ११५२०$ तृ.स्प.प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद तृतीय स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेहून चतुर्थ स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभाग प्रतिच्छेद काही कमी तृतीय भागाने अधिक आहेत.

$$\begin{aligned} \text{चतुर्थ स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद} &= \\ \text{तृ.स्प.प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद} + \frac{\text{तृ.स्प.प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद}}{३} & \\ = ११५२० + (११५२० \div ३) = ११५२० + ३८४० = १५३६० & \end{aligned}$$

चतुर्थ स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद यापेक्षा काही कमी आहेत कमीचे प्रमाण = एक स्पर्धक वर्गणा शलाका प्रमाण चय x च. स्प. प्र वर्गणेच्या एका वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद $(४ \times ४) \times ३२ = ५१२$
च. स्प. प्र. वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद = प्र. स्प. प्र. वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद x ४ = $८ \times ४ = ३२$
 $१५३६० - ५१२ = १४८४८$ च. स्प. प्र वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद.

त्याहून पाचव्या स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद काही कमी चवथ्या भागाने अधिक आहेत.
पाचव्या स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद =
च. स्प. प्र वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद + (च. स्प. प्र वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद $\div ४$)
= $१४८४८ + (१४८४८ \div ४) = १४८४८ + ३७१२ = १८५६०$ याहून काही कमी काही कमीचे प्रमाण = एक स्प. वर्गणाप्रमाण चय x पाचव्या स्प. प्र वर्गणेच्या एका वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद = $(४ \times ४) \times (८ \times ५) = १६ \times ४० = ६४०$
 $१८५६० - ६४० = १७९२० =$ पाचव्या स्प. प्र वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद.

त्याचप्रमाणे सहाव्यादी स्पर्धकांमध्ये काही कमी पाचव्यादी भाग अधिक यथाक्रम जाणावेत. प्रत्येक ठिकाणी जेवढ्या स्पर्धकाचे अविभागप्रतिच्छेद काढावयाचे असतील त्यातून एक कमी करून त्याच्या खालील स्पर्धकाच्या अविभागप्रतिच्छेद समूहाला भागावे व आलेले प्रमाण त्या खालच्या स्पर्धकामध्ये मिळवावे म्हणजे पुढील स्पर्धकाचे अविभागप्रतिच्छेद होतात. प्रत्येक वेळेस आलेल्या प्रमाणातून काही कमी करावे. काही कमीचे प्रमाण एक स्पर्धकामध्ये जेवढ्या वर्गणा आहेत तेवढ्या प्रमाण चयाला त्या विवक्षित स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या एका वर्गणाच्या अविभागप्रतिच्छेदांनी गुणून जे येते तेवढे जाणावे.

जघन्य परीतासंख्याताव्या स्पर्धकाची प्रथम वर्गणा त्याच्या खालच्या स्पर्धकाच्या (उत्कृष्ट संख्याताव्या स्पर्धकाच्या) प्रथम वर्गणेच्या अविभागप्रतिच्छेदांहून काही कमी उत्कृष्ट संख्याताव्या भागाने अधिक आहे. संख्याताव्या भागाची वृद्धी येथे समाप्त होते. यापुढे यथाक्रम असंख्याताव्या भागाची वृद्धी होते. जघन्य परीतानन्ताव्या स्पर्धकामध्ये आपल्याहून खालच्या स्पर्धकाहून उत्कृष्ट असंख्यात भाग वृद्धी होते. येथे असंख्यात भागवृद्धी समाप्त होते. तेथून पुढे अपूर्वस्पर्धकाच्या चरम स्पर्धकापर्यन्त अनन्तभाग वृद्धी होते.

जेवढावा स्पर्धक असेल त्यातून एक कमी करून तेवढ्या भागाने अधिक सर्वत्र समजावे. अशाप्रकारे द्विचरम (शेवटून दुसरा) स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या अविभागप्रतिच्छेदाला एक कमी अपूर्वस्पर्धकप्रमाणाचा भाग देऊन आलेला एकभाग त्यामध्ये मिळविल्यावर चरम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या अविभागप्रतिच्छेदांचे प्रमाण येते. उदा. चरम स्पर्धक ८ मानले
चरम अपूर्व स्पर्धक प्रथम वर्गणा अविभाग प्रतिच्छेद =
द्विचरम अपूर्वस्पर्धक प्र.व. अविभाग प्रतिच्छेद + $\frac{\text{द्विचरम अपूर्व स्पर्धक प्र.व. अविभाग प्रतिच्छेद}}{\text{द्विचरम अपूर्व स्पर्धक संख्या}}$

$$= २३२९६ + (२३२९६ \div ७) = २३२९६ + ३३२८ = २६६२४$$

काही कमीचे प्रमाण $१६ \times (८ \times ८) = १६ \times ६४ = १०२४$

$$२६६२४ - १०२४ = २५६०० \text{ आठव्या अपूर्वस्पर्धक प्र. वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद.}$$

अशाप्रकारे प्रथम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेला प्रथम अविभागप्रतिच्छेदांहून द्वितीय, तृतीयादी स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद क्रमाने काही कमी दुप्पट, तिप्पट आदी होतात. अंतिम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेमध्ये अपूर्व स्पर्धक प्रमाणाने गुणित अविभागप्रतिच्छेद होतात. प्रथम अपूर्व स्पर्धकापेक्षा अन्तिम अपूर्वस्पर्धक अनन्तपट आहे. कारण प्रथम स्पर्धकाहून अनन्त स्पर्धक वर जाऊन अंतिम स्पर्धक प्राप्त होतो. अंतिम अपूर्वस्पर्धकाच्या आदिवर्गणेपेक्षा पूर्वस्पर्धकाची आदिवर्गणा अनन्तपट आहे. कारण पूर्वस्पर्धकाच्या सर्वजघन्य देशघाति-वर्गणागत अनुभागाहून अनन्तपट कमी अनुभागाद्वारे अपूर्वस्पर्धकांची रचना होते.

अपूर्व स्पर्धक रचना व त्यांच्या अविभाग प्रतिच्छेदांचे प्रमाण

अपूर्व स्पर्धक क्रमांक	वर्गणा क्रमांक	एका वर्गणेतील परमाणूंचे प्रमाण	एका परमाणूचे अविभाग प्रतिच्छेद	एका वर्गणेचे एकूण अविभाग प्रतिच्छेद
आठवा स्पर्धक	४	३८८	६७	३८८×६७= २५९९६
	३	३९२	६६	३९२×६६= २५८७२
	२	३९६	६५	३९६×६५= २५७४०
	१	४००	८×८=६४	४००×६४= २५६००
सातवा स्पर्धक	४	४०४	५९	४०४×५९= २३८३६
	३	४०८	५८	४०८×५८= २३६६४
	२	४१२	५७	४१२×५७= २३४८४
	१	४१६	८×७=५६	४१६×५६= २३२९६
सहावा स्पर्धक	४	४२०	५१	४२०×५१= २१४२०
	३	४२४	५०	४२४×५०= २१२००
	२	४२८	४९	४२८×४९= २०९७२
	१	४३२	८×६=४८	४३२×४८= २०७३६
पाचवा स्पर्धक	४	४३६	४३	४३६×४३= १८७४८
	३	४४०	४२	४४०×४२= १८४८०
	२	४४४	४१	४४४×४१= १८२०४
	१	४४८	८×५=४०	४४८×४०= १७९२०
चतुर्थ स्पर्धक	४	४५२	३५	४५२×३५= १५८२०
	३	४५६	३४	४५६×३४= १५५०४
	२	४६०	३३	४६०×३३= १५१८०
	१	४६४	८×४=३२	४६४×३२= १४८४८
तृतीय स्पर्धक	४	४६८	२७	४६८×२७= १२६३६
	३	४७२	२६	४७२×२६= १२२७२
	२	४७६	२५	४७६×२५= ११९००
	१	४८०	८×३=२४	४८०×२४= ११५२०

द्वितीय स्पर्धक	४	४८४	१९	४८४×१९= ९१९६
	३	४८८	१८	४८८×१८= ८७८४
	२	४९२	१७	४९२×१७= ८३६४
	१	४९६	८×२=१६	४९६×१६= ७९३६
प्रथम स्पर्धक	४	५००	११	५००×११= ५५००
	३	५०४	१०	५०४×१०= ५०४०
	२	५०८	९	५०८×९= ४५७२
	१	५१२	८	५१२×८= ४०९६

कोष्टक खालून वर पहावे.

अर्थसंदृष्टी- प्रथम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या एका वर्ग्याच्या अविभाग प्रतिच्छेदांची संदृष्टी 'व', चयाची संदृष्टी 'वि', एका स्पर्धकामध्ये जेवढ्या वर्गणा असतात त्याचे नाव वर्गणाशलाका आहे त्याची संदृष्टी '४', एका गुणहानीमध्ये स्पर्धकांचे जेवढे प्रमाण त्यास स्पर्धकशलाका म्हणतात त्याची संदृष्टी '९', स्पर्धक शलाका व वर्गणा शलाकेला परस्पर गुणले असता गुणहानि-आयाम होतो त्याची संदृष्टी ८। दोन गुणहानी ८×२ = १६.

प्रथम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद = वर्ग X चय X दोन गुणहानी = व वि १६

कारण चयाला दोन गुणहानीने गुणले असता प्रथम वर्गणेच्या परमाणूंचे प्रमाण येते. त्याला एका परमाणूच्या अविभागप्रतिच्छेदाने गुणले असता प्रथम वर्गणेचे सर्व अविभागप्रतिच्छेद येतात.

प्रथम स्पर्धक प्रथम वर्गणा X २ = द्वितीय स्पर्धकाची प्रथम वर्गणा

व वि १६×२ = व वि १६।२

प्रथम स्पर्धक प्रथम वर्गणा X ३ = तृतीय स्पर्धकाची प्रथम वर्गणा

व वि १६×३ = व वि १६।३

प्रथम समयात केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण = $\frac{\text{स्पर्धक शलाका}}{\text{अपकर्षण भागहार X असंख्यात}}$

= $\frac{९}{\text{ओ a}}$ म्हणून

अंतिम स्पर्धकाची आदि वर्गणा = प्रथम स्पर्धक प्रथम वर्गणा X अपूर्व स्पर्धक प्रमाण

व वि १६ X ९ = $\frac{\text{व वि १६।९}}{\text{ओ a}}$

अपूर्वस्पर्धकांना किती द्रव्याद्वारे रचतो ते सांगतात-

पुव्वाण फड्ढयाणं छेत्तूण असंखभागदव्वं तु ।

कोहादीणमपुव्वं फड्ढयमिह कुणदि अहियकमां ॥४६९॥

पूर्वान् स्पर्धकान् छित्त्वाऽसङ्ख्यभागद्रव्यं तु ।

क्रोधादीनामपूर्वं स्पर्धकमिह करोत्यधिकक्रमम् ॥४६९॥

अन्वयार्थ- (पुव्वाण फड्ढयाणं) पूर्व स्पर्धकांना (छेत्तूण) छेदून (असंखभागदव्वं तु) असंख्याताव्या भागमात्र द्रव्याला ग्रहण करून (इह) येथे (कोहादीणं) क्रोधादिकांच्या (अपुव्वं फड्ढयं) अपूर्व स्पर्धकांना (अहियकमा) अधिकक्रमाने (कुणदि) रचतो.

विशेषार्थ- संज्वलन क्रोध, मान, माया, व लोभाच्या पूर्वस्पर्धकांच्या सर्वद्रव्याला अपकर्षण भागहारमात्र असंख्याताने भागून आलेल्या एक भागमात्र द्रव्याला ग्रहण करून येथे अपूर्वस्पर्धकांची रचना करतो. त्याचा खुलासा - सर्वप्रथम कषायांच्या पूर्व स्पर्धकांच्या द्रव्याचे प्रमाण सांगतात -

स्थितिसंबंधी दीड गुणहानिगुणित समयप्रबद्धमात्र मोहनीयाचे देशघातिद्रव्य आहे. कारण येथे मोहनीयाच्या सर्वघातिद्रव्याचा अभाव आहे. त्याला अनुभागासंबंधी किंचित् अधिक दीड गुणहानीचा भाग दिल्यावर प्रथम वर्गणा येते. म्हणून प्रथम वर्गणेला काही अधिक दीड गुणहानीने गुणले असता मोहनीयाच्या सर्वद्रव्याचे प्रमाण येते. त्याची संदृष्टी $\frac{व १२}{२}$.

त्याला आवलीच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन एक भाग बाजूला ठेवून बहुभागाचे समान दोन भाग करावेत. एका समान भागामध्ये बाजूला ठेवलेला एक भाग मिळविल्यावर कषायांचे द्रव्य काही अधिक अर्धे $\frac{व १२}{२}$ आहे आणि एक समान भागमात्र नोकषायांचे द्रव्य काही कमी अर्धे $\frac{व १२-१}{२}$ आहे. त्यातील कषायांच्या द्रव्याला आवलीच्या असंख्याताव्या भागाचा $\frac{१}{२}$ भाग देऊन आलेला एकभाग वेगळा ठेवून बहुभागाचे समान चार भाग करावेत. वेगळ्या ठेवलेल्या एकभाग द्रव्याला पुन्हा आवलीच्या असंख्याताव्या भागाने भागून, एक भाग बाजूला ठेवून त्यापैकी बहुभाग द्रव्य प्रथम समान भागामध्ये मिळविल्यावर लोभाचे द्रव्य साधिक चौथा भागमात्र येते.

समान भाग + एकभागाचा बहुभाग = लोभाचे द्रव्य $\frac{व १२}{२}$ (समान भागामध्ये एक भागाचा बहुभाग मिळविण्यासाठी काही अधिकची संदृष्टी $\frac{व १२}{२१४}$ केली.)

१. ध.पु.६ पृ.३६८/ज.ध.पु. १४ पृ. ३४१ २.ज.ध.पु. १४ पृ. ३३३

पुन्हा शिल्लक एका भागाला आवलीच्या असंख्याताव्या भागाने भागून एक भाग बाजूला ठेवून बहुभागद्रव्य दुसऱ्या समान भागामध्ये मिळविल्यावर मायेचे द्रव्य काही कमी चौथा भागमात्र येते. $\frac{व १२-१}{२१४}$ (चौथ्या भागापेक्षा कमी दाखविण्यासाठी काही कमीची '-' संदृष्टी केली.)

पुन्हा शिल्लक एका भागाला आवलीच्या असंख्याताव्या भागाने भागून आलेल्या बहुभाग द्रव्याला तिसऱ्या समान भागामध्ये मिळविल्यावर क्रोधाचे द्रव्य काही कमी चौथा भागमात्र येते. $\frac{व १२-१}{२१४}$ (मायेच्या द्रव्यापेक्षा कमी दाखविण्यासाठी अजून एक काही कमीची - संदृष्टी केली). शिल्लक राहिलेल्या एका भागाला चौथ्या समान भागामध्ये मिळविल्यावर मानाचे द्रव्य येते. $\frac{व १२-१}{२१४}$ येथे नोकषायांचे सर्वद्रव्य क्रोधरूप संक्रमित झाले आहे म्हणून त्याला क्रोधाच्या $\frac{१}{२१४}$ द्रव्यामध्ये मिळवावे. अशाप्रकारे मोहाच्या सर्वद्रव्याचा साधिक आठवा भाग मात्र लोभाचे द्रव्य झाले $\frac{व १२-१}{२१४} = \frac{व १२-१}{८}$

मायेचे द्रव्य काही कमी $\frac{व १२-१}{२१४}$ आठवा भागमात्र $\frac{व १२-१}{८}$ पाच अष्टमांश भागमात्र आहे. ते याप्रमाणे-

$$\text{क्रोधाचे द्रव्य} = \text{क्रोधाचे स्वद्रव्य} \frac{१}{८} + \text{नोकषायांचे द्रव्य} \frac{१}{२}$$

$$\frac{१}{८} + \frac{१}{२} = \frac{१}{८} + \frac{१ \times ४}{२ \times ४} = \frac{१+४}{८} = \frac{५}{८} = \text{क्रोधाचे द्रव्य}$$

अर्थसंदृष्टी

$$\frac{व १२-१}{८} + \frac{व १२-१}{२} = \frac{व १२-१}{८} + \frac{व १२-१}{२१४} = \frac{व १२-१}{८} = १५ \frac{व १२-१}{८} = \text{क्रोधाचे द्रव्य}$$

लोभ	माया	मान	क्रोध
$\frac{व १२-१}{८}$	$\frac{व १२-१}{८}$	$\frac{व १२-१}{८}$	$\frac{व १२-१}{८}$

आपापल्या द्रव्याला अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन एक भागमात्र द्रव्य ग्रहण करून अपूर्व स्पर्धक करतो. क्रोधादींचे अपूर्व स्पर्धक अधिक क्रमसहित आहेत. क्रोधाचे अपूर्व स्पर्धक कमी आहेत. त्याहून मानाचे अपूर्वस्पर्धक अनंतावा भाग अधिक आहेत. त्याहून मायेचे स्पर्धक अनंतावा भाग अधिक व त्याहून लोभाचे स्पर्धक अनंतावा भाग अधिक आहेत.

अंकसंदृष्टीने क्रोधाचे स्पर्धक १६ व अनंताचे प्रमाण क्रमशः ४, ५ व ६

$$\frac{\text{क्रोधाचे स्पर्धक} + \text{क्रोधाचे स्पर्धक}}{\text{अनंत}} = \frac{\text{मानकषायाचे}}{\text{अपूर्व स्पर्धक}} \quad १६ + \frac{१६}{४} = १६ + ४ = २०$$

$$\frac{\text{मानाचे स्पर्धक} + \text{मानाचे स्पर्धक}}{\text{अनंत}} = \frac{\text{मायाकषायाचे}}{\text{अपूर्व स्पर्धक}} \quad २० + \frac{२०}{५} = २० + ४ = २४$$

$$\frac{\text{मायेचे स्पर्धक} + \text{मायेचे स्पर्धक}}{\text{अनंत}} = \frac{\text{लोभाचे}}{\text{अपूर्व स्पर्धक}} \quad २४ + \frac{२४}{६} = २४ + ४ = २८$$

अर्थसंदृष्टीने क्रोधाच्या अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण $\frac{९}{३}$ एवढे याला अनंताचा भाग देऊन क्रमाने एक, दोन, तीन अधिक अनंताने गुणल्यावर मान, माया व लोभाच्या अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण येते. ते पुढील प्रमाणे-

	क्रोध	मान	माया	लोभ
अर्थसंदृष्टी	९ ओ ङ	१- ९ ख ओ ङ ख	२- ९ ख ओ ङ ख	३- ९ ख ओ ङ ख
अंकसंदृष्टी	१६	$\frac{१६ \times ५}{४} = २०$	$\frac{१६ \times ६}{४} = २४$	$\frac{१६ \times ७}{४} = २८$

अपूर्व व पूर्वस्पर्धकांमध्ये देय द्रव्याचा विभाग सांगतात-

समखंडं सविसेसं णिक्खवियोकट्टिदादु सेसधणं ।

पक्खेवकरणसिद्धं इगिगोउंछेण उभयत्थ ॥४७०॥

समखण्डं सविशेषं निक्षिप्यापकर्षितात् शेषधनम् ।

प्रक्षेपकरणसिद्धमेकगोपुच्छेनोभयत्र ॥४७०॥

अन्वयार्थ- (ओकट्टिदादु) अपकर्षित द्रव्यातून अपूर्व स्पर्धकांमध्ये (समखंडं सविसेसं) विशेषसहित समखण्डरूप द्रव्याला (णिक्खविय) निक्षिप्त करून (सेसधणं) शिल्लक राहिलेले

द्रव्य (इगिगोउंछेण) एक गोपुच्छाद्वारे (उभयत्थ) उभयत्र अर्थात पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांमध्ये देतो. अशाप्रकारे (पक्खेवकरणसिद्धं) प्रक्षेपण-करण सिद्ध झाले.

विशेषार्थ- अपकर्षण केलेल्या द्रव्यातून काही द्रव्याद्वारे अपूर्व स्पर्धक पूर्वी नव्हते त्यांना नवीन सद्भावरूप करतो आणि शिल्लक राहिलेल्या द्रव्याला पूर्व व अपूर्व स्पर्धकांमध्ये निक्षिप्त करतो.

अपूर्व स्पर्धकांची रचना किती द्रव्याद्वारे केली जाते ते सांगतात -

पूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेच्या द्रव्याला अपकर्षण भागहाराने भाग देऊन $\frac{व}{ओ}$ एक भागमात्र द्रव्याला ग्रहण करून अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेमध्ये काही वर्गांची रचना करतो. याचप्रमाणे दोन कमी अपकर्षण भागहारमात्र पूर्व स्पर्धकांच्या द्वितीयादी वर्गणांच्या परमाणूंना अपकर्षण भागहाराने भाग देऊन $\frac{व ओ-२}{ओ}$ एक भागमात्र द्रव्याला ग्रहण करून अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेमध्ये देतो.

पूर्वोक्त दोन्ही द्रव्याला मिळविल्यावर $\frac{व ओ-२}{ओ} + \frac{व}{ओ} = \frac{व ओ-१}{ओ}$ (दोन वजाच्या जागी एक वजा झाले.)

वर्गणेच्या द्रव्याला अपकर्षण भागहाराने भागल्यावर एकभागाशिवाय बहुभागप्रमाण द्रव्य येते. वर्गणेच्या द्रव्याला अपकर्षण भागहाराने भागले व एक कमी अपकर्षण भागहाराने गुणल्यामुळे हे द्रव्य पूर्वस्पर्धकांच्या वर्गणेच्या द्रव्यासमान होते. कारण पूर्व स्पर्धकांच्या सर्व वर्गणांच्या द्रव्याला अपकर्षण भागहाराने भाग देऊन एक भागमात्र द्रव्याचे अपकर्षण केले म्हणून तेथे बहुभागमात्र द्रव्य शिल्लक राहिले. पूर्वस्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेचे द्रव्यसुद्धा एकभाग अपकर्षित होऊन बहुभागमात्र शिल्लक राहिले. उपर्युक्त द्रव्य एवढेच आहे. एवढ्या द्रव्याने अपूर्व स्पर्धकांची प्रथम वर्गणा उत्पन्न झाली. त्याच्यावर एवढ्या एवढ्या द्रव्याने अपूर्व स्पर्धकांच्या द्वितीयादी वर्गणांची रचना होते. एका स्पर्धकांच्या वर्गणासंख्येला अपूर्व स्पर्धकप्रमाणाने गुणले असता अपूर्व स्पर्धकांच्या एकूण वर्गणांचे प्रमाण येते.

अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण X एक स्पर्धक वर्गणा शलाका = एकूण अपूर्व वर्गणा $\frac{९}{ओ} \times ४ = \frac{९१४}{ओ ङ}$

येथे स्पर्धकांची संदृष्टी '९' चा अंक आणि वर्गणाशलाकेची संदृष्टी '४' चा अंक त्यांना परस्पर गुणल्यावर गुणहानी होते म्हणून ९x४ च्या जागी '८' चा गुणहानी आयाम लिहल्यावर $\frac{८}{ओ ङ}$ अशी संदृष्टी होते. एका वर्गणेचे $\frac{व ओ-१}{ओ}$ एवढे द्रव्य होते तर $\frac{८}{ओ ङ}$ एवढ्या वर्गणांचे $\frac{८}{ओ ङ}$

किती द्रव्य होते असे त्रैराशिक केल असता अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणांचे समपट्टिकारूप द्रव्य येते.

प्रमाण	फलराशी	इच्छा	लब्ध	
१ वर्गणा	व ओ-१ द्रव्य ओ	८ एवढ्या ओ ४ वर्गणा	फल X इच्छा प्रमाण	व ओ-१ । ८ समपट्टिका धन ओ । ओ ४

अंकसंदृष्टीने पूर्व स्पर्धकांची प्रथम वर्गणा २३२, अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण ४, वर्गणाशलाका ४, तर $२३२ \times १६ = ३७१२$ समपट्टिका धन येते. अपूर्व स्पर्धक वर्गणा $४ \times ४ = १६$ आता अपूर्वस्पर्धकांचे चयधन (विशेषधन) काढतात -

पूर्व स्पर्धकांमध्ये गुणहानी गुणहानीच्या प्रति वरून खाली विशेषाचे प्रमाण दुप्पट-दुप्पट आहे. येथे पूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम गुणहानीच्या खाली अपूर्व स्पर्धकांची रचना झाली आहे. म्हणून पूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम गुणहानीमध्ये जे चयाचे प्रमाण आहे त्याहून दुप्पट अपूर्व स्पर्धकांमध्ये विशेषाचे प्रमाण जाणावे.

पूर्व स्पर्धकांमध्ये प्रथम गुणहानीचा चय = $\frac{\text{पूर्व स्पर्धक प्रथम वर्गणा}}{\text{दोन गुणहानी}}$ $\frac{\text{व ओ-१}}{\text{ओ १६}}$

→ एक गुणहानी ८ म्हणून दोन गुणहानी १६

अपूर्व स्पर्धकांचा चय = पूर्व स्पर्धक प्रथम गुणहानी चय $\times २ = \frac{\text{व ओ-१} \times २}{\text{ओ १६}} = \frac{\text{व ओ-१}}{\text{ओ ८}}$

असा एक विशेष पूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या खालील अंतिम अपूर्व स्पर्धकाच्या अंतिम वर्गणेमध्ये अधिक होतो. त्याच्या खालील द्विचरम वर्गणेमध्ये दोन चय अधिक होतात. अशाप्रकारे क्रमाने एक-एक चय अधिक होत अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणाप्रमाण चय प्रथम अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेमध्ये होतात.

सर्वांचे संकलन करण्याचे सूत्र - 'सैकपदाहतपददले'

पद + १ \times चय $\times \frac{\text{पद}}{२} = \text{चयधन}$. अंकसंदृष्टीने पूर्वस्पर्धकाच्या प्रथम गुणहानीचा चय १६ तर अपूर्व स्पर्धकाचा चय ३२, पद ८ आहे.

$(१६ + १) \times ३२ \times (१६ \div २) = १७ \times १६ \times १६ = २७२ \times १६ = ४३५२$ चयधन

अर्थसंदृष्टीने $\frac{८ + १}{\text{ओ ४}} \times \frac{\text{व ओ-१}}{\text{ओ ८}} \times \frac{८}{\text{ओ ४}} = \frac{\text{व ओ-१}}{\text{ओ ८}} \times \frac{८}{\text{ओ ४}} \times \frac{८}{\text{ओ ४}}$ अपूर्व स्पर्धकांचे चयधन

पूर्वोक्त समपट्टिका धन व हे चयधन मिळून जे प्रमाण येईल तेवढे द्रव्य अपकर्षित द्रव्यामधून ग्रहण करून या अपूर्व स्पर्धकांची रचना होते

समपट्टिका धन + चयधन = अपूर्व स्पर्धक सर्वधन $३७१२ + ४३५२ = ८०६४$

$$\frac{\text{व ओ-१ । ८}}{\text{ओ ओ ४}} + \frac{\text{व ओ-१ } \frac{१-}{८} \frac{८}{८}}{\text{ओ ८ ओ ४ ओ ४ २}} = \frac{\text{व ओ-१ । ८}}{\text{ओ ओ ४}}$$

(समपट्टिका धनामध्ये चयधन मिळविण्यासाठी वर साधिकाची संदृष्टी करावी.)

येथे संदृष्टीसाठी गुणाकार व भागहाराला दीडने गुणावे

$$\frac{\text{व ओ-१ । ८} \times \frac{३}{२}}{\text{ओ ओ ४} \times \frac{३}{२}} = \frac{\text{व ओ-१ । १२}}{\text{ओ ओ ४} \times \frac{३}{२}} = \frac{\text{व १२ ओ-१}}{\text{ओ ओ ४} \times \frac{३}{२}}$$

(आठ गुणिले तीन द्वितीयांशचा भाग घालवला असता १२ येते. व १२ ला ओ च्या पाठीमागे ठेवले)

एवढे द्रव्य अपूर्व स्पर्धकांमध्ये द्यावे.

पूर्व स्पर्धक पूर्वी होतेच, अपूर्व स्पर्धक पूर्वी नव्हते म्हणून त्यांचा सदभाव होण्याकरिता उपर्युक्त द्रव्य अपूर्व स्पर्धकांमध्ये दिले. गायीची शेपूट जशी क्रमाने छोटी होत जाते तसे येथे चय घटता क्रम असल्यामुळे अपूर्व स्पर्धकांचा एक गोपुच्छ झाला. त्याच्यावर पूर्व स्पर्धकांची रचना सुद्धा चय घटत्या क्रमाने सहित आहे म्हणून पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांचा मिळून एक गोपुच्छ झाला. अपकर्षित द्रव्यामधून पूर्वोक्त द्रव्य कमी केल्यावर जे शिल्लक धन राहते त्याला पूर्व व अपूर्व स्पर्धकांमध्ये सर्वत्र विभाग करून देतो. $\frac{\text{व १२}}{\text{ओ ८}}$

लोभाचे अपकर्षण केलेले द्रव्य $\frac{\text{व १२}}{\text{ओ ८}}$ असे होते. मोहाच्या सर्वद्रव्याच्या अपेक्षेने आठवा भागहार होता. लोभाच्याच वर्गणेला दीड गुणहानीने गुणले तर लोभाचे द्रव्य होते. व १२ त्याला अपकर्षण भागहाराने भागले की $\frac{\text{व १२}}{\text{ओ ८}}$ अशी अपकर्षित द्रव्याची संदृष्टी होते.

अपकर्षित सर्व द्रव्य - अपूर्व स्पर्धकांमध्ये दिलेले द्रव्य = अवशेष द्रव्य

अंकसंदृष्टीने समस्त अपकर्षित द्रव्य ३९४२४ मानले. $३९४२४ - ८०६४ = ३१३६०$

$\frac{\text{व १२}}{\text{ओ ८}} - \frac{\text{व १२ ओ-१}}{\text{ओ ओ ४} \times \frac{३}{२}} = \frac{\text{ओ ४} \times \frac{३}{२} - \text{व १२ ओ-१}}{\text{ओ ओ ४} \times \frac{३}{२}}$ हा भागहार अधिक आहे म्हणून एवढ्या संख्येने वर व खाली गुणले.

$\frac{\text{व १२ ओ ४} \times \frac{३}{२}}{\text{ओ ओ ४} \times \frac{३}{२}} - \frac{\text{व १२ ओ-१}}{\text{ओ ओ ४} \times \frac{३}{२}} = \frac{\text{ओ ४} \times \frac{३}{२} - \text{व १२ ओ-१}}{\text{ओ ओ ४} \times \frac{३}{२}}$ दोन्ही द्रव्यांमध्ये समान संख्या काढून मूळराशीच्या $\frac{\text{ओ ४} \times \frac{३}{२}}{\text{ओ-१}}$ गुणकारातून ऋण राशीचा गुणाकार वजा करावा.

वजा करण्याची संदृष्टी ' - ' $\begin{array}{|c|} \hline ओ \text{ अ } ३ \\ \hline २ \\ \hline \end{array}$ या गुणकारापुढे केली आहे. $\begin{array}{|c|} \hline व १२ओ \text{ अ } ३- \\ \hline ओ ओ \text{ अ } ३ \\ \hline २ \\ \hline \end{array}$ करून त्याचा

तेथे अपूर्व स्पर्धक-वर्गणाप्रमाण $\begin{array}{|c|} \hline ८ \\ \hline ओ \text{ अ } \\ \hline \end{array}$ एक शलाका स्थापित

भाग अपूर्व स्पर्धक-वर्गणा प्रमाणाला दिल्यावर स्पर्धकासंबंधी एक शलाका झाली आणि त्याचा

भाग दीड गुणहानि गुणित पूर्व स्पर्धक वर्गणा प्रमाणाला $\begin{array}{|c|} \hline ८ \text{ १३} \\ \hline २ \\ \hline \end{array}$ दिल्यावर $\begin{array}{|c|} \hline ८ \text{ १३} \\ \hline २ \\ \hline \end{array}$ असंख्यात गुणित

अपकर्षण भागहाराला दीड गुणित केल्यावर जेवढे $\begin{array}{|c|} \hline ८ \text{ १२} \\ \hline २ \\ \hline \end{array}$ प्रमाण येते तेवढ्या

पूर्व स्पर्धकाच्या वर्गणा शलाका होतात. येथे गुणहानीचे अपवर्तन करून $\begin{array}{|c|} \hline ओ \text{ अ } \\ \hline २ \\ \hline \end{array}$ भागहाराचा

भागहार राशीचा गुणकार होतो म्हणून ओ अ ला राशीचा गुणकार केल्यावर $\begin{array}{|c|} \hline ओ \text{ अ } ३ \\ \hline २ \\ \hline \end{array}$ पूर्व

स्पर्धकासंबंधी शलाका होतात.

पूर्व स्पर्धकाच्या एका गुणहानिप्रमाण स्पर्धकांमध्ये असंख्यातगुणित अपकर्षण भागहाराने

भागल्यावर अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण येते म्हणून असंख्यातगुणित अपकर्षण भागहार सांगितला

आणि पूर्व स्पर्धकांमध्ये नाना गुणहानी अनंत आहेत. तथापि द्रव्याच्या अपेक्षेने दीड गुणहानिगुणित

प्रथम वर्णनामात्र आहेत. म्हणून दीडचा गुणकार केला असे जाणावे.

अंकसदृष्टी- एका गुणहानीमध्ये पूर्व स्पर्धक १६ मानले व प्रत्येक स्पर्धकामध्ये ४ वर्गणा

मानल्या तर गुणहानी आयाम $१६ \times ४ = ६४$ होतो. दीड गुणहानीचे प्रमाण $६४ \times (३ \div २) = ९६$

येते. अपूर्व स्पर्धक वर्गणांचे प्रमाण १६ मानले आहे म्हणून $९६ \div १६ = ६$ पूर्व स्पर्धक शलाकांचे

प्रमाण ६ येते.

पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांच्या शलाकांना मिळवून त्याचा भाग पूर्वोक्त अवशेष राहिलेल्या

द्रव्यामध्ये दिल्यावर एका शलाकासंबंधी द्रव्य येते. त्याला पूर्व स्पर्धकासंबंधी शलाकेने गुणल्यावर

पूर्व स्पर्धकामध्ये देण्यायोग्य द्रव्याचा विभाग येतो व अपूर्व स्पर्धकासंबंधी एक शलाकेने गुणल्यावर

अपूर्व स्पर्धकामध्ये देण्यायोग्य द्रव्याचा विभाग येतो.

पूर्व स्पर्धक शलाका + अपूर्व स्पर्धक शलाका = उभय शलाका

अंकसदृष्टी $६ + १ = ७$ अर्थसदृष्टी $\begin{array}{|c|} \hline १- \\ \hline ओ \text{ अ } ३ \\ \hline २ \\ \hline \end{array}$

अवशेष द्रव्य $\frac{\text{उभय शलाका}}{\text{उभय शलाका}} \times$ पूर्व स्पर्धक शलाका = पूर्व स्पर्धकासंबंधी द्रव्य

$\frac{३१३६०}{७} \times ६ = २६८८०$ पूर्व स्पर्धकासंबंधी द्रव्य

अर्थसदृष्टी

$\begin{array}{|c|} \hline व १२ ओ \text{ अ } ३- \\ \hline ओ ओ \text{ अ } ३ \\ \hline २ \\ \hline \end{array} \times \begin{array}{|c|} \hline ओ \text{ अ } ३ \\ \hline २ \\ \hline \end{array} = \begin{array}{|c|} \hline व १२ ओ \text{ अ } ३- \\ \hline ओ ओ \text{ अ } ३ \\ \hline २ \\ \hline \end{array}$ (गुणकार व भागहारभूत ओ अ ३ याचे अपवर्तन केले. २) पूर्व स्पर्धकासंबंधी द्रव्य

अवशेष द्रव्य \times अपूर्व स्पर्धक शलाका = अपूर्व स्पर्धका संबंधी द्रव्य

उभय शलाका

अर्थसदृष्टी $\begin{array}{|c|} \hline व १२ ओ \text{ अ } ३ - ११ \\ \hline २ \\ \hline ओ ओ \text{ अ } ३ ओ \text{ अ } ३ \\ \hline २ \\ \hline \end{array}$ अपूर्व स्पर्धका संबंधी द्रव्य

अंकसदृष्टी $\frac{३१३६०}{७} \times १ = ४४८०$

या अपूर्व स्पर्धकासंबंधी विभागद्रव्याला पूर्वोक्त अपूर्व स्पर्धकांमध्ये दिलेल्या द्रव्यामध्ये

मिळविल्यावर अपूर्व स्पर्धकासंबंधी सर्वद्रव्य येते. $८०६४ + ४४८० = १२५१२$ अपूर्वस्पर्धकांचे

सर्वद्रव्य.

पूर्वोक्त अपूर्वस्पर्धकाची द्रव्य $\begin{array}{|c|} \hline व १२ ओ-१ \\ \hline ओ ओ \text{ अ } ३ \\ \hline २ \\ \hline \end{array}$ यामध्ये गुणकाररूप अपकर्षण भागहारामध्ये एक

कमी आहे त्याला काढून $\begin{array}{|c|} \hline व १२ ओ-१ \\ \hline ओ ओ \text{ अ } ३ \\ \hline २ \\ \hline \end{array}$ भागहारभूत अपकर्षण भागहाराचा गुणकार

ओ अ ३ यामध्ये एक अधिक करावा.

(उदा. $\frac{१० \times (५-१)}{५ \times ४}$ असे आहे याचे रूपांतर असे केले $\frac{१० \times ५}{५ \times ४ + १} = \frac{१० \times ५}{५ \times ५}$ तरी उत्तर एकच येते.

$\frac{१० \times ४}{५ \times ४} = २$ अथवा $\frac{१० \times ५}{५ \times ५} = २$)

परिवर्तन केल्यावर पूर्वोक्त द्रव्य $\begin{array}{|c|} \hline व १२ ओ \\ \hline ओ ओ \text{ अ } ३ \\ \hline २ \\ \hline \end{array}$ यामध्ये नंतर दिलेले द्रव्य साधिक करावे

$\begin{array}{|c|} \hline १ \\ \hline व १२ ओ \\ \hline ओ ओ \text{ अ } ३ \\ \hline २ \\ \hline \end{array}$ अपूर्व स्पर्धकासंबंधी सर्वद्रव्य.

उपर्युक्तद्रव्य 'अद्धाणेण सव्वधणे खंडिदे' या सूत्रामध्ये सांगितलेल्या विधानानुसार अपूर्व

स्पर्धकांमध्ये विभागावे.

सर्वधन \div गच्छ = मध्यधन. अंकसदृष्टी = $१२५१२ \div १६ = ७८४ =$ मध्ययन

९४

वजा

तेथे

भाग

भा

आ

पू

भ

र

अर्थसंदृष्टी- येथे गच्छाचे प्रमाण हे आहे.

म्हणून मध्यम धन
(येथे गुणकारभूत

गुणहानी ८ चे

भागहाराचा भागहार

मध्यधन-

$$\begin{array}{r} \text{व ओ ओ B ३} \\ १- \\ \text{ओ ओ B ३} \\ २ \end{array}$$

असे येते.)

$$\frac{\text{मध्यधन}}{\text{दोन गुणहानी} - (\text{गच्छ} - १)} = \text{चय}$$

अंकसंदृष्टी-

$$\frac{७८४}{३२ - (१६ - १)} = \frac{७८४}{६४ - १५} = \frac{७८४}{४९} = \frac{७८४ \times २}{४९} = ३२ \text{ चय}$$

चय X दोन गुणहानी = प्रथम वर्गणा

(येथे अपूर्व स्पर्धकाच्या वर्गणांचे प्रमाण १६ मानले म्हणून दोन गुणहानीचे प्रमाण ३२ होते.)

$$\begin{array}{r} \text{व ओ ओ B ३} \\ १- \\ \text{ओ ओ B ३} \\ २ \end{array} \begin{array}{r} १- \\ १६-८ \\ \text{ओ B} \\ २ \end{array}$$

एवढे द्रव्य अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्णनेमध्ये देतो. त्यापेक्षा एक-एक चय कमी करीत द्वितीयादी वर्गणांमध्ये क्रमाने देतो. एक कमी गच्छप्रमाण चयांनी कमी द्रव्य अंतिम वर्णनेमध्ये देतो अशाप्रकारे अपूर्व स्पर्धक नवीन केले.

पूर्व स्पर्धकांची रचना पूर्वी होतीच. आता येथे पूर्वोक्त पूर्व स्पर्धकांसंबंधी पुष्कळ शलाकाप्रमाण द्रव्याचा विभाग सांगितला तो द्यावा. 'दिवङ्गुणहाणिभाजिदे पदमा' या सूत्रानुसार द्यावे.

८ व सर्वधन उपर्युक्त
ओ B एवढे येते.

दीड गुणहानी १२ व

अपवर्तन केल्यावर (३ ÷ २)

ओ B राशीचा गुणकार करावा. असे केल्यावर

१ व १२ ओ

ओ ओ B ३

२

द्रव्य आ

भागहारभू

येते

केल्यावर

सर्वद्रव्य ÷ दीड गुणहानी = प्रथम वर्गणा. अंकसंदृष्टी २६८८० ÷ १६ = २८० येथे पूर्व स्पर्धकासंबंधी देण्यायोग्य द्रव्य सर्वद्रव्य आहे.

$$\begin{array}{r} \text{व १२ ओ B ३-} \\ १- \\ \text{ओ ओ B ३} \\ २ \end{array}$$

येथे गुणकारभूत भागहारभूत दीडगुणहानीचे अपवर्तन केल्यावर एवढे द्रव्य पूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्णनेमध्ये द्यावे.

$$\begin{array}{r} \text{व ओ B ३-} \\ १- \\ \text{ओ ओ B ३} \\ २ \end{array}$$

पूर्व स्पर्धक
प्रथम वर्गणा

प्रथम वर्गणा ÷ दोन गुणहानी = चय. चयाची संक्षिप्त संदृष्टी 'वि' याला दोन गुणहानीने गुणले असता प्रथम वर्गणा व १६ येते.

वर द्वितीयादी वर्गणांमध्ये प्रथम गुणहानीच्या शेवटपर्यंत एक-एक चय कमी करीत द्यावे आणि गुणहानी गुणहानी प्रति अर्ध्या-अर्ध्या क्रमाने द्रव्य निक्षेपण केले जाते.

अंतिम गुणहानीच्या अंतिम वर्णनेमध्ये देय द्रव्याचे प्रमाण =

एक कमी नाना गुणहानिप्रमाण वेळा प्रथम गुणहानीच्या प्रथम वर्णनेला दोनने भागले असता अंतिम गुणहानीची प्रथम वर्गणा येते व त्यातून एक कमी गुणहानिप्रमाण चय वजा केले असता अंतिम वर्णनेचे प्रमाण येते.

$$\frac{\text{प्रथम गुणहानीची प्रथम वर्गणा}}{\text{२ चा गुणकार एक कमी नाना गुणहानि वेळा}} = \text{अंतिम गुणहानीची प्रथम वर्गणा}$$

वि १६
२। ना-१

$$\text{प्रथम वर्गणा} - (\text{गुणहानी} - १ \times \text{चय}) = \text{अंतिम वर्गणा}$$

$$\begin{array}{r} १- \\ \text{वि १६- गु} \\ २। ना-१ \end{array}$$

(पूर्वापूर्व स्पर्धकांच्या रचनेचा नकाशा पुढील पानावर दिला आहे.)

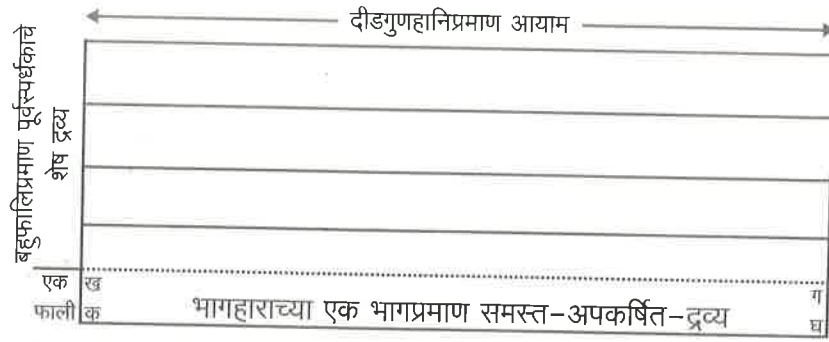
ओक्कट्टिदं तु देदि अपुव्वादिमवर्गणाउ हीणकमं ।

पुव्वादिवर्गणाए असंखगुणहीणयं तु हीणकमा ॥४७१॥

अपकर्षितं तु ददात्यपूर्वादिमवर्गणाया हीनक्रमम् ।

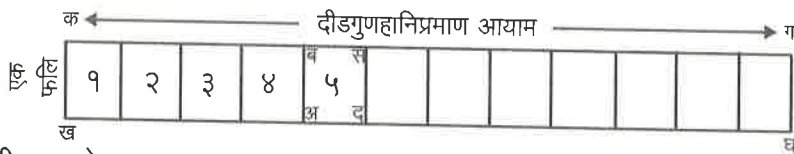
पूर्वादिवर्गणायामसङ्ख्यगुणहीनकं तु हीनक्रमाः ॥४७१॥

अन्वयार्थ- (ओक्कट्टिदं) अपकर्षित द्रव्याला (अपुव्वादिमवर्गणाउ) अपूर्व स्पर्धकाच्या आदिवर्णनेपासून (हीणकमं) हीनक्रमाने (देदि) देतो. (तु) परन्तु त्यानंतर (पुव्वादिवर्गणाए) पूर्व स्पर्धकाच्या आदिवर्णनेमध्ये (असंखगुणहीणयं) असंख्यात पट कमी देतो. (तु) पुन्हा

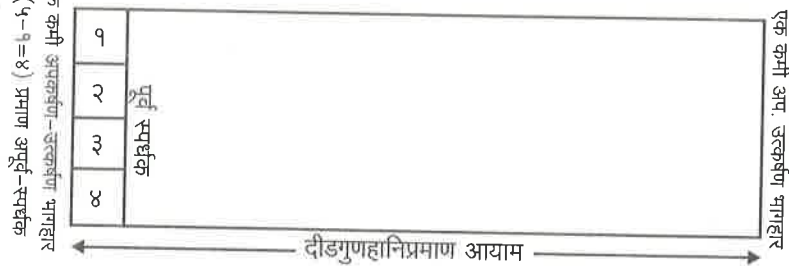

अवशेष बहुभागप्रमाण विस्तृत क्षेत्र अवशेष खंडांचे राहिले, ते अपकर्षण करून शिल्लक राहिलेले पूर्वस्पर्धकस्वरूप जाणावे. एका फालीला ग्रहण करून बाजूला स्थापित केल्यावर त्या फालीचे जेवढे प्रमाण आहे तेवढे अपकर्षित केलेल्या द्रव्याचे प्रमाण होते. या द्रव्याचे अपकर्षण अपूर्व स्पर्धकांच्या रचनेकरिता झाले आहे. अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण एक प्रदेश गुणहानि स्पर्धकांना असंख्यातपट अपकर्षण-उत्कर्षण भागहाराने भागल्यावर एक भाग प्रमाण येते. ते असे $\frac{८}{३}$

येथे पृथक् ग्रहण केलेल्या फालीचा आयाम दीड गुणहानिप्रमाण आहे म्हणून $\frac{८}{३}$ असंख्यातपट अपकर्षण-उत्कर्षण भागहाराला दीड गुणहानीने गुणावे. उदा. असंख्याताचे प्रमाण $८ \div ५$, अपकर्षण भागहार ५, $(८ \div ५) \times ५ = ८$ याचे दीडगुणित $८ \times (३ \div २) = १२$ येते. याने पूर्वोक्त एक फालिप्रमाण द्रव्याला भागले असता एक एक खण्डाचा आयाम अपूर्व स्पर्धकांच्या आयामप्रमाण प्राप्त होतो.

यातील प्रत्येक खण्डाचा आयाम अपूर्व स्पर्धकांच्या आयामासमान आहे. या खण्डांपैकी एक कमी उत्कर्षण-अपकर्षण भागहारप्रमाण खण्डांना ग्रहण करून पूर्व स्पर्धकांच्या खाली आगम-अविरोधपूर्वक जोडल्यावर पूर्व स्पर्धकांच्या आदिवर्गणेसमान अपूर्व स्पर्धकांच्या समस्त वर्गणा दिसतात.

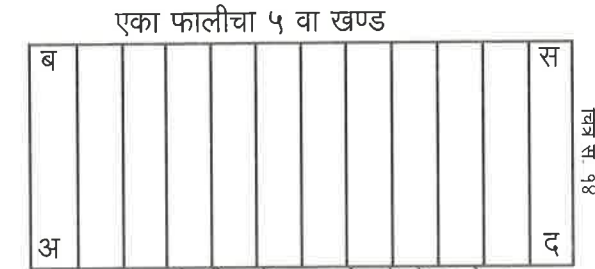

जोपर्यंत या अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणांमध्ये चय मिसळत नाही तोपर्यंत या अपूर्व स्पर्धकांचा गोपुच्छाकार होऊ शकत नाही. म्हणून अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणांच्या आयामप्रमाण गच्छाचे एक वेळा संकलनधनप्रमाण चयांना शेषखण्डातून ग्रहण करून अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणांमध्ये द्यावे.^१

अपूर्व स्पर्धकांच्या चरम वर्गणेमध्ये एक चय, द्विचरम वर्गणेमध्ये दोन, त्रिचरम वर्गणेमध्ये तीन चय अशाप्रकारे एक एक चय वाढवत अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेपर्यंत घेऊन जावे. या सर्व चयांना मिळविण्याकरिता अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणांच्या आयामाचे संकलन करावे. उदा. अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणा २० मानल्या तर एक, दोन, तीन आदी २० अंकापर्यंतची बेरीज करणे यास एकवार संकलन म्हणतात.

$$\frac{\text{मुख} + \text{भूमी}}{२} \times \text{पद} = \frac{१ + २०}{२} \times २० = २१० \quad \begin{array}{l} \text{मुख} = \text{प्रथम संख्या} \\ \text{भूमी} = \text{अन्तिम संख्या} \end{array}$$

एका फालिप्रमाण द्रव्याचे दीडपट असंख्यातगुणित अपकर्षण-उत्कर्षण भागहारप्रमाण (१२) खण्ड केले होते. त्यातील एक कमी उत्कर्षण-अपकर्षण भागहारप्रमाण खण्ड अपूर्वस्पर्धकांकरिता ग्रहण केले होते. म्हणून समस्त खण्डातून एक कमी अपकर्षण-उत्कर्षण भागहारप्रमाण खण्ड वजा करून शिल्लक राहिलेले सर्व खण्ड पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांमध्ये द्यावेत. ते खण्ड देण्याचे विधान - शेष खंडातून एका खंडाला ग्रहण करून पुन्हा त्याचे एक अधिक असंख्यातगुणित अपकर्षण उत्कर्षण भागहार (१२+१) प्रमाण समान खण्ड करावेत. असे केले असता त्यातील प्रत्येक विकल खण्डाचा आयाम अपूर्व स्पर्धकांच्या आयामा समान आहे.

या विकल खण्डातून एक विकल खण्डाला ग्रहण करून अपूर्व स्पर्धकांच्या सकल खण्डांच्या पार्श्वभागांमध्ये स्थापन करावे. व शेष सर्व विकल खण्डांना पूर्व स्पर्धकांमध्ये क्रमाने द्यावेत. अशाचप्रकारे शेष सर्व सकल खण्डांचे सुद्धा विकल खंड करून पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांमध्ये द्यावे. अशाप्रकारे दिल्यावर पूर्व स्पर्धकांच्या आदि(प्रथम) वर्गणेमध्ये प्राप्त झालेल्या सर्व विकल

खण्डांचे प्रमाण एक सकल खण्डप्रमाण होत नाही परन्तु काही कमी एक सकल खण्डप्रमाण प्राप्त होते. जर अपकर्षण उत्कर्षण भागहार प्रमाण विकलखण्ड अजून असते तर एक सकल खण्ड झाला असता. उदा. अपूर्व स्पर्धकांमध्ये ४ खंड दिल्यावर सकलखंड ८ शिल्लक आहेत. एकेका सकलखंडाचे १३ खंड केले. प्रत्येक सकल खंडातील एकेक विकल खंड प्रथम वर्गणेमध्ये मिळाला म्हणजे एकूण ८ विकलखंड मिळाले. अजून ५ विकलखंड दिले तर एक सकलखंड होईल कारण एका खंडाचे १३ खंड केले होते.

अशाप्रकारे पूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेमध्ये दिलेले द्रव्य काही कमी एक सकल खंडप्रमाण आहे. अपूर्व स्पर्धकांमध्ये एक कमी अपकर्षण उत्कर्षण भागहार प्रमाण सकलखंड द्रव्य व काही अधिक द्रव्य मिळाले. काही अधिक म्हणजे शेष सकल खंडातून प्राप्त झालेले विकल खंडांचे प्रमाण होय. यावरून हे सिद्ध होते की अपूर्व स्पर्धकांच्या अंतिम वर्गणेमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून पूर्व स्पर्धकांच्या आदिवर्गणेमध्ये दिलेले द्रव्य असंख्यातपट कमी आहे.

येथे गुणकाराचे प्रमाण साधिक अपकर्षण उत्कर्षण भागहार आहे. म्हणून पूर्व स्पर्धकांच्या आदिवर्गणेमध्ये जे पूर्व अवस्थित द्रव्य होते त्याचा असंख्यातावा भाग द्रव्य नवीन मिळते. पूर्व स्पर्धकांच्या द्वितीय वर्गणेमध्ये एक चय कमी द्रव्य दिले जाते. तृतीयादी वर्गणांमध्येसुद्धा एकेक चय कमी द्रव्य दिले जाते. पूर्व अपूर्व स्पर्धकांमध्ये दिलेल्या शेष द्रव्याद्वारे पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांची रचना एक गोपुच्छाकाररूप होते.

लोभादिक स्पर्धक वर्गणांच्या अविभागप्रतिच्छेदासंबंधी हीनाधिकतेचा विचार करतात.

कोहादीणमपुर्वं जेटुं सरिसं तु अवरमसरित्थं ।

लोहादिआदिवर्गणाविभागा होंति अहियकमा^१ ॥४७२॥

क्रोधादीनामपूर्वं ज्येष्ठं सदृशं त्ववरमसदृशम् ।

लोभाद्यादिवर्गणाविभागा भवन्त्यधिकक्रमाः ॥४७२॥

अन्वयार्थ- (कोहादीणमपुर्वं) क्रोधादी चार कषायांच्या अपूर्व स्पर्धकांची (जेटुं) उत्कृष्ट वर्गणा (अन्तिम स्पर्धकांची आदी वर्गणा) (सरिसं) सदृश आहे. (तु) परन्तु (अवरं) जघन्य वर्गणा (प्रथमस्पर्धकांची आदी वर्गणा) (असरित्थं) सदृश नाही अर्थात विसदृश आहे. (लोहादिआदिवर्गणाविभागा) लोभादिकांच्या आदिवर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद (अहियकमा) क्रमाने अधिक (होंति) आहेत.

१. क.पा.सुत्त पृ. ७९१ सू. ५१०-५१४ / ध.पु.६ पृ.३६८

विशेषार्थ- क्रोधादी चार कषायांच्या अपूर्व स्पर्धकांपैकी अंतिम स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद परस्पर समान आहेत; परन्तु प्रथम स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद समान नाहीत. प्रथम स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेचे अविभाग प्रतिच्छेद लोभापासून क्रोधापर्यंत क्रमाने अधिक आहेत. लोभाच्या जघन्य वर्गणेचे अविभाग प्रतिच्छेद सर्वात कमी आहेत, त्याहून मायेचे अनन्तावा भाग अधिक आहेत, त्याहून मानाचे अनन्तावा भाग अधिक आणि त्याहून क्रोधाचे अनन्तावा भाग अधिक आहेत.

सगसगफडुयएहिं सगजेट्टे भाजिदे सगीआदि ।

मज्झेवि अणंताओ वग्गणाओ समाणाओ ॥४७३॥

स्वकस्वकस्पर्धकैः स्वकज्येष्ठे भाजिते स्वकीयादि ।

मध्येऽप्यनन्ता वर्गणाः समानाः ॥४७३॥

अन्वयार्थ- (सगजेट्टे) आपापल्या उत्कृष्ट स्पर्धकांमध्ये (उत्कृष्ट स्पर्धकांच्या आदी वर्गणेमध्ये) (सगसगफडुयएहिं) आपापल्या स्पर्धकसंख्येने (भाजिदे) भाग दिला असता (सगीआदि) आपापली प्रथम वर्गणा येते. (मज्झेवि) मध्ये सुद्धा (अणंताओ वग्गणाओ) अनंत वर्गणा (समाणाओ) समान आहेत.

विशेषार्थ- सामान्य अपेक्षेने सर्व कषायांच्या अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण अभव्यराशीहून अनन्तपट आणि सिद्धराशीचा अनन्तावा भागमात्र आहे. क्रोधापासून लोभापर्यन्त क्रमाने विशेष अधिक आहेत. स्पर्धकप्रमाणाने आपापल्या उत्कृष्ट स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेच्या अविभाग प्रतिच्छेदाना भागले असता आपापल्या जघन्य स्पर्धकांच्या प्रथम (जघन्य) वर्गणेच्या अविभागप्रतिच्छेदांचे प्रमाण येते.

अंकसंदृष्टीने चारी कषायांचे उत्कृष्ट स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेचे अविभाग प्रतिच्छेद १६८० मानले. याला क्रोधाचे स्पर्धक १६, मानाचे स्पर्धक २०, मायेचे स्पर्धक २४ व लोभाचे स्पर्धक २८ यांनी भाग दिला असता क्रोधाच्या जघन्य वर्गणेचे १०५, मानाचे ८४, मायेचे ७०, लोभाचे ६० अविभाग प्रतिच्छेद येतात. अथवा आपापल्या जघन्य वर्गणेच्या अविभाग प्रतिच्छेदांच्या प्रमाणाला आपापल्या स्पर्धकांच्या प्रमाणाने गुणल्यावर आपापल्या उत्कृष्ट वर्गणेच्या अविभागप्रतिच्छेदांचे प्रमाण येते. कारण प्रथम स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेच्या अविभागप्रतिच्छेदसमूहाहून दुसऱ्या स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद दुप्पट, तिसऱ्या स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेचे अविभाग प्रतिच्छेद तिप्पट, चौथ्या स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेचे चौप्पट असतात. याचक्रमाने आपल्या

स्पर्धकांचे जेवढे प्रमाण तेवढ्याने गुणित अंतिम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या अविभाग प्रतिच्छेदांचे प्रमाण होते. ते चारी कषायांचे समान आहे.

विषय	क्रोध	मान	क्रोध	क्रोध
अंतिम अपूर्व स्पर्धकांच्या आदिवर्गणेच्या अविभाग प्रतिच्छेदांचे प्रमाण	१०५×१६ १६८०	८४×२० १६८०	७०×२४ १६८०	६०×२८ १६८०
अपूर्व स्पर्धक शलाका	१६	२०	२४	२८
प्रथम अपूर्व स्पर्धकांच्या आदिवर्गणेच्या अविभाग प्रतिच्छेदांचे प्रमाण	१०५	८४	७०	६०

अन्तिम अपूर्व स्पर्धकांच्या आदिवर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद सदृश आहेत. हे अन्तदीपक न्यायाने सांगितले आहे. कारण खालीसुद्धा अनन्त अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणांचे अविभाग प्रतिच्छेद समान आहेत.

जे हीणा अवहारे रूवा तेहि गुणितु पुव्वफलं ।
हीणवहारेण हिये लद्धं पुव्वफलेणहियं ॥४७४॥

ये हीना अवहारे रूपास्तैर्गुणितं पूर्वफलम् ।
हीनावहारेणापहते लब्धं पूर्वफलेनाधिकम् ॥४७४॥

अन्वयार्थ- (अवहारे) भागहारामध्ये (जे हीणा रूवा) जेवढी न्यून संख्या असते (तेहि) त्याने (पुव्वफलं गुणितु) पूर्वलब्धाला गुणून तसेच (हीणवहारेण) न्यून भागहाराने (हिये) भागल्यावर (लद्धं) जे लब्ध येते ते (पुव्वफलेणहियं) पूर्व लब्धामध्ये अधिक केल्यावर नवीन लब्ध येते.

विशेषार्थ- एखाद्या संख्येला मोठ्या संख्येने भागून नंतर त्याच संख्येला लहान संख्येने भागले असता किती उत्तर येते हे काढण्याचे या गाथेत सूत्र सांगितले आहे. उदा. ३६ संख्येला १२ ने भागले असता ३ उत्तर येते तर ३६ संख्येला ९ ने भागले असता किती उत्तर येते ?

१. आगास मुद्रित प्रतीमध्ये गाथेचा काही भाग अशुद्ध प्रतीत होतो. थोड्या बहुत फरकाने ही गाथा ध.पु.३ पृ.५० वर उद्धृत आहे. त्यावरून गाथेचे शुद्धीकरण केले आहे. जे ऊणा अवहारे रूवा तेहि गुणितु पुव्वफलं । ऊणवहारेण हिए लद्धं पुव्वफलं अहियं ॥३२॥ ध.पु.३ पृ.५०

$\frac{३६}{१२} = ३$ पूर्वलब्ध, नवीन भागहार ९.

पूर्व भागहार-नवीन भागहार=न्यूनसंख्या १२-९=३ न्यूनसंख्या

सूत्र = पूर्वलब्ध + $\frac{\text{पूर्वलब्ध न्यूनसंख्या}}{\text{नवीन भागहार}} = \text{नवीन लब्ध}$ $३ + \left(\frac{३ \times ३}{९}\right) = ३ + १ = ४$ नवीन लब्ध

कोहदुसेसेणवहिकोहे तक्रंडयं तु माणतिए
रूपहियं सगकंडयहिकोहादी समाणसला ॥४७५॥

क्रोधद्विशेषेणावहितक्रोधे तत्काण्डकं तु मानत्रयम् ।
रूपाधिकं स्वककांडकहितक्रोधादि समाणशलाकाः ॥४७५॥

अन्वयार्थ- (कोहदुसेसेण) क्रोधद्विक अवशेष अर्थात क्रोधाच्या स्पर्धकांच्या प्रमाणाला मानाच्या स्पर्धकांच्या प्रमाणातून वजा केल्यावर जे शिल्लक राहते त्याने (अवहिकोहे) क्रोधाच्या अपूर्व स्पर्धकांच्या संख्येला भागल्यावर (तक्रंडयं) क्रोधाच्या काण्डकाचे प्रमाण येते. (तु) आणि (माणतिए) मानत्रिकामध्ये कांडकाचे प्रमाण (रूपहियं) एक-एक अधिक आहे. (सगकंडयहिकोहादी) आपापल्या कांडकाने आपापल्या स्पर्धक संख्येला भागल्यावर क्रोधादिकांच्या (समाणसला) समान शलाका प्राप्त होतात.

विशेषार्थ- अंकसंदृष्टीने क्रोधाचे स्पर्धक सोळा (१६) त्याला मानकषायाच्या स्पर्धक शलाका वीस(२०) मधून वजा केले असता ४ येते. त्याचा भाग क्रोधाच्या स्पर्धकांमध्ये दिला असता क्रोधकांडकाचे प्रमाण ४ येते.

$$\frac{\text{क्रोधस्पर्धक संख्या}}{\text{मानस्पर्धक संख्या} - \text{क्रोधस्पर्धक संख्या}} = \text{क्रोधकांडक} \frac{१६}{(२०-१६)} = \frac{१६}{४} = ४$$

$$\frac{\text{मानस्पर्धक संख्या}}{\text{माया स्पर्धक संख्या} - \text{मानस्पर्धक संख्या}} = \text{मानकांडक} \frac{२०}{(२४-२०)} = \frac{२०}{४} = ५$$

$$\frac{\text{मायास्पर्धक संख्या}}{\text{लोभ स्पर्धक संख्या} - \text{माया स्पर्धक संख्या}} = \text{मायाकांडक} \frac{२४}{(२८-२४)} = \frac{२४}{४} = ६$$

$$\frac{\text{लोभस्पर्धक संख्या}}{\text{उपर्युक्त अवशेषप्रमाण}} = \text{लोभकांडक} \frac{२८}{४} = ७$$

संज्वलन कषायांच्या सदृश अपूर्वस्पर्धकांची अंकसंदृष्टी			
क्रोध	मान	माया	लोभ
१०५ X १६ = १६८०	८४ X २० = १६८०	७० X २४ = १६८०	६० X २८ = १६८०
१०५ X १५ = १५७५	८४ X १९ = १५९६	७० X २३ = १६१०	६० X २७ = १६२०
१०५ X १४ = १४७०	८४ X १८ = १५१२	७० X २२ = १५४०	६० X २६ = १५६०
१०५ X १३ = १३६५	८४ X १७ = १४२८	७० X २१ = १४७०	६० X २५ = १५००
१०५ X १२ = १२६०	८४ X १६ = १३४४	७० X २० = १४००	६० X २४ = १४४०
१०५ X ११ = ११५५	८४ X १५ = १२६०	७० X १९ = १३३०	६० X २३ = १३८०
१०५ X १० = १०५०	८४ X १४ = ११७६	७० X १८ = १२६०	६० X २२ = १३२०
१०५ X ९ = ९४५	८४ X १३ = १०९२	७० X १७ = ११९०	६० X २१ = १२६०
१०५ X ८ = ८४०	८४ X १२ = १००८	७० X १६ = ११२०	६० X २० = १२००
१०५ X ७ = ७३५	८४ X ११ = ९२४	७० X १५ = १०५०	६० X १९ = ११४०
१०५ X ६ = ६३०	८४ X १० = ८४०	७० X १४ = ९८०	६० X १८ = १०८०
१०५ X ५ = ५२५	८४ X ९ = ७५६	७० X १३ = ९१०	६० X १७ = १०२०
१०५ X ४ = ४२०	८४ X ८ = ६७२	७० X १२ = ८४०	६० X १६ = ९६०
१०५ X ३ = ३१५	८४ X ७ = ५८८	७० X ११ = ७७०	६० X १५ = ९००
१०५ X २ = २१०	८४ X ६ = ५०४	७० X १० = ७००	६० X १४ = ८४०
१०५ X १ = १०५	८४ X ५ = ४२०	७० X ९ = ६३०	६० X १३ = ७८०
	८४ X ४ = ३३६	७० X ८ = ५६०	६० X १२ = ७२०
	८४ X ३ = २५२	७० X ७ = ४९०	६० X ११ = ६६०
	८४ X २ = १६८	७० X ६ = ४२०	६० X १० = ६००
	८४ X १ = ८४	७० X ५ = ३५०	६० X ९ = ५४०
		७० X ४ = २८०	६० X ८ = ४८०
		७० X ३ = २१०	६० X ७ = ४२०
		७० X २ = १४०	६० X ६ = ३६०
		७० X १ = ७०	६० X ५ = ३००
			६० X ४ = २४०
			६० X ३ = १८०
			६० X २ = १२०
			६० X १ = ६०

क्रोधाच्या चवथ्या अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभाग प्र. १०५ X ४ = ४२०
मानाच्या पाचव्या अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभाग प्र. ८४ X ५ = ४२०
मायेच्या सहाव्या अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभाग प्र. ७० X ६ = ४२०
लोभाच्या सातव्या अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभाग प्र. ६० X ६ = ४२०

चारी कषायांच्या आदिवर्गणेच्या अविभागप्रतिच्छेदांचे प्रमाण ४२० असल्यामुळे सदृश आहे. अशाप्रकारे एवढाच आयाम (४, ५, ६, ७,) वर गेल्यावर क्रोधादी चारी संज्वलन कषायांमध्ये क्रमाने आठव्या, दहाव्या, बाराव्या आणि चौदाव्या अपूर्व स्पर्धकांच्या आदिवर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद ८४० असल्यामुळे सदृश आहेत. अशाप्रकारे चरम अपूर्व स्पर्धकाच्या आदिवर्गणेपर्यन्त जाणावे.

आपल्या आपल्या कांडकाचा भाग आपापल्या स्पर्धकांच्या प्रमाणामध्ये दिला असता जे नाना कांडकाचे प्रमाण येते तेवढ्या वर्गणांच्या अविभागप्रतिच्छेदांचे प्रमाण चारी कषायांचे परस्पर समान असतात. $१६ \div ४, २० \div ५, २४ \div ६, २८ \div ७ = ४$ कांडकाचे प्रमाण.

संज्वलन क्रोध कषायाच्या चौथ्या, आठव्या, बाराव्या आणि सोळाव्या या चार अपूर्व स्पर्धकांच्या आदिवर्गणा, संज्वलन मान कषायाच्या पाचव्या, दहाव्या, पंधराव्या आणि विसाव्या या चार अपूर्व स्पर्धकांच्या आदिवर्गणा, संज्वलन माया कषायाच्या सहाव्या, बाराव्या, अठराव्या, आणि चौविसाव्या अपूर्वस्पर्धकांच्या आदिवर्गणा त्याचप्रमाणे संज्वलन लोभ कषायाच्या सातव्या, चौदाव्या, एकविसाव्या व अठ्ठाविसाव्या अपूर्व स्पर्धकांच्या आदिवर्गणा परस्पर समान आहेत. अंकसंदृष्टीने तुल्य वर्गणा चार मानल्या आहेत, परंतु वास्तविक अनन्त वर्गणा सदृश आहेत. कारण अपूर्व स्पर्धक शलाका अनन्त आहेत.

अर्थसंदृष्टीने क्रोधकांडक अनंतप्रमाण त्याची संदृष्टी 'ख' त्याहून एक, दोन, तीन अधिक मानादी कांडकाचे प्रमाण अस मानकांडक $\frac{१-}{ख}$ मायाकांडक $\frac{३-}{ख}$ लोभकांडक $\frac{३-}{ख}$ पूर्वस्पर्धकाच्या आदिवर्गणेच्या अविभाग प्रतिच्छेदांना अनंताचा भाग दिल्यावर अपूर्व स्पर्धकांच्या अंतिम वर्गणेचे अविभाग प्रतिच्छेद येतात ते चारी कषायांचे समान आहेत त्याची संदृष्टी $\frac{व}{ख}$ याला आपापल्या अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रमाणाचा भाग दिल्यावर प्रथम स्पर्धकाच्या आदिवर्गणेचे अविभाग प्रतिच्छेद येतात. यालाच जघन्य वर्गणा म्हणतात.

अंतिम अपूर्व स्पर्धक आदिवर्गणा = प्रथम स्पर्धक आदिवर्गणा $\frac{व}{ख १}$ याची संक्षिप्त संदृष्टी $\frac{ज}{ओ ४}$ आहे.

याला दोन, तीन आदी क्रमाने एक एक अधिक गुणकाराने गुणत गेल्यावर जेथे आपापला कांडकप्रमाण गुणकार होतो तेथे चारी कषायांच्या वर्गणेचे अविभाग प्रतिच्छेद समान असतात.

क्रोध $\frac{१-}{ज ख}$, मान $\frac{१-}{ज ख}$, माया $\frac{२-}{ज ख}$, लोभ $\frac{३-}{ज ख}$

त्याच्यावर याचप्रमाणे एक एक वाढत्या गुणकारक्रमाने त्या समान वर्गणेच्या अविभागप्रतिच्छेदांहून दृष्ट प्रमाण झाल्यावर समान वर्गणा येतात. याचप्रमाणे त्याहून तिप्पट, १. ज.ध.पु. १४ पृ. ३४२-३४६

चौप्पट आदी एक कमी अनंतगुणितपर्यंत प्रमाण येते. याच्यावर कांडकप्रमाण स्पर्धक गेल्यावर चारी कषायांच्या अंतिम स्पर्धकाच्या आदिवर्गणेमध्ये समान अविभागप्रतिच्छेद येतात. ^वख अशा प्रकारे मध्य अनन्त अपूर्व स्पर्धकांच्या आदिवर्गणा सदृश असतात ही गोष्ट सिद्ध होते.

येथे जे अविभागप्रतिच्छेदांचे प्रमाण सांगितले ते विवक्षित वर्गणेतील एका परमाणूरूप वर्गामध्ये जेवढे अविभाग प्रतिच्छेद आहेत त्या अपेक्षेने सांगितले. सर्व वर्गांच्या समूहरूप वर्गणेच्या अविभागप्रतिच्छेदांचे प्रमाण यथासंभव जाणावे.

प्रकृत अल्पबहुत्व

अविभाग प्रतिच्छेदांच्या सदृशतेची अर्थसंदृष्टी रचना

	क्रोध	मान	माया	लोभ
अंतिम स्पर्धकाची आदिवर्गणा	व ख	व ख	व ख	व ख
	० ०	० ०	० ०	० ०
द्विचरम कांडकाची आदिवर्गणा	१- ज ख।ख	१-१- ज ख।ख	२-१- ज ख।ख	३-१- ज ख।ख
	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०
तृतीय कांडक आदिवर्गणा	ज ख।२	१- ज ख।२	२- ज ख।२	३- ज ख।२
	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०
द्वितीय कांडक आदिवर्गणा	ज ख	१- ज ख	२- ज ख	३- ज ख
	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०
प्रथम स्पर्धकाची आदिवर्गणा	व ख ९ ओ ८	व १- ख ९ ख ओ ८ ख	व २- ख ९ ख ओ ८ ख	व ३- ख ९ ख ओ ८ ख

ताहे दव्ववहारो पदेसगुणहाणिफड्ढयवहारो ।

पल्लस्स पढममूलं असंखगुणिदक्कमा होंति^१ ॥४७६॥

तत्र द्रव्यावहारः प्रदेशगुणहानिस्पर्धकावहारः ।

पल्यस्य प्रथममूलमसङ्ख्यगुणितक्रमा भवन्ति ॥४७६॥

१. क.पा.सुत्त पृ. ७९२ सू. ५१५-५१७/ज.ध.पु. १४ पृ. ३४६

अन्वयार्थ- (ताहे) त्यावेळी अर्थात अश्वकर्णाच्या प्रथम समयात (दव्ववहारो) द्रव्याचा भागहार (पदेसगुणहाणिफड्ढयवहारो) प्रदेश गुणहानी स्पर्धकांचा भागहार व (पल्लस्स पढममूलं) पल्याचे प्रथम वर्गमूल हे तिन्ही (असंखगुणिदक्कमा) क्रमाने असंख्यात गुणित (होंति) आहेत.

विशेषार्थ- अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम समयात अपूर्व स्पर्धकांची रचना करण्याकरिता द्रव्याचे ग्रहण करण्यासाठी सर्व द्रव्याला ज्या अपकर्षण भागहाराचा भाग दिला जातो त्यास द्रव्यभागहार म्हणतात. पूर्व स्पर्धकांची आदिवर्गणा एक एक चयाने कमी होत ज्या स्थानावर दुप्पट कमी अर्थात अर्धी होते त्या स्थानास एक प्रदेश गुणहानिस्थानान्तर म्हणतात. एक प्रदेश गुणहानिस्थानान्तरामध्ये जेवढी स्पर्धकांची संख्या आहे त्याला ज्या संख्येने भागले असता क्रोधादी अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण प्राप्त होते त्यास एक प्रदेश गुणहानिस्पर्धक भागहार म्हणतात. तो भागहार अपकर्षण उत्कर्षण भागहाराहून असंख्यातपट व पल्योपमाच्या प्रथम वर्गमूलाहून असंख्यातपट कमी असा पल्योपमाचा असंख्यातावा भाग आहे.

याचे स्पष्टीकरण-अश्वकर्णकरण करणारा जीव प्रथम समयामध्ये ज्या प्रदेशसमूहाचे अपकर्षण करतो त्या अपकर्षित द्रव्याने सर्वद्रव्याला भागल्यावर अपकर्षण-उत्कर्षण भागहार नावाचा जो भागहार प्राप्त होतो तो सर्वात कमी आहे. त्याची संदृष्टी 'ओ'. याहून अपूर्व स्पर्धकांच्या प्राप्तीसाठी प्रदेश गुणहानिस्थानान्तराचा भागहार असंख्यात पट आहे. त्याची संदृष्टी ओ^a हा पल्योपमाच्या प्रथम वर्गमूलाचा असंख्यातावा भाग आहे. म्हणून पूर्वोक्त भागहाराहून पल्योपमाचे प्रथम वर्गमूल असंख्यातपट आहे. यावरून हे सिद्ध झाले की पल्योपमाच्या प्रथम वर्गमूलाच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण भागहाराने एक प्रदेशगुणहानीतील स्पर्धकसंख्येला भागले असता जे लब्ध येते तेवढ्या क्रोधादी संज्वलनांच्या अपूर्व स्पर्धकांना प्रथम समयात रचतो.

अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम समयात उपर्युक्त अपूर्व स्पर्धकांमधून उदय व बन्धाला प्राप्त स्पर्धकांचे कथन-

ताहे अपुव्वफड्ढयपुव्वस्सादीदणंतिममुदेदि ।

बंधो हु लतानंतिमभागोत्ति अपुव्वफड्ढयदो^१ ॥४७७॥

तस्मिन्नपूर्वस्पर्धकपूर्वस्यादितोऽनन्तिममुदेति ।

बन्धो हि लतानन्तिमभाग इत्यपूर्वस्पर्धकतः ॥४७७॥

अन्वयार्थ- (ताहे) त्या अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम समयात (अपुव्वफड्ढयपुव्वस्सा-

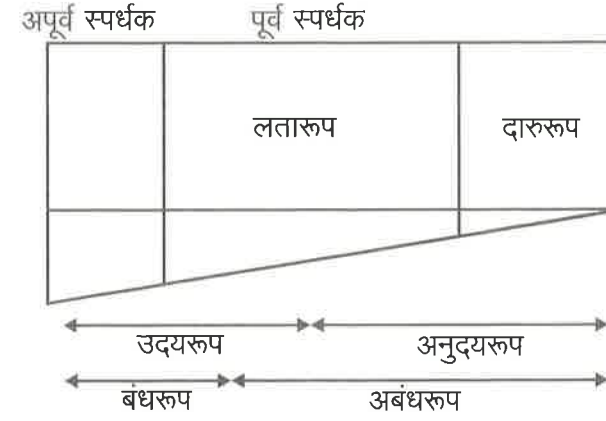
१. क.पा.सुत्त पृ. ७९३-७९४ सू. ५२४-५२६ / ज.ध.पु. १४ पृ. ३५५-३५६

दीदणंतिममुदेदि) सर्व अपूर्व स्पर्धक व पूर्व स्पर्धकाच्या आदीपासून अनन्तावे भाग स्पर्धक उदयाला येतात. त्याचप्रमाणे (अपुव्वफड्यादो) अपूर्व स्पर्धकापासून (लताणंतिमभागोत्ति) पूर्व स्पर्धकाच्या लतेच्या अनन्ताव्या भागापर्यन्त (बंधो) बंध होतो.

विशेषार्थ- अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम समयात अपूर्व स्पर्धकरूपाने परिणमलेल्या अनुभाग सत्कर्मातून असंख्याताव्या भागमात्र प्रदेशांचे अपकर्षण करून उदीरणा करतो. त्याच्या उदयस्थितीमध्ये सर्व अपूर्व स्पर्धकस्वरूपाचा अनुभाग उपलब्ध असतो. अर्थात सर्व अपूर्व स्पर्धकातील सदृश धनवाले थोडे थोडे परमाणू उदयनिषेकामध्ये प्राप्त झालेले आहेत. परन्तु अपूर्वस्पर्धकरूपाने परिणत सर्व प्रदेशांचा उदय येत नाही. उदय निषेकाहून वरच्या निषेकातील समान अनुभागशक्तीला धारण करणारे अपूर्व स्पर्धक उदयरूप नाहीत म्हणून ते अनुदीर्ण आहेत व अपकृष्ट द्रव्याला सोडून शेष अपूर्वस्पर्धकांमध्ये सदवस्थित प्रदेश अनुदीर्ण आहेत. म्हणून काही अपूर्व स्पर्धक उदीर्ण होतात व काही अपूर्व स्पर्धक अनुदीर्ण राहतात. त्याचप्रमाणे पूर्व स्पर्धकांमध्ये सुद्धा जे प्रथम स्थितीमध्ये लता व दारुरूप स्पर्धक आहेत त्यातील लतासमान अनुभागाचे सुरवातीपासून अनन्तावा भागप्रमाण स्पर्धक उदीर्ण राहतात.

लताभागाच्या अनन्तावा भागप्रमाण स्पर्धकांच्या वरील अनन्त बहुभाग स्पर्धक उदयाला प्राप्त होत नाहीत. कारण त्यांचा आपल्यारूपाने उदय होत नाही. अशाप्रकारे पूर्व स्पर्धकाच्या आदिवर्णनेपासून अनन्तावा भाग स्पर्धक उदयरूप आहेत. अन्य अनुदयरूप आहेत. पूर्वी संज्वलन कषायांचा उदयनिषेकाहून वरच्या निषेकांमध्ये प्राप्त झालेले लताभागाचा अनन्तावा भागप्रमाण स्पर्धक उदयरूप नाहीत म्हणून ते अनुदीर्ण आहेत. लतासमान स्पर्धकांच्या अनन्ताव्या भागरूपाने बन्ध प्रवृत्त होता. परन्तु आता त्याहून अनन्तगुणित हीन होऊन अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम स्पर्धकापासून लताच्या अनन्ताव्या भागप्रमाण अनुभाग स्पर्धकापर्यंत जेवढे स्पर्धक आहेत त्या स्पर्धकस्वरूपाने बन्ध प्रवृत्त होतो अर्थात नवीन बांधल्या जाणाऱ्या परमाणूंचा अनुभागबन्ध इतका हीन होतो. पूर्वी सांगितलेल्या उदयस्वरूप स्पर्धकांपेक्षा बन्धस्वरूप स्पर्धक अनन्तपट कमी अनुभागयुक्त असतात. कारण येथे बन्धापेक्षा उदय अनन्तपट असतो.

अंकसंदृष्टीने अपूर्व स्पर्धक १६ मानले. या १६ स्पर्धकांचा उदयसुद्धा आहे व बंधसुद्धा आहे. लतारूप पूर्व स्पर्धक २५६ मानले. अनंताची संख्या ४ मानली. $256 \div 4 = 64$ एकभागरूप स्पर्धक उदयरूप आहेत. व शेष १९२ रूप स्पर्धक अनुदयरूप आहेत. उदयाचासुद्धा पण अनंतावा भाग $64 \div 4 = 16$ स्पर्धक बंधरूप आहेत. शेष २४० स्पर्धकरूप बंध होत नाही. दारुसमान अनुभागाचा उदयसुद्धा नाही व बंधसुद्धा होत नाही. ही सर्व अश्वकर्णाच्या प्रथम समयाची प्ररूपणा आहे.

दुसऱ्यादी समयांमध्ये अपूर्व स्पर्धकांची विधी सांगतात.

विद्यादिसु समयेसु वि पढमं व अपुव्वफड्याण विही ।

णवरि असंखगुणूणं णिव्वत्तयदि पडिसमयं ॥४७८॥

द्वितीयादिषु समयेष्वपि प्रथममिवापूर्वस्पर्धकानां विधिः ।

नवर्यसङ्ख्यगुणो नं निर्वर्तयति तु प्रतिसमयम् ॥४७८॥

अन्वयार्थ- अश्वकर्णकरणाच्या (विद्यादिसु समयेसु वि) द्वितीयादी समयांमध्ये सुद्धा (अपुव्वफड्याण विही) अपूर्वस्पर्धकांची विधी (पढमं व) प्रथम समयाप्रमाणेच जाणावी. (णवरि) विशेष हे आहे की (पडिसमयं) प्रत्येकस समयाला (असंखगुणूणं) असंख्यातपट कमी अपूर्व स्पर्धकांची (णिव्वत्तयदि) रचना करतो.

→ **विशेषार्थ-** अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम समयामध्ये जे स्थितिकांडक, अनुभागकांडक आणि स्थितिबन्धापसरण प्रवृत्त होते तेच दुसऱ्या समयामध्येसुद्धा प्रवृत्त राहतात. अनुभागबन्ध मात्र प्रथम समयातील अनुभागबन्धाहून अनन्तपट हीन होतो. कारण प्रत्येक समयामध्ये अनन्तपट विशुद्धी वाढत असल्यामुळे क्षपकश्रेणीमध्ये अप्रशस्त कर्माचा अनुभागबन्ध प्रत्येक समयामध्ये अनन्तपट हीन होत जातो. येथे दुसरा प्रकार नाही. प्रतिसमय विशुद्धीमध्ये अनन्तपट वृद्धी होत असल्यामुळे प्रतिसमय असंख्यातपट प्रदेशांचे अपकर्षण करून गुणश्रेणीची रचना होते.

पहिल्या समयामध्ये ज्या एक प्रदेशगुणहानि स्पर्धक शलाकेच्या असंख्याताव्या

भागप्रमाण अपूर्व स्पर्धकांची रचना केली होती दुसऱ्या समयामध्ये पुन्हा त्या समान अनुभागाची रचना करतो व तसेच त्याच्या खाली त्याहून असंख्यातपट कमी अन्य अपूर्व स्पर्धकांची सुद्धा रचना करतो.

प्रत्येक समयामध्ये रचित स्पर्धकांची विशेषता सांगतात-

णवफड्याण करणं पडिसमयं एवमेव णवरिं तु ।
द्वमसंखेज्जगुणं फड्यामाणं असंखगुणहीणं ॥४७९॥

नवस्पर्धकानां करणं प्रतिसमयमेवमेव नवरि तु ।
द्रव्यमसंखेयगुणं स्पर्धकमानमसंख्यगुणहीनम् ॥४७९॥

अन्वयार्थ- (एवमेव) अशाचप्रकारे (पडिसमयं) प्रत्येक समयामध्ये (णवफड्याणकरणं) नवीन स्पर्धकांची रचना होते. (तु) परंतु (णवरि) विशेषता ही आहे की प्रत्येक समयाला (द्वमसंखेज्जगुणं) द्वय असंख्यातपट ग्रहण करतो व (फड्यामाणं) नवीन स्पर्धकांचे प्रमाण (असंख्यातगुणहीणं) असंख्यातपट कमी होत जाते.

विशेषार्थ- अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम समयाला ज्याप्रमाणे अपकृष्ट द्रव्याद्वारे अपूर्व स्पर्धकांची रचना होते. त्याचप्रमाणे द्वितीयादी समयामध्ये सुद्धा अपकर्षित द्रव्यातून नवीन अपूर्व स्पर्धकांची रचना होते; परन्तु विशेषता ही आहे की प्रत्येक समयामध्ये अपकर्षित द्रव्याचे प्रमाण असंख्यातपट वाढत जाते. अर्थात प्रथम समयामध्ये जेवढ्या प्रदेशांचे अपकर्षण झाले होते त्याहून दुसऱ्या समयामध्ये असंख्यातपट प्रदेशांचे अपकर्षण होते. त्याहून तिसऱ्या समयामध्ये असंख्यातपट प्रदेशांचे अपकर्षण होते. याचप्रमाणे चतुर्थादी समयामध्ये जाणावे. प्रथम समयामध्ये पूर्व स्पर्धकातून द्रव्याचे अपकर्षण होते. दुसऱ्यादी समयामध्ये पूर्व व अपूर्व स्पर्धकांतून द्रव्याचे अपकर्षण करून नवीन अपूर्व स्पर्धकांची रचना होते. त्यांची रचना प्रथम समयाला केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेच्या खाली घटत्या अनुभागसहित करतो.

त्या प्रथम वर्गणेच्या खाली एक एक वर्गणे प्रति एक एक चयमात्र द्रव्याची अधिकता द्वितीय समयसंबंधी नवीन अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेपर्यंत जाणावी. पूर्वी सांगितल्याप्रमाणे समपट्टिकाधन व चयधन मिळविल्यावर जेवढे द्रव्य होते तेवढ्या द्रव्याने नवीन स्पर्धकांची रचना होते.

अपकर्षण केलेल्या द्रव्यातून एवढे द्रव्य कमी केल्यावर जे द्रव्य शिल्लक राहते त्याला

१. क.पा.सुत्त पृ. ७९४.सू. ५२९-५३० / ध.पु.६. पृ.३७० / ज.ध.पु. १४ पृ. ३५८-३५९

द्वितीय समयाला केलेले नवीन अपूर्व स्पर्धक, प्रथम समयाला अपूर्व स्पर्धक व पूर्वस्पर्धकांमध्ये चयघटत्या क्रमाने देतो. सर्वांचा मिळून एक गोपुच्छाकार होतो. प्रथम समयामध्ये केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रमाणाहून द्वितीय समयाला केलेल्या नवीन अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण असंख्यातपट कमी आहे.

द्वितीय समयाला अपूर्व व पूर्वस्पर्धकांमध्ये अपकृष्ट द्रव्य देण्याचा क्रम

द्वितीय समय समपट्टिका धन	प्रथम समय समपट्टिका धन	पूर्व स्पर्धक द्रव्य
	प्रथम समय चयधन	
द्वितीय समय चयधन		

अश्वकर्णकरणाच्या तिसऱ्या समयाला पूर्वस्पर्धक, प्रथम व द्वितीय समयाला केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांतून असंख्यातपट द्रव्याचे अपकर्षण करतो. त्याच्या असंख्याताव्या भागमात्र द्रव्याद्वारे द्वितीय समयाला केलेल्या स्पर्धकांच्या खाली नवीन अपूर्व स्पर्धकांची रचना करतो व अवशेष द्रव्य तिसऱ्या, दुसऱ्या व प्रथम समयसंबंधी अपूर्व स्पर्धकांमध्ये तसेच पूर्व स्पर्धकांमध्ये चयहीनक्रमाने निक्षेपण करतो. द्वितीय समयाला अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रमाणाहून तिसऱ्या समयाला केलेल्या नवीन अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण असंख्यातपट कमी जाणावे. याचप्रमाणे अपूर्वस्पर्धककरण काळाच्या अंत समयपर्यंत असंख्यातपट द्रव्याचे अपकर्षण करतो आणि खाली नवीन अपूर्व स्पर्धकांची रचना करतो. त्यांचे प्रमाण असंख्यातपट घटत जाते. दुसऱ्या समयाला केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांना पल्योपमाच्या प्रथम वर्गमुळाच्या असंख्याताव्या भागाने गुणले असता प्रथम समयाला केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण प्राप्त होते. म्हणून प्रथम समयाला केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांहून दुसऱ्या समयाला केलेले अपूर्व स्पर्धक असंख्यातगुणित कमी होतात. अशाचप्रकारे तिसऱ्यादी समयामध्येसुद्धा जाणावे.

पूर्व व अपूर्वस्पर्धकांमध्ये देयक्रम सांगतात.

पढमादिसु दिज्जकमं तक्कालजफड्याण चरिमो त्ति ।

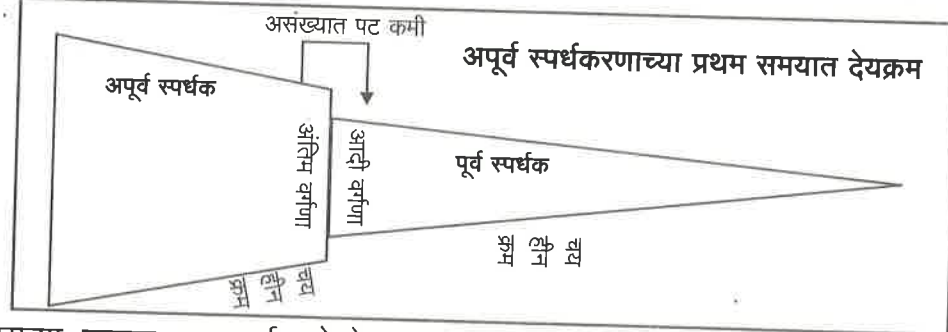
हीणकमं से काले असंखगुणहीणयं तु हीणकमं ॥४८०॥

१.क.पा.सुत्त पृ. ७९४-७९५ सू. ५३३-५३५ व ५३७-५३९ / ध.पु.६ पृ. ३७०-३७२

प्रथमादिषु देयक्रमं तत्कालजस्पर्धकानां चरम इति ।
हीनक्रमं स्वे कालेऽसङ्ख्यगुणहीनकं तु हीनक्रमम् ॥४८०॥

अन्वयार्थ- (से काले) त्या काळात अर्थात अपूर्वस्पर्धककरण काळाच्या प्रथमादी समयांमध्ये (तत्कालजफड्याण) त्या काळामध्ये रचलेल्या अपूर्व स्पर्धकांच्या (पढमादिसु) प्रथमादी वर्णनेपासून ते (चरिमोत्ति) अंतिम वर्णनेपर्यंत (दिज्ञकमं) देण्याचा क्रम (हीणकमं) हीनक्रमाने आहे. त्यानंतर पूर्व समयात रचलेल्या अपूर्व स्पर्धकांच्या आदिवर्णनेमध्ये (असंखगुणहीणयं) असंख्यात गुणित कमी द्रव्य दिले जाते. त्यानंतर द्वितीयादी वर्णनांमध्ये (हीणकमं) चयहीनक्रमाने द्रव्य दिले जाते.

विशेषार्थ- अपकर्षित द्रव्य ज्या क्रमाने दिले जाते त्यास देयक्रम म्हणतात. प्रथम समयामध्ये अपकर्षण केलेल्या द्रव्यामधून त्या समयात रचलेल्या अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्णनेमध्ये जास्त द्रव्य देतो. त्याहून त्याच्या द्वितीयादी वर्णनेपासून अंतिम वर्णनेपर्यंत चय घटत्या क्रमाने द्रव्य देतो. अपूर्व स्पर्धकांच्या अंतिम वर्णनेमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून पूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्णनेमध्ये असंख्यातपट द्रव्य कमी देतो. त्याहून त्यावर त्याच्या अंतिम वर्णनेपर्यंत चयहीनक्रमाने द्रव्य देतो.

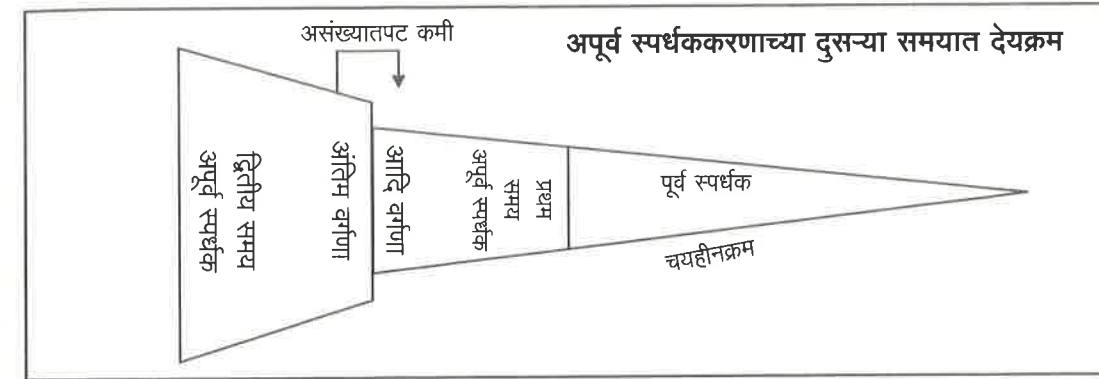

दुसऱ्या समयात अपकर्षण केलेल्या द्रव्यातून त्या समयात केलेल्या नवीन अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्णनेमध्ये जास्त द्रव्य देतो. त्यांच्या द्वितीयादी वर्णनेपासून अंतिम वर्णनेपर्यंत विशेष हीनक्रमाने द्रव्य देतो. त्या अंतिम वर्णनेमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून प्रथम समयात केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्णनेमध्ये असंख्यातपट कमी द्रव्य देतो. त्याहून त्याच्यावर त्यांच्या अंतिम वर्णनेपर्यंत व त्यावर पूर्वस्पर्धकांच्या प्रथमादी अंतवर्णनेपर्यंत चयहीन क्रमाने द्रव्य देतो.

तिसऱ्या समयामध्ये नवीन रचलेल्या अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्णनेमध्ये जास्त द्रव्य देतो. त्यावर द्वितीयादी अंतिम वर्णनेपर्यंत चय घटत्या क्रमाने द्रव्य देतो. त्यावर द्वितीय समयात रचलेल्या अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्णनेमध्ये असंख्यातपट कमी द्रव्य देतो. त्याच्यावर पूर्व स्पर्धकांच्या अंतिम वर्णनेपर्यंत चय घटत्या क्रमाने द्रव्य देतो. याचप्रमाणे चवथ्यादी

समयांमध्येसुद्धा जाणावे.

विवक्षित समयामध्ये जे नवीन अपूर्व स्पर्धक रचले त्यामध्ये सर्वद्रव्य या समयातच दिलेले आहे. त्यावर पूर्वी स्पर्धक होते. अपकर्षण केलेल्या द्रव्यातून काही द्रव्य नवीन अपूर्व स्पर्धकांमध्ये देऊन राहिलेले द्रव्य वरील सर्व स्पर्धकांमध्ये दिले. म्हणून आपल्या काळात रचलेल्या नवीन अपूर्व स्पर्धकांच्या अंतिम वर्णनेमध्ये दिलेल्या द्रव्यापेक्षा अनंतर पूर्व विद्यमान वर्णनेमध्ये दिलेले द्रव्य असंख्यातपट कमी मिळते.

पूर्व व अपूर्व स्पर्धकांचा दृश्यक्रम सांगतात.

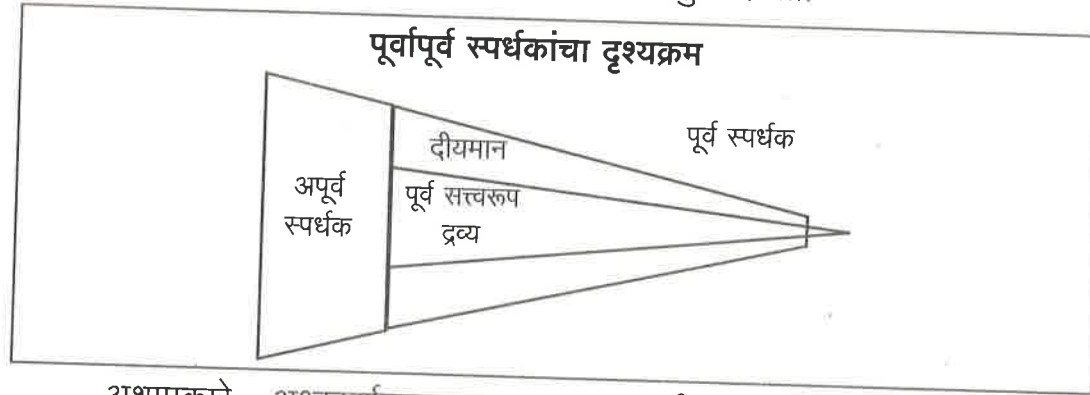
पढमादिसु दिस्सकमं तत्कालजफड्याण चरिमोत्ति ।
हीणकमं से काले हीणं हीणं कमं तत्तो ॥४८१॥

प्रथमादिषु दृश्यक्रमं तत्कालजस्पर्धकानां चरम इति ।
हीनक्रमं स्वे काले हीनं हीनं क्रमं ततः ॥४८१॥

अन्वयार्थ- (से काले) त्या काळात (तत्कालजफड्याण) त्या काळामध्ये रचलेल्या अपूर्व स्पर्धकांच्या (पढमादिसु चरिमोत्ति) प्रथमादी वर्णनेपासून चरम वर्णनेपर्यंत (दिस्सकमं) दृश्यक्रम (हीणकमं) हीनक्रमाने आहे. (तत्तो) त्यानंतर अपूर्व-पूर्व स्पर्धकांमध्ये (हीणं हीणं कमं) हीन हीन दृश्यक्रम आहे.

विशेषार्थ- अपूर्व स्पर्धककरण काळाच्या प्रथमादी समयांमध्ये पूर्व सत्त्वरूप द्रव्य व दिलेले द्रव्य मिळून जो द्रव्याचा क्रम दिसतो त्यास दृश्यक्रम म्हणतात. त्याचा खुलासा -
त्या विवक्षित समयामध्ये रचलेल्या अपूर्व स्पर्धकांचे जे देयद्रव्य आहे तेच दृश्यद्रव्य आहे

कारण त्या समयात अपकर्षण केलेल्या द्रव्यातूनच त्यांची रचना झाली आहे. त्यांच्या प्रथम वर्गणेपासून अंतिम वर्गणेपर्यंत विशेष घटत्या क्रमसहित दृश्यद्रव्य आहे. त्या अंत वर्गणेहून त्यावरील वर्गणेचे दृश्यद्रव्य एक चय कमी आहे, कारण दिलेले द्रव्य तर त्या अंतवर्गणा द्रव्याहून असंख्यातपट कमी आहे. तथापि दिलेले द्रव्य व पूर्व सत्त्वरूप द्रव्य दोन्ही मिळून एक चयमात्र कमी दृश्यद्रव्य असते. त्याच्यावर पूर्व स्पर्धकांच्या अंतिम वर्गणेपर्यंत दिलेले द्रव्य व पूर्वद्रव्य मिळून दृश्यद्रव्य चयहीनक्रमाने स्थित आहे. अशाप्रकारे विवक्षित समयामध्ये केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेपासून पूर्व स्पर्धकांच्या अंतिम वर्गणेपर्यंत एक गोपुच्छ झाला.

अशाप्रकारे अश्वकर्णकरणकाळाच्या प्रथमादी समयामध्ये जोपर्यंत प्रथम अनुभागकांडकाघात होत नाही तोपर्यंत स्थितिकांडक, अनुभागकांडक, स्थितिबंध आणि अनुभागसत्त्व समानच आहे; परंतु अप्रशस्त कर्माचा अनुभागबंध प्रतिसमय अनंतगुणित कमी होतो, गुणश्रेणीमध्ये प्रतिसमय असंख्यातपट द्रव्याचे अपकर्षण करून देतो आणि अतीत समयासंबंधी अपूर्व स्पर्धकांच्या खाली अपूर्व शक्तियुक्त नवीन अपूर्व स्पर्धक प्रतिसमय करतो.

प्रथम अनुभागकांडकाचा घात झाल्यावर काय होते ते सांगतात-

पढमाणुभागखंडे पडिदे अणुभागसंतकम्मं तु ।

लोभादणंतगुणिदं उवरिं वि अणंतगुणिदकमं ॥४८२॥

प्रथमानुभागखण्डे पतितेऽनुभागसत्त्वकर्म तु ।

लोभादनन्तगुणितमुपर्यप्यनन्तगुणितक्रमम् ॥४८२॥

अन्वयार्थ- (पढमाणुभागखंडे पडिदे) प्रथम अनुभाग-कांडकाचे पतन झाल्यावर (अणुभाग संतकम्मं तु) अनुभाग सत्त्वकर्म (लोभादणंतगुणिदं) लोभाहून अनंतपट होते. (उवरिं

१. क.पा.सुत पृ. ७९५ सू. ५४२-५४८ / ध.पु.६ पृ. ३७२

वि) वरसुद्धा (अणंतगुणिदकमं) अनंतगुणितक्रम जाणावा.

विशेषार्थ- अश्वकर्णकरणकाळामध्ये प्रथम अनुभागकांडकाचे पतन झाल्यावर लोभाहून अनंतपट क्रमयुक्त अनुभागसत्त्व होते. तेथे संज्वलन लोभाचे अनुभागसत्त्व सर्वात कमी, त्याहून संज्वलन मायेचे अनंतपट, त्याहून संज्वलन मानाचे अनंतपट, त्याहून संज्वलन क्रोधाचे अनंतपट अनुभागसत्त्व होते. याच्यापुढे संपूर्ण अश्वकर्णकरणकाळामध्ये अनुभागसत्त्वाचा हाच क्रम जाणावा.^१

अश्वकर्णकरणकाळाच्या प्रथमादी समयामध्ये अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण सांगतात -

आदोलस्स य पढमे णिव्वत्तिदअपुव्वफड्डयाणि बहू ।

पडिसमयं पलिदोवममूलासंखेज्जभागभजियकमा^१ ॥४८३॥

आन्दोलस्य च प्रथमे निर्वर्तितापूर्वस्पर्धकानि बहूनि ॥

प्रतिसमयं पलितोपममूलासङ्ख्येयभागभजितक्रमम् ॥४८३॥

अन्वयार्थ- (आदोलस्स य पढमे) आंदोलकरण अर्थात अश्वकर्णकरणकाळाच्या प्रथम समयामध्ये (णिव्वत्तिदअपुव्वफड्डयाणि) रचलेले अपूर्व स्पर्धक (बहू) जास्त आहेत. त्यापुढे (पडिसमयं) प्रत्येक समयामध्ये (पलिदोवममूलासंखेज्जभागभजियकमा) क्रमाने पल्योपमाच्या वर्गमुळाच्या असंख्याताव्या भागाने भाजित अपूर्व स्पर्धक होतात.

विशेषार्थ- अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम समयामध्ये जे अपूर्व स्पर्धक रचले त्यांची संख्या सर्वात जास्त आहे. प्रथम समयात रचलेल्या अपूर्व स्पर्धकांच्या संख्येला पल्याच्या प्रथम वर्गमुळाच्या असंख्याताव्या भागाने भागल्यावर जे उत्तर येते तेवढे दुसऱ्या समयात नवीन अपूर्व स्पर्धक होतात. दुसऱ्या समयात नवीन रचलेल्या अपूर्व स्पर्धकांना पल्योपमाच्या प्रथम वर्गमुळाच्या असंख्याताव्या भागाने भागल्यावर जी संख्या येते तेवढे तिसऱ्या समयात नवीन रचले जातात. अंकसंदृष्टीने पल्य २५६, त्याचे प्रथम वर्गमूळ १६, त्याचा असंख्यातावा भाग $१६ \div ४ = ४$ मानला. प्रथम समयात १०२४ अपूर्व स्पर्धक रचले. तर दुसऱ्या समयात $१०२४ \div ४ = २५६$ अपूर्व स्पर्धक रचतो. तिसऱ्या समयात $२५६ \div ४ = ६४$ अपूर्व स्पर्धक रचतो. चवथ्या समयात $६४ \div ४ = १६$ अपूर्व स्पर्धक रचतो असे जाणावे.

अशाप्रकारे अश्वकर्णकरणकाळामध्ये प्रत्येक समयात असंख्यात पट कमी नवीन अपूर्व

१. ज.ध.पु. १४ पृ. ३६४ २. क.पा.सुत पृ. ७९६ सू. ५३६ व ५४९-५५३ / ध.पु.६ पृ. ३७२

स्पर्धक रचले जातात. असंख्यातपट हीनपणा प्राप्त करण्यासाठी पूर्व समयातील अपूर्व स्पर्धकांना प्रथम वर्गमुळाच्या असंख्याताव्या भागाने भागावे.^१

पूर्व समयातील नवीन अपूर्व स्पर्धक ÷ $\frac{\text{पल्योपमाचे प्रथम वर्गमूळ}}{\text{असंख्यात}}$ = उत्तर समयातील नवीन अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण

पूर्वस्पर्धक दीड गुणहानिमात्र (१२), त्याच्या खाली प्रथम समयामध्ये केलेले अपूर्व स्पर्धक गुणहानीचा असंख्यातावा भागमात्र, $\frac{८}{४}$ (गुणहानीची संदृष्टी ८ असंख्याताची संदृष्टी '४')

त्याच्याखाली त्याचा असंख्यातावा भागमात्र दुसऱ्या समयात केलेले अपूर्व स्पर्धक $\frac{८}{४४}$ त्यांची रचना

	क्रोध	मान	माया	लोभ
पूर्वस्पर्धक	१२	१२	१२	१२
प्रथम समयातील अपूर्व स्पर्धक	$\frac{८}{४}$	$\frac{८}{४}$	$\frac{८}{४}$	$\frac{८}{४}$
द्वितीय समयातील अपूर्व स्पर्धक	$\frac{८}{४४}$	$\frac{८}{४४}$	$\frac{८}{४४}$	$\frac{८}{४४}$

क्रोध, मान, माया व लोभाचे अपूर्व स्पर्धक क्रमाने अधिक आहेत म्हणून क्रोधापासून लोभापर्यंत अपूर्व स्पर्धकांची लांबी क्रमाने वाढवली आहे. अशाचप्रकारे तृतीयादी समयामध्ये खाली खाली असंख्यातपट घटत्या क्रमाने अपूर्व स्पर्धकांची रचना करावी.

आदोलस्स य चरिमे अपुव्वादिमवगणाविभागादो ।

दो चढिमादीणादी चढिद्व्वा मेत्तणंतगुणां ॥४८४॥

आन्दोलस्य च चरमेऽपूर्वादिमवर्गणाविभागात् ।

द्विचटितादीनामादिश्चटितव्या मात्रानन्तगुणा ॥४८४॥

अन्वयार्थ- (आदोलस्स य चरिमे) आदोलकरणाच्या अन्तिम समयात (अपुव्वादिमवगणाविभागादो) अपूर्व प्रथम स्पर्धकाच्या आदिवर्गणेच्या अविभाग प्रतिच्छेदांहून (दो चढिमादीणादी) द्वितीयादी स्पर्धकांच्या आदिवर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद दुप्पट आदी आहेत.

१. ज.ध.पु. १४ पृ. ३६५ २. क.पा.सुत्त पृ. ७९६ सू. ५५४-५५७/घ.पु.६ पृ.३७२-३७३

(मेत्तणंतगुणा चढिद्व्वा) अन्तिम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभागप्रतिच्छेद अनन्तपट आहेत.

विशेषार्थ- अश्वकर्णकरणाच्या अन्तिम समयात सर्व अपूर्व स्पर्धकांची रचना झाली. त्यापैकी प्रथम अपूर्व स्पर्धकाच्या आदिवर्गणेमध्ये अविभागप्रतिच्छेद सर्वात कमी आहेत. त्याहून द्वितीय अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेमध्ये दुप्पट, तृतीय स्पर्धकाच्या आदिवर्गणेमध्ये तिप्पट, अशाप्रकारे जेवढावा स्पर्धक असेल त्याच्या आदिवर्गणेमध्ये तेवढे पट अविभागप्रतिच्छेद जाणावेत.

अशाप्रकारे अनन्त स्पर्धक वर चढल्यावर अनन्ताव्या स्पर्धकाच्या आदिवर्गणेचे अविभाग प्रतिच्छेद अनन्तपट जाणावेत. अन्तिम स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे अविभाग प्रतिच्छेद अनन्तगुणित आहेत. येथे विवक्षित वर्गणेच्या एक एक परमाणूमध्ये प्राप्त अविभागप्रतिच्छेदांच्या अपेक्षेने अल्पबहुत्व सांगितले आहे. सर्व परमाणूंच्या अपेक्षेने काही कमी दुप्पट, तिप्पट आदी क्रमाने आहेत. कारण प्रतिवर्गणेमध्ये परमाणूंची संख्या कमी होत जाते. चारी कषायांमध्ये असाच क्रम जाणावा.^१

अश्वकर्णकरणामध्ये प्रथम अनुभागकाण्डकाचे पतन झाल्यावर स्पर्धकादींमध्ये अल्पबहुत्व

आदोलस्स य पढमे रसखंडे पाडिदे अपुव्वादो ।

कोहादी अहियकमा पदेसगुणहाणिफड्ढया तत्तो ॥४८५॥

होदि असंखेज्जगुणं, इगिफड्ढयवगणा अणंतगुणा ।

तत्तो अणंतगुणिदा, कोहस्स अपुव्वफड्ढयाणं च ॥४८६॥

माणादीणहियकमा, लोभगपुव्वं च वगणा तेसिं ।

कोहोत्ति य अट्टपदा अणंतगुणिदक्कमा होंति ॥४८७॥

आन्दोलस्य च प्रथमे रसखण्डे पतितेऽपूर्वात् ।

क्रोधादधिकक्रमाः प्रदेशगुणहानिस्पर्धकास्ततः ॥४८५॥

भवत्यसङ्ख्येयगुणमेकस्पर्धकवर्गणाऽनन्तगुणा ।

ततोऽनन्तगुणितं क्रोधस्यापूर्वस्पर्धकानां च ॥४८६॥

मानादीनामधिकक्रमं लोभगपूर्वं च वर्गणा तेषाम् ।

क्रोध इति चाष्टपदान्यनन्तगुणितक्रमाणि भवन्ति ॥४८७॥

१. ज.ध.पु. १४ पृ. ३६७ २. क.पा.सुत्त पृ. ७९६-७९७ सू. ५५८-५७७ / ज.ध.पु. १४ पृ. ३६७-३७०

अन्वयार्थ - (आदोलस्स य) आदोलकरणाच्या (पढमे रसखंडे पाडिदे) प्रथम अनुभागकांडकाचे पतन केल्यावर (अपुव्वादो कोहादी अहियकमा) क्रोधादी अपूर्वस्पर्धक विशेष अधिक क्रमाने आहेत. (तत्तो) त्याहून (पदेशगुणहाणिफड्ड्या) एक प्रदेश गुणहानीचे स्पर्धक (असंखेजगुणं) असंख्यातपट (होदि) आहेत. त्याहून (इगिफड्डयवग्गणा) एका स्पर्धकासंबंधी वर्गणा (अणंतगुणा) अनन्तपट आहेत. (तत्तो) त्याहून (कोहस्स अपुव्वफड्डयाणं च) क्रोधाच्या अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणा (अणंतगुणिदा) अनन्तपट आहेत. (माणादीणहियकमा) त्याहून मानादिकांच्या अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणा अधिकक्रमाने आहेत. त्याहून (लोभगपुव्वं) लोभाचे एकूण पूर्व स्पर्धक (च) आणि (तेसिं वग्गणा) त्यांच्या अर्थात पूर्व स्पर्धकांच्या एकूण वर्गणा (कोहोत्ति य अड्डपदा) क्रोधापर्यंत आठ पदे (अणंतगुणिदकम्मा) अनन्तगुणित क्रमाने (होत्ति) आहेत.

विशेषार्थ - अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम अनुभागकाण्डकाचा घात झाल्यावर संज्वलन कषायांच्या शेष अनुभागासंबंधी अल्पबहुत्व याप्रमाणे आहे -

१) क्रोधाचे अपूर्व स्पर्धक सर्वात कमी आहेत. २) त्याहून मानाचे अपूर्व स्पर्धक विशेष अधिक आहेत. ३) त्याहून मायाकषायाचे अपूर्व स्पर्धक विशेष अधिक आहेत. ४) याहून लोभकषायाचे अपूर्व स्पर्धक विशेष अधिक आहेत. ५) याहून एक प्रदेश गुणहानीचे स्पर्धक असंख्यातपट आहेत. कारण अपूर्व स्पर्धक एक प्रदेशगुणहानी स्पर्धकांच्या असंख्यातावा भागप्रमाण आहेत. त्याहून ६) एका स्पर्धकाच्या वर्गणा अनन्तपट आहेत. कारण पूर्व व अपूर्व स्पर्धकांमध्ये एका स्पर्धकासंबंधी वर्गणा अभव्याहून अनन्तपट व सिद्धराशीच्या अनन्तावा भागमात्र आहेत. म्हणून अनन्ताचा गुणकार संभवतो. सर्व स्पर्धकांमध्ये वर्गणांचे प्रमाण समान आहे.

७) त्याहून संज्वलन क्रोधाच्या सर्व अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणा अनन्तपट आहेत. कारण एक स्पर्धकाच्या वर्गणाप्रमाणाला क्रोधाच्या एकूण अपूर्व स्पर्धक प्रमाणाने गुणले असता सर्व अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणांचे प्रमाण येते. क्रोधाचे अपूर्व स्पर्धक अनन्त आहेत म्हणून अनन्त गुणकार संभवतो, गुणकाराचे प्रमाण एक प्रदेशगुणहानी स्पर्धकांचा असंख्यातावा भाग आहे. कारण अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण तेवढे आहे.

अंकसंदृष्टीने क्रोधाचे अपूर्व स्पर्धक २, मानाचे ३, मायेचे ४ व लोभाचे ५ मानले. एक प्रदेश गुणहानि स्पर्धकांचे प्रमाण २०, एका स्पर्धकासंबंधी वर्गणेचे प्रमाण १०० मानले क्रोधाचे अपूर्व स्पर्धक X एका स्पर्धकासंबंधी वर्गणा = एकूण क्रोध अपूर्वस्पर्धक वर्गणा २X १०० = २००

८) त्याहून मानाच्या सर्व अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणा विशेष अधिक आहेत. मानाचे अपूर्व स्पर्धक X एका स्पर्धकासंबंधी वर्गणा = एकूण मान स्पर्धक वर्गणा ३X १०० = ३००.

९) याहून मायाकषायाच्या सर्व अपूर्व स्पर्धक वर्गणा विशेष अधिक आहेत. मायाकषायाचे अपूर्व स्पर्धक X एका स्पर्धकासंबंधी वर्गणा = एकूण मायाकषाय अपूर्व स्पर्धक वर्गणा ४X १०० = ४००

१०) त्याहून लोभकषायाच्या सर्व अपूर्व स्पर्धक वर्गणा विशेष अधिक आहेत. लोभकषाय अपूर्व स्पर्धक X एका स्पर्धकासंबंधी वर्गणा = एकूण लोभकषाय अपूर्व स्पर्धक वर्गणा ५ X १०० = ५००

क्रोधादिकांच्या अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण विशेष अधिक क्रमाने आहे म्हणून त्यांच्या वर्गणांचे प्रमाणसुद्धा विशेष अधिकक्रमाने आहे.

११) त्याहून लोभकषायाचे सर्व पूर्वस्पर्धक अनन्तपट आहेत. कारण लोभाच्या अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण एक प्रदेश गुणहानी स्पर्धक शलाकेच्या असंख्यातावा भाग आहे. त्याला एका स्पर्धकाच्या वर्गणाप्रमाणाने गुणल्यावर लोभाच्या सर्व अपूर्व स्पर्धकासंबंधी वर्गणांचे प्रमाण येते आणि एक प्रदेशगुणहानि स्पर्धकाच्या संख्येला नाना गुणहानीने गुणल्यावर लोभाच्या सर्व पूर्वस्पर्धकांचे प्रमाण येते. येथे एक स्पर्धक वर्गणांच्या प्रमाणाहून नाना गुणहानीचे प्रमाण अनंतपट आहे म्हणून अनन्ताचा गुणकार संभवतो.

सर्व अपूर्व स्पर्धक वर्गणा = $\frac{\text{एकगुणहानि स्पर्धक संख्या}}{\text{असंख्यात}} \times \text{एक स्पर्धकगत वर्गणा}$

$$(२० \div ४) \times १०० = ५ \times १०० = ५००$$

सर्व पूर्वस्पर्धक = एक गुणहानि स्पर्धक संख्या X नाना गुणहानी शलाका

$$२० \times १५० = ३०००$$

१२) लोभाच्या पूर्व स्पर्धकाहून त्याच्याच सर्व पूर्व स्पर्धक वर्गणा अनन्तपट आहेत लोभपूर्व स्पर्धक X एका स्पर्धकासंबंधी वर्गणा = लोभ सर्व पूर्वस्पर्धक वर्गणा ३००० X १०० = ३,००,०००

१३) लोभकषायासंबंधी सर्व पूर्वस्पर्धक वर्गणाहून माया संज्वलनाचे पूर्व स्पर्धक अनन्तपट आहेत, कारण प्रथम अनुभाग कांडकाचा घात झाल्यावर लोभादी संज्वलनाच्या पूर्व स्पर्धकांमध्ये क्रमाने अनन्तगुणित वृद्धी दिसून येते.

लोभकषाय पूर्वस्पर्धक वर्गणा X अनन्त = मायाकषाय पूर्व स्पर्धक
 $३,००,००० \times ५ = १५,००,०००$

शंका- लोभसंज्वलनाच्या पूर्व स्पर्धकांहून माया संज्वलनाचे पूर्व स्पर्धक अनन्तपट असू देत; परन्तु लोभसंज्वलनाच्या पूर्व स्पर्धकांहून अनन्तपटस्वरूप त्याच्या वर्गणांहून माया संज्वलनाचे पूर्व स्पर्धक अनन्तपट कसे होऊ शकतात ?

समाधान- हा काही दोष नाही. कारण वर्गणाशलाका गुणकाराहून स्पर्धकशलाका गुणकार अनन्तपट स्वीकारलेला आहे. अंकसंदृष्टीने वर्गणा गुणकार १०० आहे तर स्पर्धकशलाका गुणकार ५०० आहे. $३००० \times १०० = ३,००,०००$ लोभ पूर्व स्पर्धक वर्गणा लोभ पूर्व स्पर्धक X अनन्त = $३००० \times ५०० = १५,००,०००$ माया पूर्व स्पर्धक

१४) संज्वलन मायेच्या पूर्व स्पर्धकांहून त्याच्याच सर्व पूर्व स्पर्धक वर्गणा अनन्तपट आहेत.

माया पूर्व स्पर्धक X एका स्पर्धकासंबंधी वर्गणा = माया सर्व पूर्व स्पर्धक वर्गणा
 $१५,००,००० \times १०० = १५,००,०००,००$

१५) त्याहून मान संज्वलनाचे पूर्व स्पर्धक अनन्तपट आहेत.
 संज्वलन माया पूर्व स्पर्धक वर्गणा X अनन्त = संज्वलन मान पूर्व स्पर्धक
 $१५,००,०००,०० \times ५ = ७५,००,०००,००$

१६) त्याहून मान संज्वलनाच्या सर्व पूर्व स्पर्धक वर्गणा अनन्तपट आहेत
 संज्वलन मान पूर्व स्पर्धक X एका स्पर्धकासंबंधी वर्गणा = सर्व मान पूर्वस्पर्धक वर्गणा
 $७५,००,०००,०० \times १०० = ७५,००,००,०००,००$

१७) त्याहून क्रोध संज्वलनाचे सर्व पूर्व स्पर्धक अनन्तपट आहेत.
 संज्वलन मान पूर्व स्पर्धक वर्गणा X अनन्त = सर्व क्रोध पूर्व स्पर्धक
 $७५,०००००००० \times ५ = ३७५००००००००$

१८) त्याहून क्रोध संज्वलनाच्या सर्व पूर्व स्पर्धक वर्गणा अनन्तपट आहेत.
 क्रोध पूर्व स्पर्धक X एक स्पर्धकगत वर्गणा = सर्व क्रोध स्पर्धक वर्गणा
 $३७५०००००००० \times १०० = ३७५,००,०००,००,००,००$

अर्थसंदृष्टीने अल्पबहुत्वपदांचे प्रमाण-

क्रोध, मान, माया व लोभाच्या अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण = प्रथम समयामध्ये केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांच्या संदृष्टीवर अन्य समयात केलेले स्पर्धक मिळविण्यासाठी काही अधिकाची संदृष्टी '१' करावी. १) क्रोधाचे अपूर्व स्पर्धक

$\frac{१}{१}$
ओ a

२) मानाचे अपूर्व स्पर्धक

$\frac{१}{१}$
ओ a ख

३) मायेचे अपूर्व स्पर्धक $\frac{१}{१}$ ख
ओ a ख

४) लोभाचे अपूर्व स्पर्धक $\frac{१}{१}$ ख
ओ a ख

प्रथम समयात केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांचा खुलासा गा. ४६९ मध्ये पहावा.

५) एक गुणहानी स्पर्धक शलाकेची संदृष्टी '९' ६) एक स्पर्धकामध्ये वर्गणाशलाकेची संदृष्टी '४'

७) क्रोधादी अपूर्व स्पर्धकांच्या पुढे वर्गणाशलाकेची संदृष्टी ठेवली असता अपूर्वस्पर्धकांच्या वर्गणा होतात. क्रोध अपूर्व स्पर्धक वर्गणा $\frac{१}{१}$ ४

९) माया अपूर्व स्पर्धक वर्गणा $\frac{१}{१}$ ख ४
ओ a ख

१०) लोभ अपूर्व स्पर्धक वर्गणा $\frac{१}{१}$ ख ४
ओ a ख

नाना गणहानीने स्पर्धकशलाकेला गुणले असता पूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण येते. लोभापासून क्रोधापर्यंत स्पर्धकांचे प्रमाण अनंतगुणित आहे हे दाखविण्यासाठी लोभाच्या पूर्वस्पर्धकांना चार वेळा अनंताने भागले. मायेच्या पूर्व स्पर्धकांना तीन वेळा, मानाच्या पूर्व स्पर्धकांना दोन वेळा, क्रोधाच्या पूर्व स्पर्धकांना एकदा अनंताने भागले ११) लोभ पूर्व स्पर्धक $\frac{१}{१}$ ना १३) माया पूर्व स्पर्धक $\frac{१}{१}$ ना ख ख ख ख

१७) क्रोध पूर्व स्पर्धक $\frac{१}{१}$ ना ख

आपापल्या पूर्वस्पर्धकांना वर्गणाशलाकेने गुणले असता आपापल्या सर्व पूर्व स्पर्धक वर्गणांचे प्रमाण येते. १२) लोभ पूर्व स्पर्धक वर्गणा $\frac{१}{१}$ ना ४ १४) माया पूर्व स्पर्धक वर्गणा $\frac{१}{१}$ ना ४ ख ख ख ख

$\frac{१}{१}$ ना ४
ख ख ख

१६) मान पूर्व स्पर्धक वर्गणा $\frac{१}{१}$ ना ४ ख ख

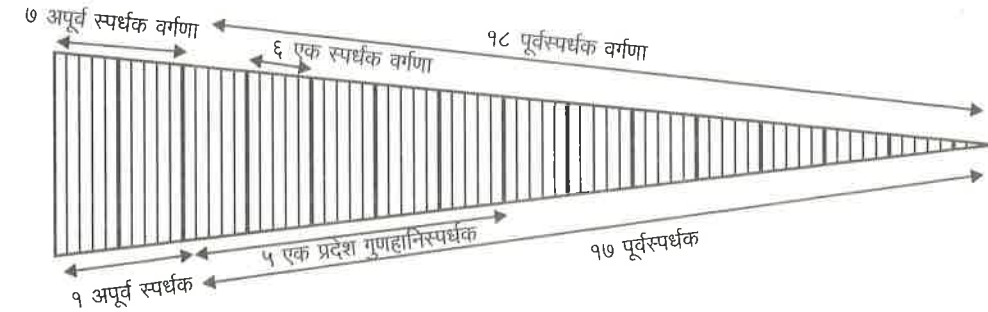
१८) क्रोध पूर्व स्पर्धक वर्गणा $\frac{१}{१}$ ना ४ ख

अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम अनुभाग काण्डकाचा घात झाल्यावर
शिल्लक राहिलेल्या अनुभागाचे अल्पबहुत्व

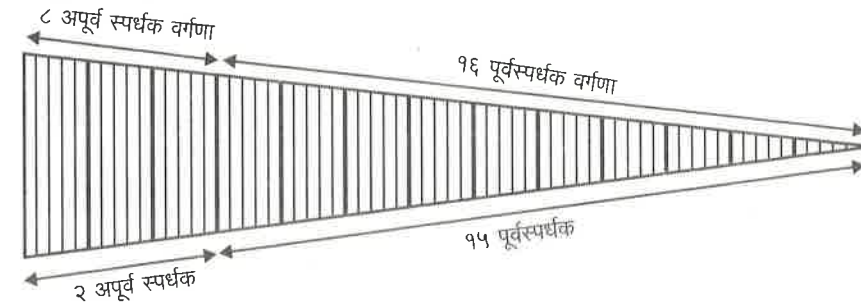
		अर्थसंदृष्टी	अंकसंदृष्टी
१) संज्वलन क्रोधकषायाचे अपूर्व स्पर्धक	सर्वात कमी	९ ओ ङ	२
२) संज्वलन मानकषायाचे अपूर्व स्पर्धक	विशेष अधिक	९ ख ओ ङ ख	३
३) संज्वलन मायाकषायाचे अपूर्व स्पर्धक	विशेष अधिक	९ ख ओ ङ ख	४
४) संज्वलन लोभकषायाचे अपूर्व स्पर्धक	विशेष अधिक	९ ख ओ ङ ख	५
५) एक प्रदेश गुणहानि स्पर्धक संख्या	असंख्यातपट	९	२०
६) एका स्पर्धकाच्या वर्गणांची संख्या	अनन्तपट	४	१००
७) संज्वलन क्रोधाच्या सर्व अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणा	अनन्तपट	९ ४ ओ ङ	२००
८) संज्वलन मानाच्या सर्व अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणा	विशेष अधिक	९ ख ४ ओ ङ ख	३००
९) संज्वलन मायेच्या सर्व अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणा	विशेष अधिक	९ ख ४ ओ ङ ख	४००
१०) संज्वलन लोभाच्या सर्व अपूर्व स्पर्धकांच्या वर्गणा	विशेष अधिक	९ ख ४ ओ ङ ख	५००
११) संज्वलन लोभाचे सर्व पूर्व स्पर्धक	अनन्तपट	९ ना ख ख ख ख	३०००
१२) संज्वलन लोभाच्या सर्व पूर्व स्पर्धक वर्गणा	अनन्तपट	९ ना ४ ख ख ख ख	३,००,०००
१३) संज्वलन मायेचे सर्व पूर्व स्पर्धक	अनन्तपट	९ ना ख ख ख	१५,०००००
१४) संज्वलन मायेच्या सर्व पूर्व स्पर्धक वर्गणा	अनन्तपट	९ ना ४ ख ख ख	१५,०००००००
१५) संज्वलन मानाचे सर्व पूर्व स्पर्धक	अनन्तपट	९ ना ख ख	७५,०००००००
१६) संज्वलन मानाच्या सर्व पूर्व स्पर्धक वर्गणा	अनन्तपट	९ ना ४ ख ख	७५,००००००००
१७) संज्वलन क्रोधाचे सर्व पूर्व स्पर्धक	अनन्तपट	९ ना ख	३,७५,०००००००००
१८) संज्वलन क्रोधाच्या सर्व पूर्व स्पर्धक वर्गणा	अनन्तपट	९ ना ४ ख	३,७५,००००००००००

अल्पबहुत्वाचा नकाशा

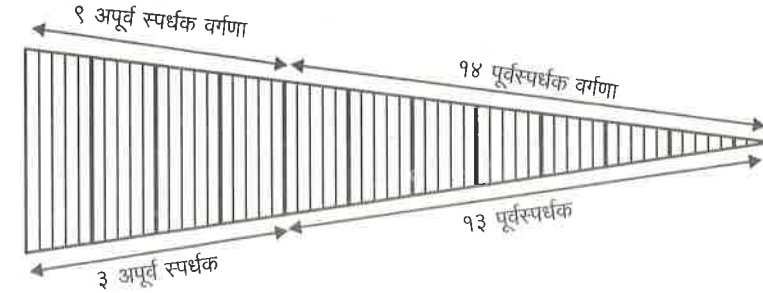
संज्वलन क्रोध पूर्व व अपूर्व स्पर्धक

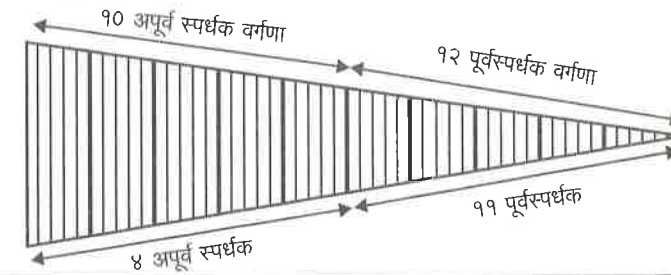
संज्वलन मान पूर्व व अपूर्व स्पर्धक

संज्वलन माया पूर्व व अपूर्व स्पर्धक

संज्वलन लोभ पूर्व व अपूर्व स्पर्धक

अपूर्व स्पर्धककरणविधीची पूर्णता -

रसठिदिखंडाणेवं संखेजसहस्सगाणि गंतूणं ।

तत्थ य अपुव्वफड्डयकरणविही णिड्ढिदा होदी ॥४८८॥

रसस्थितिखण्डानामेवं सङ्ख्येयसहस्रकाणि गत्वा ।

तत्र चापूर्वस्पर्धककरणविधिर्निष्ठिता भवति ॥४८८॥

अन्वयार्थ- (एवं) अशाप्रकारे (संखेजसहस्सगाणि) संख्यात हजार (रसठिदिखंडाण गंतूणं) अनुभागकांडक आणि स्थितिकांडक गेल्यावर (तत्थ) तेथे (अपुव्वफड्डयकरणविही) अपूर्व स्पर्धक करणाची विधी (णिड्ढिदा होदी) पूर्ण होते.

विशेषार्थ- पूर्वाक्त क्रमाने हजारो अनुभागकांडक घात झाल्यावर एक स्थितिकांडक होतो असे संख्यात हजार स्थितिकांडक झाल्यावर अश्वकर्णकरणकाळ समाप्त होतो. त्या अश्वकर्णकरणकाळामध्ये प्रत्येक समयात अपूर्व स्पर्धकांची रचना होते. अंतर्मुहूर्तमात्र अश्वकर्णकरणकाळ समाप्त झाल्यावर अपूर्व स्पर्धकांची रचनासुद्धा समाप्त होते.^१

अश्वकर्णकरणाच्या शेवटच्या समयात स्थितिबंध सांगतात -

हयकण्णकरणचरिमे संजलणाणट्टवस्सठिदिबंधो ।

वस्साणं संखेजसहस्साणि हवंति सेसाणं^२ ॥४८९॥

हयकर्णकरणचरमे सज्ज्वलनानामष्टवर्षस्थितिबन्धः ।

वर्षाणां सङ्ख्येयसहस्राणि भवन्ति शेषाणाम् ॥४८९॥

अन्वयार्थ- (हयकण्णकरणचरिमे) अश्वकर्णकरणाच्या शेवटच्या समयात (संजलणाण ठिदिबंधो) संज्वलन कषायांचा स्थितिबंध (अट्टवस्स) आठ वर्षप्रमाण होतो व (सेसाणं) शेष कर्मांचे स्थितिबंध (वस्साणं संखेजसहस्साणि) संख्यात हजार वर्षप्रमाण (हवंति) होतात.

विशेषार्थ- अश्वकर्णकरणकाळाच्या प्रथम समयात संज्वलन कषायांचा स्थितिबंध अंतर्मुहूर्त कमी (१६) सोळा वर्षप्रमाण होत होता. एक-एक स्थितिबंधापसरणामध्ये अंतर्मुहूर्त मात्र कमी होत येथे आठ वर्षप्रमाण राहतो. शेष ज्ञानावरणादी कर्मांचा स्थितिबंध प्रथम समयात

१. ज.ध.पु. १४ पृ. ३७०-३७१ २. क.पा.सुत पृ. ७९७ सू. ५७९-५८०/ज.ध.पु. १४ पृ. ३७१/ध.पु.६पृ ३७४

संख्यात हजार वर्षमात्र होत होता. एक-एक स्थितिबंधापसरणाद्वारे संख्यात पट कमी होत संख्यात हजार वर्षप्रमाणच होतो; परंतु पूर्वीपेक्षा संख्यातपट कमी होतो.

अश्वकर्णकरणाच्या शेवटच्या समयातील स्थितिसत्त्व सांगतात-

ठिदिसत्तमघादीणं असंखवस्साण होंति घादीणं ।

वस्साणं संखेजसहस्साणि हवंति णियमेणं^१ ॥४९०॥

स्थितिसत्त्वमघातिनामसङ्ख्यवर्षा भवन्ति घातिनाम् ।

वर्षाणां सङ्ख्येयसहस्राणि भवन्ति नियमेन ॥४९०॥

अन्वयार्थ- त्याच अंतिम समयात (अघादीणं ठिदिसत्तं) अघातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व असंख्यात वर्षप्रमाण (होंति) आहे. (घादीणं) घातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व (णियमेण) नियमाने (वस्साणं संखेजसहस्साणि) संख्यात हजार वर्षे (हवंति) आहे.

विशेषार्थ- अश्वकर्णकरणाच्या प्रथम समयात अघातिकर्मांचे असंख्यात वर्षे स्थितिसत्त्व होते. असंख्यात बहुभागप्रमाण संख्यात हजार स्थितिकांडकांद्वारे स्थितिसत्त्व कमी होऊन सुद्धा असंख्यात वर्षप्रमाणच राहते; परंतु पूर्वीपेक्षा असंख्यातगुणित कमी होते. प्रथम समयात चार घातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व संख्यात हजार वर्षमात्र होते. संख्यात बहुभाग प्रमाण संख्यात हजार स्थितिकांडकांद्वारे कमी होऊन सुद्धा सामान्यपणे संख्यात हजार वर्षप्रमाणच राहते. अशाप्रकारे अश्वकर्णकरणकाळ समाप्त होतो.

इति अपूर्वस्पर्धककरण-अधिकारः ॥१०॥

अपूर्व स्पर्धककरणकाळाच्या अनंतर समयापासून कृष्टिकरणकाळ आहे. ज्या करणाद्वारे कर्मांचा अनुभाग कृष अर्थात हीन केला जातो त्याला कृष्टी अशी अन्वर्थसंज्ञा आहे. ती कृष्टी दोन प्रकारची आहे - बादरकृष्टी व सूक्ष्मकृष्टी. संज्वलन कषायांचा पूर्व-अपूर्वस्पर्धकांमध्ये वीटांच्या पंक्तीप्रमाणे अनुभाग क्रमाने वाढत जातो. प्रत्येक स्पर्धकाच्या वर्गणांमध्ये एक-एक अविभागप्रतिच्छेद वाढत जातो. त्या वर्गणांच्या समूहाला स्पर्धक म्हणतात.

त्या स्पर्धकांचा अनुभाग अनंतगुणित हीन करून स्थूल खंड करतात त्यास बादरकृष्टिकरण म्हणतात. पुन्हा त्या स्थूल खंडांचा अनुभाग अनंतपट कमी करून सूक्ष्मखंड करतात त्यास सूक्ष्मकृष्टिकरण म्हणतात.

१. क.पा.सुत पृ. ७९७ सू. ५८१-५८२/ध.पु.६ पृ.३७४

त्यापैकी बादरकृष्टिकरण-काळाचे प्रमाण जाणण्याकरिता दोन गाथा सांगतात -

छक्कम्मे संछुद्धे कोहे कोहस्स वेदगद्धा जा ।
तस्स य पढमतिभागो होदि हु हयकण्णकरणद्धा ॥४९१॥

विदियतिभागो किट्टीकरणद्धा किट्टिवेदगद्धा हु ।
तदियतिभागो किट्टीकरणो हयकण्णकरणं च ॥४९२॥

षट्कर्मणि सङ्खुब्धे क्रोधे क्रोधस्य वेदकाद्धा या ।
तस्य च प्रथमत्रिभागो भवति हि हयकर्णकरणद्धा ॥४९१॥

द्वितीयत्रिभागः कृष्टिकरणद्धा कृष्टिवेदकाद्धा हि ।
तृतीयत्रिभागः कृष्टिकरणं हयकर्णकरणं च ॥४९२॥

अन्वयार्थ- (छक्कम्मे कोहे संछुद्धे) सहा नोकषायांचे क्रोधामध्ये संक्रमण झाल्यावर (जा कोहस्स वेदगद्धा) जो क्रोधाचा वेदककाळ शिल्लक आहे (तस्स य पढमतिभागो) त्याचा प्रथम त्रिभाग (हयकण्णकरणद्धा) अश्वकर्णकरणकाळ (होदि हु) आहे. (विदियतिभागो) त्याचा दुसरा त्रिभाग (किट्टीकरणद्धा) कृष्टिकरणकाळ आहे (च) आणि (तदियतिभागो) तिसरा त्रिभाग (किट्टिवेदगद्धा हु) कृष्टिवेदककाळ आहे (किट्टीकरणो हयकण्णकरणं) कृष्टिकरणकाळसुद्धा अश्वकर्णरूप आहे.

विशेषार्थ- हास्य, रती, अरती, शोक, भय, जुगुप्सा या सहा नोकषायरूप कर्म प्रकृतींचे संज्वलन क्रोधामध्ये संक्रमण होऊन नष्ट झाल्यावर जो अन्तर्मुहूर्तप्रमाण क्रोधवेदककाळ राहतो त्याचे तीन भाग होतात. ते याप्रमाणे-

क्रोधवेदककाळाला संख्याताने भागून जो बहुभाग येतो त्याचे समान तीन भाग करावेत. शिल्लक राहिलेल्या एका भागाला पुन्हा संख्याताने भागून जो बहुभाग येतो त्याला प्रथम समान त्रिभागामध्ये मिळवावे. शेष एकभागाला पुन्हा संख्याताचा भाग देऊन जो बहुभाग येतो त्याला दुसऱ्या त्रिभागामध्ये मिळवावे व शेष एकभाग तिसऱ्या त्रिभागामध्ये मिळवावा.

अंकसंदृष्टीने क्रोधवेदककाळ १०२४ व संख्यात ४ मानले.

$१०२४ \div ४ = २५६$ एकभाग, $२५६ \times ३ = ७६८$ बहुभाग. बहुभागाचे समान तीन भाग $७६८ \div ३ = २५६$. २५६, २५६, २५६ झाले. शेष एकभाग २५६ याला ४ ने भागले असता ६४

१. ज.ध.पु.१५ पृ.१ १ २ ३

एकभाग व $६४ \times ३ = १९२$ बहुभाग, या बहुभागाला प्रथम २५६ मध्ये जोडावे. शेष एकभाग ६४ याला पुन्हा ४ ने भागले की एकभाग १६, व $१६ \times ३ = ४८$ बहुभाग दुसऱ्या त्रिभागामध्ये जोडावा व शेष एकभाग १६ तिसऱ्या त्रिभागात मिळवावा.

	प्रथम त्रिभाग	द्वितीय त्रिभाग	तृतीय त्रिभाग
बहुभागाचे समान भाग	२५६	२५६	२५६
शेष एकभागाचे बहुभाग व एकभाग	१९२	४८	१६
एकूण	४४८	३०४	२७२

पहला त्रिभाग काही अधिक आहे. कारण १०२४ चा त्रिभाग ३४१ होतो. प्रथम त्रिभाग ४४८ आला आहे म्हणून तो त्रिभागापेक्षा अधिक आहे. दुसरा त्रिभाग काही कमी आहे. तिसरा त्रिभाग त्याहून कमी आहे.

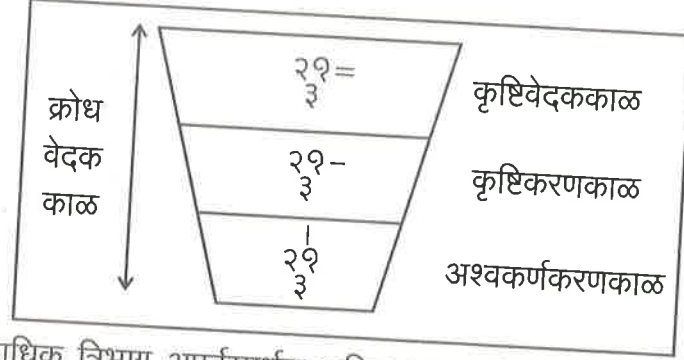
अर्थसंदृष्टीने क्रोधवेदककाळ अंतर्मुहूर्त २१ (आवलीxसंख्यात) याला संख्याताने भागून $\frac{२१}{१}$ बहुभागाचे $\frac{२१}{१}$ समान तीन भाग करण्यासाठी ३ ने भागावे व तीन ठिकाणी ठेवावे.

अवशेष एका भागाला $\frac{२१}{१}$ संख्याताने भागून $\frac{२१}{१}$ बहुभाग $\frac{२१}{१}$ प्रथम समभागामध्ये द्यावा.

पुन्हा शेष एका भागाला $\frac{२१}{१}$ संख्याताने भागून $\frac{२१}{१}$ बहुभाग $\frac{२१}{१}$ दुसऱ्या समभागामध्ये

मिळवावा. शेष एक भाग $\frac{२१}{१}$ तिसऱ्या समभागामध्ये मिळवावा.

नाव	अश्वकर्णकरणकाळ	कृष्टिकरणकाळ	कृष्टिवेदककाळ
समभाग	$\frac{२१}{१}$ १।३	$\frac{२१}{१}$ १।३	$\frac{२१}{१}$ १।३
एकभागाचा बहुभाग व शेष एकभाग	$\frac{२१}{१}$ ११	$\frac{२१}{१}$ ११	२१ १११

प्रथम साधिक त्रिभाग अपूर्वस्पर्धक सहित अश्वकर्णकरणकाळ आहे. तो पूर्वी होऊन गेला. दुसरा त्रिभाग काही कमी आहे. तो संज्वलन चारी कषायांचा कृष्टिकरणकाळ आहे. तो आता वर्तमान आहे. तिसरा त्रिभाग काही कमी आहे तो क्रोधकृष्टीचा वेदककाळ आहे तो पुढे होईल.

या कृष्टिकरण काळामध्येसुद्धा अश्वकर्णकरण होते. कारण येथे सुद्धा घोड्याच्या कानाच्या आकाराने संज्वलन कषायांचे अनुभागसत्त्व व अनुभागकांडक प्रवृत्त असते. म्हणून येथे कृष्टिकरणसहित अश्वकर्णकरण संभवते.

तेथे प्रथम समयत एक स्थितिबंधापसरण झाल्यामुळे संज्वलन चतुष्काचा अंतर्मुहूर्त कमी आठ वर्षप्रमाण स्थितिबंध होतो. कारण ३२ वर्षे स्थितिबंध झाल्यापासून अपसरणाचे प्रमाण अंतर्मुहूर्त आहे. अन्य कर्मांचा स्थितिबंध पूर्व स्थितिबंधाहून संख्यातगुणित कमी संख्यात वर्षप्रमाण होतो. एक स्थितिकांडक घात झाल्यामुळे घातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व पूर्व स्थितिसत्त्वाहून संख्यात बहुभाग मात्र कमी संख्यात हजार वर्षमात्र व तीन अघातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व पूर्व स्थितिसत्त्वाहून असंख्यात बहुभागमात्र कमी असंख्यात वर्षमात्र आहे.

पूर्वस्पर्धक, अपूर्वस्पर्धक व कृष्टिकरणाचे लक्षण-

१) अनादी संसार अवस्थेपासून अनिवृत्तिकरण गुणस्थानामध्ये अश्वकर्णकरण क्रिया प्रारंभ करण्याच्या पूर्वीपर्यन्त जी अनुभाग स्पर्धकांची रचना आहे त्यास पूर्व स्पर्धक म्हणतात.

२) संसार अवस्थेमध्ये कधीही एवढ्या कमी अनुभागयुक्त स्पर्धक प्राप्त झाले नाहीत. एवढेच नव्हे तर उपशम श्रेणीमध्ये सुद्धा प्राप्त झाले नाहीत. केवळ क्षपक श्रेणीमध्ये अश्वकर्णकरणकाळामध्येच पूर्वस्पर्धकांच्या खाली अनन्तगुणित हानिरूपाने अपवर्तित करून ज्या स्पर्धकांची रचना केली जाते त्यास अपूर्व स्पर्धक म्हणतात.

३) ज्याप्रमाणे स्पर्धकांमध्ये अनुभागाच्या अपेक्षेने क्रमवृद्धी व क्रमहानी होते त्याप्रमाणे जेथे अनुभागरचनेमध्ये क्रमवृद्धी आणि क्रमहानी नसते परन्तु उत्तरोत्तर अनन्तगुणित हानिरूपाने अनुभागाची रचना होते त्याची कृष्टिकरण संज्ञा आहे."

१. ज.ध.पु. १५ पृ. २ विशेषार्थ

कृष्टीसाठी द्रव्य कोटून घेतो ते सांगतात-

कोहादीणं सगसगपुव्वापुव्वगदफड्डयेहिंतो ।

उक्कड्डिदूण दव्वं ताणं किट्टी करेदि कमे ॥४९३॥

क्रोधादीनां स्वकस्वकपूर्वापूर्वगतस्पर्धकेभ्यः ।

अपकर्षयित्वा द्रव्यं तेषां कृष्टीः करोति क्रमेण ॥४९३॥

अन्वयार्थ- (कोहादीणं) संज्वलन क्रोधादिकांच्या (सगसगपुव्वापुव्वगदफड्डयेहिंतो) आपापल्या पूर्व व अपूर्व स्पर्धकांतून (दव्वं) द्रव्याचे (उक्कड्डिदूण) अपकर्षण करून (कमे) क्रमाने (ताणं) त्यांच्या (किट्टी) कृष्टी (करेदि) करतो.

विशेषार्थ- कृष्टिकरणाच्या प्रथम समयामध्ये क्रोधाच्या पूर्व व अपूर्वस्पर्धकरूप सर्वद्रव्याला अपकर्षण भागहाराने भाग देऊन एक भागमात्र द्रव्य ग्रहण करून क्रोधाच्या कृष्टी करतो. त्याचप्रमाणे मान, माया व लोभाच्या पूर्व अपूर्व स्पर्धकांतून द्रव्याचे अपकर्षण करून क्रमशः मान, माया व लोभाच्या सुद्धा कृष्टी करतो.

अपकर्षित द्रव्याचा विभाग सांगतात-

उक्कट्टिददव्वस्स य, पल्लासंखेज्जभागबहुभागो ।

बादरकिट्टिणिबद्धो, फड्डयगे सेसइगिभागो ॥४९४॥

अपकर्षितद्रव्यस्य च पल्याङ्ख्येयभागबहुभागः ।

बादरकृष्टिनिबद्धः स्पर्धके शेषैकभागः ॥४९४॥

अन्वयार्थ- (उक्कट्टिददव्वस्स य) अपकर्षित द्रव्याला (पल्लासंखेज्जभागबहुभागो) पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने भागून आलेला बहुभाग (बादरकिट्टिणिबद्धो) बादरकृष्टीसंबंधी आहे. (सेसइगिभागो) अवशेष एकभाग (फड्डयगे) स्पर्धकांमध्ये दिला जातो.

विशेषार्थ- दीड गुणहानी गुणित समयप्रबद्ध प्रमाण सत्त्वद्रव्य आहे ते असे $\frac{1}{2}$ याला अपकर्षण भागहाराने भागल्यावर अपकृष्ट द्रव्य येते. या $\frac{1}{2}$ अपकृष्ट द्रव्याला पल्योपमाच्या

ओ

असंख्याताच्या भागाने भागून आलेल्या बहुभागमात्र द्रव्याद्वारे व शेष एकभाग व १२ पूर्व व अपूर्व स्पर्धकांमध्ये बादर कृष्टींची रचना करतो व १२ पु विभागून देतो.

व १२
ओ प
अ

व १२ पु
ओ प
अ

संग्रह व अवयव कृष्टींची संख्या सांगतात-

किट्टीओ इगिफड्ढयवगणसंखाणणंतभागो दु ।

एकेकम्हि कसाये, तिगतिग अहवा अणंता वा ॥४९५॥

कृष्टय एकस्पर्धकवर्गणासंख्यानामनन्तभागस्तु ।

एकैकस्मिन् कषाये त्रिकत्रिकमथवा अनन्ता वा ॥४९५॥

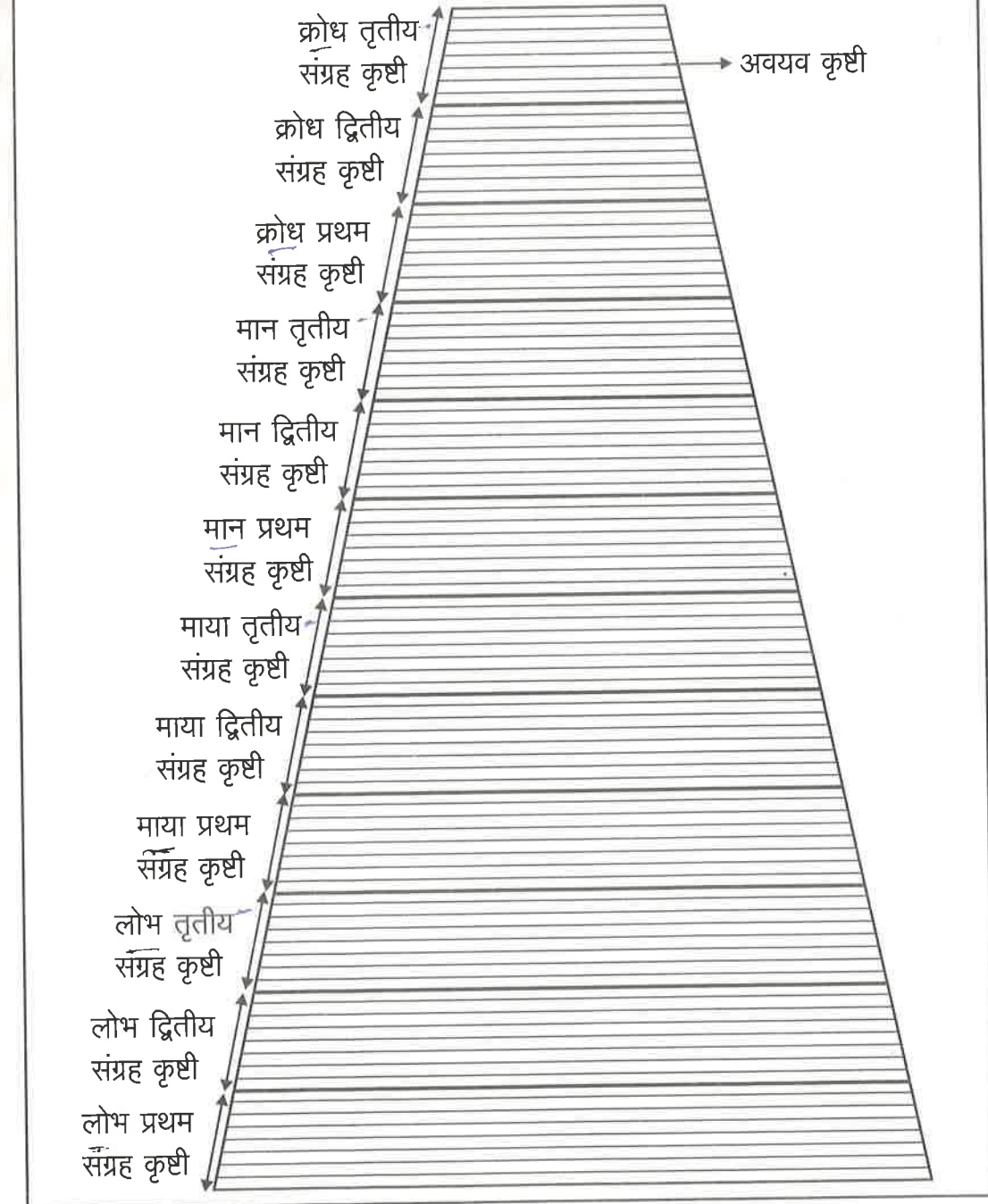
अन्वयार्थ- (किट्टीओ) कृष्टींची संख्या (इगिफड्ढयवगणसंखाणणंतभागो दु) एका स्पर्धकाच्या वर्गणासंख्येचा अनन्तावा भाग आहे. (एकेकम्हि कसाये) एकेका कषायामध्ये (तिगतिग) तीन-तीन (अहवा) अथवा (अणंता वा) अनन्त कृष्टी होतात.

विशेषार्थ- एका गुणहानीमध्ये जेवढे स्पर्धक असतात त्याच्या अनन्तपट एकेका स्पर्धकाध्ये वर्गणा असतात. एकेका वर्गणेमध्ये सिद्धराशीचा अनन्तावा भागप्रमाण अनंत वर्ग (परमाणू) असतात. वर्गणा वीटांच्या पंक्तीप्रमाणे एकावर दूसरी, तिसरी इत्यादी असतात. खालच्या वर्गणेपेक्षा वरच्या वर्गणेच्या वर्गांमध्ये एकेक अविभागप्रतिच्छेद अधिक असतो अशाप्रकारे एका स्पर्धकामध्ये जे वर्गणांचे प्रमाण आहे त्याचा अनन्तावा भागमात्र सर्व कृष्टींचे प्रमाण आहे.^१

त्यापैकी एकेका कषायामध्ये संग्रहकृष्टी तीन-तीन आहेत आणि या एकेका संग्रहकृष्टीमध्ये अंतरकृष्टी (अवयवकृष्टी) अनंत-अनंत आहेत. सर्वात खाली लोभाची प्रथम संग्रह कृष्टी आहे. त्यामध्ये अंतरकृष्टी अनन्त आहेत. अंतरकृष्टी म्हणजे जेथे समान गुणकाराने अविभागप्रतिच्छेद वाढत जातात तेथपर्यंतच्या कृष्टी. जेथे गुणकार बदलतो तेथे संग्रहकृष्टी बदलते. येथे एकेका कृष्टीवर एकेक कृष्टी आहेत परंतु प्रत्येक कृष्टीतील परमाणूंचे अविभाग प्रतिच्छेद अनंतगुणित होत जातात. लोभाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीच्यावर लोभाची दुसरी संग्रह कृष्टी आहे. त्याच्यावर लोभाची तिसरी संग्रहकृष्टी आहे. याचप्रमाणे त्याच्यावर मायेची प्रथम, द्वितीय, तृतीय, त्यावर मानाची प्रथम, द्वितीय, तृतीय, त्यावर क्रोधाची प्रथम, द्वितीय, तृतीय संग्रह कृष्टी

१. ज.ध.पु. १५ पृ. ४ / ध.पु.६ पृ.३७५

संग्रह व अवयव कृष्टींचा नकाशा

जाणाव्यात. प्रत्येक संग्रहकृष्टीमध्ये अंतरकृष्टी अनन्त आहेत. खाली वर अनुभागाच्या अपेक्षेने आहे अर्थात खालच्या कृष्टीमध्ये अनुभाग कमी असतो वरच्या कृष्टीमध्ये अनुभाग वाढत जातो.

कृष्टीमध्ये द्रव्याचा विभाग सांगतात-

अकसायकसायाणं दव्वस्स विभंजणं जहा होई ।
किट्टिस्स तहेव हवे कोहो अकसायपडिबद्धं ॥४९६॥

अकषायकषायाणां द्रव्यस्य विभञ्जनं यथा भवति ।
कृष्टेस्तथैव भवेत् क्रोधोऽकषायप्रतिबद्धः ॥४९६॥

अन्वयार्थ- (जहा) ज्याप्रमाणे (अकसायकसायाणं) अकषाय अर्थात नोकषाय व कषायांच्या (दव्वस्स) द्रव्याचे (विभंजणं) विभाजन (होई) होते. (तहेव) त्याचप्रमाणे (किट्टिस्स) कृष्टीच्या द्रव्याचे विभाजन होते. (अकसायपडिबद्धं) अकषायासंबंधी द्रव्य (कोहो) क्रोधरूप अर्थात क्रोध कृष्टीमध्ये सम्मिलित (हवे) होते.

विशेषार्थ- प्रदेशबंधाच्या विभागाद्वारे समयप्रबद्धाचे जेवढे द्रव्य चारित्रमोहाला प्राप्त होते त्यापैकी अर्धे नोकषायासंबंधी आहे व अर्धे चार कषायासंबंधी आहे. चारित्रमोहाचे द्रव्य साधिक दीड गुणहानिगुणित प्रथम वर्णामात्र असे $\frac{9}{2}$ अशाप्रकारे प्रत्येक कषायाला चारित्रमोहासंबंधी सर्वद्रव्याचा आठवा भागमात्र द्रव्य प्राप्त होते. त्यापैकी लोभाचे द्रव्य साधिक आठवा भागमात्र, मायेचे काही कमी आठवा भागमात्र, मानाचे काही कमी आठवा भागमात्र, क्रोधाचे काही कमी आठवा भागमात्र आणि यामध्ये काही कमी द्वितीय भागमात्र नोकषायाचे द्रव्य मिळविल्यावर क्रोधाचे द्रव्य पाच गुणित काही कमी आठवा भागमात्र होते.

$$\frac{9}{2} + \frac{9}{2} = \text{समच्छेद} \quad \frac{9}{2} + \frac{9 \times 8}{2 \times 8} = \frac{9+8}{2} = \frac{17}{2} \text{ क्रोधाचे द्रव्य}$$

अंतरकरणक्रिया संपन्न झाल्यावर आनुपूर्वी संक्रमण होते. त्यामुळे क्रमशः नपुंसकवेदाचे व स्त्रीवेदाचे पुरुषवेदामध्ये संक्रमण होते. त्यानंतर पुरुषवेद व सहा नोकषायांचे सर्वद्रव्य संज्वलन क्रोधामध्ये संक्रमित होते त्यामुळे नोकषायाचे सर्वद्रव्य क्रोधामध्ये सम्मिलित आहे. या आपापल्या द्रव्याला अपकर्षण भागहाराने भागल्यावर आपापल्या अपकर्षण केलेल्या द्रव्याचे प्रमाण येते.

कषाय	लोभ	माया	मान	क्रोध
अपकृष्ट	व १२	व १२	व १२	व १२
द्रव्य	८ ओ	८ । ओ	८ ओ	८ ओ

या आपापल्या अपकृष्ट द्रव्याला पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने भागून आलेले $\frac{9}{2}$ एक भागमात्र द्रव्य पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांमध्ये देण्यायोग्य आहे म्हणून ते बाजूला ठेवावे. $\frac{9}{2}$ अवशेष बहुभाग द्रव्याला $\frac{9}{2}$ (एक कमी पल्याच्या असंख्याताव्या भागरूप गुणकार व पल्याच्या असंख्याताव्या $\frac{9}{2}$ भागरूप भागहाराचे एक कमीला न मोजता अपवर्तन करावे.) $\frac{9}{2}$ पल्याच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन जो बहुभाग येतो त्याचे

तीन समान भाग करावेत एकभाग $\frac{9}{2}$ बहुभाग $\frac{9}{2}$ समान तीन भाग करण्या- $\frac{9}{2}$ $\frac{9}{2}$ $\frac{9}{2}$

साठी बहुभागाला ३ ने भागावे. $\frac{9}{2}$ आठ व तीन भागहाराचा गुणाकार केल्यावर २४ होतात. $\frac{9}{2}$ हे तीन ठिकाणी $\frac{9}{2}$ स्थापित करावे. शेष एकभाग द्रव्याला पल्याच्या $\frac{9}{2}$ असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन बहुभाग $\frac{9}{2}$ प्रथम समान भागामध्ये $\frac{9}{2}$ जोडावा. शेष एका भागाला पुन्हा पल्याच्या $\frac{9}{2}$ असंख्याताव्या भागाने

भागून आलेले बहुभाग द्रव्य $\frac{9}{2}$ द्वितीय समान भागामध्ये मिळवावे व शेष एक भाग $\frac{9}{2}$ तिसऱ्या $\frac{9}{2}$ समान भागामध्ये मिळवावा.

अशाप्रकारे साधिक त्रिभागमात्र प्रथम पुंज आपापल्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य आहे. किञ्चित कमी त्रिभागमात्र द्वितीय पुंज आपापल्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य आहे व काही कमी त्रिभागमात्र तृतीय पुंज आपापल्या तिसऱ्या संग्रहकृष्टीचे द्रव्य आहे.

नोकषायासंबंधी सर्वद्रव्य क्रोधाच्या तिसऱ्या संग्रह कृष्टीमध्ये मिळवावे. अशाप्रकारे कृष्टीसंबंधी सर्वद्रव्याला चोवीसचा भाग दिल्यावर क्रोधाच्या तृतीय कृष्टीचे द्रव्य तेरा भागमात्र व अन्य अकरा कृष्टीचे द्रव्य एक-एक भागमात्र येते.

स्थूलरूपाने कषाय व नोकषायाचे द्रव्य अर्धे-अर्धे आहे. कषायाचे द्रव्य चार कषायामध्ये विभाजित केल्यावर प्रत्येकाचे द्रव्य $\frac{9}{2} \div 4 = \frac{9}{2} \times \frac{1}{4} = \frac{9}{8}$ प्रत्येकाच्या तीन-तीन संग्रहकृष्टी

बारा संग्रहकृष्टींमध्ये हानीचा क्रम व प्रमाण

**पढमादिसंगहाओ पल्लासंखेज्जभागहीणाओ ।
कोहस्स तदीयाए अकसायाणं तु किट्टीओ ॥४९७॥**

प्रथमादिसङ्ग्रहाः पल्यासङ्ख्येयभागहीनाः ।
क्रोधस्य तृतीयायामकषायानां तु कृष्टयः ॥४९७॥

अन्वयार्थ- (पढमादिसंगहाओ) प्रथमादी बारा संग्रह कृष्टींचा आयाम (पल्लासंखेज्जभागहीणाओ) पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने घटता क्रम आहे. (अकसायाणं तु किट्टीओ) नोकषायासंबंधी कृष्टी (कोहस्स तदीयाए) क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये आहेत.

विशेषार्थ- नोकषायाच्या कृष्टी बाजूला ठेऊन विचार केला असता लोभाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये सर्वात अधिक कृष्टी आहेत, त्याहून लोभाच्या द्वितीय संग्रह कृष्टीमध्ये पल्याचा असंख्यातावा भाग कृष्टी कमी आहेत. त्याहून त्याच्याच तृतीय संग्रह कृष्टीमध्ये पल्याचा असंख्यातावा भाग कमी कृष्टी आहेत. याप्रमाणे माया, मान व क्रोधाच्या संग्रहकृष्टींमध्ये जाणावे. नोकषायाच्या द्रव्याने बनलेल्या कृष्टी क्रोधाच्या तृतीय संग्रह कृष्टीमध्ये गर्भित आहेत म्हणून तेथे सर्वात जास्त कृष्टी आहेत.

कोणत्या कषायाच्या उदयाने श्रेणी चढणाऱ्याच्या किती संग्रहकृष्टी होतात ते सांगतात -

**कोहस्स य माणस्स य मायालोभोदएण चडिदस्स ।
बारस णव छत्तिण्णि य संगहकिट्टी कमे होंति ॥४९८॥**

क्रोधस्य च मानस्य च मायालोभोदयेन चटितस्य ।
द्वादश नव षट् त्रीणि च सङ्ग्रहकृष्टयः क्रमेण भवन्ति ॥४९८॥

अन्वयार्थ- (कोहस्स य माणस्स य मायालोभोदएण चडिदस्स) क्रोधाच्या, मानाच्या, मायेच्या व लोभाच्या उदयाने श्रेणी चढलेल्या जीवाच्या (कमे) क्रमाने (बारसणव-छ-तिण्णिय) बारा, नऊ, सहा व तीन (संगहकिट्टी) संग्रहकृष्टी (होंति) होतात.

विशेषार्थ- संज्वलन क्रोधाच्या उदयसहित जो जीव क्षपकश्रेणी चढतो त्याला चारी कषायांच्या बारा संग्रहकृष्टी होतात. मानकषायाच्या उदयाने श्रेणी चढलेल्या जीवाच्या

कृष्टिकरणकाळापूर्वीच क्रोधाचा संक्रमणाद्वारे क्षय झाल्यामुळे संज्वलन क्रोधाच्या संग्रहकृष्टी होत नाहीत. शेष तीन कषायांच्या तीन-तीन अशा एकूण नऊ संग्रहकृष्टी होतात. माया कषायाच्या उदयसहित श्रेणी चढलेल्या जीवाच्या क्रोध व मानकषायाचा कृष्टिकरणकाळापूर्वीच क्षय झाल्यामुळे क्रोध व मानकषायाच्या संग्रहकृष्टी होत नाहीत. शेष दोन कषायांच्या सहा संग्रहकृष्टी होतात. लोभकषायाच्या उदयसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाच्या क्रोध, मान, व माया कषायाचा कृष्टिकरणकाळापूर्वीच क्षय होतो म्हणून केवळ लोभकषायाच्याच तीन संग्रहकृष्टी होतात. जेवढ्या संग्रहकृष्टी होतात तेवढ्यामध्येच कृष्टिप्रमाणाचा विभाग यथायोग्य जाणावा.^१

अंतरकृष्टींची संख्या व त्यांचा क्रम सांगतात-

**संगहगे एक्केक्के अंतरकिट्टी हवदि हु अणंता ।
लोभादि अणंतगुणा कोहादि अणंतगुणहीणा ॥४९९॥**

संग्रहके एकैकस्मिन् अन्तरकृष्टिर्भवति ह्यानन्ता ।
लोभादावनन्तगुणा क्रोधादावनन्तगुणहीना ॥४९९॥

अन्वयार्थ- (एक्केक्के) एकेका (संगहगे) संग्रह कृष्टीमध्ये (अंतरकिट्टी) अंतरकृष्टी (अवान्तर कृष्टी) (हु अणंता) वास्तविक अनन्त (हवदि) आहेत. त्यांच्यामध्ये (लोभादि अणंतगुणा) लोभापासून क्रमाने अनन्तपट व (कोहादि अणंतगुणहीणा) क्रोधापासून अनन्तपट हीन अनुभाग आहे.

विशेषार्थ- क्रोध, मान, माया व लोभ या चार कषायांच्या प्रत्येकाच्या तीन-तीन संग्रहकृष्टी होतात. अशाप्रकारे एकूण १२ संग्रहकृष्टी होतात. यापैकी एकेका संग्रहकृष्टीमध्ये अवान्तरकृष्टी अभव्याहून अनन्तपट व सिद्धांच्या अनन्तावा भागप्रमाण अनन्त होतात. या कृष्टींच्या मधील अन्तरसुद्धा अनन्त आहे. एकेका संग्रहकृष्टीमधील अवान्तर कृष्टींच्या अन्तरास 'कृष्टि-अन्तर' हे नाव आहे. संग्रहकृष्टीच्या अकरा अन्तरालामध्ये रचलेल्या कृष्टींच्या अंतरास 'संग्रहकृष्टि-अन्तर' असे नाव आहे. यापैकी कृष्ट्यन्तराच्या गुणकाराला 'स्वस्थान गुणकार' व संग्रहकृष्ट्यन्तराच्या गुणकाराला 'परस्थान गुणकार' असे नाव आहे.^२

लोभ कषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये अनुभाग सर्वात कमी आहे. त्याहून वरच्या कृष्टीमध्ये अनुभाग अनन्तपट आहे. अशाप्रकारे अनन्तपट क्रम क्रोध कषायाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंतकृष्टीपर्यन्त जाणावा. हे कथन अनुलोमाच्या अपेक्षेने आहे. विलोमाच्या

अपेक्षेने क्रोध कषायाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या शेवटच्या कृष्टीमध्ये अनुभाग सर्वात अधिक आहे. त्याहून त्याच्या द्विचरम (शेवटून दुसऱ्या) कृष्टीमध्ये अनन्तपट कमी अनुभाग आहे. अशाप्रकारे खाली खाली लोभ कषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या प्रथम कृष्टीपर्यन्त अनन्तपट हीनक्रमाने अनुभाग जाणावा.

वरील गाथेचे स्पष्ट प्ररूपण करण्याकरिता पुढील गाथा सांगतात-

लोभादी कोहोत्ति य सद्गुणंतरमणंतगुणितदकमं ।

ततो बादरसंगहकिष्टी अंतरमणंतगुणितदकमं ॥५००॥

लोभादितः क्रोधान्तं च स्वस्थानान्तरमनन्तगुणितक्रमम् ।

ततो बादरसङ्ग्रहकृष्टेरन्तरमनन्तगुणितक्रमम् ॥५००॥

अन्वयार्थ- (लोभादी कोहोत्ति य) लोभापासून क्रोधापर्यन्त (सद्गुणंतरं) स्वस्थान अंतर (अणंतगुणितदकमं) क्रमाने अनन्तगुणित आहे. (ततो) त्या स्वस्थान अंतराहून (बादरसंगहकिष्टी अंतरं) बादर संग्रह कृष्टीचे अन्तर (अणंतगुणितदकमं) अनंतपट क्रमरूप आहे.

विशेषार्थ- प्रत्येक बादर संग्रहकृष्टीमध्ये अवयवकृष्टी सिद्धराशीचा अनन्तावा भागप्रमाण आहेत व त्यातील अन्तराल एक कमी कृष्टिप्रमाण आहेत. कारण दोन कृष्टींच्या मध्ये अन्तराल एक असतो. तीन कृष्टींच्यामध्ये अंतराल दोन असतात अशाप्रकारे विवक्षित कृष्टिप्रमाणामध्ये अन्तराल एक कमी त्या कृष्टिप्रमाण आहेत. येथे कारणामध्ये कार्याचा उपचार करून अन्तराच्या उत्पत्तीला कारणभूत गुणकाराला अंतर म्हणतात. येथे कृष्टीमधील गुणकाराला कृष्ट्यंतर म्हणतात. खालच्या व वरच्या संग्रहकृष्टीमध्ये ११ अन्तराल आहेत. कारण एकूण बारा संग्रहकृष्टी आहेत. म्हणून एक कमी अन्तरालाचे प्रमाण जाहे याला संग्रहकृष्ट्यन्तर म्हणतात. भावार्थ हा आहे की जेवढे अंतराल आहेत, तेवढ्या वेळा गुणकार आहेत. एकाच संग्रहकृष्टीमध्ये खालच्या अंतर कृष्टीहून वरच्या अंतरकृष्टीमध्ये जो गुणकार आहे. त्याला स्वस्थान गुणकार (कृष्ट्यन्तर) म्हणतात. तसेच खालच्या संग्रहकृष्टीच्या शेवटच्या अंतरकृष्टीहून अन्य वरच्या संग्रहकृष्टीच्या प्रथम अंतरकृष्टीमध्ये जो गुणकार आहे त्याला परस्थान गुणकार म्हणतात.

आता कृष्ट्यन्तर आणि संग्रहकृष्ट्यन्तराचे अल्पबहुत्व स्पष्टरूपाने सांगण्याकरिता अंकसंदृष्टीद्वारे कथन करतात. येथे अनन्ताची संदृष्टी दोन (२) व एका संग्रहकृष्टीमध्ये अवयव कृष्टीचे प्रमाण चार (४) मानले. सर्वप्रथम लोभ कषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमधील जघन्य कृष्टीला

१. क.पा.सुत पृ. ७९९ सू. ६१४-६४२ / ध.पु.६ पृ. ३७८ / ज.ध.पु. १५ पृ. १०

स्थापित करून त्याला अनन्तरूप गुणकाराने गुणले असता त्याच्या दुसऱ्या कृष्टीचे (कृष्टीच्या अनुभागाचे) प्रमाण येते. या गुणकाराला जघन्य कृष्ट्यन्तर म्हणतात. त्याची संदृष्टी दोन (२) आहे. दुसऱ्या कृष्टीला ज्या गुणकाराने गुणल्यावर तिसऱ्या कृष्टीचे प्रमाण येते त्या गुणकाराला द्वितीय कृष्ट्यन्तर म्हणतात. हे प्रमाण जघन्य कृष्ट्यन्तराहून अनन्तपट आहे त्याची संदृष्टी '४' आहे. अशाप्रकारे क्रमाने तृतीयादी कृष्ट्यन्तर अनन्तपट-अनन्तपट होत जाते. ज्या गुणकाराने द्विचरमकृष्टीला गुणल्यावर चरमकृष्टी येते तो अन्तिम गुणकार द्विचरम गुणकाराहून अनन्तपट आहे. त्याची संदृष्टी आठ '८' आहे. प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीला ज्या गुणकाराने गुणल्यावर द्वितीय संग्रहकृष्टीची प्रथम कृष्टी येते तो परस्थान गुणकार आहे. तो सर्व स्वस्थान गुणकाराहून अनन्तपट आहे म्हणून त्याला सोडून द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या प्रथम कृष्टीला ज्या गुणकाराने गुणल्यावर त्या द्वितीय संग्रहकृष्टीची दुसरी कृष्टी होते तो प्रथम गुणकार पाठीमागच्या अन्तिम गुणकाराहून अनन्तपट आहे त्याची संदृष्टी सोळा (१६). अशाप्रकारे मधले परस्थान गुणकार सोडून एकेका कृष्टीच्या प्रति गुणकाराचे प्रमाण अनन्तपट जाणावे.

कृष्टीचे जेवढे प्रमाण आहे त्यामध्ये एक कमी केले तर अंतरालाचे प्रमाण येते. त्यापैकी अकरा (११) परस्थान गुणकार आहेत आणि एक जघन्य गुणकार आहे. अशाप्रकारे कृष्टीच्या प्रमाणातून १३ कमी केल्यावर जेवढे प्रमाण राहते तेवढ्या वेळा जघन्य गुणकाराला अनन्ताने गुणल्यावर जो गुणकार येतो त्याने क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या द्विचरमकृष्टीला गुणल्यावर त्याच्या अंतिम कृष्टीचे प्रमाण येते.

अंकसंदृष्टीने (४८) अड्डेचाळीस कृष्टीमधून तेरा (१३) कमी केल्यावर पस्तीस राहते. म्हणून पस्तीस वेळा दोनला दोनने गुणल्यावर सोळा गुणित बादाल (१६×४२=) प्रमाण येते. हा अन्तिम स्वस्थान गुणकार आहे. याहून प्रथम परस्थान गुणकार अनन्तपट आहे.

लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अन्तिम कृष्टीला ज्या गुणकाराने गुणल्यावर द्वितीय संग्रहकृष्टीची प्रथम कृष्टी येते तो परस्थान गुणकार पूर्वोक्त अंतिम स्वस्थान गुणकाराहून अनन्तपट आहे. त्याची संदृष्टी (३२×४२=) बत्तीस गुणित बादाल. लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीला ज्या गुणकाराने गुणल्यावर लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीची प्रथम कृष्टी येते तो दुसरा परस्थान गुणकार पूर्वोक्त प्रथम परस्थान गुणकाराहून अनन्तपट आहे त्याची संदृष्टी बादाल गुणित चौसष्ट (४२=×६४)

त्याचप्रमाणे लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीला ज्या गुणकाराने गुणल्यावर माया कषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीची प्रथम कृष्टी येते तो परस्थान गुणकार पूर्वोक्त द्वितीय परस्थान गुणकाराहून अनन्तपट आहे. त्याची संदृष्टी (४२=×१२८). अशाप्रकारे अकरा परस्थान गुणकारांना अनन्ताने गुणित गेल्यावर क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीला ज्या

गुणकाराने गुणल्यावर क्रोधाच्या तिसऱ्या संग्रहकृष्टीची प्रथम कृष्टी येते त्या गुणकाराचे प्रमाण येते. अंकसंदृष्टीने अकरा परस्थान गुणकारांना दुप्पट दुप्पट केल्यावर बत्तीस हजार सातशे अडसष्ट गुणित बादाल ($४२ = \times ३३२७६८$) प्रमाण येते. याहून अनन्तपट गुणकाराने क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीला गुणले असता लोभाच्या अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या अविभाग प्रतिच्छेदांचे प्रमाण येते. तो गुणकार अंकसंदृष्टीने बादाल गुणित पण्टी ($४२ = \times ६५ =$) जाणावा.

नाव	लोभ	माया	मान	क्रोध
तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये स्वस्थान गुणकार	५१२ (९) २५६ (८) १२८ (७)	६५ = ४ (१८) ६५ = २ (१७) ६५ = १ (१६)	६५ = २०४८ (२७) ६५ = १०२४ (२६) ६५ = ५१२ (२५)	४२ = १६ (३६) ४२ = ८ (३५) ४२ = ४ (३४)
परस्थान गुणकार	$\frac{४२=६४}{३८}$	$\frac{४२=५१२}{४९}$	$\frac{४२=४०९६}{४४}$	$\frac{४२=३२७६८}{४७}$
द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये स्वस्थान गुणकार	६४ (६) ३२ (५) १६ (४)	३२७६८ (१५) १६३८४ (१४) ८१९२ (१३)	६५=२५६(२४) ६५=१२८(२३) ६५=६४(२२)	४२=२ (३३) ४२=१ (३२) ६५=३२७६८(३१)
परस्थान गुणकार	$\frac{४२=३२}{(३७)}$	$\frac{४२=२५६}{(४०)}$	$\frac{४२=२०४८}{(४३)}$	$\frac{४२=१६३८४}{(४६)}$
प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये स्वस्थान गुणकार	८ (३) ४ (२) २ (१)	४०९६ (१२) २०४८ (११) १०२४ (१०)	६५ = ३२ (२१) ६५ = १६ (२०) ६५ = ८ (१९)	६५ = १६३८४ (३०) ६५ = ८१९२ (२९) ६५ = ४०९६ (२८)
परस्थान गुणकार	जघन्य कृष्टी	$\frac{४२=१२८}{(३९)}$	$\frac{४२=१०२४}{(४२)}$	$\frac{४२=८१९२}{(४५)}$

हे गुणकारांचे यंत्र आहे. तेथे पण्टी (६५५३६) ची संदृष्टी ६५ = अशी व बादाल (४२९४९६७२९६) ची संदृष्टी ४२ = अशी आहे. याच्यापुढे जेवढा अंक असेल तेवढ्याचा गुणकार जाणावा.

याचा भाव असा आहे - अंकसंदृष्टीने लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये जो अनुभाग आहे त्याहून दुप्पट अनुभाग द्वितीय कृष्टीमध्ये, त्याहून चौप्पट तृतीय कृष्टीमध्ये, त्याहून आठपट अंतिम कृष्टीमध्ये आहे. त्याहून बत्तीस पट बादालाने गुणित लोभाच्या द्वितीय संग्रह कृष्टीच्या प्रथम कृष्टीमध्ये अनुभाग आहे. यापूर्वी अन्यप्रकाराचा गुणकार होता म्हणून तेथपर्यंत प्रथम संग्रहकृष्टी सांगितली. येथून अन्यप्रकाराचा गुणकार झाला म्हणून येथून द्वितीय संग्रहकृष्टी सांगितली. अशाप्रकारे शेवटपर्यंत जाणावे. अशाच प्रकारे वास्तविक कथन जाणावे. दोनच्या जागी अनंत व चार (४) अंतरकृष्टीच्या जागी अनंत जाणावे. अशाप्रकारे अनुभागाच्या अविभाग-प्रतिच्छेदांच्या अपेक्षेने कृष्टीचे कथन जाणावे.

लोभाच्या जघन्य कृष्टीपासून क्रोधाच्या उत्कृष्ट कृष्टीपर्यन्त देयद्रव्याचा क्रम सांगतात-

लोहस्स अवरकिट्टीगदव्वादो क्रोधजेडुकिट्टिस्स ।
दव्वोत्ति य हीणकमं देदि अणंतेण भागेण ॥५०१॥

लोभस्यावरकृष्टिगद्रव्यात् क्रोधज्येष्ठकृष्टेः ।

द्रव्यान्तं च हीनक्रमं दीयतेऽनन्तेन भागेन ॥५०१॥

अन्वयार्थ- (लोहस्स अवरकिट्टीगदव्वादो) लोभाच्या जघन्य कृष्टीच्या द्रव्यापासून (क्रोधजेडुकिट्टिस्स दव्वोत्ति) क्रोधाच्या उत्कृष्ट कृष्टीच्या द्रव्यापर्यन्त (अणंतेण भागेण) अनन्ताव्या भागाने (हीणकमं) क्रमाने कमी कमी द्रव्य (देदि) देतो.

विशेषार्थ- प्रथम समयवर्ती कृष्टिकारक पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांतून असंख्याताव्या भागाचे अपकर्षण करतो. पुन्हा अपकर्षित द्रव्याच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण द्रव्याला कृष्टीमध्ये देतो. येथे कृष्टीमध्ये देण्यायोग्य द्रव्य सर्वधन आहे. येथे गच्छ म्हणजे कृष्टीचे प्रमाण आहे.

सर्वधन = मध्यमधन $\frac{१२}{४}$ अंकसंदृष्टीने कृष्टीचे प्रमाण ४८ व सर्वधन १३९२० मानले. दोन गच्छ $\frac{१२}{४}$ गुणहानीचे प्रमाण ९६. $१३९२० \div ४८ = २९०$ मध्यमधन

$$\frac{\text{मध्यमधन}}{\text{दोन गुणहानि} - (\text{कृष्ट्यायाम} - १)} = \text{चय} = \frac{१२}{४} \frac{१२}{१६ - ४}$$

$$\text{अंकसंदृष्टी} \frac{२९०}{९६ - ४७} = \frac{२९०}{९६ \times २ - ४७} = \frac{२९०}{१९२ - ४७} = \frac{२९०}{१४५} = २९० \times \frac{२}{१४५} = ४ \text{ चय}$$

$$\text{चय} \times \text{दोन गुणहानी} = \text{प्रथम कृष्टीचे द्रव्य} = \frac{१२}{४} \frac{१२}{१६ - ४}$$

$$४ \times ९६ = ३८४ = \text{प्रथम कृष्टीचे द्रव्य}$$

एवढे द्रव्य लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये देतो. याच्या पुढे द्वितीयादी कृष्टीपासून क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीपर्यन्त एक एक चय घटत्या क्रमाने द्रव्य देतो. ते अनंताचा भाग घटत्या क्रमाने सहित आहे. पूर्वकृष्टीच्या द्रव्याला अनंताचा भाग देऊन जो एक भाग येतो तेवढे कमी वरच्या कृष्टीच्या द्रव्याचे प्रमाण आहे.

कृष्टिचरना

मानलेले प्रमाण संग्रहकृष्टी १२, अंतरकृष्टी ४, एकूण कृष्टी ४८, म्हणून पद ४८, दोन गुणहानी ९६, सर्वधन १३९२०, चय ४

कृष्टिक्रमांक	द्रव्यप्रमाण
४८	१९६
४७	२००
४६	२०४
४५	२०८
४४	२१२
४३	२१६
४२	२२०
४१	२२४
४०	२२८
३९	२३२
३८	२३६
३७	२४०
३६	२४४
३५	२४८
३४	२५२
३३	२५६
३२	२६०
३१	२६४
३०	२६८
२९	२७२
२८	२७६
२७	२८०
२६	२८४
२५	२८८
२४	२९२
२३	२९६
२२	३००
२१	३०४
२०	३०८
१९	३१२
१८	३१६
१७	३२०
१६	३२४
१५	३२८
१४	३३२
१३	३३६
१२	३४०
११	३४४
१०	३४८
९	३५२
८	३५६
७	३६०
६	३६४
५	३६८
४	३७२
३	३७६
२	३८०
१	३८४

क्रोध तृतीय १२
क्रोध द्वितीय ११
क्रोध प्रथम १०
मान तृतीय ९
मान द्वितीय ८
मान प्रथम ७
माया तृतीय ६
माया द्वितीय ५
माया प्रथम ४
लोभ तृतीय ३
लोभ द्वितीय २
लोभ प्रथम १

लोभस्स अवरकिट्टिगदव्वादो कोधजेट्टकिट्टिस्स ।
दव्वं तु होदि हीणं अणंतभागेण जोगेण ॥५०२॥

लोभस्यावरकृष्टिगद्रव्यतः क्रोधज्येष्ठकृष्टेः ।

द्रव्यं तु भवति हीनमनन्तभागेण योगेन ॥५०२॥

अन्वयार्थ- (लोभस्स अवरकिट्टिगदव्वादो) लोभाच्या जघन्य कृष्टीच्या द्रव्याहून (कोधजेट्टकिट्टिस्स) क्रोधाच्या उत्कृष्ट कृष्टीचे (दव्वं तु) द्रव्य (अणंतभागेण जोगेण) अनन्ताव्या भागाने (हीणं) कमी (होदि) आहे.

विशेषार्थ- लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीसंबंधी जघन्य कृष्टीच्या द्रव्याहून क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीचे द्रव्य एक कमी कृष्टिप्रमाण मात्र चयांनी हीन आहे. अर्थात अनन्ताव्या भागाने कमी आहे.

प्रथम कृष्टीचे द्रव्य - $\{(कृष्टिसंख्या-१)\} \times चय = अंतिम कृष्टीचे द्रव्य$

$$३८४ - (४७ \times ४) = ३८४ - १८८ = १९६ अंतिम कृष्टीचे द्रव्य$$

अर्थसंदृष्टी

व १२ १६	१८	व १२ ४	१८	व १२ १६-४	१८
ओ ४ १६-४	१८	ओ ४ १६-४	१८	ओ ४ १६-४	१८
ख ख २		ख ख २		ख ख २	

(दोन्हीमधील समान संख्या ठेवून शेष दोन गुणहानिमात्र गुणकारातून ऋणराशीचा एक कमी कृष्टिप्रमाण गुणकार वजा केला.)

सर्व कृष्टींचे प्रमाण एका स्पर्धकाच्या वर्गणाशलाकेचा अनंतावा भागमात्र आहे म्हणून एक कमी एवढे चय कमी झाल्यावर लोभाच्या जघन्य कृष्टीच्या द्रव्याचा अनंतावा भागमात्रच द्रव्य कमी झाले.

पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांमध्ये जे देण्यायोग्य द्रव्य सांगितले होते त्याला साधिक दीड गुणहानीचा भाग दिल्यावर अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेमध्ये देण्यायोग्य द्रव्याचे प्रमाण येते. हे द्रव्य क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याचा असंख्यातावा भागमात्र आहे. त्याहून त्याच्या द्वितीय वर्गणेपासून पूर्व स्पर्धकांच्या अंतिम वर्गणेपर्यंतच्या वर्गणांमध्ये चयहीनक्रमाने द्रव्य दिले जाते. अशाप्रकारे कृष्टिकारकाच्या प्रथम समयाचे निरूपण जाणावे.

आगास प्रतीमध्ये 'हीणं असंखभागेण जोगेण' असा पाठ होता तो बदलून 'हीणं अणंतभागेण जोगेण' असा पाठ कषायपाहुड सुत्त पृ ८०१ सूत्र ६४८ च्या आधाराने सुधारला आहे.

कृष्टिकरणाच्या द्वितीयादी समयांमध्ये नवीन कृष्टींची रचना सांगतात-

पडिसमयमसंखगुणं क्रमेण उक्कट्टिदूण दव्वं खु ।
संगहेट्टापासे अपुव्वकिट्टी करेदी हु ॥५०३॥

प्रतिसमयमसंखगुणं क्रमेणापकृष्य द्रव्यं खलु ।
सङ्ग्रहाधस्तनपार्श्वेऽपूर्वकृष्टीः करोति हि ॥५०३॥

अन्वयार्थ- (पडिसमयं) प्रत्येक समयाला पूर्वीपेक्षा (क्रमेण) क्रमाने (असंखगुणं दव्वं खु उक्कट्टिदूण) असंख्यातपट द्रव्याचे अपकर्षण करून (संगहेट्टापासे) संग्रहकृष्टीच्या खाली व पार्श्वभागामध्ये (हु अपुव्वकिट्टी) खरोखर अपूर्वकृष्टी (करेदी) करतो.

विशेषार्थ- कृष्टिकरण काळामध्ये प्रतिसमय अनन्तपट विशुद्धी वाढत राहिल्यामुळे प्रथम समयात अपकर्षित केलेल्या द्रव्याहून द्वितीयादी समयांमध्ये असंख्यातपट-असंख्यातपट द्रव्याचे अपकर्षण करून नवीन अपूर्व कृष्टींची रचना करतो. अपूर्व कृष्टींची रचना दोन प्रकारे करतो - १) अधस्तनकृष्टी व २) पार्श्वकृष्टी.

पूर्व समयात बारा संग्रहकृष्टींची रचना झाली त्या बारा संग्रहकृष्टींच्या जघन्य कृष्टीच्या खाली त्याहून अनन्तपट घटता अनुभागयुक्त नवीन अपूर्व कृष्टींची रचना करतो त्यांचे नाव अधस्तनकृष्टी आहे. तसेच पूर्व समयात केलेल्या कृष्टींच्या समान शक्तियुक्त त्यांच्याजवळ काही कृष्टींची रचना करतो त्यांना पार्श्वकृष्टी म्हणतात. अर्थात स्पर्धकगत काही अपकृष्ट परमाणूंना पूर्व समयात केलेल्या कृष्टींमध्ये देतो अर्थात त्या शक्तियुक्त करतो

द्वितीय समयात केलेल्या अपूर्व कृष्टींचे प्रमाण व द्रव्य देण्याचे विधान सांगतात -

हेट्टा असंखभागं फासे वित्थारदो असंखगुणं ।
मज्झिमखंडं उभयं दव्वविसेसे हवे फासे ॥५०४॥

अधस्तनमसंख्यभागं पार्श्वे विस्तारतोऽसंखगुणम् ।
मध्यमखण्डमुभयं द्रव्यविशेषे भवेत् पार्श्वे ॥५०४॥

अन्वयार्थ- (हेट्टा) संग्रहकृष्टींच्या खाली केलेल्या कृष्टी (असंखभागं) सर्व कृष्टींच्या असंख्यातावा भागमात्र आहेत व (फासे) पार्श्वभागामध्ये केलेल्या कृष्टींचे प्रमाण (वित्थारदो) विस्ताराच्या अपेक्षेने (असंखगुणं) असंख्यातपट आहे. (फासे) पार्श्वकृष्टींमध्ये (मज्झिमखंडं)

मध्यमखण्ड व (उभयं दव्वविसेसे) उभयद्रव्यविशेष (हवे) आहे.

विशेषार्थ- अधस्तन अपूर्व कृष्टींचे प्रमाण प्रथम समयात निर्वर्तित कृष्टींच्या असंख्यातावा भागमात्र आहे. प्रथम समयात केलेल्या कृष्टींमध्ये यथायोग्य पल्योपमाच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग दिल्यावर जे प्रमाण येते तेवढ्या अपूर्व कृष्टी दुसऱ्या समयात होतात. दुसऱ्या समयात अपकर्षित केलेल्या द्रव्याचा असंख्यातावा भाग द्रव्य अपूर्व कृष्टींमध्ये देऊन शेष बहुभाग द्रव्य पूर्वकृष्टी व पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांमध्ये देतो.^१ अशाप्रकारे एकेका संग्रहकृष्टीच्या खाली अपूर्व कृष्टींना करतो.

संज्वलन क्रोधाच्या पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांमधून प्रदेशांचे अपकर्षण करून क्रोधाच्या तीन संग्रह कृष्टींच्या खाली पूर्वकृष्टींच्या असंख्यातावा भागप्रमाण अपूर्व कृष्टी द्वितीय समयात रचतो. अशाचप्रकारे संज्वलन मान, माया व लोभ कषायाच्या आपापल्या स्पर्धकांमधून प्रदेशांचे अपकर्षण करून आपापल्या संग्रहकृष्टींच्या खाली प्रथम समयात रचलेल्या कृष्टींच्या असंख्यातावा भागप्रमाण अपूर्व कृष्टींना दुसऱ्या समयात रचतो. अशाप्रकारे १२ संग्रह कृष्टीसंबंधी प्रत्येकाच्या जघन्य कृष्टीच्या खाली द्वितीय समयात अपूर्व कृष्टींची रचना होते.^२

प्रथम समयात केलेल्या कृष्टींच्या प्रमाणाला असंख्यातपट अपकर्षण भागहाराचा भाग दिला असता दुसऱ्या समयात नवीन केलेल्या कृष्टींचे प्रमाण येते. तसेच प्रथम समयात द्रव्यामध्ये जो अपकर्षण भागहाराचा भाग दिला होता त्या ठिकाणी अपकर्षण भागहाराच्या असंख्याताव्या भागमात्र भागहाराचा भाग दिला असता अपकर्षण केलेल्या द्रव्याचे प्रमाण येते.

दुसऱ्या समयात कृष्टी व द्रव्याचे प्रमाण.

नाम	लोभ			माया		
	प्रथम	द्वितीय	तृतीय	प्रथम	द्वितीय	तृतीय
संग्रहकृष्टी	४	४	४	४-	४-	४-
कृष्टींचे प्रमाण	ख२४ ओ४	ख२४ ओ४	ख२४ ओ४	ख२४ ओ४	ख२४ ओ४	ख२४ ओ४
द्रव्य	व १२ ओ २४ ४	व १२ ओ २४ ४	व १२ ओ २४ ४	व १२- ओ २४ ४	व १२- ओ २४ ४	व १२- ओ २४ ४

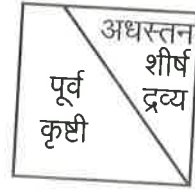
नाम	मान			क्रोध		
	प्रथम	द्वितीय	तृतीय	प्रथम	द्वितीय	तृतीय
संग्रहकृष्टी	४=	४=	४=	४=	४=	४=१९३
कृष्टीचे प्रमाण	ख२४ ओ॥	ख२४ ओ॥	ख२४ ओ॥	ख२४ ओ॥	ख२४ ओ॥	ख२४ ओ॥
द्रव्य	व १२= ओ २४	व १२= ओ २४	व १२= ओ २४	व १२= ओ २४	व १२= ओ २४	व १२=१९३ ओ २४

पार्श्वभागात केलेल्या कृष्टीचे प्रमाण खाली केलेल्या कृष्टीहून असंख्यातपट आहे. द्वितीय समयातील अपकृष्ट द्रव्यामधून जेवढे कृष्टीसंबंधी द्रव्य आहे त्यामध्ये चार विभाग करावेत. - १) अधस्तन शीर्षद्रव्य २) अधस्तन कृष्टिद्रव्य ३) उभयद्रव्यविशेष ४) मध्यमखंडद्रव्य.

अधस्तनशीर्षादीचे स्वरूप उपशमचारित्राधिकारामध्ये सूक्ष्मकृष्टीचे वर्णन करताना गा. २८७-२८९ मध्ये विस्ताराने केले आहे तेथून जाणून घ्यावे. येथेसुद्धा काही सांगतात -

१) अधस्तनशीर्षविशेष द्रव्य-

पूर्व समयामध्ये केलेल्या कृष्टीमध्ये प्रथम कृष्टीपासून चय घटता क्रम आहे. तेथे सर्व पूर्वकृष्टींना प्रथम कृष्टीच्या समान करण्याकरिता जेथे जेवढे द्रव्य कमी आहे तेथे तेवढे द्रव्य दिले जाते त्या दिलेल्या सर्व द्रव्याला अधस्तनशीर्षविशेषद्रव्य म्हणतात.

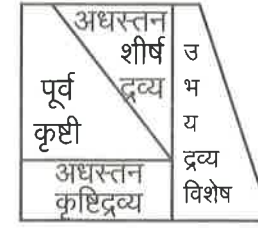
२) अधस्तनकृष्टिद्रव्य-

दुसऱ्यात समयात केलेल्या खालच्या अपूर्वकृष्टींना पूर्वकृष्टीच्या प्रथम कृष्टिसमान करण्याकरिता जे द्रव्य दिले जाते त्याला अधस्तनकृष्टिद्रव्य म्हणतात.

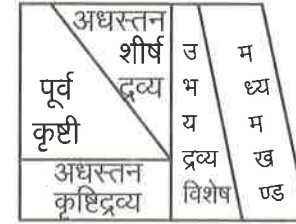
३) उभयद्रव्यविशेष द्रव्य-

पूर्व-अपूर्व कृष्टीमध्ये प्रथम कृष्टीपासून अंतिम कृष्टीपर्यंत विशेष हीन क्रम करण्याकरिता (गोपुच्छाकार करण्याकरिता) जे द्रव्य पूर्व-अपूर्व कृष्टीमध्ये दिले जाते त्यास उभयद्रव्यविशेषद्रव्य म्हणतात.

४) मध्यमखंडद्रव्य-

कृष्टीमध्ये देण्यायोग्य द्रव्यातून उपर्युक्त तीन द्रव्य वजा केल्यावर जे द्रव्य शिल्लक राहते त्याला सर्व पूर्व-अपूर्व कृष्टीमध्ये समानरूप दिले जाते त्यास मध्यमखंडद्रव्य म्हणतात.

संग्रहकृष्टीच्या पार्श्ववर्ती कृष्टीमध्ये अधस्तनशीर्ष विशेष, उभयद्रव्यविशेष व मध्यमखंडरूप तीन प्रकारचे द्रव्य दिले जाते आणि संग्रहकृष्टीच्या खाली ज्या नवीन कृष्टी केल्या जातात त्यामध्ये अधस्तनकृष्टी, उभयद्रव्यविशेष व मध्यमखंडरूप तीन प्रकारचे द्रव्य दिले जाते. याचे विशेष स्पष्टीकरण -

क्रोध, मान, माया व लोभाच्या पूर्व-अपूर्व स्पर्धकासंबंधी द्रव्यातून प्रथम समयात अपकर्षण केलेल्या द्रव्यापेक्षा असंख्यातपट द्रव्याचे अपकर्षण करतो. त्यापैकी सर्वद्रव्याला आठचा भाग देऊन एक-एक भागमात्र लोभ, माया, मानाचे आणि पाच भागमात्र क्रोधाचे द्रव्य यथासंभव साधिक व काही कमी जाणावे. याला पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने भागून एक भागमात्र द्रव्य पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांमध्ये द्यावे. तो एकभाग बाजूला ठेऊन शेष बहुभाग द्रव्याचे बारा संग्रहकृष्टीमध्ये विभाग केल्यावर सर्वद्रव्याला चोविसाचा भाग देऊन अकरा संग्रहकृष्टीचे एक-एक भागमात्र आणि क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे तेरा भागमात्र द्रव्य होते. येथे लोभाच्या संग्रहकृष्टीमध्ये साधिक व शेष संग्रहकृष्टीमध्ये किंचित न्यूनपणा जाणावा.

अधस्तनशीर्षादी चार प्रकारच्या द्रव्याचे प्रमाण-

प्रथम समयामध्ये अंतिम कृष्टीपासून प्रत्येक कृष्टीमध्ये जेवढे द्रव्य वाढले तो एक विशेष

(चय) होय. त्याचे प्रमाण पूर्वी सांगितले आहे. चयाचे जे प्रमाण आहे तेच आदी (प्रथम संख्या) आहे. एक-एक चयाचे प्रमाण वाढत गेले म्हणून तेच उत्तर आहे. प्रथम समयात केलेल्या कृष्टीचे प्रमाण तोच गच्छ आहे. संकलन सूत्र -

रूपेणोनो गच्छो दलीकृतः प्रचयताडितो मिश्रः ।

प्रभवेण पदाभ्यस्तः संकलितं भवति सर्वेषाम् ॥

अर्थ- (रूपेणोनो गच्छो) एक कमी गच्छाच्या (दलीकृतः) अर्ध्याला (प्रचयताडितो) चयाने गुणून त्याला (प्रभवेण मिश्रः) प्रभवामध्ये (आदीमध्ये) मिळवून (पदाभ्यस्तः) गच्छाने गुणले असता (सर्वेषाम्) सर्वांचे (संकलितं भवति) संकलित धन होते.

$$\left\{ \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) + \text{आदी} \right\} \times \text{पद} = \text{संकलनधन}$$

येथे चयाचे प्रमाण आदी आहे. प्रथम कृष्टीमध्ये अधस्तनशीर्ष मिळविले नाही म्हणून एक कमी लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अंतरकृष्टी गच्छाचे प्रमाण स्थापित करून संकलन धन आणावे. एवढे लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे अधस्तनशीर्ष द्रव्य दुसऱ्या समयात अपकृष्ट द्रव्यातून ग्रहण करून द्यावे.

$$\text{अंकसंदृष्टी उपर्युक्त संकलनसूत्रानुसार} \left\{ \left(\frac{३-२}{२} \times ४ \right) + ४ \right\} ३$$

$$\left\{ \left(\frac{२}{२} \times ४ \right) + ४ \right\} ३ = (४+४) \times ३ = ८ \times ३ = २४ \quad \text{लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे अधस्तन शीर्षद्रव्य}$$

अर्थसंदृष्टी- प्रथम समयासंबंधी चयाचे प्रमाण एवढे यालाच आदि व उत्तर स्थापित करून

गच्छ → एक कमी लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे

व १२	१५	याला लघुसंदृष्टी 'वि'
ओ ४	१६-४	
ख	ख २	प्रमाण
	१५	
	४	
	ख २४	

$$\left\{ \left(\frac{२-१}{४} \times \text{वि} \right) + \text{वि} \right\} \times ४ \quad \text{विशेषमात्र आदि मिळविण्याकरिता गुण्यामध्ये दोन कमी होते ते घालवावे. कारण येथे दोन वजाची किंमत}$$

$$\frac{४ \text{ वि}}{४} \times \frac{१५}{४} = \frac{४ \text{ वि}}{४} \times \frac{१५}{४} \quad २ \div २ \text{ आहे त्याचे प्रमाण } १ \text{ येते.}$$

जेवढ्या कृष्टी व्यतीत झाल्या तेवढे अधस्तनशीर्ष विशेष पुढच्या कृष्टीमध्ये देय आहेत. उदा. दुसऱ्या कृष्टीमध्ये १ विशेष, तिसऱ्या कृष्टीमध्ये २ विशेष इत्यादी-

लोभाची	४		अधस्तन शीर्ष विशेष ७
द्वितीय	३		अधस्तन शीर्ष विशेष ६
संग्रहकृष्टी	२		अधस्तन शीर्ष विशेष ५
	१		अधस्तन शीर्ष विशेष ४
		अपूर्व	
लोभाची	४		अधस्तन शीर्ष विशेष ३
प्रथम	३		अधस्तन शीर्ष विशेष २
संग्रहकृष्टी	२		अधस्तन शीर्ष विशेष १
	१		

लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये अधस्तन शीर्ष विशेषाचे प्रमाण-

लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या प्रथम कृष्टीमध्ये अतीत कृष्टीप्रमाण चय कमी आहेत. म्हणून तेथे लोभाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीच्या अंतरकृष्टीचे जेवढे प्रमाण तेवढे विशेष दिले जातात. तेच येथे आदीचे प्रमाण आहे. एक चय उत्तर आणि द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या अंतरकृष्टीचे प्रमाणमात्र गच्छ स्थापित करून जेवढे संकलनधन येते तेवढे लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या द्रव्यामध्ये अधस्तनशीर्ष द्रव्य होते.

$$\left\{ \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) + \text{आदी} \right\} \times \text{पद} = \text{संकलनधन} \quad \text{गच्छ } ४, \text{ आदी } ४ \times ४, \text{ उत्तर } ४$$

$$\text{अंकसंदृष्टी} \left\{ \left(\frac{४-१}{२} \times ४ \right) + (४ \times ४) \right\} \times ४ = \left\{ \left(\frac{३}{२} \times ४ \right) + १६ \right\} \times ४ = (६+१६) \times ४$$

$$\text{अर्थसंदृष्टी} = २२ \times ४ = ८८ \rightarrow \text{लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे अधस्तन शीर्षद्रव्य}$$

$$\left\{ \left(\frac{४}{४} \times \text{वि} \right) + \frac{४ \text{ वि}}{४} \right\} \times \frac{४}{४} \quad \text{प्रथम दोन संख्यांची बेरीज करण्यासाठी दोनचा समच्छेद करावा.}$$

$$\left\{ \frac{४ \text{ वि}}{४} + \frac{४ \text{ वि}}{४} \right\} \times \frac{४}{४} \quad \text{समान संख्या ठेऊन २ गुणकारामध्ये प्रथम संख्येचा (गुण्यामध्ये एक घाटी आहे त्याला न मोजता) एक गुणकार मिळवावा.}$$

$$\frac{४ \text{ वि}}{४} \times \frac{१५}{४} = \frac{४ \text{ वि}}{४} \times \frac{१५}{४} \quad \rightarrow \text{लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे अधस्तन शीर्षद्रव्य}$$

लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये अधस्तनशीर्षविशेषद्रव्याचे प्रमाण -

लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या प्रथम कृष्टीमध्ये अतीत कृष्टी प्रमाण अर्थात प्रथम व द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या अंतरकृष्टीचे प्रमाणमात्र चय $\frac{४}{४}$ कमी आहेत हेच तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये अधस्तन

शीर्ष विशेषधन काढण्यासाठी आदीचे प्रमाण आहे. एक-एक चय वाढत गेला म्हणून तेच उत्तर आहे. लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंतरकृष्टीचे प्रमाणमात्र गच्छ स्थापून संकलन केल्यावर लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या द्रव्यामध्ये अधस्तनशीर्षविशेषाचे द्रव्य येते. तेवढे त्या कृष्टीमध्ये देण्यायोग्य द्रव्यातून देऊन स्थापन करावे.

अंकसंदृष्टी -

$$\left\{ \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) + \text{आदी} \right\} \times \text{पद} = \text{संकलनधन} \quad \text{आदीचे प्रमाण } ४ \times ४ \times २$$

$$\left\{ \left(\frac{४-१}{२} \times ४ \right) + ४ \times ४ \times २ \right\} \times ४ = \left\{ \left(\frac{३}{२} \times ४ \right) + ३२ \right\} \times ४ = (६+३२) \times ४$$

$$= ३८ \times ४ = १५२ \quad \text{लोभाच्या तृतीयसंग्रह कृष्टीचे अधस्तनशीर्ष विशेषद्रव्य}$$

अर्थसंदृष्टी - आदी $\begin{array}{|c|} \hline \text{वि } ४१२ \\ \hline \text{ख } २४ \\ \hline \end{array}$ चय $\begin{array}{|c|} \hline \text{वि} \\ \hline \end{array}$ गच्छ $\begin{array}{|c|} \hline ४ \\ \hline \text{ख } २४ \\ \hline \end{array}$

$$\left\{ \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) + \text{आदी} \right\} \times \text{पद} = \text{संकलनधन}$$

$$\left\{ \begin{array}{l} ४ \text{ वि} \\ \text{ख } २४१२ \end{array} + \begin{array}{l} ४ \text{ वि } १२ \\ \text{ख } २४ \end{array} \right\} \times ४ \quad \text{प्रथम दोन संख्यांची बेरीज करण्यासाठी दोनचा समच्छेद करावा.}$$

$$\begin{array}{l} ४ \text{ वि} \\ \text{ख } २४१२ \end{array} + \begin{array}{l} ४ \text{ वि } १२१२ \\ \text{ख } १२४१२ \end{array} = \begin{array}{l} ४ \text{ वि} \\ \text{ख } २४१२ \end{array} + \begin{array}{l} ४ \text{ वि } ४१४ \\ \text{ख } १२४१२ \end{array}$$

समान संख्या ठेवून धनराशीच्या ४ गुणकारामध्ये प्रथम संख्येचा एक गुणकार मिळवावा. ४+१=५

$$\begin{array}{|c|} \hline ४ \text{ वि } ५१४ \\ \hline \text{ख } २४१२ \text{ ख } २४ \\ \hline \end{array} \quad \text{लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे अधस्तनशीर्ष विशेषद्रव्य}$$

माया कषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे अधस्तन शीर्ष विशेषद्रव्य-

लोभाच्या प्रथम, द्वितीय व तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंतरकृष्टीचे जे प्रमाण तेवढे चय माया कषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या प्रथम अंतरकृष्टीमध्ये देण्यायोग्य आहेत म्हणून तेच आदीचे प्रमाण आहे. पुढे एक एक चय वाढत गेला म्हणून एक चयच उत्तर आहे. माया कषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अंतरकृष्टीचे प्रमाणमात्र गच्छाचे प्रमाण स्थापन करून संकलन धन आणले असता माया कषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या द्रव्यामध्ये अधस्तनशीर्षविशेष द्रव्य येते, तेवढे त्याच्या कृष्टीमधील देय द्रव्यातून घेऊन स्थापन करावे.

अंकसंदृष्टी - पूर्वोक्त संकलन सूत्रानुसार-

$$\left\{ \left(\frac{४-१}{२} \times ४ \right) + (४ \times ४ \times ३) \right\} \times ४ = \left\{ \left(\frac{३}{२} \times ४ \right) + ४८ \right\} \times ४ = \{६+४८\} \times ४$$

$$= ५४ \times ४ = २१६ \quad \text{मायेच्या प्रथम संग्रह कृष्टीचे अधस्तनशीर्ष विशेषद्रव्य}$$

अर्थसंदृष्टी - आदी $\begin{array}{|c|} \hline \text{वि } ४१३ \\ \hline \text{ख } २४ \\ \hline \end{array}$ उत्तर $\begin{array}{|c|} \hline \text{वि} \\ \hline \end{array}$ गच्छ $\begin{array}{|c|} \hline ४ \\ \hline \text{ख } १२४ \\ \hline \end{array}$

$$\left\{ \begin{array}{l} ४ \text{ वि} \\ \text{ख } २४१२ \end{array} + \begin{array}{l} \text{वि } ४१३ \\ \text{ख } २४ \end{array} \right\} \times ४ \quad \text{दोनचा समच्छेद}$$

$$\begin{array}{l} ४ \text{ वि} \\ \text{ख } २४१२ \end{array} + \begin{array}{l} \text{वि } ४१३१२ \\ \text{ख } २४१२ \end{array} = \left\{ \begin{array}{l} ४ \text{ वि} \\ \text{ख } २४१२ \end{array} + \begin{array}{l} \text{वि } ४१६ \\ \text{ख } २४१२ \end{array} \right\} \times ४$$

समान संख्या ठेवून सहा गुणकारामध्ये एक गुणकार मिळवावा.

$$\begin{array}{|c|} \hline ४ \text{ वि } ७१४ \\ \hline \text{ख } २४१२ \text{ ख } २४ \\ \hline \end{array} \quad \text{मायेच्या प्रथम संग्रह कृष्टीचे अधस्तनशीर्ष विशेषद्रव्य}$$

अशाचप्रकारे शेष आठ संग्रहकृष्टीमध्ये आपापल्या खालच्या संग्रहकृष्टीच्या अंतरकृष्टीच्या प्रमाणमात्र विशेषांना आदी व एक विशेष उत्तर व आपापल्या अंतरकृष्टीच्या प्रमाणाला गच्छ स्थापित करून जे संकलन धन येईल ते आपापल्या संग्रहकृष्टीच्या द्रव्यामध्ये अधस्तनशीर्ष विशेषद्रव्य होते.

क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे अधस्तनशीर्ष विशेषद्रव्य-

$$\left\{ \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) + \text{आदी} \right\} \times \text{पद} \quad \text{आदी } ४ \times ४ \times ११. \text{ उत्तर } ४, \text{ गच्छ } ४$$

$$\text{अंकसंदृष्टी} \quad \left\{ \left(\frac{४-१}{२} \times ४ \right) + ४ \times ४ \times ११ \right\} \times ४ = \left\{ \left(\frac{३}{२} \times ४ \right) + १७६ \right\} \times ४ = \{६+१७६\} \times ४$$

$$= १८२ \times ४ = ७२८ \quad \text{क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे अधस्तनशीर्ष विशेषद्रव्य}$$

अर्थसंदृष्टी आदी $\begin{array}{|c|} \hline \text{वि } ४१११ \\ \hline \text{ख } २४ \\ \hline \end{array}$ उत्तर $\begin{array}{|c|} \hline \text{वि} \\ \hline \end{array}$ गच्छ $\begin{array}{|c|} \hline ४११३ \\ \hline \text{ख } २४ \\ \hline \end{array}$

$$\left\{ \begin{array}{l} ४११३ \text{ वि} \\ \text{ख } २४१२ \end{array} + \begin{array}{l} \text{वि } ४ \times ११ \\ \text{ख } २४ \end{array} \right\} \times ४ \quad \text{दोनचा समच्छेद करावा.}$$

$$\left\{ \begin{array}{l} १० \\ ४१९३\text{वि} + \text{वि } ४ \times १९ \times २ \\ \text{ख } २४१२ \quad \text{ख } २४ \times २ \end{array} \right\} = \left\{ \begin{array}{l} १० \\ ४१९३\text{वि} + \text{वि } ४१२२ \\ \text{ख } २४१२ \quad \text{ख } २४१२ \end{array} \right\} \times ४ \ ९३$$

१०
४ ३५वि x ४ ९३ समान संख्या ठेऊन गुणकार २२ मध्ये ९३ चा गुणकार मिळवावा.
ख २४१२ ख २४ तेरा व पस्तीस ९३x३५ यांना परस्पर गुणल्यावर ४५५ येते.

१०
४ वि ४१४५५
ख २४१२ ख २४

क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे अधस्तनशीर्ष विशेषद्रव्य

बारा संग्रह कृष्टींमध्ये अधस्तनशीर्ष विशेषद्रव्याचे प्रमाण

नाम	लोभ	माया	मान	क्रोध
तृतीय संग्रह	१० ४ वि ४१५ ख २४ ख २४१२	१० ४ वि ४१९ ख २४ ख २४१२	१० ४ वि ४१७ ख २४ ख २४१२	१० ४ वि ४१५५ ख २४ ख २४१२
द्वितीय संग्रह	१० ४ वि ४१३ ख २४ ख २४१२	१० ४ वि ४१९ ख २४ ख २४१२	१० ४ वि ४१५ ख २४ ख २४१२	१० ४ वि ४१२९ ख २४ ख २४१२
प्रथम संग्रह	१० ४ वि ४१९ ख २४ ख २४१२	१० ४ वि ४१७ ख २४ ख २४१२	१० ४ वि ४१९३ ख २४ ख २४१२	१० ४ वि ४१९९ ख २४ ख २४१२

सर्व संग्रहकृष्टीतील अधस्तनशीर्ष विशेषांचे संकलन

एक विशेष आदी, एक विशेष उत्तर, एक कमी प्रथम समयात केलेल्या सर्व कृष्टींचे प्रमाण मात्र गच्छ $\frac{१०}{४}$ अंकसंदृष्टीने आदी ४, उत्तर ४, गच्छ ४७

$$\left\{ \left(\frac{४७-९}{२} \times ४ \right) + ४ \right\} \times ४७ = \frac{४६}{२} \times ४ = (९२+४) \times ४७ = ९६ \times ४७ = ४५९२$$

येथे वजा दोन म्हणजे $\frac{२}{२}$ आहे कारण $\frac{४-२}{४}$ याला भागिले दोन आहे. म्हणून एका विशेषाचे प्रमाण मिळविण्याकरिता वजा दोन निघून गेले.

एवढे सर्व अधस्तन शीर्षविशेष द्रव्य जाणावे.

अंकसंदृष्टीने १२ संग्रहकृष्टींमध्ये अधस्तनशीर्ष विशेषद्रव्य

क्रोध तृतीय १२	अ	४७x४=१८८	} ७२८		
		४६x४=१८४			
		४५x४=१८०			
		४४x४=१७६			
क्रोध द्वितीय ११	ध	४३x४=१७२		} ६६४	
		४२x४=१६८			
		४१x४=१६४			
		४०x४=१६०			
क्रोध प्रथम १०	स्त	३९x४=१५६			} ६००
		३८x४=१५२			
		३७x४=१४८			
		३६x४=१४४			
मान तृतीय ९	न	३५x४=१४०	} ५३६		
		३४x४=१३६			
		३३x४=१३२			
		३२x४=१२८			
मान द्वितीय ८	शी	३०x४=१२०		} ४७२	
		२९x४=११६			
		२८x४=११२			
		२७x४=१०८			
मान प्रथम ७	वि	२६x४=१०४	} ४०८		
		२५x४=१००			
		२४x४=९६			
		२३x४=९२			
माया तृतीय ६	शे	२२x४=८८		} ३४४	
		२१x४=८४			
		२०x४=८०			
		१९x४=७६			
माया द्वितीय ५	ष	१८x४=७२	} २८०		
		१७x४=६८			
		१६x४=६४			
		१५x४=६०			
माया प्रथम ४	द्र	१४x४=५६		} २९६	
		१३x४=५२			
		१२x४=४८			
		११x४=४४			
लोभ तृतीय ३	व्य	१०x४=४०	} १५२		
		९x४=३६			
		८x४=३२			
		७x४=२८			
लोभ द्वितीय २		६x४=२४		} ८८	
		५x४=२०			
		४x४=१६			
		३x४=१२			
लोभ प्रथम १		२x४=८	} २४		
		१x४=४			
		एकूण	४५९२		

अधस्तनकृष्टिद्रव्य - प्रथम समयामध्ये लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये जे द्रव्याचे प्रमाण सांगितले होते तेवढे एक-एक कृष्टीचे द्रव्य स्थापित करून त्याला आपापल्या संग्रहकृष्टीच्या खाली केलेल्या नवीन कृष्टीच्या प्रमाणाने गुणल्यावर आपापल्या संग्रहकृष्टीच्या देयद्रव्यामध्ये अधस्तनकृष्टीच्या द्रव्याचे प्रमाण येते.

अंकसंदृष्टीने नवीन कृष्टीचे प्रमाण २, लोभाच्या पूर्व प्रथम कृष्टीचे द्रव्य ३८४

$३८४ \times २ = ७६८ =$ एकेका संग्रहकृष्टीचे अधस्तन कृष्टिद्रव्य

अर्थसंदृष्टीने लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीचे द्रव्य

दोन गुणहानीच्या ऋणाला न मोजता दोन गुणहानीचे अपवर्तन केले याला आपापल्या द्वितीय समयात केलेल्या नवीन कृष्टीच्या प्रमाणाने गुणल्यावर आपापले अधस्तनकृष्टिद्रव्य येते.

व १२ १६ १८
ओ ४ १६-४
ख २४ ख२४।२

एवढे आहे.

बारा संग्रहकृष्टीमध्ये अधस्तन कृष्टिद्रव्याची संदृष्टी

नाम	लौभ	माया	मान	क्रोध
तृतीय संग्रह	व १२।४ ओ ४। ख२४ओ ४ ख२४	व १२।४ ओ ४। ख२४ओ ४ ख२४	व १२।४ ओ ४। ख२४ओ ४ ख२४	व १२।४ ११३ ओ ४। ख२४ओ ४ ख२४
द्वितीय संग्रह	व १२।४ ओ ४। ख२४ओ ४ ख२४	व १२।४ ओ ४। ख२४ओ ४ ख२४	व १२।४ ओ ४। ख२४ओ ४ ख२४	व १२।४ ओ ४। ख२४ओ ४ ख२४
प्रथम संग्रह	व १२।४ ओ ४। ख२४ओ ४ ख२४	व १२।४ ओ ४। ख२४ओ ४ ख२४	व १२।४ ओ ४। ख२४ओ ४ ख२४	व १२।४ ओ ४। ख२४ओ ४ ख२४

लोभाच्या प्रथम कृष्टीच्या द्रव्याला सर्व नवीन कृष्टीच्या प्रमाणाने गुणल्यावर सर्व अधस्तन कृष्टिद्रव्य एवढे येते.

व १२ ४
ओ ४ ख ओ ४
ख२४

अंकसंदृष्टीने $३८४ \times २४ = ९२१६$ सर्व अधस्तन कृष्टिद्रव्याचे प्रमाण

उभयद्रव्यविशेषद्रव्य -

प्रथम समय व द्वितीय समयसंबंधी कृष्टीमध्ये देण्यायोग्य द्रव्य यांना जोडल्यावर सर्वधन होते. पूर्व व अपूर्व कृष्टीचे प्रमाण गच्छ आहे. अंकसंदृष्टीने

प्रथम समयातील अपकृष्ट कृष्टिद्रव्य	१३९२०	पूर्व कृष्टीचे प्रमाण	४८
द्वितीय समयातील अपकृष्ट कृष्टिद्रव्य	९५४४८	अपूर्व कृष्टीचे प्रमाण	२४
दोन्ही मिळून द्रव्य	१,०९,३६८	दोन्ही मिळून कृष्टी	७२

सर्वद्रव्य गच्छ = मध्यमधन, $\frac{१०९३६८}{७२} = १५१९$ मध्यमधन.

मध्यमधन दोन गुणहानी - $\left(\frac{गच्छ-१}{२}\right) =$ चय $\frac{१५१९}{१४४ - \left(\frac{७२-१}{२}\right)} = \frac{१५१९}{२८८-७१} = \frac{१५१९}{२१७} = \frac{१५१९}{२१७} \times \frac{२}{१} = १४$ उभयद्रव्यविशेष

अर्थसंदृष्टी - प्रथम समय अपकृष्ट द्रव्य व १२ ओ द्वितीय समय अपकृष्ट द्रव्य व १२ ओ

प्रथम समय अपकृष्ट द्रव्य + द्वितीय समय अपकृष्ट द्रव्य = सर्वधन.

व १२ ओ + व १२ ओ = व १२ ओ समान संख्या ठेऊन असंख्याताच्या गुणकारावर धनराशीचा एक गुणकार अधिक केला.

प्रथम समयात केलेल्या कृष्टी ख यामध्ये द्वितीय समयात केलेल्या कृष्टीचे प्रमाण मिळविण्याकरिता त्यावर अधिकची संदृष्टी करावी हे गच्छ होते.

सर्वधन गच्छ = मध्यमधन व १२ ओ मध्यमधन.

मध्यमधन दोन गुणहानी - $\left(\frac{गच्छ-१}{२}\right) =$ चय $\frac{१५१९}{१४४ - \left(\frac{७२-१}{२}\right)} = \frac{१५१९}{२८८-७१} = \frac{१५१९}{२१७} = \frac{१५१९}{२१७} \times \frac{२}{१} = १४$ याची लघुसंदृष्टी 'वि' गच्छची संदृष्टि

क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीमध्ये एक उभयद्रव्यविशेष मिळतो. द्विचरम कृष्टीमध्ये दोन, त्रिचरम कृष्टीमध्ये तीन अशाप्रकारे खाली खाली एकेक चय वाढत जातो.

क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये उभयद्रव्यविशेष द्रव्याचे प्रमाण -

आदी-१ चय, उत्तर=१ चय, गच्छ- क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या पूर्व + नवीन कृष्टी

$$\left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) + \text{आदी} \} \times \text{गच्छ} = \text{संकलनधन}$$

$$\begin{array}{|c|} \hline ४ \ १३ \\ \hline \text{ख} \ २४ \\ \hline \end{array}$$

अंकसंदृष्टी - आदी = १४, चय (उत्तर) = १४, गच्छ=६

$$\left\{ \left(\frac{६-१}{२} \times १४ \right) + १४ \right\} \times ६ = \left\{ \left(\frac{५}{२} \times १४ \right) + १४ \right\} \times ६$$

= {३५+१४} × ६ = ४९ × ६ = २९४ क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या उभयद्रव्यविशेषाचे द्रव्य

अर्थसंदृष्टी-

$$\begin{array}{|c|} \hline १- \\ \hline ४ \ १३ \text{ वि} \times ४ \ १३ \\ \hline \text{ख} \ २४ \ १२ \ \text{ख} \ २४ \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{|c|} \hline ४ \ १३ \text{ वि} \ ४ \ १३ \\ \hline \text{ख} \ २४ \ १२ \ \text{ख} \ २४ \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{|c|} \hline \text{वि} \ ४ \ ४ \ १६९ \\ \hline \text{ख} \ २४ \ \text{ख} \ २४ \ १२ \\ \hline \end{array}$$

येथे १ वजाची किंमत बाजूला ठेवावी ती १÷२ एवढी आहे कारण धनराशीचे जे गुणकार व भागहार असतात ते ऋणराशीचे सुद्धा होतात. येथे धनराशीच्या विशेषाचा एक गुणकार मूलराशीच्या गुणकारामध्ये मिळवावा. बाजूला ठेवलेले ऋण १÷२ एक गुणकारातून वजा करावे म्हणजे १÷२ शेष राहते. म्हणून ते मूलराशीमध्ये अधिक व्हायला पाहिजे परंतु त्याला येथे मोजले नाही १३×१३ = १६९

एवढे क्रोधाच्या तृतीय संग्रह कृष्टीमध्ये जे द्वितीय समयात कृष्टीमध्ये देण्यायोग्य अपकृष्ट द्रव्य सांगितले त्यामध्ये उभयद्रव्यविशेषद्रव्याचे प्रमाण होते.

क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे उभयद्रव्यविशेष-

एक अधिक क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या पूर्व व अपूर्व कृष्टीचे प्रमाणमात्र विशेष आदीचे प्रमाण आहे. कारण उभयविशेष वरून खाली एक-एक वाढत जातो. जेवढ्या कृष्टी व्यतीत झाल्या त्यामध्ये १ अधिक पुढच्या कृष्टीमध्ये उभयद्रव्यविशेष मिळतात. एक एक चय वाढत गेला म्हणून विशेषाचे प्रमाण एक चय, क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे पूर्व व नवीन कृष्टिप्रमाण गच्छ स्थापन करून जेवढे संकलन येईल तेवढे क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या देयद्रव्यामध्ये उभयद्रव्य-विशेषद्रव्य जाणावे.

अंकसंदृष्टी आदी- [७×१४], विशेष - [१४], गच्छ - [६]

पूर्वोक्त संकलन सूत्रानुसार $\left\{ \left(\frac{५}{२} \times १४ \right) + १४ \right\} \times ६ = \{३५+१४\} \times ६ = १३३ \times ६ = ७९८$

अर्थसंदृष्टी आदी = $\begin{array}{|c|} \hline १- \\ \hline \text{वि} \ ४ \ १३ \\ \hline \text{ख} \ २४ \\ \hline \end{array}$ विशेष [वि] गच्छ $\begin{array}{|c|} \hline ४ \\ \hline \text{ख} \ २४ \\ \hline \end{array}$

$$\begin{array}{|c|} \hline १- \\ \hline ४ \ \text{वि} + \text{वि} \ ४ \ १३ \\ \hline \text{ख} \ २४ \ १२ \ \text{ख} \ २४ \\ \hline \end{array} \times \begin{array}{|c|} \hline ४ \\ \hline \text{ख} \ २४ \\ \hline \end{array}$$

प्रथम दोन संख्यांची बेरीज करण्यासाठी दोनचा समच्छेद करावा.

$$\begin{array}{|c|} \hline १- \\ \hline ४ \ \text{वि} + \text{वि} \ ४ \ १३ \times २ \\ \hline \text{ख} \ २४ \ १२ \ \text{ख} \ २४ \times २ \\ \hline \end{array} \times \begin{array}{|c|} \hline ४ \\ \hline \text{ख} \ २४ \\ \hline \end{array}$$

समान संख्या ठेऊन १३×२ चा गुणकार २६ मध्ये मूलराशीचा एक गुणकार मिळवावा. मूलराशी व धनराशीच्या वर एक कमी व १ अधिकला न मोजता.

$$\begin{array}{|c|} \hline ४ \ \text{वि} \ २७ \ ४ \\ \hline \text{ख} \ २४ \ १२ \ \text{ख} \ २४ \\ \hline \end{array}$$

क्रोध द्वि. सं. कृष्टीचे उभयद्रव्यविशेष

क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे उभयद्रव्यविशेषद्रव्य-

एक अधिक क्रोधाच्या तृतीय व द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या पूर्व व नवीन कृष्टिप्रमाण विशेष आदी, एक विशेष उत्तर आणि क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीच्या पूर्व व नवीन कृष्टिप्रमाण गच्छ स्थापन करून आणलेले संकलनधन क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या देयद्रव्यामध्ये उभयद्रव्य विशेषद्रव्याचे प्रमाण जाणावे.

अंकसंदृष्टी आदी = १४×१३, विशेष= १४, गच्छ= ६

$$\left\{ \left(\frac{६-१}{२} \times १४ \right) + १४ \times १३ \right\} \times ६ = \left(\frac{५}{२} \times १४ \right) + १४ \times २ \} \times ६$$

{३५+१८} × ६ = २१७ × ६ = १३०२ क्रोध प्र.सं. कृष्टीचे उभयविशेष द्रव्य.

अर्थसंदृष्टी आदी $\left(\begin{array}{|c|} \hline ४ \ १३ + ४ \\ \hline \text{ख} \ २४ \ \text{ख} \ २४ \\ \hline \end{array} \right) + १ = \begin{array}{|c|} \hline १- \\ \hline ४ \ १४ \ \text{वि} \\ \hline \text{ख} \ २४ \\ \hline \end{array}$ उत्तर [वि] गच्छ $\begin{array}{|c|} \hline ४ \\ \hline \text{ख} \ २४ \\ \hline \end{array}$

$$\begin{array}{|c|} \hline १- \\ \hline ४ \ \text{वि} + ४ \ \text{वि} \ १४ \\ \hline \text{ख} \ २४ \ १२ \ \text{ख} \ २४ \\ \hline \end{array} \times \begin{array}{|c|} \hline ४ \\ \hline \text{ख} \ २४ \\ \hline \end{array}$$

प्रथम दोन संख्यांची बेरीज करण्यासाठी २ चा समच्छेद

$$\left. \begin{array}{l} १- \\ ४ \text{ वि} + १- \\ ४ \text{ वि} १४ \times २ \end{array} \right\} \times ४ \\ \text{ख } २४१२ \quad \text{ख } २४१२ \quad \text{ख } २४$$

$$\left. \begin{array}{l} ४ \text{ वि } २९ ४ \\ \text{ख } २४१२ \quad \text{ख } २४ \end{array} \right\}$$

क्रोध प्र.सं. कृष्टीचे उभयविशेष द्रव्य.

मानाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे उभयद्रव्यविशेषद्रव्य-

एक अधिक क्रोधाच्या तिन्ही संग्रहकृष्टींच्या पूर्व व नवीन कृष्टिप्रमाण विशेष आदी, एक विशेष उत्तर व मानाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या पूर्व व नवीन कृष्टिप्रमाण गच्छ स्थापित करून जे संकलन धन येते ते मानाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे उभयद्रव्यविशेष द्रव्य जाणावे

$$\text{अंकसंदृष्टीने-आदी} = \{(६ \times ३) + १\} \times १४ = १९ \times १४ = \boxed{२६६} \text{ उत्तर} = \boxed{१४} \text{ गच्छ} = \boxed{६}$$

$$\text{पूर्वोक्त संकलन सूत्रानुसार} \left\{ \left(\frac{६-१}{२} \times १४ \right) + २६६ \right\} \times ६ = \left\{ \left(\frac{५}{२} \times १४ \right) + २६६ \right\} \times ६ \\ = (३५ + २६६) \times ६ = ३०१ \times ६ = १८०६ \text{ मानाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे उभयद्रव्यविशेषद्रव्य}$$

$$\text{अर्थसंदृष्टी आदीचे प्रमाण} \left. \begin{array}{l} १- \\ ४ \text{ १५ वि} \\ \text{ख } २४ \end{array} \right\}$$

$$\text{उत्तर} \left. \begin{array}{l} \text{वि} \\ \text{ख } २४ \end{array} \right\} \text{ गच्छ} \left. \begin{array}{l} ४ \\ \text{ख } २४ \end{array} \right\}$$

$$\left\{ \begin{array}{l} १- \\ ४ \text{ वि} + १- \\ ४ \text{ १५ वि} \end{array} \right\} \times ४ \\ \text{ख } २४१२ \quad \text{ख } २४ \quad \text{ख } २४$$

पूर्वीप्रमाणे खुलासा जाणावा.

$$\left\{ \begin{array}{l} ४ \text{ वि} + ४ \text{ १५ वि} \times २ \\ \text{ख } २४१२ \quad \text{ख } २४ \times २ \end{array} \right\} = \left. \begin{array}{l} ४ \text{ वि } ३११ ४ \\ \text{ख } १२४१२ \quad \text{ख } २४ \end{array} \right\}$$

मानाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे उभयद्रव्यविशेषद्रव्य

याचप्रमाणे एक अधिक आपल्या वरच्या संग्रहकृष्टींच्या पूर्व व नवीन कृष्टिप्रमाण विशेष आदी, एक विशेष उत्तर व आपापल्या संग्रहकृष्टीच्या पूर्व व नवीन कृष्टिप्रमाण गच्छ स्थापित करून संकलनधन आणले असता शेष आठ कृष्टींमध्येसुद्धा आपापले उभयद्रव्यविशेषद्रव्याचे प्रमाण येते. ते प्रमाण मानाच्या द्वितीय संग्रह कृष्टीपासून लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीपर्यंत भाज्यराशीच्या गुणकारामध्ये दोन-दोन अधिक क्रमाने येते.

पूर्व व अपूर्व कृष्टींमध्ये उभयद्रव्य विशेषद्रव्य

उभयद्रव्य विशेषाचे प्रमाण

क्रोध	पूर्व		१४१४=१४	२९४
तृतीय	अपूर्व		२४१४=२८	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		३४१४=४२	७९८
क्रोध	अपूर्व		४४१४=५६	
द्वितीय	पूर्व		५४१४=७०	१३०२
संग्रहकृष्टी	अपूर्व		६४१४=८४	
क्रोध	पूर्व		७४१४=९८	१८०६
प्रथम	अपूर्व		८४१४=११२	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		९४१४=१२६	२३१०
मान	अपूर्व		१०४१४=१४०	
तृतीय	पूर्व		११४१४=१५४	२८१४
संग्रहकृष्टी	अपूर्व		१२४१४=१६८	
मान	पूर्व		१३४१४=१८२	३३१८
द्वितीय	अपूर्व		१४४१४=१९६	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		१५४१४=२१०	३८२२
प्रथम	अपूर्व		१६४१४=२२४	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		१७४१४=२३८	४३२६
मान	अपूर्व		१८४१४=२५२	
तृतीय	पूर्व		१९४१४=२६६	४८३०
संग्रहकृष्टी	अपूर्व		२०४१४=२८०	
मान	पूर्व		२१४१४=२९४	५३३४
द्वितीय	अपूर्व		२२४१४=३०८	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		२३४१४=३२२	५८३८
प्रथम	अपूर्व		२४४१४=३३६	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		२५४१४=३५०	६३४२
मान	अपूर्व		२६४१४=३६४	
तृतीय	पूर्व		२७४१४=३७८	६८४६
संग्रहकृष्टी	अपूर्व		२८४१४=३९२	
मान	पूर्व		२९४१४=४०६	७३५०
द्वितीय	अपूर्व		३०४१४=४२०	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		३१४१४=४३४	७८५४
प्रथम	अपूर्व		३२४१४=४४८	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		३३४१४=४६२	८३५८
मान	अपूर्व		३४४१४=४७६	
तृतीय	पूर्व		३५४१४=४९०	८८६२
संग्रहकृष्टी	अपूर्व		३६४१४=५०४	
मान	पूर्व		३७४१४=५१८	९३६६
द्वितीय	अपूर्व		३८४१४=५३२	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		३९४१४=५४६	९८७०
प्रथम	अपूर्व		४०४१४=५६०	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		४१४१४=५७४	१०३७४
मान	अपूर्व		४२४१४=५८८	
तृतीय	पूर्व		४३४१४=६०२	१०९७८
संग्रहकृष्टी	अपूर्व		४४४१४=६१६	
मान	पूर्व		४५४१४=६३०	११५८२
द्वितीय	अपूर्व		४६४१४=६४४	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		४७४१४=६५८	१२१८६
प्रथम	अपूर्व		४८४१४=६७२	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		४९४१४=६८६	१२७९०
मान	अपूर्व		५०४१४=७००	
तृतीय	पूर्व		५१४१४=७१४	१३३९४
संग्रहकृष्टी	अपूर्व		५२४१४=७२८	
मान	पूर्व		५३४१४=७४२	१४०००
द्वितीय	अपूर्व		५४४१४=७५६	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		५५४१४=७७०	१४६०४
प्रथम	अपूर्व		५६४१४=७८४	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		५७४१४=७९८	१५२०८
मान	अपूर्व		५८४१४=८१२	
तृतीय	पूर्व		५९४१४=८२६	१५८१२
संग्रहकृष्टी	अपूर्व		६०४१४=८४०	
मान	पूर्व		६१४१४=८५४	१६४१६
द्वितीय	अपूर्व		६२४१४=८६८	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		६३४१४=८८२	१७०२०
प्रथम	अपूर्व		६४४१४=८९६	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		६५४१४=९१०	१७६२४
मान	अपूर्व		६६४१४=९२४	
तृतीय	पूर्व		६७४१४=९३८	१८२२८
संग्रहकृष्टी	अपूर्व		६८४१४=९५२	
मान	पूर्व		६९४१४=९६६	१८८३२
द्वितीय	अपूर्व		७०४१४=९८०	
संग्रहकृष्टी	पूर्व		७१४१४=९९४	१९४३६
प्रथम	अपूर्व		७२४१४=१००८	

प्रत्येक संग्रह कृष्टीमध्ये ५०४ उभयद्रव्यविशेष वाढले.

एकूण ३६७९२

बारा संग्रहकृष्टीमध्ये उभयद्रव्यविशेषद्रव्याची अर्थसंदृष्टी

नाम	लोभ	माया	मान	क्रोध
तृतीय संग्रहकृष्टी	वि४।४।४३ ख२४ख२४।२	वि४।४।३७ ख२४ख२४।२	वि४।४।३९ ख२४ख२४।२	वि४।४।९६९ ख२४ख२४।२
द्वितीय संग्रहकृष्टी	वि४।४।४५ ख२४ख२४।२	वि४।४।३९ ख२४ख२४।२	वि४।४।३३ ख२४ख२४।२	वि४।४।२७ ख२४ख२४।२
प्रथम संग्रहकृष्टी	वि४।४।४७ ख२४ख२४।२	वि४।४।४९ ख२४ख२४।२	वि४।४।३५ ख२४ख२४।२	वि४।४।२९ ख२४ख२४।२

या सर्वांचे संकलनसूत्राने संकलन केले असता सर्व उभयद्रव्यविशेषद्रव्याचे प्रमाण येते. आदी - एक उभयद्रव्यविशेष, उत्तर = एक उभयद्रव्यविशेष, गच्छ - सर्व पूर्वापूर्वकृष्टी अंकसंदृष्टी - $\boxed{१४}$ $\boxed{१४}$ $\boxed{७२}$

पूर्वोक्त संकलन सूत्र

$$\left\{ \left(\frac{गच्छ-१}{२} \times चय \right) + आदी \right\} \times गच्छ$$

$$\left\{ \left(\frac{७२-१}{२} \times १४ \right) + १४ \right\} \times ७२$$

$$\{ ७१ \times ७ \} + १४ \times ७२$$

$$४९७ + १४ = ५११ \times ७२ = \boxed{३६७९२}$$

अर्थसंदृष्टी - आदी $\boxed{वि}$ उत्तर $\boxed{वि}$

$$\left\{ \frac{१}{४} वि + वि \right\} \times \frac{१}{४} ख$$

$$= \frac{१-}{ख २ ख}$$

सर्व उभयद्रव्यविशेष
द्रव्य

येथे एक घाटीमधील एकची किंमत $१ \div २$ आहे. हे ऋण आहे. ते बाजूला ठेवावे, समान संख्या ठेऊन शेष गुणकारात एक गुणकार अधिक करावयाचा म्हणून बाजूला ठेवलेले ऋण या एकामधून वजा करावे. $१ - \frac{१}{२} = \frac{१}{२}$ येते. म्हणून $\frac{१}{४}$ गुणकारावर एक घाटी जाऊन एक अधिक झाले.

दुसरे संकलन सूत्र

$$\frac{मुख + भूमि}{२} \times पद$$

$$(१४ + १००८) \times ७२$$

$$\left(\frac{१०२३}{२} \right) \times ७२ = ५११ \times ७२ = \boxed{३६७९२}$$

सर्व उभयद्रव्यविशेष द्रव्य

$$गच्छ \frac{१}{४} ख$$

मध्यमखंडद्रव्य -

द्वितीय समयात अपकर्षण केलेल्या द्रव्यामध्ये जे कृष्टीसंबंधी द्रव्य आहे, त्यातून पूर्वोक्त तीन प्रकारचे द्रव्य (अधस्तनशीर्ष, अधस्तनकृष्टी व उभयद्रव्यविशेष) कमी केल्यावर जे शिल्लक राहते त्याला सर्व पूर्वापूर्व कृष्टिप्रमाणाने भाग दिला असता एका मध्यमखंडाचे प्रमाण येते.

द्वितीय समयातील अपकृष्ट द्रव्य - पूर्वोक्त तीन द्रव्य = एक मध्यमखंड द्रव्य
पूर्वापूर्वकृष्टि आयाम

अंकसंदृष्टी - $९५४४८ - ५०५२०$ (अधस्तनशीर्ष $४५९२ +$ अधस्तनकृष्टि ९२९६)

$$+ उभयद्रव्यविशेष $३६७९२ = ५०५२०$ $\frac{४४९२८}{७२} = ६२४$ एक मध्यम खंड द्रव्य$$

अर्थसंदृष्टीने एक मध्यमखंड द्रव्य $\frac{व १२}{ओ ४}$ (दुसऱ्या समयात अपकृष्ट द्रव्य $\frac{व १२}{ओ ४}$ यामध्ये

असंख्यात भागहाराच्या पुढे तीन द्रव्य कमी करण्यासाठी तीन वेळा किंचित् कमीची संदृष्टी केली व सर्व पूर्वापूर्व कृष्टिप्रमाणा $\frac{१}{४}$ ने भागले.)

या एक मध्यमखंडद्रव्याला आपापल्या पूर्वापूर्व कृष्टिप्रमाणाने गुणले असता आपापल्या संग्रहकृष्टीच्या द्रव्यामध्ये मध्यमखंडाचे प्रमाण येते.

मध्यमखंडद्रव्याची संदृष्टी

नाम	लोभ	माया	मान	क्रोध
तृतीय संग्रहकृष्टी	व १२ $\frac{१}{४}$ ओ $\frac{१}{४}$ ख २४ ३=ख	व १२ $\frac{१}{४}$ ओ $\frac{१}{४}$ ख २४ ३=ख	व १२ $\frac{१}{४}$ ओ $\frac{१}{४}$ ख २४ ३=ख	व १२ $\frac{१}{४}$ १९३ ओ $\frac{१}{४}$ ख २४ ३=ख
द्वितीय संग्रहकृष्टी	व १२ $\frac{१}{४}$ ओ $\frac{१}{४}$ ख २४ ३=ख	व १२ $\frac{१}{४}$ ओ $\frac{१}{४}$ ख २४ ३=ख	व १२ $\frac{१}{४}$ ओ $\frac{१}{४}$ ख २४ ३=ख	व १२ $\frac{१}{४}$ ओ $\frac{१}{४}$ ख २४ ३=ख
प्रथम संग्रहकृष्टी	व १२ $\frac{१}{४}$ ओ $\frac{१}{४}$ ख २४ ३=ख	व १२ $\frac{१}{४}$ ओ $\frac{१}{४}$ ख २४ ३=ख	व १२ $\frac{१}{४}$ ओ $\frac{१}{४}$ ख २४ ३=ख	व १२ $\frac{१}{४}$ ओ $\frac{१}{४}$ ख २४ ३=ख

पूर्व व अपूर्व कृष्टीमध्ये ४ प्रकारचे देयद्रव्य

क्रोध तृतीय संग्रहकृष्टी	पूर्व	अधस्तन शीर्ष विशेष	मध्यमखंड	उभयद्रव्यविशेष
क्रोध द्वितीय संग्रहकृष्टी	पूर्व	अधस्तन शीर्ष विशेष	मध्यमखंड	उभयद्रव्यविशेष
क्रोध प्रथम संग्रहकृष्टी	पूर्व	अधस्तन शीर्ष विशेष	मध्यमखंड	उभयद्रव्यविशेष
मान तृतीय संग्रहकृष्टी	पूर्व	अधस्तन शीर्ष विशेष	मध्यमखंड	उभयद्रव्यविशेष
मान द्वितीय संग्रहकृष्टी	पूर्व	अधस्तन शीर्ष विशेष	मध्यमखंड	उभयद्रव्यविशेष
मान प्रथम संग्रहकृष्टी	पूर्व	अधस्तन शीर्ष विशेष	मध्यमखंड	उभयद्रव्यविशेष
माया तृतीय संग्रहकृष्टी	पूर्व	अधस्तन शीर्ष विशेष	मध्यमखंड	उभयद्रव्यविशेष
माया द्वितीय संग्रहकृष्टी	पूर्व	अधस्तन शीर्ष विशेष	मध्यमखंड	उभयद्रव्यविशेष
माया प्रथम संग्रहकृष्टी	पूर्व	अधस्तन शीर्ष विशेष	मध्यमखंड	उभयद्रव्यविशेष
लोभ तृतीय संग्रहकृष्टी	पूर्व	अधस्तन शीर्ष विशेष	मध्यमखंड	उभयद्रव्यविशेष
लोभ द्वितीय संग्रहकृष्टी	पूर्व	अधस्तन शीर्ष विशेष	मध्यमखंड	उभयद्रव्यविशेष
लोभ प्रथम संग्रहकृष्टी	पूर्व	अधस्तन शीर्ष विशेष	मध्यमखंड	उभयद्रव्यविशेष

सर्व मध्यमखंड द्रव्य = एक मध्यम खंड X पूर्वापूर्वकृष्टी

अर्थसंदृष्टी

व१२ ४
ओ ४ ख
४ = ख

अंकसंदृष्टी ६२४X७२ = ४४९२८ सर्व मध्यमखंडद्रव्य

सर्व मध्यमखंडद्रव्य

अशाप्रकारे दुसऱ्या समयात अपकर्षण केलेल्या कृष्टीसंबंधी द्रव्यामध्ये चार प्रकार सांगितले. वास्तविक त्या त्या कृष्टिरूप सर्व द्रव्य एकाचवेळी परिणत झाले आहे. परंतु कोणत्या कृष्टिरूप किती द्रव्य परिणत झाले याचे ज्ञान होण्यासाठी द्रव्याचा चार प्रकारचा विभाग सांगितला आहे.

आता द्रव्य देण्याचा क्रम सांगतात-

पुव्वादिम्हि अपुव्वा पुव्वादि' अपुव्वपढमगे सेसे ।

दिज्जदि असंखभागेणूणं अहियं अणंतभागूणं ॥५०५॥

पूर्वादौ अपूर्वात् पूर्वादपूर्वप्रथमके शेषे ।

दीयतेऽसङ्ख्यभागेनोनमधिकमनन्तभागोनम् ॥५०५॥

अन्वयार्थ- (अपुव्वा) अपूर्व कृष्टीच्या अंतिम कृष्टीहून (पुव्वादिम्हि) पूर्वकृष्टीच्या आदिकृष्टीमध्ये (असंखभागेणूणं) असंख्यातावा भाग कमी द्रव्य (दिज्जदि) दिले जाते व (पुव्वादि) पूर्वकृष्टीच्या अंतकृष्टीहून (अपुव्वपढमगे) अपूर्व कृष्टीच्या प्रथम कृष्टीमध्ये (असंखभागेण अहियं) असंख्यातावा भाग अधिक द्रव्य दिले जाते. व (सेसे) शेष कृष्टीमध्ये (अणंतभागूणं) अनंतावा भाग कमी द्रव्य (दिज्जदि) दिले जाते.

विशेषार्थ- लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या खालील नवीन अपूर्व कृष्टीच्या जघन्य कृष्टी-मध्ये सर्वात जास्त द्रव्य देतो. तेथे अधस्तनशीर्षविशेषाचे द्रव्य देत नाही. अधस्तन कृष्टिद्रव्यातून एका कृष्टीचे द्रव्य, मध्यमखंडद्रव्यातून एका खंडाचे द्रव्य आणि उभयद्रव्यविशेषद्रव्यातून पूर्वा-पूर्वकृष्टिप्रमाण विशेषांना (चयांना) ग्रहण करून देतो असा यतिवृषभ आचार्यांचा अभिप्राय आहे.

पुन्हा द्वितीयादी अंतपर्यंतच्या नवीन कृष्टीमध्ये अधस्तन कृष्टिद्रव्यातून एका कृष्टीचे द्रव्य, मध्यमखंडद्रव्यातून एक खंड समानरूपाने सर्वत्र देतो. तसेच उभयद्रव्यविशेषद्रव्यातून एकेक विशेषमात्र द्रव्य घटत्याक्रमाने देतो. म्हणून प्रत्येक कृष्टीमध्ये एक-एक उभयद्रव्यविशेष द्रव्य कमी

१. येथे 'पुव्वादो' पाठ पाहिजे असे वाटते. कारण येथे पंचमी विभक्ती आहे.

२. क.पा.सुत्त पृ. ८०१-८०३ सू. ६५३-६७२/ध.पु.६ पृ.३८०

मिळाले. उभयद्रव्यविशेषाचे द्रव्य अनंतावा भाग आहे म्हणून खालच्या कृष्टीहून वरच्या कृष्टीमध्ये अनंतावा भाग द्रव्य कमी देतो असे म्हणतात. येथे प्रथम संग्रह कृष्टीचे अधस्तन कृष्टिद्रव्य समाप्त झाले.

नवीन अंतकृष्टीच्यावर पूर्वकृष्टीची जघन्य कृष्टी आहे. त्यामध्ये मध्यमखंडद्रव्यातून एक खंड आणि उभयद्रव्यविशेषद्रव्यातून जेवढ्या खाली नवीन कृष्टी व्यतीत झाल्या तेवढ्या प्रमाणाने कमी सर्व कृष्टिप्रमाण मात्र विशेषांचे द्रव्य देतो. येथे नवीन कृष्टीच्या अंत कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्यापेक्षा एक अधस्तनकृष्टिद्रव्य व एक उभयद्रव्यविशेष कमी मिळाले. नवीन अंतकृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून एक अधस्तनकृष्टिद्रव्य असंख्यातावा भागमात्र व एक उभयद्रव्यविशेष अनंतावा भागमात्र आहे म्हणून त्या नवीन चरम कृष्टीपेक्षा पूर्व कृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये असंख्यातावा भाग व अनंतावा भागमात्र कमी द्रव्य मिळते असे म्हटले जाते.

येथे पूर्व जघन्य कृष्टीमध्ये प्रथम समयात दिलेले द्रव्य एक अधस्तनकृष्टीच्या द्रव्याएवढे आहे. ते मिळविल्यावर एक गोपुच्छाकार होतो. परंतु त्याची येथे विवक्षा नाही. येथे द्वितीय समयात दिलेल्या द्रव्याची विवक्षा आहे म्हणून असंख्यातावा भाग कमी आहे असे सांगितले.

याचप्रमाणे पुढेसुद्धा जेथे नवीन अंतकृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून पूर्व जघन्य कृष्टीमध्ये दिलेले द्रव्य असंख्यातावा भाग कमी सांगितले जाते तेथे अशीच युक्ती जाणावी.

याच्यावर पूर्वकृष्टीच्या द्वितीय कृष्टीमध्ये अधस्तनशीर्ष विशेषद्रव्यातून एक विशेषाचे द्रव्य, मध्यमखंड द्रव्यातून एका खंडाचे द्रव्य, उभयद्रव्यविशेष द्रव्यातून जेवढ्या नवीन व पूर्वकृष्टी व्यतीत झाल्या तेवढ्या प्रमाणाने कमी सर्व कृष्टिप्रमाण मात्र विशेषांचे द्रव्य देतो. येथे पूर्व जघन्य कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून एक अधस्तनशीर्षविशेषाचे द्रव्य वाढले व एक उभयद्रव्यविशेष द्रव्य कमी झाले. म्हणून उभयद्रव्यविशेषामधून अधस्तनशीर्षविशेष कमी केले असता जे द्रव्य शिल्लक राहते तेवढे पूर्व प्रथम कृष्टीपेक्षा द्वितीय कृष्टीमध्ये कमी मिळाले. ते द्रव्य पूर्व प्रथम कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याचा अनन्तावा भागमात्र आहे. म्हणून पूर्व प्रथम कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून द्वितीय कृष्टीमध्ये दिलेले द्रव्य अनन्तावा भागमात्र कमी आहे असे म्हटले जाते.

पुन्हा पूर्व कृष्टीच्या तृतीयादी अंतपर्यंतच्या कृष्टीमध्ये मध्यमखंड द्रव्यातून एक-एक खंडाचे द्रव्य, अधस्तनशीर्षविशेष द्रव्यातून एक-एक विशेषाचे द्रव्य वाढत्या क्रमाने आणि उभयद्रव्यविशेषद्रव्यातून एक-एक विशेषाचे द्रव्य घटत्याक्रमाने देतो. म्हणून अनंतावा भागमात्र द्रव्य कमी दिले असे म्हणतात. अशाप्रकारे लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीसंबंधी चार प्रकारचे द्रव्य देण्याचे विधान सांगितले.

लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीच्यावर लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या खालील नवीन कृष्टीची जघन्य कृष्टी आहे. त्यामध्ये लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीसंबंधी चार

प्रकारच्या द्रव्यातून अधस्तनशीर्ष विशेष द्रव्य देत नाही. अधस्तन कृष्टिद्रव्यातून एका कृष्टीचे द्रव्य, मध्यमखंड द्रव्यातून एका खंडाचे द्रव्य व उभयद्रव्यविशेषद्रव्यातून अतीत प्रथम संग्रहकृष्टीच्या नवीन व पूर्वकृष्टिप्रमाणाने कमी सर्व कृष्टिप्रमाणमात्र विशेषांचे द्रव्य मिळते. येथे प्रथम संग्रहकृष्टीच्या पूर्व अंतिम कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्यापेक्षा एक अधस्तनशीर्ष विशेषाचे द्रव्य व एक उभयद्रव्यविशेषाचे द्रव्य कमी मिळाले व एक अधस्तन कृष्टीचे द्रव्य अधिक मिळाले. म्हणून एक अधस्तनकृष्टीच्या द्रव्यातून एक अधस्तन शीर्ष विशेष आणि एक उभयद्रव्यविशेष कमी केल्यावर जे शिल्लक राहते ते प्रथम संग्रहकृष्टीच्या पूर्व अंतिम कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याचा असंख्यातावा भागमात्र आहे म्हणून पूर्व अंतिम कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून नवीन द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या प्रथम कृष्टीमध्ये असंख्यातावा भागमात्र अधिक दिले असे म्हणतात. अशाप्रकारे येथे दीयमान द्रव्याच्या अपेक्षेने गोपुच्छाचा अभाव झाला. याचप्रमाणे पुढे सुद्धा पूर्व कृष्टीच्या शेवटच्या कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून नवीन कृष्टीच्या प्रथम कृष्टीमध्ये दिलेले द्रव्य असंख्यातावा भागमात्र वाढते तेथे अशीच युक्ती जाणावी.

याच्यावर नवीन कृष्टीच्या द्वितीयादी अंतपर्यंतच्या कृष्टीमध्ये एक-एक उभयद्रव्य-विशेषमात्र कमी द्रव्य देतो. तेथे क्रमाने अनंतावा भाग कमी द्रव्य देतो. येथे अधस्तनकृष्टिद्रव्य समाप्त झाले.

द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या नवीन अंतकृष्टीच्या वर पूर्व जघन्य कृष्टी आहे, त्यामध्ये अधस्तनशीर्ष द्रव्यातून खाली झालेल्या प्रथम संग्रहकृष्टीसंबंधी पूर्वकृष्टिप्रमाणमात्र विशेषांचे द्रव्य, मध्यमखंडद्रव्यातून एका खंडाचे द्रव्य आणि उभयद्रव्यविशेषद्रव्यातून अतीत नवीन व पूर्वकृष्टीच्या प्रमाणाने कमी सर्वकृष्टिप्रमाणमात्र विशेषांचे द्रव्य देतो. एका अधस्तन कृष्टिद्रव्यातून येथे जेवढे अधस्तनशीर्षविशेषाचे द्रव्य दिले ते वजा केल्यावर द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीच्या समान होते. उभयद्रव्यविशेषद्रव्याचे विशेष मिळविल्यावर जे द्रव्य होते ते नवीन अंत कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याचा असंख्यातावा भागमात्र आहे म्हणून नवीन अंत कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्यापेक्षा येथे पूर्व जघन्य कृष्टीमध्ये दिलेले द्रव्य असंख्यातावा भागमात्र कमी आहे असे सांगतात.

त्याच्यावर द्वितीय कृष्टीपासून अंतकृष्टीपर्यंत क्रमाने एकेक अधस्तनशीर्ष विशेष वाढत्या क्रमाने व एक-एक उभयद्रव्यविशेष घटत्या क्रमाने देतो. तेथे अनंतावा भागमात्र घटताक्रम जाणावा. अशाप्रकारे लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे चार प्रकाराने द्रव्य देण्याचे विधान सांगितले.

याच्यावर लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या नवीन व पूर्वकृष्टीमध्ये द्रव्य देण्याचे विधान द्वितीय संग्रहकृष्टिप्रमाणे जाणावे. विशेष हे आहे की पूर्व कृष्टीमध्ये अधस्तनशीर्ष विशेषाच्या द्रव्यातून जेवढ्या खाली पूर्वकृष्टी झाल्या तेवढ्या प्रमाणमात्र विशेषांचे द्रव्य द्यावे. तसेच नवीन व जुन्या कृष्टीमध्ये उभयद्रव्यविशेष द्रव्यातून जेवढ्या खाली नवीन व पूर्व कृष्टी झाल्या त्यांच्या

प्रमाणाने कमी सर्व कृष्टिप्रमाणमात्र विशेषांचे द्रव्य द्यावे. येथे लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे चार प्रकारचे द्रव्य समाप्त झाले.

लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीतील पूर्वकृष्टीच्या वर मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीची नवीन जघन्य कृष्टी आहे. त्यामध्ये मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या चार प्रकारच्या द्रव्यातून अधस्तन शीर्ष विशेषाचे द्रव्य सोडून एक अधस्तन कृष्टीचे द्रव्य, एक मध्यमखंडाचे द्रव्य आणि लोभाच्या सर्व नवीन व पूर्व कृष्टिप्रमाणाने कमी सर्व कृष्टिप्रमाणमात्र उभयद्रव्यविशेषाचे द्रव्य देतो. एक अधस्तन कृष्टिद्रव्यातून लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंत कृष्टीमध्ये दिलेले अधस्तनशीर्ष विशेषाचे द्रव्य वजा केल्यावर लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंत कृष्टीमध्ये जे प्रथम समयात द्रव्य दिले होते तेवढे शिल्लक राहते. त्यामधून एक उभयद्रव्यविशेषाचे प्रमाण कमी केल्यावर शिल्लक राहिलेले द्रव्य लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंतकृष्टीच्या द्रव्याचा असंख्यातावा भागमात्र आहे. म्हणून लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंतकृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्यापेक्षा मायाकषायाच्या जघन्य नवीन कृष्टीमध्ये दिलेले द्रव्य असंख्यातावा भागमात्र अधिक जाणावे.

त्याच्यावर द्वितीयादी नवीन कृष्टीमध्ये एकेक उभयद्रव्य विशेष प्रमाण अनंताच्या भाग घटत्या क्रमाने द्रव्य देतो. त्याच्यावर मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या पूर्व जघन्य कृष्टीपासून क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या पूर्व अंतिम कृष्टीपर्यंत पूर्वोक्त प्रकाराने द्रव्य देण्याचे विधान जाणावे. तेथे सर्व नवीन व पूर्व कृष्टीमध्ये एकेक मध्यमखंडाचे द्रव्य द्यावे आणि खाली जेवढ्या पूर्व व अपूर्व कृष्टी झाल्या तेवढ्या प्रमाणाने हीन सर्व कृष्टिप्रमाण उभयद्रव्यविशेषांचे द्रव्य द्यावे. नवीन कृष्टीमध्ये एकेक अधस्तन कृष्टिद्रव्य द्यावे व पूर्व कृष्टीमध्ये जेवढ्या खाली एकूण पूर्व कृष्टी झाल्या तेवढ्या प्रमाणमात्र अधस्तनशीर्ष विशेषांचे द्रव्य द्यावे. अशाप्रकारे दुसऱ्या समयात अपकर्षण केलेल्या द्रव्यामधून जे कृष्टीसंबंधी द्रव्य होते त्याला देण्याचे विधान सांगितले.

पुन्हा जे आपापले पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांमध्ये देण्यायोग्य द्रव्य होते त्याला 'दिवङ्गुणहाणिभाजिदे पढमा' इत्यादी विधानाने साधिक दीड गुणहानीचा भाग दिल्यावर जे लब्ध येते तेवढे अपूर्व स्पर्धकाच्या वर्गणमध्ये देतो. त्याच्यावर प्रथम गुणहानीपर्यंत चयघटत्या क्रमाने देतो. द्वितीयादी गुणहानीमध्ये चय अर्धा-अर्धा होतो. शेवटच्या गुणहानीपर्यंत आपापल्या चयाने हीन द्रव्य प्रत्येक वर्गणमध्ये देतो.

द्वितीय समयात जसे वर्णन केले तसेच कृष्टिकरणकाळाच्या तृतीयादी समयांमध्येसुद्धा जाणावे. विशेष हे आहे की प्रत्येक समयाला अपकर्षण केलेल्या द्रव्याचे प्रमाण असंख्यातगुणित वाढते जाणावे व खाली खाली ज्या नवीन कृष्टी करतो त्यांचे प्रमाण क्रमाने असंख्यात गुणित घटते जाणावे.

कृष्टिसंख्या	अधस्तन शीर्ष अधस्तन कृष्टीद्रव्य	मध्यमखंड	उभयद्रव्य विशेष	एकूण देयद्रव्य	खालच्या कृष्टीपेक्षा किती अधिक व कमी मिळाले	
क्रोध पूर्व	७२	४४४७=१८८	६२४	१४१४=१४	८२६	१४-४=१० कमी
पूर्व	७१	४४४६=१८४	६२४	२४१४=२८	८३६	१४-४=१० कमी
तृ पूर्व	७०	४४४५=१८०	६२४	३४१४=४२	८४६	१४-४=१० कमी
ती पूर्व	६९	४४४४=१७६	६२४	४४१४=५६	८५६	(३८४-१७६)+१४=२२२ कमी
य अपूर्व	६८	३८४	६२४	५४१४=७०	१०७८	१४ कमी
अपूर्व	६७	३८४	६२४	६४१४=८४	१०९२	३८४-(१७२+१४)=१९८ अधिक
क्रोध पूर्व	६६	४४४३=१७२	६२४	७४१४=९८	८९४	१४-४=१० कमी
पूर्व	६५	४४४२=१६८	६२४	८४१४=११२	९०४	१४-४=१० कमी
द्वि पूर्व	६४	४४४१=१६४	६२४	९४१४=१२६	९१४	१४-४=१० कमी
ती पूर्व	६३	४४४०=१६०	६२४	१०४१४=१४०	९२४	(३८४-१६०)+१४=२३८ कमी
य अपूर्व	६२	३८४	६२४	११४१४=१५४	११६२	१४ कमी
अपूर्व	६१	३८४	६२४	१२४१४=१६८	११७६	३८४-१५६+१४)=२१४ अधिक
क्रोध पूर्व	६०	४४३९=१५६	६२४	१३४१४=१८२	९६२	१४-४=१० कमी
पूर्व	५९	४४३८=१५२	६२४	१४४१४=१९६	९७२	१४-४=१० कमी
प्र पूर्व	५८	४४३७=१४८	६२४	१५४१४=२१०	९८२	१४-४=१० कमी
थ पूर्व	५७	४४३६=१४४	६२४	१६४१४=२२४	९९२	(३८४-१४४)+१४=१५४ कमी
म अपूर्व	५६	३८४	६२४	१७४१४=२३८	१२४६	१४ कमी
अपूर्व	५५	३८४	६२४	१८४१४=२५२	१२६०	३८४-१४०-१४)=२३० अधिक
मान पूर्व	५४	४४३५=१४०	६२४	१९४१४=२६६	१०३०	१४-४=१० कमी
पूर्व	५३	४४३४=१३६	६२४	२०४१४=२८०	१०४०	१४-४=१० कमी
तृ पूर्व	५२	४४३३=१३२	६२४	२१४१४=२९४	१०५०	१४-४=१० कमी
ती पूर्व	५१	४४३२=१२८	६२४	२२४१४=३०८	१०६०	(३८४-१२८)+१४=२७० कमी
य अपूर्व	५०	३८४	६२४	२३४१४=३२२	१३३०	१४ कमी
अपूर्व	४९	३८४	६२४	२४४१४=३३६	१३४४	३८४-(१२४+१४)=२४६ अधिक
मान पूर्व	४८	४४३१=१२४	६२४	२५४१४=३५०	१०९८	१४-४=१० कमी
पूर्व	४७	४४३०=१२०	६२४	२६४१४=३६४	११०८	१४-४=१० कमी
द्वि पूर्व	४६	४४२९=११६	६२४	२७४१४=३७८	१११८	१४-४=१० कमी
ती पूर्व	४५	४४२८=११२	६२४	२८४१४=३९२	११२८	(३८४-११२)+१४=२७६ कमी
य अपूर्व	४४	३८४	६२४	२९४१४=४०६	१११४	१४ कमी
अपूर्व	४३	३८४	६२४	३०४१४=४२०	११२८	३८४-(१०८+१४)=२६२ अधिक
मान पूर्व	४२	४४२७=१०८	६२४	३१४१४=४३४	११६६	१४-४=१० कमी
पूर्व	४१	४४२६=१०४	६२४	३२४१४=४४८	११७६	१४-४=१० कमी
प्र पूर्व	४०	४४२५=१००	६२४	३३४१४=४६२	११८६	१४-४=१० कमी
थ पूर्व	३९	४४२४=९६	६२४	३४४१४=४७६	११९६	(३८४-९६)+१४=३०२ कमी
म अपूर्व	३८	३८४	६२४	३५४१४=४९०	११९८	१४ कमी
अपूर्व	३७	३८४	६२४	३६४१४=५०४	११९२	३८४-(९२+१४)=२७८ अधिक

कृष्टिसंख्या	अधस्तन शीर्ष अधस्तन कृष्टीद्रव्य	मध्यमखंड	उभयद्रव्य विशेष	एकूण देयद्रव्य	खालच्या कृष्टीपेशा किती अधिक व कमी मिळाले
माया पूर्व ३६	४×२३=९२	६२४	३७×१४=५१८	१२३४	१४-४=१० कमी
वृ पूर्व ३५	४×२२=८८	६२४	३८×१४=५३२	१२४४	१४-४=१० कमी
ती पूर्व ३४	४×२१=८४	६२४	३९×१४=५४६	१२५४	१४-४=१० कमी
य अपूर्व ३३	४×२०=८०	६२४	४०×१४=५६०	१२६४	(३८४-८०)+१४=३१८ कमी
य अपूर्व ३२	३८४	६२४	४१×१४=५७४	१२७४	१४ कमी
य अपूर्व ३१	३८४	६२४	४२×१४=५८८	१२८४	३८४-(७६+१४)=२९६अधिक
माया पूर्व ३०	४×१९=७६	६२४	४३×१४=६०२	१३०२	१४-४=१० कमी
द्वि पूर्व २९	४×१८=७२	६२४	४४×१४=६१६	१३१२	१४-४=१० कमी
ती पूर्व २८	४×१७=६८	६२४	४५×१४=६३०	१३२२	१४-४=१० कमी
य अपूर्व २७	४×१६=६४	६२४	४६×१४=६४४	१३३२	(३८४-६४)+१४=३३४कमी
य अपूर्व २६	३८४	६२४	४७×१४=६५८	१३४२	१४ कमी
य अपूर्व २५	३८४	६२४	४८×१४=६७२	१३५२	३८४-(६०+१४)=३१० अधिक
माया पूर्व २४	४×१५=६०	६२४	४९×१४=६८६	१३७०	१४-४=१० कमी
प्र पूर्व २३	४×१४=५६	६२४	५०×१४=७००	१३८०	१४-४=१० कमी
थ पूर्व २२	४×१३=५२	६२४	५१×१४=७१४	१३९०	१४-४=१० कमी
म अपूर्व २१	४×१२=४८	६२४	५२×१४=७२८	१४००	(३८४-४८)+१४=३५० कमी
म अपूर्व २०	३८४	६२४	५३×१४=७४२	१४१०	१४ कमी
म अपूर्व १९	३८४	६२४	५४×१४=७५६	१४२४	३८४-(४४+१४)=३२६ अधिक
लोभ पूर्व १८	४×११=४४	६२४	५५×१४=७७०	१४३८	१४-४=१० कमी
वृ पूर्व १७	४×१०=४०	६२४	५६×१४=७८४	१४४८	१४-४=१० कमी
ती पूर्व १६	४×९=३६	६२४	५७×१४=७९८	१४५८	१४-४=१० कमी
य अपूर्व १५	४×८=३२	६२४	५८×१४=८१२	१४६८	(३८४-३२)+१४=३६६ कमी
य अपूर्व १४	३८४	६२४	५९×१४=८२६	१४७८	१४ कमी
य अपूर्व १३	३८४	६२४	६०×१४=८४०	१४८८	३८४-(२८+१४)=३४२ अधिक
लोभ पूर्व १२	४×७=२८	६२४	६१×१४=८५४	१५०६	१४-४=१० कमी
द्वि पूर्व ११	४×६=२४	६२४	६२×१४=८६८	१५१६	१४-४=१० कमी
ती पूर्व १०	४×५=२०	६२४	६३×१४=८८२	१५२६	१४-४=१० कमी
य अपूर्व ९	४×४=१६	६२४	६४×१४=८९६	१५३६	(३८४-१६)+१४=३८२ कमी
य अपूर्व ८	३८४	६२४	६५×१४=९१०	१५४६	१४ कमी
य अपूर्व ७	३८४	६२४	६६×१४=९२४	१५५६	३८४-(१२+१४)=३५८ अधिक
लोभ पूर्व ६	४×३=१२	६२४	६७×१४=९३८	१५६६	उभय द्र. वि १४-अध.शीर्ष ४=१०कमी
प्र पूर्व ५	४×२=८	६२४	६८×१४=९५२	१५७६	उभय द्र. वि १४-अध.शीर्ष ४=१०कमी
थ पूर्व ४	४×१=४	६२४	६९×१४=९६६	१५८६	उभय द्र. वि १४-अध.शीर्ष ४=१०कमी
म अपूर्व ३	३८४	६२४	७०×१४=९८०	१५९६	अध.कृ.३८४+उभय द्र.वि.१४=३९८कमी
म अपूर्व २	३८४	६२४	७१×१४=९९४	१६०६	उभयद्रव्यविशेष १४ कमी
म अपूर्व १	३८४	६२४	७२×१४=१००८	१६१६	

तेवीस उष्ट्रकूट रचना सांगतात.

वारेकारमणंतं पुव्वादि अपुव्वादि सेसं तु ।

तेवीस ऊंटकूडा दिजे दिस्से अणंतभागूणं ॥५०६॥

द्वादशैकादशमनन्तं पूर्वादि अपूर्वादि शेषं तु ।

त्रयोविंशतिरुष्ट्रकूटा देये दृश्येऽनन्तभागोनम् ॥५०६॥

अन्वयार्थ- (पुव्वादि) पूर्व कृष्टीच्या आदिकृष्टी (वार) बारा (अपुव्वादि) अपूर्वकृष्टीच्या आदिकृष्टी (एकारं) अकरा (तु) व (सेसं) शेष कृष्टी (अणंतं) अनन्त आहेत. अशाप्रकारे (दिजे) देयद्रव्यामध्ये (तेवीस ऊंटकूडा) तेवीस स्थानांमध्ये उष्ट्रकूट रचना होते. (दिस्से) दृश्यमान द्रव्यामध्ये (अणंतभागूणं) लोभाच्या प्रथम कृष्टीपासून क्रोधाच्या अंतिम कृष्टीपर्यंत अनंतावा भाग हीनक्रम आहे.

विशेषार्थ- पूर्व गाथेत सांगितलेल्या क्रमाने द्वितीय समयात दीयमान द्रव्य बारा कृष्टिस्थानांमध्ये असंख्याताव्या भागाने कमी आहेत. कारण बारा पूर्व संग्रहकृष्टीच्या खाली अपूर्वकृष्टीची रचना झालेली आहे म्हणून बारा अपूर्वकृष्टीच्या चरम कृष्टीहून बारा पूर्व संग्रहकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये असंख्याताव्या भागाने कमी द्रव्य दिले जाते; परन्तु असंख्याताव्या भागाने अधिक द्रव्य अकरा कृष्टिस्थानांमध्येच दिले जाते. कारण लोभाच्या प्रथम पूर्व संग्रहकृष्टीच्या खाली जी अपूर्व कृष्टीची रचना झालेली आहे त्या अपूर्व कृष्टीच्या जघन्य कृष्टिस्थानाच्या खाली पूर्व संग्रहकृष्टीचा अभाव असल्यामुळे तेथे कृष्टीसंबंधी संधिस्थान नाही. म्हणून पूर्व संग्रहकृष्टीची अंतिम कृष्टी व अपूर्वकृष्टीची जघन्य कृष्टीसंबंधी सन्धी अकरा(११) स्थानांमध्येच आहे. शेष कृष्टिस्थानांमध्ये दीयमान द्रव्य अनन्ताव्या भागाने कमी आहे. अशाप्रकारे दीयमान द्रव्याची २३ ठिकाणी उष्ट्रकूट रचना होते.

ज्याप्रमाणे ऊंटाची पाठ पाठीमागच्या भागामध्ये प्रथम ऊंच असते. मध्यामध्ये खाली असते. पुन्हा पुढे खाली-वर असते. त्याचप्रमाणे येथे द्रव्यसुद्धा प्रथम कृष्टीमध्ये जास्त असून नंतर कमी होत जाते. पुन्हा सन्धिस्थानांमध्ये असंख्यातावा भाग कमी व असंख्यातावा भाग अधिक होत जाते म्हणून येथे होणाऱ्या द्रव्यश्रेणीच्या रचनेला उष्ट्रकूट रचना म्हटले आहे.

द्वितीय समयात दृश्यमान द्रव्याच्या अपेक्षेने गोपुच्छाकारच रचना आहे. कारण लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या नवीन जघन्य कृष्टीमध्ये जास्त द्रव्य आहे. त्यानंतर द्वितीयादी कृष्टीपासून क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीपर्यंत अनन्ताव्या भागाने घटता क्रम आहे. नवीन अपूर्व

२३ उष्ट्रकूट रचना		
क्रोध	पूर्व	
तृतीय	अपूर्व	असंख्यातावा भाग कमी
संग्रहकृष्टी		असंख्यातावा भाग अधिक
क्रोध	पूर्व	
द्वितीय	अपूर्व	असंख्यातावा भाग कमी
संग्रहकृष्टी		असंख्यातावा भाग अधिक
क्रोध	पूर्व	
प्रथम	अपूर्व	असंख्यातावा भाग कमी
संग्रहकृष्टी		असंख्यातावा भाग अधिक
मान	पूर्व	
तृतीय	अपूर्व	असंख्यातावा भाग कमी
संग्रहकृष्टी		असंख्यातावा भाग अधिक
मान	पूर्व	
द्वितीय	अपूर्व	असंख्यातावा भाग कमी
संग्रहकृष्टी		असंख्यातावा भाग अधिक
मान	पूर्व	
प्रथम	अपूर्व	असंख्यातावा भाग कमी
संग्रहकृष्टी		असंख्यातावा भाग अधिक
माया	पूर्व	
तृतीय	अपूर्व	असंख्यातावा भाग कमी
संग्रहकृष्टी		असंख्यातावा भाग अधिक
माया	पूर्व	
द्वितीय	अपूर्व	असंख्यातावा भाग कमी
संग्रहकृष्टी		असंख्यातावा भाग अधिक
माया	पूर्व	
प्रथम	अपूर्व	असंख्यातावा भाग कमी
संग्रहकृष्टी		असंख्यातावा भाग अधिक
लोभ	पूर्व	
तृतीय	अपूर्व	असंख्यातावा भाग कमी
संग्रहकृष्टी		असंख्यातावा भाग अधिक
लोभ	पूर्व	
द्वितीय	अपूर्व	असंख्यातावा भाग कमी
संग्रहकृष्टी		असंख्यातावा भाग अधिक
लोभ	पूर्व	
प्रथम	अपूर्व	असंख्यातावा भाग कमी
संग्रहकृष्टी		असंख्यातावा भाग अधिक

कृष्टीमध्ये तर दीयमान द्रव्यच दृश्यमान द्रव्य आहे. पूर्व कृष्टीमध्ये पूर्व समयात दिलेले द्रव्य व विवक्षित समयात दिलेले द्रव्य मिळून दृश्यमान होते. अपूर्व कृष्टीमध्ये तर अधस्तन कृष्टिद्रव्य व पूर्व कृष्टीमध्ये अधस्तन शीर्षद्रव्य दिल्यावर सर्व कृष्टी पूर्व प्रथम कृष्टिसमान होतात. तेथे एकेक मध्यमखंड दिल्यावर सर्व कृष्टींचे प्रमाण समानच राहते. उभयद्रव्यविशेष क्रमाने एकेक कमी दिले. या विशेषाचे प्रमाण विवक्षित कृष्टीच्या खालच्या कृष्टिद्रव्याचा अनंतावा भाग आहे. म्हणून दृश्यमान द्रव्याच्या अपेक्षेने सर्वत्र अनंतावा भाग घटताक्रम सांगितला आहे.

पुन्हा अंतिम कृष्टीच्या दीयमान द्रव्याहून अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणमध्ये दिलेले द्रव्य अनंतगुणित कमी आहे. कारण स्पर्धकांमध्ये दीयमान एक भागप्रमाण द्रव्यामध्ये दीड गुणहानीचा भाग दिल्यावर त्याचे प्रमाण येते.

ज्याप्रमाणे द्वितीय समयात कृष्टीमध्ये दीयमान द्रव्याची प्ररूपणा केली त्याचप्रमाणे सर्व कृष्टिकरणकाळामध्ये दीयमान द्रव्याची २३ उष्ट्रकूट रचनेची प्ररूपणा करावी; परन्तु दृश्यमान द्रव्याच्या अपेक्षेने सर्व काळामध्ये अनन्तावा भाग घटताक्रमच (गोपुच्छाकार रचना) जाणावा.

प्रथम समयात कृष्टीमध्ये दिलेले द्रव्य सर्वात कमी आहे. त्यापेक्षा द्वितीय समयात कृष्टीमध्ये दिलेले द्रव्य असंख्यातगुणित आहे. त्यापेक्षा तृतीय समयात कृष्टीमध्ये दिलेले द्रव्य असंख्यातगुणित आहे. असे कृष्टिकरणाच्या शेवटच्या समयापर्यंत जाणावे. विशुद्धीमध्ये प्रत्येक समयात अनन्तगुणित वृद्धी झाल्यामुळे सर्व कृष्टिकरणकाळामध्ये उत्तरोत्तर असंख्यातपट-असंख्यातपट द्रव्याचे अपकर्षण करून कृष्टीमध्ये दिले जाते.^१

कृष्टिकरणकाळाच्या शेवटच्या समयात स्थितिबंधाचे व स्थितिसत्त्वाचे प्रमाण तीन गाथांद्वारे सांगतात-

किट्टीकरणद्वाए चरिमे अंतोमुहुत्तसंजुत्तो ।

चत्तारि होंति मासा संजलणाणं तु ठिदिबंधो ॥५०७॥

कृष्टिकरणाद्वायाश्चरमेऽन्तर्मुहूर्तसंयुक्ताः ।

चत्वारो भवन्ति मासाः सञ्ज्वलनानां तु स्थितिबन्धः ॥५०७॥

अन्वयार्थ- (किट्टीकरणद्वाए) कृष्टिकरणकाळाच्या (चरिमे) शेवटच्या समयात (अंतोमुहुत्तसंजुत्तो) अन्तर्मुहूर्त अधिक (चत्तारि मासा) चार महिने (संजलणाणं तु ठिदिबंधो) संज्वलन कषायांचा स्थितिबंध (होंति) होतो.

विशेषार्थ- अपूर्वस्पर्धक-करणकाळाच्या शेवटच्या समयात संज्वलन कषायांचा स्थितिबन्ध आठ वर्षप्रमाण होत होता. तो एकेक स्थितिबंधापसरणामध्ये अंतर्मुहूर्त-अंतर्मुहूर्तमात्र कमी होत अंतर्मुहूर्तप्रमाण कृष्टिकरणकाळाच्या शेवटच्या समयात अंतर्मुहूर्त अधिक चार महिने राहतो.

**सेसाणं वस्साणं, संखेजसहस्साणि ठिदिसंतं ।
मोहस्स य ठिदिसंतं, अडवस्संतोमुहुत्तहियं ॥५०८॥**

शेषाणां वर्षाणां सङ्ख्येयसहस्रकानि स्थितिबन्धः ।
मोहस्य च स्थितिसत्त्वमष्टवर्षोऽन्तर्मुहूर्ताधिकः ॥५०८॥

अन्वयार्थ- (सेसाणं ठिदिसंतं) मोहनीय सोडून शेष कर्मांचा स्थितिबंध (वस्साणं संखेजसहस्साणि) संख्यात हजार वर्षप्रमाण होतो. (य) आणि (मोहस्स ठिदिसंतं) मोहनीयाचे स्थितिसत्त्व (अडवस्संतोमुहुत्तहियं) अंतर्मुहूर्त अधिक आठ-वर्षप्रमाण राहते.

विशेषार्थ- शेष कर्मांचा स्थितिबंध पूर्वीसुद्धा संख्यात हजार वर्षप्रमाण होत होता. आता संख्यात बहुभागप्रमाण आयामयुक्त संख्यात हजार स्थितिबंधापसरण होऊन सुद्धा संख्यात हजार वर्षप्रमाणच होतो; परंतु पूर्वीपेक्षा संख्यात गुणित कमी आहे. मोहनीय कर्मांचे स्थितिसत्त्व संख्यात हजार वर्षमात्र होते ते संख्यात हजार स्थितिकांडकांद्वारे नष्ट होऊन आता अंतर्मुहूर्त अधिक आठ वर्षप्रमाणच राहिले.

**घादितियाणं संखं वस्ससहस्साणि होदि ठिदिसंतं ।
वस्साणमसंखेजसहस्साणि अघादितिणं तु ॥५०९॥**

घातित्रयाणां सङ्ख्यं वर्षसहस्राणि भवति स्थितिसत्त्वम् ।
वर्षाणामसङ्ख्येयसहस्राण्यघातित्रयाणां तु ॥५०९॥

अन्वयार्थ- (घादितियाणं ठिदिसंतं) तीन घातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व (संखं वस्ससहस्साणि) संख्यात हजार वर्षे (होदि) आहे; (अघादितिणं तु) परंतु तीन अघातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व (वस्साणमसंखेजसहस्साणि) असंख्यात हजार वर्षे आहे.

विशेषार्थ- पूर्वी तीन घातिकर्मांचे संख्यात हजार वर्षप्रमाणच स्थितिसत्त्व होते. संख्यात

हजार स्थितिकांडकांद्वारे संख्यातपट कमी होऊन सुद्धा संख्यात हजार वर्षप्रमाणच स्थितिसत्त्व राहते. ज्याप्रमाणे मोहनीय कर्मांच्या स्थितिसत्त्वाचा विशेषघात होतो तसा विशेषघात तीन घातिकर्मांचा होत नाही. अघातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व पूर्वी असंख्यात हजार वर्षप्रमाण होते ते आता संख्यात हजार स्थितिकांडकांद्वारे कमी होऊन असंख्यातपट कमी असंख्यात वर्षप्रमाणच राहते.

अनुभागाच्या अपेक्षेने कृष्टी व स्पर्धकाचे लक्षण सांगतात-

**पडिपदमणंतगुणिदा किट्टीयो फड्डया विसेसहिया ।
किट्टीण फड्डयाणं लक्खणमणुभागमासेज्ज ॥५१०॥**

प्रतिपदमनन्तगुणिता कृष्टयः स्पर्धका विशेषाधिकाः ।
कृष्टीनां स्पर्धकांना लक्षणमनुभागमासाद्य ॥५१०॥

अन्वयार्थ- (किट्टीयो) सर्वकृष्टी (पडिपदमणंतगुणिदा) प्रत्येक पदामध्ये अनंतगुणित आहेत व (फड्डया) स्पर्धक प्रत्येक पदामध्ये (विसेसहिया) विशेष अधिक आहेत. अशाप्रकारे (अणुभागमासेज्ज) अनुभागाचा आश्रय करून (किट्टीण) कृष्टींचे व (फड्डयाणं) स्पर्धकांचे (लक्खणं) लक्षण सांगितले.

विशेषार्थ- प्रथम कृष्टीच्या अनुभागापेक्षा दुसऱ्या कृष्टीचा अनुभाग (अविभागप्रतिच्छेद) अनंतपट आहे. त्याहून तृतीय कृष्टीचा अनुभाग अनन्तपट आहे. अशाप्रकारे चरम कृष्टीपर्यंत क्रमाने अनन्तपट अनुभाग प्राप्त होतो. म्हणून यास कृष्टी ही संज्ञा आहे. परन्तु स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेपेक्षा द्वितीय वर्गणेमध्ये, त्याहून तृतीय वर्गणेमध्ये अशाप्रकारे अनंत वर्गणांमध्ये क्रमाने विशेष अधिक अनुभाग असतो. एका वर्गाच्या अपेक्षेने प्रथम वर्गणेपेक्षा द्वितीय वर्गणेमध्ये एकच अविभागप्रतिच्छेद अधिक असतो. जेथे प्रत्येक वर्गणेमध्ये अनुभाग अनंतगुणित होत जातो त्यास कृष्टी म्हणतात व जेथे विशेष अधिक असतो त्यास स्पर्धक म्हणतात. अशाप्रकारे अनुभागाच्या अपेक्षेने कृष्टी व स्पर्धकांचे लक्षण सांगितले. द्रव्याच्या अपेक्षेने दोन्हीमध्ये चय घटताक्रमच आहे.

कृष्टिकारक कृष्टींचा वेदक नाही याचा व कृष्टिकरणकाळाच्या समाप्तीचा निर्देश करतात-

**पुव्वापुव्वफड्डयमणुहवदि हु किट्टिकारओ णियमा ।
तस्सद्धा णिट्ठायदि पढमट्टिदि आवली सेसे ॥५११॥**

पूर्वापूर्वस्पर्धकमनुभवति हि कृष्टिकारको नियमात् ।
तस्याद्धा निष्ठापयति प्रथमस्थितावावलिशेषे ॥५११॥

अन्वयार्थ- (किष्टिकारओ हु) कृष्टिकारक (णियमा) नियमाने (पुव्वापुव्वफड्डय-
मणुहवदि) पूर्व व अपूर्व स्पर्धकांचा अनुभव करतो. (पढमड्डिदि आवली सेसे) प्रथम स्थितीमध्ये
एक आवली शिल्लक राहिली असता (तस्सद्धा) कृष्टिकरणाचा काळ (णिड्डायदि) समाप्त करतो.

विशेषार्थ- ज्याप्रमाणे अपूर्व स्पर्धकांची रचना करताना पूर्व स्पर्धकांबरोबर अपूर्व
स्पर्धकांचासुद्धा अनुभव करतो अर्थात अपूर्व स्पर्धकांचा उदय होतो, त्याप्रमाणे कृष्टिकारक
कृष्टींची रचना करताना कृष्टींचा अनुभव करीत नाही. पूर्वापूर्व स्पर्धकांचाच त्याला उदय असतो.
अशाप्रकारे संज्वलन क्रोधाच्या प्रथम स्थितीमध्ये उच्छिष्टावलिप्रमाण काळ शिल्लक राहिल्यावर
कृष्टिकरण काळ समाप्त होतो.

इति कृष्टिकरणाधिकारः समाप्तः ।

कृष्टिवेदनकाळाच्या प्रथम समयात होणाऱ्या स्थितिबन्ध व स्थितिसत्त्वाचा निर्देश करतात -

से काले किष्टीओ अणुहवदि हु चारिमासमडवस्सं ।
बंधो संतं मोहे, पुव्वालावं तु सेसाणं ॥५१२॥

तस्मिन् काले कृष्टीननुभवति हि चतुर्मासमष्टवर्षम् ।
बन्धो सत्त्वं मोहे पूर्वालापस्तु शेषाणाम् ॥५१२॥

अन्वयार्थ- (से काले) त्या कृष्टिवेदन काळामध्ये (किष्टीओ) कृष्टींचा (अणुहवदि)
अनुभव करतो. त्यावेळी (मोहे बंधो चारिमासं) मोहाचा स्थितिबन्ध चार महिने व (संतं) त्याचे
स्थितिसत्त्व (अडवस्सं) आठ वर्षे असते. (तु) आणि (सेसाणं) शेष कर्माचा स्थितिबन्ध व
स्थितिसत्त्व (पुव्वालावं) पूर्वी सांगितलेल्या आलापाप्रमाणे आहे.

विशेषार्थ- कृष्टिकरणकाळाच्या समाप्तीच्या अनन्तर समयामध्ये कृष्टिवेदक कृष्टींच्या
उदयाचा अनुभव करतो. द्वितीय स्थितीच्या निषेकांमध्ये स्थित कृष्टींचे अपकर्षण करून प्रथम
स्थितीमध्ये उदयावलीच्या निषेकांमध्ये प्राप्त करवून त्याला भोगतो. त्याला भोगण्याचेच नाव वेदन
आहे. त्याचवेळी उच्छिष्टावलीचे स्पर्धकरूप निषेक एकेक समयामध्ये स्तिबुक संक्रमणाद्वारे
कृष्टिरूप होऊन उदयाला येतात. त्या काळाच्या प्रथम समयामध्ये चार संज्वलनरूप मोहाचा

स्थितिबन्ध चार महिने होतो व स्थितिसत्त्व आठ वर्षमात्र राहते. यापूर्वी बंध व सत्त्व अंतर्मुहूर्त
अधिक होते ते एका कांडकाद्वारे व स्थितिबंधापसरणाद्वारे कमी होऊन पूर्ण चार महिने व आठ वर्षे
राहिले. शेष कर्माचा स्थितिबन्ध व स्थितिसत्त्व यद्यपि कमी झाले आहे तथापि आलापापेक्षेने पूर्वोक्त
प्रकारेच जाणावे.

उच्छिष्टावली व नवकबन्धाच्या अनुभागाचा निर्देश करतात-

ताहे कोहुच्छिष्टं सत्त्वं घादी हु देसघादी हु ।
दोसमऊणदुआवलिनवकं ते फड्डयगदाओ ॥५१३॥

तत्र क्रोधोच्छिष्टं सर्वं घाति हि देशघाति हि ।
द्विसमयोनद्व्यावलिनवकं तत् स्पर्धकगतम् ॥५१३॥

अन्वयार्थ- (ताहे) तेथे (कोहुच्छिष्टं) संज्वलन क्रोधाच्या उच्छिष्टावलीचे निषेक
(सत्त्वं घादी) सर्वघातिरूप आहेत आणि संज्वलनचतुष्काचे (दोसमऊणदुआवलिनवकं) दोन
समय कमी दोन आवलिप्रमाण नवकसमयप्रवद्ध आहेत ते (देसघादी हु) देशघाती आहेत. व (ते)
ते समयप्रवद्ध (फड्डयगदाओ) स्पर्धकस्वरूप आहेत.

विशेषार्थ- घातिकर्मांमध्ये लता, दारू, अस्थी, शैलरूप चार प्रकारचा अनुभाग असतो.
त्यापैकी दारूचा अनंत बहुभाग, अस्थी व शैलरूप स्पर्धक सर्वघातिरूप आहेत. शेष लता व
दारूचा अनंतावा भागरूप स्पर्धक देशघातिरूप आहेत. येथे क्रोधाचे जे उच्छिष्टावलिप्रमाण निषेक
शिल्लक राहिले आहेत त्यांचे अनुभागसत्त्व सर्वघातिरूप आहे अर्थात लता व दारूरूप आहे. कारण
उदयावलीच्या आत जे अनुभाग सत्कर्म शिल्लक राहिले आहे ते पूर्वीचे असल्यामुळे सर्वघाती आहे
असे जाणावे. येथे दारूच्या बहुभागाच्या अपेक्षेने सर्वघातिपणा आहे. शैल व अस्थिरूप
स्पर्धकांच्या अपेक्षेने सर्वघातिपणा नाही. उच्छिष्टावलिप्रमाण क्रोधाचे निषेक उदयावलीला प्राप्त
झाले आहेत ते कृष्टिरूप परिणमित होऊन उदययोग्य निषेकांमध्ये उदयरूप होऊन निर्जरला प्राप्त
होतात. कृष्टिकरणकाळामध्ये संज्वलन चतुष्काचे द्वितीय स्थितीतील सर्व निषेक कृष्टिरूप
परिणमले आहेत. केवळ दोन समय कमी दोन आवलिमात्र काळामध्ये बांधलेले नवक समयप्रवद्ध
अद्यापि कृष्टिरूप परिणमले नाहीत ते दोन समय कमी दोन आवली काळामध्येच कृष्टिरूप होऊन
नष्ट होतील. त्यांच्यामध्ये देशघातिरूपच अनुभाग आहे. कारण अंतरकरणाच्या अनन्तर
समयापासून मोहनीयाचा एकरस्थानीय अनुभागबंध सुरू झाला आहे. येथे शिल्लक राहिलेल्या नवक

समयप्रबद्ध व क्रोधकषायाच्या उच्छिष्टावलिप्रमाण निषेकांचे स्वरूप याप्रमाणे जाणावे. शेष सर्वनिषेक कृष्टिकरणकाळाच्या शेवटच्या समयात कृष्टिरूप परिणमतात.

आता कृष्टिकारक व वेदकाचा क्रम, तसेच प्रथम संग्रहकृष्टीचे प्रथम वेदन करतो याचा निर्देश करतात-

लोहादो कोहादो कारउ वेदउ हवे किट्टी ।

आदिमसंगहकिट्टिं वेदयदि ण विदीय तिदियं च ॥५१४॥

लोभात् क्रोधात् कारको वेदको भवेत्कृष्टेः ।

आदिमसंग्रहकृष्टिं वेदयति न द्वितीयां तृतीयां च ॥५१४॥

अन्वयार्थ- (कारउ) कृष्टिकारकाच्या (किट्टी) कृष्टींचा क्रम (लोहादो) लोभापासून आहे. व (वेदउ) कृष्टिवेदकाच्या (किट्टी) कृष्टींचा क्रम (कोहादो) क्रोधापासून (हवे) आहे. येथे प्रथम, क्रोधाच्या (आदिमसंगहकिट्टिं) प्रथम संग्रहकृष्टीचे (वेदयदि) वेदन करतो (विदीय तिदियं च ण) दुसऱ्या व तिसऱ्या संग्रहकृष्टींचे वेदन करीत नाही.

विशेषार्थ- कृष्टिकरणामध्ये सर्वप्रथम लोभाच्या, त्यावर मायेच्या, त्यावर मानाच्या व सर्वात शेवटी क्रोधाच्या या क्रमाने कृष्टी सांगितल्या होत्या; परन्तु येथे कृष्टिवेदनकाळामध्ये प्रथम क्रोधाच्या, नंतर क्रमाने मान, माया व लोभाच्या कृष्टींचे वेदन होते. कृष्टिकरणकाळामध्ये जिला तृतीय संग्रहकृष्टी म्हटले तिला कृष्टिवेदनकाळामध्ये प्रथम संग्रहकृष्टी म्हणतात व जिला तेथे प्रथम संग्रहकृष्टी म्हटले तिला येथे तृतीय संग्रहकृष्टी म्हणतात. कृष्टिवेदनाचा हा क्रम जर स्वीकारला नाही तर प्रथम कमी शक्तियुक्त कृष्टींचा अनुभव होऊन नंतर जास्त शक्तिवाल्या कृष्टींचा अनुभव होईल; परन्तु असे होत नाही. कारण प्रत्येक समयात अनंतगुणित घटत्या अनुभागाचा उदय होतो म्हणून संग्रहकृष्टीमध्ये कृष्टिकारकाहून कृष्टिवेदकाचा उलटा क्रम जाणावा. परन्तु अन्तरकृष्टींचा पूर्वोक्त प्रकारानेच क्रम जाणावा. येथे प्रथम, क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचा उदय येतो. दुसऱ्या व तिसऱ्या संग्रहकृष्टीचा उदय येत नाही असे जाणावे.

कृष्टिवेदकाच्या प्रथम समयात होणारे कार्य सांगतात -

किट्टीवेदगपढमे कोहस्स य पढमसंगहादो दु ।

कोहस्स य पढमठिदी पत्तो उव्वट्टुगो मोहे ॥५१५॥

१. क.पा.सुत्त.पृ.८०४ सू. ६८९ / ज.ध.पु. १५ पृ. ४१

कृष्टिवेदकप्रथमे क्रोधस्य च प्रथमसङ्ग्रहानु ।

क्रोधस्य च प्रथमस्थितिं प्राप्तोऽपवर्तको मोहे ॥५१५॥

अन्वयार्थ- (किट्टीवेदगपढमे) कृष्टिवेदकाळाच्या प्रथम समयात (कोहस्स य पढमसंगहादो दु) क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीतून (कोहस्स य) क्रोधाची (पढमठिदी पत्तो) प्रथम स्थिती प्राप्त करतो व (मोहे) मोहनीय कर्माचा (उव्वट्टुगो) अपवर्तनाघात करतो.

विशेषार्थ- कृष्टिकरणकाळाच्या शेवटच्या समयापर्यंत कृष्टींचे दृश्यमान द्रव्य चय घटत्या क्रमसहित गोपुच्छाकाररूपाने आपल्या स्थानामध्ये स्थित आहे व स्पर्धकांचे द्रव्य आपल्या स्थानामध्ये एक गोपुच्छाकाररूपाने स्थित आहे. तेथे कृष्टींच्या द्रव्याहून स्पर्धकांचे द्रव्य असंख्यातपट आहे म्हणून कृष्टींचा व स्पर्धकांचा एक गोपुच्छाकार नाही. कृष्टिकरणकाळाच्या समाप्तीच्या अनंतर समयामध्ये सर्वच द्रव्य कृष्टिरूप परिणमित होऊन एक गोपुच्छाकार होते. तेथे संज्वलनाच्या सर्वद्रव्याला व १२ (काही अधिक दीड गुणहानी गुणित जघन्य वर्गणाप्रमाण सर्व सत्त्वद्रव्य आहे त्याला ७ ने ७ भागल्यावर एका मोहनीयाचे द्रव्य येते) आठचा भाग देऊन व १२ एक-एक भागमात्र लोभ, माया, मानाचे व पाच भागमात्र क्रोधाचे द्रव्य जाणावे. क्रोधाला ७।८ नोकषायांचे चार भागमात्र द्रव्य प्राप्त झाले व त्याचे स्वतःचे एक भागमात्र असे पाच भागमात्र आहे.

कषाय	लोभ	माया	मान	क्रोध
द्रव्य	व १२ ७।८	व १२- ७।८	व १२= ७।८	व १२-५ ७।८

जर बारा संग्रहकृष्टींमध्ये द्रव्याचा विभाग केला तर संज्वलनाच्या सर्वद्रव्याला २४ चा भाग देऊन त्यापैकी अन्य संग्रहकृष्टींचे द्रव्य एक-एक भागप्रमाण व क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे १३ भागप्रमाण द्रव्य आहे. व १२।१३ पूर्वी कृष्टिकरणकाळाच्या द्वितीय समयात जसे विधान सांगितले तसेच येथेसुद्धा २४ जाणावे.

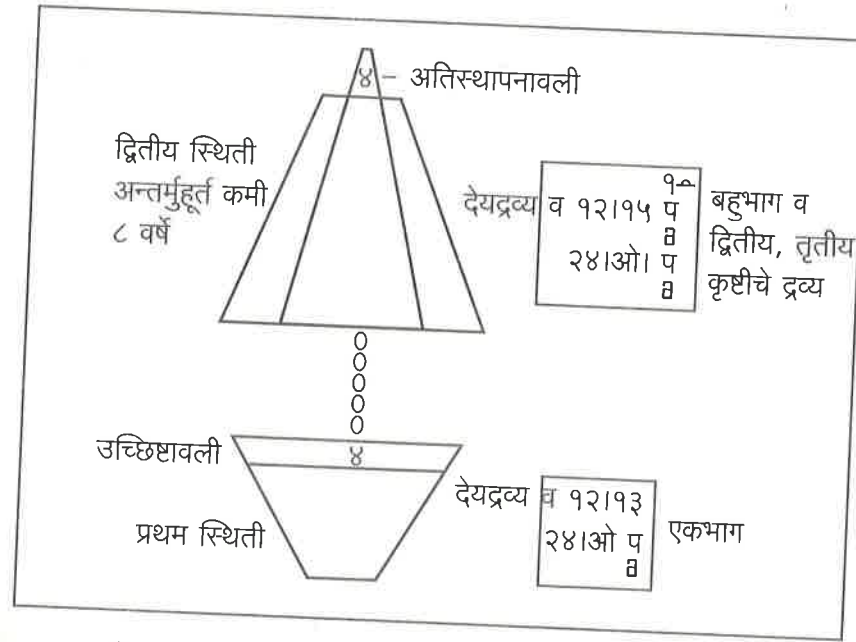
प्रथम समयामध्ये केलेल्या कृष्टींच्या प्रमाणामध्ये ४ (वर्गणाशलाका) त्याच्या असंख्याताच्या भागप्रमाण द्वितीयादी समयांमध्ये केलेल्या कृष्टींचे प्रमाण मिळविल्यावर सर्व पूर्वापूर्वकृष्टींचे प्रमाण ४ प्राप्त होते. (प्रथम समयातील कृष्टींच्या प्रमाणामध्ये काही अधिकाची '।' संदृष्टी केली)

कृष्टिवेदकाच्या प्रथम समयामध्ये क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या द्रव्याला व १२।१३ २४ अपकर्षण भागहाराने भागून प्राप्त झालेल्या एका भागाला व १२।१३ २४।०।० ग्रहण करून त्याला पल्याच्या

असंख्याताव्या भागाने भागून आलेल्या एक भागमात्र $\begin{matrix} \text{व } १२१९३ \\ २४१ओ \text{ प} \\ \text{४} \end{matrix}$ द्रव्याद्वारे प्रथम स्थिती करतो.

क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टिवेदकाच्या काळाहून उच्छिष्टावलिमात्र अधिक प्रथम स्थितीच्या निषेकांचे प्रमाण आहे. तोच येथे गुणश्रेणी-आयाम जाणावा. त्याच्या वर्तमान उदयरूप प्रथम निषेकामध्ये द्रव्य सर्वात कमी देतो. त्याहून द्वितीयादी समयापासून शेवटच्या समयापर्यंत क्रमाने असंख्यातगुणित द्रव्य देतो. अशाप्रकारे एक भागमात्र द्रव्य गुणश्रेणीरूपाने देतो. येथे प्रथम स्थितीच्या अंतिम निषेकाचे नावच गुणश्रेणीशीर्ष आहे.

शेष बहुभागमात्र द्रव्य तृतीय संग्रह-कृष्टीतून अपकर्षित द्रव्य आहे म्हणून एका कृष्टीच्या मिळविल्यावर $\begin{matrix} \text{व } १२१९५ \\ २४१ओ \text{ प} \\ \text{४} \end{matrix}$ गुणकार उत्तर सोडून चय याला स्थितीच्या अपेक्षेने क्रोधाच्या द्वितीय व केलेल्या द्रव्यामध्ये $\begin{matrix} \text{व } १२१२२ \\ २४१ओ \end{matrix}$ (दोन कृष्टींचे द्रव्याला २ ने गुणले.) एवढे द्रव्य झाले. (१३ गुणकारामध्ये २ गुणकार मिळवून १५ आले.) त्याला आठ वर्षमात्र द्वितीय स्थितीमध्ये अतिस्थापनावली घटत्या क्रमाने द्यावयाचे आहे.

म्हणून पूर्वोक्त द्रव्यामध्ये आठ वर्षांच्या स्थितीच्या संख्यात आवली होतात त्याने भागल्यावर मध्यधन प्राप्त होते. त्या मध्यधनामध्ये एक कमी गच्छाच्या अर्धप्रमाण चय

मिळविल्यावर द्वितीय स्थितीच्या प्रथम निषेकामध्ये दिलेल्या द्रव्याचे प्रमाण येते. प्रथम निषेकामध्ये दोन गुणहानिगुणित चयप्रमाण द्रव्य असते असे म्हणा अथवा मध्यधनामध्ये एक कमी गच्छाच्या अर्धप्रमाण चय मिळविल्यावर जे प्रमाण येते तेवढे द्रव्य असते या दोन्हींचे प्रमाण समानच येते. उदा. एकूण द्रव्य १६००, गच्छ ८

सर्वधन ÷ गच्छ = मध्यधन १६०० ÷ २०० = ८ मध्यधन चय १६ आहे.
दोन गुणहानी × चय = प्रथम निषेक. १६ × १६ = २५६ प्रथम निषेक.

अथवा मध्यधन + $\left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय}\right) = \text{प्रथम निषेक } २०० + \left(\frac{७}{२} \times १६\right) = २०० + ५६ = २५६$

द्वितीय स्थितीच्या प्रथम निषेकामध्ये मिळालेले द्रव्य गुणश्रेणी शीर्षाहून असंख्यातपट आहे. याचा असंख्यातावा भाग चयाचे प्रमाण आहे. द्वितीयादी निषेकांमध्ये चय घटत्याक्रमाने अतिस्थापनावली सोडून देतो. या क्रमाने प्रत्येक समयात उदयादी गलितावशेष गुणश्रेणी करतो.

येथे मोहनीय कर्माचा अपवर्तनाघात होतो. यापूर्वी अश्वकर्णरूप अनुभागाचा अन्तर्मुहूर्त काळाद्वारे काण्डकघात होत होता; परन्तु आता संज्वलनाच्या बारा कृष्टींचा प्रतिसमय अनन्तगुणित घटता अनुभाग असल्यामुळे अपवर्तनाघात प्रवृत्त होतो. प्रत्येक समयाला अनुभागाचा अनन्तपट घात होणे यासच अनुसमय अपवर्तनाघात म्हणतात.

अल्पबहुत्व दोन प्रकारचे आहे- १) स्वस्थान अल्पबहुत्व व २) परस्थान अल्पबहुत्व प्रत्येक कषायाच्या आपल्या संग्रह कृष्टीमध्ये अल्पबहुत्वाचा विचार करणे स्वस्थान अल्पबहुत्व आहे व विवक्षित कषायाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीहून दुसऱ्या कषायाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये अल्पबहुत्वाचा विचार करणे परस्थान अल्पबहुत्व आहे.

स्वस्थान अल्पबहुत्व- क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य सर्वात कमी आहे. कारण ते मोहनीयाच्या सर्वद्रव्याचा काही कमी चोविसावा भागप्रमाण आहे. त्याहून प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य संख्यातपट अर्थात तेरापट आहे. येथे 'प्रथम संग्रहकृष्टी' असे म्हटले असता कृष्टिवेदकाच्या अपेक्षेने प्रथम संग्रहकृष्टीचे ग्रहण करावे. कृष्टिकारकाच्या अपेक्षेने नव्हे.

प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य तेरापट कसे होते हे सिद्ध करतात- चारित्र मोहनीय कर्माचे सर्वद्रव्य अंकसंदृष्टीने ४९ मानले. यामध्ये असंख्यातावा भाग अधिक अर्धा भाग २५ कषायांसंबंधी द्रव्य आहे आणि शेष अर्धा भाग २४ नोकषायासंबंधी द्रव्य आहे. कषायाचे द्रव्य चार संज्वलनाच्या १२ संग्रहकृष्टीमध्ये विभागल्यावर क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीला साधिक दोन अंकप्रमाण द्रव्य प्राप्त होते. जे मोहनीयाच्या सर्वद्रव्याचा अर्थात ४९ चा चोविसावा भागमात्र आहे. पुन्हा नोकषायाचे सर्वद्रव्य क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीला प्राप्त होते म्हणून नोकषायाचे २४ द्रव्य क्रोधाच्या २ अंकप्रमाण प्रथम संग्रहकृष्टीच्या द्रव्यामध्ये मिळविल्यावर २६ अंकप्रमाण होते. हे द्रव्य क्रोधाच्या

द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या २ अंकप्रमाण द्रव्याहून तेरापट आहे. (२६÷२=१३) ही गोष्ट सिद्ध होते.

क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य सर्वात कमी आहे. त्याहून तृतीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य विशेष अधिक आहे. क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या द्रव्याला पल्योपमाच्या असंख्याताव्या भागाने भागल्यावर जेवढी संख्या येते तेवढे विशेषाचे प्रमाण जाणावे. या तृतीय संग्रहकृष्टीहून क्रोधाच्याच प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य संख्यातपट अर्थात तेरापट आहे. पूर्वीप्रमाणेच खुलासा जाणावा.

मान कषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य सर्वात कमी, त्याहून त्याच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य विशेष अधिक आहे. त्याहून तृतीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य विशेष अधिक आहे. विशेषाचे प्रमाण पल्योपमाच्या असंख्याताव्या भागाने भागल्यावर एक भागप्रमाण आहे. अशाचप्रकारे माया व लोभकषायाच्यासुद्धा स्वस्थान अल्पबहुत्वाचा विचार करावा. कारण याहून माया व लोभ-कषायाच्या अल्पबहुत्वामध्ये काहीही विशेषता नाही.

परस्थान अल्पबहुत्व- मान संज्वलनाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य सर्वात कमी आहे. येथे सुद्धा वेदकाची प्रथम संग्रहकृष्टी ग्रहण करावी. याचे द्रव्य वर सांगितल्या जाणाऱ्या सर्व संग्रहकृष्टींच्या द्रव्याहून कमी आहे. त्याहून त्याच्याच द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य विशेष अधिक आहे. कारण तीव्रतर अनुभागाने परिणत द्रव्यापेक्षा मंदतर अनुभागाने परिणत द्रव्य अधिक असणे न्यायप्राप्त आहे. त्याहून त्याच्याच तृतीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य विशेष अधिक आहे. स्वस्थानामध्ये विशेषाचे प्रमाण पल्योपमाच्या असंख्याताव्या भागाने खालच्या कृष्टीच्या द्रव्याला भागल्यावर जेवढे येते तेवढे आहे.

त्याहून क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य विशेष अधिक आहे. येथे विशेषाचे प्रमाण परस्थान विशेष असल्यामुळे आवलीच्या असंख्याताव्या भागाचा प्रतिभागस्वरूप आहे अर्थात मानाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या द्रव्याला आवलीच्या असंख्याताव्या भागाने भागल्यावर जे प्रमाण येते तेवढ्या विशेषाने क्रोधाच्या द्वितीय कृष्टीचे द्रव्य अधिक आहे, असे जाणावे. त्याहून क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य विशेष अधिक आहे. येथे स्वस्थान विशेषाचे प्रमाण पूर्वीप्रमाणे जाणावे. त्याहून मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य विशेष अधिक आहे. येथे परस्थान विशेषाचे प्रमाण जाणावे. त्याहून त्याच्याच द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य विशेष अधिक आहे. त्याहून त्याच्याच तृतीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य विशेष अधिक आहे.

त्याहून लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य विशेष अधिक आहे. त्याहून त्याच्याच द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य विशेष अधिक आहे. त्याहून त्याच्याच तृतीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य विशेष अधिक आहे. त्याहून क्रोध संज्वलनाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य संख्यातपट अर्थात तेरापट आहे.^१ याचा खुलासा पूर्वीप्रमाणे जाणावा.

आता उदयरूप कृष्टी व बन्धकृष्टींचे प्ररूपण करतात-

पढमस्स संगहस्स य, असंखभागा उदेदि कोहस्स ।

बंधेवि तहा चेव य, माणतियाणं तहा बंधे ॥५१६॥

प्रथमस्य सङ्ग्रहस्य चासङ्ख्यभागानुदयति क्रोधस्य ।

बन्धेऽपि तथा चैव च मानत्रयाणां तथा बन्धे ॥५१६॥

अन्वयार्थ- कृष्टिवेदककाळाच्या प्रथम समयामध्ये (कोहस्स) क्रोधाच्या (पढमस्स संगहस्स य) प्रथम संग्रहकृष्टीच्या (असंखभागा) असंख्यात बहुभाग कृष्टी (उदेदि) उदयाला प्राप्त होतात आणि (बंधेवि) बन्धामध्येसुद्धा (तहा चेव) तसेच आहे अर्थात प्रथम संग्रहकृष्टीच्या असंख्यात बहुभाग कृष्टी बन्धाला प्राप्त होतात. (माणतियाणं) मान, माया, व लोभ या तिन्हींच्या (बंधे तहा) बंधासंबंधीसुद्धा असेच जाणावे.

विशेषार्थ- कृष्टिवेदककाळाच्या प्रथम समयामध्ये क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचाच उदय व बंध होतो. क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अन्तरकृष्टींच्या प्रमाणाला

४	१३
४	१३
४	१३
४	१३

 पल्याच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन त्यातील बहुभागमात्र कृष्टी

४	१३
४	१३
४	१३
४	१३

 उदयाला येतात. एक भागप्रमाण खालच्या व वरच्या कृष्टी सोडून मधल्या

४	१३
४	१३
४	१३
४	१३

 बहुभागप्रमाण कृष्टी उदयाला येतात. प्रथम द्वितीयादी कृष्टींना खालच्या कृष्टी व चरम,

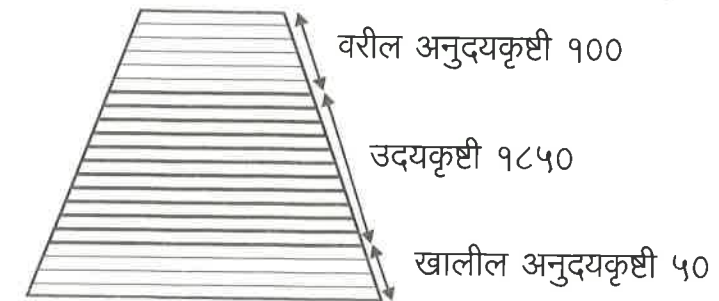
४	१३
४	१३
४	१३
४	१३

 द्विचरम आदी कृष्टींना वरच्या कृष्टी म्हणतात. खालच्या अनुदयरूप कृष्टी अनंतपट अनुभाग वाढवून व वरच्या अनुदयरूप कृष्टी अनंतपट अनुभाग कमी करून मधल्या कृष्टिरूप परिणमित होऊन उदयास प्राप्त होतात.

अंकसंदृष्टीने प्रथम संग्रहकृष्टीच्या सर्व कृष्टी २००० पल्याचा असंख्यातावा भाग ४०÷३ मानला

$२००० ÷ (४० ÷ ३) = १५०$ एकभागप्रमाण अनुदयरूप कृष्टी

$२००० - १५० = १८५०$ बहुभागप्रमाण उदयरूप कृष्टी

बंधामध्येसुद्धा असंख्याताव्या भागप्रमाण खालच्या व वरच्या कृष्टी सोडून मधल्या असंख्यात बहुभागप्रमाण कृष्टी बंधरूप जाणाव्यात. अर्थात जो संज्वलन क्रोधाचा नवीन बंध होतो ते बंधद्रव्य या कृष्टीच्या शक्तिसमान अनुभागयुक्त परिणमते. येथे बंध कृष्टिरूपच होतो, स्पर्धकरूप नाही. उदयरूप कृष्टीमध्ये ज्या वरच्या अनुदयरूप कृष्टीचे प्रमाण आहे त्याहून साधिक दुप्पट प्रमाणसहित खालच्या व वरच्या कृष्टीचे प्रमाण कमी केल्यावर बंधरूप कृष्टीचे प्रमाण येते. $१५० \times २ = ३००$ त्यामध्ये साधिक १०० कृष्टी केल्यावर ४०० अबंध व १६०० बंधरूप कृष्टीचे प्रमाण येते.

याचप्रमाणे मान, माया व लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टींचाच बंध होतो. अन्य दोन संग्रहकृष्टींचा बंध होत नाही. त्यामध्ये सुद्धा आपापल्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या खालच्या व वरच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण कृष्टींना सोडून मधल्या बहुभागमात्र कृष्टींचा बंध होतो. येथे मानादी कषायांच्या तिन्ही संग्रहकृष्टींचा उदय नाही आणि क्रोधाच्या द्वितीय व तृतीय संग्रहकृष्टींचा बंध व उदय दोन्ही नाही.

उदय, अनुदय व उभय कृष्टींचे अल्पबहुत्व सांगतात-

कोहस्य पढमसंगहकिट्टिस्य य हेट्टिमणुभयट्टाणा ।

तत्तो उदयट्टाणा उवरिं पुण अणुभयट्टाणा ॥५१७॥

उवरिं उदयट्टाणा, चत्तारि पदाणि होंति अहियकमा ।

मज्झे उभयट्टाणा, होंति असंखेज्जसंगुणिया ॥५१८॥

क्रोधस्य प्रथमसङ्ग्रहकृष्टेश्चाधस्तनानुभयस्थानानि ।

तत्रोदयस्थानान्युपरि पुनरनुभयस्थानानि ॥५१७॥

उपर्युदयस्थानानि चत्वारि पदानि भवन्त्यधिकक्रमाणि ।

मध्ये उभयस्थानानि भवन्त्यसङ्ख्येयसङ्गुणितानि ॥५१८॥

अन्वयार्थ- (कोहस्य पढमसंगहकिट्टिस्य य) क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या (हेट्टिमणुभयट्टाणा) खालच्या अनुभय कृष्टी (तत्तो) त्यानंतर (उदयट्टाणा) खालच्याच केवळ उदयरूप कृष्टी, (पुण) पुन्हा (उवरिं) वरच्या (अणुभयट्टाणा) अनुभय कृष्टी, पुन्हा (उवरिं उदयट्टाणा) वरच्या केवळ उदयरूप कृष्टी (चत्तारि पदाणि) ही चार पदे (अहियकमा) क्रमाने अधिक (होंति) आहेत. (मज्झे उभयट्टाणा) मधल्या उभयरूप कृष्टी (असंखेज्जसंगुणिया) असंख्यातपट (होंति) आहेत.

१. क.पा.सुत्त.पृ.८०५ सू. ६९६-६९७ / ज.ध.पु. १५ पृ. ४५ / ध.पु. ६ पृ. ३८४

विशेषार्थ- क्रोध संज्वलनाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीपासूनच्या खालच्या असंख्यातावा भागप्रमाण कृष्टी अनुभयरूप अर्थात बंध उदयरहित आहेत. त्या कृष्टींचे प्रमाण सर्वात कमी आहे. अंकसंदृष्टीने दोन शलाकाप्रमाण मानले. त्याहून त्या अनुभय कृष्टींच्या वर ज्या कृष्टी केवळ उदयरूप आहेत, बंधरूप नाहीत त्या विशेष अधिक आहेत. अंकसंदृष्टीने ३ शलाकाप्रमाण मानल्या. विशेषाचे प्रमाण-खालच्या अनुभय कृष्टींना पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने भागल्यावर जो एक भाग येतो तेवढे आहे.

या खालच्या उदयकृष्टीहून वरच्या चरम द्विचरम आदी ज्या बंध व उदयरहित अनुभय कृष्टी आहेत त्या विशेष अधिक आहेत. अंकसंदृष्टीने ४ शलाकाप्रमाण मानल्या. या कृष्टीसुद्धा सर्व कृष्टिस्थानाच्या असंख्यातावा भागप्रमाण असून पूर्वोक्त दोन्ही स्थानांहून विशेष अधिक आहेत. येथेसुद्धा विशेषाचे प्रमाण खालच्या उदयरूप कृष्टींना पल्योपमाच्या असंख्याताव्या भागाने भागून आलेले एक भागप्रमाण आहे.

त्याहून वरच्या अनुभय कृष्टींच्या खाली स्थित असणाऱ्या बंधरहित केवळ उदयरूप कृष्टी विशेष अधिक आहेत. अर्थात ७ शलाकाप्रमाण आहेत. विशेषाचे प्रमाण पूर्वीप्रमाणेच जाणावे. त्याहून ज्यांचा बंधसुद्धा होतो व उदयसुद्धा होतो अशा उभयरूप मधल्या कृष्टी असंख्यातपट आहेत.

क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अंतरकृष्टींच्या प्रमाणाला

४	१३
ख	२४

 पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने भागून बहुभागप्रमाण

१	१२
४	१३
ख	२४
प	१६

 मधल्या कृष्टी वेदकाच्या प्रथम समयामध्ये बंध व उदयरूप अर्थात उभयरूप आहेत. शेष एक भागप्रमाण कृष्टी ४ स्थानांमध्ये विभागल्या आहेत. त्यांचे प्रमाण 'प्रक्षेपयोगोद्धतमिश्रपिंड' या सूत्रानुसार येते. सर्व गुणकारांना मिळवून त्या मिश्रपिंडाने सर्वद्रव्याला भाग द्यावा म्हणजे एक शलाकाप्रमाण प्राप्त होते त्याला आपापल्या शलाकाप्रमाण गुणकाराने गुणले असता आपापले प्रमाण प्राप्त होते. सर्व गुणकारांचा जोड $२ + ३ + ४ + ७ = १६$ याने पूर्वोक्त एक भागप्रमाण कृष्टींना भागावे. याला दोन गुणकाराने गुणल्यावर

४	१३	१२
ख	२४	प १६
		प

 खालच्या अनुभयकृष्टींचे प्रमाण येते

४	१३
ख	२४
प	१६

३ ने गुणल्यावर खालच्या बंधरहित उदयकृष्टींचे

४	१३	१३
ख	२४	प १६
		प

 प्रमाण येते. ४ शलाकाने गुणल्यावर

४	१३	१७
ख	२४	प १६
		प

 वरच्या अनुभयकृष्टींचे व ७ ने गुणल्यावर

४	१३	१७
ख	२४	प १६
		प

 वरच्या बंधरहित उदयकृष्टींचे प्रमाण येते.

अंकसंदृष्टीने क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या सर्वकृष्टींचे प्रमाण २००० आणि पल्याचा

असंख्यातावा भाग ५ मानला.

उभयकृष्टी = $\frac{\text{सर्व कृष्टी}}{\text{पल्याचा असंख्यातावा भाग}} \times \text{पल्याचा असंख्यातावा भाग} - १ = \text{बहुभागप्रमाण कृष्टी}$

$$\frac{२०००}{५} \times ४ = १६०० \text{ बहुभाग उभयकृष्टी. } ४०० \text{ एकभाग, गुणकारांचा जोड } १६$$

$$४०० \div १६ = २५ \text{ एका शलाकेचे प्रमाण म्हणून}$$

$$२५ \times २ = ५० \text{ खालच्या अनुभयकृष्टी,}$$

$$२५ \times ३ = ७५ \text{ खालच्या उदयकृष्टी}$$

$$२५ \times ४ = १०० \text{ वरच्या अनुभयकृष्टी,}$$

$$२५ \times ७ = १७५ \text{ वरच्या उदयकृष्टी}$$

अर्थसंदृष्टी	अंकसंदृष्टी	उदय, अनुदय व बंध, अबंध कृष्टींचा नकाशा
४ १३।४ ख २४ प १६ ४	१००	अनुभय अबंधरूप-३७५
४ १३।७ ख २४ प १६ ४	१७५	केवल उदयरूप कृष्टी
४ १३।५ ख २४ प १६ ४	१६००	बंध उदयसहित उभय बंधरूप
४ १३।३ ख २४ प १६ ४	७५	केवल उदयरूप कृष्टी
४ १३।२ ख २४ प १६ ४	५०	अनुभय कृष्टी अबंधरूप-१२५

द्वितीयादि समयांमध्ये उक्त विषयाचे विशेष स्पष्टीकरण-

विदियादिसु चउठाणा पुव्विल्लेहि असंखगुणहीणा ।

ततो असंखगुणिदा उवरिमणुभया तदो उभया ॥५१९॥

द्वितीयादिषु चतुःस्थानानि पूर्वभ्योऽसङ्ख्यगुणहीनानि ।

ततोऽसङ्ख्यगुणितान्युपर्यनुभयानि तत उभयानि ॥५१९॥

अन्वयार्थ- (विदियादिसु) द्वितीयादी समयांमध्ये (चउठाणा) चार स्थाने (पुव्विल्लेहि) पूर्वीपेक्षा (असंखगुणहीणा) असंख्यातपट हीन आहेत. (ततो) त्याहून (उवरिमणुभया) वरील अनुभय कृष्टी (असंखगुणिदा) असंख्यातगुणित आहेत. (तदो) त्याहून (उभया) उभय कृष्टी असंख्यातगुणित आहेत.

विशेषार्थ- पूर्व समयामध्ये ज्या खालील बन्धरहित केवळ उदयकृष्टी होत्या त्या पुढच्या समयात उभयकृष्टी होतात आणि पूर्वसमयात ज्या अनुभयकृष्टी होत्या त्यातील शेवटच्या काही कृष्टी उभयरूप व त्या खालच्या काही कृष्टी उत्तर समयात केवळ उदयरूप होतात.

पूर्व समयातील खालील अनुभयकृष्टी यांना पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने भागून एकभाग हा देऊन दोन भागप्रमाण कृष्टी अनुभयरूप होतात. आणि त्याच्यावर तीन भागप्रमाण कृष्टी त्याच्यावर उदयरूप होतात आणि बहुभागमात्र कृष्टी उभयरूप होतात.

$$\text{अंकसंदृष्टीने} - \frac{\text{खालील अनुभयकृष्टी}}{\text{पल्याचा असंख्यातावा भाग}} = \frac{५०}{५} = १० \text{ एकभाग}$$

$$५० - १० = ४० \text{ बहुभाग नवीन उभयकृष्टी } \frac{\text{एकभाग} \times ३}{५} = \frac{१० \times ३}{५} = ६ \text{ नवीन केवळ उदयरूप कृष्टी}$$

$$\frac{१० \times २}{५} = ४ \text{ खालील शिल्लक अनुभय कृष्टी}$$

त्याचप्रमाणे पूर्व समयात ज्या वरच्या केवळ उदयकृष्टी होत्या त्या सर्व उत्तर समयात अनुभयरूप होतात. पूर्व समयात ज्या उभयकृष्टी होत्या त्यातील शेवटच्या काही कृष्टी उत्तर समयात अनुभयरूप होतात व त्याच्या खालच्या काही कृष्टी केवळ उदयरूप होतात.

उत्तर समयात उभयकृष्टीपैकी नवीन केवळ उदयरूप झालेल्या कृष्टींचे प्रमाण =

$$\text{पूर्व समयातील वरील केवळ उदयरूप कृष्टी} \div \text{पल्याचा असंख्यातावा भाग} = \frac{४१३।७}{५}$$

$$\text{अंकसंदृष्टीने } १७५ \div ५ = ३५ \text{ नवीन केवळ उदयरूप कृष्टी}$$

$$\text{अर्थसंदृष्टीने } \frac{४१२।४ \text{ प } १६ \text{ प}}{४}$$

उभयकृष्टीपैकी उत्तर समयात अनुभयरूप झालेल्या कृष्टीचे प्रमाण =

$$\frac{\text{पूर्व समयातील वरील अनुभयरूप}}{\text{पल्याचा असंख्यातावा भाग}} = \frac{\begin{array}{l} ४१९३१४ \\ \text{खा२४।पा१६।प} \end{array}}{\begin{array}{l} ४१९३१४ \\ \text{खा२४।पा१६।प} \end{array}} \text{अंकसंदृष्टी } १०० \div ५ = २०$$

या दोन्हीचे प्रमाण मिळवून उभयकृष्टीतून वजा करावे.

$$\begin{array}{l} ४१९३१० \\ \text{खा२४।पा१६।प} \end{array} + \begin{array}{l} ४१९३१४ \\ \text{खा२४।पा१६।प} \end{array} = \begin{array}{l} ४१९३१९९ \\ \text{खा२४।पा१६।प} \end{array} \text{एवढ्या कृष्टी पूर्व समयातील} \\ \text{उभयकृष्टीतून कमी झाल्या.}$$

अंकसंदृष्टी $३५ + २० = ५५$ उभय कृष्टीमध्ये कमी झालेले प्रमाण

पूर्व उभयकृष्टी - उभय कृष्टीमध्ये कमी झालेले प्रमाण = शिल्लक उभयकृष्टी
अंकसंदृष्टी = $१६०० - ५५ = १५४५$

अर्थसंदृष्टी

$$\begin{array}{l} ४१९३१ \\ \text{खा२४।पा१६।प} \end{array} - \begin{array}{l} ४१९३१९९ \\ \text{खा२४।पा१६।प} \end{array} \text{अन्य भागहार समान आहेत शेष } ९६।\text{प} \\ \text{भागहाराचा समच्छेद केल्यावर}$$

$$\begin{array}{l} ४१९३१ \\ \text{खा२४।पा१६।प} \end{array} - \begin{array}{l} ४१९३१९९ \\ \text{खा२४।पा१६।प} \end{array} \text{समान संख्या ठेऊन शेष} \\ \text{गुणकारामध्ये (पा१६।प) ऋणराशीचा} \\ \text{९९ गुणकार वजा करावा}$$

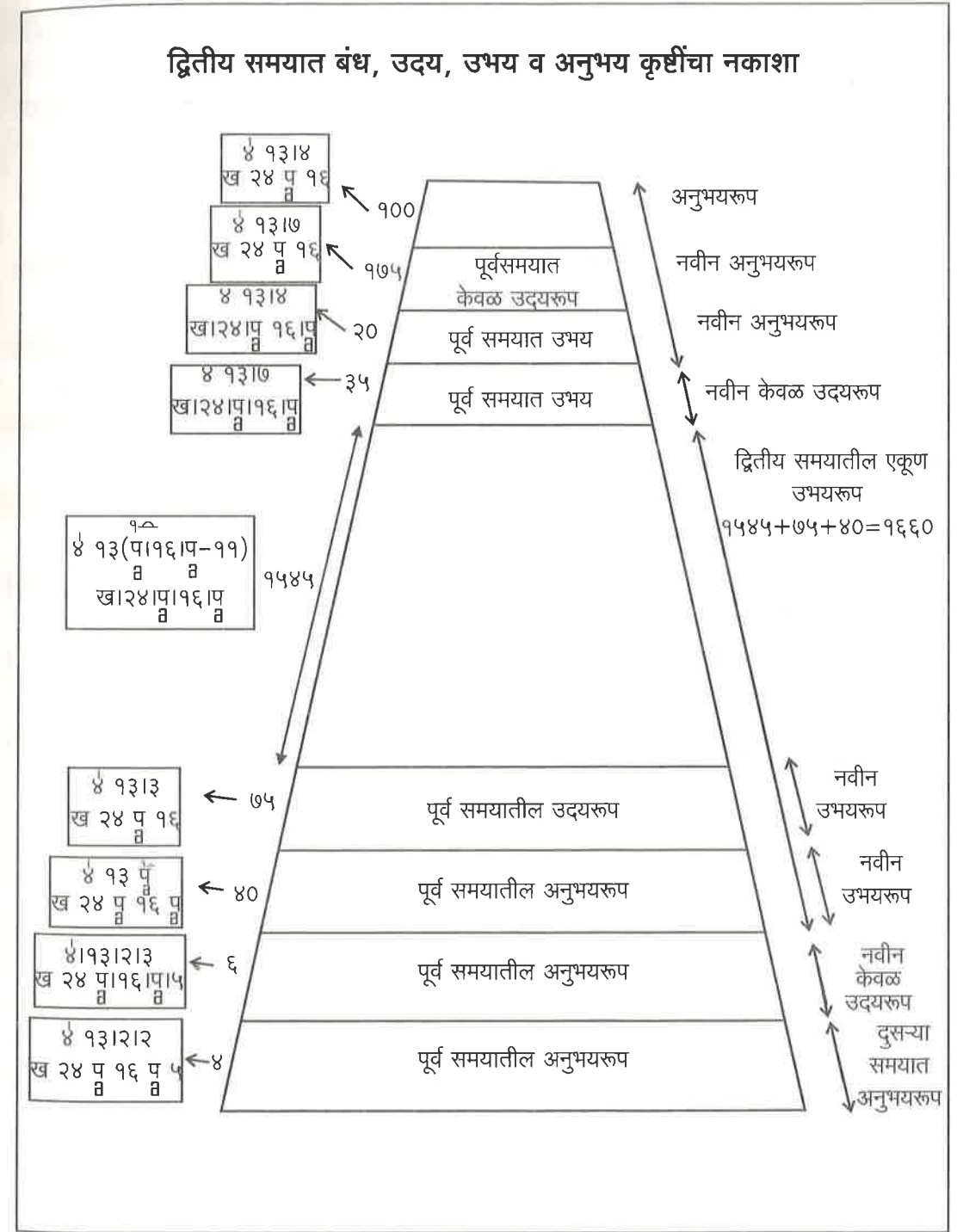
$$\begin{array}{l} ४१९३१ \\ \text{खा२४।पा१६।प} \end{array} - \begin{array}{l} ४१९३१९९ \\ \text{खा२४।पा१६।प} \end{array} \text{शिल्लक उभयकृष्टी}$$

उभयकृष्टीखालील उदयकृष्टी + अनुभयरूप कृष्टीतील बहुभाग = उभयकृष्टीमध्ये वाढलेले प्रमाण
 $७५ + ४० = ११५$

शिल्लक उभयकृष्टी + पूर्वोक्त वाढलेले प्रमाण = एकूण उभयकृष्टी $१५४५ + ११५ = १६६०$

पूर्व समयातील वरील अनुभयरूप कृष्टी + केवळ उदयरूप कृष्टी + उभयकृष्टीपैकी नवीन अनुभयरूप कृष्टी =
दुसऱ्या समयातील वरील एकूण अनुभयरूप कृष्टी $१०० + १७५ + २० = २९५$

द्वितीय समयात बंध, उदय, उभय व अनुभयरूप कृष्टींचा नकाशा

भावार्थ हा आहे की वरील जास्त शक्तियुक्त कृष्टी अनुभयरूप होऊ लागल्या व खालील कमी शक्तियुक्त कृष्टी बंध व उदयरूप (उभयरूप) होऊ लागल्या. अशाप्रकारे परिणामाच्या उत्तरोत्तर विशुद्धिवृद्धीमुळे बंध व उदयामध्ये अनुभागाची हानी होते. उत्तरोत्तर परिणामांमध्ये विशुद्धी अनंतपट वाढत असल्यामुळे सत्तेतील अनुभागाची उत्तरोत्तर हानी होते. त्याचप्रमाणे प्रत्येक समयात बांधल्या जाणाऱ्या अप्रशस्त कर्मांच्या अनुभागामध्येसुद्धा हानी होत जाते. पूर्वोक्त कृष्टींचे अल्पबहुत्व -

खालील अनुभयरूप कृष्टी कमी आहेत (४). त्याहून त्यावर ज्या खालील केवळ उदयरूप कृष्टी आहेत त्या विशेष अधिक आहेत (६). त्याहून वर उत्कृष्ट अनुभागसहित उभयरूप जी अन्तिम कृष्टी होती तेथून खालील उत्तरसमयात ज्या अनुभयरूप कृष्टी झाल्या त्या विशेष अधिक आहेत (२०). याहून यांच्या खाली ज्या उत्तर समयात केवळ उदयरूप कृष्टी झाल्या त्या विशेष अधिक आहेत (३५). याप्रमाणे हे चार स्थान तर पूर्व समयात खालील अनुभय आदी कृष्टींचे प्रमाण होते त्याहून असंख्यातपट कमी आहेत.

अल्पबहुत्वाचे कोष्टक

कृष्टी	प्रथम समयात	द्वितीय समयात
खालील अनुभयरूप कृष्टी	५०	४
खालील केवळ उदयरूप कृष्टी	७५	६
वरील अनुभयरूप कृष्टी	१००	२०
वरील केवळ उदयरूप कृष्टी	१७५	३५
द्वितीय समयात वरील नवीन अनुभय कृष्टी	-	१९५
मधील उभय कृष्टी	१६००	१६६०

पूर्वोक्त केवळ उदयरूप कृष्टीहून (३५) पूर्व समयात ज्या वरील उदयरूप कृष्टी होत्या तेथून ज्या अनुभयरूप कृष्टी झाल्या त्या सर्व मिळून असंख्यातपट आहेत (१९५). कारण पूर्व समयात वरील अनुभय कृष्टींचे जे प्रमाण होते त्याचा असंख्यातावा भागप्रमाण उभयरूप कृष्टीतील नवीन अनुभयरूप झाल्या आहेत व पूर्व समयात ज्या केवळ उदयरूप कृष्टी होत्या त्याचा असंख्यातावा भागप्रमाण उत्तर समयात केवळ उदयरूप कृष्टी झाल्या आहेत. म्हणून दुसऱ्या समयातील उदय कृष्टीहून नवीन अनुभयरूप कृष्टी असंख्यातपट आहेत.

अनुभय कृष्टींच्या प्रमाणाहून बंध उदयसहित मधील उभयरूप कृष्टी असंख्यातपट आहेत. अशाप्रकारे द्वितीयादी समयांमध्ये कृष्टींचे अल्पबहुत्व जाणावे.

द्वितीय समयात वरील कृष्टिसंबंधित कथन करतात-

पुव्विल्लबंधजेद्दा हेद्दासंखेज्जभागमोदरिय ।
संपडिगो चरिमोदयवरमवरं अणुभयाणं च ॥५२०॥

पौर्विकबन्धज्येष्ठात् अधस्तनमसङ्ख्येयभागमवतीर्य ।
साम्प्रतिकश्चरमोदयवरमवरमनुभयानां च ॥५२०॥

अन्वयार्थ- (पुव्विल्लबंधजेद्दा) पूर्व समयातील बंधाच्या उत्कृष्ट कृष्टीहून (हेद्दा) खाली (असंखेज्जभागं ओदरिय) असंख्यातावा भागप्रमाण उतरून (संपडिगो) वर्तमान समयातील (चरिमोदयवरं) अन्तिम उदयरूप उत्कृष्ट कृष्टी आहे (च) आणि त्यावर (अणुभयाणं अवरं) अनुभयाची जघन्य कृष्टी आहे.

विशेषार्थ- पूर्व समयामध्ये जी बंधाची उत्कृष्ट कृष्टी आहे तेथून पूर्व समयासंबंधी अनुभयरूप कृष्टींच्या असंख्यातावा भागप्रमाण कृष्टी खाली उतरून वर्तमान (द्वितीय) समयात केवळ उदयरूप अन्तिम उत्कृष्ट कृष्टी आहे. त्याच्या अनन्तर अनुभय कृष्टीची जघन्य कृष्टी आहे. त्या उत्कृष्ट उदयरूप कृष्टीहून खाली उतरून वर्तमानात उदयाची जघन्य कृष्टी आहे. त्याच्या लगेच खाली उभयरूप कृष्टीसंबंधी उत्कृष्ट कृष्टी आहे.

द्वितीय समयात खालील कृष्टीसंबंधी विशेष सांगतात-

हेट्टिमणुभयवरादो असंखबहुभागमेत्तमोदरिय ।
संपडि बंधजहण्णं, उदयुक्कस्सं च होदित्ति ॥५२१॥

अधस्तनानुभयवरादसङ्ख्यबहुभागमात्रमवतीर्य ।
सम्प्रति बन्धजघन्यमुदयोत्कृष्टं च भवतीति ॥५२१॥

अन्वयार्थ- (हेट्टिमणुभयवरादो) खालील अनुभयाच्या उत्कृष्ट कृष्टीहून (असंखबहुभागमेत्तं) असंख्यात बहुभागमात्र कृष्टी (ओदरिय) खाली उतरून (संपडिबंधजहण्णं) वर्तमान बंधाची जघन्य (च) व (उदयुक्कस्सं) केवळ उदयाची उत्कृष्ट कृष्टी (होदित्ति) आहे असे जाणावे.

विशेषार्थ- पूर्व समयासंबंधी खालील अनुभयरूप कृष्टीच्या उत्कृष्ट अर्थात चरम कृष्टीहून पूर्व

समयासंबंधी खालील अनुभय कृष्टींच्या असंख्यात बहुभागमात्र कृष्टी खाली उतरून वर्तमान बंधाची जघन्य कृष्टी अर्थात उभयकृष्टीची जघन्य कृष्टी आहे. त्याच्या अनंतर खालची कृष्टी केवळ उदयकृष्टीची उत्कृष्ट कृष्टी आहे.

तेथून पुढे पूर्वसमयासंबंधी अनुभयकृष्टींच्या असंख्यातावा एका भागापैकी तीन पंचमांश कृष्टी खाली उतरून वर्तमान उदयकृष्टीची जघन्य कृष्टी आहे. त्याच्या खाली पूर्व समयासंबंधी अनुभय कृष्टींच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण कृष्टी उतरून वर्तमान अनुभय कृष्टीची जघन्य कृष्टी आहे. तीच सर्वकृष्टीची जघन्य कृष्टी आहे. अशाप्रकारे अधस्तन (खालील) कृष्टींचे विधान जाणावे. अशाप्रकारे पूर्व समयासंबंधी खालील अनुभय कृष्टी, उदयकृष्टी व वरील उदय व अनुभयरूप कृष्टींच्या प्रमाणाहून उत्तर समयासंबंधी कृष्टींचे प्रमाण असंख्यातपट कमी आहे आणि मधील उभयकृष्टींचे प्रमाण पूर्व समयापेक्षा विशेष अधिक आहे असे जाणावे.

प्रत्येक समयात कृष्टींचा बंध व उदय कसा होतो ते सांगतात-

पडिसमयं अहिगदिणा उदये बंधे च होदि उक्कस्सं ।

बंधुदये च जहणं अणंतगुणहीणया किट्टीं ॥५२२॥

प्रतिसमयमहिगतिना उदये बन्धे च भवत्युत्कृष्टम् ।

बन्धोदये च जघन्यमनन्तगुणहीनका कृष्टिः ॥५२२॥

अन्वयार्थ- (पडिसमयं) प्रत्येक समयात (अहिगदिणा) सापाच्या चालीप्रमाणे (उदये बंधे च) उदय व बंधामध्ये (उक्कस्सं कृष्टी) उत्कृष्ट कृष्टी (च) व (बंधुदये) बंध व उदयामध्ये (जहणं) जघन्य कृष्टी (अणंतगुणहीणया) क्रमाने अनंतपट हीन आहेत.

विशेषार्थ- सर्व कृष्टींच्या अनंत बहुभागमात्र मधल्या कृष्टी बंधरूप आहेत. त्याहून उदयरूप कृष्टी विशेष अधिक आहेत. सर्वकृष्टींच्या मध्यवर्ती अनन्त कृष्टी उदयरूप आहेत आणि उदयरूप कृष्टींच्या मध्यवर्ती कृष्टी बन्धरूप आहेत. त्यापैकी सर्वात कमी अनुभागयुक्त प्रथम कृष्टीला जघन्य कृष्टी म्हणतात. तसेच सर्वात अधिक अनुभागयुक्त अंतिम कृष्टीला उत्कृष्ट कृष्टी म्हणतात.

कृष्टिवेदकाच्या प्रथम समयामध्ये उदयासंबंधी वरची उत्कृष्ट कृष्टी जास्त अनुभागयुक्त आहे. त्याहून त्याच समयात बंधाची उत्कृष्ट कृष्टी अनंतपट हीन अनुभागयुक्त आहे. कारण उदयरूप उत्कृष्ट कृष्टीहून अनन्त कृष्टी खाली उतरून बन्धाची उत्कृष्ट कृष्टी आहे.

१. क.पा.सुत्त.पृ.८५० सू. १०७२-१०८२ / ज.ध.पु. १५ पृ. २४०-२४१

त्याहून द्वितीय समयातील उदयाची उत्कृष्ट कृष्टी अनन्तपट हीन अनुभागयुक्त आहे. कारण प्रथम समयापेक्षा द्वितीय समयात परिणामांची विशुद्धी अनन्तपट आहे. त्याहून त्याच समयामध्ये बंधाची उत्कृष्ट कृष्टी अनन्तपट हीन अनुभागयुक्त आहे. त्याहून तिसऱ्या समयामध्ये उदयाची उत्कृष्ट कृष्टी अनन्तपट हीन अनुभागयुक्त आहे. त्याहून त्याच समयात बंधाची उत्कृष्ट कृष्टी अनन्तपट हीन अनुभागयुक्त आहे. अशाप्रकारे ज्याप्रमाणे साप इकडून तिकडे व तिकडून इकडे गमन करतो त्याप्रमाणे विवक्षित समयामध्ये उदयाच्या उत्कृष्ट कृष्टीहून बन्धाची उत्कृष्ट कृष्टी व पूर्व समयासंबंधी बंधाच्या उत्कृष्ट कृष्टीहून उत्तर समयासंबंधी उदयाच्या उत्कृष्ट कृष्टीमध्ये क्रमाने अनंतपट कमी अनुभाग जाणावा.

कृष्टिवेदकाच्या प्रथम समयामध्ये बंधाची जघन्य कृष्टी जास्त अनुभागयुक्त आहे. त्याहून त्याच समयामध्ये उदयाची जघन्य कृष्टी अनंतपट हीन अनुभागयुक्त आहे. त्याहून दुसऱ्या समयामध्ये बंधाची जघन्य कृष्टी अनंतपट कमी अनुभागयुक्त आहे. त्याहून त्याच समयात उदयाची जघन्य कृष्टी अनंतपट कमी अनुभागयुक्त आहे. याप्रमाणे सापाच्या चालीप्रमाणे एका समयात बंधाच्या जघन्याहून उदयाची जघन्य आणि पूर्व समयातील उदयाच्या जघन्याहून उत्तर समयातील बंधाच्या जघन्य कृष्टीमध्ये अनंतपट हीन अनुभाग जाणावा. परिणामांची विशुद्धी अनन्तपट वाढत असल्यामुळे उत्तरोत्तर उदय व बंध अनन्तपट घटत जातो. अशाप्रकारे कथन क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टि - वेदककाळाच्या अंत समयापर्यंत करावे. त्याच्या द्वितीय व तृतीय संग्रहकृष्टिवेदकाचा सुद्धा असाच क्रम जाणावा. (यासंबंधीचा नकाशा पुढील पानावर आहे)

आता संक्रमणद्रव्याचा विभाग सांगतात-

संकमदि संगहाणं दव्वं सगहेट्टिमस्स पढमोत्ति ।

तदणुदये संखगुणं इदरेसु हवे जहाजोगं ॥५२३॥

सङ्क्रामति सङ्ग्रहाणां द्रव्यं स्वकाधस्तनस्य प्रथम इति ।

तदनुदये सङ्ख्यगुणमितरेषु भवेद् यथायोग्यम् ॥५२३॥

अन्वयार्थ- (संगहाणं दव्वं) संग्रहकृष्टींचे द्रव्य (सगहेट्टिमस्स) विवक्षित आपल्या कषायाच्या खालील कषायाच्या (पढमोत्ति) प्रथम संग्रहकृष्टीपर्यंत (संकमदि) संक्रमण करते. (तदणुदये) विवक्षित उदयरूप संग्रहकृष्टी त्यानन्तर उदय येण्यायोग्य कृष्टीमध्ये (संखगुणं) संख्यातपट संक्रमित होते. (इदरेसु) इतर कृष्टीमध्ये (जहाजोगं) यथायोग्य (हवे) संक्रमित होते.

प्रत्येक समयात बंध उदयरूप कृष्टीचे अल्पबहुत्व		
प्रथम समय	द्वितीय समय	तृतीय समय
अनुभयकृष्टी	अनुभयकृष्टी	अनुभयकृष्टी
उदय उत्कृष्ट	उदय उत्कृष्ट	उदय उत्कृष्ट
केवळ उदयकृष्टी	केवळ उदयकृष्टी	केवळ उदयकृष्टी
बंध उत्कृष्ट	बंध उत्कृष्ट	बंध उत्कृष्ट
उभयकृष्टी	उभयकृष्टी	उभयकृष्टी
बंध जघन्य	बंध जघन्य	बंध जघन्य
केवळ उदयकृष्टी	केवळ उदयकृष्टी	केवळ उदयकृष्टी
उदय जघन्य	उदय जघन्य	उदय जघन्य
अनुभयकृष्टी	अनुभयकृष्टी	अनुभयकृष्टी

विशेषार्थ- जर स्वस्थानामध्ये विवक्षित कषायाच्या संग्रहकृष्टीचे द्रव्य संक्रमित झाले तर आपल्या तिसऱ्या संग्रहकृष्टीपर्यंत संक्रमित होते. तसेच जर परस्थानामध्ये अर्थात अन्य कषायामध्ये संक्रमण झाले तर आपल्या जवळच्या कषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित होते. जे द्रव्य ज्यामध्ये संक्रमित होते ते द्रव्य त्या अनुभागरूप परिणमते. तेथे ज्या संग्रहकृष्टीला भोगतो त्याच्या अपकर्षण केलेल्या द्रव्यातून संख्यातपट द्रव्य त्यानंतर भोगण्यायोग्य कृष्टीमध्ये संक्रमित होते. अन्य कृष्टीमध्ये यथायोग्य संक्रमित होते.

ज्याप्रमाणे लोकव्यवहारामध्ये जमा-खर्च सांगितला जातो त्याप्रमाणे येथे आयद्रव्य व व्ययद्रव्य सांगतात. अन्य संग्रहकृष्टीचे द्रव्य संक्रमण करून विवक्षित संग्रहकृष्टीमध्ये आले अर्थात प्राप्त झाले त्यास आयद्रव्य म्हणतात व विवक्षित संग्रहकृष्टीचे द्रव्य संक्रमणाद्वारे अन्य संग्रहकृष्टीमध्ये गेले त्यास व्ययद्रव्य म्हणतात.

येथे क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टी शिवाय अन्य अकरा संग्रहकृष्टींच्या आपापल्या द्रव्याला अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन जे एक भागमात्र द्रव्य संक्रमण करते त्यास 'एकद्रव्य' म्हणतात. क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या द्रव्याला अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन जे एक भागमात्र द्रव्य संक्रमण करते त्यास 'तेरा द्रव्य' म्हणतात. कारण अन्य संग्रहकृष्टीच्या द्रव्याहून क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य नोकषायाचे द्रव्य मिळाल्यामुळे तेरापट आहे हे पूर्वी गा. ५१५ विशेषार्थामध्ये सिद्ध करून दाखविले आहे.

लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टी व द्वितीय संग्रहकृष्टीचे अपकर्षित द्रव्य संक्रमण करते म्हणून त्याचे आयद्रव्य दोन आहे. लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे अपकर्षित द्रव्य संक्रमण करते म्हणून त्याचे आयद्रव्य एक आहे. लोभाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये माया कषायाच्या प्रथम, द्वितीय व तृतीय संग्रहकृष्टीचे अपकर्षण केलेले द्रव्य संक्रमण करते म्हणून त्याचे आयद्रव्य तीन आहे.

माया कषायाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये मायेच्या द्वितीय व प्रथम संग्रहकृष्टीचे अपकर्षित द्रव्य संक्रमण करते म्हणून त्याचे आयद्रव्य दोन आहे. मायेच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे अपकर्षित द्रव्य संक्रमण करते. म्हणून त्याचे आयद्रव्य एक आहे. मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये मानाच्या प्रथम, द्वितीय व तृतीय संग्रह कृष्टीचे अपकर्षित द्रव्य संक्रमण करते म्हणून त्याचे आयद्रव्य तीन आहे.

मानाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये मानाच्या द्वितीय व प्रथम संग्रहकृष्टीचे अपकर्षित द्रव्य संक्रमण करते म्हणून त्याचे आयद्रव्य दोन आहे. मानाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे अपकर्षित द्रव्य संक्रमण करते म्हणून त्याचे आयद्रव्य एक आहे. मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये क्रोधाच्या प्रथम, द्वितीय व तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अपकर्षित द्रव्याचे संक्रमण होते

म्हणून त्याचे आयद्रव्य पंधरा आहे. क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये क्रोधाच्या प्रथम व द्वितीय संग्रहकृष्टींचे अपकर्षित द्रव्य संक्रमण करते म्हणून त्याचे आयद्रव्य चौदा आहे. क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे अपकर्षित द्रव्य तेरा व त्याहून चौदापट संक्रमण होते म्हणून त्याचे आयद्रव्य (१३×१४) एकशे ब्याऐंशी आहे. येथे चौदापट करण्याचे प्रयोजन सांगतात-

अनन्तर भोगण्यायोग्य संग्रहकृष्टीमध्ये संख्यातपट द्रव्याचे संक्रमण होते. येथे संख्याताचे प्रमाण आपल्या गुणकाराहून एक अधिक जाणावे. आता क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीला भोगतो आणि त्यानंतर क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीला भोगेल म्हणून क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीतून अपकर्षण केलेल्या द्रव्यापैकी संख्यातपट द्रव्याचे द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमण होते. येथे प्रथम संग्रहकृष्टीच्या द्रव्यामध्ये तेराचा गुणकार आहे. त्याहून एक अधिक केल्यावर संख्याताचे प्रमाण येथे चौदा जाणावे. अन्य संग्रहकृष्टीचे वेदन करताना संख्याताचे प्रमाण अन्य असणार. ते पुढे सांगतील. क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये आयद्रव्य नाही. कारण येथे आनुपूर्वी संक्रमण होते. अनुभाग कमी होण्याच्या अपेक्षेने अपकर्षण करून संक्रमण होते. येथे अनुभागाचे उत्कर्षण होत नाही. अशाप्रकारे आयद्रव्याचा विभाग सांगितला. आता व्ययद्रव्याचा विभाग सांगतात -

क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य क्रोधाच्या द्वितीय, तृतीय व मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमण करून गेले म्हणून द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये एकशे ब्याऐंशी (१३×१४=१८२), तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये तेरा व मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये तेरा द्रव्य मिळून क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे व्ययद्रव्य दोनशे आठ (२०८) होते. क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य क्रोधाच्या तृतीय व मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये गेले म्हणून त्याचे व्ययद्रव्य दोन आहे. क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्येच गेले म्हणून त्याचे व्ययद्रव्य एक आहे.

मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य मानाच्या द्वितीय, तृतीय व मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमण करून गेले म्हणून त्याचे व्ययद्रव्य तीन आहे. मानाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य मानाच्या तृतीय व मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये गेले म्हणून त्याचे व्ययद्रव्य दोन आहे. मानाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमण करून गेले म्हणून त्याचे व्ययद्रव्य एक आहे.

मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य मायेच्या द्वितीय, तृतीय व लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये गेले म्हणून त्याचे व्ययद्रव्य तीन आहे. मायेच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य मायेच्या तृतीय व लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये गेले म्हणून त्याचे व्ययद्रव्य दोन आहे. मायेच्या तृतीय

संग्रहकृष्टीचे द्रव्य लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये गेले म्हणून त्याचे व्ययद्रव्य एक आहे.

लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य लोभाच्या द्वितीय व तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये गेले म्हणून त्याचे व्ययद्रव्य दोन आहे. लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये गेले म्हणून त्याचे व्ययद्रव्य एक आहे. लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य अन्यत्र जात नाही. कारण विपरीत संक्रमणाचा अभाव आहे म्हणून त्याचे व्ययद्रव्य नाही. अशाप्रकारे व्ययद्रव्याचा विभाग सांगितला. (आयव्यय द्रव्याचा नकाशा पुढील पानावर आहे.)

आता अनुसमय अपवर्तनाच्या प्रवृत्तीचा क्रम सांगतात-

पडिसमयमसंखेज्जदिभागं णासेदि कंडयेण विणा ।

बारससंगहकिट्टीणगादो किट्टिवेदगो णियमा ॥५२४॥

प्रतिसमयमसङ्ख्येयभागं नाशयति काण्डकेन विना ।

द्वादशसङ्ग्रहकृष्टीनामग्रतः कृष्टिवेदको नियमात् ॥५२४॥

अन्वयार्थ- (किट्टिवेदगो) कृष्टिवेदक जीव (पडिसमयं) प्रत्येक समयात (कंडयेण विणा) कांडकाशिवाय (बारससंगहकिट्टीणगादो) बारा संग्रहकृष्टींच्या अग्र भागापासून (असंखेज्जदिभागं) सर्वकृष्टींच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण कृष्टींना (णियमा) नियमाने (णासेदि) नष्ट करतो.

विशेषार्थ- कृष्टिकरणकाळाच्या अंत समयापर्यंत अंतर्मुहूर्त काळाद्वारे कांडक विधानाने अनुभागाचा नाश होत होता. आता कृष्टिवेदकाच्या प्रथम समयापासून प्रतिसमय बारा संग्रहकृष्टींच्या अग्रभागापासून अनन्तकृष्टींच्या असंख्याताव्या भागमात्र कृष्टींचा अपवर्तना घात करतो. अंत कृष्टीपासूनच्या जास्त अनुभागयुक्त वरील कित्येक कृष्टींचा नाश करतो अर्थात त्या कृष्टींच्या द्रव्याला अल्प अनुभागयुक्त खालील कृष्टीमध्ये निक्षेपण करतो. ज्या कृष्टींचा घात केला त्यांना घातकृष्टी म्हणतात. आपापल्या संग्रहकृष्टींच्या अंतरकृष्टींच्या प्रमाणाला अपकर्षण भागहाराच्या असंख्याताव्या भागाने भाग दिल्यावर आपापल्या घातकृष्टींचे प्रमाण येते. सर्वकृष्टी $\frac{४}{ख}$ एकेका संग्रहकृष्टीमध्ये कृष्टीचे प्रमाण $\frac{४}{४}$ क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये कृष्टीचे प्रमाण $\frac{४}{१३}$ याला अपकर्षण भागहाराच्या $\frac{ख}{२४}$ असंख्याताव्या भागाने $\frac{ओ}{अ}$ भागले हे घातकृष्टींचे $\frac{ख}{२४}$ प्रमाण येते. $\frac{४}{४}$ क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये $\frac{ओ}{अ}$ घातकृष्टींचे प्रमाण $\frac{४}{१३}$ $\frac{ख}{२४}$ ओ $\frac{अ}{अ}$ एवढे आहे. ह्या घातकृष्टींच्या परमाणूंना घातद्रव्य म्हणतात. आपापल्या $\frac{ख}{२४}$ ओ $\frac{अ}{अ}$ अंतकृष्टींच्या द्रव्याला घातकृष्टींच्या प्रमाणाने गुणित करून अंत-कृष्टींच्या खाली एकेक चय वाढतो म्हणून विशेष अधिक केल्यावर घातद्रव्याचे प्रमाण येते.

आयव्यय द्रव्याचा नकाशा

	आयद्रव्य	व्ययद्रव्य
क्रोध प्रथम संग्रहकृष्टी	०	२०८
क्रोध द्वितीय संग्रहकृष्टी	१८२	२
क्रोध तृतीय संग्रहकृष्टी	१४	१
मान प्रथम संग्रहकृष्टी	१५	३
मान द्वितीय संग्रहकृष्टी	१	२
मान तृतीय संग्रहकृष्टी	२	१
माया प्रथम संग्रहकृष्टी	३	३
माया द्वितीय संग्रहकृष्टी	१	२
माया तृतीय संग्रहकृष्टी	२	१
लोभ प्रथम संग्रहकृष्टी	३	२
लोभ द्वितीय संग्रहकृष्टी	१	१
लोभ तृतीय संग्रहकृष्टी	२	०
एकूण	२२६	२२६

आयद्रव्य, व्ययद्रव्य व घातद्रव्य व कृष्टीच्या प्रमाणाचा नकाशा

नाम	संग्रह	द्रव्यप्रमाण	कृष्टिप्रमाण	आयद्रव्य	व्ययद्रव्य	घातद्रव्य	घातकृष्टि
क्रोध	प्रथम	व १२११३ २४	। ४११३ ख २४	०	व १२१२०८ २४ ओ	व १२११३ २४ ओ ४	। ४११३ ख २४ ओ ४
	द्वितीय	व १२ २४	। ४ ख २४	व १२११८२ २४ ओ	व १२१२ २४ ओ	व १२ २४ ओ ४	। ४ ख २४ ओ ४
	तृतीय	व १२ २४	। ४ ख २४	व १२११४ २४ ओ	व १२११ २४ ओ	व १२ २४ ओ ४	। ४ ख २४ ओ ४
मान	प्रथम	व १२ २४	। ४ ख २४	व १२११५ २४ ओ	व १२१३ २४ ओ	व १२ २४ ओ ४	। ४ ख २४ ओ ४
	द्वितीय	व १२ २४	। ४ ख २४	व १२११ २४ ओ	व १२१२ २४ ओ	व १२ २४ ओ ४	। ४ ख २४ ओ ४
	तृतीय	व १२ २४	। ४ ख २४	व १२१२ २४ ओ	व १२११ २४ ओ	व १२ २४ ओ ४	। ४ ख २४ ओ ४
माया	प्रथम	व १२ २४	। ४ ख २४	व १२१३ २४ ओ	व १२१३ २४ ओ	व १२ २४ ओ ४	। ४ ख २४ ओ ४
	द्वितीय	व १२ २४	। ४ ख २४	व १२११ २४ ओ	व १२१२ २४ ओ	व १२ २४ ओ ४	। ४ ख २४ ओ ४
	तृतीय	व १२ २४	। ४ ख २४	व १२१२ २४ ओ	व १२११ २४ ओ	व १२ २४ ओ ४	। ४ ख २४ ओ ४
लोभ	प्रथम	व १२ २४	। ४ ख २४	व १२१३ २४ ओ	व १२१२ २४ ओ	व १२ २४ ओ ४	। ४ ख २४ ओ ४
	द्वितीय	व १२ २४	। ४ ख २४	व १२११ २४ ओ	व १२११ २४ ओ	व १२ २४ ओ ४	। ४ ख २४ ओ ४
	तृतीय	व १२ २४	। ४ ख २४	व १२१२ २४ ओ	०	व १२ २४ ओ ४	। ४ ख २४ ओ ४
जोड	संग्रह १२	व १२	। ४ ख	। व १२११ २४ ओ	व १२१२२६ २४ ओ	व १२ ओ ४	। ४ ख ओ ४

परस्थान-स्वस्थान गोपुच्छाचा नाश-

णासेदि परद्राणिय गोउच्छं अगकिट्टिघादादो ।
सद्राणियगोउच्छं संकमदव्वादु घादेदि ॥५२५॥

नाशयति परस्थानकं गोपुच्छमग्रकृष्टिघातात् ।
स्वस्थानिकगोपुच्छं सङ्क्रमद्रव्याद् घातयति ॥५२५॥

अन्वयार्थ- (अगकिट्टिघादादो) अग्रकृष्टिघातामुळे (परद्राणिय गोउच्छं) परस्थानिक गोपुच्छाचा (णासेदि) नाश करतो. (संकमदव्वादु) संक्रमण द्रव्यामुळे अर्थात पूर्वोक्त व्ययद्रव्यामुळे (सद्राणियगोउच्छं) स्वस्थानीय गोपुच्छाचा (घादेदि) नाश करतो.

विशेषार्थ - विवक्षित एका संग्रहकृष्टीमध्ये अंतरकृष्टीचा जो विशेषहीन क्रम आहे त्यास स्वस्थान गोपुच्छ म्हणतात. तसेच खालील विवक्षित संग्रहकृष्टीच्या चरम कृष्टीहून वरील अन्य संग्रहकृष्टीच्या आदिकृष्टीमध्ये जो विशेषहीन क्रम आहे त्यास परस्थान गोपुच्छ म्हणतात. कृष्टीच्या हीनाधिक द्रव्याचे संक्रमण झाल्यामुळे चयहीनरूप क्रम नष्ट झाला म्हणून पूर्वी जो स्वस्थान गोपुच्छ होता त्याचा संक्रमण द्रव्यामुळे नाश झाला. तसेच खालच्या संग्रहकृष्टीच्या अंतकृष्टीपासूनच्या काही कृष्टीचा घात झाल्यामुळे खालील संग्रहकृष्टीची अंतकृष्टी व वरील संग्रहकृष्टीच्या आदिकृष्टीमध्ये एक चय हीनक्रम असतो त्याचा अभाव झाला त्यामुळे पूर्वी जो परस्थान गोपुच्छ होता त्याचा नाश झाला.

कोणी म्हणेल की व्ययद्रव्य गेले व आयद्रव्य आले म्हणून व्ययद्रव्याने स्वस्थान गोपुच्छाचा नाश झाला तर आयद्रव्याने पुन्हा स्वस्थान गोपुच्छाचा सद्भाव होईल त्याला उत्तर देतात-

आयादो वयमहियं हीणं, सरिसं कर्हिंपि अण्णं च ।
तम्हा आयद्व्वा ण होदि सद्राणगोउच्छं ॥५२६॥

आयतो व्ययमधिकं हीनं सदृशं कुत्राप्यन्यच्च ।
तस्मादायद्रव्यान्न भवति स्वस्थानगोपुच्छम् ॥५२६॥

अन्वयार्थ- (कर्हिंपि) काही संग्रहकृष्टीमध्ये (आयादो वयमहियं) आयद्रव्यापेक्षा व्ययद्रव्य अधिक आहे. काही ठिकाणी (हीणं) हीन आहे. काही ठिकाणी (सरिसं) समान आहे. काही ठिकाणी (अण्णं च) अन्यप्रकाराने आहे अर्थात काही ठिकाणी आयद्रव्य आहे; परंतु

व्ययद्रव्य नाही. तर काही ठिकाणी व्ययद्रव्य आहे; परंतु आयद्रव्य नाही. (तम्हा) म्हणून (आयद्व्वा) आयद्रव्यामुळे (सद्राणगोउच्छं) स्वस्थानगोपुच्छ (ण होदि) होत नाही.

आता ज्याप्रकारे स्वस्थान परस्थान गोपुच्छाचा सद्भाव होतो त्याप्रकारे सांगतात-

घादयदव्वादो पुण, वय आयदखेत्तदव्वगं देदि ।
सेसासंखाभागे, अणंतभागूणयं देदि ॥५२७॥

घातकद्रव्यात् पुनर्व्ययमायतक्षेत्रद्रव्यकं ददाति ।
शेषासङ्ख्यभागमनन्तभागोनकं ददाति ॥५२७॥

अन्वयार्थ- (घादयदव्वादो पुण) घातद्रव्यातून (वय आयदखेत्तदव्वगं) व्ययद्रव्य व आयतक्षेत्रद्रव्य (देदि) देतो. (सेसासंखाभागे) शिल्लक राहिलेल्या असंख्यात बहुभागमात्र द्रव्य (अणंतभागूणयं) अनन्ताव्या भागहीनक्रमाने (देदि) देतो.

विशेषार्थ- पूर्वी जे व्ययद्रव्य सांगितले होते त्यातून ज्या कृष्टीचा घात झाला त्या कृष्टीचे व्ययद्रव्य कमी करावे. जेवढे व्ययद्रव्य शिल्लक राहिले तेवढे द्रव्य घातद्रव्यातून ग्रहण करून ज्या ज्या कृष्टीचे जेवढे जेवढे व्ययद्रव्य होते तेवढे तेवढे व्ययद्रव्य त्या कृष्टींना देऊन पूर्ण केल्यावर स्वस्थान गोपुच्छाचा पुन्हा सद्भाव होतो.

घातकृष्टीसंबंधी व्ययद्रव्याचे प्रमाण-

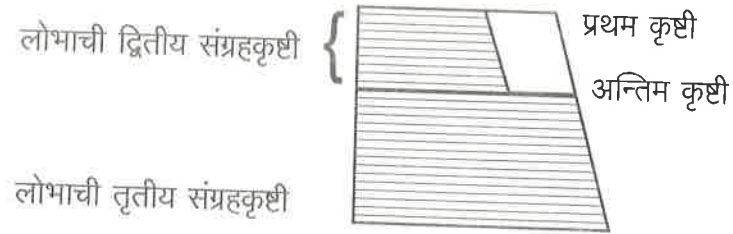
आपापल्या संग्रहकृष्टीच्या अन्तिम अवयव कृष्टीच्या द्रव्याला अपकर्षण भागहाराचा भाग दिल्यावर त्या अन्तिम अवयवकृष्टीच्या व्ययद्रव्याचे प्रमाण येते. त्याला आपापल्या घातकृष्टीच्या संख्येने गुणून त्यामध्ये विशेष अधिक केल्यावर सर्व घातकृष्टीसंबंधी व्ययद्रव्याचे प्रमाण येते. ज्या घातकृष्टीचा नाश झाला आहे तेथे द्रव्य द्यावयाचे नाही. म्हणून पूर्वोक्त व्ययद्रव्यातून घातकृष्टीचे व्ययद्रव्य वजा केल्यावर जे शेष व्ययद्रव्य राहते तेवढे द्रव्य घातद्रव्यातून ग्रहण करून विवक्षित संग्रहकृष्टीमध्ये दिल्यावर स्वस्थान गोपुच्छाचा सद्भाव होतो.

अन्तिम अवयवकृष्टी ÷ अपकर्षण भागहार = अन्तिमकृष्टीचे व्ययद्रव्य
(अन्तिमकृष्टीचे व्ययद्रव्य × घातकृष्टी) + काही द्रव्य = घातकृष्टीचे व्ययद्रव्य
पूर्वोक्त व्ययद्रव्य - घातकृष्टीचे व्ययद्रव्य = देण्यायोग्य व्ययद्रव्य

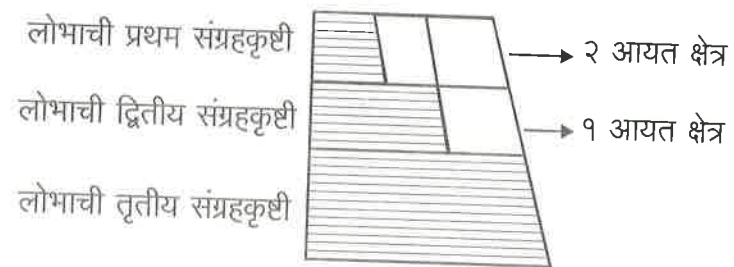
लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अग्रकृष्टीचा घात झाल्यावर शिल्लक राहिलेल्या कृष्टीमध्ये जी अन्तिम कृष्टी आहे त्याहून लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या प्रथम कृष्टीमध्ये एक अधिक घातकृष्टिप्रमाण चय कमी आहेत. म्हणून लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या घातकृष्टिप्रमाण चय

लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या प्रथम कृष्टीमध्ये दिल्यावर ही प्रथम कृष्टी तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अन्तिम कृष्टीहून एक चयप्रमाणाने हीन होते. याचप्रमाणे या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या द्वितीय कृष्टीपासून घातानंतर शिल्लक चरम कृष्टीपर्यन्त तेवढे-तेवढेच द्रव्य घातद्रव्यातून ग्रहण करून दिल्यावर लोभाच्या तृतीय व द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये एक गोपुच्छ होतो. द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये घातद्रव्यातून किती द्रव्य दिले ते सांगतात -

लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या घातकृष्टीचे जेवढे प्रमाण तेवढे चयप्रमाण रूंद व द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या शिल्लक राहिलेल्या कृष्टिप्रमाण लांब असे आयतक्षेत्र द्रव्य दिले.

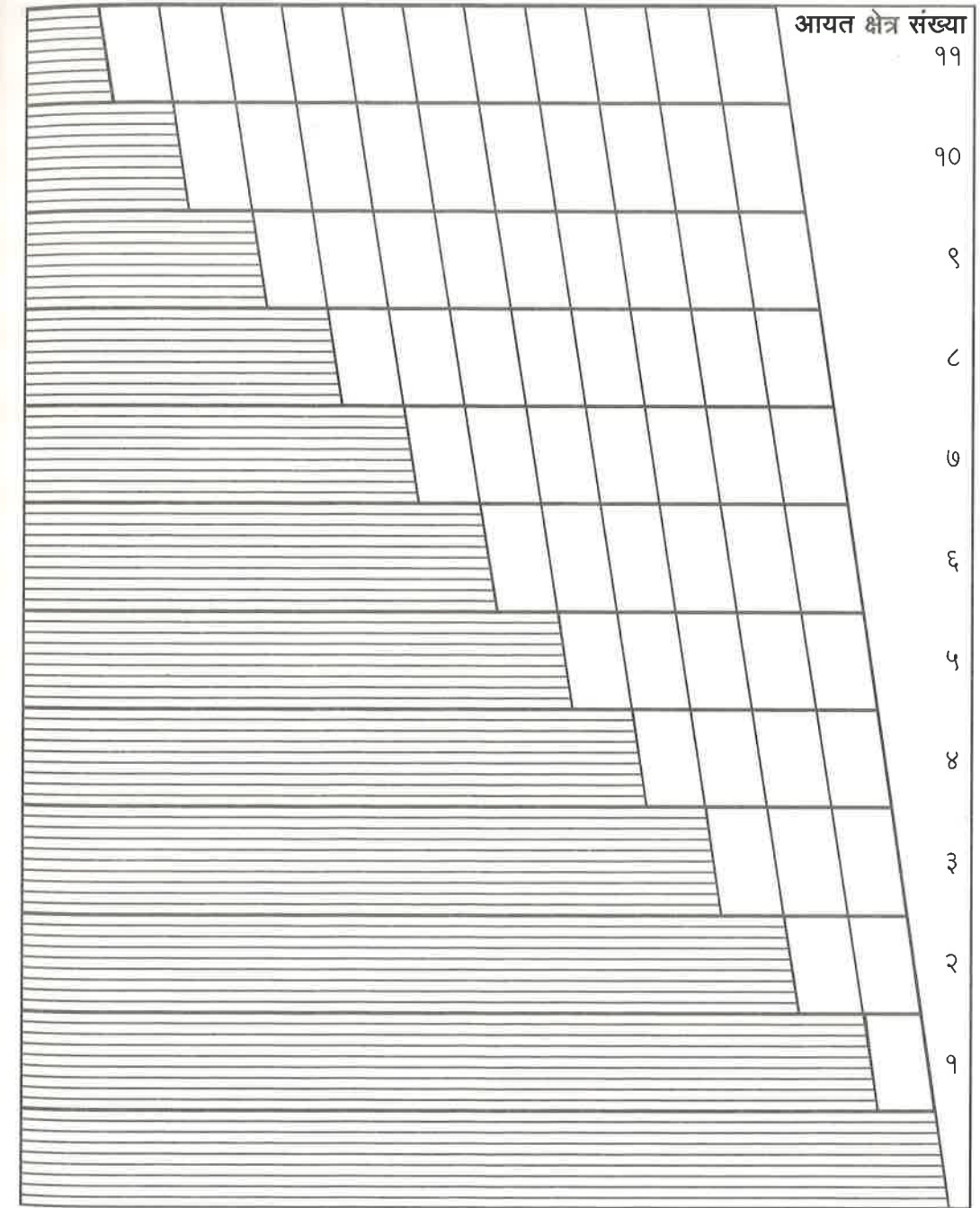

याचप्रमाणे द्वितीय व तृतीय संग्रहकृष्टीच्या घातकृष्टीच्या संख्याप्रमाण चयस्वरूप पृथक पृथक रूंद व आपल्या घात होऊन शिल्लक राहिलेल्या कृष्टिप्रमाण लांब असे दोन आयतक्षेत्रप्रमाण द्रव्य आपल्या घातद्रव्यातून ग्रहण करून लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या प्रथमादी कृष्टीमध्ये दिल्यावर लोभाच्या तिन्ही संग्रहकृष्टीमध्ये एक गोपुच्छ होतो.

याचक्रमाने आपापल्या खालील संग्रहकृष्टीच्या घातकृष्टीच्या संख्याप्रमाण चयस्वरूप रूंद रूंद व घात करून शिल्लक राहिलेल्या आपापल्या कृष्टिप्रमाण लांब-लांब असे क्रमशः ३, ४, ५, ६, ७, ८, ९, १०, ११ आयत क्षेत्रस्वरूप द्रव्य आपापल्या घातद्रव्यातून ग्रहण करून क्रमशः मायेच्या तृतीय संग्रह कृष्टीपासून क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीपर्यन्तच्या कृष्टीमध्ये दिल्यावर बारा संग्रहकृष्टीमध्ये एक गोपुच्छ होतो. अशाप्रकारे आयताकार क्षेत्ररूप द्रव्य दिल्यावर परस्थान गोपुच्छाची सिद्धी होते. अशाप्रकारे स्वस्थान परस्थान गोपुच्छ पूर्ण होतो.

अकरा संग्रहकृष्टीमध्ये आयत क्षेत्रांची रचना

येथे मोहनीयाचे सर्वद्रव्य साधिक दीड गुणहानिगुणित आदिवर्णामात्र $\boxed{व १२}$ आहे. त्याला अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन साधिक नऊपट केल्यावर सर्व व्ययद्रव्याचे प्रमाण येते. कारण मोहाच्या सर्वद्रव्याला २४ व अपकर्षण भागहाराचा भाग दिल्यावर एक व्ययद्रव्याचे प्रमाण येते. पूर्वोक्त सर्व व्ययद्रव्यांना जोडल्यावर दोनशे सव्वीस (२२६) येते.

$$\text{एक व्ययद्रव्य} = \frac{\text{सर्वद्रव्य}}{\text{अपकर्षण भागहार} \times २४} = \frac{\boxed{व १२}}{\boxed{ओ २४}}$$

$$\text{संपूर्ण व्ययद्रव्य} = \frac{\text{सर्वद्रव्य} \times २२६}{\text{अपकर्षण भागहार} \times २४} = \frac{व १२ \times २२६}{ओ २४} = \frac{\boxed{व १२१९}}{\boxed{ओ}}$$

चोवीसचा भाग दोनशे सव्वीस (२२६) ला दिल्यावर साधिक ९ अर्थात $(\frac{९०}{२४})$ येते. म्हणून सर्व व्ययद्रव्याचे प्रमाण आणण्याकरिता सर्वद्रव्याला अपकर्षण भागहाराने भागून साधिक ९ ने गुणले.

मोहनीयाच्या सर्वद्रव्याला अपकर्षण भागहाराच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग दिल्यावर सर्व घातद्रव्याचे प्रमाण येते.

$$\text{सर्वकृष्टिद्रव्य} \div \frac{\text{अपकर्षण भागहार}}{\text{असंख्यात}} = \frac{\boxed{व १२}}{\boxed{२४ ओ}} = \text{घातद्रव्य}$$

या घातद्रव्यातून पूर्वोक्त जे व्ययद्रव्य व आयत चतुरस्र क्षेत्ररूप द्रव्य ग्रहण केले होते ते त्या घातद्रव्याचा असंख्यातावा भागमात्र आहे. घातद्रव्यातून ते द्रव्य वजा केल्यावर असंख्यात बहुभागमात्र द्रव्य राहते. त्या शेष बहुभागाला सर्व संग्रहकृष्टीच्या अवयवकृष्टीमध्ये अनन्तावा भागप्रमाण चय घटत्याक्रमाने आगमानुसार देतो. देण्याचे विधान -

$$\frac{\text{शेष घातद्रव्य}}{\text{अवशेष कृष्टी}} = \text{मध्यधन} \frac{\text{मध्यधन}}{\text{दोन गुणहानि} - \frac{(\text{गच्छ}-१)}{२}} = \text{चय (विशेष)}$$

गच्छाचे एक वेळा संकलन करून त्याला चयाने गुणल्यावर चयधन (उत्तरधन) येते.

$$\text{सर्वद्रव्य} - \text{उत्तरधन} = \text{आदिधन}$$

$$\text{आदिधन} \div \text{गच्छ} = \text{एका खंडाचे प्रमाण}$$

त्यापैकी एका खंडाला आणि उत्तरधनातून गच्छप्रमाण चयांना ग्रहण करून लोभाच्या जघन्य कृष्टीमध्ये देतो. त्याच्या द्वितीय कृष्टीपासून ते क्रोधाच्या उत्कृष्ट कृष्टीपर्यंत एक एक खंड समानरूप आणि उत्तरधनातून एकेक चय घटत्या क्रमाने देतो. अशाप्रकारे शिल्लक घातद्रव्य समाप्त होते. अशाप्रकारे दिल्यावर सर्वत्र एक गोपुच्छ होतो.

**उदयगदसंगहस्स य, मज्झिमखंडादिकरणमेदेण ।
दव्वेण होदि णियमा, एवं सव्वेसु समयेसु ॥५२८॥**

**उदयगतसङ्ग्रहस्य च मध्यमखण्डादिकरणमेतेन ।
द्रव्येण भवति नियमादेवं सर्वेषु समयेषु ॥५२८॥**

अन्वयार्थ- (उदयगदसंगहस्सय) उदयप्राप्त संग्रहकृष्टीच्या (एदेण दव्वेण) या घातद्रव्याद्वारेच (मज्झिमखंडादिकरणं) मध्यमखण्डादी करणे (णियमा) नियमाने (होदि) होते. (एवं) अशाप्रकारे विधान (सव्वेसु समयेसु) सर्व समयांमध्ये होते.

विशेषार्थ- आनुपूर्वी संक्रमण असल्यामुळे ज्या संग्रहकृष्टीचे वेदन (अनुभव) करतो त्यामध्ये आयद्रव्याचा अभाव आहे. म्हणून संक्रमणद्रव्याद्वारे मध्यमखण्डादी होत नाहीत. म्हणून मध्यमखण्ड, उभयद्रव्यविशेष इत्यादि विधान करण्याकरिता त्या उदयरूप संग्रहकृष्टीच्या घातद्रव्यातून असंख्यातावा भागप्रमाण द्रव्य वेगळे स्थापन करून शिल्लक घातद्रव्याला मागील गाथेत सांगितल्याप्रमाणे विशेष हीनक्रमाने देतो. बाजूला ठेवलेल्या एक भागप्रमाण द्रव्याला मध्यमखण्डादी विधानाने देतो. अशाप्रकारे सर्व समयांमध्ये असे विधान जाणावे. अशाप्रकारे घातद्रव्याने एक गोपुच्छ झाला.

आता जे अन्य संग्रहकृष्टीचे द्रव्य विवक्षित संग्रहकृष्टीमध्ये आले त्याला पूर्वी आयद्रव्य म्हटले होते. त्यालाच येथे संक्रमणद्रव्य म्हणतात. तसेच जे द्रव्य नवीन समयप्रबद्धामध्ये बांधून कृष्टिरूप होते त्याला बन्धद्रव्य म्हणतात. त्याचे विधान सांगतात -

काही संक्रमणद्रव्य व काही बन्धद्रव्याद्वारे काही नवीन अपूर्व कृष्टींना करतो व काही द्रव्य पूर्वकृष्टीमध्ये देतो. त्यापैकी संक्रमणद्रव्याद्वारे त्या संग्रहकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीच्या खाली काही नवीन अपूर्वकृष्टींना करतो. त्यांना अधस्तन कृष्टी म्हणतात. तसेच त्या संग्रहकृष्टीच्या पूर्व अवयवकृष्टीच्या मध्ये-मध्ये नवीन अपूर्व कृष्टींना करतो त्यांना अन्तरकृष्टी म्हणतात. बन्धद्रव्याद्वारे अवयवकृष्टीच्या मध्ये नवीन अपूर्व कृष्टींना करतो यांनासुद्धा अन्तरकृष्टी म्हणतात. काही संक्रमणद्रव्य व काही बन्धद्रव्याचे पूर्व कृष्टीमध्येच निक्षेपण करतो.

याचेच विधान पुढील गाथेमध्ये सांगतात-

**हेट्ठाकिट्टिप्पहुदिसु संकमिदासंखभागमेत्तं तु ।
सेसासंखाभागा अंतरकिट्टिस्स दव्वं तु ॥५२९॥**

अधस्तनकृष्टिप्रभृतिषु सङ्क्रमितासङ्ख्यभागमात्रं तु ।
शेषा असङ्ख्यभागा अन्तरकृष्टेर्द्रव्यं तु ॥५२९॥

अन्वयार्थ- (संकमिदासंखभागमेतत्तं तु) संक्रमण द्रव्यापैकी असंख्यातावे भागमात्र द्रव्य (हेडाकिट्टिप्पहुदिसु) अधस्तनकृष्टी आदींमध्ये देतो. (सेसासंखाभागा) शेष असंख्यात बहुभागप्रमाण (द्वं) द्रव्य (अंतरकिट्टिस्स) अंतरकृष्टीचे आहे.

विशेषार्थ- संक्रमणद्रव्याला असंख्याताचा भाग देऊन आलेले एक भागमात्र द्रव्य अधस्तन अपूर्व कृष्टीमध्ये देतो अर्थात या एक भागप्रमाण द्रव्याद्वारे क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीशिवाय शेष ११ संग्रहकृष्टींच्या खाली अपूर्वकृष्टींची रचना करतो. शेष बहुभागप्रमाण द्रव्याद्वारे अंतरकृष्टींच्या मध्ये अपूर्व कृष्टींना करतो. या गाथेचा विशेष अर्थ जाणण्याकरिता गा. ५३६ चा विशेषार्थ पाहावा.

बन्धद्रव्याचे विभाजन सांगतात-

बंधद्रव्याणंतिमभागं पुण पुव्वकिट्टिपडिबद्धं ।
सेसाणंता भागा, अंतरकिट्टिस्स द्वं तु ॥५३०॥

बन्धद्रव्यानन्तिमभागं पुनः पूर्वकृष्टिप्रतिबद्धम् ।
शेषानन्ता भागा अन्तरकृष्टेर्द्रव्यं तु ॥५३०॥

अन्वयार्थ- (बंधद्रव्याणंतिमभागं पुण) बन्धद्रव्याचा अनन्ताचा भागमात्र द्रव्य (पुव्वकिट्टिपडिबद्धं) पूर्व कृष्टीसंबंधी आहे. (तु) आणि (सेसाणंता भागा) शेष अनंत बहुभागमात्र (अंतरकिट्टिस्स द्वं) अंतरकृष्टीसंबंधीचे द्रव्य आहे.

विशेषार्थ- बन्धद्रव्याला अनन्ताचा भाग देऊन आलेले एक भागप्रमाण द्रव्य पूर्व कृष्टीमध्ये देतो व शेष अनन्त बहुभागप्रमाण द्रव्याद्वारे नवीन अंतर कृष्टींची रचना करतो. या गाथेसंबंधी विशेष कथन गा. ५३६ च्या विशेषार्थावरून जाणावे.

कोणत्या द्रव्याद्वारे कोणत्या कृष्टी होतात ते सांगतात -

कोहस्स पढमकिट्टी, मोत्तूणेकारसंगहाणं तु ।
बंधणसंकमदव्वादपुव्वकिट्टिं करेदी हु ॥५३१॥

क्रोधस्य प्रथमकृष्टिं मुक्त्वेकादशसङ्ग्रहाणां तु ।
बन्धनसङ्क्रमद्रव्यादपूर्वकृष्टिं करोति हि ॥५३१॥

अन्वयार्थ- (कोहस्स पढमकिट्टी मोत्तूण) क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीशिवाय शेष (एकासंगहाणं तु) अकरा संग्रहकृष्टींच्या (बंधणसंकमदव्वाद) बंध व संक्रमणद्रव्याद्वारे (अपुव्वकिट्टिं) अपूर्वकृष्टींना (करेदी हु) करतो.

विशेषार्थ- वेद्यमान क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीला सोडून शेष अकरा संग्रहकृष्टीसंबंधी संक्रम्यमान व यथासंभव बध्यमान द्रव्याद्वारे अपूर्व कृष्टींची रचना केली जाते; परन्तु क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीसंबंधी अपूर्वकृष्टी केवळ बध्यमान द्रव्याद्वारे रचल्या जातात, कारण त्यामध्ये संक्रमण द्रव्याचा अभाव आहे. म्हणून 'क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीला सोडून' असे म्हटले आहे. मान, माया व लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीसंबंधी अपूर्व कृष्टी बन्धद्रव्य व संक्रमण द्रव्याद्वारे रचल्या जातात. शेष संग्रहकृष्टीसंबंधी अपूर्वकृष्टी केवळ संक्रमण द्रव्याद्वारे रचल्या जातात. कारण त्यामध्ये बन्धद्रव्याचा अभाव आहे. प्रथम संग्रहकृष्टीचे वेदन करताना नवीन समयप्रबद्धाचा अनुभागबंध सर्व कषायांच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अनुभागासमान होतो. येथे अपकर्षित द्रव्याला संक्रमणद्रव्य म्हटले आहे. सर्वत्र येथे असेच ग्रहण करावे.^१

बंधणदव्वादो पुण चदुसु ट्ठाणेसु पढमकिट्टीसु ।
बंधुप्पवकिट्टीदो, संकमकिट्टी असंखगुणा ॥५३२॥

बन्धनद्रव्यात्पुनश्चतुर्षु स्थानेषु प्रथमकृष्टिषु ।
बन्धोत्पन्नकृष्टितः सङ्क्रमकृष्टिरसङ्ख्यगुणा ॥५३२॥

अन्वयार्थ- (बंधणदव्वादो पुण) बंधद्रव्यापासून (पढमकिट्टीसु) प्रथम संग्रहकृष्टिरूप (चदुसु ट्ठाणेसु) चार स्थानांमध्ये अपूर्वकृष्टी करतो. (बंधुप्पवकिट्टीदो) बन्धद्रव्याद्वारे उत्पन्न अपूर्व कृष्टीपेक्षा (संकमकिट्टी) संक्रमण द्रव्याद्वारे उत्पन्न कृष्टी (असंखगुणा) असंख्यातपट आहेत.

विशेषार्थ- क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे वेदन करताना चारी कषायांचा बंध होतो. ते बंधद्रव्य चारी कषायांच्या प्रथम संग्रहकृष्टिरूप होते. क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीला सोडून शेष मान, माया व लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये बंध व संक्रमण द्रव्याद्वारे अपूर्व कृष्टींची रचना होते.

१. क.पा.सुत्त.पृ.८५२ सू. १०८९-१०९१/ज.ध.पु. १५ पृ. २५६. २. पाठभेद- बंधापुव्वकिट्टीदो-आगास प्रति

त्यापैकी बंध द्रव्याद्वारे अपूर्वकृष्टी कमी आहेत. त्याहून संक्रमण द्रव्याद्वारे रचलेल्या अपूर्व कृष्टी असंख्यातपट आहेत. येथे पल्योपमाचा असंख्यातावा भाग गुणकार आहे.

संखातीदगुणाणि य, पल्लस्सादिमपदाणि गंतूण ।
एकैकबंधकिट्टी, किट्टीणं अंतरे होदि ॥५३३॥

सङ्ख्यातीतगुणानि च पल्यस्यादिमपदानि गत्वा ।
एकैकबंधकृष्टिः कृष्टीनामन्तरे भवति ॥५३३॥

अन्वयार्थ- (पल्लस्सादिमपदाणि संखातीदगुणाणि) पल्याच्या प्रथम वर्गमुळाच्या असंख्यातपट स्थाने पुढे (गंतूण) जाऊन (किट्टीणं अंतरे) कृष्टीच्या अंतरालामध्ये (एकैकबंधकिट्टी) एकेक बंधकृष्टी (होदि) होते.

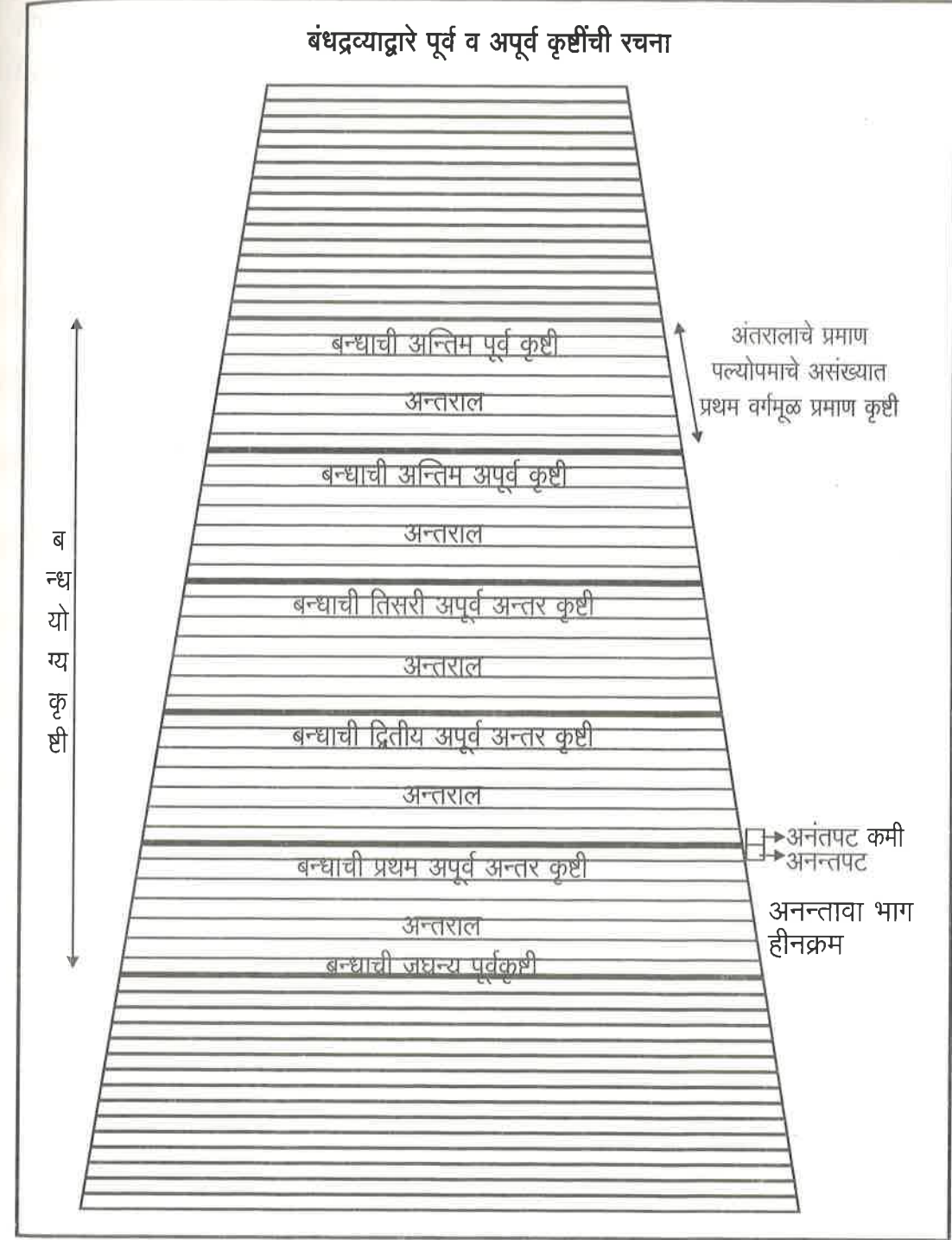
विशेषार्थ- येथे बन्धद्रव्य समयप्रबद्धप्रमाण आहे. त्याहून संक्रमणद्रव्य असंख्यातपट आहे. कारण दीड गुणहानी गुणित समयप्रबद्धप्रमाण सत्त्वद्रव्याच्या असंख्यातावा भागप्रमाण संक्रमण द्रव्य आहे अर्थात असंख्यात समयप्रबद्धप्रमाण आहे. 'द्रव्यानुसार कृष्टी उत्पन्न होतात.' या न्यायानुसार बन्धद्रव्याद्वारे कमी अपूर्व कृष्टी रचल्या जातात व संक्रमण द्रव्याद्वारे त्याहून असंख्यातपट अपूर्वकृष्टी रचल्या जातात. ज्या संग्रहकृष्टींचा बन्ध संभवतो त्यांच्या अवयव कृष्टीपैकी असंख्यातावा भागप्रमाण खालच्या व वरच्या कृष्टी बंधयोग्य नाहीत. मधील बहुभागप्रमाण बध्यमान कृष्टी आहेत. त्यांच्या अंतरालामध्ये नवीन अपूर्व कृष्टीची रचना होते. बंधयोग्य प्रथम कृष्टीपासून पल्योपमाच्या असंख्यात प्रथम वर्गमूळप्रमाण कृष्टी उल्लंघल्यावर प्रथम अपूर्व कृष्टीची रचना होते. अशाप्रकारे पल्योपमाचे असंख्यात प्रथम वर्गमूळप्रमाण असंख्यात कृष्टी अंतराला सोडून दुसऱ्या, तिसऱ्या, चौथ्या आदी अपूर्व कृष्टीची रचना होते. अशाप्रकारे बन्धाच्या उत्कृष्ट कृष्टीच्या खाली असंख्यात पल्योपमाचे प्रथम वर्गमूळप्रमाण कृष्टी उतरल्यावर जी उत्कृष्ट अपूर्व कृष्टी होते तेथपर्यंत हा क्रम जाणावा. (नकाशा पुढील पानावर आहे.)

बन्धद्रव्य देण्याचा क्रम-

दिज्जदि अणंतभागेणूणकमं बंधगे य णंतगुणं ।
तण्णंतरे णंतगुणूणं तत्तोणंतभागूणं ॥५३४॥

दीयतेऽनन्तभागेनोनक्रमं बन्धके चानन्तगुणम् ।
तदनन्तरेऽनन्तगुणोनं ततोऽनन्तभागोनम् ॥५३४॥

बंधद्रव्याद्वारे पूर्व व अपूर्व कृष्टीची रचना

अन्वयार्थ- बध्यमान द्रव्य (अणंतभागेणूणकमं) प्रथम अनन्तावा भागहीनक्रमाने (दिज्ञदि) दिले जाते. नंतर (बंधगे य) बन्धाच्या अपूर्व कृष्टीमध्ये (णंतगुणं) अनन्तपट द्रव्य दिले जाते. (तण्णंतरे) त्यानंतर पूर्वकृष्टी मध्ये (णंतगुणूणं) अनंतपट कमी द्रव्य दिले जाते. (तत्तोणंतभागूणं) त्यानंतर अनन्तावा भाग हीन क्रमाने द्रव्य दिले जाते.

विशेषार्थ- चारी कषायांच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये खालच्या व वरच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण कृष्टींना सोडून शेष मध्यम कृष्टिस्वरूपाने प्रवर्तमान नवकबन्धाचा अनुभाग पूर्व कृष्टिस्वरूपाने सुद्धा होतो व अपूर्व कृष्टिस्वरूपाने सुद्धा होतो. नवक समयप्रबद्धाचा अनन्तावा भाग पूर्व कृष्टीमध्ये दिला जातो व शेष अनन्त बहुभाग प्रमाण प्रदेशपुंज नवीन अपूर्व कृष्टींना प्राप्त होतो. म्हणून नवक बन्धरूप समयप्रबद्धाच्या अनन्त बहुभागाला पृथक ठेऊन शेष एक भागप्रमाण द्रव्य राहते त्याला पूर्व कृष्टीच्या संबंधाने बन्धाला प्राप्त होणाऱ्या जघन्य कृष्टीपासून देतो. त्यापैकी बन्धरूप जघन्य कृष्टीमध्ये जास्त प्रदेशपुंज देतो. त्यानंतरच्या दुसऱ्या बन्धरूप कृष्टीमध्ये विशेषहीन (अनन्ताव्या भागाने कमी) प्रदेशपुंज देतो. त्याहून तिसऱ्या कृष्टीमध्ये विशेषहीन प्रदेशपुंज देतो. अशाप्रकारे विशेषहीन विशेषहीन प्रदेशपुंज नवीन अपूर्व कृष्टी प्राप्त होईपर्यंत दिला जातो. त्या अंतिम पूर्व कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून अपूर्व कृष्टीमध्ये अनन्तपट द्रव्य देतो. कारण ही कृष्टी याच द्रव्याद्वारे उत्पन्न झाली आहे. या अपूर्व कृष्टीहून अनन्तर पूर्व कृष्टीमध्ये अनन्तपट कमी द्रव्य दिले जाते. कारण येथे पूर्व कृष्टीचा सदभाव आहे. त्यानंतर अनन्तावा भाग कमी-अनन्तावा भाग कमी द्रव्य द्वितीय अपूर्व कृष्टी प्राप्त होईपर्यंत दिले जाते. त्या अंतिम पूर्व कृष्टीहून द्वितीय अपूर्व कृष्टीमध्ये अनन्तपट द्रव्य देतो. त्यानंतर पुन्हा विशेषहीन विशेषहीन द्रव्य दिले जाते. अशाप्रकारे एका पूर्व कृष्टीहून दुसऱ्या पूर्व कृष्टीमध्ये अनन्तावा भाग कमी पूर्व कृष्टीहून अपूर्व कृष्टीमध्ये अनन्तपट, अपूर्व कृष्टीतून पूर्व कृष्टीमध्ये अनन्तपट कमी, पुन्हा पूर्व कृष्टीमध्ये अनन्तावा भाग कमी असा क्रम बन्धाच्या उत्कृष्ट कृष्टीपर्यंत जाणावा. अशाप्रकारे द्रव्य दिल्यावर पूर्व व अपूर्व कृष्टीमध्ये गोपुच्छाकार रचना होते. बंधद्रव्याद्वारे नवीन अपूर्व कृष्टीसुद्धा अनंत होतात. अशाप्रकारे बंधकृष्टीचे स्वरूप सांगितले.

आता संक्रमणद्रव्य देण्याचा क्रम सांगतात-

संकमदो किट्टीणं, संग्रहकिट्टीणमंतरे होदि ।

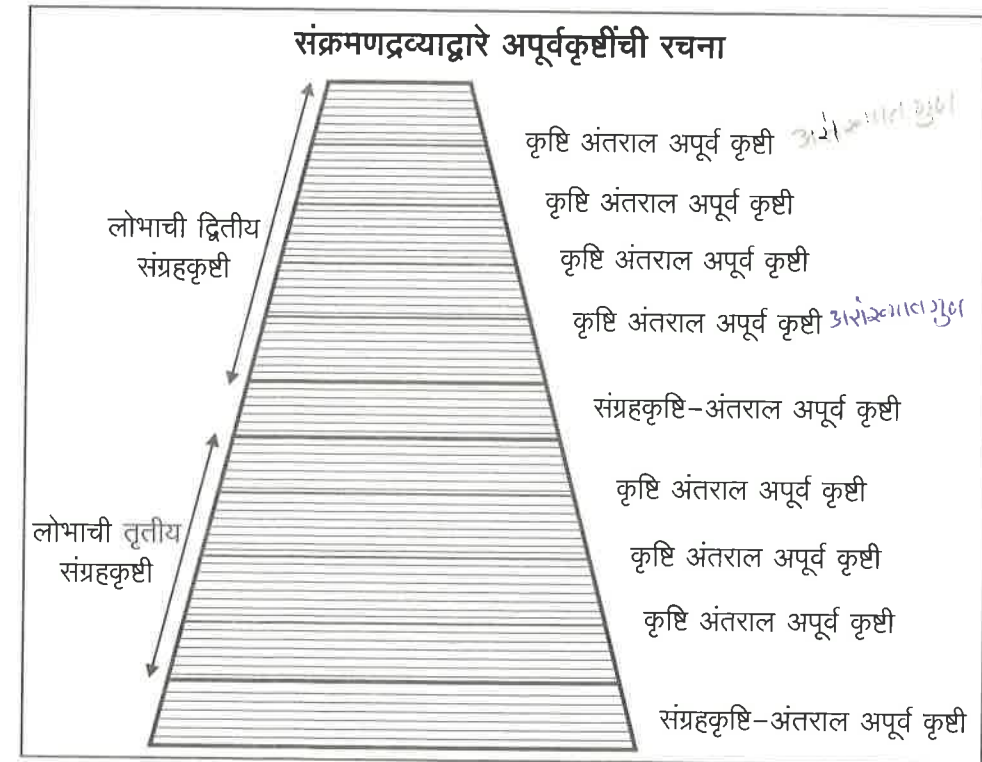
संग्रह अंतरजादो, किट्टी अंतरभवा असंखगुणा ॥५३५॥

सङ्क्रमतः कृष्टीनां सङ्ग्रहकृष्टीनामन्तरे भवति ।

सङ्ग्रहेऽन्तरजातः कृष्टिन्तरभवा असङ्ख्यगुणाः ॥५३५॥

अन्वयार्थ- (संकमदो) संक्रमण द्रव्यापासून (किट्टीणं) अवयव कृष्टीच्या व (संग्रहकिट्टीणं) संग्रहकृष्टीच्या (अन्तरे) अन्तरालामध्ये अपूर्व कृष्टी (होदि) उत्पन्न होतात. (संग्रह अंतरजादो) संग्रहकृष्टीच्या अन्तरालामध्ये उत्पन्न झालेल्या कृष्टीहून (अंतरभवा किट्टी) अवयवकृष्टीच्या अंतरालामध्ये उत्पन्न झालेल्या कृष्टी (असंखगुणा) असंख्यातपट आहेत.

विशेषार्थ- संक्रमण द्रव्यापासून अपूर्व कृष्टीची रचना दोन ठिकाणी होते. १) कृष्टि-अन्तरालामध्ये अर्थात अवयवकृष्टीच्या मध्ये व २) संग्रह कृष्टी-अंतरालामध्ये अर्थात दोन संग्रह कृष्टीच्या मध्ये होते. क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीला सोडून शेष अकरा संग्रहकृष्टीच्या खाली असंख्याताव्या भागप्रमाण अपूर्व कृष्टीची रचना होते त्यालाच संग्रहकृष्टीच्या अंतरालामध्ये उत्पन्न झालेल्या कृष्टी असे म्हटले. यांची रचना अपकर्षित समस्त द्रव्याच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण द्रव्याद्वारे होते म्हणून या कृष्टी अल्प आहेत. याच अकरा संग्रहकृष्टीसंबंधी अवयव कृष्टीच्या अंतरालामध्ये ज्या अपूर्व कृष्टी उत्पन्न होतात त्यांना कृष्टीच्या अन्तरालामध्ये उत्पन्न अपूर्व कृष्टी म्हणतात. अपकर्षित समस्त द्रव्याच्या असंख्यात बहुभाग द्रव्याद्वारे यांची रचना होते म्हणून या कृष्टी संग्रहकृष्टी-अंतरालामध्ये उत्पन्न कृष्टीहून असंख्यातपट आहेत.

संग्रह अंतरजाणं अपुव्वकिट्टिं व बंधकिट्टिं वा ।
इदराणमंतरं पुण पल्लपदासंखभागं तु ॥५३६॥

सङ्ग्रहान्तरजानामपूर्वकृष्टिमिव बन्धकृष्टिमिव ।
इतरेषामन्तरं पुनः पल्यपदासङ्ख्यभागस्तु ॥५३६॥

अन्वयार्थ- (संग्रहअंतरजाणं) संग्रहकृष्टींच्या अन्तरालामध्ये उत्पन्न कृष्टीमध्ये द्रव्य देण्याचे विधान (अपुव्वकिट्टिं व) कृष्टिकरणकाळाच्या द्वितीय समयातील अपूर्व कृष्टीप्रमाणे जाणावे. (पुण) पुन्हा (इदराणं) इतर अर्थात अवयवकृष्टींच्या मध्ये उत्पन्न कृष्टींचे विधान (बंधकिट्टिं वा) बंधकृष्टीप्रमाणे जाणावे. (तु) परंतु (अंतरं) दोन अपूर्व कृष्टीमधील अंतर (पल्लपदासंखभागं) पल्याच्या प्रथम वर्गमूळाचा असंख्यातावा भागमात्र आहे.

विशेषार्थ- पूर्वी कृष्टिकरण काळामध्ये दुसऱ्या समयात अपूर्व कृष्टीमध्ये द्रव्य देण्याचे जे विधान सांगितले होते तसेच विधान संपूर्णरूपाने संक्रमण द्रव्याद्वारे संग्रहकृष्टींच्या अंतरालामध्ये रचल्या जाणाऱ्या अपूर्व कृष्टीसंबंधी सुद्धा जाणावे. कारण उद्भूत श्रेणीच्या आकाराने निषेक प्ररूपणेच्या अपेक्षेने दोन्हीमध्ये विशेषता नाही. विशेषरूपाने पाहिल्यास त्याहून यामध्ये थोडा भेद आहे. तो याप्रमाणे -

कृष्टिकरणकाळाच्या प्रथम समयामध्ये कृष्टिरूपाने परिणत द्रव्याहून दुसऱ्या समयात कृष्टीमध्ये दिले जाणारे द्रव्य असंख्यातपट आहे. त्याहून तिसऱ्या समयात असंख्यातपट द्रव्य कृष्टिरूप होते. अशाप्रकारे प्रत्येक समयात विशुद्धीच्या माहात्म्यवश कृष्टिरूपाने परिणत द्रव्य असंख्यातपट आहे.

त्यापैकी अधस्तन अपूर्व अंत कृष्टीमध्ये दिल्या जाणाऱ्या द्रव्याहून पूर्वकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये दिले जाणारे द्रव्य असंख्यातावा भाग कमी असते. त्यानन्तर द्वितीयादी पूर्व कृष्टीमध्ये अनन्त भागहानिरूपाने यथाक्रम देऊन पूर्वकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीमध्ये दिल्या जाणाऱ्या द्रव्याहून अपूर्व कृष्टीच्या प्रथम कृष्टीमध्ये दिले जाणारे द्रव्य असंख्यातावा भाग अधिक असते. पुन्हा शेष अपूर्व कृष्टीमध्ये अनन्तभागहीन द्रव्य दिले जाते.

परन्तु कृष्टिवेदककाळामध्ये अपूर्व कृष्टीमध्ये दिले जाणारे द्रव्य पूर्व कृष्टीच्या द्रव्याहून असंख्यातावा भागमात्रच असते. म्हणून तेथे अपूर्व कृष्टीच्या अंतिम कृष्टीमध्ये दिल्या जाणाऱ्या द्रव्याहून पूर्व कृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये दिले जाणारे द्रव्य असंख्यातपट कमी आहे. कारण येथे अधस्तन कृष्टिद्रव्याहून मध्यमखंड द्रव्य असंख्यातपट कमी आहे व पूर्व कृष्टीच्या अंतिम कृष्टीमध्ये दिल्या जाणाऱ्या द्रव्याहून अपूर्व कृष्टीच्या प्रथम कृष्टीमध्ये दिले जाणारे द्रव्य असंख्यातपट आहे.

कारण येथे मध्यमखंड द्रव्याहून अधस्तनकृष्टीचे द्रव्य असंख्यातपट आहे.

ज्याप्रमाणे असंख्यात कृष्टींचे अंतर देऊन बन्धद्रव्याद्वारे अपूर्व कृष्टीची रचना होते त्याप्रमाणे पल्योपमाच्या प्रथम वर्गमूळाच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण कृष्टींचे अंतर देऊन अवयव कृष्टींच्या मध्ये संक्रमण द्रव्याद्वारे अपूर्व कृष्टीची रचना होते. तेथे दीयमान द्रव्याची प्ररूपणा बन्धकृष्टीप्रमाणेच जाणावी. केवळ एवढी विशेषता आहे की तेथे पल्योपमाचे असंख्यात प्रथम वर्गमूळ प्रमाण कृष्टी गेल्यावर बन्धद्रव्याद्वारे एक-एक अपूर्वकृष्टीची रचना होते. परन्तु येथे त्याहून थोडे अन्तर अर्थात पल्योपमाच्या प्रथम वर्गमूळाचा असंख्यातावा भागप्रमाण कृष्टी गेल्यावर संक्रमण द्रव्याद्वारे एकेक अपूर्व कृष्टी उत्पन्न होते. तेथे दीड गुणहानीचा त्रिभागप्रमाण स्थाने गेल्यावर एकेका अपूर्व कृष्टीची उत्पत्ती होते. परन्तु येथे अपकर्षण-उत्कर्षण भागहारप्रमाण स्थाने गेल्यावर एकेका अपूर्वकृष्टीची उत्पत्ती होते.

आता येथे प्रथम द्रव्य देण्याचे विशेष विधान सांगतात -

क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीशिवाय अन्य अकरा कृष्टीमध्ये जे आयद्रव्य आहे त्यालाच संक्रमणद्रव्य म्हणतात. क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये आयद्रव्याचा अभाव आहे.

गा. ५२८ च्या भावार्थामध्ये सांगितले होते की वेद्यमान संग्रहकृष्टीमध्ये घातद्रव्याच्या असंख्याताव्या भागमात्र द्रव्याला पृथक स्थापन करावे. त्या पृथक स्थापित घातद्रव्याला देण्याचे विधान सांगतात -

पूर्वकृष्टीमध्ये एकेक विशेष (चय) घटता क्रम आहे. त्या विशेषाचे प्रमाण आणतात. येथे घात केल्यावर शिल्लक राहिलेल्या कृष्टींचे प्रमाण मात्र गच्छ आहे. एक कमी गच्छाच्या अर्ध्याने कमी दोन गुणहानीने गुणित गच्छाचा भाग सर्वद्रव्याला दिल्यावर विशेषाचे प्रमाण येते. येथे सर्वद्रव्य व १२ (दीड गुणहानी गुणित प्रथम वर्गणा) गच्छ

$$\frac{\text{सर्वद्रव्य}}{\text{गच्छ} \times \left\{ \frac{\text{दोन गुणहानी} - (\text{गच्छ} - १)}{२} \right\}} = \text{विशेष (चय)}$$

१४
ख

व १२
१५
४१९६-४
ख २

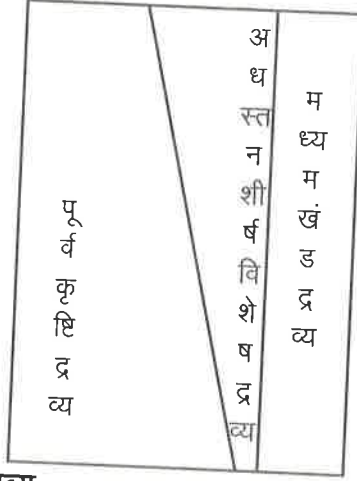
१) अधस्तनशीर्षविशेषद्रव्य -

लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये एक विशेष आदी व एक विशेष उत्तर आणि एक कमी आपल्या कृष्टींचे प्रमाण मात्र गच्छ स्थापित करून श्रेणी व्यवहार गणिताने जे संकलनधन येते तेवढे अधस्तनशीर्षविशेष द्रव्य आहे. आणि अन्य संग्रहकृष्टीमध्ये जेवढ्या खालच्या संग्रहकृष्टीसंबंधी कृष्टींचे प्रमाण तेवढे विशेष आदी (प्रथम कृष्टीमध्ये देण्यायोग्य विशेष) एक विशेष उत्तर आणि आपापल्या कृष्टींचे प्रमाणमात्र गच्छ स्थापित करून जे संकलनधन येते तेवढे तेवढे

अधस्तनशीर्षविशेष द्रव्य आहे. या अधस्तनशीर्षद्रव्याला अकरा संग्रहकृष्टींच्या आयद्रव्यातून आणि क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या घातद्रव्यातून ग्रहण करून ठेवावे. या द्रव्याला यथायोग्य कृष्टींमध्ये दिल्यावर सर्व पूर्वकृष्टी लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या प्रथम कृष्टिसमान होतात.

२) मध्यमखंडद्रव्य-

लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या प्रथम कृष्टीला (येथे सर्वद्रव्याला सर्वकृष्टींच्या प्रमाणाने भाग दिल्यावर मध्यमधन येते. त्यामध्ये विशेषाचे प्रमाण अधिक केल्यावर जघन्य कृष्टी होते.) अपकर्षण भागहाराहून असंख्यातपट अशा पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने भागल्यावर एका खंडाचे प्रमाण येते. त्याला आपापल्या कृष्टींच्या प्रमाणाने गुणल्यावर आपापल्या संग्रहकृष्टींचे आयद्रव्यातून आणि क्रोधाच्या मध्यमखंडद्रव्य येते. या द्रव्याला अकरा संग्रहकृष्टींच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या घातद्रव्यातून ग्रहण करून वेगळे स्थापन करावे. यातून एकेका कृष्टीमध्ये एकेका खंडाचे द्रव्य दिल्यावर सर्व कृष्टी समानच राहतात.

३) अधस्तन अपूर्वकृष्टीसंबंधी द्रव्य-

एका मध्यमखंडाने अधिक लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या प्रथम कृष्टीचे जे प्रमाण तेवढे एका अधस्तन कृष्टीचे द्रव्य आहे. याला आपापल्या अधस्तन कृष्टींच्या प्रमाणाने गुणले असता अधस्तन अपूर्व कृष्टीसंबंधी द्रव्य येते. आपापल्या पूर्व कृष्टींच्या प्रमाणाला अपकर्षण भागहाराहून असंख्यातपट अशा पल्याच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग दिल्यावर संग्रह कृष्टींच्या खाली केलेल्या अधस्तन कृष्टींचे प्रमाण येते. या अधस्तन अपूर्व कृष्टीसंबंधी द्रव्याला अकरा संग्रहकृष्टींच्या आयद्रव्यातून ग्रहण करून पृथक स्थापन करावे. याद्वारे संग्रहकृष्टींच्या खाली नवीन अपूर्व कृष्टींची रचना होते. क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमणद्रव्याचा अभाव असल्यामुळे त्याच्या खाली नवीन अपूर्व कृष्टी होत नाहीत.

४) उभयद्रव्यविशेषद्रव्य-

पूर्व-अपूर्व कृष्टींचे प्रमाणमात्र गच्छ आहे. एक कमी गच्छाच्या अध्याने न्यून दोन गुणहानीने गुणित गच्छाने सर्वद्रव्याला भागल्यावर उभयद्रव्याच्या एका विशेषाचे प्रमाण येते. क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये एक विशेष आदी, एक विशेष उत्तर आणि क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या सर्व कृष्टींचे प्रमाणमात्र गच्छ स्थापित करून जेवढे संकलनधन येते तेवढे उभयद्रव्यविशेषाचे द्रव्य आहे. त्यामधून एका विशेषाचा अनंतावा भागमात्र द्रव्य कमी करून जे द्रव्याचे प्रमाण येते तेवढे क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या घातद्रव्यातून ग्रहण करून पृथक् स्थापन करावे. येथे विशेषाचा अनंतावा भागप्रमाण द्रव्य कमी केले तेवढे द्रव्य पुढे बंधद्रव्यातून मिळणार आहे म्हणून कमी केले आहे. त्याचे वर्णन पुढे करणार आहेत. येथे क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे घातद्रव्य पृथक् स्थापन केले होते ते समाप्त झाले.

पूर्वी झालेल्या संग्रहकृष्टींच्या अवयव कृष्टीहून एक अधिक विशेष आदीचे प्रमाण, एकेक चय वाढत जातो म्हणून एक विशेष उत्तराचे प्रमाण, आपापल्या पूर्व-अपूर्व कृष्टींचे प्रमाणमात्र गच्छ स्थापित करून संकलन केल्यावर आपापल्या उभयद्रव्यविशेषाचे द्रव्य होते. याला अकरा संग्रहकृष्टींच्या आपापल्या आयद्रव्यातून ग्रहण करून पृथक् ठेवावे.

विशेष हे की ज्या संग्रहकृष्टीचा बंध होतो त्याच्या उभयद्रव्यविशेषामधून एका विशेषाचा अनंतावा भागमात्र द्रव्य कमी करावे. कारण हे कमी केलेले द्रव्य बंधद्रव्यातून ग्रहण करून द्यावयाचे आहे. याला यथायोग्य कृष्टींमध्ये दिल्यावर सर्व पूर्व-अपूर्व कृष्टींची गोपुच्छाकार रचना होते.

५) अंतर अपूर्व कृष्टिद्रव्य-

या पूर्वोक्त चार द्रव्यांना (अधस्तनशीर्ष, मध्यमखंड, अधस्तनकृष्टी व उभयद्रव्यविशेष) कमी करून जे आपापले आयद्रव्य शिल्लक राहते त्याला आपापल्या संक्रमणद्रव्याने केलेल्या अपूर्व अंतर कृष्टींच्या प्रमाणाने भाग दिल्यावर एका अंतरकृष्टीसंबंधी खंडाचे प्रमाण येते. त्याला आपापल्या संक्रमणद्रव्याने केलेल्या अपूर्व अंतर कृष्टींच्या प्रमाणाने गुणल्यावर आपापल्या संक्रमणद्रव्याने उत्पन्न झालेल्या अंतर कृष्टींचे समान द्रव्य होते. त्याला वेगळे स्थापित करावे. याद्वारे पूर्वकृष्टींच्या मध्ये-मध्ये नवीन अपूर्व कृष्टी उत्पन्न होतात.

येथे संक्रमणद्रव्याने झालेल्या अंतरकृष्टींचे प्रमाण आणण्याकरिता उपाय सांगतात - एका मध्यमखंडाने अधिक लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या प्रथम कृष्टिसमान द्रव्याद्वारे एक कृष्टी होते तर पूर्वोक्त चार प्रकारच्या द्रव्याने कमी आपापल्या आयद्रव्याद्वारे (लोभाच्या तृतीय संग्रह कृष्टीच्या आयद्रव्यातून पूर्वोक्त चार द्रव्य कमी करण्यासाठी पुढे किंचित् कमीची संदृष्टी '-' केली आहे.) किती कृष्टी होतील ? असे त्रैराशिक केल्यावर संक्रमणद्रव्याद्वारे केलेल्या अंतरकृष्टींचे प्रमाण येते.

प्रमाण	फल	इच्छा	लब्ध
व १२ ४ ख	१ कृष्टी	व १२।२- २४ ओ	व १२।२- २४ ओ व १२ ४ ख

येथे किंचित कमी व अधिक न मोजता व १२ चे अपवर्तन करावे व भागहाराचा भागहार याला ४
भाज्यराशी करून राशीचा गुणकार २- याला भागहाराचा भागहार केल्यावर असे ४ होते.
हे लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या संक्रमणांतर कृष्टीचे प्रमाण आहे. याचप्रमाणे ४ ओ २ ओ शेष
दहा संग्रहकृष्टीमध्ये विधान केल्यावर अन्य संदृष्टी तर समानच आहे आणि भागहाराचा भागहार
आपापल्या एक आदी आयद्रव्याचे प्रमाण किंचित कमी होते. त्याची संदृष्टी

११ संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमणांतर कृष्टीचे प्रमाण

लोभ			माया			मान			क्रोध	
तृतीय	द्वितीय	प्रथम	तृतीय	द्वितीय	प्रथम	तृतीय	द्वितीय	प्रथम	द्वितीय	प्रथम
४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
ख२४ओ	ख२४ओ	ख२४ओ	ख२४ओ	ख२४ओ	ख२४ओ	ख२४ओ	ख२४ओ	ख२४ओ	ख२४ओ	ख२४ओ
२-	१-	३-	२-	१-	१-	२-	१-	१५-	१४-	१८२-

याचा भाग आपापल्या पूर्वकृष्टीमध्ये दिल्यावर आपापल्या अंतरकृष्टीच्या अन्तरालाचे प्रमाण येते.

पूर्वकृष्टी ÷ अंतर अपूर्वकृष्टी = दोन अपूर्व कृष्टीमधील अन्तरालाचे प्रमाण

$$\frac{४}{ख २४ ओ} = \frac{ओ}{२-} \text{ दोन अपूर्व कृष्टीमधील अन्तरालाचे प्रमाण}$$

अर्थात दोन अपूर्व अंतरकृष्टींच्या मध्ये एवढ्या पूर्वकृष्टी आहेत. अशाचप्रकारे अन्य कृष्टीमध्ये जाणावे. त्याची संदृष्टी

११ संग्रहकृष्टीमध्ये दोन अपूर्व कृष्टीमधील अन्तरालाचे प्रमाण

लोभ			माया			मान			क्रोध	
तृतीय	द्वितीय	प्रथम	तृतीय	द्वितीय	प्रथम	तृतीय	द्वितीय	प्रथम	तृतीय	द्वितीय
ओ	ओ	ओ	ओ	ओ	ओ	ओ	ओ	ओ	ओ	०
२-	१-	३-	३-	३-	२-	१-	१५-	१४-	१८२-	०

अशाप्रकारे संक्रमणद्रव्याद्वारे उत्पन्न कृष्टीच्या द्रव्याचा विभाग सांगितला. क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये आयद्रव्याचा अभाव आहे म्हणून तेथे हे विधान संभवत नाही. तेथे शून्य जाणावे.

संक्रमण द्रव्यामध्ये पाच प्रकारच्या द्रव्याचे प्रमाण

कषाय	लोभ			माया		
	तृतीय	द्वितीय	प्रथम	तृतीय	द्वितीय	प्रथम
अधस्तनशीर्ष विशेषद्रव्य	वि १८ ४ १ ख २४ ख २४ १२	वि १८ ४ ३ ख २४ ख २४ १२	वि १८ ४ ५ ख २४ ख २४ १२	वि १८ ४-७ ख २४ ख २४ १२	वि १८ ४-९ ख २४ ख २४ १२	वि १८ ४-११ ख २४ ख २४ १२
मध्यमखंडद्रव्य	व १२ ४ ४ ओ a b ख २४ ख	व १२ ४ ४ ओ a b ख २४ ख	व १२ ४ ४ ओ a b ख २४ ख	व १२ ४- ४ ओ a b ख २४ ख	व १२ ४- ४ ओ a b ख २४ ख	व १२ ४- ४ ओ a b ख २४ ख
अधस्तन कृष्टिसंबंधीद्रव्य	व १२ ४ ४ ओ a ख २४ ख	व १२ ४ ४ ओ a ख २४ ख	व १२ ४ ४ ओ a ख २४ ख	व १२ ४- ४ ओ a ख २४ ख	व १२ ४- ४ ओ a ख २४ ख	व १२ ४- ४ ओ a ख २४ ख
उभयद्रव्य विशेषद्रव्य	वि १८ ४ ४७ ख २४ ख २४ २	वि १८ ४ ४५ ख २४ ख २४ २	वि १८ ४ ४३ ख २४ ख २४ २	वि १८ ४-४९ ख २४ ख २४ २	वि १८ ४-३९ ख २४ ख २४ २	वि १८ ४-३७ ख २४ ख २४ २
संक्रमणांतरकृष्टी समानखंडद्रव्य	व १२।२- २४ ओ	व १२।१- २४ ओ	व १२।३- २४ ओ	व १२।२- २४ ओ	व १२।१- २४ ओ	व १२।३- २४ ओ

कषाय	मान			क्रोध		
	तृतीय	द्वितीय	प्रथम	तृतीय	द्वितीय	प्रथम
अधस्तनशीर्ष विशेषद्रव्य	वि १८ ४ ≡ १३ ख २४ ख २४ २	वि १८ ४ ≡ १५ ख २४ ख २४ २	वि १८ ४ ≡ १७ ख २४ ख २४ २	वि १८ ४ = १९ ख २४ ख २४ १२	वि १८ ४ = २१ ख २४ ख २४ १२	वि १८ ४ = ४५५ ख २४ ख २४ १२
मध्यमखंडद्रव्य	व १२ ४ ≡ ४ ओ a b ख २४ ख	व १२ ४ ≡ ४ ओ a b ख २४ ख	व १२ ४ ≡ ४ ओ a b ख २४ ख	व १२ ४ = ४ ओ a b ख २४ ख	व १२ ४ = ४ ओ a b ख २४ ख	व १२ ४ = ४ ओ a b ख २४ ख
अधस्तन कृष्टिसंबंधीद्रव्य	व १२ ४ ≡ ४ ओ a ख २४ ख	व १२ ४ ≡ ४ ओ a ख २४ ख	व १२ ४ ≡ ४ ओ a ख २४ ख	व १२ ४ = ४ ओ a ख २४ ख	व १२ ४ = ४ ओ a ख २४ ख	०
उभयद्रव्य विशेषद्रव्य	वि १८ ४ ≡ ३५ ख २४ ख २४ २	वि १८ ४ ≡ ३३ ख २४ ख २४ २	वि १८ ४ ≡ ३१ ख २४ ख २४ २	वि १८ ४ = २९ ख २४ ख २४ २	वि १८ ४ = २७ ख २४ ख २४ २	वि १८ ४ = १६९ ख २४ ख २४ २
संक्रमणांतरकृष्टी समानखंडद्रव्य	व १२।२- २४ ओ	व १२।१- २४ ओ	व १२।१५- २४ ओ	व १२।१४- २४ ओ	व १२।१८२- २४ ओ	०

आता बंधद्रव्याद्वारे उत्पन्न कृष्टींच्या द्रव्याचा विभाग सांगतात-

मोहनीयाच्या एका समयप्रबद्धाला आवलीच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन जो बहुभाग येतो त्याचे समान चार भाग करावेत. एका भागाला आवलीच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन बहुभाग प्रथम समान भागामध्ये मिळविल्यावर लोभाचे बंधद्रव्य येते. पुन्हा शेष एका भागाला आवलीच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन आलेला बहुभाग दुसऱ्या समान भागामध्ये मिळविल्यावर मायाकषायाचे बंधद्रव्य येते. पुन्हा शिल्लक राहिलेल्या एका भागाला आवलीच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन आलेला बहुभाग तृतीय समान भागामध्ये मिळविल्यावर क्रोधाचे बंधद्रव्य येते. शेष एका भागाला चवथ्या समान भागामध्ये मिळविल्यावर मानकषायाचे बंधद्रव्य येते.

येथे स्थूलरूपाने संदृष्टी याप्रमाणे दिली आहे - मोहनीयाच्या समयप्रबद्धाची संदृष्टी 'स' त्याला चारचा भाग दिल्यावर एका कषायाचे द्रव्य $\frac{स}{४}$ येते. त्यापैकी मानाचे अल्प, त्याहून क्रोध, माया व लोभाचे द्रव्य क्रमाने अधिक आहे. त्यांची संदृष्टी-

मान	क्रोध	माया	लोभ
स ४	स ४	स ४	स ४

क्रमाने अधिक द्रव्य दाखविण्यासाठी एक-एक उभी रेष वाढविली आहे.

आता बंधद्रव्याद्वारे केलेल्या अंतरकृष्टींचे आणि तेथे अंतरालाचे प्रमाण आणण्याकरिता या द्रव्यामधून बंधद्रव्याद्वारे केलेल्या अंतरकृष्टींचे विशेष संकलनरूप द्रव्य व पूर्व एका विशेषाचा अनंतावा भागमात्र द्रव्य पुढे सांगतील ते कमी केल्यावर शिल्लक जेवढे जेवढे द्रव्य राहते त्याला इच्छाराशी करून त्रैराशिक करतात -

एका मध्यमखंडाने अधिक लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीच्या द्रव्यप्रमाण द्रव्याद्वारे एक अंतरकृष्टी होते तर पूर्वोक्त द्रव्याद्वारे किती अंतरकृष्टी होतील ? अशाप्रकारे त्रैराशिक केल्यावर जे लब्ध येते तेवढे बंधद्रव्याने उत्पन्न अंतरकृष्टींचे प्रमाण येते.

प्रमाणराशी	फलराशी	इच्छाराशी	लब्ध
समयप्रबद्ध = मध्यमखंडसहित सर्व कृष्टी लोभाच्या जघन्यकृष्टीचे द्रव्य स १२ ४ ख	१ कृष्टी	मानद्रव्य स ४	स ४ स १२ ४ ख

लोभाच्या जघन्य कृष्टीच्या द्रव्यामध्ये मध्यमखंड मिळविण्यासाठी काही अधिकची संदृष्टी केली आहे.

येथे समयप्रबद्धाचे अपवर्तन करून भागहाराच्या भागहाराला $\frac{४}{४}$ भाज्यराशी करून $\frac{४}{४}$ भागहारामध्ये चार आणि दीड गुणहानीचा परस्पर $\frac{४}{४}$ गुणाकार केल्यावर सहा $\frac{४}{४}$ गुणहानी होतात. गुणहानीची संदृष्टी आठ त्याच्या पुढे ६ गुणकार लिहावा.

$$\frac{४}{४} \times ४ \times ८ \times ३ = \frac{४}{४} \times ८ \times ६$$

सर्व पूर्वकृष्टींच्या प्रमाणाला सहा गुणहानीचा भाग दिल्यावर जेवढे प्रमाण तेवढे बंधद्रव्याने उत्पन्न अंतरकृष्टींचे प्रमाण येते. त्या अंतरकृष्टी मानामध्ये कमी, त्याहून क्रोधामध्ये विशेष अधिक, त्याहून मायेमध्ये विशेष अधिक, त्याहून लोभामध्ये विशेष अधिक जाणाव्यात. कारण यांचे द्रव्यसुद्धा क्रमाने अधिक आहे.

बंधांतर कृष्टींच्या प्रमाणाची संदृष्टी-

मान	क्रोध	माया	लोभ
४ ख ८१६	४ ख ८१६	४ ख ८१६	४ ख ८१६

येथे एकेका कषायाच्या एक-एक संग्रहकृष्टीचाच बंध आहे, म्हणून चार संग्रहकृष्टींमध्येच बंधकृष्टींची रचना होते. या बंधद्रव्याद्वारे केलेल्या अंतरकृष्टींचे प्रमाण पूर्वोक्त संक्रमणद्रव्याने केलेल्या अंतरकृष्टींच्या प्रमाणाहून असंख्यातपट कमी आहे. कारण संक्रमणाच्या अंतरकृष्टींचे प्रमाण आणण्याकरिता सर्व कृष्टींना अपकर्षण भागहाराचा भाग दिला व बंधाच्या अंतरकृष्टींचे प्रमाण आणण्याकरिता सर्व कृष्टींना पल्याच्या असंख्यात प्रथम वर्गमुळाचा भाग दिला. बंधकृष्टींचा भागहार संक्रमणकृष्टींच्या भागहाराहून असंख्यातपट आहे. भागहार मोठा असेल तर उत्तर लहान येते. भागहार असंख्यातपट आहे म्हणून लब्ध असंख्यातपट कमी येते.

आपापल्या संग्रहकृष्टींच्या वरील व खालील असंख्याताव्या भागमात्र कृष्टी सोडून संक्रमणाच्या अंतरकृष्टिसहित मधील असंख्यात बहुभागप्रमाण बंधरूप पूर्वकृष्टींना बंधद्रव्याद्वारे केलेल्या आपापल्या अपूर्व अंतरकृष्टींच्या प्रमाणाने भागल्यावर बंधकृष्टींच्या अंतरालाचे प्रमाण येते. बंधद्रव्याद्वारे केलेल्या दोन अपूर्व अंतरकृष्टींच्या मध्ये जेवढ्या पूर्वकृष्टी प्राप्त होतात त्यांच्या प्रमाणाला अंतराल म्हणतात.

संग्रहकृष्टींच्या पूर्व अवयवकृष्टी ÷ बंधांतर कृष्टींचे प्रमाण = बंधांतर कृष्टींचा अंतराल

$$\frac{४}{४} \div \frac{४}{४} = \frac{४}{४} = \frac{८१६}{२४} = \frac{८}{४} \quad (\frac{४}{४} \text{ याचे अपवर्तन करून भागहाराच्या } \frac{४}{४} \text{ भागहाराला } ८१६ \text{ भाज्यराशी केल्यावर गुणहानीचा चवथा भाग येते.)$$

लोभ, माया व मानामध्ये गुणहानीचा चौथा भागमात्र अंतरालाचे प्रमाण आहे व क्रोधामध्ये याहून तेरापट अंतरालाचे प्रमाण होते, कारण त्याच्या कृष्टी तेरापट आहेत. $८ \div ४ \times १३ =$ सव्वा तीन गुणहानी. बंधकृष्टीचा अंतराल संक्रमणाच्या अंतरकृष्टीच्या अंतरालाहून असंख्यातपट आहे

आपापल्या पूर्वोक्त बंधद्रव्याला स्थापित करून

स	स	स	स
४	४	४	४

 यांना अनंताचा भाग देऊन एकभाग बाजूला ठेऊन राहिलेल्या बहुभाग द्रव्याद्वारे नवीन बंधांतरकृष्टी उत्पन्न करतो.

बंधांतर कृष्टिविशेषद्रव्याचे प्रमाण सांगतात-

बंधद्रव्याद्वारे केलेल्या अपूर्व अंतरकृष्टीपैकी अंतरकृष्टीमध्ये पूर्वकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीहून जेवढ्या कृष्टीच्या खाली ही कृष्टी प्राप्त होते तेवढे चय पाहिजेत हेच आदीचे प्रमाण आहे व मध्ये अंतरालाचे जेवढे प्रमाण त्यामध्ये एक अधिक चय उत्तराचे प्रमाण व आपापल्या बंधद्रव्याद्वारे केलेल्या अंतरकृष्टीचे प्रमाणमात्र गच्छ स्थापून जे संकलनधन येते तेवढे बंधांतरकृष्टिविशेष द्रव्य जाणावे. क्रोध, मान, माया व लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या बंधांतर विशेषामध्ये आदी, उत्तर, गच्छाची व संकलित धनाची अशी संदृष्टी होते-

	क्रोध प्र.	मान प्र.	माया प्र.	लोभ प्र.
आदी	वि ४१९३ खा १२४	वि ४१९५ खा १२४	वि ४१९८ खा १२४	वि ४१२९ खा १२४
उत्तर	वि ८१९३ ४	वि ८ ४	वि ८ ४	वि ८ ४
गच्छ	४ खा १८१६	४ खा १८१६	४ खा १८१६	४ खा १८१६
संकलितधन	वि ४१९३१४ खा १२४१२१८१६	वि ४१३९१४ खा १२४१२१८१६	वि ४१३७१४ खा १२४१२१८१६	वि ४१४३१४ खा १२४१२१८१६

(याचे स्पष्टीकरण पुढील पानावर पहावे.)

याद्रव्याद्वारे बंधाच्या नवीन अपूर्वकृष्टी व अन्य कृष्टीमध्ये एक गोपुच्छाचा सद्भाव होतो. पूर्वी एका विशेषाचा अनंतावा भागमात्र कमी उभयद्रव्यविशेष सांगितले होते त्यामध्ये याचे निक्षेपण जाणावे. अर्थात अन्य कृष्टीमध्ये पूर्वोक्त संक्रमणद्रव्याचे उभयद्रव्यविशेष द्रव्य द्यावे. येथेसुद्धा एका विशेषाचा अनंतावा भागमात्र द्रव्य कमी जाणावे. कारण पुढे सांगितल्या जाणाऱ्या एका विशेषाच्या अनंताव्या भागमात्र बंधद्रव्याचे निक्षेपण होते.

बंधांतर कृष्टिविशेषद्रव्याचे स्पष्टीकरण

क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये बंधांतर कृष्टि विशेष-

$$\left\{ \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) + \text{आदी} \right\} \times \text{गच्छ} = \text{संकलनधन}$$

$$\left\{ \left(\frac{१-}{४} \times \text{वि } ८१९३ \right) + \frac{\text{वि } ४१९३}{\text{खा } १२४} \right\} \times \frac{४}{\text{खा } १८१६} \quad \begin{array}{l} \text{गुणकार व भागहार भूत} \\ \text{गुणहानीचे अपवर्णन} \end{array}$$

$$\left\{ \frac{१-}{४} \text{ वि } ९३ + \frac{\text{वि } ४१९३}{\text{खा } १२४} \right\} \times \frac{४}{\text{खा } १८१६} \quad \begin{array}{l} \text{दोन संख्यांची बेरीज करण्यासाठी दोनचा} \\ \text{समच्छेद करावा.} \end{array}$$

$$\frac{१-}{४} \text{ वि } १९३ \quad \frac{\text{वि } ४१९३}{\text{खा } १२४} \times ४ \quad \begin{array}{l} \text{समान संख्या ठेऊन गुण्य गुणकारांचा गुणाकार} \\ \text{केल्यावर } १३ \times २ = २६ \text{ व त्यामध्ये मूळराशीचा} \\ १३ \text{ गुणकार मिळविल्यावर } ३९ \text{ येते.} \end{array}$$

$$\frac{१-}{४} \text{ वि } ३९१४$$

क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये बंधांतर कृष्टि विशेषद्रव्य

मानाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये बंधांतरकृष्टि विशेषद्रव्य-

$$\left\{ \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) + \text{आदी} \right\} \times \text{गच्छ} = \text{संकलनधन}$$

$$\left\{ \left(\frac{१-}{४} \times \text{वि } ८१९५ \right) + \frac{\text{वि } ४१९५}{\text{खा } १२४} \right\} \times \frac{४}{\text{खा } १८१६} \quad \text{गुणहानीचे अपवर्तन}$$

$$\left\{ \frac{१-}{४} \text{ वि } + \frac{\text{वि } ४१९५}{\text{खा } १२४} \right\} \times \frac{४}{\text{खा } १८१६} \quad \text{दोनचा समच्छेद करावा}$$

$$\frac{१-}{४} \text{ वि } ३९४ \quad \frac{\text{वि } ४१९५}{\text{खा } १२४} \times ४ \quad \begin{array}{l} \text{समान संख्या ठेऊन गुण्य गुणकारांचा गुणाकार} \\ \text{केल्यावर } १५ \times २ = ३० \text{ व त्यामध्ये मूळराशीचा} \\ \text{एक गुणकार मिळवावा. } ३० + ९ = ३९ \end{array}$$

$$\frac{१-}{४} \text{ वि } ३९४$$

मानाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये बंधांतरकृष्टि विशेषद्रव्य

१. मुद्रित व हस्तलिखित प्रतीमध्ये ३९ च्या जागी १३ दिले आहे. सूत्रानुसार संकलन केल्यावर ३९ उत्तर येते तरी ज्ञानी लोकांनी संशोधन करावे.

मायेच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये बंधांतर कृष्टिविशेषद्रव्य-

$$\left\{ \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) + \text{आदी} \right\} \times \text{गच्छ}$$

$$\left\{ \left(\begin{array}{c} \text{॥} \\ \text{४} \\ \text{ख ८१६१२} \end{array} \times \begin{array}{c} \text{१-} \\ \text{वि ८} \\ \text{४} \end{array} + \begin{array}{c} \text{१} \\ \text{वि ४ १९८} \\ \text{ख १२४} \end{array} \right\} \times \begin{array}{c} \text{॥} \\ \text{४} \\ \text{ख १८१६} \end{array} \quad \text{गुणहानीचे अपवर्तन करावे}$$

$$\left\{ \begin{array}{c} \text{॥} \\ \text{४} \\ \text{ख २४१२} \end{array} + \begin{array}{c} \text{१} \\ \text{वि ४ १९८१२} \\ \text{ख १२४१२} \end{array} \right\} \times \begin{array}{c} \text{॥} \\ \text{४} \\ \text{ख १८१६} \end{array} \quad \text{दोन समच्छेद करावा}$$

४	वि	१	४
ख	२४१२	ख	१८१६

समान संख्या ठेऊन गुण्य गुणकारांचा गुणाकार केल्यावर $१८ \times २ = ३६$ व त्यामध्ये मूळराशीचा एक गुणकार मिळवावा.

मायेच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये बंधांतर कृष्टिविशेषद्रव्य

लोभाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये बंधांतर कृष्टिविशेषद्रव्य-

$$\left\{ \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) + \text{आदी} \right\} \times \text{गच्छ}$$

$$\left\{ \left(\begin{array}{c} \text{॥} \\ \text{४} \\ \text{ख ८१६१२} \end{array} \times \begin{array}{c} \text{१-} \\ \text{वि ८} \\ \text{४} \end{array} + \begin{array}{c} \text{१} \\ \text{वि ४ १२९} \\ \text{ख १२४} \end{array} \right\} \times \begin{array}{c} \text{॥} \\ \text{४} \\ \text{ख १८१६} \end{array} \quad \text{गुणहानीचे अपवर्तन करावे. दोनचा समच्छेद करावा.}$$

$$\left\{ \begin{array}{c} \text{॥} \\ \text{४} \\ \text{ख २४१२} \end{array} + \begin{array}{c} \text{१} \\ \text{वि ४ १२९१२} \\ \text{ख १२४१२} \end{array} \right\} \times \begin{array}{c} \text{॥} \\ \text{४} \\ \text{ख १८१६} \end{array}$$

४	वि	१	४३	१४
ख	२४१२	ख	१८१६	

लोभाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये बंधांतर कृष्टिविशेषद्रव्य

बंधांतरकृष्टिसमानखंडद्रव्य- त्या बहुभाग द्रव्यातून एवढे द्रव्य कमी करून शिल्लक राहिलेल्या द्रव्याला बंधाच्या नवीन अंतरकृष्टीच्या प्रमाणाने भागल्यावर एक खंडमात्र एका कृष्टीचे द्रव्य येते. बंधाच्या अंतरकृष्टीच्या प्रमाणाने गुणल्यावर सर्व कृष्टीसम्बन्धी द्रव्य येते. याचे नाव बंधांतरकृष्टिसमानखंडद्रव्य आहे. या द्रव्याद्वारे समान प्रमाणसहित बंधाची नवीन अपूर्वकृष्टी उत्पन्न होते.

पूर्वी बंधाच्या द्रव्याला अनंताचा भाग देऊन एक भाग वेगळा ठेवला होता त्यातून बंधविशेषद्रव्य ग्रहण करून पृथक स्थापित करावे. ते किती आहे? ते सांगतात-

पूर्व-अपूर्व कृष्टिप्रमाणमात्र येथे गच्छाचे प्रमाण आहे. एक कमी गच्छाच्या अर्ध्याने कमी दोन गुणहानीने गुणित गच्छाचा भाग त्या पृथक ठेवलेल्या एका भागाला दिल्यावर एक विशेष येतो. तेथे एक विशेष आदी, एक विशेष उत्तर व सर्व बंधकृष्टिप्रमाण गच्छ स्थापित करून संकलन धन काढले असता बंधविशेषद्रव्यचे प्रमाण होते. या द्रव्याला जेथे उभयद्रव्यविशेष द्रव्यातून अनंताचा भाग कमी केले होते तेथे द्यावे. पृथक ठेवलेल्या एक भाग द्रव्यातून एवढे द्रव्य कमी केल्यावर जे शिल्लक राहते त्याला आपल्या सर्व बंधकृष्टीच्या प्रमाणाचा भाग दिल्यावर एक मध्यम खंड येतो. त्याला आपल्या बंधकृष्टीच्या प्रमाणाने गुणल्यावर जे द्रव्य येते ते बंधाचे मध्यमखंडद्रव्य जाणावे. बंधकृष्टीमध्ये उभयद्रव्यविशेष द्रव्यातून एका विशेषाचा अनंताचा भाग समानरूपाने कमी केला होता तेथे हे द्रव्य द्यावे. बंधाचा विशेष व मध्यमखंडाचे द्रव्य दिल्यावर उभयद्रव्याच्या विशेषामधून जे द्रव्य कमी केले होते ते पूर्ण होते. अशाप्रकारे बंधद्रव्याचा विभाग जाणावा.

५६९० बंधद्रव्याचा व संक्रमणद्रव्याचा विभाग लक्षात येण्यासाठी अंकसंदृष्टीने स्पष्टीकरण केले जात आहे. संक्रमण द्रव्य ६४७४ कल्पिले. लोभाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये पूर्वकृष्टी १२, संक्रमण अंतर अपूर्वकृष्टी ५, संक्रमण अधस्तन अपूर्व कृष्टी २ व बंधांतर अपूर्वकृष्टी २ मानल्या. सर्व पूर्वअपूर्वकृष्टी मिळून २९ होतात. संक्रमण द्रव्यामध्ये ५ विभाग होतात. १. अधस्तन शीर्ष विशेषद्रव्य २. अधस्तन अपूर्वकृष्टिद्रव्य ३. मध्यमखंडद्रव्य ४. संक्रमणांतर अपूर्वकृष्टिद्रव्य ५. उभयद्रव्य विशेषद्रव्य

१) अधस्तन शीर्ष विशेषद्रव्य- एक अधस्तन शीर्षविशेषाचे प्रमाण ४ मानले एक कमी पूर्व कृष्टीमध्ये अधस्तन शीर्ष विशेष एकपासून एकेक वाढत्याक्रमाने दिले जातात. म्हणून गच्छाचे प्रमाण $१२-१=११$ आहे. अधस्तन शीर्ष विशेषद्रव्य = $\left\{ \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) + \text{आदी} \right\} \times \text{गच्छ}$

$$\left\{ \left(\frac{११-१}{२} \times ४ \right) + ४ \right\} \times ११ = \left\{ (१० \times २) + ४ \right\} \times ११ = २४ \times ११ = २६४ \text{ अध.शीर्ष विशेषद्र.}$$

२) अधस्तन अपूर्वकृष्टिद्रव्य- पूर्व जघन्य कृष्टीचे द्रव्य २०० मानले आहे. एकूण अधस्तन अपूर्व कृष्टी २ आहेत. अधस्तन अपूर्वकृष्टिद्रव्य = पूर्व जघन्यकृष्टिद्रव्य \times अधस्तन अपूर्व कृष्टीचे प्रमाण $२०० \times २ = ४००$ अधस्तन अपूर्वकृष्टिद्रव्य

३) मध्यमखंडद्रव्य- एका मध्यम खंडाचे द्रव्य १० मानले. एकूण संक्रमणकृष्टी १९ आहेत म्हणून $१० \times १९ = १९०$ मध्यमखंडद्रव्य येते.

४) संक्रमणांतर अपूर्वकृष्टिद्रव्य- एकेका संक्रमणांतर अपूर्व कृष्टीमध्ये पूर्व जघन्य कृष्टिप्रमाण

द्रव्य प्राप्त होते एकूण संक्रमणांतर अपूर्वकृष्टी ५ आहेत

पूर्व जघन्यकृष्टिद्रव्य X संक्रमणांतर अपूर्वकृष्टीचे प्रमाण = संक्रमणांतर अपूर्वकृष्टिद्रव्य
२००X५ = १००० संक्रमणांतर अपूर्वकृष्टिद्रव्य

५) उभयद्रव्य विशेषद्रव्य- अंतिमकृष्टीपासून एक-एक उभयविशेषद्रव्य वाढत्या क्रमाने दिले जाते. पूर्वकृष्टी १२ व संक्रमण अपूर्वकृष्टी ७ व बंधांतर अपूर्वकृष्टी २ आहेत. म्हणून एकूण उभयकृष्टी २१ होतात. हेच गच्छाचे प्रमाण आहे. एक उभयद्रव्य विशेष २० मानला. हेच आदीचे व चयाचे प्रमाण आहे.

उभयद्रव्य विशेषद्रव्य = $\left\{ \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) + \text{आदी} \right\} \times \text{गच्छ}$

$\left\{ \left(\frac{२१-१}{२} \times २० \right) + २० \right\} \times २१ = \left\{ (२० \times १०) + २० \right\} \times २१ = २२० \times २१ = ४६२०$ उभयद्रव्य विशेषद्रव्य

या उभयद्रव्यविशेषामध्ये बंधांतर कृष्टिविशेषद्रव्य, बंधविशेषद्रव्य व बंध मध्यम खंड द्रव्य गर्भित आहे. हे द्रव्य बंध द्रव्यामधून द्यावयाचे आहे. म्हणून तेवढे द्रव्य उभयद्रव्य विशेषातून वजा केल्यावर जे शिल्लक राहते तेवढेच उभयद्रव्य विशेषद्रव्य संक्रमणद्रव्यातून ग्रहण करावे.

शेवटून आठवी व बारावी या दोन कृष्टी बंधाच्या अपूर्व कृष्टी आहेत. त्यामध्ये प्राप्त होण्यायोग्य उभयद्रव्यविशेष १४० व २१२ आहे ते बंधांतर कृष्टिविशेष द्रव्यातून प्राप्त होते. त्याचप्रमाणे पुढे सांगितले जाणारे बंधमध्यमखंड १३० व बंध विशेषद्रव्य १८२ असे सर्व मिळून $(१४०+२१२+१३०+१८२) = ६६४$ द्रव्य उभयविशेषद्रव्यातून वजा केल्यावर $(४६२०-६६४) = ३९५६$ येते. एवढे उभयविशेषद्रव्य संक्रमण द्रव्यामधून देण्यायोग्य आहे.

बंधद्रव्याचा विभाग- बंधद्रव्यामध्ये ४ विभाग होतात. १) बंधांतर समान खण्डद्रव्य २) बंधांतर कृष्टिविशेषद्रव्य ३) बंधविशेषद्रव्य ४) मध्यमखण्डद्रव्य. एकूण बंधयोग्य पूर्वकृष्टी ११ व अपूर्व बंधकृष्टी २ आहेत. म्हणून एकूण बंधकृष्टी १३ होतात. बंधद्रव्य १०८४ मानले

१) बंधांतर समान खण्डद्रव्य- एका मध्यमखण्डाने सहित पूर्व जघन्य कृष्टिद्रव्यप्रमाण एका बंधांतर कृष्टीचे समान खण्डद्रव्य होते म्हणून

एक बंधांतर समान खंडद्रव्य X बंध अपूर्वकृष्टी = बंधांतर समान खण्डद्रव्य

$२१० \times २ = ४२०$ बंधांतर समान खण्डद्रव्य

२) बंधांतर कृष्टिविशेषद्रव्य- बंधांतर अपूर्व कृष्टीमध्ये जेवढे उभयद्रव्य विशेष दिले जातात त्यास बंधांतर कृष्टिविशेषद्रव्य म्हणतात. बंधाची अपूर्वकृष्टी पूर्व अंतिम कृष्टी पासून ८ वी व १२ वी आहे. ८ व्या कृष्टीमध्ये उभयद्रव्यविशेषद्रव्य $२० \times ८ = १६०$ मिळते व १२ व्या कृष्टीमध्ये $२० \times १२ = २४०$ मिळते. $१६० + २४० = ४००$ एकूण द्रव्य येते. त्यामधून पुन्हा बंधमध्यमखंड व बंधविशेषद्रव्य कमी करावयाचे आहे. त्याचे प्रमाण ८ व्या कृष्टीमध्ये २० व १२ व्या कृष्टीमध्ये २८

येते ते कमी केले असता $४०० - ४८ = ३५२$ येते. एवढे बंधांतर कृष्टिविशेषद्रव्य जाणावे.

३) बंधविशेषद्रव्य- बंधयोग्यकृष्टी १३ आहेत. हेच गच्छाचे प्रमाण आहे. बंधविशेष २ मानले आहे. हेच आदीचे व चयाचे प्रमाण आहे.

बंधविशेषद्रव्य = $\left\{ \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) + \text{आदी} \right\} \times \text{गच्छ}$

$\left\{ \left(\frac{१३-१}{२} \times २ \right) + २ \right\} \times १३ = (१२+२) \times १३ = १४ \times १३ = १८२$ बंधविशेषद्रव्य

४) बंधमध्यमखण्ड- एकेका बंधकृष्टीमध्ये मध्यमखण्डाचे प्रमाण १० मानले. एकूण बंधकृष्टी १३ आहेत. म्हणून $१३ \times १० = १३०$ बंधमध्यमखण्डद्रव्य होते.

अंकसंदृष्टीचे गणित उदाहरणमात्र असल्यामुळे सर्व सैद्धांतिक संगती बसविता येत नाहीत. म्हणून यामध्ये काही चुकले असेल तर विद्वानांनी सुधारून घ्यावे.

आता येथे संक्रमण द्रव्य व बंधद्रव्य देण्याचे विधान सांगतात-

लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये बंधद्रव्याचा अभाव आहे म्हणून तेथे फक्त संक्रमण द्रव्य देण्याचे विधान सांगतात- लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये पाच प्रकारचे द्रव्य सांगितले १) अधस्तनखंड द्रव्य २) मध्यमखंड द्रव्य ३) उभयद्रव्य विशेषद्रव्य ४) अधस्तनशीर्ष विशेष ५) अंतर अपूर्व कृष्टिद्रव्य. यापैकी खालील अपूर्वकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये अधस्तनखंडातून एक खंड, मध्यम खंडातून एक खंड ३) उभयद्रव्य विशेष द्रव्यातून सर्व पूर्व-अपूर्व कृष्टिमात्र विशेषांना ग्रहण करून निक्षेपण करतो म्हणून हे द्रव्य पुढील कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून जास्त आहे. त्यावर द्वितीयादी अंतर्पर्यंतच्या अधस्तन अपूर्व कृष्टीमध्ये एक-एक अधस्तन खंड व एक-एक मध्यमखंड समानरूप देतो आणि उभयद्रव्यविशेषद्रव्यातून एक-एक विशेष कमी द्रव्य देतो. येथे अधस्तन खंडद्रव्य समाप्त होते.

त्यावर पूर्वकृष्टीच्या प्रथम कृष्टीमध्ये मध्यमखंड द्रव्यातून एक खंड, उभयद्रव्य विशेष द्रव्यातून जेवढ्या कृष्टी खाली झाल्या तेवढ्याने कमी सर्व कृष्टिप्रमाण मात्र विशेषांना ग्रहण करून निक्षेपण करतो. अपूर्वकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून हे द्रव्य असंख्यातपट कमी आहे. कारण मध्यमखंडाहून अधस्तन कृष्टिखंड असंख्यातपट आहे आणि एक उभयद्रव्यविशेष येथे कमी आहे.

त्याच्या वर द्वितीयादी पूर्वकृष्टीमध्ये एक, दोन आदी वाढत्याक्रमाने अधस्तनशीर्षाचे विशेष, एकेक मध्यमखंड आणि खाली होऊन गेलेल्या कृष्टींनी कमी सर्व कृष्टिप्रमाण उभयद्रव्यविशेष क्रमाने अपकर्षण भागहाराच्या अर्धप्रमाणमात्र पूर्वकृष्टी होईपर्यंत निक्षेपण करतो.

येथे कृष्णीमध्ये एक उभयद्रव्यविशेषातून एक अधस्तन शीर्षविशेष कमी केल्यावर जेवढे प्रमाण येते तेवढ्या विशेषाने कमी दिलेल्या द्रव्याचा क्रम जाणावा.

त्याच्या वर संक्रमणद्रव्याने केलेली अपूर्व अंतरकृष्णी आहे. त्यामध्ये अंतरकृष्णीसंबंधी समानखंड द्रव्यातून एक खंड, उभयद्रव्यविशेषद्रव्यातून अतीत कृष्णीनी कमी सर्व कृष्णिप्रमाण विशेषांना ग्रहण करून निक्षेपण करतो. हे द्रव्य खालील पूर्व कृष्णीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट आहे. कारण एक कमी अतीत कृष्णिप्रमाणमात्र पूर्व विशेष आणि एक मध्यमखंडाच्या द्रव्याने कमी जो हा अंतरकृष्णीसंबंधी एक खंड आहे तो पूर्वकृष्णीच्या समान आहे तो त्या दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट आहे. तेथे एक उभयद्रव्य विशेष कमी जाणावे.

त्याच्या वर पूर्व कृष्णीमध्ये, खाली झालेल्या पूर्वकृष्णि प्रमाणमात्र अधस्तनशीर्षाचे विशेष, एक मध्यमखंड आणि अतीत पूर्वापूर्व कृष्णिप्रमाणाने कमी सर्व कृष्णिप्रमाणमात्र उभयद्रव्यविशेष देतो. हे द्रव्य संक्रमणाच्या अपूर्व अंतरकृष्णीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट कमी आहे. कारण येथे मिळालेल्या अधस्तनशीर्षविशेष आणि मध्यमखंड द्रव्याहून अपूर्व कृष्णीमध्ये मिळालेले अंतरकृष्णिसंबंधी समानखंडद्रव्य असंख्यातपट आहे म्हणून संक्रमणांतर कृष्णीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून पूर्व कृष्णीमध्ये दिलेले द्रव्य असंख्यातपट कमी आहे.

त्याच्या वर पूर्व कृष्णीमध्ये एकेक अधस्तनशीर्षविशेष वाढत्याक्रमाने, एकेक मध्यमखंड समानरूप आणि एकेक उभयद्रव्यविशेष घटत्याक्रमाने अर्ध अपकर्षण भागहारमात्र पूर्वकृष्णी होईपर्यंत निक्षेपण करतो.

त्याच्यावर संक्रमणाची दुसरी अपूर्व अंतरकृष्णी आहे. त्यामध्ये संक्रमण अंतरकृष्णीसंबंधी समानखंड द्रव्यातून एक खंड, उभयद्रव्यविशेष द्रव्यातून अतीत कृष्णीनी न्यून सर्व कृष्णिप्रमाण विशेषांना ग्रहण करून निक्षेपण करतो. हे द्रव्य खालील पूर्व कृष्णीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून पूर्वोक्त प्रकाराने असंख्यातपट जाणावे. त्याच्यावर पूर्वकृष्णीमध्ये, अतीत पूर्व कृष्णिप्रमाण अधस्तनशीर्ष विशेष, एक मध्यमखंड आणि अतीत कृष्णीनी कमी सर्व कृष्णिप्रमाण उभयद्रव्यविशेष देतो. हे द्रव्य खालील अपूर्व अंतर कृष्णीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून पूर्वीप्रमाणेच असंख्यातपट कमी जाणावे. अशाप्रकारे अपूर्व कृष्णीहून पूर्व कृष्णीमध्ये असंख्यातपट घटत्याक्रमाने व पूर्व कृष्णीहून अपूर्व कृष्णीमध्ये असंख्यातपट वाढत्या क्रमाने लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्णीच्या अंतकृष्णीपर्यंत द्रव्य देण्याचे विधान जाणावे.

त्याच्यावर लोभाची द्वितीय संग्रहकृष्णी आहे. त्याचे पाच प्रकारचे द्रव्य स्थापित करावे. त्यापैकी संक्रमण द्रव्याने केलेल्या अधस्तन अपूर्व कृष्णीच्या जघन्य कृष्णीमध्ये अधस्तन खंडातून एक खंड, मध्यमखंड द्रव्यातून एक खंड व उभयद्रव्यविशेषद्रव्यातून झालेल्या कृष्णीनी न्यून सर्व कृष्णिप्रमाणमात्र विशेषांना ग्रहण करून निक्षेपण करतो. हे द्रव्य लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्णीच्या

अंतिम कृष्णीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट आहे. कारण पूर्वीप्रमाणेच जाणावे. याच्यावर एकेक अधस्तनखंड व एकेक मध्यमखंड समानरूप, तसेच एकेक उभयद्रव्यविशेष घटत्याक्रमाने अधस्तन अपूर्वकृष्णीच्या अंत कृष्णीपर्यंत द्यावे. येथे अधस्तन कृष्णिद्रव्य समाप्त होते.

त्याच्यावर पूर्वकृष्णीच्या प्रथम कृष्णीमध्ये व्यतीत पूर्व कृष्णिप्रमाणमात्र अधस्तनशीर्ष विशेष एक मध्यमखंड आणि झालेल्या कृष्णीनी न्यून सर्व कृष्णिप्रमाणमात्र उभयद्रव्यविशेष देतो. हे अपूर्व कृष्णीच्या अंतिम कृष्णीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट कमी आहे. कारण पूर्वी प्रमाणेच जाणावे. याच्या पुढे लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्णीमध्ये जसे विधान सांगितले तसेच सर्व जाणावे. विशेष हे आहे की येथे अपकर्षण भागहारप्रमाण पूर्वकृष्णी गेल्यावर एक अपूर्वकृष्णी उत्पन्न करतो. कारण येथे आयद्रव्य एक आहे. तृतीय संग्रहकृष्णीमध्ये आयद्रव्य दोन होते म्हणून अपकर्षण भागहाराचे अर्धप्रमाण अंतराल होता.

त्याच्यावर लोभाची प्रथम संग्रहकृष्णी आहे. याचा बंधसुद्धा आहे व याचे आयद्रव्यसुद्धा आहे. म्हणून पाच प्रकारचे संक्रमणद्रव्य व चार प्रकारचे बंधद्रव्य स्थापित करून, देण्याचे विधान सांगतात. संक्रमणद्रव्याद्वारे केलेल्या खालच्या अधस्तन अपूर्व कृष्णीच्या जघन्य कृष्णीमध्ये एक अधस्तनखंड, एक मध्यमखंड, अतीत कृष्णीनी हीन सर्व कृष्णिप्रमाणमात्र उभयद्रव्यविशेष देतो. हे लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्णीच्या अंतिम कृष्णीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट आहे. त्याच्यावर द्वितीयादी अंतपर्यंतच्या अधस्तन कृष्णीमध्ये एकेक अधस्तनखंड, एकेक मध्यमखंड, आणि अतीत कृष्णीनी कमी सर्व कृष्णिप्रमाणमात्र उभयद्रव्यविशेष क्रमाने देतो.

त्याच्यावर पूर्व कृष्णीच्या प्रथम कृष्णीमध्ये अतीत पूर्वकृष्णिप्रमाणमात्र अधस्तनशीर्षविशेष, एक मध्यमखंड आणि अतीत कृष्णीनी कमी सर्व कृष्णिप्रमाणमात्र उभयद्रव्यविशेष देतो. हे अपूर्व अधस्तनकृष्णीच्या अंतिम कृष्णीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट हीन आहे. येथे असंख्यातपट व असंख्यातपट हीनतेचे कारण पूर्वीप्रमाणेच जाणावे.

त्याच्यावर संक्रमण अंतरकृष्णीच्या अंतरालाहून एक कमी कृष्णीपर्यंतच्या कृष्णीमध्ये एकेक अधस्तनशीर्षविशेष वाढत्या क्रमाने व एकेक उभयद्रव्यविशेष घटत्या क्रमाने देतो. त्याच्यावर संक्रमणद्रव्याने केलेल्या अपूर्व अंतरकृष्णीमध्ये संक्रमण अंतर कृष्णिसंबंधी समानखंडद्रव्यातून एक खंड, उभयद्रव्यविशेष द्रव्यातून अतीत कृष्णीनी कमी सर्व कृष्णिप्रमाणमात्र विशेष देतो. त्याच्यावर याच क्रमाने अपकर्षण भागहाराचा तिसरा भागमात्र पूर्वकृष्णी झाल्यावर एक संक्रमणाची अंतरकृष्णी उत्पन्न करतो. कारण येथे आयद्रव्य तीन आहे. तेथे संक्रमणाच्या पूर्व कृष्णीमध्ये अतीत पूर्व कृष्णिप्रमाणमात्र अधस्तनशीर्ष विशेष, एक मध्यमखंड आणि अतीत कृष्णीनी न्यून सर्व कृष्णिप्रमाण-मात्र उभयद्रव्यविशेष देतो. तसेच संक्रमणाच्या अपूर्व अंतर कृष्णीमध्ये संक्रमण अंतरकृष्णीसंबंधी एक समानखंड, आणि अतीत कृष्णीनी न्यून सर्व कृष्णिप्रमाणमात्र उभयद्रव्यविशेष देतो.

तेथे हे विशेष जाणावे- बंध होण्यायोग्य कृष्टीच्या जघन्य कृष्टीपासून ज्या पूर्वकृष्टी व संक्रमण द्रव्याद्वारे केलेल्या अपूर्व कृष्टी आहेत त्यामध्ये पूर्वोक्त संक्रमणद्रव्य आपल्या एक विशेषाचा अनंतावा भाग कमी देतो, आणि तेथे बंधद्रव्यातून पूर्व जघन्य बंधकृष्टीमध्ये बंधद्रव्यासंबंधी मध्यमखंडातून एक खंड आणि बंधविशेषद्रव्यातून सर्व बंधकृष्टि प्रमाणमात्र विशेषद्रव्य देतो आणि त्याच्या वरील कृष्टीमध्ये याहून एकेक बंधाचा विशेष घटत्याक्रमाने देतो. अशाप्रकारे संक्रमणद्रव्यातून एक विशेषाचा अनंतावा भाग कमी द्रव्य दिले होते ते पूर्ण होते. अशाप्रकारे द्रव्य दिले. तेथे अपूर्व कृष्टीमध्ये दिलेले द्रव्य त्याच्या खालच्या पूर्वकृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट अधिक आहे व पूर्वकृष्टीमध्ये दिलेले द्रव्य त्याच्या खालच्या अपूर्वकृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट कमी जाणावे. अशाप्रकारे एक अधिक संक्रमण-कृष्टीच्या अंतरालाचा भाग गुणहानीचा चौथा भागमात्र बंधकृष्टीच्या अंतरालाला दिल्यावर जे प्रमाण येते तेवढ्या संक्रमणाच्या अपूर्व अंतरकृष्टी पूर्ण होइपर्यंत असाच क्रम जाणावा.

येथे पूर्वोक्त संक्रमणाच्या अंतिम अंतर कृष्टीच्या वर अंतरालामध्ये बंधाची अपूर्व अंतरकृष्टी उत्पन्न करतो. यामध्ये संक्रमणद्रव्य देत नाही. बंधद्रव्याच्याच बंधांतरकृष्टि समानखंडद्रव्यातून एक खंड, उभयद्रव्य विशेषाच्या जागी अंतर-कृष्टीसंबंधी जे विशेषद्रव्य सांगितले त्यातून अतीत सर्व कृष्टीच्या प्रमाणाने न्यून सर्व कृष्टिप्रमाणमात्र विशेष देतो. एका विशेषाचा अनंतावा भाग कमी व मध्यमखंडातून एक खंड आणि बंधविशेषद्रव्यातून अतीत बंधकृष्टींनी न्यून सर्व बंधकृष्टिप्रमाणमात्र विशेष देतो.

हे द्रव्य खालच्या संक्रमणद्रव्याच्या अंतरकृष्टीमध्ये दिलेल्या बंधद्रव्याहून अनंतपट आहे. याच्या वरच्या पूर्व कृष्टीमध्ये संक्रमणद्रव्यातून झालेल्या कृष्टीच्या प्रमाणमात्र अधस्तनशीर्षविशेष, एक मध्यमखंड, अतीत कृष्टींनी ऊन सर्व कृष्टिप्रमाणमात्र उभयद्रव्यविशेष आपल्या एक विशेषाच्या अनंताव्या भागाने कमी देतो. तेथेच बंधद्रव्यातून एक मध्यमखंड आणि बंधविशेष द्रव्यातून झालेल्या बंधकृष्टींनी न्यून सर्व बंधकृष्टिप्रमाणमात्र विशेष ग्रहण करून देतो.

येथे अनंतपट आणि अनंतपट कमी द्रव्य सांगितले त्याचे कारण हे आहे की येथे दिलेल्या बंधद्रव्याहून बंधांतराचे द्रव्य अनंतपट आहे. त्याच्यावर पूर्वोक्त प्रकाराने मध्ये मध्ये पूर्वकृष्टी व संक्रमणाची अपूर्व कृष्टी होते. अशाप्रकारे एक अधिक संक्रमणाच्या अंतरालाने बंधाच्या अंतरालाला भागल्यावर जे प्रमाण येते तेवढ्या संक्रमणाच्या अपूर्व अंतरकृष्टी झाल्यावर बंधाची एक अपूर्व अंतरकृष्टी होते. तेथे द्रव्य देण्याचे विधान पूर्वोक्तप्रकारे जाणावे. अशाचप्रकारे बंधांतरकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीपर्यंत जाणावे.

येथे बंधद्रव्याचे अंतर कृष्टीसंबंधी समान खंडद्रव्य व बंधांतर कृष्टिविशेषद्रव्य समाप्त झाले. याच्यावर चार प्रकारच्या संक्रमण द्रव्याचे व दोन प्रकारच्या बंधद्रव्याचे यथायोग्य निक्षेपण

लोभाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये बंधद्रव्य व संक्रमणद्रव्याचा विभाग

कृष्टीचे नाव	कृष्टीचे क्रमांक	पूर्वकृष्टि द्रव्य	अधस्तन शीर्षद्रव्य	अपूर्वकृष्टि द्रव्य	मध्यमखण्ड द्रव्य	बंधमध्यम खण्डद्रव्य	बंधविशेष द्रव्य	उभय विशेषद्रव्य	एकूण
पूर्व	२१	१५६	४४	-	१०	-	-	२०	२३०
पूर्व	२०	१६०	४०	-	१०	-	-	४०	२५०
संक्रमणांतर	१९			२००	१०	-	-	६०	२७०
बंधपूर्व	१८	१६४	३६	-	१०	१०	२	६८	२९०
बंधपूर्व	१७	१६८	३२	-	१०	१०	४	८६	३१०
संक्रमणांतर	१६			२००	१०	१०	६	१०४	३३०
बंधपूर्व	१५	१७२	२७	-	१०	१०	८	१२२	३५०
बंधांतरअपूर्व	१४			२००	१०	१०	१०	१४०	३७०
बंधपूर्व	१३	१७६	२४	-	१०	१०	१२	१५८	३९०
संक्रमणांतर	१२			२००	१०	१०	१४	१७६	४१०
बंधपूर्व	११	१८०	२०	-	१०	१०	१६	१९४	४३०
बंधांतरअपूर्व	१०			२००	१०	१०	१८	२१२	४५०
बंधपूर्व	९	१८४	१६	-	१०	१०	२०	२३०	४७०
संक्रमणांतर	८			२००	१०	१०	२२	२४८	४९०
बंधपूर्व	७	१८८	१२	-	१०	१०	२४	२६६	५१०
बंधपूर्व	६	१९२	८	-	१०	१०	२६	२८४	५३०
संक्रमणांतर	५			२००	१०	-	-	३४०	५५०
पूर्व	४	१९६	४	-	१०	-	-	३६०	५७०
पूर्व	३	२००		-	१०	-	-	३८०	५९०
अधस्तनअपूर्व	२			२००	१०	-	-	४००	६१०
अधस्तनअपूर्व	१			२००	१०	-	-	४२०	६३०

लोभाच्या तीन संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमणद्रव्य व प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये बंधद्रव्याची रचना			
लोभ प्रथम पूर्व	अधस्तनशीर्षविशेष	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
अंतरअपूर्व पूर्व	संक्रमणांतरकृष्टि समानखण्ड	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
अंतरअपूर्व बंधअपूर्व	अधस्तनशीर्षविशेष	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
अंतरअपूर्व बंधअपूर्व	संक्रमणांतरकृष्टि समानखण्ड	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
अंतरअपूर्व बंधअपूर्व	बंधांतरकृष्टिसमानखण्ड	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
अंतरअपूर्व	संक्रमणांतरकृष्टि समानखण्ड	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
अंतरअपूर्व	संक्रमणांतरकृष्टि समानखण्ड	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
अधस्तनअपूर्व	अधस्तनकृष्टिखण्ड	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
लोभ द्वितीय पूर्व	अधस्तनशीर्षविशेष	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
अंतरअपूर्व पूर्व	संक्रमणांतरकृष्टि समानखण्ड	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
अंतरअपूर्व पूर्व	संक्रमणांतरकृष्टि समानखण्ड	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
अंतरअपूर्व पूर्व	संक्रमणांतरकृष्टि समानखण्ड	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
अधस्तनअपूर्व	अधस्तनकृष्टिखण्ड	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
लोभ तृतीय पूर्व	अध.शी	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
अंतरअपूर्व पूर्व	संक्रमणांतरकृष्टि समानखण्ड	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
अंतरअपूर्व पूर्व	संक्रमणांतरकृष्टि समानखण्ड	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
अंतरअपूर्व पूर्व	संक्रमणांतरकृष्टि समानखण्ड	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष
अधस्तनअपूर्व	अधस्तनकृष्टिखण्ड	मध्यमखण्ड	उभयद्रव्यविशेष

बंधअपूर्वकृष्टी दाखविण्याकरिता चारी कषायांच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये ~~~~~ अशी रेखा देण्यात आली आहे

होते. असे बंधाच्या उत्कृष्ट कृष्टीपर्यंत जाणावे. येथे सर्व बंधद्रव्य समाप्त झाले. त्याच्यावर अंत कृष्टीपर्यंत चार प्रकारच्या संक्रमण द्रव्याचेच यथायोग्य निक्षेपण होते. येथे सर्व संक्रमणद्रव्यसुद्धा समाप्त झाले.

ज्याप्रमाणे लोभाच्या तीन संग्रह कृष्टीमध्ये द्रव्य देण्याचे विधान सांगितले त्याचप्रमाणे माया व मानाच्या तीन संग्रह कृष्टीमध्येसुद्धा सांगावे. विशेष हे आहे की मानाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमणद्रव्याद्वारे उत्पन्न अपूर्व कृष्टीच्या मध्ये अंतराल अपकर्षण भागहाराचा पंधरावा भागमात्र आहे कारण तेथे आयद्रव्य पंधरा आहे. क्रोधाच्या तृतीय व द्वितीय संग्रह कृष्टीमध्ये सुद्धा लोभाप्रमाणेच विधान जाणावे.

विशेष हे आहे की संक्रमणाच्या अंतर कृष्टीचा अंतराल क्रोधाच्या तृतीय संग्रह कृष्टीमध्ये अपकर्षण भागहाराचा चौदावा भागमात्र व द्वितीय संग्रह कृष्टीमध्ये अपकर्षण भागहाराचा एकशे ब्याऐंशीवा भागमात्र जाणावा. कारण क्रोधाच्या तृतीय संग्रह कृष्टीमध्ये आयद्रव्य चौदा व द्वितीय संग्रह कृष्टीमध्ये आयद्रव्य एकशे ब्याऐंशी आहे. त्याचप्रमाणे लोभ, माया, मानाच्या बध्यमान संग्रहकृष्टीमध्ये बंधरहित खालच्या व वरच्या कृष्टीमध्ये संक्रमणद्रव्याद्वारे अपूर्व अंतरकृष्टी करतो.

त्याच्यावर क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमण द्रव्याचा अभाव आहे म्हणून घातद्रव्याचा एक भाग बाजूला ठेवला होता त्याचे तीन प्रकारचे द्रव्य आणि बंधद्रव्याचे चार प्रकारचे द्रव्य स्थापित करावे. तेथे अधस्तन अपूर्व कृष्टीचा अभाव आहे. क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या अंतकृष्टीच्या वर प्रथम संग्रहकृष्टीची प्रथम पूर्वकृष्टी आहे. त्यामध्ये घातद्रव्यातून अतीत कृष्टीनी न्यून सर्व कृष्टिप्रमाणमात्र अधस्तनशीर्षविशेष, एक मध्यमखंड व अतीत कृष्टीनी न्यून सर्व कृष्टिप्रमाणमात्र उभयद्रव्यविशेष देतो. हे दिलेले द्रव्य क्रोधाच्या द्वितीय संग्रह कृष्टीच्या अंत कृष्टीमध्ये दिलेल्या संक्रमण द्रव्याचा अनंतावा भागमात्र कमी आहे. याच्यावर एकेक अधस्तन शीर्ष विशेष अधिक क्रमाने व एकेक उभयद्रव्यविशेष घटत्या क्रमाने द्रव्य देतो.

येथे विशेष हे आहे की बंध होण्यायोग्य कृष्टीच्या जघन्य कृष्टिसमान पूर्व कृष्टीपासूनच्या कृष्टीमध्ये उभयद्रव्यविशेषाचे द्रव्य एका विशेषाचा अनंतावा भागमात्र कमी देतो. तेथे जघन्य बंधकृष्टीमध्ये बंधद्रव्याचा एक मध्यमखंड आणि आपल्या बंधकृष्टीच्या प्रमाणाएवढे बंधविशेष द्रव्य देतो. आणि त्याच्यावरील कृष्टीमध्ये एक-एक बंधविशेष घटत्याक्रमाने देतो. अशाप्रकारे जघन्य बंधकृष्टीच्यावर सव्वा तीन गुणहानिमात्र कृष्टी झाल्यावर अंतरालामध्ये बंधद्रव्याद्वारे अपूर्व अंतरकृष्टी उत्पन्न करतो.

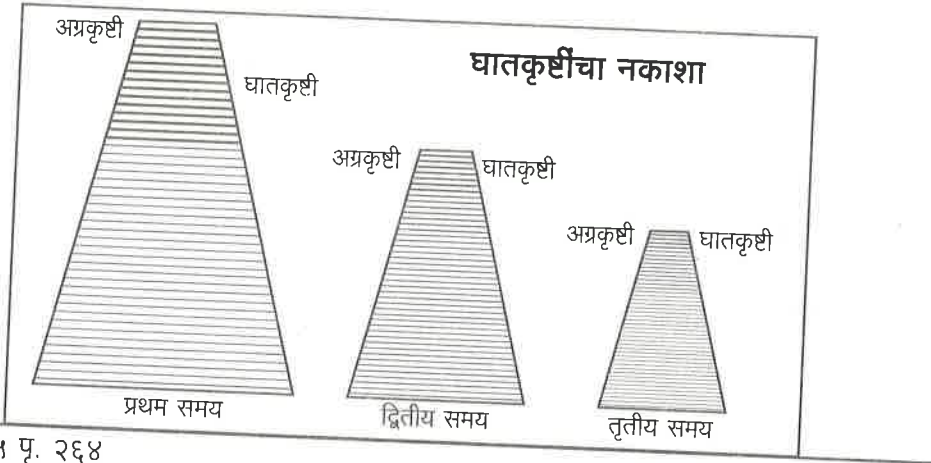
लोभ, माया व मानामध्ये बंधकृष्टीचा अंतराल गुणहानीचा चौथा भाग होतो; परंतु क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये तेरापट अंतरकृष्टी असल्यामुळे अंतराल तेरापट होतो..

क्रोधादिकृष्टिवेदकप्रथमे तस्य चासङ्ख्यभागस्तु ।
नाशयति हि प्रतिसमयं तस्यासङ्ख्यभागक्रमम् ॥५३७॥

अन्वयार्थ- (कोहादिकृष्टिवेदकप्रथमे) क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टि वेदकाच्या प्रथम समयामध्ये (तस्स य असंखभागं तु) सर्व कृष्टींच्या असंख्याताव्या भागमात्र कृष्टींचा (णासेदि) नाश करतो. (पडिसमयं) प्रत्येक समयाला (तस्सासंखेज्जभागकम्) त्याच्या असंख्याताव्या भाग प्रमाण कृष्टींचा क्रमाने घात करतो.^१

विशेषार्थ- विशुद्धीच्या माहात्म्यवश प्रथम संग्रह कृष्टीचा वेदक जीव प्रथम समयामध्ये प्रथम संग्रहकृष्टिसंबंधी कृष्टींमधून अग्रकृष्टीपासूनच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण कृष्टींचा घात करतो. पुन्हा दुसऱ्या समयामध्ये त्याच्या असंख्याताव्या भागमात्र कृष्टींचा घात करतो. प्रथम समयामध्ये नष्ट झालेल्या कृष्टींहून द्वितीय समयात नष्ट झालेल्या कृष्टी असंख्यातपट कमी आहेत. यद्यपि दुसऱ्या समयात विशुद्धि अनन्तपट वाढते तथापि असंख्यातपट कमी कृष्टींचा नाश करतो. कारण घात केल्यानंतर शिल्लक राहिलेल्या अनुभागाला नष्ट करण्यामध्ये कारणभूत विशुद्धीची अशाच प्रकारे प्रवृत्ती होण्याचा नियम पाहिला जातो. अशाचप्रकारे आपल्या कृष्टींच्या वेदककाळाच्या द्विचरम समयापर्यंत प्रत्येक समयाला असंख्याताव्या भागक्रमाने कृष्टींचा घात करत जातो; परन्तु अंतिम समयामध्ये नवकबन्ध व उच्छिष्टावलीला सोडून विवक्षित संग्रहकृष्टीच्या सर्वच कृष्टींचा अभाव होतो

अंकसंदृष्टीने असंख्यात ४ मानले. प्रथम समयात ६४ कृष्टी नष्ट झाल्या, द्वितीय समयात त्याचा असंख्यातावा भाग $६४ \div ४ =$ अर्थात १६ कृष्टी नष्ट झाल्या. तृतीय समयात $१६ \div ४ = ४$ कृष्टी नष्ट झाल्या.

१. ज. ध. पु. १५ पृ. २६४

कोहस्स य जे पढमे संगहकिट्टिम्हि णट्टकिट्टीओ ।
बंधुज्झियकिट्टीणं तस्स असंखेज्जभागो हु ॥५३८॥

क्रोधस्य च याः प्रथमे सङ्ग्रहकृष्टौ नष्टकृष्टयः ।
बन्धोज्झितकृष्टीनां तस्यासङ्ख्येयभागो हि ॥५३८॥

अन्वयार्थ- (कोहस्स) क्रोधाच्या (पढमे संगहकिट्टिम्हि) प्रथम संग्रहकृष्टीच्या वेदक काळामध्ये (जे णट्टकिट्टीओ) ज्या कृष्टी नष्ट झाल्या त्या कृष्टी (तस्स बंधुज्झियकिट्टीणं) बंधरहित कृष्टींचा (असंखेज्जभागो हु) असंख्यातावा भागप्रमाण आहेत.

विशेषार्थ- प्रथम समयवर्ती कृष्टिवेदकाच्या क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीसंबंधी खालच्या व वरच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण कृष्टींची 'बन्धरहित कृष्टी' संज्ञा आहे. त्यातील वरील अबध्यमान कृष्टींच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण कृष्टी या सर्व काळाद्वारे विनष्ट होतात. क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीच्या अपेक्षेने जो कृष्टींच्या नाशाचा क्रम सांगितला त्याचप्रमाणे शेष संग्रहकृष्टींच्या विषयीसुद्धा जाणावे.

क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या प्रथम स्थितीमध्ये समयाधिक आवलिकाळ शिल्लक राहिल्यावर तेथील अवस्थेचे कथन-

कोहादि किट्टियादिट्टिदिम्हि समयाहियावलीसेसे ।
ताहे जहण्णुदीरइ, चरिमो पुण वेदगो तस्स ॥५३९॥

क्रोधादिकृष्टिकादिस्थितौ समयाधिकावली शेषे ।
तत्र जघन्यमुदीरयति चरमः पुनर्वेदकस्तस्य ॥५३९॥

अन्वयार्थ- (कोहादिकृष्टियादिट्टिदिम्हि) क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीच्या प्रथम स्थितीमध्ये (समयाहियावलीसेसे) समय अधिक आवली शिल्लक राहिली असता (जहण्णुदीरइ) स्थितीची जघन्य उदीरणा होते. (ताहे तस्स पुण) तेथेच त्या प्रथम संग्रह कृष्टीचा तो (चरिमो वेदगो) चरम वेदक होतो.

विशेषार्थ- प्रथम समयवर्ती कृष्टिवेदक जीव क्रोध संज्वलनाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अवयव कृष्टींचे अपकर्षण करून त्याद्वारे क्रोधवेदककाळाच्या साधिक त्रिभागाहून एक आवली

१. ज. ध. पु. १५ पृ. २६४-२६५

अधिकप्रमाण प्रथम स्थिती करतो. अशाप्रकारे क्रोधाच्या प्रथम कृष्टीचे वेदन करणाऱ्याची प्रथम स्थिती क्रमशः वेदन करीत एक समय अधिक आवलिप्रमाण शिल्लक राहते त्या समयी क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचा अन्तिम समयवर्ती वेदक होतो. कारण प्रथम स्थितीतील शेवटची आवली ही उच्छिष्टावली असते. त्याचा उदय स्वरूपाने न येता पररूपाने संक्रमित होऊन येतो व त्याचवेळी जघन्य स्थिति-उदीरणा होते. अर्थात आवलीच्या वर जो एका समयासंबंधी निषेक आहे त्यातून अपकर्षण करून उदयावलीमध्ये निक्षेपण करतो.

कृष्टिवेदकाच्या प्रथम समयापासून चार संज्वलनाच्या अनुभागाची जी प्रत्येक समयाला अपवर्तना होत होती ती या समयात सुद्धा होते.

एक समय अधिक आवलिकाळ शिल्लक राहिल्यावर संज्वलनाच्या स्थितिबन्ध आणि स्थितिसत्त्वाचे प्रमाण-

ताहे संजलणाणं बंधो अंतोमुहुत्तपरिहीणो ।

सत्तो वि य सददिवसा अडमासब्भहिय छव्वरिसा^१ ॥५४०॥

तत्र सञ्ज्वलनानां बन्धोऽन्तर्मुहूर्तपरिहीनः ।

सत्त्वमपि च शतदिवसा अष्टमासाभ्यधिकषड्वर्षाः ॥५४०॥

→ अन्वयार्थ- (ताहे) तेथे अर्थात प्रथम संग्रह कृष्टिवेदकाच्या अन्तिम समयात (संजलणाणं) चार संज्वलन कषायांचा (बंधो) स्थितिबंध (अंतोमुहुत्तपरिहीणो) अंतर्मुहूर्त कमी (सद दिवसा) शंभर दिवस (य) आणि (सत्तो वि) सत्त्वसुद्धा अंतर्मुहूर्त कमी (अडमासब्भहिय छव्वरिसा) आठ महीने अधिक सहा वर्षे होते.

विशेषार्थ- कृष्टिवेदनाच्या प्रथम समयात संज्वलनचतुष्काचा जो स्थितिबन्ध चार महीने होत होता, त्यातून संख्यात हजार स्थितिबन्धापसरणांद्वारे कमी होऊन आता तो अन्तर्मुहूर्त कमी शंभर दिवस राहतो. येथे कमी झालेल्या स्थितीचे प्रमाण २० दिवस आहे.

क्रोधासंबंधी तिन्ही संग्रहकृष्टींच्या वेदक काळामध्ये दोन महिने (६० दिवस) स्थिती कमी होते तर एका प्रथम संग्रहकृष्टीच्या वेदककाळामध्ये किती स्थिती कमी होईल अशाप्रकारे त्रैराशिक केले असता २० दिवस प्राप्त होतात.

प्रमाण	फल	इच्छा	लब्ध
३ वेदककाळ	६० दिवस	१ वेदककाळ=	$\frac{६० \times १}{३} = २०$ दिवस

प्रथम संग्रहकृष्टिवेदककाळ त्रिभागाहून अधिक आहे म्हणून प्रथम संग्रह कृष्टिवेदककाळामध्ये चार संज्वलन कषायांचा स्थितिबंध अंतर्मुहूर्त अधिक २० दिवस कमी होऊन अंतर्मुहूर्त कमी १०० दिवस राहतो.

कृष्टिवेदककाळाच्या प्रथम समयामध्ये संज्वलन चतुष्काचे स्थितिसत्त्व आठ वर्षे होते. संख्यात हजार स्थितिकांडकांद्वारे क्रमाने कमी होत आता अन्तर्मुहूर्त कमी आठ महिने अधिक सहा वर्षे राहते. तिन्ही कृष्टींच्या वेदककाळामध्ये संज्वलन चतुष्काचे स्थितिसत्त्व जर चार वर्षे कमी होते तर प्रथम संग्रहकृष्टीच्या वेदककाळामध्ये किती स्थितिसत्त्व कमी होईल अशाप्रकारे त्रैराशिक केल्यावर १ वर्षे ४ महिने प्राप्त होते.

प्रमाण	फल	इच्छा	लब्ध
३ वेदककाळ	४ वर्षे अर्थात ४८ महिने	१ वेदककाळ	$\frac{४८ \times १}{३} = १६$ महिने अर्थात १ वर्ष ४ महिने

आठ वर्षातून एवढे कमी केले असता $(८ वर्ष-१\frac{१}{४} वर्ष) = ६\frac{३}{४}$ अन्तर्मुहूर्त कमी ६ वर्षे ८ महिने स्थितिसत्त्व राहते.

त्यावेळी शेष कर्मांच्या स्थितिबंध व स्थितिसत्त्वाचे विवेचन-

घादितियाणं बंधो दसवासंतोमुहुत्तपरिहीणा ।

सत्तं संखं वस्सा, सेसाणं संखऽसंखवस्साणि ॥५४१॥

घातित्रयाणां बन्धो दशवर्षा अन्तर्मुहूर्तपरिहीनाः ।

सत्त्वं सङ्ख्यं वर्षाः शेषाणां सङ्ख्यासङ्ख्यवर्षाः ॥५४१॥

अन्वयार्थ- (घादितियाणं बंधो) तीन घातिकर्मांचा स्थितिबंध (दसवासंतोमुहुत्तपरिहीणा) अंतर्मुहूर्त कमी दहा वर्षे होतो आणि (सत्तं संखं वस्सा) स्थितिसत्त्व संख्यात वर्षे राहते. (सेसाणं) शेष तीन अघातिकर्मांचा (संखऽसंखवस्साणि) स्थितिबंध संख्यात वर्षे व स्थितिसत्त्व असंख्यात वर्षे राहते.

विशेषार्थ- क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या वेदककाळाच्या प्रथम समयामध्ये तीन घातिकर्मांचा स्थितिबंध संख्यात हजार वर्षे होत होता तो संख्यातपट हानीच्या द्वारे क्रमाने कमी होऊन अंतिम समयत अंतर्मुहूर्त कमी दहा वर्षप्रमाण राहतो व पूर्वी स्थितिसत्त्व संख्यात हजार वर्षप्रमाण होते ते संख्यात हजार स्थितिकाण्डकांद्वारे संख्यात गुणित क्रमाने कमी होऊन संख्यात हजार वर्षप्रमाणच राहिले.

शेष तीन अघातिकर्मांचा स्थितिबंध पूर्वी संख्यात हजार वर्षप्रमाण होत होता तो संख्यात हजार स्थितिबंधापसरणांद्वारे संख्यातपट कमी होऊन संख्यात हजार वर्षप्रमाणच होतो. तीन अघातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व असंख्यात वर्षप्रमाण होते ते आता हजारो स्थितिकाण्डकघातांद्वारे असंख्यातगुणित कमी होऊन सुद्धा असंख्यात वर्षप्रमाणच आहे.^१

क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टिवेदकाचे वर्णन करतात-

से काले कोहस्स य विदियादो संगहादु पढमठिदी ।
कोहस्स विदियसंगहकिट्टिस्स य वेदगो होदि ॥५४२॥

कोहस्स पढमसंगहकिट्टिस्सावलिपमाणपढमठिदी ।
दोसमऊणदुआवलिणवकं च वि चेउदे ताहे^१ ॥५४३॥

स्वे काले क्रोधस्य च द्वितीयतः सङ्ग्रहात् प्रथमस्थितिः ।
क्रोधस्य द्वितीयसङ्ग्रहकृष्टेश्च वेदको भवति ॥५४२॥
क्रोधस्य प्रथमसङ्ग्रहकृष्टेरावलिप्रमाणं प्रथमस्थितिः ।
द्विसमयोनद्व्यावलिनवकं चापि चतुर्दश तत्र ॥५४३॥

अन्वयार्थ- (से काले) त्या काळामध्ये अर्थात प्रथम संग्रहकृष्टिवेदकाच्या अनन्तर समयामध्ये (कोहस्स य विदियादो संगहादु) क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीतून (पढमठिदी) प्रथम स्थिती करतो. (य) आणि (कोहस्स) क्रोधाच्या (विदियसंगहकिट्टिस्स) द्वितीय संग्रहकृष्टीचा

१. ज.ध.पु. १५ पृ. २६८-२६९ २. क.पा.सुत्त.पृ.८५५-८५६ सू. ११३९-११४०

(वेदगो) वेदक (होदि) होतो. (ताहे) त्यावेळी (कोहस्स पढमसंगहकिट्टिस्स) क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीची आवलिप्रमाण (पढमठिदि) प्रथम स्थिती (च) व (दोसमऊणदुआवलिणवकं) दोन समय कमी दोन आवलिप्रमाण नवक समयप्रबद्ध शिल्लक राहतात. त्याचवेळी क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य (चउदे) चौदापट होते.

विशेषार्थ- क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीची प्रथम स्थिती उच्छिष्टावलिमात्र शिल्लक राहिली असता प्रथम संग्रहकृष्टीचा वेदककाळ समाप्त होतो व त्याचवेळी क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीतून द्रव्याचे अपकर्षण करून उदयादी गुणश्रेणीरूपाने आपल्या वेदककाळापेक्षा एक आवली अधिक प्रथम स्थिती स्थापित करतो. त्यावेळी दोन समय कमी दोन आवलिप्रमाण नवक समयप्रबद्धरूप प्रदेशपुंज व उच्छिष्टावलिप्रमाण प्रदेशपुंज सोडून क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे शेष सर्व द्रव्य तत्काल क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टिरूप संक्रमित होते. आता क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीहून तेरापट आयामयुक्त प्रथम संग्रहकृष्टी द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या खाली अनंतपट हीन अनुभागरूप होऊन त्याचीच अपूर्व कृष्टी होऊन परिणमित होते. त्यावेळी शेष संग्रहकृष्टीच्या आयामाहून याचा आयाम चौदापट होतो व द्रव्यसुद्धा चौदापट होते. कारण प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य $\frac{व१२१९}{२४}$ या द्वितीय कृष्टिरूप संक्रमित झाले आहे. याचे स्वतःचे द्रव्य एक $\frac{व१२१९}{२४}$ व प्रथम $\frac{२४}{२४}$ संग्रहकृष्टीचे आलेले तेरापट दोन्ही मिळून चौदापट झाले.

$$\frac{व१२१९}{२४} + \frac{व१२१९३}{२४} = \frac{व१२१९४}{२४}$$

पूर्वी गा. ५१५ मध्ये चारित्रमोहनीयाचे एकूण द्रव्य ४९ मानून सर्व कृष्टींच्या द्रव्याचा विभाग सांगितला होता त्यापैकी क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे एकूण द्रव्य साधिक २६ आहे. त्यामध्ये द्वितीय संग्रहकृष्टीचे २ अंकप्रमाण द्रव्य मिळविल्यावर २६+२=२८ होते जे क्रोधाच्या तृतीय संग्रह कृष्टी-आदींच्या तुलनेने साधिक चौदापट आहे.

संग्रहकृष्टींच्या अंतिम समयामध्ये संक्रमण फालिद्रव्य देण्याचे विधान-

पढमादिसंगहाणं चरिमे फालिं तु विदियपहुदीणं ।
हेट्टा सव्वं देदि हु मज्झे पुव्वं व इगिभागं ॥५४४॥

प्रथमादिसङ्ग्रहानां चरमे फालिं तु द्वितीयप्रभृतीनाम् ।
अधस्तनं सर्वं ददाति हि मध्ये पूर्वमिवैकभागम् ॥५४४॥

अन्वयार्थ- (पढमादिसंगहाणं चरिमे) प्रथमादी संग्रहकृष्टींच्या अंतिम समयामध्ये

(फालिं तु) संक्रमणफालीच्या द्रव्याला (विदियपहुदीणं हेडा) द्वितीयादी संग्रहकृष्टींच्या खाली (सर्व्वं) सर्वद्रव्य अर्थात बहुभागद्रव्य (देदि हु) देतो (इगिभागं) एक भागद्रव्य (मज्जे) मध्यामध्ये अर्थात अपूर्व अंतरकृष्टीमध्ये (पुव्वं वा) पूर्वीप्रमाणे देतो.

विशेषार्थ- ज्या संग्रहकृष्टीला भोगतो त्याच्या नवक समयप्रबद्धाशिवाय शेष सर्वद्रव्य सर्वसंक्रमणरूप आहे. त्याला अनन्तर समयामध्ये भोगल्या जाणाऱ्या संग्रहकृष्टीच्या खाली व मध्ये अपूर्व कृष्टीरूपाने परिणमवितो. तेथे त्या संग्रहकृष्टीतील अवयवकृष्टींच्या मध्ये मध्ये ज्या अपूर्व कृष्टी करतो त्या अंतिम समयात आपल्या द्रव्याच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण द्रव्याने रचतो व शेष बहुभाग द्रव्याद्वारे त्या संग्रहकृष्टीच्या खाली अपूर्व कृष्टींना रचतो. येथे क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टी-नन्तर द्वितीय संग्रहकृष्टीला भोगतो म्हणून द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या खाली बहुभाग द्रव्याद्वारे अपूर्व कृष्टींना रचतो.

शंका- पूर्वी गा. ५३ च्या टीकेमध्ये कृष्टिवेदकाच्या प्रथम समयाचे व्याख्यान करताना खाली केलेल्या कृष्टींच्या प्रमाणाहून मध्ये केलेल्या कृष्टींचे प्रमाण असंख्यातपट सांगितले होते. परंतु येथे मध्ये केलेल्या कृष्टींमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून खाली केलेल्या कृष्टींमध्ये दिलेले द्रव्य असंख्यातपट सांगितले म्हणून विरोध येतो ?

समाधान- तेथे फक्त संग्रहकृष्टीच्या द्रव्याचा असंख्यातावा भागमात्र द्रव्य ग्रहण केले होते त्याचे विधान सांगितले. येथे सर्व संग्रहकृष्टीच्या द्रव्याच्या अपेक्षेने वर्णन आहे म्हणून येथे असे विधान जाणावे.

जर येथेसुद्धा पूर्वीप्रमाणे विधान केले तर द्रव्य अधिक असल्यामुळे सर्व अवयवकृष्टींच्या मध्ये मध्ये अपूर्वकृष्टी होतील तेव्हा विवक्षित अपूर्व कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट हीन द्रव्य पुढच्या पूर्वकृष्टीमध्ये दिले जाईल व त्याहून पुढच्या अपूर्व कृष्टीमध्ये दिलेले द्रव्य असंख्यातपट होईल, अशी व्यवस्था होईल; परन्तु ती इष्ट नाही म्हणून अंतिम फालीच्या द्रव्याचा बहुभाग खाली व एकभाग मध्ये देणे इष्ट आहे.

द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या उदयादींचे विधान-

कोहस्स विदियकिट्टी वेदयमाणस्स पढमकिट्टिं वा ।

उदओ बंधो णासो अपुव्वकिट्टीण करणं च^१ ॥५४५॥

क्रोधस्य द्वितीयकृष्टिवेदकस्य पढमकृष्टिरिव ।

उदयो बन्धो नाशोऽपूर्वकृष्टींना करणं च ॥५४५॥

१. क.पा.सुत्त.पृ. ८५६ सू. ११४२-११४४ / ध.पु.६ पृ.३८९

अन्वयार्थ- (कोहस्स विदियकिट्टी वेदयमाणस्स) क्रोधाच्या द्वितीय कृष्टी वेदन करणाऱ्याच्या (उदयो) कृष्टींचा उदय (बंधो) बन्ध (णासो) नाश (च) आणि (अपुव्वकिट्टीण करणं) अपूर्व कृष्टींचे करणे इत्यादी विधान (पढमकिट्टिं वा) प्रथम कृष्टिप्रमाणेच जाणावे.

विशेषार्थ- क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या वेदकाप्रमाणेच द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या उदीर्ण कृष्टींची, बध्यमान कृष्टींची, विनाश केल्या जाणाऱ्या कृष्टींची, बध्यमान द्रव्याद्वारे उत्पन्न केल्या जाणाऱ्या अपूर्व कृष्टींची व संक्रम्यमान द्रव्याद्वारे उत्पद्यमान अपूर्व कृष्टींची विधी जाणावी.

क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या स्वस्थान व परस्थान संक्रमणाची सीमा सांगतात-

कोहस्स विदियसंगहकिट्टी वेदंतयस्स संकमणं ।

सट्टाणे तदियोत्ति य तदणंतरहेट्टिमस्स पढमं च^१ ॥५४६॥

क्रोधस्य द्वितीयसङ्ग्रहकृष्टिं वेद्यमानस्य संक्रमणम् ।

स्वस्थाने तृतीयान्तं च तदनन्तरमधस्तनस्य प्रथमं च ॥५४६॥

अन्वयार्थ- (कोहस्स) क्रोधाच्या (विदियसंगहकिट्टी) द्वितीय संग्रहकृष्टीचे (वेदंतयस्स) वेदन करणाऱ्याचे (सट्टाणे) स्वस्थानामध्ये अर्थात त्याच कषायामध्ये (तदियोत्ति य) तृतीय संग्रहकृष्टीपर्यंत (संकमणं) संक्रमण होते. (च) आणि परस्थान संक्रमण (तदणंतर हेट्टिमस्स पढमं) त्याच्या अनंतर खालच्या कषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीपर्यंत होते.^१

विशेषार्थ- क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य क्रोधाच्या तिसऱ्या संग्रहकृष्टीमध्ये व मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित होते; अन्य कृष्टीमध्ये नाही. कारण येथे आनुपूर्वी संक्रमणच होते. क्रोधाची द्वितीय संग्रहकृष्टी अपकर्षणाद्वारे तृतीय कृष्टीमध्ये व अधःप्रवृत्त संक्रमणाद्वारे मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित होते.

स्वस्थान-परस्थान संक्रमणाचा नियम सांगतात-

पढमो विदिये तदिये हेट्टिमपढमे च विदियगो तदिये ।

हेट्टिमपढमे तदियो हेट्टिमपढमे च संकमदि^३ ॥५४७॥

प्रथमो द्वितीये तृतीयेऽधस्तनप्रथमे च द्वितीयकस्तृतीये ।

अधस्तनप्रथमे तृतीयोऽधस्तनप्रथमे च सङ्क्रमति ॥५४७॥

१. क.पा.सुत्त.पृ.८५६ सू. ११४७ २.ज.ध.पु. १५ पृ. २७२-२७३ ३.क.पा.सुत्त.पृ.८५६ सू. ११४७-११५६

अन्वयार्थ- (पढमो) विवक्षित कषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य (विदिये तदिये) आपल्या दुसऱ्या, तिसऱ्या कृष्टीमध्ये (च) व (हेडिमपढमे) खालच्या कषायाच्या प्रथम कृष्टीमध्ये (संकमदि) संक्रमित होते. (विदियगो) द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य (तदिये) आपल्या तृतीय कृष्टीमध्ये व (हेडिमपढमे) खालच्या कषायाच्या प्रथम कृष्टीमध्ये संक्रमित होते. (तदियो) तिसऱ्या कृष्टीचे द्रव्य (हेडिमपढमे) खालच्या कषायाच्या प्रथम कृष्टीमध्ये संक्रमित होते.

विशेषार्थ- जेथे ज्या कषायाचे वेदन करतो त्या विवक्षित कषायाच्या नन्तर ज्या कषायाचे वेदन करणार आहे त्याला खालचा कषाय म्हटले आहे. क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या प्रदेशपुंजाचे क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये व मानकषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमण करतो. क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित करतो. मानाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य मानाच्या तिसऱ्या व मायेच्या पहिल्या संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित करतो. मानाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित करतो. मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य मायेच्या दुसऱ्या, तिसऱ्या व लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित करतो. मायेच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य मायेच्या तिसऱ्या व लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित करतो. मायेच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित करतो. लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे द्रव्य लोभाच्या द्वितीय व तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित करतो. आणि लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित करतो. येथे विवक्षित कषायाच्या द्रव्याला अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन स्वस्थानामध्ये अर्थात आपल्याच अन्य संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित करतो आणि विवक्षित कषायाच्या द्रव्याला अधःप्रवृत्त संक्रमण भागहाराचा भाग देऊन परस्थानामध्ये अर्थात अन्य कषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित करतो.

कोणत्या कृष्टीचे द्रव्य	कोणत्या कृष्टीमध्ये संक्रमित करतो
क्रोध-द्वितीय	क्रोध-तृतीय, मान-प्रथम
क्रोध-तृतीय	मान-प्रथम
मान-प्रथम	मान द्वितीय, तृतीय, माया-प्रथम,
मान-द्वितीय	मान तृतीय, माया-प्रथम
मान-तृतीय	माया-प्रथम
माया-प्रथम	माया-द्वितीय, तृतीय, लोभ-प्रथम
माया-द्वितीय	माया-तृतीय, लोभ-प्रथम
माया-तृतीय	लोभ-प्रथम
लोभ-प्रथम	लोभ-द्वितीय, तृतीय
लोभ-द्वितीय	लोभ तृतीय
लोभ-तृतीय	संक्रमण नाही.

आता कोणकोणत्या कृष्टींचे संक्रमण होत नाही ते सांगतात-

कोहस्स पढमकिट्टी, सुण्णोत्ति ण तस्स अत्थि संकमणं ।
लोभंतिमकिट्टिस्स य णत्थि पडित्थावण्णोदादो ॥५४८॥

क्रोधस्य प्रथमकृष्टिः शून्येति न तस्यास्ति सङ्क्रमणम् ।
लोभान्तिमकृष्टेश्च नास्ति प्रतिस्थापनमूनतः ॥५४८॥

अन्वयार्थ- (कोहस्स पढमकिट्टी) क्रोधाची प्रथमकृष्टी (सुण्णोत्ति) शून्य झाली आहे म्हणून (तस्स) त्याचे (संकमणं) संक्रमण (ण अत्थि) होत नाही (य) आणि (पडित्थावण्णोदादो) प्रतिलोम संक्रमणाचा अभाव असल्यामुळे (लोभंतिमकिट्टिस्स) लोभाच्या अंतिम कृष्टीचे संक्रमण (णत्थि) होत नाही.

विशेषार्थ- क्रोधाची प्रथम कृष्टी नष्ट झाल्यामुळे त्याचे संक्रमण होत नाही व उलट संक्रमणाचा अभाव असल्यामुळे लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे संक्रमण होत नाही. शेष दहा संग्रहकृष्टींचे संक्रमण होते. वेदन करण्यायोग्य द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये आयद्रव्याचा अभाव आहे म्हणून तेथे घातद्रव्यच पूर्वकृष्टीमध्ये पूर्वोक्त विधानाने दिले जाते. शेष दहा संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमण द्रव्य पूर्वापूर्व कृष्टीमध्ये दिले जाते. लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये व्ययद्रव्य नाही; परंतु आयद्रव्य आहे.

वेदन केल्या जाणाऱ्या व वेदन न केल्या जाणाऱ्या संग्रहकृष्टींच्या बन्ध-अबन्धाचा निर्देश करतात-

जस्स कसायस्स जं किट्टिं वेदयदि तस्स तं चेव ।
सेसाण कसायाणं पढमं किट्टिं तु बंधदि हुं ॥५४९॥

यस्य कषायस्य यां कृष्टिं वेदयति तस्य तां चैव ।
शेषाणां कषायाणां प्रथमं कृष्टिं तु बन्धाति हि ॥५४९॥

अन्वयार्थ- (जस्स कसायस्स) ज्या कषायाच्या (जं किट्टिं) ज्या कृष्टीचे वेदन करतो (तस्स) त्या कषायाच्या (तं चेव) त्या कृष्टीलाच (बंधदि) बांधतो; (तु) परंतु (सेसाण कसायाणं) शेष कषायांच्या (पढमं किट्टिं तु) प्रथम कृष्टीला (बंधादि) बांधतो.

विशेषार्थ- ज्या कषायाच्या ज्या संग्रहकृष्टीचे वेदन करतो त्या कषायाच्या त्याच संग्रहकृष्टीचा बन्ध करतो; परंतु ज्या कषायांचे आता वेदन करीत नाही त्या कषायांच्या मात्र प्रथम संग्रहकृष्टीनाच बांधतो. येथे क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे वेदन करीत आहे म्हणून हा जीव क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीलाच बांधतो; परन्तु मान, माया, लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीनाच बांधतो. अशाचप्रकारे पुढच्या कृष्टींचे वेदन करणाऱ्या जीवांच्या बाबतीतसुद्धा जाणावे.

शंका- जर क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे वेदन करतो व द्वितीय संग्रह कृष्टीचाच बंध करतो तर अन्य कषायांच्या प्रथम कृष्टीचाच बंध का करतो ? द्वितीय कृष्टीचा बंध का करीत नाही ?

समाधान- उपरितन कृष्टीपेक्षा अधस्तन कृष्टीमध्ये अनन्तपट अनन्तपट हीन अनुभाग असतो. क्रोधाच्या द्वितीय कृष्टीचे वेदन करताना तशाच प्रकारच्या अनुभागयुक्त कृष्टीचा बंध होतो. कारण भावानुसारी बंध हे आगमसूत्र आहे. तसेच ध्रुवबंधी प्रकृती असल्यामुळे मान, माया व लोभाचा सुद्धा बंध नियमाने होतो. त्याचासुद्धा क्रोधाच्या वेद्यमान कृष्टीच्या समान अनुभागयुक्त कृष्टीचा बंध व्हायला पाहिजे. परंतु क्रोधाच्या व अन्य कषायांच्या कृष्टींचा अनुभाग समान नाही. कारण क्रोधाच्या कृष्टी वर आहेत व मान, माया, लोभ कषायांच्या कृष्टी खाली खाली आहेत म्हणून त्या कषायांच्या सर्वात अधिक अनुभागयुक्त प्रथम कृष्टीचाच बंध होतो. क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे वेदन करताना मानाच्या द्वितीय, तृतीय कृष्टीचा बन्ध मानला तर क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या अपेक्षेने मानाच्या द्वितीय तृतीय कृष्टींचा हीनतम अनुभाग असल्यामुळे 'भावानुसारी बंध' या सिद्धांतांचे पालन होणार नाही.

क्रोधाच्या द्वितीय कृष्टिवेदकाच्या प्रथम समयात अकरा संग्रहकृष्टीमध्ये अवयवकृष्टींचे आणि द्रव्याचे अल्पबहुत्व-

माणतिय कोहतदिये माया-लोहस्स तिय-तिये अहिया ।

संखगुणं वेदिजे अंतरकिट्टी पदेसो य ॥५५०॥

मानत्रयं क्रोधतृतीये मायालोभस्य त्रिकत्रिकेऽधिका ।

सङ्ख्यगुणं वेद्यमानेऽन्तरकृष्टिः प्रदेशश्च ॥५५०॥

अन्वयार्थ- (माणतिय) मान संज्वलनाच्या तीन, (कोहतदिये) क्रोध संज्वलनाच्या तिसऱ्या कृष्टीमध्ये (माया लोहस्स तियतिये) माया व लोभ संज्वलनाच्या तीन तीन कृष्टीमध्ये (अंतरकिट्टी) अंतर कृष्टी (य) व (पदेसो) प्रदेश (द्रव्य) (अहिया) क्रमाने अधिक-अधिक

१. क.पा.सुत्त.पृ.८५७ सू. ११६३-११७४ / ज.ध.पु. १५ पृ. २७६ / ध.पु.६ पृ.३९०-३९१

आहेत आणि (वेदिजे) वेद्यमान कृष्टीमध्ये (संखगुणं) अंतरकृष्टी व प्रदेश संख्यातपट आहेत.

विशेषार्थ- क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे वेदन करणाऱ्या जीवाच्या मानकषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अंतरकृष्टी व प्रदेशपुंज अभव्यराशीहून अनन्तपट आणि सिद्धांचा अनन्तावा भागप्रमाण असूनसुद्धा सर्वात अल्प आहे. कारण थोड्या द्रव्याने त्या रचल्या आहेत. अभव्यराशीला अनन्ताने गुणल्यावर जे लब्ध येते तेच लब्ध सिद्धराशीला अनन्ताने भागल्यावर येते. विशेष स्पष्टीकरणासाठी आचार्यांनी दोन्ही प्रकारांनी समजाविले आहे.

कोणत्या कृष्टीमध्ये	अंतरकृष्टी व द्रव्याचे अल्पबहुत्व	अल्पबहुत्वाचे प्रमाण काढण्यासाठी भागहार व गुणकार
मानाची प्रथमकृष्टी	सर्वात अल्प	-
मानाची द्वितीयकृष्टी	विशेष अधिक	पल्याचा असंख्यातावा भाग
मानाची तृतीयकृष्टी	विशेष अधिक	पल्याचा असंख्यातावा भाग
क्रोधाची तृतीयकृष्टी	विशेष अधिक	आवलीचा असंख्यातावा भाग
माया प्रथमकृष्टी	विशेष अधिक	आवलीचा असंख्यातावा भाग
माया द्वितीयकृष्टी	विशेष अधिक	पल्याचा असंख्यातावा भाग
माया तृतीयकृष्टी	विशेष अधिक	पल्याचा असंख्यातावा भाग
लोभ प्रथमकृष्टी	विशेष अधिक	आवलीचा असंख्यातावा भाग
लोभ द्वितीयकृष्टी	विशेष अधिक	पल्याचा असंख्यातावा भाग
लोभ तृतीयकृष्टी	विशेष अधिक	पल्याचा असंख्यातावा भाग
क्रोध द्वितीयकृष्टी	संख्यातपट	चौदा

स्वस्थानामध्ये पल्याच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग दिल्यावर विशेषाचे प्रमाण येते. जसे मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अवयवकृष्टींच्या प्रमाणाला पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने भागल्यावर जो एकभाग येतो तेवढ्या प्रमाणाने अधिक मानाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या अवयवकृष्टींचे प्रमाण आहे याचप्रमाणे द्रव्याचे प्रमाण काढावे.

परस्थानामध्ये आवलीच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग दिल्यावर विशेषाचे प्रमाण येते. जसे मानाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अवयव कृष्टींच्या प्रमाणाला आवलीच्या असंख्याताव्या भागाने भागल्यावर जो एकभाग येतो तेवढ्या प्रमाणाने अधिक क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अवयवकृष्टींचे प्रमाण आहे. याचप्रमाणे द्रव्याचे प्रमाणसुद्धा जाणावे.

लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अवयव कृष्टीहून क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या

अवयवकृष्टीचे प्रमाण चौदापट आहे. कारण क्रोधाच्या द्वितीय कृष्टीमध्ये आपले मूळद्रव्य $9 \div 28$ आहे व क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे $93 \div 28$ द्रव्य यामध्ये संक्रमित झाल्यामुळे याचे द्रव्य $(9 \div 28) + (93 \div 28) = 98 \div 28$ झाले व अन्य कृष्टीच्या अंतरकृष्टी व द्रव्याचे प्रमाण $9 \div 28$ आहे म्हणून चौदापट झाले.

वेद्यमान कृष्टीच्या प्रथम स्थितीमध्ये एक समय अधिक आवली शिल्लक राहिल्यावर संभवणारे कार्य सांगतात-

वेदिज्जादिद्विदि ए समयाहिय-आवलीयपरिसेसे ।

ताहे जहणुदीरण चरिमो पुण वेदगो तस्स^१ ॥५५१॥

वेद्यमानादिस्थितौ समयाधिकावलिकपरिशेषे ।

तत्र जघन्योदीरण चरमः पुनर्वेदकस्तस्य ॥५५१॥

अन्वयार्थ- (वेदिज्जादिद्विदी ए) वेद्यमान कृष्टीच्या प्रथम स्थितीमध्ये (समयाहिय-आवलीय-परिसेसे) एक समय अधिक आवली शिल्लक राहिल्यावर (ताहे) तेथे (जहणुदीरण) जघन्य उदीरणा होते. (पुण) पुन्हा तो जीव (तस्स) त्या कृष्टीचा (चरिमो वेदगो) चरम समयवर्ती वेदक होतो.

विशेषार्थ- क्रोध संज्वलनाच्या वेद्यमान द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या प्रथम स्थितीमध्ये दोन आवली शिल्लक राहिल्यावर आगाल प्रत्यागालाचा अभाव होतो. यद्यपि कृष्टिकरणकाळाच्या प्रारंभापासूनच मोहनीय कर्माच्या उत्कर्षणाचा अभाव झाल्यामुळे प्रथम स्थितीच्या द्रव्याचे द्वितीय स्थितीमध्ये गमन होत नाही तरीसुद्धा द्वितीय स्थितीतून प्रथम स्थितीमध्ये द्रव्याचे आगमन होत होते म्हणून आगाल प्रत्यागालाची व्युच्छिती सांगितली आहे. प्रथम स्थितीमध्ये एक समय अधिक एक आवली शिल्लक राहिल्यावर जघन्य उदीरणा होते अर्थात उदयावलीच्या वरील एका निषेकामधील द्रव्य उदयावलीमध्ये देतो. तेथेच त्याच्या वेदककाळाचा अंतिम समय होतो.

द्वितीय संग्रहकृष्टिवेदकाच्या अंतिम स्थितिबंध व स्थितिसत्त्वाचे कथन तीन गाथांद्वारे करतात-

ताहे संजलणाणं बंधो अंतोमुहुत्तपरिहीणो ।

सत्तोवि य दिणसीदी चउमासब्भहियपणवस्सा ॥५५२॥

१. क.पा.सुत्त.पृ.८५८ सू. ११७५-११७६/ ज.ध.पु. १५ पृ. २७९ / ध.पु.६ पृ.३९९

तत्र सञ्ज्वलनानां बन्धोऽन्तर्मुहूर्तपरिहीनः ।

सत्त्वमपि च दिनाशीतिश्चतुर्मासाभ्यधिकपञ्चवर्षाः ॥५५२॥

अन्वयार्थ- (तत्र) तेथे अर्थात क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टिवेदकाच्या अंतिम समयात (संजलणाणं बंधो) संज्वलनचतुष्काचा स्थितिबंध (अंतोमुहुत्तपरिहीणो) अंतर्मुहूर्त कमी (दिणसीदी) ऐंशी (८०) दिवस होतो (य) व (सत्तो वि) स्थितिसत्त्वसुद्धा अंतर्मुहूर्त कमी (चउमासब्भहिय पणवस्सा) चार महिने अधिक पाच वर्षप्रमाण राहते.

विशेषार्थ- क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टिवेदकाच्या अंतिम समयात संज्वलन चतुष्काचा स्थितिबंध अंतर्मुहूर्त कमी १०० दिवस होत होता तो आता क्रमशः संख्यात हजार स्थितिबंधापसरणाद्वारे २० दिवस कमी होऊन अंतर्मुहूर्त कमी ८० दिवस होतो. त्याचप्रमाणे स्थितिसत्त्व अंतर्मुहूर्त कमी आठ महिने अधिक सहा वर्षप्रमाण होते ते आता यथाक्रम संख्यात हजार स्थितिकाण्डकांद्वारे १ वर्षे ४ महिने कमी होऊन अन्तर्मुहूर्त कमी चार महिने अधिक पाच वर्षप्रमाण राहते.^१

घादितियाणं बंधो वासपुधत्तं तु सेसपयडीणं ।

वस्साणं संखेज्जसहस्साणि हवंति णियमेण^२ ॥५५३॥

घातित्रयाणां बन्धो वर्षपृथक्त्वं तु शेषप्रकृतीनाम् ।

वर्षाणां सङ्ख्येयसहस्साणि भवन्ति नियमेन ॥५५३॥

अन्वयार्थ- (घादितियाणं) तीन घातिकर्मांचा (बंधो) स्थितिबंध (वासपुधत्तं) पृथक्त्ववर्षप्रमाण होतो, (तु) परंतु (सेसपयडीणं) शेष अघातिकर्मांचा स्थितिबंध (णियमेण) नियमाने (वस्साणं संखेज्जसहस्साणि) संख्यात हजार वर्षप्रमाण होतो.

विशेषार्थ- क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टिवेदकाच्या अंतिम समयात ज्ञानावरण, दर्शनावरण व अंतराय या तीन घातिकर्मांचा स्थितिबंध अंतर्मुहूर्त कमी दहा वर्षे होत होता तो यथाक्रम कमी होऊन द्वितीय कृष्टिवेदकाच्या अंतिम समयात अन्तर्मुहूर्त कमी वर्षपृथक्त्व होतो. वर्षपृथक्त्व म्हणजे तीन वर्षांच्या वर जेवढा जिनेन्द्रदेवांनी पाहिला असेल तेवढा ग्रहण करावा.

१. ज.ध.पु. १५ पृ. २७९ २. ज.ध.पु. १५ पृ. २८०

घादितियाणं सत्तं संखसहस्साणि होंति वस्साणं ।
तिण्हं वि अघादीणं वस्साणि असंखमेत्ताणि ॥५५४॥

घातित्रयाणां सत्त्वं सङ्ख्यसहस्साणि भवन्ति वर्षाणाम् ।
त्रयाणामप्यघातिनां वर्षा असङ्ख्यमात्राः ॥५५४॥

अन्वयार्थ- (घादितियाणं सत्तं) तीन घातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व (वस्साणं संखसहस्साणि) संख्यात हजार वर्षे (होंति) आहे. (तिण्हं वि अघादीणं) तिन्ही अघातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व (असंखमेत्ताणि वस्साणि) असंख्यात वर्षप्रमाण आहे.

विशेषार्थ- तीन घातिकर्मांचे पूर्वीही संख्यात हजार वर्षप्रमाण स्थितिसत्त्व होते; परंतु आता पूर्वीपेक्षा संख्यातपट कमी आहे. तीन अघातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व पूर्वीपेक्षा असंख्यातपट कमी असंख्यात वर्षप्रमाण आहे.

क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या द्रव्यातून प्रथम स्थिति-स्थापना व अंतिम समयात बन्ध व सत्त्वाचे प्रमाण सांगतात-

से काले कोहस्स य तदियादो संगहादु पढमठिदि ।
अंते संजलणाणं बंधं सत्तं दुमास चउवस्सा ॥५५५॥

स्वे काले क्रोधस्स च तृतीयतः सङ्ग्रहात् प्रथमस्थितिः ।
अन्ते सञ्ज्वलनानां बन्धं सत्त्वं द्विमासं चतुर्वर्षाः ॥५५५॥

अन्वयार्थ- (से काले) त्यानंतर आपल्या काळामध्ये (कोहस्स य तदियादो संगहादु) क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीतून (पढमठिदि) प्रथम स्थिती स्थापित करतो. (अंते) प्रथम स्थितीच्या अंतिम समयात (संजलणाणं) संज्वलन चतुष्काचा (बंधं) स्थितिबंध (दुमास) दोन महिने व (सत्तं) स्थितिसत्त्व (चउवस्सा) चार वर्षप्रमाण राहते.

विशेषार्थ- क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या द्वितीय स्थितीमधील द्रव्याचे अपकर्षण करून प्रथम स्थिती स्थापन करतो. त्यावेळी द्वितीय संग्रहकृष्टीचे दोन समय कमी दोन आवलिप्रमाण नवक समयप्रबद्ध आणि उच्छिष्टावलिप्रमाण द्रव्य सोडून शेष सर्व द्रव्य तृतीय संग्रहकृष्टीरूपाने परिणमवून नष्ट करतो. त्यावेळी द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या प्राप्त झालेल्या द्रव्याच्या माहात्म्यवश तृतीय

संग्रहकृष्टीचे द्रव्य व आयाम पूर्वीपेक्षा पंधरापट होतो. क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे स्वतःचे १÷२४ व द्वितीय संग्रहकृष्टीचे १४÷२४ दोन्ही मिळून १५÷२४ भाग होतो. त्याचवेळी क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंतर कृष्टींच्या असंख्यात बहुभागाची उदीरणा होते आणि त्याच्याच असंख्यात बहुभागप्रमाण कृष्टींचा बंध होतो, परंतु उदीर्ण कृष्टीहून बध्यमान कृष्टी विशेष कमी आहेत. क्रोधाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे वेदन करणाऱ्याचे जे विधान आहे तेच विधान तृतीय संग्रहकृष्टीचे वेदन करणाऱ्याचे सुद्धा जाणावे.

प्रथम स्थिती आवलि-प्रत्यावली शिल्लक राहिल्यावर आगाल प्रत्यागालाची व्युच्छिती होते. एक समय अधिक आवली शिल्लक राहिल्यावर जघन्य स्थितीची उदीरणा होते. तोच तृतीय संग्रहकृष्टी- वेदनाचा अंतिम समय आहे. त्यावेळी संज्वलन चतुष्काचा स्थितिबंध दोन महिने अर्थात ६० दिवसप्रमाण होतो व स्थितिसत्त्व चार वर्षप्रमाण शिल्लक राहते.

मानाच्या प्रथम स्थितीची स्थापना व त्याचे प्रमाण सांगतात-

से काले माणस्स य पढमादो संगहादु पढमठिदी ।
माणोदय-अद्दाए तिभागमेत्ता हु पढमठिदि ॥५५६॥

तस्मिन् काले मानस्य च प्रथमात् सङ्ग्रहात् प्रथमस्थितिः ।
मानोदयाद्वायास्त्रिभागमात्रा हि प्रथमस्थितिः ॥५५६॥

अन्वयार्थ- (से काले) क्रोधवेदककाळाच्या अनन्तर समयामध्ये (माणस्स य) मानाच्या (पढमादो संगहादु) प्रथम संग्रहकृष्टीतून (पढमठिदी) प्रथम स्थिती स्थापन करतो. (माणोदय-अद्दाए) मानाच्या उदयकाळाचा (तिभागमेत्ता हु) तिसरा भागप्रमाण (पढमठिदी) प्रथम स्थिती स्थापन करतो.

विशेषार्थ- क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या वेदक काळानंतर मानाच्या प्रथम कृष्टीच्या द्रव्याला द्वितीय स्थितीतून अपकर्षित करून उदयादी गुणश्रेणीरूप प्रथम स्थिती रचतो. सर्व मानवेदककाळ अंतर्मुहूर्त असून क्रोधवेदककाळाहून काही कमी आहे. या मानवेदकाच्या सर्वकाळाचा तिसरा भागप्रमाण मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचा वेदककाळ आहे म्हणून एक आवली अधिक ही प्रथम स्थिती संपूर्ण मान वेदककाळाचा तिसरा भागप्रमाण आहे. यद्यपि ही प्रथम स्थिती साधिक त्रिभाग प्रमाण आहे; परंतु विशेष अधिकाला न मोजता त्रिभागप्रमाण आहे असे स्थूलरूपाने सांगितले.

मानाच्या प्रथमकृष्टीचे वेदन करणारा क्षपक जीव मानाच्या प्रथम कृष्टीतील अंतरकृष्टीच्या असंख्यात बहुभाग कृष्टीचे वेदन करतो व त्याचवेळी उदीर्ण कृष्टीहून विशेष हीन कृष्टीचा बन्ध करतो. कारण उदयरूप कृष्टीच्या खालच्या व वरच्या असंख्यातावा भागप्रमाण कृष्टींना सोडून शेष मध्यम बहुभाग कृष्टी बंधरूप आहेत.

मानवेदकाच्या प्रथम समयामध्ये क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे दोन समय कमी दोन आवलिप्रमाण नवक समयप्रबद्ध व उच्छिष्टावलीच्या द्रव्याला सोडून शेष सर्व सत्त्वद्रव्य मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टिरूपाने परिणमते. कारण येथे आनुपूर्वी संक्रमण आहे. क्रोधाचे द्रव्य मानरूप संक्रमित झाल्यावर संक्रमावली व्यतीत होईपर्यंत त्याचा उदय होत नाही.

शंका- क्रोधकषायाचे द्रव्य मानरूपाने परिणमित होऊन काय मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या वरच्या भागामध्ये अपूर्व कृष्टीरूप होऊन अवस्थित राहते की त्याच्या खाली उत्पन्न होणाऱ्या अपूर्व कृष्टिरूपाने परिणमते की पूर्वकृष्टींमध्येच त्याचे निक्षेपण होते?

समाधान- क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य मानाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीच्या वरच्या भागामध्ये अपूर्व कृष्टिरूप होऊन परिणमत नाही; परन्तु मानाच्या पूर्वकृष्टींमध्ये आणि त्याच्या खाली अपूर्व कृष्टिरूपाने परिणमते त्यामध्ये सुद्धा पूर्व कृष्टिरूपाने थोडे द्रव्य परिणमन करते व अपूर्व कृष्टिरूपाने जास्त द्रव्य परिणमन करते. कारण क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचा आयाम अविनष्टरूपाने मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या खाली अपूर्व कृष्टीच्या आकाररूपाने स्थित असलेला दिसतो. म्हणून पूर्व समयामधील मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या आयामाहून वर्तमान समयामध्ये त्याचा आयाम सोळापट होतो. स्वतःचा एकपट व क्रोधाच्या तृतीय कृष्टीचा पंधरापट मिळून आयाम व द्रव्य सोळापट होते. त्यावेळी माया व लोभ कषायांच्या प्रथम संग्रहकृष्टींचाच बंध होतो.

मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या वेदनाचा प्रकार व अंतिम समयात बंध व सत्त्व सांगतात-

कोहपढमं व माणो चरिमे अंतोमुहुत्तपरिहीणो ।

दिणमासपण्णचत्तं बंधं सत्तं तिसंजलणगाणं ॥५५७॥

क्रोधप्रथममिव मानश्चरमेऽन्तर्मुहूर्तपरिहीनः ।

दिनमासपञ्चाशच्चत्वारिंशत् बन्धः सत्त्वं त्रिसंज्वलनानाम् ॥५५७॥

अन्वयार्थ- (कोहपढमं व माणो) क्रोधाच्या प्रथम कृष्टिप्रमाणेच मानाच्या प्रथम कृष्टीचे वेदन करतो. (चरमे) मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या वेदककाळाच्या अंतिम समयात (तिसंजलणगाणं) तीन संज्वलन कषायांचा (बंधं) स्थितिबंध (अंतोमुहुत्तपरिहीणो) अंतर्मुहूर्त

१. क.पा.सुत्त.पृ.८५९ सू. ११९६-११९९/ ज.ध.पु. १५ पृ. २८६ / ध.पु.६ पृ. ३९३

कमी (दिणपण्ण) पन्नास दिवस व (सत्तं) स्थितिसत्त्व अंतर्मुहूर्त कमी (मासचत्तं) चाळीस महिने राहते.

विशेषार्थ- क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या वेदनाची जी विधी आहे तीच विधी मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या वेदनाची आहे. विशेष हे आहे की क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टिवेदकाच्या बंधद्रव्याद्वारे उत्पन्न नवीन अंतरकृष्टीचे प्रमाण आणण्याकरिता भागहाराचे प्रमाण सहा गुणहानिमात्र सांगितले होते. येथे त्याहून चौथा भाग कमी आहे म्हणून साडेचार गुणहानिमात्र आहे. पुढे लोभापर्यंतसुद्धा चौथा भागच कमी जाणावे अर्थात मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टिवेदकाचा तीन गुणहानिमात्र, लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टिवेदकाचा दीड गुणहानिमात्र भागहार जाणावा. जेथे चार कषायांचा बंध होतो तेथे प्रत्येकाचे द्रव्य $\frac{स}{४}$ (समयप्रबद्ध) येवढे येते. जेथे तीन कषायांचा बंध

होतो तेथे प्रत्येकाचे द्रव्य $\frac{स}{३}$ (समयप्रबद्ध) एवढे, जेथे दोन कषायांचा बंध होतो तेथे प्रत्येकाचे द्रव्य $\frac{स}{२}$ एवढे, जेथे एकाचा बंध होतो तेथे त्याचे द्रव्य $\frac{स}{१}$ एवढे आहे. आता त्यांच्या बंधांतर कृष्टींचे प्रमाण आणण्यासाठी त्रैराशिक करतात.

बंधांतर $\frac{स १२}{४ ख}$ एवढ्या द्रव्याची एक बंधांतर कृष्टी होते तर $\frac{स}{४}$ एवढ्या द्रव्यामध्ये किती कृष्टी होतील? $\frac{फल \times इच्छा}{प्रमाण} = लब्ध$ या सूत्रानुसार खालील

त्रैराशिके जाणावीत.

बंधांतर कृष्टींचे प्रमाण काढण्यासाठी त्रैराशिक विधान

जीव	प्रमाण	फल	इच्छा	लब्ध	गुणहानीमध्ये रूपांतर
क्रोध वेदक	$\frac{स १२}{४ ख}$	१	$\frac{स}{४}$	$\frac{स १२}{४ ख} = \frac{१}{४ ख} १२ \times ४$	$४८ = ८ \times ६ = \frac{१}{४ ख} ८१६$ सहा गुणहानी
मान वेदक	$\frac{स १२}{४ ख}$	१	$\frac{स}{३}$	$\frac{स १२}{४ ख} = \frac{१}{४ ख} १२ \times ३$	$३६ = ८ \times \frac{९}{२} = \frac{१}{४ ख} ८१९$ साडे चार गुणहानी
माया वेदक	$\frac{स १२}{४ ख}$	१	$\frac{स}{२}$	$\frac{स १२}{४ ख} = \frac{१}{४ ख} १२ \times २$	$२४ = ८ \times ३ = \frac{१}{४ ख} ८१३$ तीन गुणहानी

जीव	प्रमाण	फल	इच्छा	लब्ध	गुणहानीमध्ये रूपांतर
लोभ वेदक	स १२ ४ ख	१	स	स १२ ४ ख = ४ ख १२	$१२ = ८ \times ३ = \frac{४}{२} \times ६$ दीड गुणहानी

बंधांतर कृष्टीचे प्रमाण

नाव	लोभ	माया	मान	क्रोध
क्रोधवेदक	४ ख ८१६	४ ख ८१६	४ ख ८१६	४ ख ८१६
मानवेदक	४ ख ८१९ २	४ ख ८१९ २	४ ख ८१९ २	
मायावेदक	४ ख ८१३	४ ख ८१३		
लोभवेदक	४ ख ८१३ २			

याचा भाग आपापल्या सर्व कृष्टींना दिल्यावर क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टिवेदकाच्या अन्तरालाचे प्रमाण गुणहानीचा चौथा भागमात्र सांगितले होते. येथे व पुढे त्याहून सोळावा भागमात्र क्रमाने कमी जाणावा. अर्थात मान, माया, लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टिवेदकाच्या बंधद्रव्याद्वारे उत्पन्न नवीन कृष्टींच्या मध्ये ज्या कृष्टी आहेत त्यांचे प्रमाणमात्र अंतराल क्रमाने गुणहानीचा तीन सोळावा भागमात्र, दोन सोळावा भागमात्र, व एक सोळावा भागमात्र गुणित करावा.

क्रोधाच्या प्रथम, द्वितीय, तृतीय संग्रहकृष्टिवेदकाचा गुणकार क्रमाने तेरा, चौदा व पंधरा, मानाच्या प्रथमादी संग्रहकृष्टिवेदकाचा गुणकार क्रमाने सोळा, सतरा, अठरा, मायेच्या प्रथमादी संग्रहकृष्टिवेदकाचा गुणकार क्रमाने एकोणिस, वीस, एकवीस आणि लोभाच्या प्रथमादी संग्रहकृष्टिवेदकाचा गुणकार क्रमाने बावीस, तेवीस, चोवीस आहे.

नाव	क्रोध			मान			माया			लोभ		
	प्रथम	द्वितीय	तृतीय	प्रथम	द्वितीय	तृतीय	प्रथम	द्वितीय	तृतीय	प्रथम	द्वितीय	तृतीय
कृष्टि	४ १३	४ १४	४ १५	४ १६	४ १७	४ १८	४ १९	४ २०	४ २१	४ २२	४ २३	४ २४
प्रमाण	ख २४	ख २४	ख २४	ख २४	ख २४	ख २४	ख २४	ख २४	ख २४	ख २४	ख २४	ख २४

संग्रहकृष्टीच्या अंतरकृष्टीचे प्रमाण = बंधांतर कृष्टीच्या अंतरालाचे प्रमाण
बंधांतर कृष्टीचे प्रमाण

या सूत्रानुसार प्रत्येक कृष्टीमध्ये बंधांतर कृष्टी अंतरालाचे प्रमाण काढतात-

कृष्टीचे नाव	संग्रह कृष्टीचे प्रमाण	बंधांतर कृष्टीचे प्रमाण	अंतरालाचे प्रमाण
क्रोधवेदकामध्ये मान, माया, लोभ	$\frac{४}{४} \times २४$	$\frac{४}{४} \times ८१६$	$\frac{४}{४} \times २४ = \frac{८१६}{२४} = \frac{८}{४}$ गुणहानीचा चौथा भाग
क्रोध प्रथम संग्रह कृष्टी	$\frac{४}{४} \times १३$ $\frac{४}{४} \times २४$	$\frac{४}{४} \times ८१६$	$\frac{४}{४} \times १३ = \frac{१३ \times ८१६}{२४} = \frac{१३ \times ८}{४}$
क्रोध द्वितीय संग्रह कृष्टी	$\frac{४}{४} \times १४$ $\frac{४}{४} \times २४$	$\frac{४}{४} \times ८१६$	$\frac{४}{४} \times १४ = \frac{१४ \times ८१६}{२४} = \frac{१४ \times ८}{४}$
क्रोध तृतीय संग्रह कृष्टी	$\frac{४}{४} \times १५$ $\frac{४}{४} \times २४$	$\frac{४}{४} \times ८१६$	$\frac{४}{४} \times १५ = \frac{१५ \times ८१६}{२४} = \frac{१५ \times ८}{४}$
मान वेदकामध्ये माया लोभ	$\frac{४}{४} \times २४$	$\frac{४}{४} \times ८१९$ २	$\frac{४}{४} \times २४ = \frac{८१९}{२ \times २४} = \frac{८१९}{४८} = \frac{८१३}{९६}$ तीन गुणहानीचा सोळावा भाग
मान प्रथम संग्रह कृष्टी	$\frac{४}{४} \times १६$ $\frac{४}{४} \times २४$	$\frac{४}{४} \times ८१९$ २	$\frac{४}{४} \times १६ = \frac{१६ \times ८१९}{२ \times २४} = \frac{८१३ \times १६}{९६}$
मान द्वितीय संग्रह कृष्टी	$\frac{४}{४} \times १७$ $\frac{४}{४} \times २४$	$\frac{४}{४} \times ८१९$ २	$\frac{४}{४} \times १७ = \frac{१७ \times ८१९}{२ \times २४} = \frac{८१३ \times १७}{९६}$

कृष्टीचे नाव	संग्रह कृष्टीचे प्रमाण	बंधांतर कृष्टीचे प्रमाण	अंतरालाचे प्रमाण
मान तृतीय संग्रह कृष्टी	$\frac{४ १८}{ख २४}$	$\frac{४ ख ८१९}{२}$	$\frac{\frac{४ १८}{ख २४}}{\frac{४ ख ८१९}{२}} = \frac{८१९ \times १८}{२ \times २४} = \frac{८३३ \times १८}{१६}$
माया वेदका मध्ये लोभ	$\frac{४ २४}{ख}$	$\frac{४ ख ८१३}{२}$	$\frac{\frac{४ २४}{ख}}{\frac{४ ख ८१३}{२}} = \frac{८३३}{२४} = \frac{८३२}{१६}$ दोन गुणहानी चा सोळावा भाग ८ चा एक गुणकार कमी केला व भागहारामधून ८ कमी केले
माया प्रथम संग्रह कृष्टी	$\frac{४ १९}{ख २४}$	$\frac{४ ख ८१३}{२}$	$\frac{\frac{४ १९}{ख २४}}{\frac{४ ख ८१३}{२}} = \frac{८३३ \times १९}{२४} = \frac{८३२ \times १९}{१६}$
माया द्वितीय संग्रह कृष्टी	$\frac{४ २०}{ख २४}$	$\frac{४ ख ८१३}{२}$	$\frac{\frac{४ २०}{ख २४}}{\frac{४ ख ८१३}{२}} = \frac{८३३ \times २०}{२४} = \frac{८३२ \times २०}{१६}$
माया तृतीय संग्रह कृष्टी	$\frac{४ २१}{ख २४}$	$\frac{४ ख ८१३}{२}$	$\frac{\frac{४ २१}{ख २४}}{\frac{४ ख ८१३}{२}} = \frac{८३३ \times २१}{२४} = \frac{८३२ \times २१}{१६}$
लोभ प्रथम संग्रह कृष्टी	$\frac{४ २२}{ख २४}$	$\frac{४ ख ८१३}{२}$	$\frac{\frac{४ २२}{ख २४}}{\frac{४ ख ८१३}{२}} = \frac{८३३ \times २२}{२४} = \frac{८३२}{१६}$
लोभ द्वितीय संग्रह कृष्टी	$\frac{४ २३}{ख २४}$	$\frac{४ ख ८१३}{२}$	$\frac{\frac{४ २३}{ख २४}}{\frac{४ ख ८१३}{२}} = \frac{८३३ \times २३}{२४ \times २} = \frac{८३३ \times २३}{४८} = \frac{८३२}{१६}$
लोभ तृतीय संग्रह कृष्टी	$\frac{४ २४}{ख २४}$	$\frac{४ ख ८१३}{२}$	$\frac{\frac{४ २४}{ख २४}}{\frac{४ ख ८१३}{२}} = \frac{८३३ \times २४}{२४ \times २} = \frac{८३२}{१६}$

तेथे आपापल्या गुणकाराने गुण्याला गुणल्यावर अंतरालाचे प्रमाण येते.

क्रोधवेदकाला चारी कषायांचा, मानवेदकाला क्रोधाशिवाय तीन कषायांचा, मायावेदकाला क्रोध व मानाशिवाय दोन कषायांचा, लोभवेदकाला एक लोभ कषायाचाच बंध होतो. म्हणून यांच्याच बंधद्रव्याद्वारे अंतरकृष्टी उत्पन्न होतात. तसेच संक्रम्यमाण द्रव्याद्वारेसुद्धा कृष्टींच्या अंतरालामध्ये व संग्रहकृष्टींच्या अंतरालामध्ये यथासंभव अपूर्व कृष्टींची रचना होते.

मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टिवेदकाच्या प्रथम स्थितीमध्ये समय अधिक आवली शिल्लक राहिली असता त्या कृष्टिवेदकाचा अंतिम समय होतो. त्यावेळी क्रोधाशिवाय तीन संज्वलन कषायांचा स्थितिबंध अंतर्मुहूर्त कमी पन्नास दिवस होतो व स्थितिसत्त्व अंतर्मुहूर्त कमी चाळीस महिने अर्थात तीन वर्षे चार महिने राहते. येथे क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टिप्रमाणे त्रैशिक विधान जाणावे. येथून पुढे पूर्व संग्रहकृष्टीचे द्रव्य मिळाल्यामुळे वेद्यमान कृष्टीच्या द्रव्यामध्ये एक-एक गुणकार क्रमाने वाढतो. तेथे मानाच्या द्वितीय, तृतीय, मायेच्या प्रथम, द्वितीय, तृतीय आणि लोभाच्या प्रथम, द्वितीय, तृतीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य क्रमाने सतरा, अठरा, एकोणीस, वीस, एकवीस, बावीस, तेवीस, चोवीसपट होते. आपापल्या द्रव्याचे अपकर्षण करून आपल्या वेदककाळाहून आवलिमात्र अधिक प्रथम स्थिती करतो. तेथे पूर्वोक्त विधानाने त्या प्रथम स्थितीमध्ये समय अधिक आवली शिल्लक राहिल्यावर वेदककाळाचा अंतिम समय होतो.

मानाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टिवेदकाच्या अंतिम समयात स्थितिबंध व स्थितिसत्त्व सांगतात-

विदियस्स माणचरिमे चत्तं बत्तीसदिवसमासाणि ।

अंतोमुहुत्तहीणा बंधो सत्तो तिसंजलणाणं ॥५५८॥

द्वितीयस्य मानचरिमे चत्वारिंशद् द्वात्रिंशद्दिवसमासाः ।

अन्तर्मुहूर्तहीना बन्धः सत्त्वं त्रिसंज्वलनानाम् ॥५५८॥

अन्वयार्थ- (विदियस्स माणचरिमे) मानाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टिवेदकाच्या अंतिम समयामध्ये (तिसंजलणाणं) तीन संज्वलन कषायांचा (बंधो) स्थितिबंध (अंतोमुहुत्तहीणा) अंतर्मुहूर्त कमी (चत्तं दिवस) चाळीस दिवस व (सत्तो) स्थितिसत्त्व अंतर्मुहूर्त कमी (बत्तीसमासाणि) बत्तीस महिने राहते.

विशेषार्थ- मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टिवेदकाच्या अनन्तर मानाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीमधून द्रव्याचे अपकर्षण करून उदयादी गुणश्रेणीरूपाने प्रथम स्थितीची रचना करतो. एक समय अधिक

आवलिप्रमाण शेष राहिल्यावर चरम समयवर्ती वेदक होतो.^१ त्यावेळी तीन संज्वलनाचा स्थितिबन्ध क्रमाने १० दिवस कमी होऊन अंतर्मुहूर्त कमी चाळीस दिवसप्रमाण होतो. व स्थितिसत्त्व यथाक्रम ८ महिने कमी होऊन ३२ महिने अर्थात २ वर्षे ८ महिनेप्रमाण राहते.

तृतीय संग्रहकृष्टिवेदनाच्या अंतिम समयात स्थितिबंध व स्थितिसत्त्वाचे निरूपण करतात-

तदियस्स माणचरिमे तीसं चउवीस दिवसमासाणि ।

तिण्हं संजलणाणं ठिदिबंधो तह य सत्तो यं ॥५५९॥

तृतीयस्य मानचरिमे त्रिंशच्चतुर्विंशतिदिवसमासाः ।

त्रयाणां सञ्ज्वलनानां स्थितिबन्धस्तथा च सत्त्वं च ॥५५९॥

अन्वयार्थ- (तदियस्स माणचरिमे) मानाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अंतिम समयात (तिण्हं संजलणाणं) तीन संज्वलन कषायांचा (ठिदिबंधो) स्थितिबंध (तीसं दिवस) तीस दिवस (तहय) तसेच (सत्तो य) स्थितिसत्त्व (चउवीस मासाणि) चोवीस महिने राहते.

विशेषार्थ- मानाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे वेदन केल्यानंतर मानाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीतून द्रव्याचे अपकर्षण करून पूर्वोक्त प्रकाराने प्रथम स्थिती करतो. एक समय अधिक आवलिप्रमाण प्रथम स्थिती शिल्लक राहिल्यावर चरम समयवर्ती वेदक होतो.^३ तेथे तीन संज्वलन कषायांचा स्थितिबंध यथाक्रम पुन्हा १० दिवस कमी होऊन ३० दिवसमात्र होतो व स्थितिसत्त्व ८ महिने कमी होऊन पूर्ण दोन वर्षप्रमाण राहते.

माया कषायाच्या प्रथमकृष्टीचे वेदन व अन्त समयात बंध व सत्त्वाचे प्रमाण सांगतात-

पढमगमायाचरिमे पणवीसं वीस-दिवस-मासाणि ।

अंतोमुहूर्तहीणा बंधो सत्तो दु-संजलणाणं ॥५६०॥

प्रथमगमायाचरिमे पञ्चविंशतिर्विंशतिर्दिवसमासाः ।

अन्तर्मुहूर्तहीनाः बन्धः सत्त्वं द्विसञ्ज्वलनकयोः ॥५६०॥

अन्वयार्थ- (पढमगमायाचरिमे) माया कषायाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अंतिम

१. ज.ध.पु. १५ पृ. २८८-२८९ २. क.पा.सुत्त.पृ.८६० सू. १२०४-१२०८ ३. ज.ध.पु. १५ पृ. २८९-२९०
४. क.पा.सुत्त.पृ.८६० सू. १२०९-१२१२/ध.पु. ६ पृ. ३९४

समयामध्ये (दुसंजलणाणं) दोन संज्वलन कषायांचा (बंधो) स्थितिबंध (अंतोमुहूर्तहीणा) अन्तर्मुहूर्त कमी (पणवीसं दिवस) पंचवीस दिवस होतो व (सत्तो) स्थितिसत्त्व (वीसमासाणि) अन्तर्मुहूर्त कमी वीस महिने मात्र राहते.

विशेषार्थ- मान कषायाच्या वेदककाळानंतर मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीतून द्रव्याचे अपकर्षण करून प्रथम स्थिती स्थापन करतो. त्या प्रथम स्थितीमध्ये एक समय अधिक आवलिप्रमाण काळ शिल्लक राहिल्यावर चरम समयवर्ती वेदक होतो.^१ त्या समयात माया व लोभ या दोन संज्वलन कषायांचा स्थितिबंध क्रमाने पूर्वीपेक्षा ५ दिवस कमी होऊन पंचवीस दिवसप्रमाण होतो व स्थितिसत्त्व पूर्वीपेक्षा ४ महिने कमी होऊन वीस महिनेप्रमाण राहते.

मायेच्या द्वितीय कृष्टीच्या वेदनाच्या अंतिम समयी बंध व सत्त्वाचे निरूपण करतात-

विदियगमायाचरिमे वीसं सोलं च दिवसमासाणि ।

अंतोमुहूर्तहीणा बंधो सत्तो दु संजलणाणं ॥५६१॥

द्वितीयगमायाचरिमे विंशं षोडश च दिवसमासाः ।

अन्तर्मुहूर्तहीनाः बन्धः सत्त्वं द्विसञ्ज्वलनकयोः ॥५६१॥

अन्वयार्थ- (विदियगमायाचरिमे) माया कषायाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टिवेदकाच्या अंतिम समयात (दुसंजलणाणं) दोन संज्वलन कषायांचा (बंधो) स्थितिबंध (अंतोमुहूर्तहीणा) अंतर्मुहूर्त कमी (वीसं दिवस) वीस दिवस होतो. (च) व (सत्तो) स्थितिसत्त्व (सोलं मासाणि) सोळा महिने राहते.

विशेषार्थ- मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टिवेदनाच्या अनन्तर मायेच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीमधून द्रव्याचे अपकर्षण करून प्रथम स्थितीची रचना करून त्याचे वेदन करतो. एक समय अधिक आवलिमात्र प्रथम स्थिती शिल्लक राहिल्यावर अंतिम समयवर्ती वेदक होतो व त्या समयात संज्वलन माया व लोभाच्या पूर्व स्थितिबंधातून क्रमाने ५ दिवसप्रमाण स्थिती कमी करून अंतर्मुहूर्त कमी २० दिवसप्रमाण स्थिती बांधतो व स्थितिसत्त्वसुद्धा क्रमाने ४ महिने कमी होऊन अंतर्मुहूर्त कमी १६ महिनेमात्र शिल्लक राहते.

मायेच्या तृतीय संग्रहकृष्टिवेदकाच्या अंतिम समयात स्थितिबंध व सत्त्वाचे प्ररूपण दोन गाथांद्वारे करतात-

१. ज.ध.पु. १५ पृ. २९० २. क.पा.सुत्त.पृ.८६०-८६१ सू. १२१३-१२१६/ध.पु. ६ पृ. ३९५

तदियगमायाचरिमे पण्णरवारस य दिवसमासाणि ।
दोण्हं संजलणाणं ठिदिबंधो तह य सत्तो यं ॥५६२॥
मासपुधत्तं वासा संखसहस्साणि बंध सत्तो य ।
घादितियाणिदराणं संखमसंखेज्जवस्साणि ॥५६३॥

तृतीयकमायाचरिमे पञ्चदश द्वादश च दिवसमासाः ।
द्वयोः सञ्ज्वलनयोः स्थितिबन्धस्तथा च सत्त्वं च ॥५६२॥
यमासपृथक्त्वं वर्षाः सङ्ख्यसहस्रा बन्धः सत्त्वं च ।
घातित्रयाणामितरेषां सङ्ख्यमसङ्ख्येयवर्षाः ॥५६३॥

अन्वयार्थ- (तदियगमायाचरिमे) माया कषायाच्या तृतीयसंग्रहकृष्टिवेदकाच्या अंतिम समयात (दोण्हं संजलणाणं) दोन संज्वलन कषायांचा (ठिदिबंधो) स्थितिबंध (पण्णर दिवस) पंधरा दिवस होतो. (तह य) त्याचप्रमाणे (सत्तो य) स्थितिसत्त्व (वारस य मासाणि) बारा महिने राहते. तेथेच (घादितियाण) तीन घातिकर्मांचा (बंध) स्थितिबंध (मासपुधत्तं) मासपृथक्त्वप्रमाण होतो (य) व (सत्तो) सत्त्व (संखसहस्साणि) संख्यात हजार (वासा) वर्षप्रमाण राहते. व (इदराणं) इतर अर्थात तीन अघातिकर्मांचा स्थितिबंध (संखं वस्साणि) संख्यात वर्षप्रमाण व स्थितिसत्त्व (असंखेज्जवस्साणि) असंख्यात वर्षप्रमाण राहते.

विशेषार्थ- माया कषायाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या वेदनानंतर माया कषायाच्या तृतीय कृष्टीतून द्रव्याचे अपकर्षण करून प्रथम स्थिती करतो. प्रथम स्थितीमध्ये एक समय अधिक एक आवलिकाळ शिल्लक राहिल्यावर मायेचा अन्तिम समयवर्ती वेदक होतो. त्यावेळी संज्वलन माया व लोभकषायाचा स्थितिबंध पूर्ण १५ दिवस आणि स्थितिसत्त्व पूर्ण एक वर्षप्रमाण राहते. ज्ञानावरण, दर्शनावरण आणि अंतराय या तीन घाती कर्मांचा स्थितिबन्ध पृथक्त्व महिने होतो व स्थितिसत्त्व संख्यात हजार वर्षप्रमाण असते. नाम, गोत्र व वेदनीय या तीन अघाती कर्मांचा स्थितिबंध संख्यात वर्षप्रमाण व स्थितिसत्त्व असंख्यात वर्षप्रमाण आहे.

लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टिवेदनाच्या अंतिम समयात स्थितिबंध व स्थितिसत्त्व सांगतात-

लोहस्स पढमचरिमे लोहस्संतोमुहुत्त बंधदुगे ।
दिवसपुधत्तं वासा, संखसहस्साणि घादितिये ॥५६४॥

सेसाणं पयडीणं वासपुधत्तं तु होदि ठिदिबंधो ।
ठिदिसत्तमसंखेज्जा वस्साणि हवंति णियमेणं ॥५६५॥

लोभस्य प्रथमचरिमे लोभस्यान्तर्मुहूर्त बन्धद्विके ।
दिवसपृथक्त्वं वर्षाः सङ्ख्यसहस्राणि घातित्रये ॥५६४॥
शेषाणां प्रकृतीना वर्षपृथक्त्वं तु भवति स्थितिबन्धः ।
स्थितिसत्त्वमसङ्ख्येया वर्षा भवन्ति नियमेन ॥५६५॥

अन्वयार्थ- (लोहस्स पढमचरिमे) लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टिवेदनाच्या अंतिम समयामध्ये (लोहस्स) संज्वलन लोभाचा (बंधदुगे) स्थितिबंध व स्थितिसत्त्व (अंतोमुहुत्त) अन्तर्मुहूर्तप्रमाण आहे. (घादितिये) तीन घातिकर्मांचा स्थितिबंध (दिवसपुधत्तं) दिवसपृथक्त्व व स्थितिसत्त्व (संखसहस्साणि वासा) संख्यात हजार वर्षे आहे. (सेसाणं पयडीणं) शेष तीन अघाती प्रकृतींचा (ठिदिबंधो) स्थितिबंध (वासपुधत्तं) वर्षपृथक्त्व व (ठिदिसत्तं) स्थितिसत्त्व (णियमेण) नियमाने (असंखेज्जा वस्साणि) असंख्यात वर्षे (हवंति) आहे.

विशेषार्थ- माया संज्वलनाच्या तिन्ही संग्रहकृष्टींचे वेदन समाप्त झाल्यावर अनन्तर समयामध्ये लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमधून द्रव्याचे अपकर्षण करून उदयादी गुणश्रेणीरूपाने प्रथम स्थितीची रचना करतो. लोभवेदकाच्या सर्वकाळाच्या तिसऱ्या त्रिभागाहून काही अधिक अथवा बादर लोभवेदकाच्या अर्ध्याहून काही अधिक प्रथम स्थितीचा काळ (आयाम) आहे. त्याच पूर्वोक्त विधानाने लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीतील अन्तरकृष्टीच्या असंख्यात बहुभागाची उदीरणा होते व त्याहून काही कमी कृष्टींचा बंध होतो. प्रत्येक समयात कृष्टींच्या बंध व उदयाचे अनन्तगुणित हानिरूपाने अपसरण होते व अनुभागसत्त्वाचा अपवर्तना-घात होतो. बध्यमान व संक्रम्यमान द्रव्याद्वारे अंतर कृष्टींच्या अंतरालामध्ये व संग्रहकृष्टीच्या खाली अपूर्व कृष्टींची रचना होते. या विधानाने प्रथम कृष्टीचे वेदन करीत जेव्हा प्रथम स्थितीमध्ये एक समय अधिक आवलिकाळ शिल्लक राहतो तेव्हा चरम समयवर्ती वेदक होतो. त्यावेळी संज्वलन लोभाचा पूर्व स्थितिबंध यथाक्रम कमी होऊन अंतर्मुहूर्तप्रमाण व स्थितिसत्त्वसुद्धा कमी होऊन अंतर्मुहूर्तप्रमाण शिल्लक राहते. परंतु स्थितिबंधाहून स्थितिसत्त्व संख्यातपट जाणावे. तीन घातिकर्मांचा स्थितिबंध यथाक्रम कमी होऊन दिवसपृथक्त्व आणि स्थितिसत्त्व संख्यात हजार वर्षे राहते. तीन अघाती कर्मांचा स्थितिबंध सुद्धा कमी होऊन वर्षपृथक्त्व व स्थितिसत्त्व पूर्वीपेक्षा कमी होऊन सुद्धा असंख्यात वर्षेच राहते.^१

लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे वेदन आणि सूक्ष्मकृष्टीच्या रचनेचा निर्देश करतात-

से काले लोहस्स य विदियादो संगहादु पढमठिदी ।

ताहे सुहुमं किट्टिं करेदि तव्विदियतदियादो^१ ॥५६६॥

स्वे काले लोभस्य च द्वितीयतः सङ्ग्रहात् प्रथमस्थितिः ।

तत्र सूक्ष्मां कृष्टिं करोति तद्विद्वितीयतृतीयतः ॥५६६॥

अन्वयार्थ- (से काले) लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या वेदनानन्तर आपल्या काळामध्ये (लोहस्स य विदियादो संगहादु) लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीतून (पढमठिदी) प्रथम स्थितीची रचना करतो. (ताहे) त्याच काळामध्ये (तव्विदियतदियादो) लोभाच्या द्वितीय व तृतीय संग्रहकृष्टीतून (सुहुमं किट्टिं) सूक्ष्म कृष्टी (करेदि) करतो.

विशेषार्थ- प्रथम संग्रहकृष्टीचे वेदन समाप्त झाल्यावर अनन्तर समयामध्ये द्वितीय संग्रहकृष्टीतून द्रव्याचे अपकर्षण करून उदयादी गलितावशेष गुणश्रेणीरूप प्रथम स्थिती स्थापन करतो. त्याचा आयाम शिल्लक राहिलेल्या अनिवृत्तिकरण काळाहून आवलिमात्र अधिक असतो. त्याच काळामध्ये लोभाच्या द्वितीय व तृतीय संग्रहकृष्टीतून द्रव्याचे अपकर्षण करून सूक्ष्मकृष्टीची रचना करतो. संज्वलन लोभ कषायाच्या अनुभागाला बादरकृष्टीहून सुद्धा अनन्तगुणित हानिरूपाने परिणमित करून अत्यन्त सूक्ष्म (मन्द) अनुभागरूपाने करणे यास सूक्ष्मकृष्टी म्हणतात. सर्वजघन्य बादरकृष्टीहून सर्वोत्कृष्ट सूक्ष्मकृष्टीचा सुद्धा अनुभाग अनन्तगुणित हीन असतो.^२

जर दुसऱ्या त्रिभागामध्ये सूक्ष्मकृष्टीची रचना केली नाही तर लोभवेदककाळाच्या तिसऱ्या भागामध्ये सूक्ष्मकृष्टीचे वेदन करू शकणार नाही. बादर लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य सर्व मोहद्रव्याच्या चोविसाव्या भागाहून तेवीसपट आहे. त्यातून अपकर्षित केलेले द्रव्य अनुभागाच्या अपेक्षेने सर्व मोहद्रव्याच्या चोविसाव्या भागाला अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन जो एकभाग येतो त्याहून पाचशे पंचाहत्तर (५७५) पट आहे. त्यापैकी तेवीसपट लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीरूप द्रव्य आहे आणि शेष ५५२ पट द्रव्याद्वारे सूक्ष्मकृष्टी करतो. (२३×२४=५५२; ५५२+२३=५७५)

येथे अपकर्षण केलेल्या द्रव्यामध्ये तेवीसचा गुणकार होता, त्याला त्याहून एक अधिक चोविसाने गुणल्यावर त्यानंतर भोगण्यायोग्य सूक्ष्मकृष्टीमध्ये संक्रमण होण्यायोग्य द्रव्य पाचशे बावनपट (५५२) होते. कारण अनन्तर भोगण्यायोग्य कृष्टीमध्ये संक्रमणद्रव्य संख्यातपट सांगितले आहे. $\frac{५५२}{२४}$ लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीतून अपकर्षण केलेले द्रव्य सर्व मोहद्रव्याच्या चोविसाव्या भागाला अपकर्षण भागहाराचा भाग दिल्यावर एक भागमात्र

१. क.पा.सुत्त.पृ.८६२ सू. १२३३-१२३४/ध.पु.६ पृ. ३९६ २.ज.ध.पु. १५ पृ. २९४-२९६

व १२
२४ ओ

आहे त्यातून सूक्ष्मकृष्टी करतो. द्वितीय व तृतीयकृष्टीचे मिळून मोहद्रव्याच्या चोविसाव्या भागाला अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन जो एक भाग येतो त्याहून ५५३ गुणित द्रव्य झाले.

द्वितीय संग्रहकृष्टीतून + तृतीय संग्रहकृष्टीतून = एकूण अपकृष्ट द्रव्य

व १२ ५५२ व १२१९ = $\frac{१२१५५३}{२४}$ एवढ्या द्रव्याद्वारे सूक्ष्मकृष्टी करतो
२४ ओ + २४ ओ = २४ ओ असे तात्पर्य जाणावे.

सूक्ष्मकृष्टीच्या रचनेचे स्थान व प्रकार सांगतात-

लोहस्स तदियसंगहकिट्टीए हेडुदो अवट्टाणं ।

सुहुमाणं किट्टीणं कोहस्स य पढमकिट्टिणिभा^१ ॥५६७॥

लोभस्य तृतीयसङ्ग्रहकृष्ट्याऽधस्तनतोऽवस्थानम् ।

सूक्ष्मानां कृष्टीनां क्रोधस्य च प्रथमकृष्टिनिभा ॥५६७॥

अन्वयार्थ- (सुहुमाणं किट्टीणं) सूक्ष्म कृष्टीचे (अवट्टाणं) अवस्थान (लोहस्स तदियसंगहकिट्टीए) लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या (हेडुदो) खाली आहे. त्या सूक्ष्मकृष्टीची रचना (कोहस्स पढमकिट्टिणिभा) क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या समान होते.

विशेषार्थ- त्या सूक्ष्मकृष्टीची रचना लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीच्या खाली होते. कारण त्या सूक्ष्मकृष्टी बादरकृष्टीहून अनन्तगुणित कमी अनुभागरूपाने परिणमित झाल्या आहेत. ह्या सूक्ष्मकृष्टी संज्वलन क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीसमानच आहेत - १) ज्याप्रमाणे अपूर्वस्पर्धकाच्या खाली अनंतपट हीन अनुभागयुक्त क्रोधाची प्रथम संग्रहकृष्टी आहे त्याप्रमाणे बादर कृष्टीच्या खाली अनंतपट हीन अनुभागयुक्त सूक्ष्मकृष्टीची रचना होते. २) ज्याप्रमाणे क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अवयवकृष्टीचे प्रमाण शेष बादरकृष्टीच्या प्रमाणाहून संख्यातपट आहे त्याप्रमाणेच सूक्ष्मकृष्टीचे प्रमाण क्रोधाची प्रथम संग्रहकृष्टी सोडून शेष कृष्टीच्या प्रमाणाहून संख्यातपट आहे. ३) ज्याप्रमाणे क्रोधाची प्रथम संग्रहकृष्टी जघन्य कृष्टीपासून उत्कृष्ट कृष्टीपर्यंत क्रमाने अनंतपट अनुभागसहित आहे त्याचप्रमाणे सूक्ष्मकृष्टीसुद्धा जघन्यापासून उत्कृष्ट कृष्टीपर्यंत क्रमाने अनंतपट अनुभागसहित आहेत.

शंका- जर असे आहे तर अन्य कोणत्याही कृष्टीबरोबर सूक्ष्मकृष्टीची समानता न सांगता क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीबरोबरच का सांगितली ?

समाधान- अन्य कषायांच्या कृष्टीबरोबर सूक्ष्मकृष्टीचे सादृश्य सांगितले तर अर्थाचे ज्ञान

१. ध.पु.६ पृ. ३९६-३९७ / ज.ध.पु. १५ पृ. २९६-२९७

आणि आयामविशेषाचे ज्ञान यथार्थ होऊ शकत नाही म्हणून सुखपूर्वक ज्ञान करविण्यासाठी प्रथम कषायाच्या प्रथम कृष्टीची समानता सांगितली आहे.

कृष्टींचे अल्पबहुत्व सांगतात-

कोहस्य पढमकिट्टी कोहे छुद्धे दु माणपढमं च ।

माणे छुद्धे मायापढमं मायाए संछुद्धे ॥५६८॥

लोहस्य पढमकिट्टी आदिमसमयकदसुहुमकिट्टी य ।

अहियकमा पंचपदा सगसंखेज्जदिमभागेण ॥५६९॥

क्रोधस्य प्रथमकृष्टिः क्रोधे क्षुब्धे तु मानप्रथमं च ।

माने क्षुब्धे मायाप्रथमं मायायां संक्षुब्धायाम् ॥५६८॥

लोभस्य प्रथमकृष्टिरादिमसमयकृतसूक्ष्मकृष्टिश्च ।

अधिकक्रमाणि पञ्चपदानि स्वकसङ्ख्येयभागेण ॥५६९॥

अन्वयार्थ- (कोहस्य पढमकिट्टी) १) क्रोधाची प्रथम कृष्टी, (कोहे छुद्धे दु माणपढमं च) २) क्रोधाचे संक्रमण झाल्यावर मानाची प्रथम कृष्टी (माणे छुद्धे मायापढमं) ३) मानाचे संक्रमण झाल्यावर मायेची प्रथम कृष्टी (मायाए संछुद्धे लोहस्य पढमकिट्टी) ४) मायेचे संक्रमण झाल्यावर लोभाची प्रथम कृष्टी (य) व (आदिमसमयकदसुहुमकिट्टी) ५) पहिल्या समयात केलेल्या सूक्ष्मकृष्टी (पंचपदा) ही पाच पदे क्रमाने (सगसंखेज्जदिमभागेण) आपल्या संख्याताव्या भागाने (अहियकमा) क्रमाने अधिक आहेत.

विशेषार्थ- प्रथम समयामध्ये केलेल्या सूक्ष्मकृष्टींचे प्रमाण आणण्याकरिता अल्पबहुत्व सांगितले आहे. १) क्रोधाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अवयवकृष्टी सर्व पुढच्या पदाहून अल्प आहेत. त्यांचे प्रमाण सर्व कृष्टिप्रमाणाच्या चोविसाव्या भागाहून तेरापट आहे. $१३ \div २४$

२) त्याहून क्रोधाची तृतीय संग्रहकृष्टी मानाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमित झाल्यावर मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अवयवकृष्टी विशेष अधिक आहेत. पूर्वाशीला त्रिभाग अधिक चारचा भाग दिल्यावर जो एकभाग येतो तेवढ्याने अधिक आहेत. त्याचे प्रमाण सर्व कृष्टिप्रमाणाच्या चोविसाव्या भागाहून सोळापट आहे. $१६ \div २४$

क्रोधाची प्रथम कृष्टी + क्रोधाची प्रथम कृष्टी = मानाची प्रथम कृष्टी $४ \frac{१}{३} = \frac{१३}{३}$

$१३ \div ३$

$\frac{१३}{२४} + \left(\frac{१३}{२४} \div \frac{१३}{३} \right)$ उलटून गुणिले करावे $= \frac{१३}{२४} + \left(\frac{१३ \times ३}{२४ \times १३} \right) = \frac{१३}{२४} + \frac{३}{२४} = \frac{१६}{२४}$

३) मानाची तृतीय संग्रहकृष्टी मायेच्या प्रथम कृष्टीमध्ये संक्रमित झाल्यावर मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अवयवकृष्टी विशेष अधिक आहेत. पूर्वाशीला त्रिभाग अधिक पाचचा भाग दिल्यावर जो एकभाग येतो तेवढ्याने अधिक आहेत.

$५ \frac{१}{३} = \frac{१६}{३}$ त्याचे प्रमाण कृष्टिप्रमाणाच्या चोविसाव्या भागाहून एकोणीसपट आहे $\frac{१९}{२४}$

मानाची प्रथम कृष्टी + मानाची प्रथम कृष्टी = मायेची प्रथम कृष्टी $१६ \div ३$

$\frac{१६}{२४} + \left(\frac{१६}{२४} \div \frac{१६}{३} \right) = \frac{१६}{२४} + \left(\frac{१६ \times ३}{२४ \times १६} \right) = \frac{१६}{२४} + \frac{३}{२४} = \frac{१९}{२४}$

४) त्याहून मायेच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे लोभाच्या प्रथम कृष्टीमध्ये पूर्णरूपाने संक्रमण झाल्यावर लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या अवयवकृष्टी विशेष अधिक आहेत. पूर्वाशीला त्रिभाग अधिक सहाचा भाग दिल्यावर आलेल्या एक भागाने अधिक आहेत. त्याचे प्रमाण $\frac{२२}{२४}$ भागप्रमाण आहे.

मायेची प्रथम कृष्टी + मायेची प्रथम कृष्टी = लोभाची प्रथम कृष्टी $६ \frac{१}{३} = \frac{१९}{३}$

$\frac{१९}{२४} + \left(\frac{१९}{२४} \div \frac{१९}{३} \right) = \frac{१९}{२४} + \left(\frac{१९ \times ३}{२४ \times १९} \right) = \frac{१९}{२४} + \frac{३}{२४} = \frac{२२}{२४}$

५) त्याहून प्रथम समयात केलेल्या सूक्ष्मकृष्टींचे प्रमाण विशेष अधिक आहे. पूर्वाशीला अकराचा भाग दिल्यावर आलेल्या एक भागमात्राने अधिक आहे. त्याचे $\frac{२४}{२४}$ प्रमाण आहे.

लोभाची प्रथम कृष्टी + लोभाची प्रथम कृष्टी = सूक्ष्मकृष्टी १९

$\frac{२२}{२४} + \left(\frac{२२}{२४} \div \frac{१९}{१} \right) = \frac{२२}{२४} + \left(\frac{२२ \times १}{२४ \times १९} \right) = \frac{२२}{२४} + \frac{३}{२४} = \frac{२४}{२४}$

याप्रमाणे पाच स्थाने संख्याताव्या भागाने अधिक क्रमयुक्त जाणावीत. यद्यपि सूक्ष्मकृष्टि आयामाच्या अपेक्षेने $\frac{२४}{२४}$ आहेत; परंतु यामध्ये स्थित द्रव्य बादर कृष्टीतील द्रव्याचा असंख्यातावा भागच आहे.

प्रत्येक समयात सूक्ष्मकृष्टींचे व दीयमान द्रव्याचे प्रमाण सांगतात-

सुहुमाओ किट्टीओ पडिसमयमसंखगुणविहीणाओ ।
दव्वमसंखेज्जगुणं विदियस्स य लोहचरिमोत्ति^१ ॥५७०॥

सूक्ष्माः कृष्टयः प्रतिसमयमसंख्यगुणविहीनाः ।
द्रव्यमसंख्येयगुणं द्वितीयस्य च लोभचरम इति ॥५७०॥

अन्वयार्थ- (सुहुमाओ किट्टीओ) सूक्ष्मकृष्टी (पडिसमयं) प्रत्येक समयात (असंखगुणविहीणाओ) क्रमाने असंख्यातपट कमी केल्या जातात आणि (विदियस्स लोहचरिमोत्ति) द्वितीय संग्रह कृष्टिवेदकाच्या अंतिम समयापर्यंत (दव्वं) द्रव्य (असंखेज्जगुणं) असंख्यातपट आहे.

विशेषार्थ- सूक्ष्मकृष्टिकरणकाळाच्या प्रथम समयात केलेल्या सूक्ष्मकृष्टी सर्वात अधिक आहेत. त्याहून दुसऱ्या समयात केलेल्या अपूर्व सूक्ष्मकृष्टी असंख्यातपट कमी आहेत. अशाप्रकारे प्रतिसमयात केल्या जाणाऱ्या नवीन अपूर्व सूक्ष्मकृष्टी क्रमाने असंख्यातपट कमी आहेत. प्रथम समयात दिलेले द्रव्य थोडे आहे, त्याहून दुसऱ्या समयात सूक्ष्म कृष्टींमध्ये दिलेले द्रव्य असंख्यातपट आहे. अशाप्रकारे प्रतिसमय अनन्तपट विशुद्धी वाढल्यामुळे सूक्ष्मकृष्टिकरणकाळाच्या अंतिम समयापर्यंत सूक्ष्म कृष्टींमध्ये क्रमाने असंख्यातपट द्रव्य दिले जाते.^१

सूक्ष्मकृष्टिकरणाच्या प्रथम समयात सूक्ष्म कृष्टींमध्ये व बादर कृष्टींमध्ये दीयमान द्रव्याचे निरूपण करतात-

दव्वं पढमे समये देदि हु सुहुमेसणंतभागूणं ।
थूलपढमे असंखगुणूणं तत्तो अणंतभागूणं^३ ॥५७१॥

द्रव्यं प्रथमे समये ददाति हि सूक्ष्मेष्वनन्तभागोनम् ।
स्थूलप्रथमेऽसंख्यगुणोनं ततोऽनन्तभागोनम् ॥५७१॥

अन्वयार्थ- (पढमे समये) सूक्ष्मकृष्टिकरणकाळाच्या प्रथम समयात (सुहुमेसणंतभागूणं) सूक्ष्म कृष्टींमध्ये अनंतावा भाग घटत्या क्रमाने (दव्वं) द्रव्य (देदि हु) देतो.

१. क.पा.सुत्त.पृ.८६४-८६५ सू. १२४४-१२४९ २.ज.ध.पु. १५ पृ. ३००-३०१ ३. ध.पु.६ पृ. ३९८

त्यानंतर (थूलपढमे) प्रथम बादर कृष्टीमध्ये (असंखगुणूणं) असंख्यातपट कमी देतो. (तत्तो) त्यानंतर (अणंतभागूणं) अनंतावा भाग घटत्याक्रमाने द्रव्य देतो.

विशेषार्थ - सूक्ष्मकृष्टिकरणाच्या प्रथम समयात बादर व सूक्ष्म कृष्टींमध्ये द्रव्य देण्याचे विधान बादरकृष्टिकरणाच्या द्वितीय समयामधील विधानाप्रमाणेच जाणावे. त्यापैकी प्रथम आयद्रव्य, व्ययद्रव्य व घातद्रव्याचे स्वरूप सांगतात. लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या द्रव्याला अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन जो एक भाग येतो. [व १२ २३] तेवढे लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये आयद्रव्य आहे. आणि तेवढेच लोभाच्या [२४ ओ] द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये व्ययद्रव्य आहे. आनुपूर्वी संक्रमणाचा नियम असल्यामुळे लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये आयद्रव्य नाही. आपापल्या संग्रहकृष्टीच्या अंतिम कृष्टीच्या द्रव्याला घातकृष्टीच्या प्रमाणाने गुणून काही अधिक केल्यावर घातद्रव्याचे प्रमाण येते. आपापल्या कृष्टींच्या प्रमाणाला अपकर्षण भागहाराच्या असंख्याताव्या भागाने भागल्यावर घातकृष्टीचे प्रमाण येते. घातकृष्टींसंबंधी व्ययद्रव्य सर्व व्ययद्रव्याचा असंख्यातावा भागमात्र आहे. घातकृष्टीसंबंधी व्ययद्रव्याला कमी केल्यावर जे व्ययद्रव्य राहते तेवढे घातद्रव्यातून ग्रहण करून ज्या कृष्टीचे जेवढे व्ययद्रव्य आहे तेवढे त्या कृष्टीमध्ये दिल्यावर स्वस्थान गोपुच्छ होतो. घातकृष्टींचे अस्तित्व नष्ट झाल्यामुळे तेथे व्ययद्रव्य देण्याची आवश्यकता नाही म्हणून घातकृष्टींचे व्ययद्रव्य कमी केले.

पुन्हा घातकृष्टींचे जेवढे प्रमाण तेवढे विशेष (चय) घात केल्यावर शिल्लक राहिलेल्या प्रत्येक कृष्टीमध्ये द्यावे. म्हणून त्याला शेष कृष्टींच्या प्रमाणाने गुणल्यावर जे द्रव्य होते तेवढे द्रव्य घातद्रव्यातून ग्रहण करून दिल्यावर परस्थान गोपुच्छसुद्धा होतो. याप्रमाणे सर्व कृष्टींचा एक गोपुच्छ होतो.

पूर्वोक्त दोन प्रकारचे द्रव्य दिल्यावर जे घातद्रव्य शिल्लक राहते त्यामध्ये घात केल्यानंतर शिल्लक राहिलेल्या कृष्टिप्रमाणाने भागल्यावर एक मध्यम खंड येतो, मध्ये एक कमी गच्छाच्या अर्धप्रमाणरूप विशेष अधिक केल्यावर जे द्रव्य येते त्याला तृतीय संग्रहकृष्टीच्या शेष घातद्रव्यातून ग्रहण करून तृतीय संग्रहकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये देतो. शेष राहिलेल्या द्रव्यातून चय घटत्या क्रमाने अन्य कृष्टींमध्ये देतो. अशाप्रकारे आपापल्या अवशेष घातद्रव्याला दिल्यावर अवशेष सर्व कृष्टी एक गोपुच्छाकार होतात. याप्रमाणे एक गोपुच्छाकाररूपाने स्थित या कृष्टींमधून संक्रमणद्रव्य व बंधद्रव्याद्वारे उत्पन्न कृष्टींमध्ये संक्रमणद्रव्य आणि बंधद्रव्य देण्याचे विधान सांगतात-

द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये आयद्रव्याचा अभाव आहे म्हणून घातद्रव्यातून काही द्रव्य वेगळे ठेवून येथे सांगितल्याप्रमाणे द्यावे व शेषद्रव्य पूर्वी सांगितल्याप्रमाणे द्यावे.

१) अधस्तन शीर्षद्रव्य- बादरकृष्टीसंबंधी एक विशेष आदी, एक विशेष उत्तर आणि घात केल्यावर तृतीय संग्रहकृष्टीच्या शिल्लक राहिलेल्या कृष्टिप्रमाण गच्छ स्थापित करून जे संकलनधन येते तेवढे द्रव्य तृतीय संग्रहकृष्टीच्या आयद्रव्यातून ग्रहण करून वेगळे ठेवावे. तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये जेवढ्या अंतरकृष्टी आहेत तेवढे विशेष आदी, एक विशेष उत्तर आणि द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या जेवढ्या अंतरकृष्टी शेष आहेत तेवढे गच्छाचे प्रमाण स्थापित करून जे संकलन धन येते तेवढे द्रव्य द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या घातद्रव्यातून ग्रहण करून पृथक् ठेवावे.

तृतीय संग्रहकृष्टीचे अधस्तनशीर्षद्रव्य - पदाचे प्रमाण = $\frac{४}{ख २४}$ विशेष = वि

$$\left\{ \left(\frac{पद-१}{२} \times वि \right) + आदी \right\} \times गच्छ = संकलनधन$$

$$\left\{ \left(\frac{४ - १ \times वि}{ख २४१२} \right) + वि \right\} \times ४ = \left\{ \frac{४ वि}{ख २४१२} + वि \right\} \times ४$$

$\frac{वि ४}{ख १२४१२ | ख १२४}$ तृतीय संग्रहकृष्टीचे अधस्तनशीर्षद्रव्य -

एक विशेष मिळविण्यासाठी एक घाटी जाऊन एक अधिक झाले एक घाटीची किंमत $\frac{१}{२}$ आहे.
 $१ - \frac{१}{२} = \frac{१}{२}$ राहिले.

द्वितीय संग्रहकृष्टीचे अधस्तनशीर्षद्रव्य-

$$\left\{ \left(\frac{पद-१}{२} \times वि \right) + आदी \right\} \times गच्छ = संकलनधन$$

$$\left\{ \left(\frac{४१२३ \times वि}{ख २४१२} \right) + वि ४ \right\} \times \frac{४१२३}{ख २४}$$

$$\left\{ \frac{वि ४१२३ + वि ४१२}{ख २४१२ | ख २४१२} \right\} \times \frac{४१२३}{ख २४}$$

$$\frac{वि ४१२५ \times ४१२३}{ख १२४१२ | ख १२४}$$

$$\frac{वि ४१४१५०५}{ख १२४ | ख १२४१२} = \text{द्वितीय संग्रहकृष्टीचे अधस्तनशीर्षद्रव्य}$$

या दोन्हीचे नाव अधस्तनशीर्ष द्रव्य आहे.

२) मध्यमखंड द्रव्य- तृतीय संग्रहकृष्टीतील जघन्य कृष्टीच्या द्रव्याला असंख्यातपट अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन जो एक भाग येतो तो एक खंड आहे. त्याला तृतीय संग्रहकृष्टीसंबंधी अंतरकृष्टीच्या प्रमाणाने गुणल्यावर जे प्रमाण येते तेवढे द्रव्य तृतीयकृष्टीचे मध्यमखंड द्रव्य आहे. ते तृतीय संग्रहकृष्टीच्या आयद्रव्यातून ग्रहण करून स्थापन करावे. त्याच एका खंडाच्या द्रव्याला द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या अंतरकृष्टीच्या प्रमाणाने गुणल्यावर जे येते तेवढे द्रव्य द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या घातद्रव्यातून ग्रहण करून वेगळे ठेवावे.

तृतीय संग्रहकृष्टीचे मध्यमखंड द्रव्य = तृतीय सं. जघन्य कृष्टी = $\frac{व १२}{४}$

तृतीय संग्रहकृष्टीची जघन्य कृष्टी
अपकर्षण भागहार \times असंख्यात

$$\frac{व १२ \times ४}{४ ओ a \times ख २४} = \frac{व १२४}{४ ओ a | ख २४}$$

तृतीय संग्रहकृष्टीचे मध्यमखंड द्रव्य

द्वितीय संग्रह कृष्टीचे मध्यमखंडद्रव्य =

तृतीय संग्रहकृष्टीची जघन्य कृष्टी \times द्वि. सं. अंतरकृष्टी
अपकर्षण भागहार \times असंख्यात

$$\frac{व १२ \times ४१२३}{४ ओ a \times ख २४} = \frac{व १२४१२३}{४ ओ a | ख २४}$$

द्वितीय संग्रहकृष्टीचे मध्यमखंड द्रव्य

हे दोन्ही द्रव्य मिळून मध्यमखंड द्रव्य आहे.

३) उभयद्रव्यविशेष द्रव्य- उभयद्रव्यासंबंधी एक विशेष आदी, एक विशेष उत्तर आणि द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या अंतरकृष्टीचे प्रमाणमात्र गच्छ स्थापित करून जे संकलनधन येते त्यातून आपल्या एक विशेषाचा अनंतावा भाग कमी केल्यावर जे शिल्लक राहते तेवढे द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या घातद्रव्यातून ग्रहण करून वेगळे ठेवावे. ही वेद्यमान कृष्टी असल्यामुळे याचा बंधसुद्धा होतो अर्थात बंधद्रव्य या कृष्टीमध्ये प्राप्त होते. म्हणून या कमी केलेल्या द्रव्याला बंधद्रव्यातून देऊन पूर्ण करणार आहेत. येथे द्वितीय संग्रहकृष्टीचे घातद्रव्य पूर्ण झाले. पुन्हा एक अधिक द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या अंतरकृष्टिप्रमाण विशेष आदी, एक विशेष उत्तर, आणि संक्रमणद्रव्याने उत्पन्न झालेल्या अपूर्व कृष्टिसहित सर्व तृतीय संग्रहकृष्टीच्या कृष्टिप्रमाण गच्छ स्थापित करून जे संकलनधन येते तेवढ्या उभयद्रव्यविशेषांना तृतीय संग्रहकृष्टीच्या आयद्रव्यातून ग्रहण करून स्थापन करावे.

द्वितीय संग्रहकृष्टीचे उभयद्रव्य विशेष -

$$\left(\frac{\text{पद-१}}{२} \times \text{वि}\right) + \text{आदी} \} \times \text{गच्छ} = \text{संकलनधन} \quad \text{द्वि. सं. चे पद} = \begin{array}{|c|} \hline ४१२३ \\ \hline \text{ख २४} \\ \hline \end{array}$$

$$\left\{ \begin{array}{l} (४ \text{ २३} \times \text{वि}) + \text{वि} \\ \text{ख २४१२} \end{array} \right\} \times ४१२३ \quad \text{एक विशेष मिळविण्यासाठी गुणकारामध्ये} \\ \text{ख २४१२} \quad \text{ख २४} \quad \text{एक वजाच्या जागी अधिक केले.} \\ २३ \times २३ = ५२९$$

$$\begin{array}{l} \text{वि ४१२३} \times ४१२३ \\ \text{ख २४१२} \quad \text{ख २४} \end{array} = \begin{array}{|c|} \hline \text{वि ४१४१५२९} \\ \hline \text{ख २४१२} \times \text{ख २४} \\ \hline \end{array} = \text{द्वितीय संग्रहकृष्टीचे उभयद्रव्यविशेषद्रव्य}$$

तृतीय संग्रहकृष्टीचे उभयद्रव्यविशेषद्रव्य -

$$\left(\frac{\text{पद-१}}{२} \times \text{विशेष}\right) + \text{आदी} \} \times \text{गच्छ} = \text{संकलनधन} \quad \text{तृ. सं. चे पद} = \begin{array}{|c|} \hline ४ \\ \hline \text{ख २४} \\ \hline \end{array}$$

$$\left\{ \begin{array}{l} ४ \times \text{वि} + \text{वि ४१२३} \\ \text{ख २४१२} \quad \text{ख २४} \end{array} \right\} \times ४ \quad \text{प्रथम दोन संख्यांची बेरीज} \\ \text{ख २४} \quad \text{करण्याकरिता २ चा समच्छेद करावा.}$$

$$\begin{array}{l} \text{वि ४} \times \text{वि ४१२३} \times २ \\ \text{ख २४१२} \quad \text{ख २४} \times २ \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \text{वि ४} \times \text{वि ४१४६} \\ \text{ख २४१२} \quad \text{ख २४१२} \end{array} \quad \text{अन्य सर्व संख्या समान आहेत म्हणून ४६} \\ \text{गुणकारामध्ये गुण्याचा एक गुणकार मिळवावा.}$$

$$\begin{array}{l} \text{वि ४} \times १४७ \times ४ \\ \text{ख २४१२} \quad \text{ख २४} \end{array} \quad \text{गुणकारांना मागे पुढे लिहल्यावर} \\ \text{संकलनधन येते.}$$

$$\begin{array}{|c|} \hline \text{वि ४ १४१४७} \\ \hline \text{ख २४१२} \times \text{ख २४१२} \\ \hline \end{array} \quad \text{तृतीय संग्रहकृष्टीचे उभयद्रव्यविशेषद्रव्य}$$

येथे घातकृष्टीची न्यूनता, अपूर्व संक्रमण कृष्टीची अधिकता व एकाची अधिकता न मोजता संदृष्टी केली आहे.

संक्रमण कृष्टीसंबंधी समान खंडद्रव्य- मध्यमखण्ड सहित तृतीय संग्रहकृष्टीच्या द्रव्याद्वारे एक कृष्टी होते तर तीन द्रव्याने रहित संक्रमणद्रव्याद्वारे किती कृष्टी होतील असे त्रैराशिक केले असता

प्रमाणराशि	फलराशि	इच्छाराशि
तृतीय संग्रह कृष्टीची जघन्य कृष्टी + मध्यमखंड	१ कृष्टी	तीन द्रव्याने रहित शेष संक्रमण द्रव्य
वा १२ ४ ख	१	वा १२ २३ = २४ ओ

$$\frac{\text{फलराशी} \times \text{इच्छाराशी}}{\text{प्रमाणराशी}} = \begin{array}{|c|} \hline १ \times \text{व १२ २३} \\ \hline २४ \text{ ओ व १२} \\ \hline ४ \\ \hline \text{ख} \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{|c|} \hline \text{व १२} \\ \hline \end{array} \text{चे अपवर्तन करून} \\ \text{भागहाराच्या भागहाराला राशी करून} \\ \text{लिहिले असता} \begin{array}{|c|} \hline ४ २३ \\ \hline \text{ख २४ ओ} \\ \hline \end{array} \text{एवढे}$$

संक्रमणद्रव्याद्वारे केलेल्या नवीन अपूर्व कृष्टीचे प्रमाण येते. याचा भाग तृतीय संग्रहकृष्टीच्या पूर्वकृष्टीच्या प्रमाणाला दिल्यावर संक्रमणकृष्टीच्या मधील अंतरालाचे प्रमाण येते.

$$\begin{array}{|c|} \hline ४ \\ \hline \text{ख २४ ४ २३} \\ \hline \text{ख २४ ओ} \\ \hline \end{array} = \begin{array}{|c|} \hline \text{ओ} \\ \hline २३ \\ \hline \end{array} \begin{array}{|c|} \hline ४ \\ \hline \text{ख २४} \\ \hline \end{array} \text{भागहाराच्या भागहाराला भाज्यराशी करून लिहिले.}$$

नवीन संक्रमणकृष्टीच्या प्रमाणाचा भाग शेष संक्रमण द्रव्याला दिल्यावर एका खंडाचे प्रमाण येते, त्याला संक्रमण कृष्टीच्या प्रमाणाने गुणल्यावर संक्रमणांतर कृष्टीसंबंधी समानखंडद्रव्याचे प्रमाण येते.

$$\frac{\text{संक्रमण द्रव्य}}{\text{संक्रमण कृष्टी}} \times \text{संक्रमणकृष्टी} = \text{संक्रमणांतर कृष्टीसंबंधी समानखंडद्रव्य}$$

$$\begin{array}{l} \text{वा १२ २३} = \\ २४ ओ ४ २३ \times \text{ख २४ ओ} \end{array} = \begin{array}{|c|} \hline \text{व १२ २३} \\ \hline २४ ओ \\ \hline \end{array} \text{संक्रमणांतर कृष्टीसंबंधी} \\ \text{समानखंडद्रव्य}$$

द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये आयद्रव्याचा अभाव असल्यामुळे हे द्रव्य नाही. तेथे शून्य जाणावे.

नाम	लोभाची तृतीय संग्रहकृष्टी	लोभाची द्वितीय संग्रहकृष्टी
अधस्तनशीर्ष पूर्व विशेषद्रव्य	वि ४ ^१ ४ ख २४ ख २४१२	वि ४ ^१ ४१५७५ ख २४ ख २४१२
मध्यमखंड	व १२१४ ४ ओ a ख २४ ख	व १२१४१२३ ४ ओ a ख २४ ख
उभयद्रव्य विशेषद्रव्य	वि ४ ^१ ४१४७ ख २४ ख २४१२	वि ४ ^१ ४१५२९ ख २४ ख २४१२
संक्रमण कृष्टीसंबंधी समान खंडद्रव्य	व १२१२३ २४ ओ	०

आता बंधद्रव्याचा विभाग सांगतात -

१) बंधांतर कृष्टिविशेष द्रव्य- बंधद्रव्याद्वारे उत्पन्न अपूर्व अंतरकृष्टीपैकी जी अंतकृष्टी तेथून वर जेवढ्या कृष्टी आहेत तेवढे विशेष आदी, बंधांतर कृष्टीचा जो अंतराल तेवढे विशेष उत्तर व बंधांतरकृष्टीचे प्रमाणमात्र गच्छ स्थापित करून जे संकलन धन येते त्यास बंधांतरकृष्टिविशेषद्रव्य म्हणतात. एवढे द्रव्य मोहनीयाच्या समयप्रबद्धातून ग्रहण करून बाजूला ठेवावे.

आदीचे प्रमाण = अंतिम बंधांतर कृष्टिसहित वरील पूर्व कृष्टिप्रमाण विशेष

$$\frac{\text{वि } ४ \ २३ \ १ \ १}{\text{ख } २४ \ ५ \ १ \ ६}$$

बंधांतरकृष्टीचे प्रमाण- एका मध्यमखंडाने सहित तृतीय संग्रहकृष्टीच्या जघन्य कृष्टि-द्रव्यप्रमाण द्रव्याद्वारे (दीड गुणहानीगुणित समयप्रबद्ध मात्र द्रव्याला कृष्टिप्रमाणाचा भाग दिल्यावर जेवढे प्रमाण येते तेवढ्या द्रव्याद्वारे) एक बंधांतर कृष्टी उत्पन्न होते तर किंचित् कमी मोहाच्या समयप्रबद्धमात्र द्रव्याद्वारे किती कृष्टी उत्पन्न होतील? असे त्रैशिक केल्यावर बंधद्रव्याद्वारे केलेल्या अपूर्व अंतरकृष्टीचे प्रमाण येते.

प्रमाण	फल	इच्छा	लब्ध
स १२ ४ ख	१	स-	$\frac{\text{फल} \times \text{इच्छा}}{\text{प्रमाण}} = \frac{१ \times \text{स-}}{\text{स } १२} = \frac{४}{\text{ख } १२} = \frac{४}{\text{ख } ८१३}$

येथे काही कमीला न मोजता समय प्रबद्धाचे अपवर्तन केले व भागहाराच्या भागहाराला राशी केले. १२ म्हणजे दीड गुणहानी म्हणून त्याचे रूपांतर $\frac{८१३}{२}$ असे केले.
अथवा

$$\frac{\text{पूर्वकृष्टीचे प्रमाण}}{\text{दीड गुणहानी}} = \text{नवीन बंधांतरकृष्टी} \quad \frac{४}{\text{ख } ८१३} = \text{नवीन बंधांतरकृष्टीचे प्रमाण}$$

अंतरालाचे प्रमाण = नवीन उत्पन्न बंधकृष्टीच्या मधील कृष्टीच्या प्रमाणाला अंतराल म्हणतात.
द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या अवयवकृष्टी = अंतरालाचे प्रमाण

$$\frac{४ \ २३}{\text{ख } १२ \ ४} = \frac{२३१८१३}{२४ \ २} = \frac{२३१८}{८ \ १२}$$

येथे $\frac{४}{\text{ख}}$ याचे अपवर्तन करून भागहाराच्या भागहाराला भाज्य राशी करून लिहिले.
३ व २४ चे अपवर्तन केले असता ८ येते
 $८ \times २ = १६$ दोन गुणहानी

$$\frac{२३१८}{१६}$$

$$\frac{\text{वि } ८१२३}{१६}$$

एवढे विशेष उत्तराचे प्रमाण आहे.

$$\left\{ \left(\frac{\text{पद-१}}{२} \times \text{वि} \right) + \text{आदि} \right\} \times \text{गच्छ} = \text{संकलनधन}$$

$$\left\{ \left(\frac{४}{\text{ख } ८१३} \times \text{वि } ८१२३ \right) + \frac{\text{वि } ४ \ २३ \ १ \ १}{\text{ख } २४ \ ५ \ १ \ ६} \right\} \times \frac{४}{\text{ख } ८१३}$$

$$\frac{\text{वि } ४ \ २३ \ ४}{\text{ख } २४१२ \ \text{ख } ८१३}$$

(उत्तर कसे काढले हे समजले नाही म्हणून याचा खुलासा केला नाही.)

बंधांतरकृष्टीसंबंधी समानखंडद्रव्य -

बंधद्रव्यातून पूर्वोक्त बंधांतरकृष्टिविशेषद्रव्य आणि बंधद्रव्याचा अनंतावा भागमात्र द्रव्य बाजूला ठेवून शिल्लक राहिलेल्या द्रव्याला स- बंधांतरकृष्टीच्या प्रमाणाने $\frac{४}{\text{ख } १२}$ भागल्यावर

एका समान खंडाचे प्रमाण येते. स- $\frac{४}{\text{ख } १२}$ याला बंधांतरकृष्टीच्या प्रमाणाने गुणल्यावर संपूर्ण बंधांतरकृष्टीसंबंधी समानखंड द्रव्य येते.

एक समानखंड x बंधांतरकृष्टी = सर्व बंधांतर समानखंडद्रव्य

$$\begin{array}{r} \text{स-} \\ ४ \\ \text{ख १२} \end{array} \times \begin{array}{r} ४ \\ \text{ख १२} \end{array} = \begin{array}{r} \text{स- ४} \\ ४ \text{ ख १२} \\ \text{ख १२} \end{array}$$

बंधविशेषद्रव्य -

पूर्वी समयप्रबद्धाचे एकभाग द्रव्य बाजूला ठेवले आहे. त्याला बंधकृष्टीच्या प्रमाणाने भागून पुन्हा त्याला एक कमी गच्छाच्या अर्ध प्रमाणाने न्यून दोन गुणहानीने भागल्यावर विशेषाचे (चयाचे) प्रमाण येते. त्याची संदृष्टी 'वि' याला सर्व बंधकृष्टीच्या प्रमाणमात्र गच्छाचे एकवेळा संकलन केल्यावर जे प्रमाण येते त्याने गुणल्यावर जे द्रव्य येते त्यास बंधविशेषद्रव्य म्हणतात. बंधकृष्टीचे प्रमाण $\begin{array}{r} ४ \\ २३ \end{array}$ सर्व कृष्टीच्या प्रमाणामधून अनुभय व उदयकृष्टीचे प्रमाण कमी केल्यावर बंधकृष्टीचे प्रमाण $\begin{array}{r} ४ \\ २४ \end{array}$ येते. येथे अनुभय, उदयकृष्टीच्या प्रमाणाला किंचित् जाणून मोजले नाही.

$$\left\{ \left(\frac{\text{पद-१}}{२} \times \text{वि} \right) + \text{आदी} \right\} \times \text{गच्छ} = \text{बंधविशेषद्रव्य}$$

$$\left(\begin{array}{r} ४ \\ २३ \end{array} \times \text{वि} \right) + \text{वि} \left\} \times \begin{array}{r} ४१२३ \\ \text{ख २४} \end{array} \right. \begin{array}{l} \text{एक विशेषरूप आदी मिळविण्यासाठी एक} \\ \text{घाटीच्या जागी एक अधिक होते} \\ २३ \times २३ = ५२९ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{वि } ४१२३१४१२३ \\ \text{ख २४१२ ख २४} \end{array} = \begin{array}{r} \text{वि } ४१४१५२९ \\ \text{ख २४१ ख २४१२} \end{array} \text{ बंधविशेषद्रव्य}$$

एवढे द्रव्य बाजूला ठेवलेल्या बंधद्रव्याच्या अनंताव्या भागमात्र द्रव्यातून ग्रहण करून पृथक स्थापन करावे.

बंधद्रव्य मध्यमखंड -

बंधद्रव्याच्या अनंताव्या भागातून बंधविशेषद्रव्य कमी केल्यावर जे प्रमाण राहते $\begin{array}{r} \text{स} \\ \text{ख ४ २३} \\ \text{ख २४} \end{array}$ $\begin{array}{r} \text{स} \\ \text{ख} \end{array}$ समयप्रबद्धाचा अनंतावा भाग त्याला सर्व बंधकृष्टीच्या प्रमाणाचा भाग दिल्यावर

एका खंडाचे प्रमाण येते. त्याला बंधकृष्टीच्या प्रमाणाने गुणल्यावर जे द्रव्य येते. $\begin{array}{r} \text{स} \\ \text{ख ४ २३ ख २४} \\ \text{ख २४} \end{array}$ त्याला बंधद्रव्यमध्यमखंडद्रव्य म्हणतात.

येथे द्वितीय संग्रहकृष्टीचाच बंध आहे म्हणून त्यामध्येच असे विधान जाणावे.

नाम	लोभाची द्वितीय संग्रहकृष्टि
बंधांतरकृष्टिविशेषद्रव्य	वि ४१२३१४ ख २४१२ ख १८१३ २
बंधांतरकृष्टिसंबंधी समानखंड द्रव्य	स - ४ ४ ख १२ ख १२
बंधविशेष द्रव्य	वि ४१४१५२९ ख २४ ख २४१२
बंधमध्यम खंडद्रव्य	स ४१२३ ख ख २४ ४१२३ ख २४

सूक्ष्मकृष्टिरूप संक्रमण होण्यायोग्य द्वितीय, तृतीय संग्रहकृष्टीच्या अपकर्षण केलेल्या द्रव्याचा आता विभाग सांगतात- याचे दोन विभाग आहेत. १) सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी विशेषद्रव्य २) सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी समानखंडद्रव्य

१) सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी विशेषद्रव्य- सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी द्रव्याला प्रथम समयामध्ये केलेल्या सूक्ष्मकृष्टीच्या प्रमाणमात्र गच्छाने भागून मध्यमधन येते. पुन्हा त्याला एक कमी गच्छाच्या अर्धप्रमाणाने न्यून दोन गुणहानीने भागल्यावर एक विशेष (चय) येतो. सूक्ष्मकृष्टीचे प्रमाण $\begin{array}{r} ४ \\ \text{ख} \end{array}$

सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी द्रव्य = $\begin{array}{r} \text{व } १२१५५३ \\ २४ \text{ ओ} \end{array}$ पूर्वी गा.५६६ मध्ये याचा खुलासा आहे.

$$\frac{\text{सूक्ष्मकृष्टीचे द्रव्य}}{\text{सूक्ष्मकृष्टिप्रमाण}} \times \left(\text{दोन गुणहानी} - \frac{\text{गच्छ}}{२} \right) = \text{विशेष (चय)} \begin{array}{r} \text{व } १२१५५३ \\ २४ \text{ ओ } ४१९६-४ \\ \text{ख } \text{ख } २ \end{array}$$

याला सूक्ष्मकृष्टीच्या प्रमाणमात्र गच्छाचे संकलन करून गुणल्यावर सर्व सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी विशेष द्रव्य येते. एक कमी सूक्ष्मकृष्टीचे संकलन करावे.

एकवार संकलन = गच्छ x गच्छ + १ येथे गच्छ $\begin{array}{r} १ \\ ४ \\ \text{ख} \end{array}$ हे आहे म्हणून $\begin{array}{r} १ \\ ४ \\ \text{ख} \end{array}$ संकलनधन $\begin{array}{r} १ \\ ४ \\ \text{ख } १ \text{ ख } २ \end{array}$

व १२।५५३	१५	४
२४ ओ ४।१६-४	ख	ख२
ख	ख२	

सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी विशेषद्रव्य

२) सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी समानखंडद्रव्य-

सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी द्रव्यातून उपर्युक्त विशेषद्रव्य कमी केल्यावर जे द्रव्य राहते त्याला सूक्ष्मकृष्टीच्या प्रमाणाने भागल्यावर एक समान खंड होतो. याला सूक्ष्मकृष्टीच्या प्रमाणाने गुणल्यावर सर्व सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी समानखंड द्रव्य देते.

व १२।५५३
२४ ओ ४
ख

व १२।५५३।४
२४ ओ ४ ख
ख

नाम	सूक्ष्मकृष्टी
विशेष द्रव्य	व १२।५५३ २४ ओ ४।१६-४ ख ख२
समान खंड	व १२।५५३।४ २४ ओ ४ ख ख

सूक्ष्मकृष्टी व लोभाच्या द्वितीय व तृतीय संग्रहकृष्टीमधील देय द्रव्याचा नकाशा

सूक्ष्मकृष्टि	लोभ तृतीय संग्रहकृष्टि	लोभ द्वितीय संग्रहकृष्टि
४ ख	४ ख २४	४ २३ ख २४
प्रथमकृष्टिद्रव्य व १२।५५३।१६ २४ ओ ४।१६-४ ख ख२	अंतकृष्टिद्रव्य व १२।५५३।१६-४ २४ ओ ४।१६-४ ख ख२	४७ ५२९

सूक्ष्मकृष्टीसाठी अपकृष्ट द्रव्याला देण्याचे विधान सांगतात-

सूक्ष्मकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये सर्वात जास्त द्रव्य देतो. तेथे सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी समान खंड द्रव्यातून एक खंड आणि सूक्ष्मकृष्टिविशेष द्रव्यातून सूक्ष्मकृष्टिप्रमाणमात्र विशेष ग्रहण करून देतो. त्याच्यावर द्वितीयादी अंतपर्यंतच्या कृष्टीमध्ये एक एक सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी विशेष (चय) कमी देतो. सर्वांमध्ये एक एक सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी समानखंड व अतीत कृष्टिप्रमाणाने कमी सूक्ष्मकृष्टिप्रमाणमात्र सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी विशेषद्रव्य देतो. उदा. एकूण सूक्ष्मकृष्टी ८ मानल्या तर दुसऱ्या कृष्टीमध्ये ८-१=७ विशेष, तिसऱ्यामध्ये ८-२=६ विशेष देतो. इ. येथे सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी द्रव्य समाप्त झाले.

पुन्हा अंतिम सूक्ष्मकृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून त्याच्यावर जघन्य बादर कृष्टीमध्ये दिलेले द्रव्य असंख्यातपट कमी आहे. तेथे तृतीय संग्रहकृष्टीच्या चार प्रकारच्या द्रव्यातून एक मध्यमखंड द्रव्य आणि उभयद्रव्यविशेषद्रव्यातून सर्व बादर कृष्टिप्रमाणमात्र विशेष ग्रहण करून जघन्य बादर कृष्टीमध्ये देतो. त्याच्यावर द्वितीयादी बादर कृष्टीमध्ये एक-एक चय घटत्या क्रमाने द्रव्य देतो.

द्वितीयादी बादर कृष्टीमध्ये एकादी एकेक वाढत्या क्रमाने अधस्तनशीर्षविशेष आणि एकादी एक अधिकाने हीन सर्व बादरकृष्टिप्रमाण मात्र उभयद्रव्यविशेष (दुसऱ्याकृष्टीमध्ये एक कमी सर्व बादरकृष्टिप्रमाण, तिसऱ्या कृष्टीमध्ये दोन कमी सर्व बादरकृष्टिप्रमाण इ.) आणि एक-एक मध्यमखंड देतो. खालील कृष्टीहून त्यावरील कृष्टीमध्ये एका उभयद्रव्यविशेषातून एक अधस्तनशीर्ष विशेष कमी केल्यावर जेवढे प्रमाण येते तेवढ्याने कमी द्रव्य देतो.

संक्रमण-द्रव्याद्वारे उत्पन्न अपूर्वकृष्टीपर्यंत हाच अनुक्रम जाणावा. संक्रमणद्रव्याद्वारे उत्पन्न नवीन अपूर्व कृष्टीमध्ये संक्रमणांतर संबंधी समानखंड द्रव्यातून एक खंड, उभयद्रव्यविशेषद्रव्यातून अतीत कृष्टिप्रमाणाने न्यून सर्व कृष्टिप्रमाणमात्र विशेष ग्रहण करून देतो. हे द्रव्य आपल्या खालच्या पूर्वकृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट आहे. त्याच्यावर पूर्वकृष्टीमध्ये अतीत कृष्टिप्रमाण अधस्तनशीर्षविशेष, एक मध्यमखंड आणि अतीत कृष्टिप्रमाणाने कमी सर्व कृष्टिप्रमाणमात्र उभयद्रव्यविशेष देतो. हे द्रव्य खालच्या अपूर्व कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट कमी आहे. याच्या वरसुद्धा पूर्वी प्रमाणेच द्रव्य देतो.

पुन्हा द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये, अतीत कृष्टिप्रमाण अधस्तनशीर्षविशेष, एक मध्यमखंड व अतीत कृष्टिप्रमाणाने हीन सर्व कृष्टिप्रमाण उभयद्रव्यविशेष देतो. त्याच्यावर एक-एक अधस्तनशीर्षविशेष वाढत्या क्रमाने व एकेक उभयद्रव्यविशेष घटत्या क्रमाने देतो. विशेष हे आहे की बंधकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीपासून उभयद्रव्याच्या विशेषामधून एक विशेषाचा अनंतावा भागमात्र कमी द्रव्य देतो. तेथे बंधद्रव्यातून एक एक मध्यमखंड आणि खाली झालेल्या बंधकृष्टीनी कमी सर्व कृष्टिप्रमाणमात्र बंधविशेषांना ग्रहण करून देतो. याक्रमाने द्रव्य देत जेथे बंधद्रव्याद्वारे

अपूर्वकृष्टी उत्पन्न होते तेथे बंधद्रव्यापैकी बंधांतर कृष्टीसंबंधी समानखंडद्रव्यातून एक खंड आणि बंधांतर कृष्टीसंबंधी विशेष द्रव्यातून होऊन गेलेल्या कृष्टिप्रमाणाने न्यून सर्व कृष्टिप्रमाणमात्र विशेषांना ग्रहण करून देतो. हे द्रव्य खालच्या कृष्टीमध्ये दिलेल्या बंधद्रव्याहून अनंतपट आहे. त्यावरील पूर्वकृष्टीमध्ये तीन प्रकारचे घातद्रव्य व दोन प्रकारचे बंधद्रव्य देतो. येथे दिलेले बंधद्रव्य अपूर्व बंधांतर कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून अनंतपट कमी आहे. त्यावर बंधरूप पूर्वकृष्टी, बंधद्रव्यापासून उत्पन्न अपूर्वकृष्टी आणि बंधरहित पूर्व कृष्टीमध्ये द्रव्य देण्याचे विधान पूर्वोक्त प्रकाराने जाणावे. अशाप्रकारे प्रथम समयामध्ये सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी प्ररूपणा समाप्त झाली.

द्वितीयादी समयामध्ये केल्या जाणाऱ्या अधस्तनकृष्टी आणि अन्तरकृष्टीचा निर्देश व त्यांचे प्रमाणप्ररूपण-

विदियादिसु समयेसु अपुव्वाओ पुव्वकिट्टि-हेट्टाओ ।

पुव्वाणमन्तरेसु वि, अंतरजणिदा असंखगुणा^१ ॥५७२॥

द्वितीयादिषु समयेष्वपूर्वाः पूर्वकृष्ट्यधस्तनाः ।

पूर्वाणामन्तरेष्वप्यन्तरजनिता असंख्यगुणाः ॥५७२॥

अन्वयार्थ- (विदियादिसु समयेसु) द्वितीयादी समयामध्ये (पुव्वकिट्टिहेट्टाओ) पूर्व कृष्टीच्या खाली (अपुव्वाओ) अपूर्व कृष्टी करतो. (पुव्वाणमन्तरेसु वि) पूर्वकृष्टीच्या मध्ये-मध्ये सुद्धा अपूर्व कृष्टी करतो. (अंतरजणिदा असंखगुणा) खालील कृष्टीपेक्षा कृष्टीच्या अंतरालामध्ये झालेल्या कृष्टी असंख्यातपट आहेत.

विशेषार्थ- सूक्ष्मकृष्टिकारक द्वितीय समयामध्ये पूर्वीपेक्षा असंख्यातपट कमी अपूर्व सूक्ष्मकृष्टीची रचना करतो. त्यांची संदृष्टी $\begin{matrix} ४ \\ \text{ख } a \end{matrix}$ अपूर्व सूक्ष्म कृष्टीची रचना दोन स्थानामध्ये करतो - १) पूर्व कृष्टीच्या खाली व $\begin{matrix} ४ \\ \text{ख } a \end{matrix}$ २) अन्तरालामध्ये. खाली केलेल्या कृष्टींना अधस्तन कृष्टी म्हणतात व मध्ये मध्ये केलेल्या कृष्टींना अंतरकृष्टी म्हणतात. कृष्टीच्या खाली केलेल्या कृष्टी अल्प अर्थात असंख्यातावा भागमात्र आहेत. $\begin{matrix} ४ \\ \text{ख } a \end{matrix}$ त्यापेक्षा अन्तर कृष्टी असंख्यातपट अर्थात बहुभागमात्र आहेत. $\begin{matrix} ४ \\ \text{ख } a \end{matrix}$ येथे $\begin{matrix} ४ \\ \text{ख } a \end{matrix}$ गुणकारामध्ये एक कमीला न मोजता अपवर्तन करावे. $\begin{matrix} ४ \\ \text{ख } a \end{matrix}$

पूर्व सूक्ष्मकृष्टी व अपूर्व सूक्ष्मकृष्टीमध्ये दिल्या जाणाऱ्या द्रव्याची प्ररूपणा करतात-

दव्वगपढमे समये देदि अपुव्वेसणंतभागूणं ।

पुव्वापुव्वपवेसे असंखभागूणमहियं च^१ ॥५७३॥

द्रव्यगप्रथमे समये ददात्यपूर्वेष्वनन्तभागोनम् ।

पूर्वापूर्वप्रवेशेऽसंख्यभागोनमधिकं च ॥५७३॥

अन्वयार्थ- (अपुव्वेसणंतभागूणं) अधस्तन अपूर्व कृष्टीमध्ये क्रमाने अनंतावा भाग कमी (च) आणि (पुव्वापुव्वपवेसे) पूर्व-अपूर्व कृष्टीच्या प्रवेशामध्ये क्रमाने (असंखभागूणमहियं च) असंख्यातावा भाग कमी व असंख्यातावा भाग अधिक (देदि) द्रव्य देतो. अर्थात पूर्वकृष्टीच्या प्रवेशामध्ये असंख्यातावा भाग कमी द्रव्य देतो व अपूर्व कृष्टीच्या प्रवेशामध्ये असंख्यातावा भाग अधिक द्रव्य देतो.

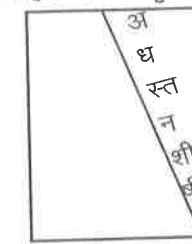
विशेषार्थ- द्वितीयादी समयामध्ये घातद्रव्य आणि संक्रमणद्रव्याचा विभाग पूर्वीप्रमाणेच जाणावा. सूक्ष्मकृष्टीकरिता अपकर्षण केलेले द्रव्य प्रत्येक समयामध्ये असंख्यातपट आहे. त्याची संदृष्टी-

$\begin{matrix} \text{व } १२।५५३ \\ २४ \text{ ओ} \\ a \end{matrix}$

(येथे भागहाराला असंख्याताने भागले आहे. भागहार असंख्यातावा भाग झाल्यामुळे लब्ध असंख्यात पट होते.)

या द्रव्याच्या विभागामध्ये विशेष आहे ते सांगतात - त्या अपकर्षण केलेल्या द्रव्याचे पाच विभाग होतात - १) अधस्तनशीर्षविशेषद्रव्य २) अधस्तन अपूर्वकृष्टीसंबंधी समान खंडद्रव्य ३) अंतर अपूर्वकृष्टीसंबंधी समानखंडद्रव्य ४) उभयद्रव्यविशेष ५) मध्यमखंडद्रव्य

१) अधस्तनशीर्षविशेष- पूर्व समयामध्ये केलेल्या कृष्टीचा एक चय आदी, एक चय उत्तर आणि पूर्व समयाने केलेल्या कृष्टिप्रमाणामध्ये एक कमी करून गच्छ स्थापन करून जे संकलनधन येते तेवढे अधस्तनशीर्षविशेषद्रव्य आहे. गच्छाची संदृष्टी $\begin{matrix} १ \\ ४ \\ \text{ख} \end{matrix}$ (पूर्व सूक्ष्मकृष्टिप्रमाणातून एक कमी केले) संकलनसूत्रानुसार गच्छ व एक अधिक गच्छाला $\begin{matrix} १ \\ ४ \\ \text{ख} \end{matrix}$ दोनचा भाग दिल्यावर संकलनधन येते. एवढे $\begin{matrix} १ \\ ४ \\ \text{ख } १ \text{ ख } २ \end{matrix}$ विशेष मात्र द्रव्य ग्रहण करून पृथक् स्थापन करावे. $\begin{matrix} १ \\ ४ \\ \text{ख } ४ \end{matrix}$

२) अधस्तन अपूर्वकृष्टीसंबंधी समानखंड द्रव्य- पूर्व समयामध्ये केलेल्या कृष्टीपैकी जघन्य कृष्टीच्या द्रव्यप्रमाण एक समानखंड होतो त्याला वर्तमान समयात केलेल्या अधस्तनकृष्टीच्या प्रमाणाने गुणल्यावर जे द्रव्य येते ते अधस्तन अपूर्वकृष्टीसंबंधी समानखंड द्रव्य होय. प्रथम समयासंबंधी सूक्ष्मकृष्टीच्या द्रव्याला प्रथम समयामधील कृष्टिप्रमाणाने भाग देऊन त्यामध्ये विशेष अधिक आहे त्याला न मोजता जघन्य कृष्टीचे द्रव्य असे $\frac{व १२१५३}{२४ ओ ४}$ त्याला द्वितीय समयात केलेल्या अधस्तन अपूर्व कृष्टिप्रमाणाने $\frac{४}{ख १११}$ गुणल्यावर $\frac{४}{ख}$ समस्त अधस्तन

अपूर्वकृष्टीसंबंधी समानखंडद्रव्य $\frac{व १२ ५५३ ४}{२४ ओ ४ ख १११}$ येते.

३) अंतर अपूर्वकृष्टीसंबंधी समानखंडद्रव्य- पूर्वोक्त जघन्य पूर्वकृष्टीच्या द्रव्याला वर्तमान समयात केलेल्या अंतर अपूर्व कृष्टीच्या प्रमाणाने गुणल्यावर जे द्रव्याचे प्रमाण येते ते अंतर अपूर्वकृष्टीसंबंधी समानखंडद्रव्य होय.

पूर्व जघन्य कृष्टिद्रव्य X अंतर अपूर्व कृष्टिप्रमाण = अंतर कृष्टीसंबंधी समानखंड द्रव्य

$\frac{व १२ ५५३}{२४ ओ ४ ख} \times \frac{४}{ख १११} = \frac{व १२ ५५३ ४}{२४ ओ ४ ख १११}$

१ अंतर अपूर्वकृष्टी
२ अंतर अपूर्वकृष्टी
३ अंतर अपूर्वकृष्टी
४ अंतर अपूर्वकृष्टी
अधस्तन अपूर्वकृष्टी

४) उभयद्रव्यविशेषद्रव्य- पूर्व समय आणि या विवक्षित समयासंबंधी सर्व सूक्ष्मकृष्टीच्या द्रव्याला, पूर्व-अपूर्व सर्व सूक्ष्मकृष्टीच्या प्रमाणरूप गच्छाला एक कमी गच्छाच्या अध्ययने न्यून दोन गुणहानीने गुणून भागल्यावर एक उभयद्रव्यासंबंधी विशेष होतो.

$\frac{\text{सर्व सूक्ष्मकृष्टि द्रव्य}}{\text{पूर्वापूर्व कृष्ट्यायाम} \times (\text{दोन गुणहानी-पूर्वापूर्वकृष्ट्यायाम-१})} = \text{उभयद्रव्यविशेष याची संदृष्टी} = \text{वि}$

पूर्व-अपूर्व सूक्ष्मकृष्टिप्रमाण गच्छाचे एक वेळा संकलन करून जे प्रमाण येते त्याला पूर्वोक्त उभयद्रव्यविशेषाने गुणले असता समस्त उभयद्रव्यविशेष द्रव्य येते.

पूर्वापूर्व सूक्ष्मकृष्ट्यायाम = पूर्वकृष्ट्यायाम + अपूर्व कृष्ट्यायाम

$$\frac{४}{ख} + \frac{४}{ख १११} = \frac{४}{ख}$$

प्रथम समयासंबंधी कृष्टिप्रमाणामध्ये द्वितीय समयासंबंधी कृष्टी मिळविण्यासाठी अधिकाची संदृष्टी केली आहे.

संकलनसूत्र = $\frac{गच्छ २}{२} \frac{गच्छ+१}{१} \frac{४}{ख २} \frac{४}{ख १} \frac{वि ४ ४}{ख ख २}$ उभयद्रव्यविशेष द्रव्य =

५) मध्यमखंड द्रव्य- पूर्वोक्त चार प्रकारच्या द्रव्याला या विवक्षित समयामध्ये अपकर्षण केलेल्या द्रव्यामधून कमी केल्यावर जे द्रव्य राहते त्याला पूर्व-अपूर्व सूक्ष्मकृष्टीच्या प्रमाणाचा भाग दिल्यावर एका खंडाचे प्रमाण येते. $\frac{व १२१५३}{२४ ओ ४ ख}$ याला पुन्हा पूर्व-अपूर्व कृष्टिप्रमाणाने गुणल्यावर संपूर्ण मध्यमखंड द्रव्य $\frac{व १२ ५५३}{२४ ओ ४ ख}$ येते.

नाम	द्रव्य
अधस्तनशीर्ष	$\frac{वि ४ ४}{ख ख २}$
अधस्तन अपूर्वकृष्टी समानखंड	$\frac{व १२१५३ ४}{२४ ओ ४ ख १११}$
मध्यम अपूर्वकृष्टी समानखंड	$\frac{व १२१५३ ४}{२४ ओ ४ ख १११}$
उभयद्रव्य विशेष	$\frac{वि ४ ४}{ख ख २}$
मध्यमखंड	$\frac{व १२१५३ ४}{२४ ओ ४ ख}$

अशाप्रकारे सूक्ष्मकृष्टीकरिता अपकर्षण केलेल्या द्रव्याचे पाच प्रकारचे विभाग सांगितले. त्यांना सूक्ष्मकृष्टीमध्ये देण्याचे विधान, पूर्वोक्त बादरकृष्टीसंबंधी चार प्रकारच्या संक्रमणद्रव्याचे तृतीय संग्रह कृष्टीमध्ये देण्याचे विधान आणि चार प्रकारचे बंधद्रव्य व तीन प्रकारच्या घातद्रव्याला,

अनंताव्या भागाला द्वितीय संग्रहकृष्टीमध्ये देण्याचे विधान या विवक्षित समयामध्ये निरूपण करतात -

विवक्षित समयामध्ये केलेल्या अधस्तन सूक्ष्मापूर्वकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये सर्वांत जास्त द्रव्य देतो. तेथे सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी पाच प्रकारच्या द्रव्यांपैकी अधस्तन कृष्टीसंबंधी समानखंड द्रव्यातून एक खंड, मध्यमखंड द्रव्यातून एक खंड, उभय द्रव्यविशेषद्रव्यातून सर्व पूर्व-अपूर्व कृष्टि-आयामप्रमाण उभयद्रव्यविशेष ग्रहण करून देतो. द्वितीय अपूर्व कृष्टीमध्ये अनंतावा भाग कमी द्रव्य देतो. तेथे एक अधस्तनकृष्टीसंबंधी समान खंड, एक मध्यम खंड, एक कमी पूर्व-अपूर्व कृष्ट्यायाम प्रमाण उभयद्रव्यविशेष ग्रहण करून देतो. अशाप्रकारे तृतीयादी अंतिम अधस्तन अपूर्व कृष्टीपर्यंत क्रमाने एक-एक उभयद्रव्यविशेष कमी-कमी देतो.

त्या अंतिम कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून पूर्व समयासंबंधी सूक्ष्मकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये असंख्यातावा भागमात्र द्रव्य कमी देतो. तेथे मध्यमखंडातून एक खंड, उभयद्रव्यविशेषद्रव्यातून होऊन गेलेल्या कृष्टींनी न्यून सर्व सूक्ष्मकृष्टिप्रमाणमात्र विशेषांना ग्रहण करून देतो. त्यावर द्वितीय पूर्वकृष्टीमध्ये अनंतावा भाग कमी द्रव्य देतो. येथे अधस्तनशीर्ष विशेष द्रव्यातून एक विशेष, मध्यमखंडद्रव्यातून एक खंड, उभयद्रव्यविशेष द्रव्यातून होऊन गेलेल्या कृष्टींनी हीन सर्व सूक्ष्मकृष्टिप्रमाण विशेषांना देतो. याचप्रमाणे तृतीयादी पूर्वकृष्टीमध्ये एक-एक अधस्तन शीर्ष विशेष अधिक व एक-एक उभय द्रव्यविशेष कमी व एकेक मध्यमखंड समानरूप द्रव्य देतो. जोपर्यंत अपूर्व अंतर कृष्टी प्राप्त होत नाही तोपर्यंत असा क्रम जाणावा.

अशाप्रकारे पल्याचा असंख्यातावा भागमात्र कृष्टी झाल्यावर अंतिम कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून त्यावर नवीन उत्पन्न अपूर्व अंतर कृष्टीमध्ये असंख्यातावा भागमात्र अधिक द्रव्य देतो. तेथे अंतर कृष्टीसंबंधी समान खंडद्रव्यातून एक खंड, मध्यम खंडद्रव्यातून एक खंड आणि उभय द्रव्यविशेष द्रव्यातून होऊन गेलेल्या कृष्टींनी कमी सर्व सूक्ष्म कृष्टिप्रमाणमात्र विशेष ग्रहण करून देतो. त्याहून त्यावर पूर्व कृष्टीमध्ये असंख्यातावा भाग कमी द्रव्य देतो. तेथे अधस्तन शीर्षविशेषातून एक कमी होऊन गेलेल्या पूर्व कृष्टिप्रमाणमात्र विशेष, मध्यम खंडातून एक खंड आणि उभय द्रव्यविशेषातून होऊन गेलेल्या पूर्वापूर्व कृष्टींनी कमी सर्व सूक्ष्म कृष्टिप्रमाणमात्र विशेष ग्रहण करून देतो. त्यावर अंतर अपूर्व कृष्टी प्राप्त होईपर्यंत एकेक अधस्तन शीर्ष विशेष अधिक, एकेक उभय द्रव्यविशेष कमी व एकेक मध्यम खंड समानरूपाने देतो.

त्यावर अपूर्व अंतर कृष्टीमध्ये एक अंतर कृष्टीसंबंधी समान खंड, एक मध्यम खंड आणि होऊन गेलेल्या सर्व कृष्टींनी हीन सर्व कृष्टिप्रमाणमात्र उभय द्रव्य विशेष देतो. हे दिलेले द्रव्य खालच्या कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातावा भाग अधिक आहे.

त्यावर पूर्व कृष्टीमध्ये एक कमी अतीत पूर्व कृष्टिप्रमाणमात्र अधस्तन शीर्षविशेष, एक

मध्यम खंड, व्यतीत सर्व कृष्टींनी न्यून सर्व कृष्टिप्रमाणमात्र उभय द्रव्यविशेष देतो. हे दिलेले द्रव्य खालच्या अपूर्व अंतर कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातावा भाग कमी आहे. अशाप्रकारे प्रथम समयकृत सूक्ष्म कृष्टींची अंतिम कृष्टी येईपर्यंत पूर्व-अपूर्व कृष्टीमध्ये याचक्रमाने द्रव्य द्यावे.

त्यावर लोभाच्या तृतीय बादर संग्रहकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये अंतिम सूक्ष्म कृष्टीमध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातापट कमी द्रव्य देतो. तेथे चार प्रकारच्या संक्रमण द्रव्यापैकी मध्यम खंडद्रव्यातून एक खंड, उभय द्रव्यविशेष द्रव्यातून सर्व बादर कृष्टिमात्र विशेष ग्रहण करून देतो. त्यावर तृतीय संग्रह कृष्टीमध्ये चार प्रकारचे संक्रमण द्रव्य देण्याचे आणि द्वितीय संग्रह कृष्टीमध्ये चार प्रकारचे बंधद्रव्य, तीन प्रकारचे घातद्रव्य देण्याचे विधान द्वितीय संग्रह कृष्टीच्या उत्कृष्ट कृष्टीपर्यंत जसे प्रथम समयामध्ये सांगितले तसेच जाणावे. अशाप्रकारे द्वितीयादी समयामध्ये द्रव्य देण्याचे विधान सांगितले. पूर्व अपूर्व सूक्ष्म कृष्टीमध्ये एक गोपुच्छा होते. सूक्ष्म कृष्टी व बादर कृष्टीमध्ये एक गोपुच्छा होत नाही.

अपूर्व अधस्तन सूक्ष्मकृष्टी	पूर्व-अपूर्व सूक्ष्मकृष्टी	तृतीय संग्रहकृष्टी	द्वितीय संग्रहकृष्टी
४ ख ङ ञ			अधस्तनशीर्षविशेष
			मध्यमखंड
सूक्ष्मकृष्टीसंबंधी उभयद्रव्यविशेष		उभयद्रव्य विशेष	बंध समानखंड बंधद्रव्य विशेष

सूक्ष्म व बादर कृष्टीमध्ये दृश्यमान द्रव्याचे वर्णन करतात-

पढमादिसु दिस्सकमं सुहुमेसु अणंतभागहीणकमं ।

बादरकिट्टिपदेसो असंखगुणिदं तदो हीणं ॥५७४॥

प्रथमादिषु दृश्यक्रमं सूक्ष्मेष्वनन्तभागहीनक्रमम् ।
बादरकृष्टिप्रदेशोऽसङ्ख्यगुणितस्ततो हीनः ॥५७४॥

अन्वयार्थ- (पढमादिसु) सूक्ष्म कृष्टिकारकाच्या प्रथमादी समयांमध्ये (दिस्सकमं) दृश्यमान क्रम (सुहुमेसु) सूक्ष्म कृष्टीमध्ये (अणंतभागहीणकमं) अनंताव्या भागाने हीनक्रम आहे. त्यानंतर (बादरकिष्टिप्रदेशो) बादर कृष्टीच्या प्रवेशामध्ये (असंखगुणितं) असंख्यात गुणित आहे व (तदो हीणं) त्यानंतर अनंतावा भाग हीनक्रम आहे.

विशेषार्थ- दिलेले द्रव्य आणि पूर्व द्रव्य मिळून कृष्टीमध्ये दिसणाऱ्या द्रव्याला दृश्यमान द्रव्य म्हणतात. त्याचा क्रम सांगतात- प्रथमादी समयांमध्ये जघन्य सूक्ष्म कृष्टीमध्ये दृश्यमान द्रव्य जास्त आहे. याच्यावर द्वितीय कृष्टीपासून अंतिम सूक्ष्म कृष्टीपर्यंत अनन्तावा भाग घटत्या क्रमाने दृश्यमान द्रव्य आहे अर्थात एकेक चय कमी आहे. त्याच्यावर त्याहून तृतीय बादर संग्रहकृष्टीच्या जघन्य कृष्टीमध्ये दृश्यमान द्रव्य असंख्यातपट आहे. कारण बादर कृष्टीच्या द्रव्याच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण द्रव्याचे अपकर्षण होऊन सूक्ष्म कृष्टीची रचना झाली आहे म्हणून सूक्ष्म कृष्टीच्या द्रव्यापेक्षा बादर कृष्टीमध्ये दृश्यमान द्रव्य असंख्यातपट आहे. त्याच्यावर तृतीय बादर संग्रहकृष्टीच्या द्वितीय कृष्टीपासून द्वितीय बादर संग्रहकृष्टीच्या अंतिम बादर कृष्टीपर्यंत दृश्यमान द्रव्य अनंताव्या भाग क्रमाने कमी होत गेले आहे. अर्थात एक-एक चय कमी आहे. ही श्रेणीप्ररूपणा सूक्ष्म कृष्टिकारकाच्या प्रथम समयापासून चरम समयापर्यंत जाणावी.

आता संक्रम्यमाण द्रव्याचे अल्पबहुत्व सांगतात-

लोहस्स तदियादो सुहुमगदं विदियदो दु तदियगदं ।
विदियादो सुहुमगदं दव्वं संखेज्जगुणितकमं ॥५७५॥

लोभस्य च तृतीयतः सूक्ष्मगतं द्वितीयस्तु तृतीयगतम् ।
द्वितीयतः सूक्ष्मगतं द्रव्यं सङ्ख्येयगुणितक्रमम् ॥५७५॥

अन्वयार्थ- (लोहस्स तदियादो सुहुमगदं) लोभाच्या तृतीय संग्रह कृष्टीतून सूक्ष्म कृष्टीमध्ये संक्रमित झालेले द्रव्य, (विदियदो दु तदियगदं) द्वितीय संग्रह कृष्टीतून तृतीय कृष्टीमध्ये संक्रमित झालेले द्रव्य व (विदियादो सुहुमगदं दव्वं) द्वितीय कृष्टीतून सूक्ष्म कृष्टीमध्ये संक्रमित झालेले द्रव्य (संखेज्जगुणितकमं) क्रमाने संख्यातगुणित आहेत.

विशेषार्थ- सूक्ष्म कृष्टिकारक क्षपक जीव लोभाच्या द्वितीय व तृतीय संग्रह कृष्टीमधून

असंख्याताव्या भाग द्रव्याचे अपकर्षण करून संक्रमणाद्वारे सूक्ष्म कृष्टिरूप संक्रमित करतो. त्यापैकी तृतीय संग्रह कृष्टीतून सूक्ष्म कृष्टिरूप परिणमित झालेले द्रव्य सर्वात थोडे आहे. त्याहून द्वितीय संग्रह कृष्टीतून तृतीय संग्रह कृष्टीमध्ये संख्यातपट द्रव्याचे संक्रमण होते. कारण लोभाच्या तृतीय संग्रह कृष्टीच्या द्रव्यापेक्षा द्वितीय संग्रह कृष्टीचे द्रव्य संख्यातपट आहे. द्वितीय संग्रह कृष्टीतून तृतीय संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमित झालेल्या द्रव्याहून द्वितीय संग्रह कृष्टीतून सूक्ष्म कृष्टिरूपाने संक्रमित झालेले द्रव्य संख्यातपट आहे. कारण लोभाच्या तृतीय संग्रह कृष्ट्यायामापेक्षा सूक्ष्म कृष्टीचा आयाम संख्यातपट आहे. आयामानुसारच द्रव्याच्या संख्येचे प्रमाण जाणावे.

येथे सूक्ष्म कृष्टीमध्ये संक्रमित झालेल्या द्रव्याचे प्रमाण सांगण्याकरिता बादर कृष्टीमध्ये संक्रमित प्रदेशांचे अल्पबहुत्व सांगतात-

किट्टीवेदगपढमे कोहस्स य विदियदो दु तदियादो ।
माणस्स य पढमगदो, माणतियादो दु मायपढमगदो ॥५७६॥
मायतियादो लोभस्सादिगदो लोभपढमदो विदियं ।
तदियं च गदा दव्वा, दसपदमद्वियकमा होंति ॥५७७॥

कृष्टिवेदकप्रथमे क्रोधस्य च द्वितीयतस्तु तृतीयतः ।
मानस्य च प्रथमगतं मानत्रयात् तु मायाप्रथमगतम् ॥५७६॥

मायत्रिकात् लोभस्यादिगतं लोभप्रथमतो द्वितीयम् ।
तृतीयं च गतानि द्रव्याणि दशपदमधिकक्रमाणि भवन्ति ॥५७७॥

अन्वयार्थ- (किट्टीवेदगपढमे) कृष्टिवेदकाच्या प्रथम समयामध्ये (कोहस्स य) क्रोधाच्या (विदियदो दु) द्वितीय संग्रह कृष्टीतून (माणस्स य पढमगदो) मानाच्या प्रथम कृष्टीमध्ये प्राप्त झालेले द्रव्य, (तदियादो) क्रोधाच्या तृतीय संग्रह कृष्टीमधून (माणस्स य पढमगदो) मानाच्या प्रथम कृष्टीमध्ये प्राप्त झालेले द्रव्य, (माणतियादो दु) मानाच्या तीन संग्रह कृष्टीतून (मायपढमगदो) मायेच्या प्रथम कृष्टीमध्ये प्राप्त झालेले द्रव्य (मायतियादो) मायेच्या तीन कृष्टीमधून (लोभस्सादिगदो) लोभाच्या प्रथम कृष्टीमध्ये प्राप्त झालेले द्रव्य, (लोभपढमदो) लोभाच्या प्रथम कृष्टीतून (विदियं गदा) द्वितीय कृष्टीमध्ये प्राप्त झालेले द्रव्य (च) व (तदियं गदा दव्वा) तृतीय कृष्टीला प्राप्त झालेले द्रव्य ही (दसपदं) दहा पदे (अद्वियकमा) क्रमाने अधिक (होंति) आहेत.

विशेषार्थ- १) बादर कृष्टिवेदककाळाच्या प्रथम समयामध्ये क्रोधाच्या द्वितीय संग्रह कृष्टीतून मानाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये अधःप्रवृत्त संक्रमणाद्वारे संक्रमित झालेले द्रव्य सर्वात कमी आहे. २) त्याहून क्रोधाच्या तृतीय संग्रह कृष्टीतून मानाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये विशेष अधिक द्रव्य संक्रमित करतो. कारण अल्प अनुभागयुक्त कृष्टीचे द्रव्य अधिक असते व अधिक द्रव्ययुक्त कृष्टीतून संक्रम्यमाण द्रव्यसुद्धा अधिक असते. तृतीय संग्रहकृष्टीचा अनुभाग अल्प आहे म्हणून अधिक अनुभागयुक्त द्वितीय संग्रह कृष्टीच्या द्रव्याहून तृतीय संग्रह कृष्टीचे द्रव्य अधिक आहे म्हणून संक्रमण द्रव्यसुद्धा विशेष अधिक आहे.

प्रश्न- किती विशेष अधिक आहे ?

उत्तर- पूर्वद्रव्याला (द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या संक्रमण द्रव्याला) पल्योपमाच्या असंख्याताव्या भागाने भागल्यावर जो एकभाग येतो तेवढ्या प्रमाणाने अधिक जाणावे.
द्वितीय संग्रहकृष्टीचे संक्रमणद्रव्य + $\frac{\text{द्वितीय संग्रहकृष्टीचे संक्रमणद्रव्य}}{\text{पल्योपमाचा असंख्यातावा भाग}} = \text{तृतीय संग्रहकृष्टीचे संक्रमणद्रव्य}$

३) त्याहून मानाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीतून मायेच्या प्रथम संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित झालेले द्रव्य विशेष अधिक आहे. कारण येथे सुद्धा क्रोधाच्या तृतीय संग्रह कृष्टीपेक्षा मानाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीचे द्रव्य अधिक आहे. येथे परस्थान भागहार आवलीचा असंख्यातावा भाग आहे

क्रोधाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीचे संक्रमणद्रव्य + $\frac{\text{क्रो.तृ.सं. कृष्टीचे संक्रमणद्रव्य}}{\text{आवलीचा असंख्यातावा भाग}} = \frac{\text{मानाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचे संक्रमणद्रव्य}}{\text{संक्रमणद्रव्य}}$

४) त्याहून मानाच्या द्वितीय संग्रह कृष्टीतून मायेच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमित द्रव्य विशेष अधिक आहे. ५) त्याहून मानाच्या तृतीय संग्रह कृष्टीतून मायेच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमित द्रव्य विशेष अधिक आहे. येथे दोन्ही ठिकाणी विशेष अधिकाचे प्रमाण पल्याच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन आलेला एक भागमात्र आहे. ६) त्याहून मायेच्या प्रथम संग्रह कृष्टीतून लोभाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमण झालेले द्रव्य विशेष अधिक आहे. येथे पात्रानुसार विशेषाचे प्रमाण आवलीच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन एक भागमात्र आहे. ७) त्याहून मायेच्या द्वितीय संग्रह कृष्टीतून लोभाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमित द्रव्य विशेष अधिक आहे. ८) त्याहून मायेच्या तृतीय संग्रह कृष्टीतून लोभाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमित द्रव्य विशेष अधिक आहे. येथे दोन्ही स्थानांमध्ये विशेषाचे प्रमाण पूर्वद्रव्यामध्ये पल्याच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन आलेला एक भागमात्र आहे. ९) त्याहून लोभाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीतून लोभाच्या द्वितीय संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमित द्रव्य विशेष अधिक आहे. येथे परस्थान असल्यामुळे विशेषाचे प्रमाण पूर्व द्रव्यामध्ये आवलीच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन

आलेला एक भागमात्र आहे.

प्रश्न- जेथे अन्य कषायाच्या संग्रह कृष्टीच्या द्रव्याचे अन्य कषायाच्या संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमण सांगितले तेथे परस्थान संक्रमण आपापल्या द्रव्याला अधःप्रवृत्त भागहाराचा भाग देऊन एक भागप्रमाण द्रव्याचे संक्रमण होते म्हणून अन्य कषायामध्ये संक्रमणद्रव्याच्या विशेष अधिकाचा क्रम सांगितला तो योग्य आहे; परंतु लोभाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीतून त्याच्याच द्वितीय संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमण झाले. येथे स्वस्थान संक्रमण आहे. येथे आपल्या द्रव्याला अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन एक भागमात्र द्रव्याचे संक्रमण होते. अधःप्रवृत्त भागहाराहून अपकर्षण भागहार असंख्यातपट कमी आहे. म्हणून पूर्वोक्त संक्रमणद्रव्याहून याचे संक्रमणद्रव्य असंख्यातपट सांगितले पाहिजे, विशेष अधिक कसे सांगितले.

उत्तर- हे सत्य आहे, परंतु येथे परिणामाच्या माहात्म्यवश अधःप्रवृत्त भागहारसुद्धा अपकर्षण भागहाराच्याच अनुसार प्रवृत्त होतो. म्हणून अशा प्रकारचा विशेष येथेच संभवतो, अन्यत्र सर्वत्र अधःप्रवृत्त भागहारापेक्षा अपकर्षण भागहार असंख्यातपट कमीच जाणावा.

१०) त्याहून लोभाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीतून लोभाच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये संक्रमित द्रव्य विशेष अधिक आहे. येथे पात्रानुसार विशेषाचे प्रमाण पूर्व द्रव्यामध्ये पल्याच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन आलेला एक भागमात्र आहे. येथेसुद्धा अपकर्षण संक्रमणच आहे. अशाप्रकारे दहा स्थाने अधिक क्रमसहित जाणावीत.

कोहस्स य पढमादो माणादी कोधतदियविदियगदं ।

तत्तो संखेज्जगुणं अहियं संखेज्जसंगुणियं ॥५७८॥

क्रोधस्य च प्रथमात् मानादौ क्रोधतृतीयद्वितीयगतम् ।

ततः सङ्ख्येयगुणमधिकं सङ्ख्येयसङ्गुणितम् ॥५७८॥

अन्वयार्थ- (तत्तो) त्याहून (कोहस्स य पढमादो) क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीतून (माणादी) मानाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये प्राप्त झालेले द्रव्य (संखेज्जगुणं) संख्यातपट आहे (कोधतदियविदियगदं) क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीतून क्रोधाच्या तृतीय व द्वितीय संग्रह कृष्टीमध्ये प्राप्त झालेले द्रव्य क्रमाने (अहियं) अधिक व (संखेज्जसंगुणियं) संख्यातपट आहे.

विशेषार्थ- ११) पूर्वोक्त संक्रमण द्रव्याहून क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीतून मानाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमित द्रव्य संख्यातपट आहे. कारण लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीच्या द्रव्याहून क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीचे द्रव्य तेरापट आहे. म्हणून त्यातून संक्रमित झालेले द्रव्यसुद्धा तेरापट अर्थात संख्यात पटच आहे.^१

१. क.पा.सुत.पृ.८६८ सू. १२९०-१२९२ / ध.पु.६ पृ. ४०१-४०२ २. ज.ध.पु. १५ पृ. ३१०-३११

१२) त्याहून क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीतून क्रोधाच्या तृतीय संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमित द्रव्य विशेष अधिक आहे. येथे विशेषाचे प्रमाण पूर्व द्रव्याला पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने भागून आलेला एक भागमात्र आहे. १३) त्याहून क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीतून क्रोधाच्या द्वितीय संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमित द्रव्य संख्यातपट आहे. कारण ज्या संग्रहकृष्टीचा वेदक आहे त्याचे द्रव्य त्यानंतर वेद्यमान कृष्टीमध्ये अन्य कृष्टीहून संख्यातपट संक्रमित होते. म्हणून येथे वेद्यमान क्रोधाच्या प्रथम संग्रह कृष्टीचे, त्यानंतर वेद्यमान द्वितीय संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमित झालेले द्रव्य संख्यातपट सांगितले.

बादर कृष्टीविषयक संक्रमणाचे प्रकरण पूर्वीच सांगितले आहे. तथापि सूक्ष्म कृष्टीकरिता केलेल्या संक्रमणद्रव्याचे प्रमाण आणण्याला कारणभूत आहे म्हणून येथे पुन्हा सांगितले आहे.

प्रश्न- हे बादर कृष्टीविषयक प्रदेशसंक्रमण सूक्ष्मकृष्टीविषयक प्रदेशसंक्रमणाचे आश्रयभूत कसे?

उत्तर- लोभाच्या द्वितीय संग्रह कृष्टीतून त्याच्या तृतीय संग्रहकृष्टीमध्ये जेवढे द्रव्य संक्रान्त झाले त्याहून संख्यातपट द्रव्य सूक्ष्मकृष्टीमध्ये संक्रमित होते. अशा प्रकारचा संक्रमणाचा गुणकार नवीन नाही तर पूर्वीसुद्धा बादर कृष्टीमध्ये संख्यातपट गुणकार प्रवृत्त होता. अशाप्रकारे सूक्ष्म कृष्टीना करण्यामध्ये हे संक्रमण आश्रयभूत आहे.

अथवा क्रोधाचे द्रव्य तेरापट होते. त्यातून त्याच्या द्वितीय कृष्टीमध्ये संक्रमण झालेले द्रव्य चौदापट सांगितले होते. त्यातून तृतीय कृष्टीमध्ये, क्रोधाच्या तृतीय कृष्टीतून मानाच्या प्रथम कृष्टीमध्ये अशाप्रकारे आनुपूर्वी क्रमाने येऊन लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य तेवीसपट आहे त्यातून सूक्ष्मकृष्टीमध्ये संक्रमण झालेले द्रव्य चोवीसपट आहे. हा अनुक्रम जाणण्याकरिता हे येथे अल्पबहुत्वाचे कथन केले आहे.

लोभाच्या द्वितीय संग्रह कृष्टीतून त्याच्याच तृतीय संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमण करण्याची अवधी सांगतात-

लोहस्स विदियकिट्टिं वेदयमाणस्स जाव पढमठिदि ।

आवलितियमवसेसं आगच्छदि विदियदो तदियं ॥५७९॥

लोभस्य द्वितीयकृष्टिं वेद्यमानस्य यावत् प्रथमस्थितिः ।

आवलित्रिकमवशेषमागच्छति द्वितीयतस्तृतीयम् ॥५७९॥

अन्वयार्थ- (लोहस्स) लोभाच्या (विदियकिट्टिं) द्वितीय संग्रह कृष्टीचे (वेदयमाणस्स) वेदन करणाऱ्या जीवाची (पढमठिदि) द्वितीय संग्रह कृष्टीची प्रथम स्थिती (आवलितियं) तीन आवली (अवसेसं जाव) शिल्लक राहिल्यावर (विदियदो) द्वितीय संग्रह कृष्टीतून (तदियं) तृतीय संग्रह कृष्टीमध्ये द्रव्य संक्रमण होऊन (आगच्छदि) येते.

विशेषार्थ- लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या प्रथम स्थितीमध्ये विश्रमणावली, संक्रमणावली, उच्छिष्टावली ह्या तीन आवली शिल्लक राहिल्यावर लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीचे द्रव्य लोभाच्या तृतीय संग्रह कृष्टीमध्ये दिले जाते. कारण तृतीय संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमित झालेले द्रव्य विश्रमणावलीपर्यंत तेथेच विश्राम करते. त्यानंतर संक्रमणावलीमध्ये सूक्ष्म कृष्टिरूप होऊन संक्रमण करते. तेव्हा उच्छिष्टावली मात्र प्रथम स्थिती शिल्लक राहते म्हणून तीन आवली शिल्लक राहिल्यावर द्वितीय संग्रह कृष्टीचे द्रव्य तृतीय संग्रह कृष्टीमध्ये संक्रमित होते. त्यानंतर द्वितीय संग्रह कृष्टीच्या द्रव्यामध्ये अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन एक भागप्रमाण द्रव्याचे सूक्ष्म कृष्टीमध्येच संक्रमण करतो. जोपर्यंत दोन आवली शिल्लक राहतात तोपर्यंत असेच जाणावे. तेथे आगाल प्रत्यागालाची व्युच्छिती होते. आनुपूर्वी संक्रमण असल्यामुळे तृतीय संग्रह कृष्टीचे द्रव्य द्वितीय कृष्टीमध्ये येत नाही म्हणून आगाल नव्हताच. फक्त प्रत्यागालच होत होता तो सुद्धा थांबला. तसेच एक समय कमी आवलिप्रमाण निषेकांना अधोगलनरूप क्रमाने भोगून समय अधिक आवली शिल्लक ठेवतो.

बादर लोभाची प्रथम स्थिती समय अधिक आवलिप्रमाण शिल्लक राहिल्यावर तृतीय कृष्टी व काही कमी द्वितीय कृष्टीच्या सूक्ष्मरूप परिणमनाचा निर्देश करतात.

ततो सुहुमं गच्छदि, समयाहिय-आवलीयसेसाए ।

सव्वं तदियं सुहुमे णव उच्छिट्टं विहाय विदियं च ॥५८०॥

ततः सूक्ष्मं गच्छति समयाधिकावलिशेषायाम् ।

सर्वं तृतीयं सूक्ष्मे नवकमुच्छिट्टं विहाय द्वितीयं च ॥५८०॥

अन्वयार्थ- (ततो) त्यानंतर (समयाहिय-आवलीयसेसाए) बादर लोभाच्या प्रथम स्थितीमध्ये एक समय अधिक आवली शिल्लक राहिल्यावर (सव्वं तदियं) सर्व तृतीय कृष्टी (सुहुमं) सूक्ष्मकृष्टीला (गच्छदि) प्राप्त होते. (च) व (णव उच्छिट्टं विहाय) नवक समयप्रबद्ध व उच्छिष्टावली सोडून शेष (विदियं) द्वितीय कृष्टीचे द्रव्यसुद्धा (सुहुमे) सूक्ष्म कृष्टिरूप परिणमते.

विशेषार्थ- पूर्वोक्त क्रमाने लोभाच्या द्वितीय कृष्टीमध्ये जेव्हा एक समय अधिक आवलिकाळ शिल्लक राहतो तेव्हा चरम समयवर्ती बादर साम्परायिक होतो. त्याच अनिवृत्तिकरण गुणस्थानाच्या अन्तिम समयात तृतीय बादरकृष्टी संपूर्णरूपाने सूक्ष्म कृष्टीमध्ये संक्रांत होते. हे कथन उत्पादानुच्छेदाच्या अपेक्षेने आहे. कारण अंतिम समयामध्ये ते द्रव्य बादर कृष्टिरूपच आहे. अनन्तर सूक्ष्मसाम्परायाच्या प्रथम समयामध्ये बादर कृष्टीचे संपूर्णरूपाने सूक्ष्म कृष्टीमध्ये संक्रमण पाहिले जाते. लोभाच्या द्वितीय संग्रहकृष्टीच्या द्रव्यामध्ये समय अधिक उच्छिष्टावलि मात्र निषेक

आणि एक समय कमी दोन आवलिप्रमाण नवक समयप्रबद्ध बादर कृष्टिरूप राहतात. शेष सर्व द्रव्य सूक्ष्म कृष्टिरूप होते.^१

अनिवृत्तिकरण गुणस्थानाच्या अंतिम समयामध्ये स्थितिबंधाचा निर्देश-

लोहस्स तिघादीणं, ताहे अघादीतियाण ठिदिबंधो ।

अंतो दु मुहुत्तस्स य, दिवसस्स य होदि वरिसस्स^१ ॥५८१॥

लोभस्य त्रिघातिनां तत्राघातित्रयाणां स्थितिबन्धः ।

अन्तस्तु मुहूर्तस्य च दिवसस्य च भवति वर्षस्य ॥५८१॥

अन्वयार्थ- (ताहे) त्या अनिवृत्तिकरणाच्या अंतिम समयात (लोहस्स) संज्वलन लोभाचा (ठिदिबंधो) स्थितिबंध (अंतो दु मुहुत्तस्स य) मुहूर्ताच्या आत अर्थात अन्तर्मुहूर्त (तिघादीणं) तीन घातिकर्माचा स्थितिबंध (दिवसस्स अंतो) दिवसाच्या आत अर्थात काही कमी एक दिवस (य) व (अघादीतियाण) तीन अघातिकर्माचा स्थितिबंध (वरिसस्स अंतो) वर्षाच्या आत अर्थात काही कमी एक वर्ष (होदि) होतो.

विशेषार्थ- अनिवृत्तिकरणाच्या अंतिम समयात लोभ संज्वलनाचा अन्तर्मुहूर्तप्रमाण जघन्य स्थितिबंध होतो व त्याच समयात मोहनीय कर्माची बंधव्युच्छिती होते. कारण त्यावर मोहनीय कर्माच्या बन्धाला कारणभूत परिणामांचा अभाव आहे. तीन घाती कर्मांचा स्थितिबन्ध पूर्वी दिवसपृथक्त्वप्रमाण होत होता तो कमी होऊन आता काही कमी एक दिवसरात्रप्रमाण राहिला आहे. नाम, गोत्र व वेदनीयाचा पूर्वी संख्यात हजार वर्षप्रमाण होत होता तो कमी होऊन काही कमी एक वर्षप्रमाण राहिला आहे.

ताणं पुण ठिदिसंतं कमेण अंतोमुहुत्तयं होदि ।

वस्साणं संखेजसहस्साणि असंखवस्साणि ॥५८२॥

तेषां पुनः स्थितिसत्त्वं क्रमेणान्तर्मुहूर्तकं भवति ।

वर्षाणां सङ्ख्येयसहस्राण्यसङ्ख्यवर्षाणि ॥५८२॥

अन्वयार्थ- (ताणं पुण ठिदिसंतं) पुन्हा त्या कर्मांचे स्थितिसत्त्व (कमेण) क्रमाने (अंतोमुहुत्तयं) अंतर्मुहूर्तप्रमाण (वस्साणं संखेजसहस्साणि) संख्यात हजार वर्षे (असंखवस्साणि) व असंख्यात वर्षे (होदि) राहते.

१. ज.ध.पु. १५ पृ. ३१८ २. क.पा.सुत्त.पृ.८६९ सू. १२९८-१३०० / ध.पु.६ पृ. ४०२-४०३

विशेषार्थ- अनिवृत्तिकरणाच्या अंतिम समयात लोभाचे स्थितिसत्त्व अंतर्मुहूर्तप्रमाण, तीन घातिकर्मांचे संख्यात हजार वर्षप्रमाण व तीन अघातिकर्मांचे असंख्यात वर्षप्रमाण शिल्लक राहते.^१

आता सूक्ष्मसांपराय गुणस्थानाचे वर्णन करतात -

से काले सुहुमगुणं पडिवज्जदि सुहुमकिट्टिठिदिखंडं ।

आणायदि तद्व्वं उक्कट्टिय कुणदि गुणसेढिं ॥५८३॥

स्वे काले सूक्ष्मगुणं प्रतिपद्यते सूक्ष्मकृष्टिस्थितिखण्डम् ।

आनयति तद्द्रव्यमपकृष्य करोति गुणश्रेणिम् ॥५८३॥

अन्वयार्थ- (से काले) अनिवृत्तिकरणाचा काळ समाप्त झाल्यावर अनंतर समयामध्ये (सुहुमगुणं) सूक्ष्मसांपराय गुणस्थानाला (पडिवज्जदि) प्राप्त होतो. (सुहुमकिट्टिठिदिखंडं) सूक्ष्म कृष्टीचा स्थितिकांडक घात करतो (तद्व्वं) सूक्ष्म कृष्टीचे द्रव्य (उक्कट्टिय) अपकर्षण करून (आणायदि) आणतो व (गुणसेढिं) गुणश्रेणी (कुणदि) करतो.

विशेषार्थ- बादर कृष्टीचा वेदककाळ समाप्त झाल्यावर अनंतर समयात सूक्ष्मकृष्टीचे अपकर्षण करून त्याचे वेदन करीत क्षपक जीव सूक्ष्म साम्परायिक भावाने परिणत होतो. त्याच प्रथम समयात लोभाच्या सूक्ष्मकृष्टीची जी अंतर्मुहूर्तमात्र स्थिती आहे. त्यातून त्याचा संख्यातावा भागमात्र स्थितिकांडक आयाम ग्रहण करतो. कृष्टिगत मोहाच्या अनुभागाची प्रत्येक समयात अपवर्तना व ज्ञानावरणादींचा स्थितिकांडक घात व अनुभाग कांडकघात पूर्वीप्रमाणेच प्रवर्तित होतात.

सूक्ष्म कृष्टीसंबंधी स्थितीमध्ये प्राप्त मोहाच्या सर्वद्रव्याला

स ४१२
७

 (उत्कृष्ट समयप्रबद्धाला स ४ दीड गुणहानीने '१२' गुणल्यावर सर्व सत्त्वद्रव्य

स ४ १२

 होते. त्याला सातने भागल्यावर मोहाचे सत्त्वद्रव्य येते) अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन

स ४१२
७ ओ

 एका भागाचे अपकर्षण करून गुणश्रेणी करतो.

सूक्ष्म सांपरायाच्या प्रथम समयात अपकृष्ट द्रव्य देण्यासाठी तीन पर्वांचे कथन व गुणश्रेणी-आयाम सांगतात-

गुणसेढि अंतरट्टिदि बिदियट्टिदि इदि हवंति पव्वतिया ।

सुहुमगुणादो अहिया अवट्टिदुदयादि गुणसेढी ॥५८४॥

गुणश्रेणिरन्तरस्थितिर्द्वितीयस्थितिरिति भवन्ति पर्वत्रयाणि ।
सूक्ष्मगुणतोऽधिकाऽवस्थितोदयादिगुणश्रेणिः^१ ॥५८४॥

अन्वयार्थ- (गुणसेढि) गुणश्रेणी (अंतरद्विदि) अंतरस्थिती व (बिदियद्विदि) द्वितीय स्थिती (इदि) असे (पव्वतिया) तीन पर्व (हवंति) होतात. (सुहुमगुणादो) सूक्ष्म सांपराय गुणस्थानाच्या काळाहून (अवद्विदुदयादि गुणसेढी) उदयादी अवस्थित गुणश्रेणी-आयाम (अहिया) अधिक आहे.

विशेषार्थ- गुणश्रेणी, अंतरस्थिती आणि द्वितीय स्थिती या तीन पर्वांमध्ये अपकृष्ट द्रव्य विभागून दिले जाते. ज्या निषेकापर्यंत अपकृष्ट द्रव्य असंख्यात गुणित क्रमाने दिले जाते तेवढ्या आयामास गुणश्रेणी म्हणतात. त्यावरती ज्या निषेकांचा पूर्वी अभाव केला होता तेवढी प्रमाणरूप अंतरस्थिती आहे. त्याच्यावर शेष सर्व स्थितींचे नाव द्वितीय स्थिती आहे.

मोहनीयाची ही गुणश्रेणी सूक्ष्म सांपरायाच्या काळाहून विशेष अधिक अर्थात संख्यातावा भाग अधिक आहे व ज्ञानावरणादींच्या गलितावशेष गुणश्रेणी-आयामाहून अंतर्मुहूर्त हीन आहे. कारण ज्ञानावरणादींच्या गुणश्रेणी-आयामामध्ये क्षीण कषाय गुणस्थानाचा काळसुद्धा गर्भित आहे. ही गुणश्रेणी उदयरूप वर्तमान समयापासून आहे. पूर्वीप्रमाणे उदयावलीच्या वर नाही म्हणून यास उदयादी गुणश्रेणी म्हणतात. त्याचप्रमाणे ती अवस्थित प्रमाणवाली आहे. एक एक समय व्यतीत झाल्यावर त्याच्यावरील अंतरायाम स्थितीतून एक-एक निषेक गुणश्रेणीमध्ये मिळतो म्हणून गुणश्रेणी आयाम जेवढाच तेवढाच राहतो म्हणून यास अवस्थित गुणश्रेणी म्हणतात.^२

अपकृष्ट द्रव्य देण्याचे विधान-

ओक्कट्टिदइगिभागं गुणसेढीए असंखबहुभागं ।

अंतरहिद विदियठिदी संखसलागा हि अवहरिया^३ ॥५८५॥

गुणिय चउरादिखंडे अंतरसयलद्विदिमिहि णिक्खिवदि ।

सेसबहुभागमावलिहीणे बिदियद्विदीए ह ॥५८६॥

अपकर्षितैकभागं गुणश्रेणयामसङ्ख्यबहुभागम् ।

अन्तरहिते द्वितीयस्थितिः सङ्ख्यशलाका ह्यपहरिताः ॥५८५॥

गुणित्वा चतुरादिखण्डेऽन्तरसकलस्थितौ निक्षिपति ।

शेषबहुभागमावलिहीने द्वितीयस्थितौ हि ॥५८६॥

१. क.पा.सुत्त.पृ.८६९ सू. १३०८ २.ज.ध.पु. १५ पृ. ३२२ ३. क.पा.सुत्त.पृ.८६९-८७० सू. १३०९-१३१२

अन्वयार्थ- (ओक्कट्टिदइगिभागं) अपकर्षित द्रव्याच्या एक भाग द्रव्याला (गुणसेढीए) गुणश्रेणीमध्ये देतो. (असंखबहुभागं) अवशेष असंख्यात बहुभाग द्रव्याला (अंतरहिद-विदियठिदि) अंतरस्थितीचा भाग द्वितीय स्थितीला दिल्यावर (संखसलागा) जी संख्यात प्रमाणरूप शलाका येते त्याने (अवहरिया) भागून (चउरादिखंडे) संदृष्टीच्या अपेक्षेने चारने (गुणिय) गुणून आलेले द्रव्य (अंतरसयलद्विदिमिहि) अंतराच्या सर्व स्थितींमध्ये (णिक्खिवदि) निक्षेपण करतो व (सेसबहुभागं) शेष बहुभाग (आवलिहीणे) अतिस्थापनावलीने न्यून (वितियद्विदीए) द्वितीय स्थितीमध्ये देतो.

विशेषार्थ- सूक्ष्म कृष्टींच्या द्वारे यद्यपि अन्तरायाम पूर्ण भरला जातो आणि दोन्ही स्थिती एकरूप होतात, तथापि अनिवृत्तिकरण गुणस्थानाच्या चरम समयाच्या अपेक्षेने प्रथम स्थिती आणि द्वितीय स्थितीचा भेद करून अन्तराचे कथन केले आहे. गुणश्रेणीचे प्रमाण १ अन्तर्मुहूर्त सर्वात अल्प आहे, त्याहून अंतरस्थितीचे प्रमाण संख्यातपट-संदृष्टीच्या अपेक्षेने ४ अन्तर्मुहूर्त २१४ त्याहून स्थितिकांडकायाम संख्यातपट, संदृष्टी-१६ अन्तर्मुहूर्त २१४।४, त्याहून स्थितिकांड-कायामाच्या खाली शिल्लक राहिलेली द्वितीय स्थिती संख्यातपट संदृष्टी-६४ अन्तर्मुहूर्त २१४।४।४ स्थितिकांडकायाम व शिल्लक राहिलेली द्वितीय स्थिती दोन्ही मिळून संपूर्ण द्वितीय स्थितीचे प्रमाण होते १६+६४=८० अंतर्मुहूर्त २१।८० येथे अंतरस्थितीचा भाग द्वितीय स्थितीला देऊन जे प्रमाण येते त्या संख्यात प्रमाण युक्त शलाकेचा भाग असंख्यात बहुभाग मात्र अपकृष्ट द्रव्याला देऊन एक खंड अंतर स्थितीमध्ये देतो.

द्वितीय स्थिती = संख्यात प्रमाणरूप शलाका $\frac{८०}{४} = २०$ शलाका
अंतर स्थिती

असंख्यात बहुभाग द्रव्य = $\frac{८०}{४} = २०$ शलाका
शलाका

एक खंड अंतरस्थितीमध्ये देतो तेव्हा अंतरस्थितीच्या अंतिम निषेकामध्ये दिलेल्या द्रव्याहून द्वितीय स्थितीमध्ये दिलेले किंचित् कमी होते. जर दोन खंड द्यायला सांगितले तर काही कमी त्रिभाग मात्र होईल. या क्रमाने यथायोग्य संख्यात खंड ग्रहण करून अंतर स्थितीमध्ये देतो. हे द्रव्य अपकर्षण केलेल्या सर्वद्रव्याचा संख्यातावा भाग होते.

संदृष्टीने त्या असंख्यात बहुभागमात्र द्रव्याला वीसाचा भाग देऊन चारने गुणल्यावर अंतर स्थितीमध्ये दिलेल्या द्रव्याचे प्रमाण येते. $\frac{८०}{४} = २०$ त्या असंख्यात बहुभागमात्र द्रव्यातून एवढे

सं ८ १२।४
७।० २०

कमी करून शिल्लक राहिलेल्या द्रव्याला स ४ १२।१६ द्वितीय स्थितीमध्ये अतिस्थापनावली सोडून सर्वत्र देतो. संदृष्टीने बहुभागमात्र ७।ओ २० द्रव्याला वीसाचा भाग देऊन सोळाने गुणल्यावर द्वितीय स्थितीमध्ये दिलेल्या द्रव्याचे प्रमाण येते.

अंतर स्थितीमध्ये प्राप्त झालेल्या द्रव्याच्या बाबतीत दोन मते आहेत. जयधवल पु.१५ पृ.३२३ वर या दोन्ही मतांचा उल्लेख केलेला आहे. एक मत अपकृष्ट द्रव्याच्या असंख्यात बहुभागाचा संख्यातावा एक भाग अंतर स्थितीमध्ये दिला जातो असे आहे. दुसरे मत संख्यात बहुभाग दिला जातो असे आहे. या लब्धिसार ग्रंथामध्ये प्रथम मताप्रमाणे द्रव्य दिले आहे.

दीयमान द्रव्याचा क्रम सांगतात-

अंतरपढमठिदि त्ति य असंखगुणिदक्रमेण दिज्जदि हु ।

हीणकमं संखेज्जगुणूणं हीणकमं तत्तो^१ ॥५८७॥

अन्तरप्रथमस्थित्यन्तमसङ्ख्यगुणितक्रमेण दीयते हि ।

हीनक्रमं सङ्ख्येयगुणोनं हीनक्रमं ततः ॥५८७॥

अन्वयार्थ- (अंतरपढमठिदि त्ति य) अंतरायामाच्या प्रथम स्थितीपर्यन्त (असंखगुणिदक्रमेण) असंख्यात गुणितक्रमाने (दिज्जदि हु) द्रव्य दिले जाते. त्याच्यावर (हीणकमं) हीनक्रमाने त्यानंतर (संखेज्जगुणूणं) संख्यात गुणित हीन, (तत्तो) त्यानंतर (हीणकमं) हीनक्रमाने द्रव्य दिले जाते.

विशेषार्थ- पूर्वी सांगितल्याप्रमाणे अपकृष्ट द्रव्य गुणश्रेणी, अंतरस्थिती व द्वितीय स्थितीमध्ये विभागून दिले जाते. गुणश्रेणी शीर्षाच्यावर अंतरायामाच्या प्रथम स्थितीपर्यन्त द्रव्य असंख्यातगुणित क्रमाने दिले जाते. अंतरायामाच्या दुसऱ्या निषेकापासून अन्तिम निषेकापर्यन्त एक-एक चय कमी दिले जाते. अंतरायामाच्या अंतिम निषेकाच्या वर द्वितीय स्थितीच्या प्रथम निषेकामध्ये संख्यातपट कमी द्रव्य दिले जाते. कारण तेथे पूर्वीचे सत्त्वद्रव्य आहे व अंतरायामामध्ये सर्व नवीन दिले आहे. त्यानंतर द्वितीय स्थितीच्या द्वितीयादी निषेकांमध्ये एक-एक चय हीनक्रमाने अतिस्थापनावलीच्या खालील निषेकापर्यन्त द्रव्य दिले जाते.

गुणश्रेणीमध्ये द्रव्य देण्याचे विधान -

$$\text{गुणश्रेणीमध्ये देण्यायोग्य द्रव्य} = \frac{\text{अपकृष्ट द्रव्य}}{\text{पल्याचा असंख्यातावा भाग}}$$

स ४ १२
७ ओ प
४

गुणश्रेणीच्या प्रथम निषेकामध्ये दिलेल्या द्रव्याची एक शलाका, त्याहून द्वितीय निषेकामध्ये दिलेल्या द्रव्याची शलाका पल्याचा असंख्यातावा भाग गुणित आहे. याप्रमाणे गुणश्रेणीच्या अंतिम निषेकापर्यन्त गुणकार क्रमाने असंख्यात आहे. प्रथम निषेकापासून अंतिम निषेकापर्यंतच्या गुणकार शलाकांची बेरीज करून त्याचा पूर्वोक्त गुणश्रेणीमध्ये देण्यायोग्य द्रव्यामध्ये भाग देऊन जो एक भाग येईल त्याला आपापल्या गुणकारशलाकेने गुणले असता प्रथमादी निषेकांमध्ये देण्यायोग्य द्रव्याचे प्रमाण येते.

अंकसंदृष्टीने एकपासून चारपट-चारपट शलाका चार जागी स्थापन करून १।४।१६।६४ यांची बेरीज पंचाऐंशी होते. त्याचा भाग पूर्वोक्त देय द्रव्याला देऊन स ४ १२ एक-चार आदीने गुणल्यावर प्रथमादी निषेकांमध्ये देयद्रव्याचे प्रमाण येते. ७ ओ प ८५

गुणकाररूप संख्यांची बेरीज करण्याचे करणसूत्र-

पदमितगुणहतिगुणितप्रभेदः स्यादगुणधनं तदाद्यूनं ।

एकोनगुणविभक्तं गुणसंकलितं विजानीयात् ॥

अर्थ- पदमात्र गुणकारांना परस्पर गुणल्यावर जे गुणधन येते त्यातून आदिसंख्या (प्रथम संख्या) वजा करून त्याला एक कमी गुणकाराने भागल्यावर गुणसंकलितधन येते असे जाणावे. संकलनसूत्र-

$$\frac{\text{गच्छमात्र गुणकारांचा परस्पर गुणाकार-आदी}}{\text{गुणकार-१}} = \text{गुण संकलनधन} \quad \text{गच्छ} = ४$$

$$\frac{(४ \times ४ \times ४ \times ४) - १}{४ - १} = \frac{२५६ - १}{३} = \frac{२५५}{३} = ८५ \text{ संकलनधन}$$

अशाप्रकारे वर्तमान उदयरूप गुणश्रेणीच्या प्रथम निषेकापासून गुणश्रेणी शीर्षापर्यंत द्यावे. गुणश्रेणीच्या अंतिम निषेकाला गुणश्रेणीशीर्ष म्हणतात. सूक्ष्म सांपरायाच्या प्रथम समयामध्ये गुणश्रेणी आयामाचा अन्त निषेकच गुणश्रेणी शीर्ष आहे. पुन्हा द्वितीयादी समयामध्ये एक एक समय व्यतीत झाल्यावर अंतरायामाचे प्रथमादी निषेक गुणश्रेणीमध्ये मिसळतो तेव्हा तो गुणश्रेणी शीर्ष होतो. कारण येथे अवस्थित गुणश्रेणी आयाम आहे.

अंतरायामाच्या निषेकांमध्ये द्रव्य देण्याचे विधान-

अंतरायामामध्ये देण्यायोग्य पूर्वोक्त द्रव्याला अंतरायाममात्र गच्छाचा भाग दिल्यावर मध्यमधन येते. त्यामध्ये एक कमी गच्छाच्या अर्धप्रमाण चय मिळविल्यावर जे द्रव्य येते तेवढे अंतरायामाच्या प्रथम निषेकामध्ये देतात. हे द्रव्य गुणश्रेणीशीर्षामध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यात पट आहे.

$$\frac{\text{अंतरायामाचे देयद्रव्य}}{\text{अंतरायाम}} = \text{मध्यमधन} \frac{\text{स १२१४}}{\text{७ ओ २०१२१४}} \frac{३२००}{८} = ४००$$

$$\text{मध्यमधन} + \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) = \text{प्रथम निषेकामध्ये देयद्रव्य}$$

$$४०० + \left(\frac{८-१ \times ३२}{२} \right) = ४०० + \left(\frac{७ \times ३२}{२} \right) = ४०० + ११२ = ५१२$$

$$\text{चय काढण्याचे सूत्र} = \frac{\text{मध्यमधन}}{\text{निषेकहार} - \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \right)} = \frac{४००}{१६ - \left(\frac{७}{२} \right)} = \frac{४००}{३२-७}$$

$$= \frac{४००}{२५} = \frac{४०० \times २}{२५} = ३२ \text{ चय अर्थसंदृष्टी} \frac{\text{स १२१४}}{\text{७ ओ २०१२१४१९६-२९४}} \text{ चय}$$

$$\text{दोन गुणहानी X चय} = \text{प्रथम निषेक}$$

$$१६ \times ३२ = ५१२$$

त्याच्यावर अंतरायामाच्या द्वितीयादी निषेकांमध्ये क्रमाने एक एक चयाने कमी द्रव्य दिले जाते. अंतरायामाच्या अंतिम निषेकापर्यंत हाच क्रम जाणावा.

द्वितीय स्थितीमध्ये द्रव्य देण्याचे विधान-

द्वितीय स्थितीमध्ये देण्यायोग्य पूर्वोक्त द्रव्याला आवलीने कमी द्वितीय स्थितीचा भाग दिल्यावर मध्यमधन येते. यामध्ये एक कमी गच्छाच्या अर्धप्रमाण चय मिळविल्यावर जे प्रमाण येते तेवढे द्रव्य द्वितीय स्थितीच्या प्रथम निषेकामध्ये दिले जाते.

$$\frac{\text{द्वितीय स्थितीमध्ये देयद्रव्य}}{\text{द्वितीय स्थिती-आवली}} = \text{मध्यमधन} \frac{\text{स १२१९६}}{\text{७ ओ २०१२१८०}} \text{ येथे गच्छाचे प्रमाण } २१८० \text{ दोन गुणहानी} = १६ \text{ (संदृष्टी)}$$

$$\text{मध्यमधन} + \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) = \text{प्रथम निषेक}$$

अथवा

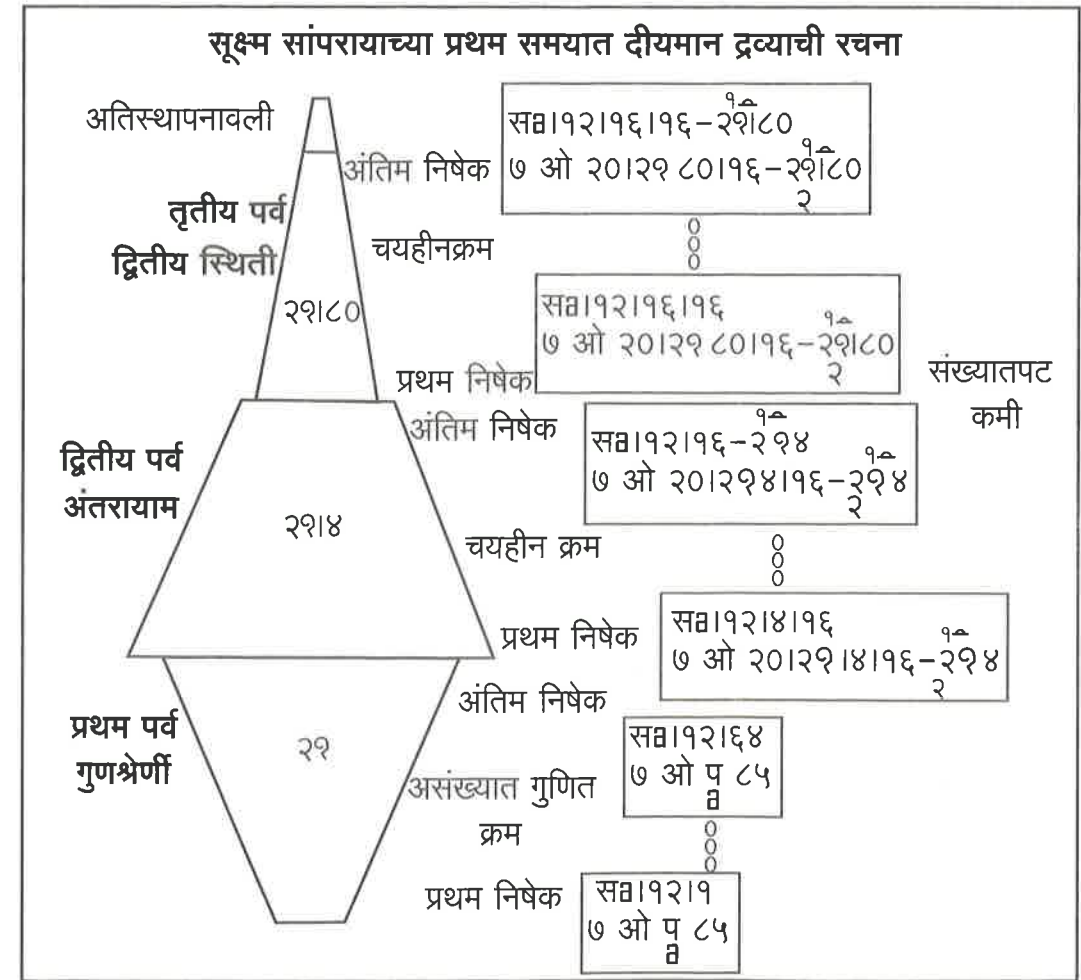
$$\frac{\text{मध्यमधन}}{\text{दोन गुणहानी} - \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \right)} = \text{चय} \frac{\text{स १२१९६}}{\text{७ ओ २०१२१८०१९६-२९१८०}}$$

$$\text{दोन गुणहानी X चय} = \text{प्रथम निषेक} \frac{\text{स १२१९६१९६}}{\text{७ ओ २०१२१८०१९६-२९१८०}}$$

हे दिलेले द्रव्य अंतरायामाच्या अंत निषेकामध्ये दिलेल्या द्रव्याहून संख्यातपट कमी आहे. पुन्हा त्यावर द्वितीयादी निषेकांमध्ये क्रमाने एक एक चय कमी द्रव्य दिले जाते. प्रथम निषेकातून एक कमी गच्छमात्र चय वजा केल्यावर अंतिम निषेकाचे प्रमाण येते.

$$\text{प्रथम निषेक} - \left(\frac{\text{गच्छ}-१}{२} \times \text{चय} \right) = \text{अंतिम निषेक}$$

$$\frac{\text{स १६१९६-२९१८०}}{\text{७ ओ २०१२१८०१९६-२९१८०}}$$

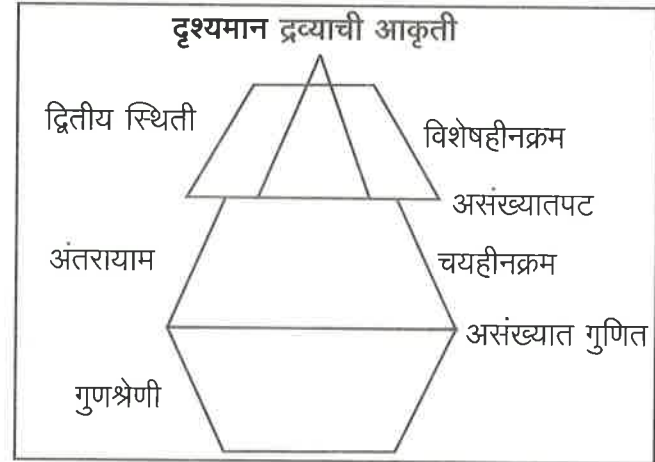
आता दृश्यमान द्रव्याचा क्रम सांगतात-

अंतरपदमठिदिति य असंखगुणितक्रमेण दिस्सदि हु ।
हीणकमेण असंखेज्जेण गुणं तो विहीणकमं ॥५८८॥

अन्तरप्रथमस्थित्यन्तं चासङ्ख्यगुणितक्रमेण दृश्यते हि ।
हीनक्रमेणासङ्ख्येयेन गुणमतो विहीनक्रमम् ॥५८८॥

अन्वयार्थ- (अंतरपदमठिदिति य) अंतराच्या प्रथम स्थितीपर्यन्त द्रव्य (असंखगुणितक्रमेण) क्रमाने असंख्यात गुणित (दिस्सदि हु) दिसते. त्यानंतर अंतराच्या अन्तिम स्थितीपर्यंत (हीणकमेण) हीनक्रमाने, त्यावर द्वितीय स्थितीच्या प्रथम निषेकामध्ये (असंखेज्जेण गुणं) असंख्याताने गुणित, (तो) त्यानंतर वर (विहीणकमं) हीनक्रमाने दिसते.

विशेषार्थ- वर्तमान समयासंबंधी निषेकामध्ये दृश्यमान द्रव्य अल्प आहे. त्याहून दुसऱ्या निषेकामध्ये असंख्यातगुणित आहे. त्याहून तिसऱ्यादी निषेकांमध्ये क्रमाने असंख्यात गुणित आहे. हा क्रम अंतरायामाच्या प्रथम निषेकापर्यन्त जाणावा. त्याच्यावर अंतरायामाच्या अंतिम निषेकापर्यंत विशेष हीन क्रमसहित आहे. येथपर्यंत देयद्रव्याचा व दृश्यमान द्रव्याचा क्रम समान आहे. अंतरायामाच्या अंतिम निषेकाहून द्वितीय स्थितीच्या प्रथम निषेकाचे दृश्यमान द्रव्य असंख्यातपट आहे. त्यावर द्वितीय स्थितीच्या अंत निषेकापर्यंत विशेष घटत्याक्रमाने दृश्यमान द्रव्य आहे.

अशाप्रकारे सूक्ष्म सांपरायाच्या प्रथम समयापासून प्रथम स्थितिकांडकाचा घात पूर्ण होईपर्यन्त असा क्रम जाणावा. विशेष हे आहे की अपकर्षण केलेल्या द्रव्याचे प्रमाण प्रतिसमय असंख्यातपट जाणावे.^१

१. क.पा.सुत.पृ.८७०-८७१ सू. १३१९-१३२५ २. ज.ध.पु. १५ पृ. ३३०

आता प्रथम कांडकाच्या अंतिम फालीच्या द्रव्याचे प्रमाण आणण्याकरिता सांगतात-

कंडयगुणचरिमठिदी सविसेसा चरिमफालिया तस्स ।
संखेज्जभागमंतरठिदिमिहि सव्वे तु बहुभागं ॥५८९॥

काण्डकगुणचरमस्थितिः सविशेषा चरमफालिका तस्य ।
सङ्ख्येयभागमन्तरस्थितौ सर्वस्यां तु बहुभागम् ॥५८९॥

अन्वयार्थ- (कंडयगुणचरिमठिदी) कांडकायामाने चरम स्थितीला गुणून त्यामध्ये (सविसेसा) विशेष (चय) द्रव्य मिळविले असता (चरिमफालिया) अंतिम फालीचे द्रव्य येते. (तस्स) त्याचा (संखेज्जभागं) संख्यातावा भाग (अंतरठिदिमिहि) अंतर स्थितीमध्ये देतो. (तु) आणि (बहुभागं) बहुभाग (सव्वे) सर्व स्थितीमध्ये देतो.^१

विशेषार्थ - द्वितीय स्थितीच्या प्रथम निषेकामध्ये एक कमी द्वितीय स्थिति-आयाम प्रमाण चय कमी केल्यावर त्याच्या अंतिम निषेकाचे द्रव्य होते. तेथून खालच्या काण्डकायाममात्र निषेकांचे द्रव्य अन्तिम फालीमध्ये ग्रहण करतो. म्हणून अंतिम निषेकाच्या द्रव्याला काण्डकायामाने गुणून त्यामध्ये खालच्या निषेकांमध्ये जे अधिक चय आहेत ते मिळविल्यावर अंत फालीच्या सर्वद्रव्याचे प्रमाण येते.

द्वितीय स्थितीचा प्रथम निषेक-(द्वितीय स्थिती-१ x चय) = द्वि. स्थि. अंतिम निषेक $\frac{८१२१८०}{७१२१८०}$

(येथे सत्त्वद्रव्याला द्वितीय स्थितीचा भाग दिल्यावर मध्य निषेक येतो त्याहून अंतिम निषेक विशेष हीन आहे त्याला न मोजता अंतिम निषेकाची तीच संदृष्टी दिली आहे.)

अंतिम निषेक X कांडकायाम = चरम फालीचे द्रव्य $\frac{८१२१८० \times २१४१४}{७१२१८०} = \frac{८१२१८० \times २१४१४}{७१२१८०}$

यामध्ये काही चय अधिक आहेत त्यांच्या द्रव्याला किंचित जाणून मोजले नाही. येथे २१४१४ याचे अपवर्तन केल्यावर असे $\frac{८१२१८० \times २१४१४}{७१२०}$ चरम फालीचे द्रव्य येते. यामध्ये गुणश्रेणीकरिता अपकर्षण केलेले द्रव्य मिळवावे. $\frac{८१२१८० \times २१४१४}{७१२०}$ त्याला किंचित जाणून मोजले नाही. याला पल्याच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन एक भाग $\frac{८१२१८० \times २१४१४}{७१२०}$ गुणश्रेणी आयामामध्ये पूर्वोक्त प्रकाराने असंख्यात गुणितक्रमाने द्यावा.

कांडकामधून स्थिती घटवून त्याचे द्रव्य खालच्या निषेकांमध्ये देण्याकरिता प्रतिसमय जेवढे द्रव्य ग्रहण केले जाते त्यास फालिद्रव्य म्हणतात व गुणश्रेणी करण्याकरिता सर्व स्थितीच्या १. ज.ध.पु. १५ पृ. ३२५-३२६

द्रव्याचे अपकर्षण करून ग्रहण केले जाते त्यास अपकृष्ट द्रव्य म्हणतात. त्यापैकी कांडकाच्या प्रथमादी फालिपतनाच्या वेळी अपकृष्ट द्रव्य जास्त आहे व फालिद्रव्य कमी आहे म्हणून अपकृष्ट द्रव्याच्या मुख्यतेने देण्याचे विधान सांगितले; परंतु अंत फालीमध्ये फालिद्रव्य जास्त आहे व अपकृष्ट द्रव्य कमी आहे म्हणून फालिद्रव्यामध्ये अपकृष्ट द्रव्य साधिक करून द्रव्य देण्याचे विधान सांगितले.

शिल्लक राहिलेले बहुभाग द्रव्य देण्याचे विधान सांगतात-

अन्तरायामाचा भाग फालीच्या आयामाला देऊन जे संख्यात प्रमाण येते त्याचा भाग शिल्लक राहिलेल्या बहुभाग द्रव्याला दिल्यावर जो एक खंड येतो त्यामधून पूर्वी अन्तर स्थितीमध्ये दिलेले द्रव्य कमी करावे व शिल्लक राहिलेल्या द्रव्याला कांडकाच्या खाली शिल्लक राहिलेल्या स्थितीला अंतरायामाने भागून आलेल्या प्रमाणात एक मिळवून भागावे जो एक भाग येतो त्यामध्ये पूर्वी ग्रहण केलेले द्रव्य मिळवून अंतरायामामध्ये गोपुच्छरूपाने चयहीनक्रमाने द्यावे. पुन्हा बहुभाग द्रव्यातून एवढे द्रव्य वजा करून शिल्लक राहिलेले द्रव्य द्वितीय स्थितीमध्ये चय घटत्या क्रमाने द्यावे. तेथे अंतर स्थितीच्या अन्त निषेकामध्ये दिलेल्या द्रव्याहून द्वितीय स्थितीच्या प्रथम निषेकामध्ये दिलेले द्रव्य संख्यातपट कमी आहे. याचे कारण सांगतात -

प्रथम स्थितिकाण्डकाच्या द्विचरम फालीच्या पतनापर्यंत प्रत्येक समयामध्ये अपकर्षित होऊन पतित झालेले द्रव्य अपकर्षण भागहाराने भागून आलेले एक भागप्रमाणच आहे. म्हणून गुणश्रेणीला सोडून वरच्या अंतर स्थितीमध्ये निक्षिप्त झालेले द्रव्य एक गोपुच्छाकाररूपाने अवस्थित जाणावे. द्वितीय स्थितीच्या प्रथम निषेकापासून वर सर्व स्थितीमध्ये निक्षिप्त झालेले द्रव्य एक गोपुच्छाकाररूपाने असून अंतर स्थितीमध्ये निक्षिप्त द्रव्याहून असंख्यातपट प्राप्त होते. कारण जोपर्यंत द्विचरम फालीचे पतन होते तोपर्यंत प्रत्येक समयामध्ये अपकर्षित होऊन अंतर स्थितीमध्ये निक्षिप्त होणारे द्रव्य द्वितीय स्थितीच्या समस्त द्रव्याच्या असंख्यातावा भागप्रमाणच आहे असे असून सुद्धा तत्काल अपकर्षित समस्त द्रव्याचा असंख्यातावा भाग अथवा संख्यातावा भाग आहे. या कारणामुळे अंतर स्थितीमध्ये व द्वितीय स्थितीमध्ये एक गोपुच्छ न होता भिन्न भिन्न गोपुच्छा आहेत.

प्रथम स्थितिकाण्डकाच्या अंतिम फालीचे पतन झाल्यावर दोघांची एक गोपुच्छा श्रेणी होते. म्हणून प्रथम स्थितिकाण्डकाच्या अन्तिम फालीच्या द्रव्याचा संख्यातावा भागप्रमाण द्रव्य अंतर स्थितीमध्ये त्यावेळी निक्षिप्त होते. त्या अंतिम फालीच्या द्रव्यातील संख्यात बहुभाग द्रव्य प्रथम स्थितिकाण्डकायामाने न्यून द्वितीय स्थितीच्या अवयव स्थितीमध्ये निक्षिप्त होते की जे त्यावेळी अंतिम फालीच्या एकेका स्थितीसंबंधी द्रव्याचा संख्यातावा भागप्रमाण आहे. एवढे द्रव्य एक एक स्थिति विशेषामध्ये निक्षिप्त होते, परंतु अंतर स्थितीच्या प्रत्येक स्थितीमध्ये संख्यातपट

प्रदेशपुंज निक्षिप्त होतो. अन्यथा दोघांची एक गोपुच्छरूपाने उत्पत्ती होऊ शकत नाही. म्हणून अंतराच्या अंतिम स्थितीमध्ये निक्षिप्त झालेल्या द्रव्याहून द्वितीय स्थितीच्या आदिस्थितीमध्ये निक्षिप्त द्रव्य संख्यातपट कमी आहे.

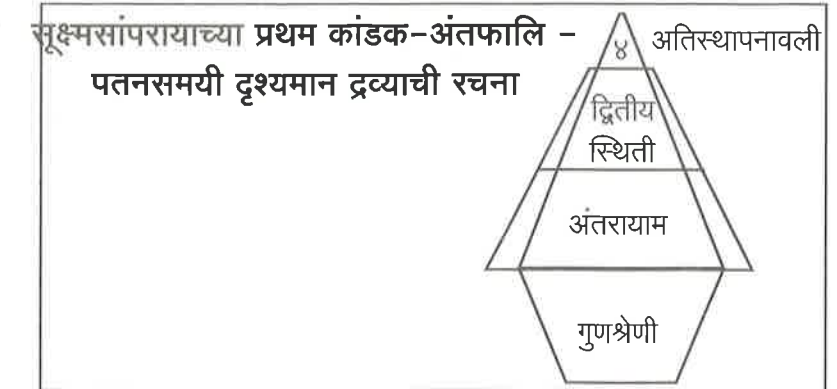
संख्यात गुणित न्यूनतेचे कारण दुसऱ्या अपेक्षेने स्पष्ट करतात-

अंतर स्थितीच्या प्रमाणाने प्रथम स्थितिकाण्डकाच्या प्रमाणाला भागल्यावर संख्यातप्रमाण प्राप्त होते त्याचे विरलन करून प्रत्येक अंकाच्या प्रती प्रथम स्थितिकाण्डकायामाला समान खंड करून देयरूपाने दिल्यावर एकेका अंकाच्या प्रती अंतरायामाचे प्रमाण प्राप्त होते. पुन्हा येथे एका अंकाच्या प्रती प्राप्त प्रमाणाला ग्रहण करून तत्कालीन गुणश्रेणीच्या वर अंतर स्थितीवर स्थापित केल्यावर अंतर स्थितीसंबंधी प्रदेशपुंज व द्वितीय स्थितीसंबंधी प्रदेशपुंज या दोघांमध्ये स्तोकरूपाने एक गोपुच्छा होते.

पुन्हा द्वितीय अंकाच्या प्रती प्राप्त एका खण्डाला ग्रहण करून त्याच्या संख्यात फाली कराव्यात. त्या किती आहेत? असे विचारल्यावर सांगतात-

अंतर स्थितीच्या आयामाने गुणश्रेणी सोडून समस्त स्थितीला भागल्यावर जे प्रमाण येते तेवढ्या फाली कराव्यात. त्यातील एक फाली ग्रहण करून अंतर स्थितीमध्ये पहिल्या स्थापित खंडाजवळ स्थापित करावे व शेष फालींना क्रमाने द्वितीय स्थितीमध्ये स्थापित करावे. अशाप्रकारे शेष अंकाच्या प्रती प्राप्त खण्डांना सुद्धा ग्रहण करून आगम अविरोधपूर्वक स्थापित करावे. अशाप्रकारे करून पाहिल्यावर अन्तरसम्बन्धी अन्तिम स्थितीमध्ये निक्षिप्त द्रव्याहून द्वितीय स्थितीच्या आदिस्थितीमध्ये निक्षिप्त द्रव्य संख्यातपट कमी होते, असा निश्चय करावा.

अशाप्रकारे प्रथम कांडकाळ पूर्ण झाल्यावर अंतरायाम पूर्ण भरला अर्थात ज्या मधल्या निषेकांचा अभाव झाला होता त्यांचा सद्भाव झाला. अंतर पूर्ण झाल्यामुळे गुणश्रेणी-आयामावरील सर्व निषेकांमध्ये एक गोपुच्छ झाला. अशाप्रकारे सूक्ष्म सांपरायकाळाच्या प्रथम समयपासून प्रथम कांडकाच्या अंतिम फालिपतनापर्यंत तीन स्थानांमध्ये द्रव्य देण्याचे विधान समान सांगितले.

आता द्वितीयादी कांडकांमध्ये देयद्रव्याचे विधान सांगतात-

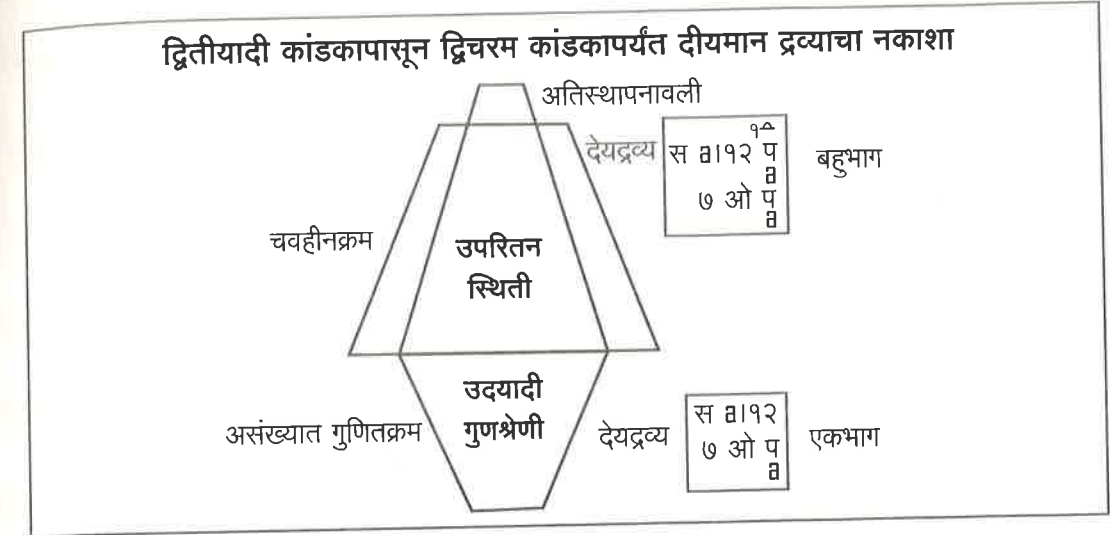
अंतरपढमठिदि त्ति य असंखगुणितक्रमेण दिज्जदि हु ।
हीणं तु मोहविदियट्टिदिखंडयदो दुघादो त्ति ॥५९०॥

अन्तरप्रथमस्थितिरिति चासङ्ख्यगुणितक्रमेण दीयते हि ।
हीनं तु मोहद्वितीयस्थितिकाण्डकतो द्विघात इति ॥५९०॥

अन्वयार्थ- (मोहविदियट्टिदिखंडयदो दुघादो त्ति) मोहनीयाच्या द्वितीय स्थितिकांडकापासून ते द्विचरम कांडकघातापर्यन्त (अंतर पढमठिदिति य) अंतरायामाच्या प्रथम स्थितीपर्यन्त (असंखगुणितक्रमेण) असंख्यात गुणित क्रमाने (दिज्जदि हु) द्रव्य दिले जाते. त्यानंतर त्यावर (हीणं तु) एक-एक चयरूप कमी द्रव्य दिले जाते.

विशेषार्थ- मोहाच्या द्वितीय स्थितिकांडक घातापासून ते द्विचरम कांडकघातापर्यंत कांडकाद्वारे ग्रहण केलेल्या स्थितीच्या खाली व उदयावलीच्या वर जे निषेक आहेत त्यांच्या द्रव्याला अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन एक भाग मात्र द्रव्याचे $\frac{१२}{१३}$ अपकर्षण करतो. त्या अपकृष्ट द्रव्याला पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने भागून एक भाग $\frac{७}{१३}$ गुणश्रेणी आयामामध्ये देतो. त्यापैकी प्रथम उदय निषेकामध्ये सर्वात कमी देतो. त्यावर द्वितीयादी निषेकांमध्ये गुणश्रेणी शीर्षापर्यंत असंख्यातगुणित क्रमसहित देतो. शेष बहुभाग द्रव्याला गुणश्रेणीच्यावर अंतर्मुहूर्त मात्र स्थितीमध्ये देतो. बहुभाग द्रव्याला अंतर्मुहूर्त स्थितिप्रमाण गच्छाने भागल्यावर मध्यम धन येते. त्यामध्ये एक कमी गच्छाच्या अर्धप्रमाण चय मिळवून जे प्रमाण येते तेवढे द्रव्य गुणश्रेणी शीर्षाच्या वरील निषेकामध्ये देतो. हे गुणश्रेणी शीर्षामध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट आहे. याप्रमाणे अंतराच्या प्रथम निषेकापर्यन्त असंख्यातपट क्रमाने द्रव्य देतो. त्याच्यावर क्रमाने एक-एक चय कमी द्रव्य देतो. अतिस्थापनावली प्राप्त होईपर्यन्त असा क्रम जाणावा. येथे प्रथम स्थितिकांडक काळाच्या अंत समयातच अंतर पूरण झाले म्हणून अंतरायामामध्ये द्रव्य देण्याचे विधान वेगळे सांगितले नाही.

सर्व स्थितिकांडकांमध्ये अंत फालीपर्यन्त जे अपकृष्ट द्रव्य आहे ते सर्व द्रव्याचा असंख्यातावा भागमात्र जाणावे व अंत फालीच्या पतनाच्यावेळी जे फालिद्रव्य आहे ते सर्वद्रव्याचा संख्यातावा भागमात्र जाणावे.

आता दृश्यमान द्रव्याचा क्रम सांगतात-

अंतरपढमठिदिति य असंखगुणितक्रमेण दिस्सदि हु ।
हीणं तु मोहविदियट्टिदिखंडयदो दुघादो त्ति ॥५९१॥

अन्तरप्रथमस्थितिरिति चासङ्ख्यगुणितक्रमेण दृश्यते हि ।
हीनं तु मोहद्वितीयस्थितिकाण्डकतो द्विघातान्तम् ॥५९१॥

अन्वयार्थ- (मोहविदियट्टिदिखंडयदो दुघादो त्ति) मोहनीयाच्या दुसऱ्या स्थितिकांडक घातापासून द्विचरम कांडकघातापर्यन्त द्रव्य (अंतरपढमठिदिति य) अंतराच्या प्रथम स्थितीपर्यन्त (असंखगुणितक्रमेण) क्रमाने असंख्यातगुणित (दिस्सदि हु) दिसते व त्यावर (हीणं तु) क्रमाने कमी-कमी दिसते.

विशेषार्थ- मोहनीयाचा प्रथम स्थितिकांडक निर्लेपित झाल्यावर दुसऱ्या स्थितिकांडक घातापासून ते द्विचरम कांडकघातापर्यन्त दृश्यमान द्रव्य गुणश्रेणीच्या प्रथम निषेकामध्ये स्तोक आहे. त्याहून गुणश्रेणीशीर्षाच्या वरील अंतरायामाच्या प्रथम स्थितीपर्यन्त असंख्यातगुणित क्रमसहित आहे आणि त्याच्यावर सर्वत्र अंतिम निषेकापर्यन्त विशेष घटत्या क्रमसहित दृश्यमान द्रव्य आहे. कारण प्रथम कांडकाच्या चरम फालीच्या पतनावेळी गुणश्रेणीच्यावर सर्व स्थितीचा एक गोपुच्छ झाला आहे.^३

१. क.पा.सुत्त.पृ.८७१ सू. १३२६-१३२७/घ.पु.६ पृ.४०६ २. ज.ध.पु. १५ पृ. ३२६

द्वितीय स्थितिकाण्डकाच्या प्रथमादी समयांमध्ये गुणश्रेणी शीर्षाचे अल्पबहुत्व सांगतात-

पढमगुणसेढिसीसं पुव्विल्लादो असंखसंगुणियं ।

उवरिमसमये दिस्सं विसेस-अहियं हवे सीसे ॥५९२॥

प्रथमगुणश्रेणीशीर्ष पूर्वस्मादसङ्ख्यसंगुणितम् ।

उपरिमसमये दृश्यं विशेषाधिकं भवेत् शीर्षम् ॥५९२॥

अन्वयार्थ- (पढमगुणसेढिसीसं) द्वितीय स्थितिकाण्डकाच्या प्रथम समयामध्ये गुणश्रेणी-शीर्ष (पुव्विल्लादो) पूर्व समयातील गुणश्रेणी-शीर्षाहून (असंखसंगुणियं) असंख्यात गुणित आहे. परन्तु (उवरिमसमये) द्वितीयादी समयांमध्ये (सीसे दिस्सं) गुणश्रेणी शीर्षामध्ये दृश्यद्रव्य पूर्व गुणश्रेणीशीर्षाहून (विसेस अहियं) विशेष अधिक (हवे) आहे.

विशेषार्थ- द्वितीय स्थितिकाण्डकावेळी अपकर्षित करून ग्रहण केले गेलेले सर्व द्रव्य सुद्धा मिळून एका स्थितीच्या द्रव्याला पल्योपमाच्या असंख्याताव्या भागाने भागल्यावर जो एक भाग येतो तेवढे आहे. ते द्रव्य मोहनीय कर्माच्या सर्व सत्त्वद्रव्याला अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन जे प्रमाण येते तेवढे आहे. पुन्हा त्याच्यासुद्धा असंख्याताव्या भागप्रमाण द्रव्याला गुणश्रेणीमध्ये देतो व शेष असंख्यात बहुभाग द्रव्याला गुणश्रेणीच्या वर सर्व स्थितीमध्ये देतो म्हणून पूर्व गुणश्रेणी शीर्षाहून या समयातील गुणश्रेणीशीर्ष असंख्यातपट दिसत नाही; परन्तु विशेष अधिक आहे असा निश्चय करावा. लब्धिसार प्रथम भाग गा. १३५ व १३६ प्रमाणे स्पष्टीकरण जाणावे. येथे अवस्थित गुणश्रेणी-आयाम असल्यामुळे प्रत्येक समयात वरवरचा निषेक गुणश्रेणीशीर्ष होत जातो.^१

सूक्ष्म सांपराय गुणस्थानाच्या प्रथम समयामध्ये मोहाचा गुणश्रेणी-आयाम, अंतरायाम आदींचे अल्पबहुत्व-

सुहुमद्वादो अहिया गुणसेढी अंतरं तु तत्तो दु ।

पढमे खंडं पढमे संतो मोहस्स संखगुणिकमा^२ ॥५९३॥

सूक्ष्माद्वातोऽधिका गुणश्रेण्यन्तरं तु ततस्तु ।

प्रथमे खण्डं प्रथमे सत्त्वं मोहस्य सङ्ख्यगुणितक्रमम् ॥५९३॥

अन्वयार्थ- (सुहुमद्वादो) सूक्ष्मसांपराय काळाहून (गुणसेढी) गुणश्रेणी (अहियो)

अधिक आहे. (तत्तो) त्याहून (अंतरं) अंतरायाम, (मोहस्स) मोहनीयाचा (पढमे खंडं) प्रथम स्थितिकाण्डकायाम, (पढमे संतो) प्रथम समयातील मोहनीयाचे स्थितिसत्त्व (संखगुणिकमा) क्रमाने संख्यातपट आहेत.

विशेषार्थ - सूक्ष्मसांपरायाचा काळ अंतर्मुहूर्तमात्र आहे. त्याहून त्याचा असंख्यातावा भाग अधिक सूक्ष्मसांपरायाच्या प्रथम समयामध्ये मोहनीयाचा गुणश्रेणी आयाम आहे. त्याहून अंतरायाम संख्यातपट आहे. त्याहून सूक्ष्मसांपराय गुणस्थानातील मोहनीयकर्माचा प्रथम स्थितिकाण्डकायाम संख्यातपट आहे. त्याहून सूक्ष्मसांपराय गुणस्थानाच्या प्रथम समयामध्ये मोहनीयाचे स्थितिसत्त्व संख्यातपट आहे. सर्वत्र गुणकार त्याला योग्य संख्यात आहे.^१

द्वितीयादी काण्डकांच्या काळामध्ये गुणश्रेणीच्या वर गोपुच्छतेचा निर्देश करतात -

एदेणप्पाबहुगविधाणेण विदीयखंडयादीसु ।

गुणसेढिमुज्झियेया गोपुच्छा होदि सुहुमहि^२ ॥५९४॥

एतेनाल्पबहुकविधानेन द्वितीयकाण्डकादिषु ।

गुणश्रेणिमुज्झित्वैकं गोपुच्छं भवति सूक्ष्मे ॥५९४॥

अन्वयार्थ- (एदेणप्पाबहुगविधाणेण) या अल्पबहुत्व विधानाने (सुहुमहि) सूक्ष्मसांपराय गुणस्थानामध्ये (विदीयखंडयादीसु) द्वितीय स्थितिकाण्डकादी काळामध्ये (गुणसेढिमुज्झिये) गुणश्रेणी सोडून वर सर्व स्थितीचा (एया गोपुच्छा) एक गोपुच्छ (होदि) होतो.

विशेषार्थ- येथे अंतरायामाहून प्रथम स्थितिकाण्डकायाम संख्यातपट सांगितला आहे म्हणून प्रथम स्थितिकाण्डकाच्या अंतिम फालीच्या द्रव्यातून अंतरायामामध्ये देण्यायोग्य गोपुच्छरूप द्रव्याला अंतरायामामध्ये देऊन द्वितीय स्थिती व अंतरायामाचा एक गोपुच्छ केला. जर प्रथम स्थितिकाण्डकायामाहून अंतरायाम मोठा असता तर तेथे अंतरायाम भरला नसता व अंतरस्थिती व द्वितीय स्थितीमध्ये एक गोपुच्छ झाला नसता. येथे अन्तरायामाहून प्रथम स्थितिकाण्डकायाम मोठा सांगितला. त्यामुळे अंतरायाम व द्वितीय स्थितीचा एक गोपुच्छ प्रथम स्थितिकाण्डकाच्या अंत फालिपतनावेळीच झाला. जेथे निषेकरचना चय-हीन-क्रमाने असते तेथे गोपुच्छ अशी संज्ञा आहे.^३

अधस्तन अनुदीर्ण, उपरिम अनुदीर्ण व मध्यम उदीर्ण कृष्टींचे अल्पबहुत्व सांगतात-

सुहुमाणं किट्टीणं हेट्टा अणुदिण्णगा हु थोवाओ ।
उवरिं तु विसेसहिया, मज्झे उदया असंखगुणा ॥५९५॥

सूक्ष्माणां कृष्टीनामधस्तना अनुदीर्णका हि स्तोकाः ।
ऊपरि तु विशेषाधिका मध्ये उदयाऽसंखगुणाः ॥५९५॥

अन्वयार्थ- (सुहुमाणं किट्टीणं) सूक्ष्म कृष्टींच्या (हेट्टा अणुदिण्णगा हु) खालील अनुदीर्ण कृष्टी (थोवाओ) थोड्या आहेत. (उवरिं तु) वरील अनुदीर्ण कृष्टी (विसेसहिया) विशेष अधिक आहेत. (मज्झे) मधील (उदया) उदयरूप सूक्ष्मकृष्टी (असंखगुणा) असंख्यातगुणित आहेत.

विशेषार्थ- प्रथम समयवर्ती सूक्ष्मसांपराय क्षपकाला सूक्ष्म कृष्टींपैकी असंख्यात बहुभाग कृष्टी उदयाला येतात. या उदयरूप कृष्टी वर व खाली असंख्यातावा भाग सोडून मधील बहुभागप्रमाण आहेत. खालील अनुदीर्ण कृष्टी कमी आहेत. त्याहून वरील अनुदीर्ण सूक्ष्म कृष्टी विशेष अधिक आहेत. मधल्या उदीर्यमाण कृष्टी असंख्यातपट आहेत. सूक्ष्मसांपरायाच्या प्रथम समयामध्ये सर्व सूक्ष्मकृष्टींचे प्रमाण प्रथम समयामध्ये केलेल्या सूक्ष्मकृष्टींच्या प्रमाणामध्ये काही अधिक केल्यावर $\frac{४}{३}$ येते. त्याला पल्योपमाच्या असंख्याताव्या भागाने भागून बहुभागमात्र $\frac{४}{३}$ मध्यमकृष्टी $\frac{४}{३}$ उदयरूप आहेत. एका भागाला अंकसंदृष्टीच्या अपेक्षेने पाचाचा भाग देऊन दोन भागमात्र $\frac{४}{३}$ खालच्या अनुदीर्ण कृष्टींचे प्रमाण आहे व तीन भागमात्र $\frac{४}{३}$ वरच्या $\frac{४}{३}$ अनुदयरूप कृष्टींचे प्रमाण आहे. येथे ज्या अनुदयरूप कृष्टी $\frac{४}{३}$ आहेत त्या मधल्या उदयरूप कृष्टिरूपाने परिणमित होऊन उदयाला येतात असे जाणावे.

द्वितीयादी समयामध्येसुद्धा प्रथम समयप्रमाणेच कथन करावे. त्यामध्ये काही विशेषता नाही. परन्तु द्वितीयादी समयामध्ये खालच्या काही कृष्टी नवीन उदयरूप होतात व वरच्या काही कृष्टी नवीन अनुदयरूप होतात. त्यांचे प्रमाण क्रमाने खालच्या व वरच्या अनुदय कृष्टींच्या असंख्यातावा भागमात्र आहे. मधील उदयकृष्टी क्रमाने काही कमी होतात. ही विधी सूक्ष्मसांपरायाच्या अंत समयपर्यंत जाणावी.

		० ० ०	
तृतीय समय	२ ४ ४	$\frac{४}{३}$ ख	३ ४ ४
द्वितीय समय	२ ४	$\frac{४}{३}$ ख	३ ४
प्रथम समय	$\frac{४}{३}$ २ ख प ५ ४	$\frac{४}{३}$ प ख ४ प ४	$\frac{४}{३}$ ३ ख प ५ ४
	खालील अनुदयकृष्टी	उदयकृष्टी	वरील अनुदयकृष्टी

येथे क्रमहीनरूप प्रथमादी समयामध्ये उदय येण्यायोग्य निषेक त्यांची ऊर्ध्वरचना केली आहे. तेथे प्रथमादी निषेकांमध्ये खालच्या अनुदय, मधल्या उदय व वरच्या अनुदय कृष्टींची आडवी रचना केली आहे आणि त्यांचे प्रमाण लिहिले आहे. द्वितीयादी समयामध्ये खालील अनुदय कृष्टींमधून असंख्यातावा भागप्रमाण कृष्टी उदयाला येऊ लागल्या त्यांचे प्रमाण दाखविण्याकरिता पहिल्या समयतील अनुदय कृष्टींच्या २ गुणकाराला एक, दोन वेळा असंख्याताचा भाग दिला व वरील नवीन अनुदय कृष्टींचे प्रमाण दाखविण्याकरिता तीन गुणकाराला एक, दोन इत्यादी वेळा असंख्याताचा भाग दिला आहे. द्वितीयादी समयामध्ये उदय कृष्टींचे प्रमाण कमी दाखविण्यासाठी दोन, तीन आदी वेळा काही कमीची संदृष्टी केली आहे.

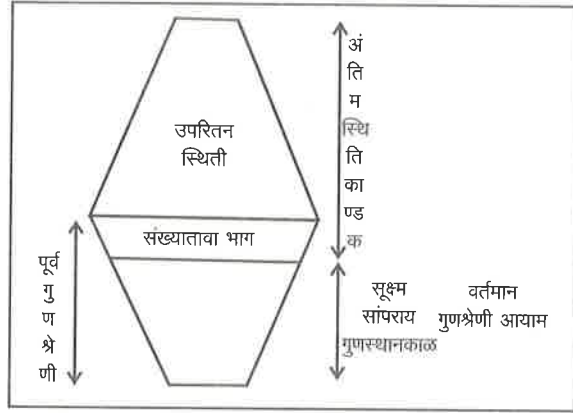
सूक्ष्मसांपराय क्षपकाच्या शेवटी होणाऱ्या गुणश्रेणीचा निर्देश करतात-

सुहुमे संखसहस्से खंडे तीदेऽवसाणखंडेण ।
आगायदि गुणसेढी, आगादो संखभागे च ॥५९६॥

सूक्ष्मे सङ्ख्यसहस्से खण्डेऽतीतेऽवसानखण्डेन ।
आगाप्यते गुणश्रेणी, अग्रतः सङ्ख्यभागे च ॥५९६॥

अन्वयार्थ- (सुहुमे) सूक्ष्मसांपराय गुणस्थानामध्ये (संखसहस्से खंडे तीदे) संख्यात हजार स्थितिकांडक व्यतीत झाल्यावर (अवसाणखंडेण) अंतिम स्थितिकांडकाद्वारे (गुणसेढी आगादो) पूर्व गुणश्रेणी आयामाच्या अग्रापासून (संखभागे च) संख्याताव्या भागाला (आगायदि) ग्रहण करतो.

विशेषार्थ- पूर्वोक्त क्रमाने संख्यात हजार स्थितिकांडकांद्वारे सूक्ष्म सांपरायाचा संख्यात बहुभाग काळ व्यतीत होऊन संख्यातावा भाग राहतो तेव्हा अंतिम स्थितिकांडक ग्रहण करतो. त्या अन्तिम कांडकाद्वारे प्रथम समयामध्ये जो गुणश्रेणी निक्षेप सूक्ष्मसांपराय गुणस्थानाच्या काळाहून विशेष अधिक होता त्या संख्याताव्या भागप्रमाण अग्र स्थितींना घात करण्यासाठी ग्रहण करतो. कारण त्यांच्या ग्रहणाशिवाय गुणश्रेणीशीर्षाला कांडकरूपाने ग्रहण करणे शक्य नाही. तात्पर्य हे आहे की गुणश्रेणीशीर्ष व त्याहून संख्यात पट वरच्या स्थितींना अन्तिम स्थितिकाण्डकामध्ये ग्रहण करतो. अर्थात सूक्ष्मसांपराय काळप्रमाण स्थितींना सोडून त्यावरील सर्व स्थितींना काण्डकरूपाने ग्रहण करतो.^१

यापूर्वी सर्व सूक्ष्मसांपराय काळाहून काही अधिक अवस्थित गुणश्रेणी आयाम होता. आता जेवढा सूक्ष्म सांपरायाचा काळ शिल्लक राहिला तेवढा गुणश्रेणी आयाम जाणावा.

आता दीयमान व दृश्यमान द्रव्याचा निर्देश करतात-

एतो सुहुमंतोत्ति य, दिज्जस्स य दिस्समाणगस्स कमो ।

सम्मत्तचरिमखंडे, तक्कदिकज्जेवि उत्तं च ॥५९७॥

इतः सूक्ष्मान्त इति च देयस्य च दृश्यमानस्य क्रमः ।

सम्यक्त्वचरमखण्डे तत्कृतकार्येऽप्युक्तमिव ॥५९७॥

अन्वयार्थ- (एतो सुहुमंतोत्ति य) येथून ते सूक्ष्म सांपरायाच्या अंत समयपर्यन्त (दिज्जस्स य) देयद्रव्य व (दिस्समाणगस्स) दृश्यमान द्रव्याचा (कमो) क्रम (सम्मत्तचरिमखंडे) सम्यक्त्वाच्या चरम स्थितिकाण्डकामध्ये व (तक्कदिकज्जेवि) त्याच्या कृतकृत्य अवस्थेमध्ये (उत्तं च) सांगितल्याप्रमाणे जाणावा.

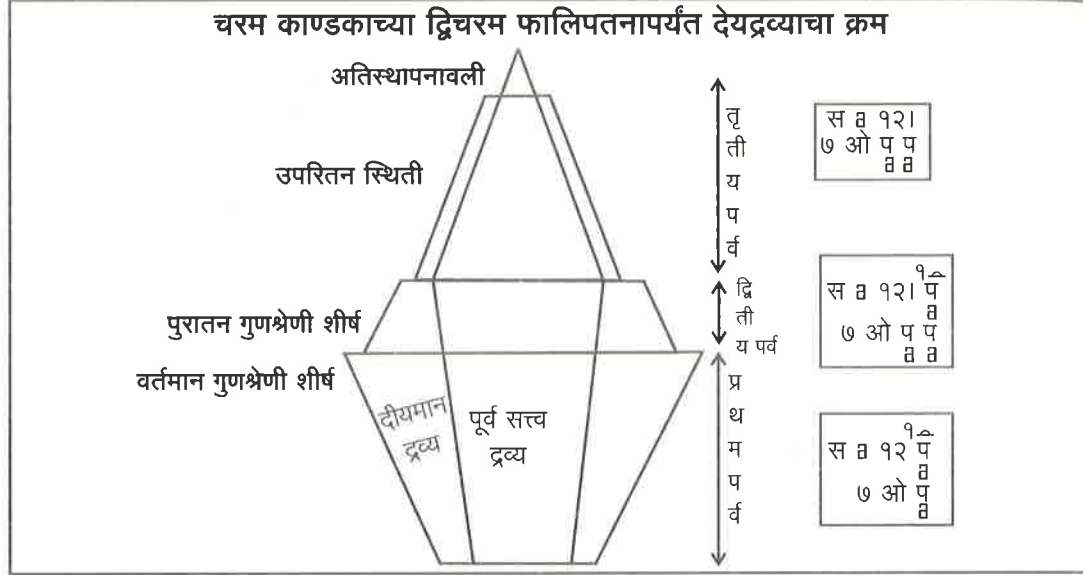
१. क.पा.सुत्त.पृ.८७२ सू. १३४४ / ध.पु.६ पृ.४०६ / ज.ध.पु. १६ पृ. १०-१२

विशेषार्थ- येथे मोहनीय कर्माच्या सर्व स्थितीमध्ये सूक्ष्मसांपरायाचा जेवढा काळ शिल्लक आहे तेवढ्या काळप्रमाण स्थितीशिवाय शेष सर्व स्थितीचा घात अन्तिम कांडकाद्वारे करतो. त्यापैकी या कांडकाच्या स्थितीमधील निषेकांच्या द्रव्यातून जे द्रव्य कांडकोत्करणकाळाच्या प्रथम समयामध्ये ग्रहण करतो त्यास प्रथम फाली म्हणतात. त्याला देण्याचे विधान सांगतात-

→ द्रव्य देण्यासाठी तीन पर्व आहेत. १) वर्तमान गुणश्रेणी सूक्ष्मसांपराय काळप्रमाण २) प्रथम समयामधील गुणश्रेणी शीर्षपर्यन्त ३) अतिस्थापनावलीच्या खाली शेष स्थितीपर्यन्त

सूक्ष्म सांपरायाच्या अंतिम कांडकाचे द्रव्य $\frac{स८१९२}{७}$ एवढे आहे. यामध्ये काही कमी आहे, परंतु ते मोजले नाही. याला अपकर्षण भागहाराचा $\frac{स८१९२}{७}$ भाग देऊन $\frac{स८१९२}{७}$ प्रथम फालीचे द्रव्य येते. याला पल्याच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन $\frac{स८१९२}{७}$ बहुभागमात्र द्रव्याला सूक्ष्मसांपरायाच्या काळप्रमाण वर्तमान गुणश्रेणी $\frac{स८१९२}{७}$ आयामरूप प्रथम पर्वामध्ये द्यावे. तेथे त्याच्या उदयरूप प्रथम निषेकामध्ये थोडे, त्याहून द्वितीयादी निषेकांमध्ये असंख्यातपट क्रम सहित द्रव्य देतो. तेथे सर्व गुणकारशलाकांची बेरीज करून त्याचा भाग त्या द्रव्याला देऊन आलेल्या एका भागाला आपापल्या गुणकारशलाकेने गुणल्यावर निषेकांमध्ये द्रव्य देण्याचे प्रमाण येते. येथे सूक्ष्म सांपरायाच्या अंत समयाला गुणश्रेणी शीर्ष म्हटले आहे. शिल्लक राहिलेल्या एक भाग द्रव्याला $\frac{स८१९२}{७}$ पुन्हा पल्याच्या संख्याताव्या भागाने भागून बहुभागमात्र द्रव्याला $\frac{स८१९२}{७}$ त्या गुणश्रेणी शीर्षाच्यावर पूर्वी जो गुणश्रेणी-आयाम होता त्याच्या $\frac{स८१९२}{७}$ शीर्षपर्यन्त देतो. हाच द्वितीय पर्व होय. तेथे त्या द्रव्याला द्वितीय पर्वमात्र गच्छाचा $\frac{स८१९२}{७}$ भाग देऊन आलेल्या एका भागामध्ये एक कमी गच्छाच्या अर्धे चय मिळवून वर्तमान गुणश्रेणी शीर्षाच्या अनंतर निषेकामध्ये देतो हे द्रव्य गुणश्रेणी शीर्षामध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट कमी आहे. त्याच्यावर द्वितीयादी निषेकांमध्ये चयघटत्या क्रमाने द्रव्य देतो.

शिल्लक राहिलेल्या एक भागमात्र द्रव्याला $\frac{स८१९२}{७}$ द्वितीय पर्वाच्यावर जी सर्व स्थिती आहे त्याच्या अंती अतिस्थापनावली सोडून $\frac{स८१९२}{७}$ सर्व निषेकरूप तृतीय पर्वामध्ये देतो. तेथे त्या द्रव्याला तृतीय पर्वमात्र गच्छाचा भाग देऊन आलेल्या एका भागामध्ये एक कमी गच्छाच्या अर्धप्रमाण चय मिळवून जे प्रमाण येते तेवढे द्रव्य पूर्व गुणश्रेणीच्या अनंतरवर्ती निषेकामध्ये देतो. हे द्रव्य पूर्व गुणश्रेणी शीर्षामध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट कमी आहे. त्याच्यावर चय घटत्या क्रमाने द्रव्य देतो. अशाप्रकारे अंतिम कांडकाच्या प्रथम फालिपतनावेळी द्रव्य देण्याचे विधान सांगितले. असेच विधान चरम काण्डकाच्या द्विचरम फालिपतनापर्यन्त जाणावे.

आता अंतिम कांडकाच्या अंतिम फालीचे द्रव्य देण्याचे विधान सांगतात-

काही कमी दीड गुणहानि-गुणित समयप्रबद्धप्रमाण अंतिम फालीचे द्रव्य आहे. स ४ १२। ७ याला असंख्यातपट पल्योपमाच्या वर्गमूलप्रमाण पल्योपमाच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग देऊन जो एक भाग येतो त्याला वर्तमान उदयसमयापासून सूक्ष्मसांपरायाच्या द्विचरम समयापर्यन्त जो प्रथम पर्व आहे त्यामध्ये देतो. तेथे प्रथम निषेकामध्ये थोडे व द्वितीयादी निषेकामध्ये असंख्यातपट क्रमसहित द्रव्य देतो. सर्व गुणकार शलाकांची बेरीज करून त्याचा भाग देयद्रव्याला देऊन आपापल्या गुणकार शलाकेने गुणल्यावर प्रत्येक निषेकामध्ये देयद्रव्याचे प्रमाण येते. शेष बहुभाग द्रव्याला सूक्ष्मसांपरायाच्या अंतसमयासंबंधी निषेकरूप द्वितीय पर्वामध्ये देतो. हे द्रव्य द्विचरम समयासंबंधी निषेकामध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यात प्रथम पल्योपमाच्या वर्गमूलाने गुणित जाणावे. याचप्रमाणे दृश्यमान द्रव्याचा क्रमसुद्धा जाणावा.

चरमकाण्डकाच्या अंतफालीचा देयक्रम	द्वितीय पर्व	प्रथम पर्व
	स ४ १२-१ मू ४ ^१ ७।मू ४	
	अंतिम निषेक	स ४ १२-१६४ ७।मू ४।८५
	द्विचरम निषेक	स ४ १२-१९६ ७।मू ४।८५
	द्वितीय निषेक	स ४ १२-१४ ७।मू ४।८५
	प्रथम निषेक	स ४ १२-१९ ७।मू ४।८५

येथे प्रथम पर्वाची असंख्यात गुणित अधिक क्रमरूप संदृष्टी केली आहे. त्याच्या पुढे प्रथमादी निषेकांचे देयद्रव्य लिहले आहे. त्याच्यावर द्वितीय पर्वरूप एकच निषेक मोठा लिहला आहे व त्यापुढे त्याचे द्रव्य लिहले आहे.

चरम काण्डकाच्या नंतर कांडकघाताच्या अभावाचे प्रतिपादन करून मोहाच्या स्थितिसत्त्वाचा निर्देश करतात-

उक्किण्णे अवसाणे खंडे मोहस्स णत्थि ठिदिघादो ।

ठिदिसंत मोहस्स य सुहुमद्भासेसपरिमाणं ॥५९८॥

उत्कीर्णेऽवसाने खण्डे मोहस्य नास्ति स्थितिघातः ।

स्थितिसत्त्वं मोहस्य च सूक्ष्माद्भाशेषपरिमाणम् ॥५९८॥

अन्वयार्थ- (अवसाणे खंडे) अन्तिम स्थितिकांडक (उक्किण्णे) उत्कीर्ण झाल्यावर (मोहस्स) मोहनीयाचा (ठिदिघादो) स्थितिघात (णत्थि) होत नाही. (य) आणि (मोहस्स) मोहनीयाचे (ठिदिसंत) स्थितिसत्त्व (सुहुमद्भासेसपरिमाणं) सूक्ष्म सांपरायाचा जेवढा काळ शिल्लक राहिला आहे तत्प्रमाण आहे.

विशेषार्थ- अशाप्रकारे मोहराजाच्या मस्तकासमान लोभाच्या अंतिम स्थितिकांडकाचा घात झाल्यावर मोहाचा स्थितिघात होत नाही. आता सूक्ष्म सांपराय गुणस्थानाच्या शेष काळप्रमाण मोहनीयाचे स्थितिसत्त्व राहते. प्रत्येक समयाला सूक्ष्म कृष्टिरूप अनुभागाच्या अपवर्तनेला प्राप्त होतो. त्याच्या एकेका निषेकाला एकेका समयामध्ये भोगत सूक्ष्म सांपरायाच्या अन्तिम समयाला प्राप्त होतो.

सूक्ष्मसांपरायाच्या अंतिम समयामध्ये कर्माचा स्थितिबंध सांगतात-

णामदुगे वेदणीये अडवारमुहुत्तयं तिघादीणं ।

अंतोमुहुत्तमेत्तं ठिदिबंधो चरिमसुहमम्मि ॥५९९॥

नामद्विके वेदनीयेऽष्टद्वादशमुहूर्तकं त्रिघातिनाम् ।

अन्तर्मुहूर्तमात्रं स्थितिबन्धश्चरमे सूक्ष्मे ॥५९९॥

अन्वयार्थ- (चरिमसुहमम्मि) सूक्ष्मसांपरायाच्या अंतिम समयामध्ये (णामदुगे) नाम व

गोत्राचा (ठिदिबंधो) स्थितिबंध (अड मुहुत्तयं) आठ मुहूर्त (वेदणीये) वेदनीयाचा (वार मुहुत्तयं) बारा मुहूर्त (तिघादीणं) तीन घातीचा (अंतोमुहुत्तमेत्तं) अन्तर्मुहूर्तमात्र होतो.

विशेषार्थ- क्षपकश्रेणीवरील १० व्या गुणस्थानाच्या अन्तिम समयात नाम, गोत्र व वेदनी-याचा सर्वात जघन्य स्थितिबन्ध होतो. कारण तेथे सर्वात अधिक परिणामांची विशुद्धी असते.^१

सूक्ष्मसांपरायाच्या चरम समयामध्ये कर्मांचे स्थितिसत्त्व सांगतात-

तिण्हं घादीणं ठिदिसंतो अंतोमुहुत्तमेत्तं तु ।

तिण्हमघादीणं ठिदिसंतमसंखेज्वस्साणि ॥६००॥

त्रयाणां घातिनां स्थितिसत्त्वमन्तर्मुहूर्तमात्रं तु ।

त्रयाणामघातिनां स्थितिसत्त्वमसंख्येयवर्षाः ॥६००॥

अन्वयार्थ- सूक्ष्मसांपरायाच्या अन्तिम समयात (तिण्हं घादीणं) तीन घातिकर्मांचे (ठिदिसंतो) स्थितिसत्त्व (अंतोमुहुत्तमेत्तं तु) अन्तर्मुहूर्तमात्र आहे व (तिण्हमघादीणं) तीन अघातिकर्मांचे (ठिदिसंतं) स्थितिसत्त्व (असंखेज्वस्साणि) असंख्यात वर्षप्रमाण आहे.

विशेषार्थ- घातिकर्मांचे स्थितिसत्त्व अन्तर्मुहूर्तप्रमाण सांगितले ते क्षीणकषाय गुणस्थानाच्या काळाहून संख्यातपट आहे. मोहनीय कर्मांचे स्थितिसत्त्व नाशाच्या सन्मुख आहे. पर्यायार्थिकनयाच्या अपेक्षेने यद्यपि या समयात विद्यमान आहे तथापि उत्पादानुच्छेदाच्या अपेक्षेने नष्ट झाले आहे. अशाप्रकारे क्षयाच्या सन्मुख लोभाच्या सूक्ष्मकृष्टीचा अनुभव करतो. अशाप्रकारे सूक्ष्मसांपराय चारित्राने युक्त सूक्ष्मसांपराय गुणस्थानवर्ती जीव जाणावा. अशाप्रकारे कृष्टिवेदना अधिकार समाप्त झाला.

। इति कृष्टिवेदनाधिकारः ॥

क्षीणकषाय नामक बाराव्या गुणस्थानाचे वर्णन करतात-

से काले सो खीणकसाओ ठिदिरसगबंधपरिहीणो ।

सम्मत्तडवस्सं वा, गुणसेढी दिज्जं दिस्सं च ॥६०१॥

स्वे काले स क्षीणकषायः स्थितिरसगबंधपरिहीणः ।

सम्यक्त्वाष्टवर्षमिव गुणश्रेणी देयं दृश्यं च ॥६०१॥

अन्वयार्थ- (से काले) अनन्तर आपल्या काळामध्ये (सो) तो जीव (खीणकसाओ) क्षीणकषायी होतो. (ठिदिरसगबंधपरिहीणो) तो स्थितिबंध व अनुभागबन्धाने रहित होतो.

१. ज.ध.पु. १६ पृ. ११८ २. क.पा.सुत्त.पृ.८९४ सू. १५५९-१५६०/ध.पु.६ पृ.४०७

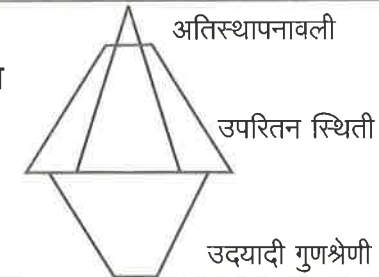
(सम्मत्तडवस्सं वा) जेव्हा सम्यक्त्वप्रकृतीची आठ वर्षप्रमाण स्थिती राहते तेव्हा ज्याप्रमाणे वर्णन केले त्याप्रमाणे येथे (गुणसेढी दिज्जं दिस्सं च) गुणश्रेणी, देयद्रव्य व दृश्यमान द्रव्याचे कथन जाणावे.

विशेषार्थ- संपूर्ण चारित्र मोहनीय कर्माचा क्षय झाल्यावर अनन्तर समयामध्ये क्षपक जीव द्रव्य व भावकषाय समूहाचा क्षय झाल्यामुळे क्षीण कषाय संज्ञेला प्राप्त होऊन यथाख्यातविहार-शुद्धिसंयमी होतो. प्रथम समयामध्ये निर्ग्रन्थ वीतराग गुणस्थानाला प्राप्त होतो. मोहकर्माचा निःशेष क्षय झाल्यामुळे ज्याचे चित्त स्फटिकाच्या निर्मळ पात्रामध्ये ठेवलेल्या स्वच्छ पाण्याप्रमाणे स्वच्छ झाले आहे अशा निर्ग्रन्थ साधूंना क्षीणकषायसंयत म्हणतात. स्थिती व अनुभागबंधाचे कारण कषाय आहे म्हणून कषायाचा पूर्ण अभाव झाल्यामुळे क्षीणकषायी जीवाला स्थितिबन्ध व अनुभागबन्ध होत नाही. योगाचा सद्भाव असल्यामुळे त्या निमित्ताने प्रकृतिबन्ध व प्रदेशबंध होतो तो फक्त सातावेदनीयाचाच होतो. तो सुद्धा ईर्यापथ बंध आहे. अर्थात प्रथम समयात कर्म बांधून वाळलेल्या भिंतीवर पडलेल्या धूळीसमान अनन्तर समयात निर्जरित होते अर्थात अकर्म भावाला प्राप्त होते.

ज्याप्रमाणे क्षायिक सम्यक्त्वाच्या विधानामध्ये सम्यक्त्वमोहनीयाची आठ वर्षे स्थिती शिल्लक राहिल्यावर कथन केले होते त्याप्रमाणे येथे गुणश्रेणी, देयद्रव्य व दृश्यमान द्रव्याचे कथन जाणावे तेच येथे संक्षेपात सांगतात-

सहा कर्मांच्या द्रव्याचे अपकर्षण करून त्याला पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने भागून त्यापैकी एका भागाला गुणश्रेणी आयामामध्ये देतो. गुणश्रेणी आयामाचे प्रमाण क्षीणकषायाच्या काळाहून त्याचाच संख्यातावा भागमात्र अधिक आहे. तेथे पूर्वी सांगितलेल्या क्रमाने उदयरूप निषेकांमध्ये अल्प, व द्वितीयादी समयापासून गुणश्रेणी शीर्षपर्यन्तच्या निषेकांमध्ये असंख्यातगुणित क्रमसहित देतो. बहुभाग द्रव्य गुणश्रेणीच्या वर अतिस्थापनावली सोडून सर्व स्थितीमध्ये देतो. बहुभाग द्रव्यामध्ये अवशेष स्थितिमात्र गच्छाने भागल्यावर मध्यम धन येते व त्याला एक कमी गच्छाच्या अर्ध्याने कमी दोन गुणहानीने भागले असता चय येतो. चयाला दोन गुणहानीने गुणल्यावर प्रथम निषेकामध्ये देण्यायोग्य द्रव्याचे प्रमाण येते. हे द्रव्य गुणश्रेणीशीर्षामध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यात पट आहे. त्याच्यावर विशेषघटत्या क्रमाने द्रव्य देतो.

क्षीणकषाय गुणस्थानाच्या प्रथम
समयात अपकृष्ट देयद्रव्याची रचना

सूक्ष्म सांपरायाच्या अंतिम समयात अपकर्षण केलेल्या द्रव्याहून येथे अपकर्षण केलेले द्रव्य असंख्यातपट जाणावे. कारण कषायसहित परिणामाने होणाऱ्या गुणश्रेणी निर्जरेपेक्षा कषायरहित परिणामांनी होणारी गुणश्रेणी निर्जरा असंख्यातपट संभवते. येथे क्षीणकषायाच्या प्रथमादी समयांमध्ये अपकर्षण केलेल्या द्रव्याचे प्रमाण समानरूपच आहे. कारण येथे विशुद्धता समान असते. दीयमान व दृश्यमान द्रव्याचे अन्य विशेष निरूपण ज्याप्रमाणे सम्यक्त्वमोहनीयाच्या क्षपणाप्रसंगी केले होते त्याप्रमाणे येथे तीन घातिकर्मांचे जाणावे.^१

क्षीणकषायाच्या प्रथम समयापासून अंतर्मुहूर्तपर्यंत पृथक्त्ववितर्क वीचार नावाचे शुक्लध्यान होते. क्षीणकषायाचा संख्यातावा भाग शिल्लक राहिल्यावर एकत्ववितर्क अवीचार नावाचे दुसरे शुक्लध्यान होते.

क्षीणकषाय गुणस्थानामध्ये स्थिती व अनुभागकांडकाचे प्रमाण सांगतात-

घादीण मुहुत्तं अघादियाणं असंखगा भागा ।

ठिदिखंडं रसखंडो अणंतभागा अपसत्थाणं ॥६०२॥

घातिनां मुहूर्तान्तमघातिकानामसङ्ख्यका भागाः ।

स्थितिखण्डं रसखण्डमनन्तभागा अप्रशस्तानाम् ॥६०२॥

अन्वयार्थ- क्षीणकषाय गुणस्थानामध्ये (घादीण) घातिकर्माचा (ठिदिखंड) स्थितिकांडकायाम (मुहुत्तं) अन्तर्मुहूर्तप्रमाण व (अघादियाणं) अघातिकर्माचा स्थितिकांडक (असंखगा भागा) असंख्यात बहुभागप्रमाण आहे. (अपसत्थाणं) अप्रशस्त प्रकृतीचा (रसखंडो) अनुभाग कांडकायाम (अणंतभागा) अनन्त बहुभागप्रमाण आहे.

विशेषार्थ- क्षीणकषाय गुणस्थानामध्ये ज्ञानावरण, दर्शनावरण व अंतराय या तीन घातिकर्मांचा अन्तर्मुहूर्त आयामयुक्त स्थितिकाण्डकघात होतो. आयू सोडून तीन अघातिकर्मांचा पूर्व शेष स्थितिसत्त्वाचा असंख्यात बहुभागप्रमाण स्थितिकाण्डकघात होतो. घातीच्या शेष सर्व प्रकृती व अघातीमधील अप्रशस्त प्रकृतींच्या पूर्व अनुभागाला अनंताचा भाग देऊन त्यापैकी बहुभागमात्र अनुभागाचा काण्डकघात होतो.

क्षीणकषायाच्या चरमकांडकाचे ग्रहण व तेथे देयादी द्रव्याचे विधान सांगतात-

बहुठिदिखंडे तीदे संखा भागा गदा तदद्वाए ।

चरिमं खंडं गिण्हदि लोभं वा तत्थ दिज्जादिं ॥६०३॥

१. ज.ध.पु. १६ पृ. १२२ २. ज.ध.पु. १६ पृ. १२२

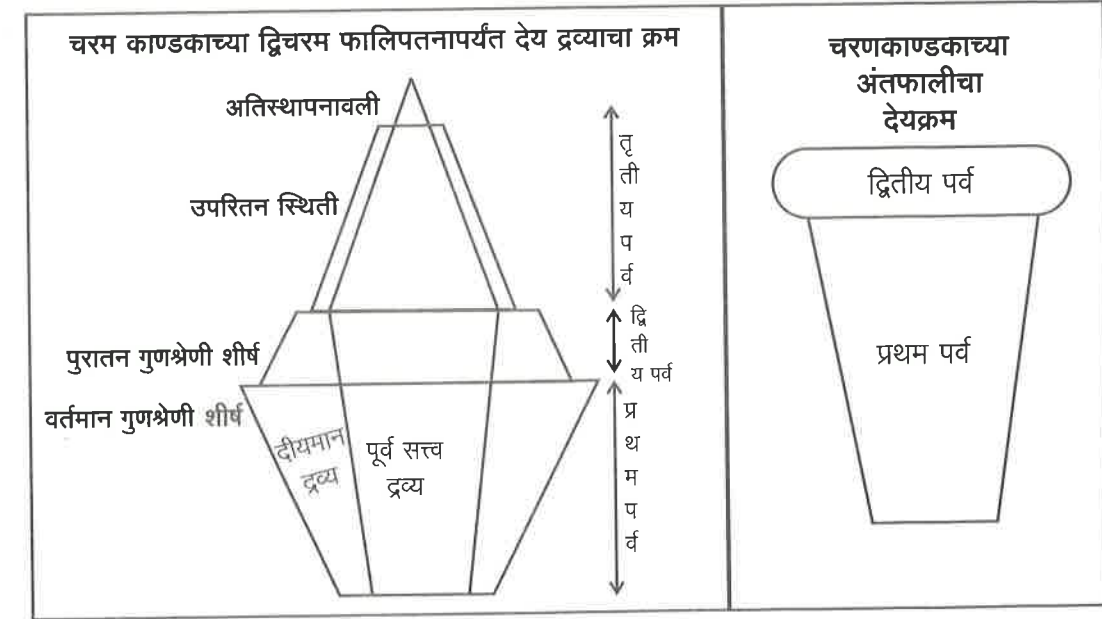
बहुस्थितिखण्डेऽतीते सङ्ख्यभागा गतास्तदद्वायाः ।

चरमं खण्डं गृह्णाति लोभ इव तत्र देयादि ॥६०३॥

अन्वयार्थ- (बहुठिदिखंडे तीदे) पुष्कळ (संख्यात हजार) स्थितिकाण्डक व्यतीत झाल्यावर (तदद्वाए) क्षीणकषाय गुणस्थानकाळाचा (संखा भागा) संख्यात बहुभाग काळ (गदा) निघून गेला तेव्हा (चरिमं खंडं) अंतिम स्थितिकांडकाला (गिण्हदि) ग्रहण करतो. (तत्थ) तेथे (दिज्जादि) देयादी द्रव्याचे विधान (लोभं वा) लोभाप्रमाणे जाणावे.

विशेषार्थ- क्षीणकषाय गुणस्थानाचा संख्यात बहुभाग काळ व्यतीत होऊन संख्यातावा भाग शिल्लक राहतो तेव्हा तीन घातिकर्मांचा अन्तर्मुहूर्त प्रमाण आयामयुक्त अन्तिम स्थितिकाण्डक ग्रहण करतो. त्या कांडकाचे प्रमाण क्षीणकषाय गुणस्थानाचा शेष काळ सोडून त्यावर संख्यातावा भागमात्र गुणश्रेणीशीर्ष व त्याहून संख्यातपट वरचे निषेक एवढे आहे. त्याचे द्रव्य देण्याचे विधान जसे लोभाच्या अन्तिमकांडकामध्ये सांगितले तसे जाणावे. अशाप्रकारे अंतिम काण्डकाच्या प्रथमादी फालींचा घात करून नंतर काही कमी दीड गुणहानिगुणित समयप्रबद्धप्रमाण अन्तिम फालीला ग्रहण करतो व त्याचे द्रव्य उदयनिषेकापासून द्विचरम समयापर्यन्तच्या निषेकांमध्ये असंख्यातगुणित क्रमाने देतो व द्विचरम निषेकामध्ये दिलेल्या द्रव्यापेक्षा असंख्यात पल्यवर्गमूलगुणित द्रव्य चरम समयासंबंधी निषेकामध्ये देतो.

निद्रा, प्रचला व १४ घाती प्रकृतींच्या अंतिम काण्डकाचा देयक्रम

क्षीणकषाय जीवाला कृतकृत्य संज्ञेची प्राप्ती व द्विचरम समयामध्ये सत्त्व व उदयव्युच्छिती सांगतात-

चरिमे खंडे पडिदे कदकरणिज्जोत्ति भण्णदे एसो ।

तस्स दुचरिमे णिद्दा पयला सत्तुदयवोच्छिण्णा ॥६०४॥

चरमे खण्डे पतिते कृतकरणीय इति भण्यते एषः ।

तस्य द्विचरमे निद्रा प्रचला सत्त्वोदयव्युच्छिन्ना ॥६०४॥

अन्वयार्थ- (चरिमे खंडे पडिदे) अंतिम कांडकाचे पतन झाल्यावर (एसो) हा क्षपक जीव (कदकरणिज्जोत्ति) कृतकृत्य (भण्णदे) म्हटला जातो. (तस्स दुचरिमे) त्या क्षीणकषायाच्या द्विचरम समयामध्ये (णिद्दा पयला) निद्रा व प्रचला (सत्तुदयवोच्छिण्णा) सत्त्व व उदयातून व्युच्छिन्न होतात.

विशेषार्थ- क्षीणकषाय गुणस्थानामध्ये अंतिम कांडकाचा घात झाल्यावर याला कृतकृत्य छद्मस्थ म्हणतात. कारण यानंतर तीन घातिकर्माचा स्थितिकांडकघात होत नाही. केवळ उदयावलीच्या बाहेर स्थित द्रव्याला उदयावलीमध्ये प्राप्त करणे उदीरणा होते. ती उदीरणा एक समय अधिक आवली शिल्लक राहते तोपर्यंत चालू राहते. त्यानंतर एकेका समयात एकेका निषेकाचा क्रमाने उदयच होतो. कारण उदयावलीमध्ये प्राप्त द्रव्याची उदीरणा होत नाही. क्षीणकषायाच्या द्विचरम समयामध्ये निद्रा व प्रचला या दोन प्रकृतींची एकाच वेळी उदय व सत्त्वव्युच्छिती होते. कारण घातिकर्मरूपी इंधनाला जाळणाऱ्या द्वितीय शुक्लध्यानरूप अग्नीद्वारे क्षीणकषायीच्या निद्रा व प्रचलेची व्युच्छिती संभव आहे.^१

शंका- क्षीणकषायी जीवाला ध्यानपरिणामाच्या विरुद्ध स्वभावयुक्त निद्रा व प्रचलेचा उदय कसा संभवतो?

समाधान- अशी शंका करू नये. कारण ध्यानयुक्त अवस्थेमध्ये सुद्धा निद्रा व प्रचलेचा अव्यक्त उदय संभवतो.

उपशान्तकषायी अथवा क्षीणकषायी, पूर्वाचे जाणकार, तीन योगवाल्या शुक्ललेश्यायुक्त उत्तम संहननधारी जीवाला प्रथम शुक्लध्यान होते. द्वितीय शुक्लध्यान त्याच जीवाला होते विशेषता ही आहे की हे ध्यान एक योगधारी क्षीणकषायी जीवाला होते. क्षीणकषायी जीवाचे हे द्वितीय शुक्लध्यान ज्ञानावरण, दर्शनावरण व अन्तराय कर्माच्या निरोधाला कारणभूत होते.^२

क्षपकश्रेणी चढणारे जीव तीन वेदांपैकी एक वेद व चार कषायांपैकी एका कषायाच्या

उदयसहित श्रेणी चढतात म्हणून त्या अपेक्षेने त्यांचे बारा प्रकार होतात. पूर्वी सांगितलेली सर्व प्ररूपणा पुरुषवेद व क्रोध कषायाच्या उदयसहित श्रेणी चढणाऱ्याच्या अपेक्षेने जाणावी. शेष अकरा प्रकारच्या जीवांमध्ये विशेष आहे ते पुढे सांगतात.

पुरुषवेद व मानादी कषायसहित श्रेणी चढणाऱ्याचे विशेष वर्णन करतात-

कोहस्स य पढमठिदीजुत्ता कोहादिएकदोतीहिं ।

खवणद्धा हि कमसो माणतियाणं तु पढमठिदीं ॥६०५॥

क्रोधस्य च प्रथमस्थितियुक्ता क्रोधाद्येकद्वित्रयाणाम् ।

क्षपणाद्धा हि क्रमशो मानत्रयाणां तु प्रथमस्थितिः ॥६०५॥

अन्वयार्थ- (कोहस्स य पढमठिदीजुत्ता) क्रोधाच्या प्रथम स्थितीने सहित (कोहादिएक दोतीहिं) क्रोधादी एक, दोन, तीन कषायांचा (खवणद्धा) क्षपणाकाळ (कमसो) क्रमाने (माणतियाणं तु) मानादी तीन कषायांची (पढमठिदी) प्रथम स्थिती होते.

विशेषार्थ- पुरुषवेदयुक्त मानादी कषायसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाची अधःकरणापासून ते अंतरकरणाच्या समाप्तीपर्यंत सर्व प्ररूपणा पुरुषवेद व क्रोधकषायसहित श्रेणी चढणाऱ्याच्या समान जाणावी. त्यानंतर मानादी कषायांच्या प्रथम स्थितीमध्ये भेद आहे तो सांगतात-

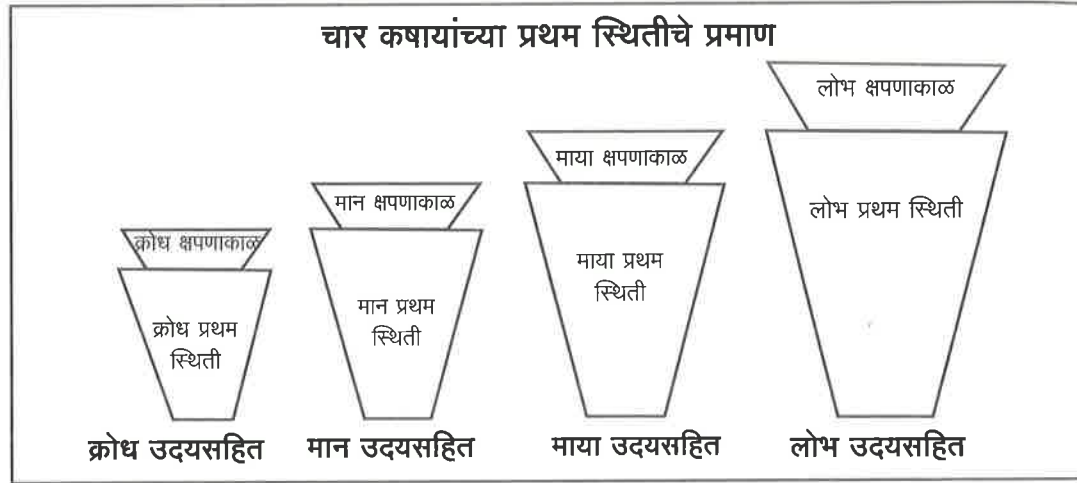
मानसहित श्रेणी चढणारा जीव अंतरकरणाच्या समाप्तीनंतर क्रोधाची प्रथम स्थिती स्थापित करीत नाही, तर मानाची प्रथम स्थिती अंतर्मुहूर्तप्रमाण स्थापित करतो. क्रोधसहित श्रेणी चढणाऱ्याची नपुंसकवेदाच्या क्षपणाकाळापासून ते कृष्टिकरणकाळापर्यंत क्रोधाची प्रथम स्थिती व क्रोधाच्या तीन संग्रहकृष्टीचा वेदककाळप्रमाण क्षपणाकाळ या दोघांचे मिळून जेवढे प्रमाण होते तेवढी मानसहित श्रेणी चढणाऱ्याची मानाची प्रथम स्थिती होते.

क्रोधाची प्रथम स्थिती + क्रोधाच्या तीन संग्रहकृष्टींचा क्षपणाकाळ = मानाची प्रथम स्थिती. मायासहित श्रेणी चढणारा जीव अंतरकरणाच्या समाप्तीनंतर क्रोध आणि मानाची प्रथम स्थिती स्थापित करीत नाही; परंतु मायेची प्रथम स्थिती अंतर्मुहूर्तमात्र स्थापित करतो. क्रोधसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाची क्रोधाची प्रथम स्थिती, क्रोधाचा क्षपणाकाळ व मानाच्या तीन संग्रहकृष्टींचा वेदककाळमात्र मान क्षपणाकाळ या तिघांचे मिळून जेवढे प्रमाण होते तेवढी मायासहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाची मायेची प्रथम स्थिती स्थापित करतो.

क्रोधाची प्रथम स्थिती + क्रोधक्षपणाकाळ + मानक्षपणाकाळ = माया प्रथम स्थिती.

लोभसहित श्रेणी चढणारा जीव अंतरकरणाच्या समाप्तीनंतर क्रोध, मान आणि मायेची

प्रथम स्थिती स्थापित करीत नाही तर लोभाची प्रथम स्थिती स्थापित करतो. क्रोधसहित श्रेणी चढणाऱ्याची पूर्वोक्त क्रोधाची प्रथम स्थिती, क्रोधाचा क्षपणाकाळ, मानाचा क्षपणाकाळ आणि मायेचा कृष्टिवेदककाळमात्र मायेचा क्षपणाकाळ या चारींचे मिळून जेवढे प्रमाण होते तेवढे लोभसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाच्या लोभाच्या प्रथम स्थितीचे प्रमाण जाणावे. क्रोधाची प्रथम स्थिती + क्रोध क्षपणाकाळ + मानक्षपणाकाळ + मायाक्षपणाकाळ = लोभाची प्रथम स्थिती

**माणतियाणुदयमहो कोहादिगिदुतिय खवियपणिधम्हि ।
हयकण्णकिट्टिकरणं किच्चा लोहं विणासेदि ॥६०६॥**

मानत्रयाणामुदयमथ क्रोधाद्येकद्वित्रयं क्षपकप्रणिधौ ।

हयकर्णकृष्टिकरणं कृत्वा लोभं विनाशयति ॥६०६॥

अन्वयार्थ- (माणतियाणुदयमहो) मानादी तीन कषायांच्या उदयाने श्रेणी चढणारा जीव क्रमाने (कोहादिगिदुतियं खवियपणिधम्हि) क्रोधादी एक, दोन, तीन कषायांच्या क्षपणाकाळाजवळ (हयकण्णकिट्टिकरणं) अश्वकर्णकरण व कृष्टिकरण (किच्चा) करून (लोहं) लोभाचा (विणासेदि) विनाश करतो.

विशेषार्थ- मानादी तीन कषायांच्या उदयसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवांचा क्रोधाच्या उदयसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाहून आणखी काय भेद आहे तो येथे सांगतात त्यापैकी प्रथम मानसहित श्रेणी चढणाऱ्याचे व्याख्यान करतात -

१) क्रोधाच्या उदयसहित श्रेणी चढणारा जीव ज्या काळामध्ये चारी कषायांचा अश्वकर्णकरण व अपूर्वस्पर्धकाची विधी संपन्न करतो त्या काळामध्ये मानाच्या उदयसहित श्रेणी

चढणारा जीव पूर्वस्पर्धकरूप क्रोधाला मान कषायरूप परिणमवून त्याचा क्षय करतो. कारण तेथे दुसरा प्रकार संभवत नाही.

शंका- अनिवृत्तिकरण परिणामामध्ये भेद नसताना येथे अशाप्रकारचा क्रियाविपर्यास कसा झाला ?

समाधान- अशी शंका करू नये. कारण मानोदयाने क्षपकश्रेणीवर चढणाऱ्या क्षपकाला क्रोधाचा उदय नसल्यामुळे स्पर्धक अवस्थेमध्येच क्रोधाचा नाश सिद्ध होतो. म्हणून यामध्ये काही विरोध नाही व अनिवृत्तिकरण गुणस्थानामध्ये परिणामांचा भेद संभवत नसल्यामुळे त्या अपेक्षेने भेदरूप कथनाचा विरोध करणे ठीक नाही. कारण या गुणस्थानाचे करण परिणाम अभिन्न असतानासुद्धा भिन्न कषायांच्या उदयाच्या सहकारी कारणांच्या सानिध्यामुळे अशाप्रकारे नानापणाची सिद्धी होते.

२) क्रोधसहित श्रेणी चढणाऱ्याच्या कृष्टिकरणकाळामध्ये चार कषायांच्या बारा संग्रहकृष्टींची रचना होते. परंतु मानसहित श्रेणी चढणाऱ्याला क्रोधाशिवाय तीन कषायांच्या नऊ संग्रहकृष्टींची रचना होते. क्रोधाचा क्षय झाल्यामुळे क्रोधाच्या तीन संग्रहकृष्टी होत नाहीत.

३) क्रोधसहित श्रेणी चढणारा ज्या काळामध्ये बादरकृष्टी करतो त्याकाळामध्ये मानसहित श्रेणी चढणारा जीव क्रोधाशिवाय तीन कषायांची अश्वकर्ण सहित अपूर्व स्पर्धक क्रिया करतो.

४) क्रोधसहित श्रेणी चढणारा जीव ज्या काळामध्ये क्रोधाच्या तीन संग्रहकृष्टींचे वेदन करून क्षय करतो त्या काळामध्ये मानसहित श्रेणी चढणारा जीव मानादी तीन कषायांच्या नऊ बादरसंग्रहकृष्टी करतो. त्याच्यावर मान कषायाचा वेदककाळ आदी सर्व प्ररूपणा क्रोधसहित श्रेणी चढणाऱ्याच्या समान जाणावी.

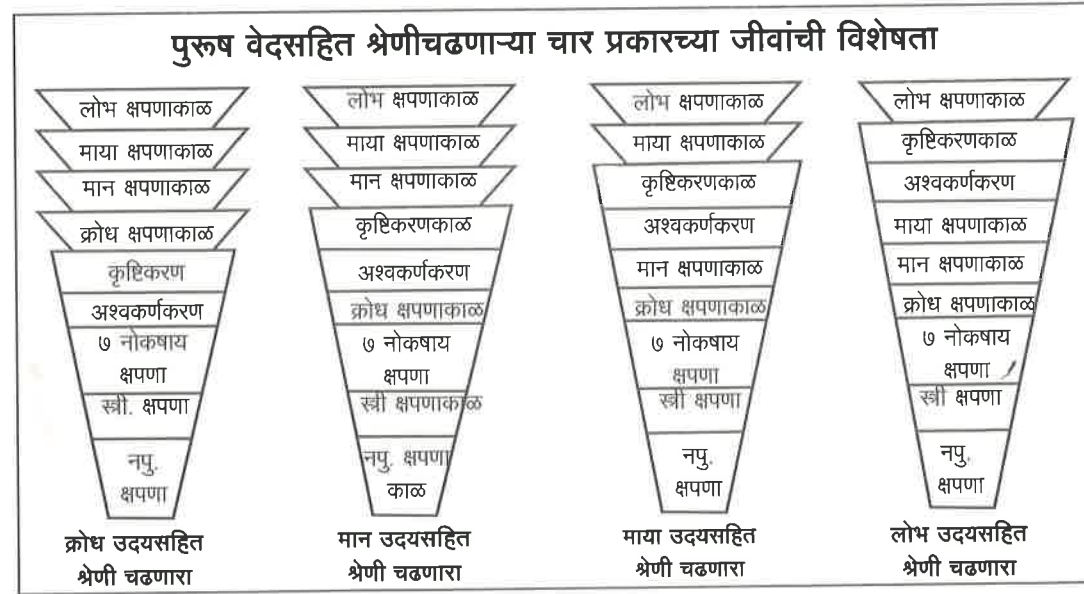
आता मायाकषायसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाचे कथन करतात-

१) क्रोधसहित श्रेणी चढणारा ज्या काळामध्ये अश्वकर्ण क्रिया करतो त्या काळामध्ये हा जीव क्रोध संज्वलनाचा मानरूप परिणमवून क्षय करतो. २) क्रोधसहित श्रेणी चढणारा ज्या काळामध्ये कृष्टी करतो त्या काळामध्ये हा जीव मानाला मायारूप परिणमवून मानाचा क्षय करतो. ३) क्रोधसहित श्रेणी चढणारा ज्या काळामध्ये क्रोधाच्या तीन संग्रहकृष्टींचे वेदन करून त्याचा क्षय करतो त्या काळामध्ये मायासहित श्रेणी चढणारा हा जीव दोन कषायांची अश्वकर्णसहित अपूर्वस्पर्धक क्रिया करतो. ४) क्रोधसहित श्रेणी चढणारा ज्या काळामध्ये मानाच्या तीन संग्रहकृष्टींचे वेदन करून त्याचा क्षय करतो त्या काळामध्ये मायाकषायसहित श्रेणी चढणारा माया व लोभाच्या सहा बादर संग्रहकृष्टींची रचना करतो. त्याच्यावर माया कषायाचा क्षपणाकाळ आदी सर्व प्ररूपण क्रोधसहित श्रेणी चढणाऱ्याप्रमाणेच जाणावे.

आता लोभसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाचे प्ररूपण करतात-

१) क्रोधसहित श्रेणी चढणारा ज्या काळामध्ये अश्वकर्णकरण करतो त्या काळामध्ये हा जीव सर्व पूर्व स्पर्धकरूप क्रोधाचा मानरूप परिणमवून नष्ट करतो. २) क्रोधसहित श्रेणी चढणारा जीव ज्या काळामध्ये बादर कृष्टी करतो त्या काळामध्ये हा जीव पूर्व स्पर्धकरूप मानाला मायारूप संक्रमित करून मानाचा क्षय करतो. ३) क्रोधसहित श्रेणी चढणारा ज्या काळामध्ये क्रोधाच्या तीन संग्रहकृष्टींचे वेदन करून त्याचा क्षय करतो त्या काळामध्ये हा पूर्व स्पर्धकरूप मायेला लोभरूप परिणमित करून मायेचा क्षय करतो. ४) क्रोधसहित श्रेणी चढणारा जीव ज्या काळामध्ये मानाच्या तीन संग्रहकृष्टींचे वेदन करून त्याचा क्षय करतो त्या काळामध्ये हा जीव लोभाच्या अपूर्व स्पर्धकांची रचना करतो. ५) क्रोधसहित श्रेणी चढणारा जीव ज्या काळामध्ये मायेच्या तीन संग्रहकृष्टींचे वेदन करून त्याचा क्षय करतो त्या काळामध्ये हा जीव लोभ कषायाच्या तीन बादर संग्रहकृष्टींची रचना करतो. त्याच्यानंतर लोभाच्या प्रथम संग्रहकृष्टीचा वेदककाळ आदी सर्व प्ररूपणा क्रोधसहित श्रेणी चढणाऱ्याची व याची समान आहे.

तात्पर्य हे की मानाच्या उदयाने श्रेणी चढणारा प्रथम क्रोधाचा पूर्व स्पर्धकरूपाने क्षय करून नंतर अश्वकर्ण व कृष्टिकरण क्रिया करतो. मायेच्या उदयाने श्रेणी चढणारा प्रथम क्रोधाचा व मानाचा क्रमशः पूर्व स्पर्धकरूपाने क्षय करून नंतर अश्वकर्णकरण व कृष्टिकरण क्रिया करतो. लोभाच्या उदयाने श्रेणी चढणारा प्रथम क्रोध, मान व मायेचा क्रमशः पूर्व स्पर्धकरूपाने नाश करून नंतर अश्वकर्णकरण व कृष्टिकरण करतो. सर्वांचा लोभकषायाचा सूक्ष्मकृष्टिकरण काळ समानच आहे. अशाप्रकारे पुरुषवेदसहित श्रेणी चढणाऱ्या चारी प्रकारच्या जीवांच्या विशेषाचे वर्णन केले.

आता स्त्रीवेदसहित चढणाऱ्या चार प्रकारच्या जीवांचे विशेष सांगतात-

**पुरिसोदण चडिदस्सिस्थी खवणद्धउ त्ति पढमठिदी ।
इत्थिस्स सत्तकम्मं अवगदवेदो, समं विणासेदि ॥६०७॥**

**पुरुषोदयेन चटितस्य स्त्रीक्षपणाद्धान्तं प्रथमस्थितिः ।
स्त्रिया सप्तकर्माण्यपगतवेदः समं विनाशयति ॥६०७॥**

अन्वयार्थ- (पुरिसोदण चडिदस्सिस्थी खवणद्धउ त्ति) पुरुषवेदाच्या उदयाने श्रेणी चढणाऱ्याचा जो स्त्रीवेदाचा क्षपणाकाळ आहे तेथपर्यंत (इत्थिस्स) स्त्री वेदाची (पढमठिदी) प्रथम स्थिती आहे व तो (अवगदवेदो) अपगतवेदी होऊन (सत्तकम्मं) सात नोकषाय कर्मांचा (समं) एकाच वेळेस (विणासेदि) नाश करतो.

विशेषार्थ- स्त्रीवेदाने सहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाचे अंतरकरण होईपर्यंत सर्व विधान पुरुषवेदसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाप्रमाणेच जाणावे. अंतरकरण झाल्यावर हा जीव पुरुषवेदाची प्रथम स्थिती स्थापित करीत नाही. स्त्रीवेदाचीच प्रथम स्थिती स्थापित करतो. कारण ज्या वेद व कषायाच्या उदयाने श्रेणी चढतो त्याचीच प्रथम स्थिती स्थापित करतो. त्या स्त्रीवेदाच्या प्रथम स्थितीचे प्रमाण, पुरुषवेदाच्या उदयसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाचा जेवढा नपुंसकवेदाचा क्षपणाकाळ व स्त्रीवेदाचा क्षपणाकाळ आहे तेवढे जाणावे. पुरुषवेदोदयाने क्षपक श्रेणीवर चढणाऱ्या जीवाचा जेवढा नपुंसक वेदाचा क्षपणाकाळ आहे तेवढाच स्त्रीवेदाने चढणाऱ्या जीवाचा नपुंसकवेदाचा क्षपणाकाळ आहे. स्त्रीवेदाचा क्षपणाकाळ सुद्धा दोघांचा समान आहे.

त्यानंतर पुरुषवेदसहित श्रेणी चढणारा जीव पुरुषवेदाच्या उदयाने युक्त होऊन सात नोकषायांचा क्षय करतो आणि त्यानंतर एक समय कमी दोन आवलिकाळामध्ये पुरुषवेदाच्या नवक समयप्रबद्धाचा क्षय करतो. हा स्त्रीवेदसहित श्रेणी चढणारा जीव वेदाच्या उदयाने रहित होऊन सात नोकषायांच्या क्षपणाकाळामध्ये सात नोकषायांचा युगपत क्षय करतो. याला अपगतवेदी झाल्यावर पुरुषवेदाचा बंध नाही. म्हणून याला नवक समयप्रबद्धाचा नंतर क्षय करण्याचे कारण नाही. त्यानंतर अश्वकर्णादी क्रियांमध्ये ज्याप्रमाणे पुरुषवेदसहित श्रेणी चढणाऱ्या चार प्रकारच्या जीवांचा विशेष सांगितला त्याप्रमाणेच स्त्रीवेदसहित श्रेणी चढणाऱ्या चार प्रकारच्या जीवांचा विशेष जाणावा.

आता नपुंसकवेदसहित श्रेणी चढणाऱ्या चार प्रकारच्या जीवांचे व्याख्यान करतात-

थीपढमट्टिदिमेत्ता संढस्स वि अंतरादु संढेक्क ।
तस्सद्धा त्ति तदुवरिं संढं इत्थिं च खवदि थीचरिमे ॥६०८॥

अवगयवेदो संतो सत्त कसाये खवेदि कोहुदये ।
पुरिसुदये चडणविही सेसुदयाणं तु हेदुवरिं ॥६०९॥

स्त्रीप्रथमस्थितिमात्रा षण्ढस्याप्यन्तरात् षण्ढैकः ।
तस्याद्धेति तदुपरि षण्ढं स्त्री च क्षपयति स्त्रीचरमे ॥६०८॥

अपगतवेदः सन् सप्त कषायान् क्षपयति स्त्रीचरमे ।
पुरुषोदयेन चटनविधिः शेषोदयानां त्वधस्तनोपरि ॥६०९॥

अन्वयार्थ- (संढस्स वि) नपुंसक वेदाची प्रथम स्थितीसुद्धा (थीपढमट्टिदिमेत्ता) स्त्रीवेदाच्या प्रथम स्थिती एवढीच आहे. (अंतरादु) अंतरकरणानंतर (संढेक्क) एका नपुंसकवेदाचा (तस्सद्धा त्ति) त्याच्या क्षपणाकाळापर्यंत क्षय करून (तदुवरिं) त्याच्यावर (थीचरिमे) स्त्रीवेदाच्या क्षपणाकाळाच्या अंतिम समयामध्ये (संढं) नपुंसकवेद (च) व (इत्थिं) स्त्रीवेदाचा युगपत (खवदि) क्षय करतो.

(अवगयवेदो संतो) अपगतवेदी होऊन (सत्त कसाये) सात नोकषायांचा (खवेदि) क्षय करतो. (सेसुदयाणं तु) शेष वेद व कषायांच्या उदयाने चढणाऱ्यांची (हेदुवरिं) याच्या खाली व वर (चडणविही) चढण्याची विधी (पुरिसुदये कोहुदये चडणविही) पुरुषवेदाच्या उदयाने व क्रोधोदयाने श्रेणी चढणाऱ्या क्षपकासमान आहे.

विशेषार्थ- नपुंसकवेदसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाची प्ररूपणा अंतरकरणापर्यंत पुरुषवेदसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाच्या समान आहे. त्यानंतर पुरुषवेदाची प्रथम स्थिती स्थापित न करता नपुंसकवेदाचीच प्रथम स्थिती स्थापित करतो. त्याचे प्रमाण स्त्रीवेदाच्या प्रथम स्थितिसमानच आहे.

अंतरकरण केल्यानंतर जेवढा पुरुषवेदसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवाचा नपुंसकवेदाचा क्षपणाकाळ आहे तेवढा काळ याच्या एका नपुंसकवेदाची क्षपणा होते; परंतु तेथे नपुंसकवेदाची क्षपणा समाप्त होत नाही. त्यानंतर जो स्त्रीवेदाचा क्षपणाकाळ आहे त्यामध्ये याच्या नपुंसकवेद व स्त्रीवेद या दोन्हींचा क्षय होतो. स्त्रीवेदाच्या क्षपणाकाळाच्या अंत समयी सर्व नपुंसकवेद व स्त्रीवेदाचा युगपत क्षय करतो. द्रव्यार्थिकनयाच्या अपेक्षेने शेवटच्या समयात नष्ट झाला असे

म्हटले. कारण द्रव्यार्थिक नय विद्यमानाचा नाश सांगतो. पर्यायार्थिकनय अविद्यमान वस्तूचा नाश सांगतो. म्हणून त्या अपेक्षेने शेवटच्या समयामध्ये एका निषेकाचे सत्त्व आहे. पुढच्या समयात नष्ट होईल असे जाणावे.

यानंतर स्त्रीवेदसहित श्रेणी चढणाऱ्या जीवासमान अपगतवेदी होऊन सात नोकषायांचा क्षय करतो. पुरुषवेद व हास्यादी सहा नोकषायांचा क्षपणाकाळ समान आहे. येथेसुद्धा पुरुषवेदाच्या बंधाचा अभाव आहे म्हणून नवक समयप्रबद्ध शेष राहत नाही. त्याच्यावर जसे पुरुषवेदसहित श्रेणी चढणाऱ्या चार प्रकारच्या जीवांचे वर्णन केले तसेच नपुंसकवेदसहित श्रेणी चढणाऱ्या चार प्रकारच्या जीवांचे वर्णन जाणावे.

अशाप्रकारे पुरुषवेदसहित श्रेणी चढणारे तीन प्रकारचे जीव, स्त्रीवेदसहित श्रेणी चढणारे चार प्रकारचे जीव व नपुंसकवेदसहित श्रेणी चढणारे चार प्रकारचे जीव, या अकरा प्रकारच्या जीवांमधील क्रियांमध्ये येथे विशेष वर्णन केले. आता शेष खालचे व वरचे सर्व विधान पुरुषवेद व क्रोधाच्या उदयसहित श्रेणी चढणाऱ्याचे जसे सांगितले तसेच अकरा प्रकारच्या उदयसहित जीवांचे जाणावे.

शंका- जर अनिवृत्तिकरणामध्ये एक समयवर्ती सर्व जीवांचे परिणाम समान सांगितले तर येथे परस्पर भेद कसा काय आहे ?

समाधान- परिणामांच्या विशुद्धतेच्या अपेक्षेने समान सांगितले, परंतु नाना प्रकारच्या वेद व कषायाच्या उदयरूप सहकारी कारणाच्या निकटतेमुळे नाना प्रकारचे क्षपणाकार्य होते.

अशाप्रकारे प्रसंगानुरूप विशेषाचे वर्णन करून पूर्वी क्षीण कषायाच्या द्विचरम समयपर्यंत कथन केले होते आता त्यापुढे वर्णन करतात-

चरिमे पढमं विघ्नं चउदंसण उदयसत्त-वोच्छिण्णा ।

से काले जोगिजिणो सव्वण्हू सव्वदरसी यं ॥६१०॥

चरमे प्रथमं विघ्नं चतुर्दर्शनमुदयसत्त्वव्युच्छिन्नाः ।

स्वे काले योगिजिनः सर्वज्ञः सर्वदर्शी च ॥६१०॥

→ अन्वयार्थ- (चरिमे) क्षीणकषाय गुणस्थानाच्या अन्त समयामध्ये (पढमं) प्रथम अर्थात पाच ज्ञानावरण, (विघ्नं) पाच अन्तराय व (चउदंसण) चार दर्शनावरण या चौदा कर्मप्रकृती (उदयसत्तवोच्छिण्णा) उदय व सत्त्वातून व्युच्छिन्न झाल्या. (से काले) अनन्तर काळामध्ये (जोगिजिणो) सयोगी जिन (सव्वण्हू) सर्वज्ञ (य) व (सव्वदरसी) सर्वदर्शी होतात.

→ **विशेषार्थ** - क्षीणकषाय नामक बाराव्या गुणस्थानाच्या अंतिम समयात एकत्व-वितर्क-अवीचार नावाच्या द्वितीय शुक्लध्यानाद्वारे पाच ज्ञानावरण, पाच अन्तराय व चार दर्शनावरण या तीन घाती कर्माच्या चौदा प्रकृतींची उदय व सत्त्वव्युच्छिन्नी होते. अर्थात या प्रकृतींचा क्षय होतो.

शंका- क्षीणकषाय गुणस्थानाच्या चरम समयामध्ये घातिकर्माबरोबर अघातिकर्माचा क्षय का होत नाही. कारण कर्मत्वाचा अपेक्षेने घाती व अघातिकर्मांमध्ये काही अन्तर नाही ?

समाधान- अशी शंका करू नये, कारण विशेष घातभावाच्या अपेक्षेने दोघामध्ये अंतर आहे. म्हणून क्षीणकषाय गुणस्थानाच्या अंतिम समयात अघातिकर्माचा पल्याचा असंख्यातावा भागप्रमाण असंख्यात वर्षाचे स्थितिसत्त्व राहते. कारण यांच्या स्थितीच्या विशेषघाताचा अभाव आहे. अघातिकर्म घातिकर्मासमान अप्रशस्त नाही. घातिकर्मांमध्ये मोहनीय कर्म अधिक अप्रशस्त आहे म्हणून त्याचा विशेष घात झाल्या कारणाने सूक्ष्म-सांपराय गुणस्थानाच्या शेवटच्या समयात क्षय होतो. यद्यपि कर्मत्वाच्या अपेक्षेने घाती व अघातिकर्मांमध्ये विशेषता नाही तथापि घातिकर्म अघातिकर्मपेक्षा अधिक अप्रशस्त असल्यामुळे द्वितीय शुक्लध्यानरूप अग्नीच्या द्वारे घातिकर्माचा निर्मूल क्षय होतो. क्षीणकषाय गुणस्थानाच्या चरम समयामध्ये घातिकर्माचा नाश होतो हे कथन उपपादानुच्छेद नयाच्या अपेक्षेने आहे. अन्तिम समयात अन्तिम निषेकाचे सत्त्व व उदय असतो. बन्धाच्या अपेक्षेने या घातिकर्माचा व जीवप्रदेशांचा एकत्वरूप परिणाम होत होता. बन्धकारणांच्या प्रतिपक्षभूत मोक्षाला कारणभूत परिणामरूपी यन्त्राद्वारे पिळल्यावर जीवप्रदेशांपासून कर्मप्रदेश पृथक् होणे हाच क्षय आहे. जीवापासून पृथक् झाल्यावरसुद्धा अकर्मभावाने परिणत कर्मपुद्गलांचा पुद्गलरूपाने नाश होत नाही. ज्याप्रमाणे मळ बाजूला झाल्यावर वस्त्र निर्मळ होते; परन्तु मळाचा अत्यन्त विनाश होत नाही, त्याप्रमाणे कर्म आत्म्यापासून निवृत्त झाल्यावर आत्मा परिशुद्ध होतो. अनन्तर समयामध्ये अनन्त केवलज्ञान, केवलदर्शन आणि अनन्तवीर्याने युक्त जिन सर्वज्ञ व सर्वदर्शी होऊन सयोगिजिन होतात.

शंका- छद्मस्थाचे शरीर तर निगोदसहित होते आणि केवलीचे शरीर निगोदरहित कसे झाले ?

समाधान- क्षीणकषायाच्या प्रथम समयामध्ये निगोद जीव अनंत मरतात, दुसऱ्या समयामध्ये त्यांना आवलीच्या असंख्याताव्या भागाने भागून एक भागमात्र अधिक मरतात.

प्रथम समयातील मृत जीव + प्रथम समयातील मृत जीव
आवलीचा असंख्यातावा भाग = दुसऱ्या समयातील मृतजीव

अशाप्रकारे पृथक्त्व आवलीपर्यंत क्रम जाणावा. त्यानंतर पूर्व समयामध्ये मेलेल्या जीवांपेक्षा त्यांना संख्याताचा भाग देऊन एक भागमात्र अधिक जीव मरतात. अशाप्रकारे क्षीणकषायाचा काळ आवलीचा असंख्यातावा भागमात्र शिल्लक राहिल्यापर्यंत हा क्रम जाणावा.

पूर्व समयामध्ये मृत जीव + पूर्व समयामध्ये मृत जीव
संख्यात = उत्तर समयामध्ये मृत जीव

त्यानंतर पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने गुणित मारतात.

पूर्व समयामध्ये मृत जीव x पल्य
असंख्यात = उत्तर समयातील मृतजीव

अशाप्रकारे क्षीणकषायाच्या अंत समयापर्यंत पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने गुणितक्रमाने निगोद जीव मरतात. याप्रमाणे सर्व निगोद जीवांचा अभाव झाल्यामुळे केवलीचे शरीर निगोदरहित होते.

शंका- अशाप्रकारे जीव मेल्यावर तेथे यथाख्यात चारित्र कसे सांगतात ?

समाधान- येथे शुक्लध्यानाच्या बलाने त्यांच्या उत्पत्तीचा निरोध होतो.

जे पूर्वी उत्पन्न झाले होते ते स्वयमेव आपल्या आयुनाशामुळे मरतात. जोपर्यंत निगोदजीवांची जघन्य आयुमात्र क्षीणकषायाचा काळ शिल्लक राहतो तोपर्यंत तेथे निगोदजीव उत्पन्नसुद्धा होतात. पूर्वी उत्पन्न झालेले जीव मरतात. त्यानंतर उत्पन्न होत नाहीत. आयुक्षयामुळे केवळ मरतातच म्हणून यांना काही दोष लागत नाही.

अनन्त चतुष्टयाच्या उत्पत्तीचे कारण व याची विशेषता-

खीणे घादिचउक्के, णंतचउक्कस्स होदि उप्पत्ती ।

सादी अपज्जवसिदा, उक्कस्साणंतपरिसंख्या ॥६११॥

क्षीणे घादिचतुष्केऽनन्तचतुष्कस्य भवत्युत्पत्तिः ।

सादिरपर्यवसितोत्कृष्टानन्तपरिसंख्या ॥६११॥

अन्वयार्थ- (घादिचउक्के खीणे) चार घातिकर्मांचा नाश झाल्यावर (णंतचउक्कस्स) अनन्तचतुष्टयाची (उप्पत्ती) उत्पत्ती (होदि) होते. हे अनन्तचतुष्टय (सादी अपज्जवसिदा) आदिसहित व अन्ताने रहित अविनाशी आहे तसेच (उक्कस्साणंतपरिसंख्या) उत्कृष्ट अनन्त संख्यायुक्त आहे.

विशेषार्थ- अनंतचतुष्टयाची उत्पत्ती झाली म्हणून ते सादी आहे व ते अन्ताने रहित असल्यामुळे अनन्त आहे. तसेच अविभाग प्रतिच्छेदांच्या अपेक्षेने उत्कृष्ट अनन्तानन्त संख्याप्रमाण आहे अर्थात केवलज्ञानाचे अविभागप्रतिच्छेद उत्कृष्ट अनन्तानन्तप्रमाण आहेत.

कोणत्या कर्माच्या क्षयामुळे कोणता गुण होतो-

आवरणदुगाण खये, केवलणाणं च दंसणं होदि ।
विरियंतरायियस्स य खएण विरियं हवे णंतं ॥६१२॥

आवरणद्विकयोः क्षये केवलज्ञानं च दर्शनं भवति ।
वीर्यान्तरायिकस्य च क्षयेण वीर्यं भवेदनन्तम् ॥६१२॥

अन्वयार्थ- (आवरणदुगाण खये) दोन आवरणांचा क्षय झाल्यामुळे (केवलणाणं) केवलज्ञान व (दंसणं) केवलदर्शन (होदि) होते. (विरियंतरायियस्स य) वीर्यान्तराय कर्माच्या (खएण) क्षयाने (णंतं विरियं) अनन्त वीर्य (हवे) होते.

विशेषार्थ- ज्ञानावरणाच्या क्षयाने केवलज्ञान व दर्शनावरणाच्या क्षयाने केवलदर्शन प्रगट होते. यापैकी केवलज्ञान इन्द्रिय, मन व प्रकाशादिकांच्या सहायतेने रहित आहे म्हणून त्यास केवल म्हणतात. ते ज्ञान सूक्ष्म, अंतरित व दूरवर्ती पदार्थांना प्रत्यक्ष युगपत जाणते. त्यापैकी परमाणू आदींना सूक्ष्म म्हणतात, अतीत व अनागत काळासंबंधी पदार्थांना अंतरित म्हणतात व दूरक्षेत्रवर्ती पदार्थांना दूरवर्ती म्हणतात. त्याचप्रमाणे केवलदर्शन सर्व पदार्थांना युगपत पहाते. ज्याप्रमाणे चन्द्रामध्ये शीतस्पर्श व श्वेतवर्णता युगपत आहे त्याचप्रमाणे जिनेन्द्र भगवंतांमध्ये केवलज्ञान व केवलदर्शन युगपत प्रवृत्त होते. छद्मस्थाप्रमाणे क्रमवर्ती नाही.

वीर्यान्तराय कर्माच्या क्षयाने अप्रतिहत सामर्थ्ययुक्त अनन्तवीर्य प्रगट होते. अनन्त वीर्याच्या सद्भावामुळे समस्त ज्ञेयांना सदैव जाणत असताना सुद्धा खेद उत्पन्न होत नाही. अनन्तवीर्याच्या साहाय्याशिवाय उपयोगाची वृत्ती निरन्तर अवस्थित राहू शकत नाही. म्हणून अनन्तवीर्याच्या सामर्थ्याशिवाय अनवस्थित उपयोगाचा प्रसंग येईल.

अनन्तसुखाच्या उत्पत्तीचे कारण व त्याच्या विशेषता सांगतात-

णवणोकसायविग्घचउक्काणं च य खयादणंतसुहं ।
अणुवममव्वाबाहं अप्पसमुत्थं णिरावेक्खं ॥६१३॥

नवनोकषायविघ्नचतुष्काणां च क्षयादनन्तसुखम् ।
अनुपममव्याबाधमात्मसमुत्थं निरपेक्षम् ॥६१३॥

अन्वयार्थ- (णवणोकसायविग्घचउक्काणं) नऊ नोकषाय व अंतरायचतुष्काच्या (खयादणंतसुहं) क्षयामुळे अनंतसुख प्रगट होते (य) आणि ते सुख (अणुवमं) अनुपम अर्थात उपमारहित (अव्वाबाहं) अव्याबाध (अप्पसमुत्थं) आत्म्यापासून उत्पन्न (णिरावेक्खं) निरपेक्ष आहे.

विशेषार्थ- हास्यादी नऊ नोकषाय व दानादी चार अन्तराय कर्मांच्या क्षयामुळे अनंत सुख उत्पन्न होते. अशाप्रकारचे सुख अन्यत्र कोठेही प्राप्त होत नाही म्हणून ते अनुपम आहे अर्थात त्या सुखाला कोणीचीही उपमा देऊ शकत नाही. कशानेही ते सुख बाधित होत नाही म्हणून अव्याबाध आहे. आत्म्यापासूनच उत्पन्न होते म्हणून आत्मसमुत्थ आहे. इन्द्रिय, विषय इत्यादिकांच्या अपेक्षेने रहित आहे म्हणून निरपेक्ष आहे. अशाप्रकारे ज्ञानवैराग्याच्या उत्कृष्टतेला प्राप्त केवलींना अनाकुल लक्षणवाले अनंतसुख जाणावे.^१

क्षायिक सम्यक्त्व व उत्कृष्ट चारित्र्याच्या उत्पत्तीचे कारण सांगतात-

सत्तण्हं पयडीणं, खयादु खइयं तु होदि सम्मत्तं ।
वरचरणं उवसमदो खयदो दु चरित्तमोहस्स ॥६१४॥

सत्तानां प्रकृतीना क्षयात् क्षायिकं तु भवति सम्यक्त्वम् ।
वरचरणं उपशमतः क्षयतस्तु चारित्रमोहस्य ॥६१४॥

अन्वयार्थ- (सत्तण्हं पयडीणं खयादु) सात प्रकृतींच्या क्षयामुळे (खइयं सम्मत्तं) क्षायिक सम्यक्त्व (होदि) होते (चरित्तमोहस्स उवसमदो खयदो दु) चारित्रमोहाच्या उपशम किंवा क्षयामुळे (वरचरणं) उत्कृष्ट यथाख्यात चारित्र होते.

विशेषार्थ- अनन्तानुबन्धी चार कषाय व तीन दर्शनमोह (मिथ्यात्व, सम्यग्मिथ्यात्व व सम्यक्त्व) या ७ प्रकृतींच्या क्षयाने क्षायिक सम्यक्त्व उत्पन्न होते. चारित्र मोहनीयाच्या २९ प्रकृतींच्या उपशम किंवा क्षयामुळे यथाख्यात चारित्र नामक उत्कृष्ट चारित्र होते. ते निष्कषाय आत्मचरणरूप आहे. येथे क्षायिक यथाख्यात चारित्राचे प्रकरण आहे. तथापि उपशान्तकषाय गुणस्थानामध्ये सुद्धा यथाख्यात चारित्र प्राप्त होत असल्यामुळे उपशम यथाख्यात चारित्राचा सुद्धा उल्लेख केला आहे.

केवलींना असातावेदनीयाच्या उदयाने क्षुधादी परीषह होतात म्हणून त्यांना सुद्धा आहारादी क्रिया होतात अशाप्रकारची शंका झाल्यावर त्याचा परिहार करतात-

जं णोकसायविग्घचउक्काण बलेण दुक्खपहुदीणं ।
असुहपयडिणुदयभवं इंदियखेदं हवे दुक्खं ॥६१५॥

यन्नोकषायविघ्नचतुष्काणां बलेन दुःखप्रभृतीनाम् ।
अशुभप्रकृतीनामुदयभवमिन्द्रियखेदं भवेद्दुःखम् ॥६१५॥

→ अन्वयार्थ- (णोकसायविघ्नचतुष्काण) नोकषाय आणि अंतराय चतुष्काच्या उदयाच्या (बलेण) साहाय्याने (दुःखपहुडीणं) दुःखरूप असातावेदनीय आदी (असुहपयडिणुदयभवं) अशुभ प्रकृतीच्या उदयामुळे होणारे (इंद्रियखेदं) इंद्रियांना खेदरूप (दुःखं हवे) दुःख आहे.

विशेषार्थ- नोकषाय व अंतरायाच्या उदयाच्या साहाय्याने असातावेदनीय आदी अशुभप्रकृतीच्या उदयाने उत्पन्न आकुलता दुःख आहे. केवलींना मोहनीय व अंतराय कर्माचा क्षय झाल्यामुळे इंद्रिय खेदरूप दुःख होत नाही.

इंद्रियसुखाची व्याख्या करतात-

जं णोकसायविघ्नचतुष्काण बलेण सादपहुडीणं ।
सुहपयडीणुदयभवं इंद्रियतोसं हवे सोक्खं ॥६१६॥

यन्नोकषायविघ्नचतुष्काणां बलेन सातप्रभृतीनाम् ।
शुभप्रकृतीनामुदयभवमिन्द्रियतोषं भवेत् सौख्यम् ॥६१६॥

अन्वयार्थ- (णोकसायविघ्नचतुष्काण) नोकषाय व अंतरायचतुष्काच्या (बलेण) साहाय्याने (सादपहुडीणं) साता वेदनीय आदी (सुहपयडीणुदयभवं) शुभप्रकृतीच्या उदयाने उत्पन्न (जं) जो (इंद्रियतोसं) इंद्रियांचा संतोष म्हणजे काही निराकुलतारूप (सोक्खं) सुख (हवे) होय.

विशेषार्थ- नोकषाय व अंतरायचतुष्काच्या निमित्ताने सातावेदनीयादी शुभ प्रकृतीच्या उदयाने इंद्रियाला संतुष्ट करणारे सुख केवलींना नाही. कारण ते घातिकर्मरहित व इंद्रियज्ञानाने रहित आहेत.

केवलींना साता-असाता जनित सुखदुःखाच्या अभावाचे कारण-

णट्टा य रायदोसा इंद्रियणाणं च केवलिमिह जदो ।
तेण दु सादासादजसुहदुक्खं णत्थि इंद्रियजं ॥६१७॥

नष्टौ च रागद्वेषाविन्द्रियज्ञानं च केवलिनि यतः ।
तेन तु सातासातजसुखदुःखं नास्तीन्द्रियजम् ॥६१७॥

→ अन्वयार्थ- (जदो) ज्या कारणामुळे (केवलिमिह) केवलींच्या ठिकाणी (रायदोसा) राग व द्वेष (णट्टा) नष्ट झाले आहेत. (च) व (इंद्रियणाणं) इंद्रियज्ञान नष्ट झाले आहे (तेण) त्या कारणामुळे केवलींना (सादासादजसुहदुक्खं इंद्रियजं) साता-असाता वेदनीयाच्या उदयाने उत्पन्न इंद्रियजनित सुख दुःख (णत्थि) नाही.

विशेषार्थ- केवलींना रागद्वेषाचा व इंद्रियज्ञानाचा अभाव झाला आहे म्हणून त्यांना साताअसाता उदयजनित सुख दुःख नाही. यावरून हे सिद्ध होते की असातावेदनीयाचा उदयरूप कारणाच्या सद्भावामुळे केवलींना असाता वेदनीयाच्या उदयाने उत्पन्न परीषह उपचारमात्र सांगितले आहेत. तथापि परिषहजनित दुःख त्यांना होत नाही. कारण घातिकर्माच्या उदयाच्या साहाय्याने वेदनीयाच्या उदयाने सुखदुःख होते. ज्याप्रमाणे उपघात परघात नामकर्माचा उदय असताना सुद्धा घातिकर्माच्या साहाय्याशिवाय आपला व दुसऱ्याचा घात होत नाही. जर असे नसते तर परीषहांच्या निमित्ताने केवलींना दुःख झाले असते व अनंतसुखाचा अभाव मानावा लागला असता. म्हणून केवलींना भोजन आहे असे म्हणणे अयुक्त आहे.

आता अन्य कारण सांगतात-

समयट्टिदिगो बंधो सादस्सुदयप्पिगो जदो तस्स ।
तेण असादस्सुदओ सादसरूवेण परिणमदि ॥६१८॥

समयस्थितिको बन्धः सातस्योदयात्मको यतस्तस्य ।
तेनासातस्योदयः सातस्वरूपेण परिणमति ॥६१८॥

अन्वयार्थ- (जदो) ज्या अर्थी (तस्स) त्यांना (केवलींना) (समयट्टिदिगो) एक समय स्थितिवाला (सादस्स) सातावेदनीयाचा (बंधो) बंध (उदयप्पिगो) उदयात्मक आहे (तेण) त्या अर्थी त्यांना (असादस्सुदओ) असाताचा उदय (सादसरूवेण) सातास्वरूपाने (परिणमदि) परिणमतो.

विशेषार्थ- केवलींना एक समयमात्र स्थितिसहित सातावेदनीयाचा जो बंध होतो तो उदयस्वरूपच आहे म्हणून असाताचा उदय आहे तोसुद्धा सातारूप परिणमतो. कारण परम विशुद्धतेमुळे साताचा अनुभाग खूप अधिक असतो त्यामध्ये अत्यन्त हीन अनुभागयुक्त असाताचा उदय खंडित होतो अर्थात असाताच्या उदयाचे कार्य व्यक्त दिसत नाही. म्हणून त्यांना असाताजनित क्षुधादी परीषहाची वेदना नाही. वेदनेशिवाय त्याचा प्रतिकारस्वरूप आहार कसा संभवतो ?

जर आहार संभवत नाही तर शास्त्रामध्ये केवलींना आहार मार्गणेचा सद्भाव कसा सांगितला? असा प्रश्न झाला असता त्याचे उत्तर देतात-

**पडिसमयं दिव्वतमं जोगी णोकम्मदेहपडिबद्धं ।
समयप्रबद्धं बंधदि गलिदवसेसाउमेत्तठिदी ॥६१९॥**

**प्रतिसमयं दिव्यतमं योगी नोकर्मदेहप्रतिबद्धम् ।
समयप्रबद्धं बध्नाति गलितावशेषायुर्मात्रस्थितिः ॥६१९॥**

अन्वयार्थ- (जोगी) सयोगी जिन (पडिसमयं) प्रत्येक समयात (दिव्वतमं) दिव्यतम अशा (णोकम्मदेहपडिबद्धं) नोकर्म अर्थात औदारिक शरीरासंबंधी (समयप्रबद्धं) समयप्रबद्धाला (बंधदि) बांधतो (गलिदवसेसाउमेत्तठिदी) त्या समयप्रबद्धाची स्थिती सयोगिजिनाचे जेवढे आयुष्य गळून शिल्लक राहिले आहे तेवढी जाणावी.

विशेषार्थ- नोकर्मवर्गणा ग्रहण करणे म्हणजेच आहार मार्गणा होय. याचा सद्भाव सयोग केवलींना आहे. कारण ओज, लेप्य, मानसिक, कवल, कर्म व नोकर्माच्या भेदांनी आहार सहा प्रकारचा आहे. त्यापैकी सयोग केवलींना कर्म व नोकर्म हे दोन आहार असतात. सातावेदनीयाच्या समयप्रबद्धाला ग्रहण करतात तो कर्माहार आहे आणि औदारिक शरीराच्या समयप्रबद्धाला ग्रहण करतात तो नोकर्म आहार आहे. केवलींना घास घेणेच कवलाहार नाही.

समुद्घातगत केवलींना तीन समयापर्यंत नोकर्माहाराचा अभाव सांगतात-

**णवरि समुद्घादगदे पदरे तह लोगपूरणे पदरे ।
णत्थि तिसमये णियमा, णोकम्माहारयं तत्थ ॥६२०॥**

**नवरि समुद्घातगते प्रतरे तथा लोकपूरणे प्रतरे ।
नास्ति तिसमये नियमात् नोकर्माहारकस्तत्र ॥६२०॥**

अन्वयार्थ- (णवरि) एवढी विशेषता आहे की (समुद्घादगदे) समुद्घातगत (तत्थ) केवलींमध्ये (पदरे) प्रतर (लोगपूरणे) लोकपूरण (तह) तसेच (पदरे) प्रतर या (तिसमये) तीन समयांमध्ये (णियमा) नियमाने (णोकम्माहारयं) नोकर्म आहार (णत्थि) नाही.

विशेषार्थ- केवलिसमुद्घात करीत असताना केवलींना प्रतर समुद्घाताचे दोन समय व लोकपूरणाचा एक समय या तीन समयांमध्ये नोकर्माचा आहार नाही. अर्थात अनाहारक असतात.

अन्य सर्व काळामध्ये सयोगिजिनांना नोकर्म आहार आहे.

आता येथे समुद्घात केव्हा होतो ते सांगतात. क्षीणकषायाच्या अनंतर जे सयोगी-तीर्थंकर केवली होतात ते समवशरणामध्ये मंडपाच्या मध्यभागी तीन पीठिकेच्यावर सिंहासनावर विराजमान असतात. ते अष्ट प्रातिहार्य व चौतीस अतिशय सहित असतात. सप्त धातुमलरहित परम औदारिक शरीरसहित आहेत. सर्व लोकपूज्य आहेत. एक योजनामध्ये स्थित अशा दूर व निकटवर्ती तिर्यंच, मनुष्य व देव यांच्या अठरा महाभाषा व सातशे क्षुल्लक भाषारूप परिणमित अशा दिव्यध्वनीद्वारे आसन्न भव्य जीवांना संसारातून पार करतात. ज्याप्रमाणे इच्छेशिवाय चन्द्र समुद्राला वाढवतो त्याप्रमाणे केवली भगवान विना इच्छा जगाचे हित करतात. सर्व जीवांचे कल्याण व्हावे अशाप्रकारच्या उपकाररूप परिणामांनी पूर्वी असे कर्म बांधले होते ज्याच्या उदयाने सर्व जीवांचा स्वयमेव उपकार होतो. भव्य जीवांचे कल्याण होणार म्हणून असे निमित्त मिळते.

भगवान विहार करतात तेव्हा आकाशामध्ये दोनशे पंचवीस कमळांवर स्वयमेव गमन करतात. अशाप्रकारे उत्कृष्टरूपाने काही कमी एक करोड पूर्व आणि जघन्यरूपाने पृथक्त्व वर्षप्रमाण तीर्थंकर केवलींची स्थिती सयोगकेवली गुणस्थानामध्ये जाणावी. सामान्य केवलींना यथासंभव अतिशय जाणावेत व जघन्य स्थिती अंतर्मुहूर्त जाणावी.

येथे सयोगीच्या प्रथम समयापासून उदयादी अवस्थित गुणश्रेणी निर्जरा होते. प्रथम समयामध्ये वेदनीय, नाम व गोत्राच्या द्रव्याला अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन एक भागमात्र द्रव्य ग्रहण करून पूर्वी सांगितल्याप्रमाणे गुणश्रेणीमध्ये देण्यायोग्य द्रव्यापैकी उदयरूप प्रथम निषेकांमध्ये अल्प आणि द्वितीय निषेकापासून गुणश्रेणी शीर्षापर्यन्तच्या निषेकांमध्ये असंख्यातगुणित क्रमाने निक्षेपण करतो. उपरितन स्थितीमध्ये देण्यायोग्य द्रव्यातून प्रथम निषेकामध्ये गुणश्रेणी शीर्षासंबंधी निषेकामध्ये दिलेल्या द्रव्याहून असंख्यातपट देतो व द्वितीयादी निषेकापासून अतिस्थापनावलीच्या खालच्या निषेकापर्यन्त चय घटत्याक्रमाने द्रव्य देतो. क्षीणकषायाद्वारे अपकर्षण केलेल्या द्रव्यापेक्षा सयोगी केवलींचे अपकृष्ट द्रव्य असंख्यातपट जाणावे व त्याच्या गुणश्रेणी आयामापेक्षा यांचा गुणश्रेणी-आयाम संख्यातपट कमी जाणावा. कारण खालच्या गुणश्रेणीस्थानाहून वरच्या गुणश्रेणी स्थानामध्ये द्रव्य असंख्यातपट असते व गुणश्रेणी आयाम संख्यातपट कमी असतो. अर्थात विशुद्ध परिणामांनी थोड्या काळात जास्त निर्जरा होते.

सयोगकेवलीच्या द्वितीयादी समयांमध्येसुद्धा असेच विधान जाणावे. परिणाम अवस्थित असल्यामुळे अपकृष्ट द्रव्य व गुणश्रेणी आयामाची समानता जाणावी. एवढे विशेष आहे की गुणश्रेणी आयाम अवस्थित आहे म्हणून जसजसा गुणश्रेणी आयामाचा एक-एक समय व्यतीत होतो तसतसा उपरितन स्थितीचा एक-एक निषेक गुणश्रेणीमध्ये मिळतो.

अशाप्रकारे सयोगीचा पुष्कळ काळ व्यतीत झाल्यावर समुद्धात क्रिया कोणत्या काळात होते ते सांगतात -

अंतोमुहुत्तमाऊ परिसेसे केवली समुग्धादं ।
दंड कवाटं पदरं लोगस्स य पूरणं कुणदी ॥६२१॥

अन्तर्मुहूर्तमायुषि परिशेषे केवली समुद्धातं ।
दण्डं कपाटं प्रतरं लोकस्य च पूरणं करोति ॥६२१॥

अन्वयार्थ- (अंतोमुहुत्तमाऊ परिसेसे) अन्तर्मुहूर्तप्रमाण आयू शिल्लक राहिल्यावर (केवली) केवली भगवान (दंड) दंड (कवाटं) कपाट (पदरं) प्रतर (य) आणि (लोगस्स पूरणं) लोकपूरणरूपाने (समुग्धादं) समुद्धातक्रिया (कुणदी) करतात.

विशेषार्थ- आपले आयुष्य अंतर्मुहूर्त शिल्लक राहिल्यावर सयोगी जिन समुद्धात क्रिया करतात. समुद्धात म्हणजे मूळ शरीर न सोडता आत्मप्रदेश बाहेर पडणे, केवली समुद्धाताचे चार प्रकार आहेत. १) दंड २) कपाट ३) प्रतर ४) लोकपूरण. त्याची विधी पुढे सांगणार आहेत.

समुद्धातक्रिया करण्यापूर्वी आवर्जितकरण होते त्याचे वर्णन करतात-

हेट्टा दंडस्संतोमुहुत्तमावज्जिदं हवे करणं ।
तं च समुग्धादस्स य अहिमुहभावो जिणिंदस्स ॥६२२॥

अधस्तनं दण्डस्यान्तर्मुहूर्तमावर्जितं भवेत् करणम् ।
तच्च समुद्धातस्य च अभिमुखभावो जिनेन्द्रस्य ॥६२२॥

अन्वयार्थ- (दंडस्स अंतोमुहुत्तं हेट्टा) दण्ड समुद्धात करण्याच्या अंतर्मुहूर्त काळापूर्वी (आवर्जितं करणं) आवर्जितकरण (हवे) होते. (तं च) आणि ते आवर्जित करण म्हणजे (जिणिंदस्स) जिनेंद्र देवांचा (समुग्धादस्स अहिमुहभावो) समुद्धात क्रिया करण्या प्रती सन्मुखपणा आहे.

विशेषार्थ- केवलिसमुद्धाताच्या अभिमुख भावाला आवर्जित करण म्हणतात. केवली आवर्जितकरणाचे पालन करतात. कारण अन्तर्मुहूर्तप्रमाणयुक्त आवर्जितकरणाशिवाय केवलिसमुद्धातरूप क्रियेची उत्पत्ती होत नाही.

केवलींना स्थिति-अनुभागकांडक घाताचा अभाव व गुणश्रेणीचे वर्णन करतात-

सट्टाणे आवज्जिदकरणेवि य णत्थि ठिदिरसाण हदी ।
उदयादि अवट्टिदया गुणसेढी तस्स दव्वं च ॥६२३॥

स्वस्थाने आवर्जितकरणेऽपि च नास्ति स्थितिरसयोर्हतिः ।
उदयाद्यवस्थितौ गुणश्रेणिस्तस्य द्रव्यं च ॥६२३॥

अन्वयार्थ- (सट्टाणे) स्वस्थानामध्ये (य) व (आवज्जिदकरणेवि) आवर्जितकरणामध्ये सुद्धा (ठिदिरसाण) स्थिती व अनुभागाचा (हदी) घात (णत्थि) होत नाही. तसेच (उदयादी अवट्टिदया) उदयादी अवस्थितरूप (गुणसेढी) गुणश्रेणी आहे (च) व (तस्स) त्या गुणश्रेणीचे (दव्वं) द्रव्यसुद्धा अवस्थित आहे.

विशेषार्थ- आवर्जितकरणाच्या पूर्वी स्वस्थानामध्ये व आवर्जितकरणामध्ये सुद्धा कांडकादी विधानाद्वारे स्थिती व अनुभागाचा घात होत नाही. गुणश्रेणी उदयसमयापासून आहे व अवस्थित आहे. त्यामध्ये देण्यायोग्य द्रव्यसुद्धा अवस्थित आहे. विशेष हे आहे की स्वस्थान केवलीच्या गुणश्रेणी-आयामाहून आवर्जितकरणयुक्त केवलीचा गुणश्रेणी आयाम संख्यातपट कमी आहे म्हणून पूर्वीच्या गुणश्रेणी शीर्षाहून वर्तमान गुणश्रेणीशीर्ष खाली आहे. परन्तु स्वस्थान केवलीद्वारे अपकर्षण केलेल्या द्रव्याहून आवर्जितकरणयुक्त केवलीद्वारे अपकर्षण केलेले द्रव्य असंख्यातपट आहे. कारण गुणश्रेणी निर्जेची अकरा स्थाने सांगितली आहेत तेथे असाच क्रम सांगितला आहे.

शंका- स्वस्थान केवली व आवर्जितकरणयुक्त केवलींचा अवस्थित एकस्वरूप परिणाम असतानासुद्धा गुणश्रेणीनिक्षेपामध्ये विसदृशपणा कोणत्या कारणाने आहे ?

समाधान- वीतराग परिणामामध्ये भेदाचा अभाव असताना सुद्धा अंतर्मुहूर्त आयू शिल्लक राहण्याचे निमित्त प्राप्त करून विशेषता असल्यामुळे स्वस्थान केवलीहून समुद्धाताच्या सन्मुख केवलींच्या गुणश्रेणी-आयाम व अपकृष्ट द्रव्याची समानता सांगितली नाही.

स्वस्थान केवलींच्या प्रथम समयापासून अंतिम समयापर्यंत गुणश्रेणी-आयाम आणि अपकृष्ट द्रव्य समान आहे म्हणून अवस्थित जाणावे. आवर्जित करणाच्या प्रथम समयापासून सयोगीच्या द्विचरम स्थितिकांडकाच्या अंतिम फालिपतनाच्या समयापर्यंत गुणश्रेणी-आयाम व अपकृष्ट द्रव्य समान आहे म्हणून अवस्थित जाणावे.

आता आवर्जितकरणामध्ये गुणश्रेणी-आयामाचे प्रमाण सांगतात-

जोगिस्स सेसकाले गयजोगी तस्स संखभागो य ।
जावदियं तावदिया आवज्जिदकरणगुणसेढी ॥६२४॥

योगिनः शेषकाले गतयोगी तस्य सङ्ख्यभागश्च ।
यावत् तावत्कमावर्जितकरणगुणश्रेणिः ॥६२४॥

अन्वयार्थ- (जोगिस्स सेसकाले) सयोगकेवलीचा शिल्लक राहिलेला काळ (गयजोगी) अयोगकेवलीचा काळ (य) व (तस्स संखभागो) त्याचा संख्यातावा भाग (जावदियं) सर्व मिळून जेवढा काळ आहे (तावदिया) तेवढा (आवज्जिदकरणगुणसेढी) आवर्जितकरणाचा गुणश्रेणी-आयाम आहे.

विशेषार्थ- आवर्जितकरणाच्या पहिल्या समयामध्ये सयोगीचा शिल्लक राहिलेला काळ, अयोगीचा सर्व काळ व अयोगीच्या काळाचा संख्यातावा भाग हे सर्व मिळून जेवढा काळ होतो तेवढा आवर्जित करणाच्या प्रथम समयपासून द्विचरम कांडकाच्या अंतिम फालीच्या पतनसमयापर्यन्त अवस्थित गुणश्रेणी आयाम आहे. तेथे अपकृष्ट द्रव्य देण्याचे विधान जसे स्वस्थान केवलीमध्ये सांगितले तसे जाणावे.

अशाप्रकारे अंतर्मुहूर्तमात्र आवर्जितकरणकाळामध्ये क्रियाविशेष होतात. त्यानंतर केवली समुद्धात क्रिया करतात.

शंका- केवलिसमुद्धात कशास म्हणतात ?

समाधान- "उद्गमनमुद्धातः जीवप्रदेशानां विसर्पणमित्यर्थः । समीचीन उद्घातः समुद्धातः केवलिनानां समुद्धातः केवलिसमुद्धातः ।^१ उद्गम (निघूण जाणे, बाहेर पडणे) यास उद्घात म्हणतात अर्थात जीवप्रदेशांचे पसरणे उद्घात आहे, समीचीन उद्घात समुद्धात होय.

केवलींचा समुद्धात केवलिसमुद्धात होय. अघातिकर्मांची स्थिती समान करण्याकरिता जीवप्रदेशांचे आगम अवरूद्ध वर, खाली, व तिर्यक् रूपाने पसरणे त्याला समुद्धात म्हणतात. समुद्धात दंड, कपाट, प्रतर व लोकपूर्ण भेदाने चार प्रकारचा आहे.

१) दंडसमुद्धाताचे लक्षण- अन्तर्मुहूर्तप्रमाण आयू शिल्लक राहिल्यावर केवलिसमुद्धात करणारे केवलिजिन पूर्वाभिमुख अथवा उत्तराभिमुख होऊन कायोत्सर्ग अथवा पद्मासनमध्ये स्थित होतात. कायोत्सर्गाने दण्डसमुद्धात करणाऱ्या केवलींच्या मूलशरीराच्या परिधिप्रमाण काही कमी चौदा राजू लांब दण्डाकाररूपाने जीवप्रदेशांचे पसरणे दण्डसमुद्धात आहे. येथे काही कमीचे प्रमाण लोकाच्या खाली व वर लोकापर्यन्त वातवलयाने रोकलेले क्षेत्र आहे. कारण स्वभावाने त्या अवस्थेमध्ये वातवलयाच्या आत केवलींच्या जीवप्रदेशांचा प्रवेश होत नाही. उत्कृष्ट अवगाहयुक्त केवलींचे शरीर एकशे आठ प्रमाणांगुलप्रमाण लांब असते. त्याचा नववा भाग रुंदी असते. $90 \div 9 = 10$ अंगुल रुंदीची सूक्ष्म परिधि सदतीस अंगुल व एका अंगुलाच्या एकशे तेरा भागापैकी पंचाणव भागमात्र $(\frac{37}{99})$ होते. हे कायोत्सर्ग स्थित केवलींच्या परिधीचे प्रमाण जाणावे.

पद्मासन स्थित केवलींच्या रुंदीचे प्रमाण त्याहून तिप्पट अर्थात $12 \times 3 = 36$ छत्तीस अंगुल असते. त्याच्या सूक्ष्म परिधीचे प्रमाण एकशे तेरा अंगुल व एका अंगुलाचा एकशे तेरा भागापैकी सत्तावीस भागमात्र $(\frac{19}{99})$ होते. अशा परिधिरूप होऊन काही कमी चौदा राजू उंच प्रदेश होतात.

२) कपाटसमुद्धात- दुसऱ्या समयात केवलिजिन कपाट समुद्धात करतात. कपाटाच्या आकाराप्रमाणे प्रदेश पसरतात म्हणून यास कपाट समुद्धात म्हणतात. त्यापैकी पूर्व दिशेच्या सन्मुख कायोत्सर्ग आसनयुक्त केवलींचे प्रदेश काही कमी चौदा राजू उंच, काही कमी सात राजू विस्तृत (लांब) व बारा अंगुल जाड (रुंद) होतात. तसेच पूर्व सन्मुख पद्मासन स्थित केवलींचे प्रदेश उंच व लांब पूर्वीप्रमाणेच, रुंद छत्तीस अंगुल होतात.

उत्तरदिशेच्या सन्मुख कायोत्सर्ग स्थित केवलींचे प्रदेश काही कमी चौदा राजू उंच आणि लांबीमध्ये खाली सात राजू क्रमाने कमी होत मध्यलोकाजवळ एक राजू पुन्हा क्रमाने वाढत ब्रह्मस्वर्गाजवळ पाच राजू क्रमाने कमी होत वर एक राजू लांब व सर्वत्र बारा अंगुल रुंद असतात. उत्तरसन्मुख पद्मासनस्थित केवलींचे प्रदेश उंच काही कमी चौदा राजू लांब पूर्वीप्रमाणे कमी जास्तरूप, रुंद छत्तीस अंगुल असतात. अशाप्रकारे ज्याप्रमाणे कपाट रुंदीच्या अपेक्षेने लहान व लांबी व उंचीच्या अपेक्षेने मोठे असते त्याप्रमाणे जीवाचे प्रदेश रुंद कमी व लांब व उंच जास्त पसरतात. याप्रमाणे या समुद्धातामध्ये स्पष्टरूपाने कपाटाचा आकार प्राप्त होतो.

३) प्रतर समुद्घात- तिसऱ्या समयामध्ये केवलिजिन प्रतर समुद्घात करतात. यालाच मन्थसमुद्घातही म्हणतात. ज्याच्याद्वारे कर्म घुसळले (नष्ट केले) जातात त्यास मन्थ म्हणतात. अघातिकर्माच्या स्थिती व अनुभागाचे निर्मथन करण्यासाठी केवलींच्या प्रदेशांची जी अवस्था होते त्यास प्रतर संज्ञावाला मन्थ समुद्घात म्हणतात. या अवस्था विशेषामध्ये विद्यमान केवलींचे जीवप्रदेश चारी पार्श्वभागामध्ये प्रतराकाररूपाने पसरून वातवलयशिवाय संपूर्ण लोकाकाशाच्या प्रदेशांमध्ये भरून अवस्थित राहतात.

४) लोकपूरण समुद्घात- चौथ्या समयामध्ये लोकपूरण समुद्घात होतो. यामध्ये वातवलयसहित सर्व लोकामध्ये आत्म्याचे प्रदेश पसरतात. संपूर्ण लोकाला जीवप्रदेशांने पूर्ण करतो म्हणून यास लोकपूरण म्हणतात. अशाप्रकारे चार समयांमध्ये दण्ड, कपाट, प्रतर व लोकपूरणरूप क्रमाने प्रदेश पसरतात.

चार समयांमध्ये जे कार्यविशेष होतात ते सांगतात-

ठिदिखंडमसंखेजे भागे रसखंडमप्पसत्थाणं ।

हणादि अणंता भागा दंडादी चउसु समएसु ॥६२५॥

स्थितिखण्डसङ्ख्येयान् भागान् रसखण्डमप्रशस्तानाम् ।

हन्त्यनन्तान् भागान् दण्डादिचतुर्षु समयेषु ॥६२५॥

अन्वयार्थ- (दंडादी चउसु समएसु) दंडादी चार समयांमध्ये (ठिदिखंडं) स्थितिकाण्डक (असंखेजे भागे) असंख्यात बहुभागमात्र व (अप्पसत्थाणं) अप्रशस्त कर्माचा (रसखंडं) अनुभागकांडक (अणंता भागा) अनंत बहुभागमात्र (हणादि) घाततो.

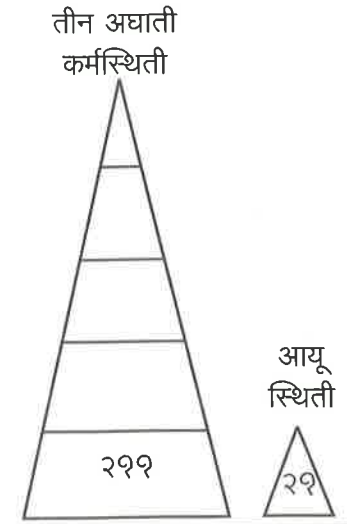
विशेषार्थ- दंडरूप प्रथम समयांमध्ये नाम, गोत्र, वेदनीयाचे स्थितिसत्त्व पूर्वी पल्याचा असंख्यातावा भागमात्र $\begin{matrix} \text{प} \\ \text{अ} \end{matrix}$ होते. त्याला असंख्याताचा भाग देऊन $\begin{matrix} \text{प} \\ \text{अ} \end{matrix}$ त्यापैकी बहुभागमात्र $\begin{matrix} \text{प} \\ \text{अ} \\ \text{अ} \end{matrix}$ कमी करून एक भागमात्र $\begin{matrix} \text{प} \\ \text{अ} \end{matrix}$ शिल्लक ठेवतो. अप्रशस्त प्रकृतीचा क्षीणकषायाच्या शेवटच्या समयात जो अनुभाग शिल्लक होता त्याला अनंताचा भाग देऊन तेथे बहुभागमात्र कमी करून एक भागमात्र शिल्लक ठेवतो.

कपाटरूप द्वितीय समयामध्ये दंड समुद्घातामध्ये जी स्थिती व अनुभाग शिल्लक राहतो त्याला क्रमाने असंख्यात व अनंताचा भाग देऊन त्यापैकी बहुभाग कमी करून एक भागमात्र शिल्लक ठेवतो. प्रतररूप तिसऱ्या समयामध्ये कपाट समुद्घातामध्ये जी स्थिती व अनुभाग शिल्लक राहिला होता त्याला क्रमाने असंख्यात व अनंताचा भाग देऊन त्यापैकी बहुभाग कमी करून एक

भागमात्र शिल्लक ठेवतो.

लोकपूरणरूप चौथ्या समयामध्ये प्रतर समयात जी स्थिती व अनुभाग राहिला होता त्याला क्रमाने असंख्यात व अनंताचा भाग देऊन त्यापैकी बहुभाग मात्र कमी करून एक भाग शिल्लक ठेवतो. येथे अन्तर्मुहूर्त स्थिती शिल्लक ठेऊन शेष सर्व स्थितीचा घात होतो. प्रशस्त प्रकृतीचा स्थितिघात होतो. अनुभागघात होत नाही. गुणश्रेणी निर्जरा आवर्जितकरणाप्रमाणे होते.

समुद्घाताच्या चार समयामध्ये स्थितिकाण्डकघाताचा नकाशा		
समुद्घात	तीन अघातिकर्माचा स्थितिकांडक	शेष स्थिती
	बहुभागप्रमाण	एकभागप्रमाण
दण्ड	$\begin{matrix} \text{प} \\ \text{अ} \\ \text{अ} \end{matrix}$	$\begin{matrix} \text{प} \\ \text{अ} \end{matrix}$
कपाट	$\begin{matrix} \text{प} \\ \text{अ} \\ \text{अ} \\ \text{अ} \end{matrix}$	$\begin{matrix} \text{प} \\ \text{अ} \\ \text{अ} \end{matrix}$
प्रतर	$\begin{matrix} \text{प} \\ \text{अ} \\ \text{अ} \\ \text{अ} \\ \text{अ} \end{matrix}$	$\begin{matrix} \text{प} \\ \text{अ} \\ \text{अ} \\ \text{अ} \end{matrix}$
लोकपूरण	$\begin{matrix} \text{प} - २९९ \\ \text{अ} \\ \text{अ} \\ \text{अ} \\ \text{अ} \end{matrix}$	$\begin{matrix} २९९ \\ \text{अ} \\ \text{अ} \\ \text{अ} \end{matrix}$

चउसमएसु रसस्स य अणुसमओवट्टणा असत्थाणं ।

ठिदिखंडस्सिगिसमयिगघादो अंतोमुहुत्तुवरिं ॥६२६॥

चतुःसमयेषु रसस्य चानुसमयापवर्तनमशस्तानाम् ।

स्थितिखण्डस्यैकसमयिकघातोऽन्तर्मुहूर्तोपरि ॥६२६॥

अन्वयार्थ- (चउसमएसु) चार समयांमध्ये (असत्थाणं) अप्रशस्त प्रकृतीच्या (रसस्स) अनुभागाचे (अणुसमओवट्टणा) प्रत्येक समयात अपवर्तन व (ठिदिखंडस्स) स्थितिखण्डाचा (इगिसमयिगघादो) एक समयवाला घात होतो. (उवरिं) त्यानन्तर (अंतोमुहुत्त) अन्तर्मुहूर्तप्रमाण स्थितिकाण्डक व अनुभागकाण्डक होतो.

विशेषार्थ- अशाप्रकारे दण्डादी चार समयांमध्ये प्रत्येक समयात अप्रशस्त प्रकृतीच्या बहुभाग अनुभागाचा घात होतो व एका समयात असंख्यात बहुभाग स्थितीचा घात होतो. एकेका

समयात एकेक स्थितिकाण्डकघात होणे हे समुद्घात क्रियेचे माहात्म्य आहे. लोकपूरणानंतर एकेक स्थितिकाण्डक व अनुभागकाण्डकाचा घात होण्यासाठी अंतर्मुहूर्तकाळ लागतो.

**जगपूरणमिह एका जोगस्स य वगणा ठिदी तत्थ ।
अंतोमुहूर्तमेत्ता संखगुणा आउआ होदि ॥६२७॥**

**जगत्पूरणे एका योगस्य च वर्गणा स्थितिस्तत्र ।
अन्तर्मुहूर्तमात्रा सङ्ख्यगुणा आयुषो भवति ॥६२७॥**

अन्वयार्थ- (जगपूरणमिह) लोकपूरण समुद्घातामध्ये (जोगस्स) योगाची (एका वगणा) एक वर्गणा होते. (तत्थ) तेथे (आउआ) आयुषेक्षा अन्य कर्माची (ठिदी) स्थिती (संखगुणा) संख्यातपट (अंतोमुहूर्तमेत्ता) अन्तर्मुहूर्तप्रमाण (होदि) होते.

विशेषार्थ- लोकपूरणाच्या समयामध्ये योगाची एक वर्गणा होते. या पूर्वी आत्म्याच्या प्रदेशांमध्ये हीनाधिक योगांचे अविभागप्रतिच्छेद होते. येथे आत्म्याच्या सर्व प्रदेशांमध्ये समान प्रमाणयुक्त योगांचे अविभाग प्रतिच्छेद झाले. याचे नाव समययोग परिणाम आहे. सूक्ष्म निगोदाच्या जघन्य योगस्थानाच्या जघन्य वर्गणेपेक्षा असंख्यातपट मध्यम वर्गणेच्या वर्गासमान सर्व आत्मप्रदेशांमध्ये समानरूप अविभाग प्रतिच्छेद होतात. हा समययोग एक समयच राहतो. नंतर हीनाधिकतेने युक्त पूर्व स्पर्धकरूप योग परिणमित होतो. तेथे लोकपूरण समयामध्ये कर्माची अंतर्मुहूर्त मात्र स्थिती शिल्लक ठेवतो. ही शिल्लक स्थिती आयुषेक्षा संख्यातपट आहे. पूर्वी जी पल्याचा असंख्यातावा भागप्रमाण स्थिती होती त्यामधून एवढी स्थिती शिल्लक ठेवून शेष सर्व स्थितीचा काण्डकाद्वारे घात करतो.

लोकपूरण क्रियेनंतर समुद्घात क्रियेला संकुचित करतो त्याचा क्रम सांगतात-

**एत्तो पदर कवाडं दंडं पच्चा चउत्थसमयमिह ।
पविसिय देहं तु जिणो जोगणिरोधं करेदीदि ॥६२८॥**

**अतः प्रतरं कपाटं दण्डं प्रतीत्य चतुर्थसमये ।
पविसिय देहं तु जिणो योगनिरोधं करोतीति ॥६२८॥**

अन्वयार्थ- (एत्तो) या लोकपूरणानंतर (पदर कवाडं दंडं पच्चा) प्रतर, कपाट व दण्डसमुद्घाताचा आश्रय करून (चउत्थसमयमिह) चौथ्या समयामध्ये (देहं) मूळ शरीरात (पविसिय) प्रवेश करून (जिणो) जिनेन्द्र भगवान (जोगनिरोधं) योगनिरोध (करेदीदि) करतात.

विशेषार्थ- लोकपूरण समुद्घातानंतर प्रथम समयात लोकपूरणाचा संकोच करून प्रतररूप आत्मप्रदेश करतात. द्वितीय समयात प्रतराचा संकोच करून कपाटरूप आत्मप्रदेश करतात. तिसऱ्या समयात कपाटाचा संकोच करून दंडरूप आत्मप्रदेश करतात. त्यानंतर चौथ्या समयात दंडाचा सुद्धा संकोच करून सर्व आत्मप्रदेश मूळ शरीरात प्रवेश करतात. समुद्घात क्रिया करण्यामध्ये व समेटण्यामध्ये सात समय लागतात. त्यापैकी दंडाच्या दोन समयांमध्ये औदारिक काययोग असतो. कारण येथे अन्य योग संभवत नाही. कपाटाच्या दोन समयांमध्ये औदारिक मिश्र काययोग असतो. कारण येथे मूळ औदारिक शरीर आणि कार्मणशरीर या दोघांच्या अवलंबनाने आत्मप्रदेश चंचल होतात. प्रतराच्या दोन समयात व लोकपूरणाच्या एका समयात कार्मण काययोग असतो. कारण येथे मूळशरीराच्या अवलंबनाने आत्मप्रदेश चंचल नाहीत व शरीरयोग्य नोकर्मरूप पुद्गलांना ग्रहण करीत नाही म्हणून, तेथे अनाहारक आहे. त्यानंतर मूळशरीरामध्ये प्रवेश करून त्या शरीरप्रमाण आत्मा झाला. तेथे औदारिक काययोगच आहे. अशाप्रकारे समुद्घात क्रिया होते.

लोकपूरणानंतर स्थिती व अनुभागकाण्डकघात सुरू होतो. मूळशरीरात प्रवेश करून अंतर्मुहूर्त काळापर्यंत विश्रान्ती घेतो. तेथे संख्यात हजार स्थितिकाण्डक झाल्यावर योगांचा निरोध करतो. येथे निरोध म्हणचे नाश जाणावा.

समय	समुद्घात	योग
१	दण्ड	औदारिक काययोग
२	कपाट	औदारिक मिश्र काययोग
३	प्रतर	कार्मण काययोग
४	लोकपूरण	कार्मण काययोग
५	प्रतर	कार्मण काययोग
६	कपाट	औदारिक मिश्र काययोग
७	दण्ड	औदारिक काययोग
८	मूळशरीरात प्रवेश	औदारिक काययोग

योगनिरोधाचे वर्णन करतात-

**बादरमणवचि उस्सास कायजोगं तु सुहुमजचउक्कं ।
रुंभदि कमसो बादरसुहुमेण य कायजोगेण ॥६२९॥**

**बादरमनो वच उच्छ्वास काययोगं तु सूक्ष्मजचतुष्कम् ।
रुणद्धि क्रमशो बादरसूक्ष्मेण च काययोगेण ॥६२९॥**

अन्वयार्थ- (बादरेण कायजोगेण) बादर काययोगाद्वारे (बादरमण-वचि उस्सास कायजोगं तु) बादर मनोयोग, वचनयोग, उच्छ्वास व काययोगाला (कमसो रुभदि) क्रमाने नष्ट करतो. (य) आणि (सुहुमेण कायजोगेण) सूक्ष्म काययोगाद्वारे (सुहुमजचउक्कं) चारी सूक्ष्म योगांना (कमसो रुभदि) क्रमाने नष्ट करतो.

विशेषार्थ- मन वचन कायेच्या चेष्टेने उत्पन्न कर्माना ग्रहण करण्यामध्ये कारणभूत शक्तिस्वरूप जीवप्रदेशांच्या परिस्पन्दनाला योग म्हणतात. तो योग मनोयोग, वचनयोग व काययोगाच्या भेदाने तीन प्रकारचा आहे. त्यापैकी प्रत्येक योग दोन प्रकारचा आहे-बादर व सूक्ष्म. योगनिरोध क्रिया संपन्न होण्याच्या पूर्वी सर्वत्र बादरयोग असतो. यानंतर सूक्ष्मयोगाने परिणमन करून योगाचा निरोध करतात.

केवली भगवान बादर काययोगामध्ये प्रवृत्त होऊन प्रथम बादर मनोयोगाला नष्ट करून सूक्ष्मरूप करतात. नंतर बादर वचनयोगाला नष्ट करून सूक्ष्मरूप करतात. नंतर बादर उच्छ्वासाला नष्ट करून सूक्ष्मरूप करतात. नंतर बादर काययोगाला नष्ट करून सूक्ष्मरूप करतात. अशाप्रकारे जी यांची बादररूप शक्ती होती ती कमी करून सूक्ष्मरूप केली. त्यानंतर केवली भगवान सूक्ष्म काययोगरूपाने प्रवर्तित होऊन प्रथम सूक्ष्म मनोयोगाला, नंतर सूक्ष्म वचनयोगाला, त्यानंतर सूक्ष्म उच्छ्वासाला व शेवटी सूक्ष्म काययोगाला नष्ट करतात.

प्रश्न- विद्यमान वस्तूचा नाश होतो. येथे काययोग सोडून अन्य योग नाही. कारण सिद्धांतामध्ये एका काळात एक योग सांगितला आहे. जर अन्य योगच नाही तर त्याचा नाश कसा करतात ?

उत्तर- वर्तमान व्यक्तरूप काययोगच असतो; परंतु मन, वचन वर्गणांमध्ये मनोयोग, वचनयोग उत्पन्न करण्याची शक्ती तेथे असते त्याला नष्ट करतात. प्रथम त्यांची बादर योग उत्पन्न करण्याची शक्ती दूर करून सूक्ष्मकृष्टियोग उत्पन्न करण्याची शक्तिरूप त्यांना करतात. नंतर त्या शक्तीला सुद्धा नष्ट करून योग उत्पन्न करण्याच्या शक्तीने रहित करतात. येथे कारणामध्ये कार्याचा उपचार करून योगाला कारणभूत वर्गणेच्या शक्तीला योग म्हटले आहे.

पूर्वी बादर योग होते त्यांना सूक्ष्मरूप परिणमविल्यावर ते कसे झाले? ते या गाथेत सांगतात-

सण्णिविसुहुमणि पुण्णे जहण्णमणवयणकायजोगादो ।
कुणदि असंखगुण्णं सुहुमणिपुण्णवरदो वि उस्सासं ॥६३०॥

सज्जित्विसूक्ष्मे पूर्णे जघन्यमनोवचनकाययोगतः ।

करोत्यसङ्ख्यगुणो नं सूक्ष्मनिपूर्णावरतोऽप्युच्छ्वासम् ॥६३०॥

अन्वयार्थ- (सण्णिविसुहुमणि पुण्णे) संज्ञी पर्याप्त, द्वीन्द्रिय पर्याप्त, सूक्ष्मनिगोद पर्याप्त यांच्या क्रमशः (जहण्णमणवयणकायजोगादो) जघन्य मनोयोग, वचनयोग व काययोगाहून (असंखगुण्णं) असंख्यात गुणित हीन मन, वचन, काययोग (कुणदि) करतो. (सुहुमणिपुण्ण वरदो) सूक्ष्म निगोद पर्याप्ताच्या जघन्य उच्छ्वासाहून सुद्धा असंख्यातपट हीन (उस्सासं) उच्छ्वास करतो.

विशेषार्थ- संज्ञी पर्याप्ताचा जो जघन्य मनोयोग संभवतो त्याहून असंख्यातपट कमी असा सूक्ष्म मनोयोग केवली योगनिरोध करतेवेळी करतात. द्वीन्द्रिय पर्याप्ताचा सर्वात जघन्य जो वचनयोग संभवतो त्याहून असंख्यातपट बादर वचनयोग होता तो कमी करून द्वीन्द्रियाच्या जघन्य योगाहून असंख्यातपट हीन सूक्ष्म वचनयोग करतात.

सूक्ष्म निगोद पर्याप्ताच्या जघन्य काययोगाहून असंख्यातपट केवलीचा बादर काययोग होता तो कमी करून त्याहून सुद्धा असंख्यातपट हीन सूक्ष्म काययोग करतात. सूक्ष्म निगोद पर्याप्ताच्या जघन्य उच्छ्वासाहून असंख्यातपट बादर उच्छ्वास होता तो कमी करून त्याहून असंख्यातपट कमी सूक्ष्म उच्छ्वास करतात.

योगनिरोधाच्या काळाचे प्रमाण सांगतात -

एकैकस्स णिठंभणकालो अंतोमुहुत्तमेत्तो हु ।
सुहुमं देहणिमाण्णं हियमाणि करणाणि ॥६३१॥

एकैकस्य निष्ठंभनकालोऽन्तर्मुहूर्तमात्रो हि ।
सूक्ष्मं देहनिर्माणमानं हीयमानं करणानि ॥६३१॥

अन्वयार्थ- (एकैकस्स) एकेका बादर व सूक्ष्म मनोयोगादींचा (णिठंभणकालो) निरोध करण्याचा काळ (अंतोमुहुत्तमेत्तो) अंतर्मुहूर्तमात्र आहे. (सुहुमं देहणिमाणं) सूक्ष्म काययोगात राहून (आणं) सूक्ष्म उच्छ्वासाला (हीयमाणि करणाणि) नष्ट करतात.

विशेषार्थ- एकेका बादर व सूक्ष्म मनोयोगादींना निरोध करण्याचा काळ प्रत्येकी अन्तर्मुहूर्त आहे. सूक्ष्म काययोगात राहून सूक्ष्म उच्छ्वासाला नष्ट करून त्यानंतर सूक्ष्म काययोगाचा नाश करण्यासाठी प्रवृत्त होतात.

त्यांच्या इच्छेशिवाय अबुद्धिपूर्वक कार्ये होतात ते सांगतात-

सुहमस्स य पढमादो, मुहुत्तअंतो त्ति कुणदि हु अपुव्वे ।
पुव्वगफड्ढगहेट्ठा, सेट्ठिस्स असंखभागमिदो ॥६३२॥

सूक्ष्मस्य च प्रथमात् मुहूर्तान्तरिति करोति ह्यपूर्वान् ।
पूर्वस्पर्धकाधस्तनं श्रेण्या असंख्यभागमितम् ॥६३२॥

अन्वयार्थ- (सुहमस्स य पढमादो) सूक्ष्म काययोगाच्या प्रथम समयापासून (मुहुत्तअंतो त्ति) अंतर्मुहूर्त काळापर्यंत (पुव्वगफड्ढगहेट्ठा) पूर्व स्पर्धकांच्या खाली (सेट्ठिस्स असंखभागमिदो) जगत्श्रेणीच्या असंख्यातावा भागमात्र (अपुव्वे) अपूर्व स्पर्धक (कुणदि हु) करतात.

विशेषार्थ- सूक्ष्म काययोगाच्या बलाने त्याच सूक्ष्म काययोगाचा निरोध करीत तेथे अबुद्धिपूर्वक पुढे सांगितले जाणारे करण करतात. यापूर्वी सूक्ष्म काययोगाच्या परिस्पन्दन शक्तीला सूक्ष्म निगोदाच्या जघन्य योगापेक्षा असंख्यातगुणित हानिरूपाने परिणमवून पूर्व स्पर्धक-स्वरूपानेच प्रवृत्त होऊन आता त्याहून सुद्धा असंख्यातपट हीन करून अपूर्व स्पर्धकरूपाने परिणमवितात. या क्रियेला अपूर्व स्पर्धककरण म्हणतात. आता या करणाची प्ररूपणा करण्याकरिता पूर्व स्पर्धकांची रचना जाणली पाहिजे. पूर्व स्पर्धकांचे स्वरूप गोम्मटसार कर्मकांडमध्ये बंधोदयसत्त्वाधिकारामधील प्रदेशबंधाच्या कथनाच्या प्रसंगी योगाचे वर्णन केले आहे तेथून जाणून घ्यावे. येथे सुद्धा थोडक्यात त्याचे वर्णन करतात -

जघन्य योगस्थानयुक्त जीवाच्या लोकमात्र प्रदेशांपैकी ज्या प्रदेशांमध्ये सर्वात जघन्य योगशक्ती संभवते त्यांना स्थापित करून त्याच्यावर वाढती '—' परंतु अन्य प्रदेशांहून हीन योगशक्ती ज्या अन्य प्रदेशांमध्ये प्राप्त होते त्यांना स्थापित करावे. पूर्व प्रदेशांहून त्या प्रदेशांमध्ये जेवढी शक्ती अधिक आहे त्याचे नाव अविभागप्रतिच्छेद आहे. बुद्धीमध्ये एवढे प्रमाणवाले खंड कल्पित करून योगशक्तीचे प्रमाण मोजल्यावर जघन्य शक्तीयुक्त प्रदेशांमध्ये असंख्यात लोकमात्र [३३] अविभाग प्रतिच्छेद प्राप्त होतात. एवढ्या अविभागप्रतिच्छेदांचा समूह्रूप जो एक प्रदेश त्याला जघन्य वर्ग म्हणतात. एवढे एवढे अविभागप्रतिच्छेद ज्या प्रदेशांमध्ये समानरूप प्राप्त होतात त्यांच्या समूहाला जघन्य वर्गणा म्हणतात.

जघन्य वर्गणेमध्ये जीवप्रदेशांचे प्रमाण जीवाच्या सर्व प्रदेशांना साधिक दीड गुणहानीचा भाग देऊन एक भागमात्र आहे. जे असंख्यात जगत्प्रतर [३३] प्रमाण आहे. येथे एका गुणहानीमधील स्पर्धकांच्या प्रमाणाला एका स्पर्धकातील वर्गणेच्या प्रमाणाने गुणल्यावर एका गुणहानीचे प्रमाण येते.

एक गुणहानी स्पर्धकशलाका x एक स्पर्धकवर्गणाशलाका = गुणहानीआयाम

त्या जघन्य वर्गणेच्या वर जघन्य वर्गाच्या अविभागप्रतिच्छेदांहून एक अविभाग प्रतिच्छेद ज्यामध्ये अधिक आहे अशा वर्गाच्या समूह्रूप द्वितीय वर्गणा आहे. दुसऱ्या वर्गणेमध्ये प्रदेशांचे प्रमाण जघन्य वर्गणेच्या प्रदेशांहून एक विशेषमात्राने कमी आहे. जघन्य वर्गणेला दोन गुणहानीने भागल्यावर विशेषाचे प्रमाण येते. जघन्य वर्गणा-दोन गुणहानी = विशेष (चय) येथून पुढे द्वितीय गुणहानीच्या प्रथम वर्गणेपर्यंतच्या वर्गणांमध्ये प्रदेशरूप वर्गाचे प्रमाण एक-एक विशेषमात्र घटत्याक्रमाने जाणावे.

द्वितीय वर्गणेच्या वर्गाच्या अविभागप्रतिच्छेदांहून एक अधिक अविभागप्रतिच्छेद युक्त वर्गाचा समूह्रूप तिसरी वर्गणा होते अशाप्रकारे एक-एक अधिक अविभाग प्रतिच्छेदयुक्त वर्गाच्या क्रमसहित जगत्श्रेणीच्या असंख्याताव्या भागमात्र वर्गणांची रचना होते, यांच्या समूहाला जघन्य स्पर्धक म्हणतात. त्याच्यावर जघन्य वर्गाच्या अविभागप्रतिच्छेदांहून दुप्पट अविभागप्रतिच्छेदयुक्त वर्गाचा समूह्रूप द्वितीय स्पर्धकाची प्रथम वर्गणा आहे. त्याच्यावर त्याहून एक अधिक अविभागप्रतिच्छेदयुक्त वर्गाचा समूह्रूप त्याची द्वितीय वर्गणा आहे. या क्रमाने श्रेणीच्या असंख्याताव्या भागमात्र वर्गणांच्या समूहाचा द्वितीय स्पर्धक होतो.

त्याच्यावर जघन्य वर्गाच्या अविभागप्रतिच्छेदांहून तिप्पट अविभागप्रतिच्छेदयुक्त वर्गाचा समूह्रूप तृतीय स्पर्धकाची प्रथम वर्गणा आहे. त्याच्यावर पूर्वीप्रमाणेच एक-एक अधिक अविभागप्रतिच्छेदयुक्त वर्गाचा समूह्रूप द्वितीयादी वर्गणा आहेत. अशाप्रकारे जगत्श्रेणीच्या असंख्याताव्या भागमात्र वर्गणांचा समूह्रूप तृतीय स्पर्धक होतो. अशाप्रकारे जोपर्यंत क्रमाने एक-एक अविभागप्रतिच्छेद वाढतो तोपर्यंत तोच स्पर्धक असतो व जेथे एकावेळी अनेक अविभागप्रतिच्छेद वाढतात तेथे अन्य स्पर्धक होतो. अशाप्रकारे जगत्श्रेणीच्या असंख्याताव्या भागमात्र स्पर्धकांची प्रथम गुणहानी होते.

त्याच्यावर एका गुणहानीमध्ये जे स्पर्धकांचे प्रमाण त्याहून एक अधिक प्रमाणाने गुणित जघन्य वर्गाच्या अविभागप्रतिच्छेदांचे जे प्रमाण तेवढ्या अविभाग प्रतिच्छेदांनी युक्त वर्गाचा समूह्रूप द्वितीय गुणहानीच्या प्रथम स्पर्धकाची प्रथम वर्गणा होते. यामध्ये वर्गाचे प्रमाण प्रथम गुणहानीच्या प्रथम वर्गणेच्या वर्गाच्या प्रमाणाहून अर्धे जाणावे. त्यावर प्रथम गुणहानीप्रमाणे अनुक्रम जाणावा. वर्गणांमध्ये वर्गाचे प्रमाण एक-एक विशेषाने कमी होत जाते. येते विशेषाचे प्रमाण प्रथम गुणहानीच्या विशेषाहून अर्धे आहे. अशाप्रकारे द्वितीय गुणहानी समाप्त होते.

अशाप्रकारे जघन्य स्पर्धकापासून जेवढावा स्पर्धक असेल तेवढ्या गुणकाराने जघन्य वर्गाच्या अविभागप्रतिच्छेदांना गुणल्यावर विवक्षित स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या वर्गामध्ये अविभागप्रतिच्छेदांचे प्रमाण येते. त्यावर द्वितीयादी वर्गणांमध्ये एक-एक अविभागप्रतिच्छेद

वाढत्याक्रमाने वर्ग असतात. असंख्यात लोकमात्र अविभाग प्रतिच्छेदांचा समूहरूप (=a) एका प्रदेशाचे नाव वर्ग आहे. असंख्यात जगत्प्रतरमात्र (=a) वर्गाचा (प्रदेशांच्या) समूहरूप एक वर्गणा आहे. जगत्श्रेणीच्या असंख्यातावा भागमात्र (a) वर्गणांचा समूहरूप एक स्पर्धक आहे. त्याचा असंख्यातावा भागमात्र असा जगत्श्रेणीच्या असंख्याताव्या भागप्रमाण (aa) स्पर्धकांचा समूहरूप एक गुणहानी आहे. गुणहानी-गुणहानी प्रती वर्गणांमध्ये वर्गाचे प्रमाण व विशेषाचे प्रमाण क्रमाने अर्धे-अर्धे होते म्हणून याला गुणहानी म्हणतात. अशा पल्याच्या असंख्याताव्या भागमात्र पा नाना गुणहानींचा समूहरूप जघन्य योगस्थान होते.

एका वर्गात अविभागप्रतिच्छेद	एका वर्गणेत वर्गाचे प्रमाण	वर्गणाशलाका	स्पर्धकशलाका	नाना गुणहानी	योगस्थान
=a	=a	a	aa	पा	१
असंख्यात लोक	असंख्यात जगत्प्रतर	जगत्श्रेणीचा असंख्यातावा भाग	जगत्श्रेणीचा असंख्यातावा भाग	पल्याचा असंख्यातावा भाग	एक

स्पर्धकांची अंकसंदृष्टी-

येथे जघन्य वर्गामध्ये अविभागप्रतिच्छेद आठ (८) अशा वर्गांचा समूहरूप प्रथम वर्गणा आहे. त्यावर ९-९ अविभागप्रतिच्छेदयुक्त वर्गांचा समूहरूप द्वितीय वर्गणा, अशाप्रकारे एक-एक वाढता क्रम अकरा अविभागप्रतिच्छेदयुक्त वर्गापर्यंत केले. येथे प्रथम स्पर्धक झाला. दुसऱ्या स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या वर्गामध्ये १६-१६ अविभागप्रतिच्छेद आहेत. त्यावर एक-एक वाढते अविभागप्रतिच्छेद आहेत, तिसऱ्या स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेच्या वर्गामध्ये २४-२४, त्यावर एक-एक वाढते अविभाग प्रतिच्छेद आहेत. अशाप्रकारे अंकसंदृष्टीद्वारे पूर्वोक्त कथनानुसार रचना

प्रथम स्पर्धक	अंतर	द्वितीय स्पर्धक	अंतर	तृतीय स्पर्धक	अंतर	चतुर्थ स्पर्धक	अंतर	पाचवा स्पर्धक
११	०	१९	०	२७	०	३५	०	४३
१० १०	०	१८ १८	०	२६ २६	०	३४ ३४	०	४२ ४२
९ ९ ९	०	१७ १७ १७	०	२५ २५ २५	०	३३ ३३ ३३	०	४१ ४१ ४१
८ ८ ८ ८	०	१६ १६ १६ १६	०	२४ २४ २४ २४	०	३२ ३२ ३२ ३२	०	४० ४० ४० ४०

हे जघन्य योगस्थान सूक्ष्म निगोद लब्धपर्याप्ताच्या विग्रहगतीमध्ये प्रथम समयवर्ती जीवाला होते. त्याच्या प्रदेशांमध्ये योगशक्तीची हीनाधिकता पूर्वीप्रमाणे जाणावी. त्यामध्ये सूच्यंगुलाच्या असंख्याताव्या भागमात्र जघन्य स्पर्धकांचे अविभाग प्रतिच्छेद मिळविल्यावर दुसरे योगस्थान होते. त्या जघन्य योगस्थानाहून अधिक व अन्य योगस्थानाहून कमी असे योगस्थान कोण्या जीवाला झाले तर हे दुसरे योगस्थान होते, याहून कमी नाही.

अशाप्रकारे एकेका स्थानाच्या प्रती सूच्यंगुलाचा असंख्यातावा भागमात्र जघन्य स्पर्धक वाढतात. असे जगत्श्रेणीच्या असंख्यातावे भागमात्र योगस्थान झाल्यावर सर्वोत्कृष्ट योगस्थान होते. ते संज्ञी पर्याप्तक जीवाला होते. अशाप्रकारच्या योगस्थानांपैकी सयोगी जिन प्रथम संज्ञी पर्याप्तकाला संभवणाऱ्या बादर काययोगरूपाने प्रवर्तित होतात. त्या बादर काययोगाला नष्ट करून सूक्ष्म निगोदाच्या जघन्य योगस्थानाहून असंख्यातपट कमी सूक्ष्म काययोगरूपाने प्रवर्तित होतात. आता त्या पूर्व स्पर्धकरूप सूक्ष्म काययोगाच्या शक्तीला अपूर्व स्पर्धकरूपाने परिणमवितात. यापूर्वी कधीही अशी क्रिया झाली नव्हती म्हणून याचे अपूर्व स्पर्धक हे सार्थक नाव आहे. ते अपूर्व स्पर्धक योगाच्या जघन्य स्थानासंबंधी जघन्य स्पर्धकाच्या खाली असंख्यातपट हीन अविभागप्रतिच्छेदयुक्त असतात. त्यांचे प्रमाण जगत्श्रेणीचा असंख्यातावा भाग आहे. एक गुणहानी-स्पर्धक-शलाकेला असंख्यातपट अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन जो एक भाग येतो एवढ्या अपूर्व स्पर्धकांची रचना प्रथम समयात करतात.

अपूर्व स्पर्धकांमध्ये जीवप्रदेश व अविभागप्रतिच्छेदांचे प्रमाण सांगतात.

पुव्वादिवर्गणाणं जीवपदेसाविभागपिंडादो ।

होदि असंखं भागं अपुव्वपढमहि ताण दुगं ॥६३३॥

पूर्वादिवर्गणानां जीवप्रदेशाविभागपिंडतः ।

भवत्यसङ्ख्यं भागमपूर्वप्रथमे तयोद्विकम् ॥६३३॥

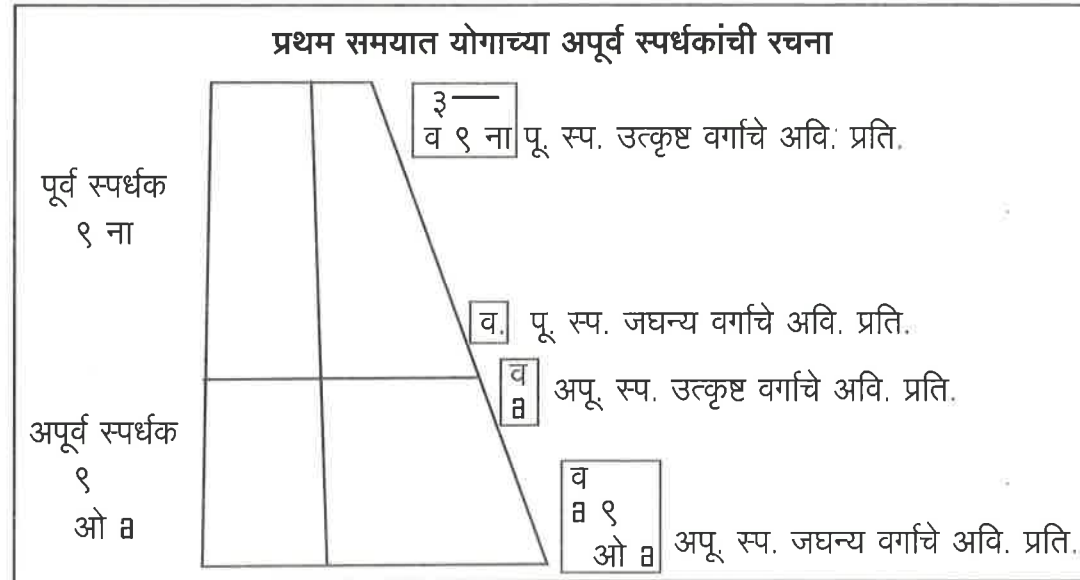
अन्वयार्थ- (पुव्वादिवर्गणाणं जीवपदेसाविभागपिंडादो) पूर्व स्पर्धकांच्या जीवप्रदेशांच्या समूहाहून आणि आदिवर्गणेच्या अविभाग प्रतिच्छेदांच्या समूहाहून (अपुव्वपढमहि) अपूर्व स्पर्धक करणाऱ्या प्रथम समयात (ताण दुगं) अपूर्व स्पर्धकांचे जीवप्रदेश व अविभागप्रतिच्छेद (असंखं भागं) असंख्यातावा भागप्रमाण (होदि) आहेत.

विशेषार्थ- पूर्व स्पर्धकांचे सर्व प्रदेश साधिक डेढ गुणहानि गुणित प्रथम वर्गणामात्र व १२ आहेत. त्यांना अपकर्षण भागहारमात्र असंख्यातावा भाग देऊन एक भागमात्र प्रदेशांना व १२ ओ अपूर्व स्पर्धकरूप करतात. पूर्व स्पर्धकांच्या आदिवर्गणेच्या वर्गामध्ये जेवढे अविभाग प्रतिच्छेद असतात त्याला पल्याच्या असंख्याताव्या भागमात्र असंख्यातावा भाग देऊन जो एक भाग येतो तेवढे अपूर्व स्पर्धकांच्या अंत वर्गणेच्या वर्गामध्ये अविभाग प्रतिच्छेद असतात. पूर्व स्पर्धकांच्या आदिवर्गणेच्या वर्गाची संदृष्टी व याला असंख्यातावा भाग दिल्यावर व अपूर्व a

स्पर्धकाच्या उत्कृष्ट वर्गाचे अविभागप्रतिच्छेद होतात. याला अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रमाणाचा भाग दिल्यावर अपूर्व स्पर्धकाच्या जघन्य वर्गाचे अविभागप्रतिच्छेद होतात ते असे

व
१
ओ अ

येथे प्रथम समयामध्ये अपकर्षण केलेल्या जीवाच्या प्रदेशांमधून अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गामध्ये सर्वात जास्त प्रदेश देतात व द्वितीय वर्गपासून अपूर्व स्पर्धकाच्या अंतिम वर्गपर्यंत विशेष घटत्या क्रमाने देतात. येथे विशेषाचे प्रमाण प्रथम वर्गनेला जगलश्रेणीच्या असंख्याताव्या भागाने भागल्यावर येते. अपूर्व स्पर्धकाच्या अंतिम वर्गामध्ये दिलेल्या प्रदेशसमूहाला साधिक अपकर्षण भागहाराचा भाग दिल्यावर एक भागमात्र पूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गामध्ये दिलेल्या प्रदेशसमूहाचे प्रमाण येते. याच्यावर विशेष घटत्याक्रमाने प्रदेश देतात. येथे प्रदेश देण्याचा अर्थ हा आहे की त्या प्रदेशांना अशा योगरूप परिणमवितात.

द्वितीयादी समयामध्ये अपूर्व स्पर्धकांचे व त्यामध्ये जीवप्रदेशांचे प्रमाण सांगतात-

ओक्कट्टदि पडिसमयं, जीवपदेसे असंखगुणियकमे ।
कुणदि अपुव्वफड्डयं, तग्गुणहीणक्कमेणेव ॥६३४॥

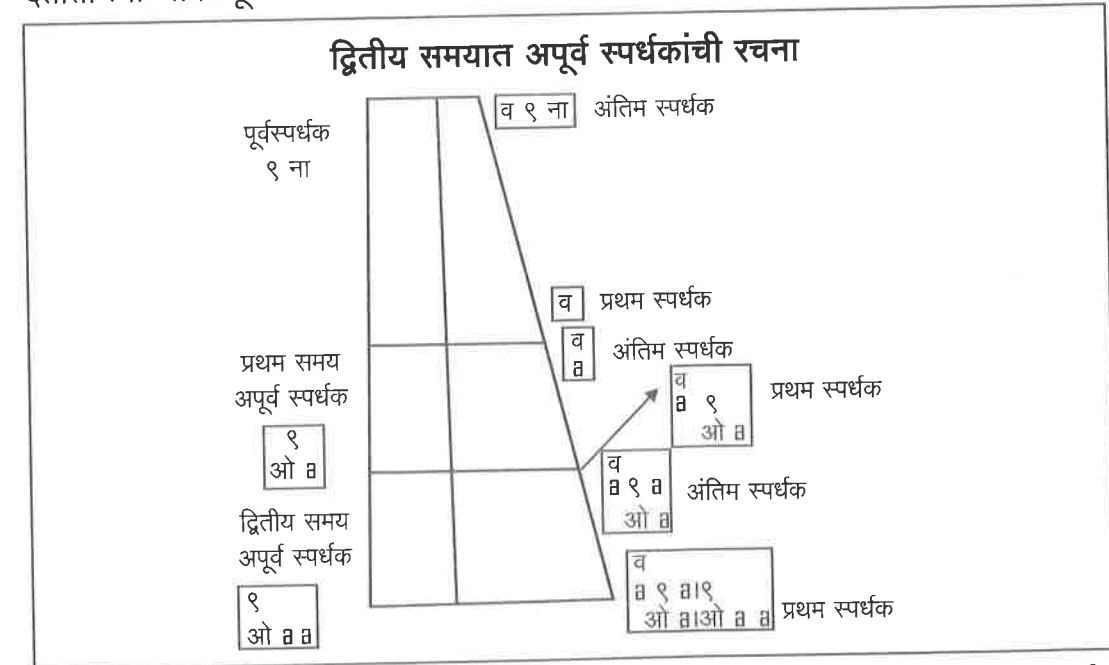
अपकर्षति प्रतिसमयं जीवप्रदेशानसङ्ख्यगुणितक्रमेण ।
करोत्यपूर्वस्पर्धकं तद्गुणहीनक्रमेणैव ॥६३४॥

अन्वयार्थ - (पडिसमयं) प्रत्येक समयात (असंखगुणियकमे) असंख्यातगुणितक्रमाने (जीवपदेसे) जीवप्रदेशांचे (ओक्कट्टदि) अपकर्षण करतात. व (तग्गुणहीणक्कमेणेव) असंख्यातगुणित घटत्या क्रमाने (अपुव्वफड्डयं) अपूर्व स्पर्धकांना (कुणदि) करतात.

विशेषार्थ - द्वितीय समयामध्ये प्रथम समयात अपकर्षण केलेल्या प्रदेशांमधून असंख्यातपट प्रदेशांचे (येथे गुणाकाराला भागहाराचा भागहार केला आहे.)

अपकर्षण करून प्रथम समयात केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांच्या खाली या समयात नवीन अपूर्व स्पर्धक करतात. तेथे अपकर्षण केलेल्या प्रदेशांमधून नवीन रचलेल्या अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गामध्ये जास्त प्रदेश देतात. याच्यावर द्वितीयादी अंतिम वर्गपर्यंत विशेष घटत्याक्रमाने देतात.

प्रथम समयात केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांमधून द्वितीय समयात नवीन केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण असंख्यातपट कमी आहे त्याच्या अंतिम वर्गच्यावर प्रथम समयात केलेल्या अपूर्व स्पर्धकांची प्रथम वर्गणा आहे. त्यामध्ये त्याहून असंख्यातपट कमी प्रदेश देतात. त्याच्यावर पूर्व स्पर्धकांच्या अंतिम वर्गपर्यंत विशेष घटत्या क्रमाने प्रदेश देतात

तृतीयादी समयामध्ये असेच विधान जाणावे. विशेष हे आहे की प्रतिसमय अपकर्षण केलेल्या प्रदेशांचे प्रमाण असंख्यातपट क्रमसहित जाणावे व खाली खाली नवीन अपूर्व स्पर्धकांची रचना करतात त्यांचे प्रमाण असंख्यातपट घटत्या क्रमसहित जाणावे. तेथे अपकर्षण केलेल्या

प्रदेशांमधून नवीन अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेमध्ये जास्त प्रदेश देतात. त्याच्यावर त्याच्या अंत वर्गणेपर्यंत विशेष हीनक्रमाने देतात. त्याच्यावर पूर्व समयात केलेल्या अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेमध्ये असंख्यातपट कमी प्रदेश दिले जातात. त्याच्यावर पूर्व स्पर्धकाच्या अंतिम वर्गणेपर्यंत विशेष घटत्या क्रमसहित देतात. अशाप्रकारे देय प्रदेशांचे विधान सांगितले. दृश्यमान प्रदेश सर्व समयांमध्ये पूर्व- अपूर्व स्पर्धकांमध्ये विशेष घटत्या क्रमसहित जाणावेत.

सर्व अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण सांगतात-

सेढिपदस्स असंखं भागं पुव्वाण फड्डयाणं वा ।
सव्वे होंति अपुव्वा हु फड्डया जोगपडिबद्धा ॥६३५॥

श्रेणिपदस्यासङ्ख्यं भागं पूर्वेषां स्पर्धकानां वा ।
सर्वे भवन्त्यपूर्वा हि स्पर्धका योगप्रतिबद्धाः ॥६३५॥

अन्वयार्थ- (जोगपडिबद्धा) योगासंबंधी (सव्वे अपुव्वा फड्डया) सर्व अपूर्व स्पर्धक (सेढिपदस्स असंखं भागं) जगत्श्रेणीच्या प्रथम वर्गमूळाचा असंख्यातावा भागमात्र आहेत. (वा) अथवा (पुव्वाण फड्डयाणं असंखं भागं) सर्व पूर्व स्पर्धकांचा असंख्यातावा भागमात्र आहेत.

विशेषार्थ- सर्व समयांत केलेल्या योगासंबंधी अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण जगत्श्रेणीच्या प्रथम वर्गमूळाचा असंख्यातावा भागमात्र आहेत अथवा सर्व पूर्व स्पर्धकांचा असंख्यातावा भागमात्र आहेत. कारण पूर्व स्पर्धकांमध्ये पल्याचा असंख्यातावा भागमात्र गुणहानी होतात आणि त्या एका गुणहानीमध्ये जे स्पर्धकांचे प्रमाण आहे त्याचा असंख्यातावा भागमात्र सर्व अपूर्व स्पर्धकांचे प्रमाण आहे. अशाप्रकारे अंतर्मुहूर्त काळामध्ये अपूर्व स्पर्धक क्रिया होते. येथे स्थितिकांडकघात, अनुभागकांडकघात व गुणश्रेणी निर्जरा पूर्वीप्रमाणे प्रवृत्त असतात.

अशाप्रकारे अंतर्मुहूर्त काळापर्यंत अपूर्व स्पर्धककरणाचे पालन करून त्यानंतर अन्तर्मुहूर्त काळापर्यंत योगासंबंधी कृष्टिरचनेची प्ररूपणा करतात-

एत्तो करेदि किट्टिं मुहुत्तअंतो त्ति ते अपुव्वाणं ।
हेट्टादु फड्डयाणं सेढिस्स असंखभागमिदं ॥६३६॥

इतः करोति कृष्टिं मुहूर्तान्तरिति ता अपूर्वेषाम् ।
अधस्तनात् स्पर्धकानां श्रेण्या असङ्ख्यभागमितम् ॥६३६॥

अन्वयार्थ- (एत्तो) यानंतर (मुहुत्तअंतोत्ति) अन्तर्मुहूर्त काळापर्यंत (अपुव्वाणं फड्डयाणं हेट्टा) अपूर्व स्पर्धकांच्या खाली (किट्टिं) कृष्टी (करेदि) करतात. (ते सेढिस्स असंखभागमिदं) त्या कृष्टी जगत्श्रेणीचा असंख्यातावा भागमात्र आहेत.

विशेषार्थ- अपूर्व स्पर्धक केल्यानंतर अन्तर्मुहूर्त काळापर्यंत कृष्टींना करतात. जी पूर्व अपूर्व स्पर्धकरूप योगशक्ती होती ती कमी करून असंख्यातपट हीन करतात. पूर्व व अपूर्व स्पर्धकरूपाने विटांच्या पंक्तीच्या आकाराने स्थित योगाचा उपसंहार करून सूक्ष्म-सूक्ष्म खण्डांची रचना करतात त्यांना कृष्टी म्हणतात. स्पर्धकांमध्ये अविभागप्रतिच्छेद क्रमाने प्रत्येक वर्गणेमध्ये विशेष अधिक वाढतात. अपूर्व स्पर्धकांमध्ये सुद्धा पूर्व स्पर्धकांप्रमाणे अविभागप्रतिच्छेदांचा क्रम असतो. परंतु कृष्टीमध्ये असंख्यातपट अविभागप्रतिच्छेद युगपत वाढतात.

त्या सूक्ष्म कृष्टींचे प्रमाण जगत्श्रेणीचा असंख्यातावा भागमात्र आहे, एका स्पर्धकामध्ये जे वर्गणांचे प्रमाण त्याचा असंख्यातावा भागमात्र कृष्टींचे प्रमाण आहे. $\frac{४}{४}$ (वर्गणा शलाका असंख्यात)

कृष्टिकरणाच्या प्रथम समयात कृष्टींच्या प्रदेश व अविभागप्रतिच्छेदांचे प्रमाण सांगतात-

अपुव्वादिवर्गणाणं जीवपदेसाविभागपिंडादो ।
होंति असंखं भागं किट्टीपढमहि ताण दुगं ॥६३७॥

अपूर्वादिवर्गणानां जीवप्रदेशाविभागपिण्डतः ।
भवन्त्यसङ्ख्यं भागं कृष्टिप्रथमे तयोर्द्विकम् ॥६३७॥

अन्वयार्थ- (अपुव्वादिवर्गणाणं जीवपदेसाविभागपिंडादो) अपूर्वस्पर्धकांसंबंधी सर्व जीवप्रदेशांचा व अपूर्व स्पर्धकांच्या आदिवर्गणेच्या अविभागप्रतिच्छेदसमूहाचा (असंखं भागं) असंख्यातावा भागमात्र (किट्टीपढमहि) कृष्टिकरणाच्या प्रथम समयात (ताण दुगं) कृष्टींचे प्रदेश व अविभागप्रतिच्छेद (होंति) असतात.

विशेषार्थ- सर्व पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रदेशसमूहाला व १२ अपकर्षण भागहाराचा भाग देऊन एक भागमात्र व १२ प्रदेश ग्रहण करून प्रथम समयात कृष्टी करतात. कृष्टिरूप झालेल्या प्रदेशांचे प्रमाण अपूर्व ओ स्पर्धकांच्या प्रदेशांच्या प्रमाणाचा असंख्यातावा भागमात्र आहे. तसेच अपूर्व स्पर्धकांच्या जघन्य वर्गणेच्या वर्गामध्ये जेवढे अविभागप्रतिच्छेद आहेत त्याचा असंख्यातावा भागमात्र अविभागप्रतिच्छेद उत्कृष्ट कृष्टीच्या एका प्रदेशामध्ये असतात.

येथे प्रथम समयामध्ये अपकर्षण केलेल्या प्रदेशांना देण्याचे विधान सांगतात. जघन्य

कृष्टीमध्ये जास्त प्रदेश देतात. त्याच्यावर द्वितीय कृष्टीपासून अंतिम कृष्टीपर्यंत विशेष घटत्या क्रमाने प्रदेश दिले जातात. येथे विशेषाचे प्रमाण प्रथम कृष्टीला जगत्श्रेणीच्या असंख्याताव्या भागाचा भाग दिल्यावर येते. अंतिम कृष्टीहून अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्णमध्ये असंख्यातपट कमी द्रव्य दिले जाते. त्याच्यावर पूर्व स्पर्धकाच्या अंतिम वर्णपर्यंत विशेष घटत्या क्रमाने प्रदेश दिले जातात. प्रथम समयात केलेल्या कृष्टीचे प्रमाण एक स्पर्धक वर्णशलाकेचा असंख्यातावा भागमात्र $\frac{४}{a}$ आहे.

द्वितीयादी समयांमध्ये कृष्टी व द्रव्याचे प्रमाण सांगतात-

ओक्कट्टदि पडिसमयं, जीवपदेसे असंखगुणियकमे ।
तग्गुणहीणकमेण य करेदि किट्टिं तु पडिसमए ॥६३८॥

अपकर्षति प्रतिसमयं जीवप्रदेशानसङ्ख्यगुणितक्रमेण ।
तद्गुणहीनक्रमेण च करोति कृष्टिं तु प्रतिसमयं ॥६३८॥

अन्वयार्थ- (पडिसमयं) प्रत्येक समयात (असंखगुणियकमे) असंख्यात गुणित क्रमाने (जीवपदेसे) जीवप्रदेशांचे (ओक्कट्टदि) अपकर्षण करतात. (य) व (पडिसमए) प्रत्येक समयात (तग्गुणहीणकमेण) असंख्यात गुणित हीन क्रमाने (किट्टिं तु) कृष्टी (करेदि) करतात.

विशेषार्थ- द्वितीयादी प्रत्येक समयामध्ये असंख्यातपट क्रमाने जीवप्रदेशांचे अपकर्षण करतात. प्रथम समयातील अपकृष्ट प्रदेश $\frac{व १२}{ओ}$ एवढे आहेत त्याहून असंख्यातपट $\frac{व १२}{ओ}$ दुसऱ्या समयातील अपकृष्ट द्रव्य आहे. (येथे $\frac{ओ}{गुणकाराला भागहाराचा भागहार}$ करून लिहिले आहे.) प्रतिसमय पूर्वी केलेल्या कृष्टीच्या खाली असंख्यातपट घटत्या क्रमाने नवीन कृष्टी केल्या जातात. प्रथम समयात कृष्टीचे प्रमाण $\frac{४}{a}$ एवढे आहे. त्याहून दुसऱ्या समयात असंख्यातपट कमी $\frac{४}{a}$ नवीन कृष्टीचे प्रमाण आहे.

$\frac{४}{a}$ येथे अपकर्षण केलेल्या प्रदेशांना देण्याचे विधान सांगतात - नवीन कृष्टीच्या प्रथम कृष्टीमध्ये जास्त प्रदेश दिले जातात.. त्याच्यावर द्वितीय कृष्टीपासून नवीन अंत कृष्टीपर्यंत विशेष घटत्या क्रमाने प्रदेश दिले जातात. त्याच्यावर पूर्व समयात केलेल्या कृष्टीच्या प्रथम कृष्टीमध्ये असंख्यातपट कमी प्रदेश दिले जातात.. या कृष्टीमध्ये पूर्वी जेवढे प्रदेश होते तेवढे व एक चयप्रमाण प्रदेश नवीन अंत कृष्टीपेक्षा यामध्ये कमी दिले जातात. याच्यावर अंत कृष्टीपर्यंत विशेष घटत्या क्रमाने प्रदेश दिले जातात. अंत कृष्टीमध्ये दिलेल्या प्रदेशांहून अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्णमध्ये दिलेले प्रदेश संख्यातपट जाणावेत. त्याच्यावर अंतिम पूर्व स्पर्धकाच्या वर्णपर्यंत

विशेष घटत्या क्रमसहित प्रदेश दिले जातात.

द्वितीय समयात अपकृष्ट द्रव्याचे अधस्तनशीर्ष विशेषादी चार विभाग लोभाच्या सूक्ष्म कृष्टीप्रमाणे जाणावेत.

१) अधस्तनशीर्षविशेषद्रव्य- प्रथम समयात अपकृष्ट द्रव्य $\frac{व १२}{ओ}$ एवढे आहे. याला पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने भागून एक भागमात्र कृष्टीसंबंधी $\frac{व १२}{ओ}$ द्रव्य असे $\frac{व १२}{ओ}$ अवशेष बहुभागमात्र द्रव्य पूर्व-अपूर्व स्पर्धकांमध्ये दिले जाते.

प्रथम समयातील चय = $\frac{कृष्टीसंबंधी द्रव्य}{गच्छ \times किंचित् कमी दोन गुणहानी}$ $\frac{व १२}{ओ प ४१९६- a a}$

अधस्तनशीर्षविशेषद्रव्य = प्रथम समयातील चय \times एक कमी प्रथम समयातील कृष्टिप्रमाणाचे संकलनधन

$\frac{व १२}{ओ प ४१९६- a a}$ येथे गच्छ $\frac{१२}{a}$ (वर्गणा शलाका - १) एवढा आहे.

संकलन करण्याची पद्धत = $\frac{गच्छ \times गच्छ + १}{२ १}$ $\frac{१२}{a २ a}$

२) अधस्तन कृष्टिद्रव्य = प्रथम समयातील प्रथम कृष्टी \times द्वितीय समयकृत कृष्टीचे प्रमाण

$\frac{व १२१९६ \times ४}{ओ प ४१९६- a ओ a}$ = $\frac{व १२१९६ ४}{ओ प ४१९६- a ओ a}$

प्रथम समयातील विशेषाच्या प्रमाणाला दोन गुणहानीने गुणले असता प्रथम वर्णचे प्रमाण येते.

प्रथम वर्णणा = चय \times दोन गुणहानी = $\frac{व १२ \times १६}{ओ प ४१९६- a a}$ द्वितीयसमयकृत कृष्टीचे प्रमाण = $\frac{४}{a ओ a}$

३) उभयद्रव्यविशेषद्रव्य = उभयविशेष \times संकलन धन

द्वितीय समयातील अपकृष्ट द्रव्य $\frac{व १२}{ओ}$ येथे भागहाराच्या भागहाराला राशीचा गुणकार करून $\frac{व १२ a}{ओ}$ असे होते. याला $\frac{व १२ a}{ओ}$ पल्याच्या असंख्याताव्या भागाने भागून कृष्टिसंबंधी $\frac{व १२ a}{ओ}$ द्रव्य असे $\frac{व १२ a}{ओ प a}$ यामध्ये प्रथम समयासंबंधी द्रव्य मिळविण्यासाठी असंख्यात गुणकारामध्ये एक $\frac{१-}{ओ प a}$ अधिक करावे. $\frac{व १२ a}{ओ प a}$ हे उभयसमयातील कृष्टीसंबंधी द्रव्य आहे.

प्रथम समयातील कृष्टी + द्वितीय समयातील कृष्टी = उभयकृष्टीचे प्रमाण $\frac{४}{a} + \frac{४}{a ओ a} = \frac{४}{a}$

(प्रथम समयातील कृष्टीमध्ये द्वितीय समयातील कृष्टी मिळविण्यासाठी काही अधिक केले.) उभयकृष्टीसंबंधी द्रव्याला उभयसमयासंबंधी कृष्टिप्रमाणाने व काही कमी दोन गुणहानीने भागल्यावर उभयविशेष येतो.

$$\text{उभयविशेष} = \frac{\text{उभयकृष्टीसंबंधी द्रव्य}}{\text{उभयकृष्टिप्रमाण} \times \text{काही कमी दोन गुणहानी}} = \begin{array}{c} \text{व } १२\text{a} \\ \text{ओ प } ४१९६- \\ \text{a a} \end{array}$$

उभयकृष्टिप्रमाण गच्छ व एक अधिक कृष्टि प्रमाणाला दोनने भागून उभयकृष्टिप्रमाण गच्छाचे संकलन धन येते.

$$\begin{array}{c} १- \\ ४ \quad ४ \\ \text{a} \quad \text{a} \quad १२ \end{array}$$

एक उभयविशेष \times संकलनधन = सर्व उभयद्रव्यविशेषद्रव्य

$$\begin{array}{c} \text{व } १२\text{a} \\ \text{ओ प } ४१९६- \\ \text{a a} \end{array} \times \begin{array}{c} १- \\ ४ \quad ४ \\ \text{a} \quad \text{a} \quad १२ \end{array} = \begin{array}{c} \text{व } १२\text{a} \\ \text{ओ प } ४१९६- \\ \text{a a} \end{array} \begin{array}{c} १- \\ ४ \quad ४ \\ \text{a} \quad \text{a} \end{array} \text{सर्व उभयद्रव्यविशेषद्रव्य}$$

४) मध्यमखंडद्रव्य = द्वितीय समयासंबंधी कृष्टिद्रव्य - पूर्वोक्त तीन द्रव्य

$$\begin{array}{c} \text{व } १२\text{a} \\ \text{ओ प } \\ \text{a} \end{array}$$

(तीन द्रव्य कमी करण्यासाठी पुढे आडव्या तीन रेषा दिल्या आहेत.) याला उभयकृष्टि-प्रमाणाने भागल्यावर एका मध्यम खंडाचे प्रमाण येते

$$\begin{array}{c} \text{व } १२\text{a} \\ \text{ओ प } ४ \\ \text{a a} \end{array}$$

अधस्तन कृष्टिधन	द्वितीय समयात केलेल्या कृष्टी	प्रथम समयात केलेल्या कृष्टीची समपट्टिका
	४ a ओ a	प्रथम समयात केलेल्या कृष्टीचे चयधन
		अधस्तनशीर्ष
		मध्यमखंड
		उभयद्रव्यविशेष

सर्व कृष्टींचे प्रमाण सांगतात-

सेढिपदस्स असंखं भागमपुव्वाण फड्डयाणं व ।

सव्वाओ किट्टीओ पल्लस्स असंखभागगुणितकमा ॥६३९॥

श्रेणिपदस्यासङ्ख्यं भागमपूर्वेषां स्पर्धकानां वा ।

सर्वाः कृष्टयः पल्यस्यासङ्ख्यभागगुणितक्रमाः ॥६३९॥

अन्वयार्थ- (सव्वाओ किट्टीओ) सर्व कृष्टींचे प्रमाण (सेढिपदस्स असंखं भागं) जगत्श्रेणीच्या प्रथम वर्गमूळाचा असंख्यातावा भाग (व) अथवा (अपुव्वाण फड्डयाणं असंखं भागं) अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रमाणाचा असंख्यातावा भाग आहे. सर्व कृष्टी (पल्लस्स असंखभागगुणितकमा) क्रमाने पल्याच्या असंख्यातावा भागाने गुणित आहेत.

विशेषार्थ- प्रत्येक समयात असंख्यात गुणित हीन क्रमाने केलेल्या सर्व कृष्टींचे मिळून प्रमाण जगत्श्रेणीच्या प्रथम वर्गमूळाचा असंख्यातावा भाग आहे. त्या कृष्टी अपूर्व स्पर्धकांच्या सुद्धा असंख्यातावा भागप्रमाण आहेत. कारण एक गुणहानिस्पर्धक शलाकांचा असंख्यातावा भागप्रमाण अपूर्व स्पर्धक होतात. त्याच्यासुद्धा असंख्यातावा भागप्रमाण या कृष्टी एका स्पर्धकासंबंधी वर्गणांच्या असंख्यातावा भागप्रमाण जाणाव्यात.

कृष्टीमध्ये गुणकार पल्याचा असंख्यातावा भागमात्र जाणावा. जघन्य कृष्टीमध्ये समान अविभागप्रतिच्छेदयुक्त असंख्यात जगत्प्रतर प्रमाण जीवप्रदेश आहेत. त्यापैकी एका प्रदेशामध्ये जेवढे अविभागप्रतिच्छेद आहेत त्याहून द्वितीय कृष्टीच्या एका प्रदेशामध्ये पल्याचा असंख्यातावा भागगुणित अविभागप्रतिच्छेद आहेत. त्याहून तिसऱ्या कृष्टीच्या एका प्रदेशामध्ये पल्याचा असंख्यातावा भागगुणित अविभागप्रतिच्छेद आहेत. अशाप्रकारे अंत कृष्टीपर्यंत क्रम जाणावा.

अंत कृष्टीहून अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेच्या एका प्रदेशामध्ये अविभागप्रतिच्छेद पल्याचा असंख्यातावा भागगुणित आहेत. या गुणकाराला कृष्टी स्पर्धकासंबंधी गुणकार म्हणतात. त्याच्यावर द्वितीयादी वर्गणांच्या प्रदेशांमध्ये यथासंभव स्पर्धकविधानाप्रमाणे एक-एक अधिक अविभागप्रतिच्छेद होतात. याप्रमाणे एक-एक प्रदेशाच्या अपेक्षेने कथन केले.

नाना प्रदेशांच्या अपेक्षेने जघन्य कृष्टीच्या सर्व प्रदेशांसंबंधी अविभाग प्रतिच्छेदांना पल्याच्या असंख्यातावा भागाने गुणल्यावर द्वितीय कृष्टीच्या सर्व अविभागप्रतिच्छेदांचे प्रमाण होते. अशाप्रकारे अंत कृष्टीपर्यंत गुणकार जाणावा. अंत कृष्टीहून अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम वर्गणेच्या सर्व प्रदेशांसंबंधी अविभागप्रतिच्छेद असंख्यातपट हीन आहेत. कारण अपूर्व स्पर्धकांच्या प्रथम

वर्गणेमध्ये अविभागप्रतिच्छेद अंत कृष्टीहून जेवढे गुणित आहेत त्या गुणकाराहून असंख्यातपट गुणकाराने त्या प्रथम वर्गणेच्या प्रदेशांना गुणल्यावर अंत कृष्टीचे प्रदेश आहेत.

अंतिम कृष्टीच्या एका प्रदेशासंबंधी अविभागप्रतिच्छेदांहून अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेतील एका वर्गाचे (प्रदेशाचे) अविभागप्रतिच्छेद असंख्यातपट आहेत. परंतु अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेतील जीवप्रदेशांहून अंतिम कृष्टीतील जीवप्रदेश असंख्यातपट आहेत. अविभाग प्रतिच्छेदाच्या असंख्यात गुणकाराहून जीवप्रदेशांचा गुणकार असंख्यातपट आहे. म्हणून अंतिम कृष्टीहून अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेचे एकूण अविभागप्रतिच्छेद असंख्यातपट कमी आहेत. उदा. अंतिम कृष्टीमध्ये जीवप्रदेशांचे प्रमाण २५६ प्रत्येकामध्ये अविभागप्रतिच्छेदांचे प्रमाण २० मानले एकूण अविभागप्रतिच्छेद (२५६×२० = ५१२०). अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेमध्ये जीवप्रदेशांचे प्रमाण १६ व प्रत्येक प्रदेशामध्ये अविभागप्रतिच्छेदांचे प्रमाण कृष्टीपेक्षा ४ पट अर्थात ८० मानले तर अपूर्व स्पर्धकाच्या प्रथम वर्गणेमध्ये एकूण अविभागप्रतिच्छेदांचे प्रमाण (१६×८०=१२८०) अंतिम कृष्टीहून चारपट कमी झाले.

एत्थापुव्वविहाणं अपुव्वफड्डयविहिं व संजलणे ।

बादरकिट्टिविहिं वा करणं सुहुमाण किट्टीणं ॥६४०॥

अत्रापुर्वविधानमपुर्वस्पर्धकविधिरिव सञ्ज्वलने ।

बादरकृष्टिविधिरिव करणं सूक्ष्माणां कृष्टीनाम् ॥६४०॥

अन्वयार्थ- (एत्थापुव्वविहाणं) येथे अपूर्व स्पर्धक करण्याचे विधान (संजलणे) संज्वलनाच्या (अपुव्वफड्डयविहिं व) अपूर्व स्पर्धक करणाच्या विधानाप्रमाणे जाणावे (सुहुमाण किट्टीणं) सूक्ष्म कृष्टी (करणं) करण्याचे विधान (बादरकिट्टिविहिं वा) संज्वलन कषायाच्या बादर कृष्टीच्या विधानाप्रमाणे जाणावे.

विशेषार्थ- पूर्वी अनिवृत्तिकरण गुणस्थानामध्ये संज्वलन कषायाच्या अपूर्व स्पर्धक करण्याचे विधान सांगितले आहे त्याप्रमाणेच येथे योगाच्या अपूर्व स्पर्धकांचे विधान जाणावे. पूर्वी संज्वलन कषायांच्या बादरकृष्टींचे विधान सांगितले आहे तसेच योगाच्या सूक्ष्म कृष्टिकरणाचे विधान जाणावे. प्रमाणादिकाचा विशेष आहे तो विशेष जाणावा. तेथे कर्म परमाणूंमध्ये अनुभागशक्तीच्या अपेक्षेने वर्णन आहे. येथे जीवप्रदेशांमध्ये योगशक्तीच्या अपेक्षेने वर्णन आहे.

कृष्टिकरणकाळ समाप्त झाल्यानंतर होणारी प्रक्रिया सांगतात-

**किट्टीकरणे चरमे से काले उभयफड्डये सव्वे ।
णासेइ मुहुत्तं तु किट्टीगदवेदगो जोगी ॥६४१॥**

**कृष्टिकरणचरमे स्वे काले उभयस्पर्धकान् सर्वान् ।
नाशयति मुहुत्तं तु कृष्टिगतवेदको योगी ॥६४१॥**

अन्वयार्थ- (किट्टीकरणे चरमे से काले) कृष्टिकरणकाळाच्या चरम समयाच्या अनन्तर काळामध्ये (सव्वे उभयफड्डये) सर्व पूर्व-अपूर्व स्पर्धक (णासेइ) नष्ट करतात. (मुहुत्तं तु) अन्तर्मुहुत्तकाळापर्यंत (जोगी) सयोगी (किट्टीगदवेदगो) कृष्टिगत योगाचा अनुभव करतो.

विशेषार्थ- कृष्टिकरणकाळ समाप्त झाल्यावर अनन्तर समयात पूर्व व अपूर्व स्पर्धकांचा नाश करतो. जोपर्यंत कृष्टिकरणकाळाचा अंतिम समय आहे तोपर्यंत पूर्व स्पर्धक व अपूर्व स्पर्धक अविनष्टरूपाने दिसतात. कारण त्याच्या असंख्यातावा भागप्रमाणच जीवप्रदेश कृष्टिरूपाने परिणमले आहेत. पुन्हा त्यानन्तरच्या समयामध्ये सर्व पूर्व व अपूर्व स्पर्धक आपापल्या स्वरूपाचा त्याग करून कृष्टिरूपाने परिणमन करतात. या समयापासून सयोगी गुणस्थानाच्या अंतापर्यंत अंतर्मुहुत्त काळ सयोग केवली कृष्टिरूप योगाचे वेदन करतात. प्रदेशांमध्ये जी कृष्टिरूप योगशक्ती झाली ती आता प्रकट होते.

कृष्टीच्या नाशाचा क्रम सांगतात-

पढमे असंखभागं हेडुवरिं णासिदूण बिदियादी ।

हेडुवरिमसंखगुणं कमेण किट्टिं विणासेदि ॥६४२॥

प्रथमेऽसख्यभागमधस्तनोपरि नाशयित्वा द्वितीयादौ ।

अधस्तनोपर्यसङ्ख्यगुणं क्रमेण कृष्टिं विनाशयति ॥६४२॥

अन्वयार्थ- (पढमे) प्रथम समयामध्ये (हेडुवरिं) खालच्या व वरच्या (असंखभागं) असंख्यातावा भागमात्र कृष्टींचा (णासिदूण) नाश करून (बिदियादी) द्वितीयादी समयामध्ये (कमेण) क्रमाने (हेडुवरिमसंखगुणं) खालच्या व वरच्या असंख्यातपट (किट्टिं) कृष्टींचा (विणासेदि) विनाश करतो.

विशेषार्थ- कृष्टिवेदककाळाच्या प्रथम समयात अल्प अविभागप्रतिच्छेदयुक्त खालच्या व जास्त अनुभागयुक्त वरच्या कृष्टींना मधल्या कृष्टिरूपाने परिणमित करून नष्ट करतात. त्यांचे

प्रमाण सर्व कृष्टींचा असंख्यातावा भाग आहे. द्वितीयादी समयांमध्ये त्याहून असंख्यातपट क्रमसहित खालच्या व वरच्या कृष्टींना नष्ट करतात. येथे असे जाणावे की खालच्या व वरच्या कृष्टींचे वेदन करीत नाही. मधल्या कृष्टींचे वेदन करतात. वेदककाळामध्ये खालच्या व वरच्या कृष्टींना मधल्या कृष्टिरूप परिणमवून वेदन करतात. को गी

उदयरूप कृष्टींचे प्रमाण सांगतात-

मज्झिम बहुभागुदया किट्टिं पक्खिय विसेसहीणकमा ।
पडिसमयं सत्तीदो असंखगुणहीणया होंति ॥६४३॥

मध्या बहुभागोदयाः कृष्टिमपेक्ष्य विशेषहीनक्रमाः ।
प्रतिसमयं शक्तितोऽसङ्ख्यगुणहीनका भवन्ति ॥६४३॥

अन्वयार्थ- (मज्झिम बहुभागुदया) मधल्या बहुभागप्रमाण कृष्टी उदयरूप होतात. (पडिसमयं) प्रत्येक समयात (किट्टिं पक्खिय) कृष्टींच्या अपेक्षेने (विसेसहीणकमा) विशेष हीन क्रमसहित कृष्टी उदयरूप जाणाव्यात व (सत्तीदो) शक्तीच्या अपेक्षेने (असंख्यातगुणहीणया) असंख्यातगुणित हीनक्रमसहित (होंति) असतात.

विशेषार्थ- सर्व कृष्टींना असंख्याताचा भाग देऊन बहुभागप्रमाण मधल्या कृष्टी उदयाला येतात. दुसऱ्या समयात त्याहून विशेष कमी कृष्टींचे वेदन करतात. अशाप्रकारे सयोगीच्या अन्तिम समयापर्यन्त विशेष हीनक्रमाने कृष्टींचे वेदन करतात असे जाणावे.

अविभागप्रतिच्छेदरूप शक्तीच्या अपेक्षेने प्रथम समयापेक्षा दुसऱ्या समयात असंख्यातपट कमी योगाचे वेदन होते. कारण प्रथम समयात नष्ट होणाऱ्या कृष्टीपेक्षा दुसऱ्या समयात खालच्या व वरच्या असंख्याताच्या भागप्रमाण अधिक अविभागप्रतिच्छेदयुक्त कृष्टी नष्ट होतात. अशाप्रकारे सयोगीच्या अंत समयापर्यंत प्रत्येक समयात असंख्यातपट घटत्या क्रमसहित योगाचे वेदन होते.

सर्व कृष्टींचे प्रमाण = प्रथम समयातील कृष्टी + अन्य सर्व समयातील कृष्टी = $\frac{1}{8} \frac{1}{a}$
याला पल्याच्या असंख्याताच्या भागाने भागल्यावर बहुभागप्रमाण $\frac{1}{8} \frac{1}{a}$ मधल्या उदयकृष्टींचे प्रमाण आहे. एक भाग असा $\frac{1}{8} \frac{1}{a}$ अंकसंदृष्टीच्या अपेक्षेने पाचाचा भाग देऊन दोन भागमात्र $\frac{1}{8} \frac{2}{a}$ खालच्या व $\frac{1}{8} \frac{3}{a}$ तीन भागमात्र $\frac{1}{8} \frac{3}{a}$ वरच्या अनुदयकृष्टींचे प्रमाण जाणावे. द्वितीय $\frac{1}{8} \frac{2}{a}$ समयात खालच्या $\frac{1}{8} \frac{3}{a}$ अनुदयकृष्टींमधून त्याचा असंख्यातावा भागमात्र उदयरूप होतात व वरच्या अनुदय कृष्टींमध्ये त्याच्या खालच्या असंख्यातावा भागप्रमाण उदयकृष्टी अनुदयरूप होतात. अशाचप्रकारे तृतीयादी समयांमध्ये विधान जाणावे.

उदय व अनुदय कृष्टींची रचना

तृतीयादी समय	○ ○ ○		
द्वितीय समय	अनुदय	उदय	वरील अनुदय
	$\frac{1}{8} \frac{1}{a}$ $\frac{2}{a}$ $\frac{3}{a}$	४=	$\frac{1}{8} \frac{1}{a}$ $\frac{2}{a}$ $\frac{3}{a}$
प्रथम समय	खालील अनुदय	उदय	वरील अनुदय
	$\frac{1}{8} \frac{1}{a}$ $\frac{2}{a}$ $\frac{3}{a}$	$\frac{1}{8} \frac{1}{a}$ $\frac{2}{a}$ $\frac{3}{a}$	$\frac{1}{8} \frac{1}{a}$ $\frac{2}{a}$ $\frac{3}{a}$

सूक्ष्म काययोगी केवलींच्या ध्यानाचे वर्णन करतात-

किट्टिगजोगी ज्ञाणं ज्ञायदि तदियं खु सुहुमकिरियं तु ।
चरिमे असंखभागे किट्टीणं णासदि सजोगी ॥६४४॥

कृष्टिगयोगी ध्यानं ध्यायति तृतीयं खलु सूक्ष्मक्रियं तु ।
चरमेऽसङ्खभागान् कृष्टींना नाशयति सयोगी ॥६४४॥

अन्वयार्थ- (किट्टिगजोगी) सूक्ष्म कृष्टीचे वेदन करणारे सयोगिजिन (तदियं खु सुहुमकिरियं) तिसऱ्या सूक्ष्मक्रिया अप्रतिपाती नावाचे (ज्ञाणं ज्ञायदि) शुक्लध्यान ध्यातात. (सजोगी) सयोगी (चरिमे) शेवटच्या समयात (किट्टीणं असंखभागे) असंख्यात बहुभाग कृष्टींचा (णासदि) नाश करतात.

विशेषार्थ- सूक्ष्म कृष्टींचे वेदक सयोगी जिन सूक्ष्म क्रियारूप अप्रतिपाती नामक शुक्लध्यानाला ध्यातात. सूक्ष्म कृष्टीला प्राप्त काययोगजनित क्रिया, अर्थात परिस्पंद येथे असतो आणि हे ध्यान प्रतिपाताने रहित आहे म्हणून या ध्यानाचे नाव सार्थक आहे. अप्रतिपात अर्थात या ध्यानातून खाली पडत नाही. वरच चढतो. या ध्यानाचे फळ योगनिरोध आहे असे जाणावे.

१. युकाग्र चित्त निरोध ध्यान

शंका- संपूर्ण पदार्थांना विषय करणाऱ्या ध्रुव उपयोगाने परिणत केवली जिनामध्ये एकाग्र चिन्तेचा निरोध होणे असंभव आहे म्हणून येथे ध्यानाची उत्पत्ती होऊ शकत नाही ?

समाधान- हे म्हणणे सत्य आहे. कारण ज्यांनी सर्व पदार्थांचा साक्षात्कार केला आहे व जे क्रमरहित उपयोगाने परिणत आहेत अशा सर्वज्ञांना एकाग्रचिन्तानिरोध लक्षणरूप ध्यान संभवत नाही, तथापि योगाचा निरोध झाल्यामुळे आस्रव निरोधरूप ध्यानाचे फळ पाहून उपचाराने केवलींना ध्यान सांगितले आहे.

अथवा छद्मस्थांना चिन्तेचे कारण योग आहे म्हणून कारणामध्ये कार्याचा उपचार करून योगालासुद्धा चिन्ता म्हटले आहे. त्याचा येथे निरोध होतो म्हणून ध्यान सांगितले आहे. अन्यत्र तशाप्रकारे सांगितलेसुद्धा आहे-

अंतोमुहुत्तमद्धं चिन्तावत्थाणमेयवत्थुम्भि ।

छदुमत्थाणं ज्झाणं जोगणिरोधो जिणाणं तु ॥

छद्मस्थांचे एका वस्तूमध्ये अन्तर्मुहूर्तकाळापर्यन्त चिन्तेचे अवस्थान होणे ध्यान आहे. परंतु केवली जिनांचे योगाचा निरोध करणे हेच ध्यान आहे.

अशाप्रकारे पूर्वोक्त प्रकाराने प्रतिसमय असंख्यातपट कृष्टीचा नाश करित सयोगीच्या अंत समयामध्ये ज्या असंख्यात बहुभागप्रमाण मधल्या कृष्टी शिल्लक राहिल्या आहेत त्यांचा नाश करतात. कारण यानंतर अयोगी होणार आहेत.

अशाप्रकारे ध्यान करणारे, परम शुक्लध्यानरूप अग्नीद्वारे प्रतिसमय असंख्यातपट श्रेणीरूपाने कर्मनिर्जरा करणाऱ्या, तसेच स्थितिकांडक व अनुभागकांडकांचे क्रमशः पालन करणाऱ्या या परमऋषींची योगशक्ती क्रमशः हीन होत सयोगकेवली गुणस्थानाच्या अंतिम समयात पूर्णरूपाने कशी नष्ट होते याचे प्रतिपादन करतात -

जोगिस्स सेसकालं मोत्तूण, अजोगिसव्वकालं च ।

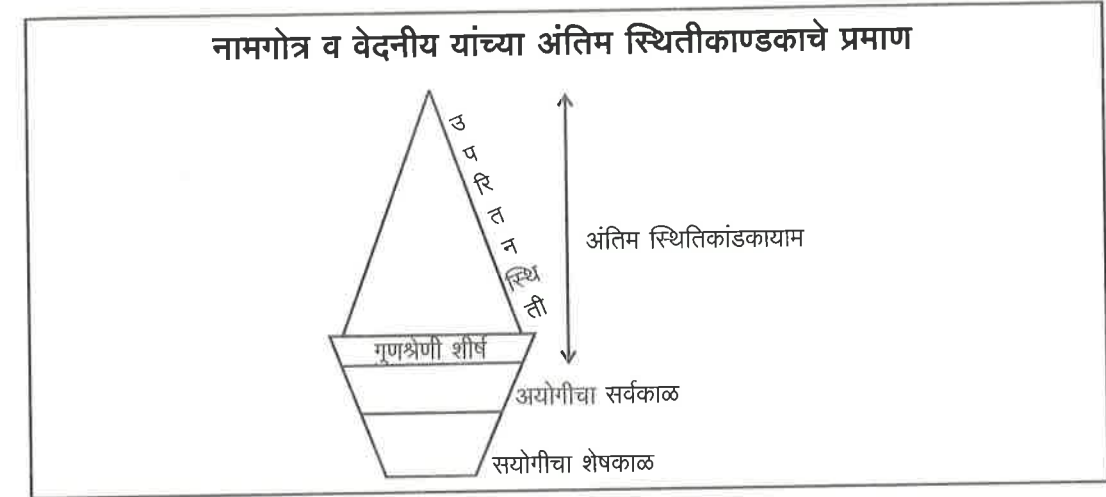
चरिमं खंडं गेण्हदि, सीसेण य उवरिमठिदीओ ॥६४५॥

योगिनः शेषकालं मुक्त्वाऽयोगिसर्वकालं च ।

चरमं खण्डं गृह्णाति शीर्षेण चोपरिमस्थितिः ॥६४५॥

अन्वयार्थ- (जोगिस्स सेसकालं) सयोगी गुणस्थानाचा शेषकाळ (च) व (अजोगि-सव्वकालं) अयोगीचा सर्वकाळ (मोत्तूण) सोडून शेष सर्व (सीसेण य उवरिमठिदीओ) गुणश्रेणी शीर्षसहित उपरिम स्थितींना (चरिमं खंडं) अंतिम कांडकरूपाने (गेण्हदि) ग्रहण करतात.

विशेषार्थ- सयोगी गुणस्थानाचा अंतर्मुहूर्तमात्र काळ शिल्लक राहिल्यावर वेदनीय, नाम व गोत्राच्या अंतिम स्थितिकांडकाला ग्रहण करतात. त्याद्वारे सयोगीचा शिल्लक राहिलेला काळ व अयोगीचा सर्व काळ दोन्ही मिळून जेवढी स्थिती आहे तेवढ्या निषेकांना सोडून शेष सर्व गुणश्रेणीशीर्ष सहित उपरितन स्थितीच्या निषेकांना ग्रहण करतात अर्थात नष्ट करण्यास प्रारंभ करतात.

तत्थ गुणसेढिकरणं दिज्जादिकमो य सम्मखवणं वा ।

अंतिमफालीपडणं सजोगगुणठाणचरिमम्हि ॥६४६॥

तत्र गुणश्रेणिकरणं देयादिक्रमश्च सम्यक्षपणमिव ।

अन्तिमफालिपतनं सयोगगुणस्थानचरमे ॥६४६॥

अन्वयार्थ- (तत्थ) तेथे (गुणसेढिकरणं) गुणश्रेणीकरण (य) व (दिज्जादिकमो) देयद्रव्यादीचा क्रम (सम्मखवणं वा) सम्यक्त्व प्रकृतीच्या क्षपणाविधीप्रमाणे जाणावा. (सजोगगुणठाणचरिमम्हि) सयोगकेवली गुणस्थानाच्या चरम समयामध्ये (अंतिमफालीपडणं) अन्तिम फालीचे पतन होते.

विशेषार्थ- अंतकांडकाच्या द्रव्याचे अपकर्षण करून पूर्वोक्त क्रमाने उदय निषेकामध्ये अल्प द्रव्य देतात. त्याच्यावर कांडकघात झाल्यावर जी स्थिती शिल्लक राहणार त्याच्या अंत समयापर्यंत असंख्यात गुणित क्रमसहित द्रव्य देतात. येथे गुणश्रेणी आयाम गलितावशेषरूप जाणावा. याच्या अंत निषेकालाच येथे गुणश्रेणी शीर्ष म्हणतात. त्याच्यावर स्थितिकांडकाचा प्रथम

निषेक आहे. त्यामध्ये असंख्यातगुणित द्रव्य देतात. त्याच्यावर पूर्वी जो गुणश्रेणी आयाम होता त्याच्या अंतिम निषेकापर्यंत विशेष घटत्या क्रमाने देतात. त्याच्यावर अनन्तरवर्ती निषेकामध्ये त्याहून असंख्यापट कमी द्रव्य देतात. त्याच्यावर विशेष घटत्या क्रमाने अतिस्थापनावली सोडून देतात. याप्रमाणे अंतिम कांडकोत्कीरणाच्या प्रथम समयापासून द्विचरम समयापर्यंत द्रव्य देण्याचे विधान आहे.

सयोगीच्या अंतिम समयात अंतिमफालीचे पतन होते. त्या अंतिम फालीच्या द्रव्याला उदयनिषेकामध्ये अल्प व द्वितीयादी अयोगीच्या अंतिम समयासंबंधी निषेकापर्यंतच्या निषेकांमध्ये असंख्यात गुणितक्रमाने द्रव्य दिले जाते. तेथे विशेष आहे ते जाणून घ्यावे.

अंतिम काण्डकाच्या देयद्रव्याचा क्रम			
अंतिम कांडकाची प्रथमादी फाली	अंतिम कांडकाची अंतिम फाली		आयुर्कर्म
	प्रकृती ७२	प्रकृती १२	

अशाप्रकारे सयोगीच्या शेवटच्या समयामध्ये अघातिकर्माच्या अंत कांडकाच्या अंतफालीचे पतन, योगाचा निरोध व सयोग गुणस्थानाची समाप्ती युगपत होते. याच्यानंतर गुणश्रेणी तसेच स्थिती व अनुभागाचा घात होत नाही. अधःस्थितिगलनाद्वारे एकेका समयात एक-एक निषेक क्रमाने उदयरूप होऊन निर्जरित होतो. तेथे प्रतिसमय असंख्यातपट द्रव्याची निर्जरा होते. असे सयोग गुणस्थानाचे वर्णन समाप्त झाले.

अयोग केवलीच्या ध्यानाचे वर्णन करतात-

से काले जोगिजिणो ताहे आउगसमा हि कम्माणि ।
तुरियं तु समुच्छिण्णं किरियं ज्ञायदि अयोगिजिणो ॥६४७॥

स्वे कालेऽयोगिजिनस्तत्रायुष्कसमानि कर्माणि ।
तुरियं तु समुच्छिन्नक्रियं ध्यायत्ययोगिजिनः ॥६४७॥

अन्वयार्थ- (से काले) त्याच्या अनंतरकाळामध्ये (जोगिजिणो) अयोगी जिन होतात. (ताहे) त्यावेळी (आउगसमा हि कम्माणि) आयुसमान तीन अघातिकर्माची स्थिती होते. (अयोगिजिणो) अयोगी जिन (तुरियं तु) चवथे (समुच्छिण्णं किरियं) समुच्छिन्नक्रियानिवृत्ती नावाचे शुक्लध्यान (ज्ञायदि) ध्यातात.

विशेषार्थ- अयोगकेवली गुणस्थानामध्ये नाम, गोत्र व वेदनीय कर्माची स्थिती आयुर्कर्मासमान होते. ते अयोगिजिन समुच्छिन्नक्रियानिवृत्ती नावाचे चवथे शुक्लध्यान करतात. समुच्छिन्न क्रिया म्हणजे उच्छेद झाली आहे मन, वचन, कायेची क्रिया जेथे व अनिवृत्ति म्हणजे प्रतिपाताने रहित अथवा मोक्षाने रहित असल्यामुळे जे अनिवृत्त आहे असे हे ध्यान सार्थक नामवाले आहे. येथे सुद्धा ध्यानाचा उपचार पूर्वीप्रमाणेच जाणावा. कारण वास्तविकरूपाने एकाग्र चिन्तानिरोध हे ध्यानाचे लक्षण केवलींमध्ये प्राप्त होत नाही. संपूर्ण आस्रवरहित केवलींना शेष कर्मनिर्जरमध्ये कारणभूत स्वात्म्यामध्ये प्रवृत्ती आहे त्याचेच नाव ध्यान आहे.

अयोगी केवलींना शैलेश्यभावाची प्राप्ती-

सीलेसिं संपत्तो णिरूद्धणिस्सेसआसओ जीवो ।
बंधरयविप्पमुक्को गयजोगो केवली होइ ॥६४८॥

शैलश्यं सम्प्राप्तो निरूद्धनिःशेषास्रवो जीवः ।
बन्धरजोविप्रमुक्तो गतयोगः केवली भवति ॥६४८॥

अन्वयार्थ- (गयजोगो केवली जीवो) अयोग केवली जीव (सीलेसिं संपत्तो) शैलेश्यभावाला प्राप्त करून (णिरूद्धणिस्सेसआसओ) संपूर्ण आस्रवाचा निरोध करून (बंधरयविप्पमुक्को) बंधरूपी धूळीने मुक्त होतात.

विशेषार्थ- ज्यांचा योग निघून गेला आहे त्यांना अयोग केवली म्हणतात. ते संपूर्ण शीलगुणाचा स्वामिपणा असल्यामुळे शैलेश्य अवस्थेला प्राप्त झाले आहेत. यद्यपि सयोग केवलींना समस्त शीलगुणाचा स्वामिपणा संभवतो, परंतु योगाच्या निमित्ताने आस्रव होतो म्हणून संपूर्ण संवर होत नसल्यामुळे त्यांना शैलेश्य अवस्था प्राप्त होत नाही. अयोग केवलींना योगाच्या

निमित्ताने सुद्धा आस्रव होत नाही म्हणून पूर्ण संवर झाल्यामुळे त्यांना शैलेश्य अवस्था प्राप्त होते. ज्यांनी संपूर्ण आस्रवाचा निरोध केलेला आहे असे जीव कर्मरजापासून मुक्त होतात. भावार्थ हा आहे की अयोगी जिन सर्वथा निरास्रव निर्बंध झाले आहेत.

अयोगी जिनांच्या शुक्लध्यानाद्वारे नष्ट केलेल्या प्रकृती सांगतात-

बाहत्तरिपयडीओ, दुचरिमगे तेरसं च चरिमम्हि ।
झाणजलणेण कवलिय, सिद्धो सो होदि से काले ॥६४९॥

द्वासप्ततिप्रकृतयो द्विचरमके त्रयोदश च चरमे ।
ध्यानज्वलनेन कवलितः सिद्धः स भवति स्वे काले ॥६४९॥

अन्वयार्थ- (दुचरिमगे) अयोगकेवली गुणस्थानाच्या द्विचरम समयामध्ये (बाहत्तरिपयडीओ) बाहत्तर प्रकृतींना (च) व (चरिमम्हि) चरम समयामध्ये (तेरसं) तेरा प्रकृतींना (कवलिय) गिळंकृत करून (से काले) अनन्तर समयामध्ये (सो) तो जीव (सिद्धो) सिद्ध (होदि) होतो.

विशेषार्थ- अयोगकेवली गुणस्थानाचा काळ अ इ उ ऋ लृ या पाच ह्रस्व अक्षरांच्या उच्चारणामध्ये जेवढा काळ लागतो तेवढा आहे. त्या काळामध्ये एकेका समयात एकेक निषेकांचे गळणे अर्धःस्थितिगलनाद्वारे क्षीण झालेल्या अनुदयरूप ७२ प्रकृती द्विचरम समयामध्ये व उदयरूप १३ प्रकृती अंतिम समयात शुक्लध्यानरूपी अग्नीद्वारे भस्मीभूत होतात.^१

→ अनुदयरूप बाहत्तर(७२) प्रकृतींची नावे - १ अनुदयरूप वेदनीय, देवगती, ५ शरीर, ५ बंधन, ५ संघात, ६ संस्थान, ६ संहनन, ३ अंगोपांग, २० वर्णादी, देवगत्यानुपूर्वी, अगुरुलघू, उपघात, परघात, उच्छ्वास, अप्रशस्त विहायोगती, प्रशस्त विहायोगती, अपर्याप्त, प्रत्येक, स्थिर, अस्थिर, शुभ, अशुभ, दुर्भग, सुस्वर, दुःस्वर, अनादेय, अयशस्कीर्ति, निर्माण, नीचगोत्र.

उदयरूप तेरा(१३) प्रकृती - १ उदयरूप वेदनीय, मनुष्यायू, मनुष्यगती, पंचेन्द्रिय जाती, मनुष्यगत्यानुपूर्वी, त्रस, बांदर, पर्याप्त, सुभग, आंदेय, यशस्कीर्ती, तीर्थकर व उच्च गोत्र.

अशाप्रकारे या प्रकृतींचा क्षय करून अनन्तर समयामध्ये सिद्ध होतात.

→ ज्याप्रमाणे कालिमारहित शुद्ध सोने निष्पन्न होते त्याप्रमाणे सर्व कर्ममलरहित कृतकृत्य दशारूप हा आत्मा निष्पन्न होतो.

आठव्या पृथ्वीचे वर्णन करतात-

१. ज.ध.पु. १६ पृ. २८५

तिहुवणसिहरेण मही वित्थारे अट्टजोयणुदयथिरे ।
धवलच्छत्तायारे मणोहरे ईसिपब्भारे ॥६५०॥

त्रिभुवनशिखरेण मही विस्तारेऽष्टयोजनान्युदयस्थिरा ।
धवलछत्राकारा मनोहरा ईषत्प्राग्भारा ॥६५०॥

अन्वयार्थ- (तिहुवणसिहरेण) तीन लोकांच्या शिखरामध्ये (वित्थारे) विस्तृत (अट्टजोयणुदयथिरे) आठ योजन ऊंच, स्थिर, (धवलच्छत्तायारे) श्वेतवर्णवाली, छत्राकार (ईसिपब्भारे) ईषत्प्राग्भार नावाची (मणोहरे मही) मनोहर पृथ्वी आहे.

विशेषार्थ- सिद्ध झाल्यावर ऊर्ध्वगमन स्वभावामुळे हा जीव तीन लोकांच्या शिखरामध्ये स्थित ईषत्प्राग्भार नावाच्या आठव्या पृथ्वीवर एका समयामध्ये पोहचून तनुवातवलय्याच्या अंतामध्ये विराजमान होतो. ती सिद्धभूमी मनुष्य पृथ्वीच्या समान पंचेचाळीस(४५) लाख योजन विस्तृत गोल आकारवाली आठ योजन ऊंच, स्थिर, श्वेत छत्राकार, मध्ये जाड व शेवटी पातळ आहे व मनोहर आहे. धर्मास्तिकायाचा अभाव असल्यामुळे लोकांच्यावर गमन होत नाही म्हणून तेथेच चरम शरीराहून काही कमी आकाररूप सिद्ध जीव अनन्त ज्ञानानन्दमय विराजमान होतात.

प्रथम व द्वितीय शुक्लध्यानाचे स्वामी सांगतात-

पुव्वणहस्स तिजोगो, संतो खीणो य पढमसुक्कं तु ।
विदियं सुक्कं खीणो, इगिजोगो ज्ञायदे ज्ञाणी ॥६५१॥

पूर्वज्ञस्य त्रियोगः शान्तः क्षीणश्च प्रथमशुक्लं तु ।
द्वितीयं शुक्लं क्षीण एकयोगो ध्यायति ध्यानी ॥६५१॥

अन्वयार्थ- (पुव्वणहस्स) पूर्वाचे ज्ञाता (तिजोगो) तीन योगयुक्त (संतो) उपशान्तमोह(य) व (खीणो) क्षीणमोह जीव (पढमसुक्कं) प्रथम शुक्लध्यान (ज्ञायदे) ध्यातात (तु) आणि (इगिजोगो) एक योगयुक्त (खीणो ज्ञाणी) क्षीणमोह ध्यानी जीव (विदियं सुक्कं) द्वितीय शुक्लध्यान करतात.

विशेषार्थ- कषायरहित जीवांना शुक्लध्यान होते शुक्लध्यान चार प्रकारचे आहे. १) पृथक्त्ववितर्कवीचार २) एकत्ववितर्क अवीचार ३) सूक्ष्मक्रिया-अप्रतिपाती व ४) समुच्छिन्नक्रिया-अप्रतिपाती

१. ज.ध.पु. १६ पृ. १९३

१) प्रथम पृथक्त्ववितर्कवीचार शुक्लध्यानचे लक्षण - पृथक्त्वाचा अर्थ भेद असा आहे. द्वादशांग श्रुताला वितर्क म्हणतात. वीचार शब्दाचा अर्थ आहे - योग, पदार्थ व व्यंजन (श्रुतशब्द) यांचे परिवर्तन उपशान्तमोह जीव अनेक द्रव्यांचे तिन्ही योगाच्या आलम्बनाने ध्यान करतात म्हणून त्यास पृथक्त्व म्हणतात. पूर्वगत श्रुताच्या अर्थांमध्ये कुशल साधूच या ध्यानाला ध्यातात म्हणून यास सवितर्क म्हणतात. ध्यानयोग्य द्रव्य, गुण पर्यायाचे परिवर्तन होते अर्थात ध्याता एका द्रव्याला सोडून दुसऱ्या द्रव्याचा किंवा गुणाचा किंवा पर्यायाचा विचार करतो. श्रुताच्या शब्दाचे अवलंबन बदलतो व मन, वचन, काय, योगाचे परिवर्तन होत राहते म्हणून या ध्यानाला पृथक्त्व वितर्कवीचार ध्यान म्हणतात.

२) एकत्ववितर्क अवीचार ध्यानाचे लक्षण - एकत्व म्हणजे एकता सहित, वितर्क अर्थात भावश्रुत, अवीचार अर्थात असंक्रान्ती. ज्या अर्थाला, ज्या श्रुताच्या शब्दाला, ज्या योगाच्या प्रवृत्तिसहित ध्याता त्याचे तसेच ध्यान करीत राहतो. त्यामध्ये परिवर्तन होत नाही त्यास एकत्ववितर्क अवीचार ध्यान म्हणतात. क्षीणकषायी जीव हे ध्यान करतो. तिसऱ्या व चौथ्या शुक्लध्यानाचे लक्षण व स्वामी पूर्वी सांगितले आहेत.

सिद्धांना रत्नत्रयाच्या शुद्धीची व समाधीची याचना करतात-

सो मे तिहुवणमहिदो सिद्धो बुद्धो गिरंजणो णिच्चो ।

दिसदु वरणाणदंसणचरित्तसुद्धिं समाहिं च ॥६५२॥

स मे त्रिभुवनमहितः सिद्धो बुद्धो निरजनो नित्यः ।

दिशतु वरज्ञानदर्शनचारित्रशुद्धिं समाधिं च ॥६५२॥

अन्वयार्थ- (तिहुवणमहिदो) तिन्ही लोकांकडून पूजित (बुद्धो) ज्ञानी (गिरंजणो) निरंजन (णिच्चो) नित्य (सो) असे ते (सिद्धो) सिद्ध भगवान (मे) मला (वरणाणदंसणचरित्तसुद्धिं) उत्कृष्ट ज्ञान, दर्शन, चारित्र्याची शुद्धी (च) व (समाहिं) समाधी (दिसदु) देवोत.

विशेषार्थ- सिद्ध भगवान संपूर्ण कर्माचा क्षय झाल्यामुळे सर्व दोषांनी रहित निरंजन आहेत. ज्ञान व दर्शनाच्या पराकाष्ठेला प्राप्त झाल्यामुळे बुद्ध आहेत. अविकल आत्मस्वरूपाची उपलब्धी झाल्यामुळे नित्य अविनाशी आहेत अर्थात आत्मस्वरूपापासून चलायमान होत नाहीत. समस्त पुरुषार्थ सिद्ध झाल्यामुळे सिद्ध आहेत. त्यांचे ध्यान केल्यामुळे भव्यजीवांना मोक्षाची सिद्धी होते म्हणून त्रिभुवनपूजित आहेत. चरमशरीराहून किंचित् न्यून आकारवाले अमूर्तिक सिद्ध

भगवान मला उत्कृष्ट ज्ञान, दर्शन चारित्र्याची शुद्धता आणि समाधी अर्थात अनुभवदशा व संन्यासमरण प्रदान करोत. अशी शुभकामना ग्रंथकार करतात. येथे सिद्धांची जी मोक्ष अवस्था झाली त्याचे स्वरूप सर्व कर्मांचा संपूर्ण नाश झाल्यामुळे संपूर्ण आत्मस्वरूपाची प्राप्तिकारण जाणावे. अन्य मतवादी मोक्षाचे अन्यथा स्वरूप सांगतात. त्याचे श्रद्धान करण्यायोग्य नाही.

१) बौद्ध मानतात की ज्याप्रमाणे दीपकाचा निर्वाण अर्थात विज्ञाने त्याप्रमाणे स्कन्धसंतानाचा नाश झाल्यामुळे आत्म्याचा अभाव होणे म्हणजे निर्वाण होय. पूर्वोक्त वर्णनाने त्यांचे निराकरण होते. कारण समस्त पुरुषार्थाची सिद्धी झाल्यामुळे पराकाष्ठेला प्राप्त अशा मोक्षामध्ये आत्म्याचा अभाव मानण्यामध्ये विरोध येतो. जर मूळ वस्तूचा नाश होतो तर त्याकरिता उपाय का करता? कोणताही सचेतन पुरुष आत्म्याचा अभाव करण्याकरिता उद्यत दिसत नाही. अशाप्रकारे मोक्षामध्ये आत्म्याचा अभाव मानला तर मोक्षासाठी पुरुषार्थ करणे असंमंजसपणाचे होईल.

२) योगमतवादी म्हणतात - बुद्धी, सुख, दुःख, इच्छा, द्वेष, प्रयत्न, धर्म, अधर्म व संस्कार या नऊ आत्म्याच्या गुणांचा नाश होणे म्हणजे मोक्ष आहे. पूर्वोक्त कथनानेच त्यांच्या मान्यतेचे निराकरण होते. जेथे विशेषरूप गुणांचा अभाव झाला तेथे आत्मवस्तूचा अभाव होतोच. कारण विशेष लक्षणाने शून्य वस्तूच्या ठिकाणी वस्तुपणा प्राप्त होत नाही. म्हणून गाढवाच्या शिंगाप्रमाणे मुक्तात्म्यांचा अभाव होण्याचा प्रसंग येतो. म्हणून हे दर्शन समीचीन नाही.

३) सांख्यमतवादी म्हणतात - ज्या आत्म्याचा कार्य-कारण संबंध दूर झाला आहे अशा आत्म्याचे झोपलेल्या पुरुषाप्रमाणे अव्यक्त चैतन्य स्वरूपाने अवस्थित राहणे मोक्ष आहे. त्यांचे हे म्हणणे असत्य आहे. कारण या मान्यतेमध्ये सुद्धा पूर्वोक्त दोष प्राप्त होतात. कारण चैतन्य आपला गुण होता तो मोक्षामध्ये विकसित होण्याऐवजी अव्यक्त झाला. अशाप्रकारे नानाप्रकारचे अन्यथा प्ररूपण करतात त्यांचे निराकरण जैन न्यायशास्त्रांमध्ये केले आहे तेथून जाणून घ्यावे.

मोक्ष अवस्थेला प्राप्त सिद्ध भगवान निरंतर अनंत अतीन्द्रिय आनंदाचा अनुभव करतात. जर इन्द्रिय व मनाद्वारे किंचित जाणणे होते व थोडी निराकुलता होते तेव्हा आत्मा आपल्याला सुखी मानतो तर जेथे सर्वच जाणले व सर्वथा निराकुलता झाली तर तेथे परमसुख कसे होणार नाही? तीन लोकातील तीन काळासंबंधी पुण्यशाली जीवांच्या सुखापेक्षा सुद्धा अनंतपट सुख सिद्धांना एका समयात होते. कारण संसारामध्ये सुख असे आहे की ज्याप्रमाणे महारोगी रोगाची किंचित् हीनता झाल्यावर आपल्याला सुखी मानतो आणि सिद्धांचे सुख असे आहे की जसे रोगरहित निराकुल पुरुष सहजच सुखी होतो. अशा अनंत सुखस्वरूपाने विराजमान सम्यक्त्वादी अष्टगुणसहित लोकाग्रामध्ये स्थित सिद्ध भगवान आहेत ते आमचे कल्याण करोत.

अशाप्रकारे माधवचन्द्र आचार्यांनी धवल जयधवल शास्त्रानुसार स्वतन्त्र क्षपणासार ग्रंथ

लिहला आहे त्यानुसार येथे क्षपणेच्या वर्णनरूप लब्धिसारच्या गाथांचे व्याख्यान केले.

आता आचार्य लब्धिसार ग्रंथाची समाप्ती करीत आपले नाव प्रकट करतात-

वीरिंदणं दिवच्छेणप्पसुदेणभयणं दिसिस्सेण ।
दंसणचरित्तलद्धी, सुसूयिया जेमिचंदेण ॥६५३॥

वीरेन्द्रनन्दिवत्सेनाल्पश्रुतेनाभयनन्दिशिष्येण ।
दर्शनचारित्रलब्धिः सुसूत्रिता नेमिचन्द्रेण ॥६५३॥

अन्वयार्थ- (वीरिंदणं दिवच्छेण) वीरनन्दी व इन्द्रनन्दी आचार्यांचा वत्स व (अभयणं दिसिस्सेण) अभयनन्दी आचार्यांचा शिष्य (अप्पसुदेण) अल्पश्रुतज्ञानी (जेमिचंदेण) नेमिचन्द्राने (दंसणणाणचरित्तलद्धी) दर्शन व चारित्रलब्धी (सुसूयिया) चांगल्या प्रकारे सांगितली.

आता आचार्य गुरुंना नमस्काररूप अंतिम मंगल करतात -

जस्स य पायपसाएण, णंतसंसारजलहिमुत्तिण्णो ।
वीरिंदणं दिवच्छो, णमामि तं अभयणं दिगुरुं ॥६५४॥

यस्य च पादप्रसादेनानन्तसंसारजलधिमुत्तीर्णः ।
वीरेन्द्रनन्दिवत्सो नमामि तमभयनन्दिगुरुम् ॥६५४॥

अन्वयार्थ- (वीरिंदणं दिवच्छो) वीरनन्दी व इन्द्रनन्दी आचार्यांचा वत्स (मी नेमिचन्द्र आचार्य) (जस्स य पायपसाएण) ज्यांच्या चरणकृपेने (णंतसंसारजलहिमुत्तिण्णो) अनंत संसार समुद्रातून पार झालो (तं अभयणं दिगुरुं) त्या अभयनन्दी गुरुंना (णमामि) नमस्कार करतो.

या शास्त्राच्या अभ्यासाने दर्शन व चारित्रलब्धीचे स्वरूप जाणून आत्मस्वरूपाच्या श्रद्धाने व आचरणाने सम्यग्दर्शन व सम्यक चारित्राने संपन्न होऊन केवलज्ञान प्राप्त करून सर्व कर्मांचा नाश करून उत्कृष्ट ज्ञानानंदमय कृतकृत्य अवस्थारूप सिद्धपद प्राप्त होवो हीच मंगलभावना.

इति चारित्रमोहक्षपणाधिकारः समाप्तः ।

क्षपणासारस्य गाथानुक्रमणिका

गाथा	गाथा सं.	पृष्ठ क्र.	गाथा	गाथा सं.	पृष्ठ क्र.
अकसायकसायाणं	४९६	१३४	एत्तो पदर कवाडं	६२८	३३६
अणियट्टिस्स य पढमे	४९२	२५	एत्तो सुहुमंतो ति य	५९७	३०६
अपुव्वादिवग्गणाणं	६३७	३४७	एत्थापुव्वविहाणं	६४०	३५२
अवगयवेदो संतो	६०९	३२०	एदेणप्पाबहुग-	५९४	३०३
असुहाणं पयडीणं	४९०	२३	एवं पल्लं जादा	४२९	३९
आउगवज्जाणं ठिदि	४०७	२९	ओक्कट्टिदिग्गिभागं	५८५	२९०
आदिमकरणद्वाए	३९७	३	ओक्कट्टिदि पडिसमयं	६३४	३४४
आदोलस्स य चरिमे	४८४	१९८	ओक्कट्टिदि पडिसमयं	६३८	३४८
आदोलस्स य पढमे	४८३	१९७	ओक्कट्टिदि तु देदि	४७९	९७
आदोलस्स य पढमे	४८५	१९९	ओक्कट्टिदि जे अंसे	४०४	९५
आयादो वयमहियं	५२६	२००	ओव्वट्टणा जहण्णा	४०२	९३
आवरणदुगाण खये	६९२	३२४	अंतरकदपढमादो	४६९	६७
इदि संढं संकामिय	४४४	५६	अंतरपढमठिदि ति य	५९०	३००
उक्कट्टिदद्वस्स य	४९४	१३९	अंतरपढमठिदि ति य	५८७	२९२
उक्किण्णे अवसाणे	५९८	३०९	अंतरपढमठिदि ति य	५८८	२९६
उक्कीरिदं तु दव्वं	४३६	४७	अंतरपढमठिदि ति य	५९९	३०९
उदधिसहस्सपुधत्तं	४९५	२७	अंतोकोडाकोडी	४०८	२२
उदधिसहस्सपुधत्तं	४२२	३३	अंतोमुहुत्तमाऊ	६२९	३३०
उदयगदसंगहस्स य	५२८	२०५	किट्टिगजोगी झाणं	६४४	३५५
उवरिं उदयट्ठाणा	५९८	१८४	किट्टीकरणद्वाए	५०७	१७३
एइंदियट्टिदीदो	४९८	२९	किट्टीकरणे चरिमे	६४९	३५३
एक्कस्स णिठंभण	६३९	३३९	किट्टीयो इगिफइडय	४९५	१३२
एक्केक्कट्टिदिखंडय	४०९	२२	किट्टीवेदगपढमे	५९५	१७८
एक्कं च ठिदिविसेसं	४०५	१४	किट्टीवेदगपढमे	५७६	२८३
एत्तो करेदि किट्टिं	६३६	३४६	कोहदुसेसेणवहिद	४७५	१०५

गाथा	गाथा सं.	पृष्ठ क्र.	गाथा	गाथा सं.	पृष्ठ क्र.
कोहपदमं व माणो	५५७	२५०	घादयदव्वादो पुण	५२७	२०१
कोहस्स पढमकिट्टी	५६८	२६१	घादितियाणं संखं	५०९	१७४
कोहस्स पढमकिट्टी	५४८	२४३	घादितियाणं बंधो	५४१	२३७
कोहस्स पढमकिट्टी	५३१	२०७	घादितियाणं बंधो	५५३	२४७
कोहस्स पढमसंगह	५१७	१८४	घादितियाणं सत्तं	५५४	२४८
कोहस्स पढमसंगह	५४३	२६८	घादीणं मुहुत्तं	६०२	३१२
कोहस्स य जे पढमे	५३८	२३५	चउसमएसु रसस्स य	६२६	३३५
कोहस्स य पढमठिदी	६०५	३१५	चरिमे खंडे पडिदे	६०४	३१४
कोहस्स य पढमादो	५७८	२८५	चरिमे पढमं विग्घं	६१०	३२१
कोहस्स य माणस्स य	४९८	१३८	छक्कम्मे संखुद्धे	४९१	१२८
कोहस्स विदियकिट्टी	५४५	२४०	जगपूरणम्हि एक्का	६२७	३३६
कोहस्स विदियसंगह	५४६	२४१	जस्स कसायस्स जं	५४९	२४३
कोहादि किट्टियादि	५३९	२३५	जस्स य पायपसाए	६५४	३६४
कोहादि किट्टिवेदग	५३७	२३३	जे हीणा अवहारे	४७४	१०४
कोहादीणं सगसग	४९३	१३१	जोगिस्स सेसकाले	६२४	३३२
कोहादीणमपुव्वं	४७२	१०२	जोगिस्स सेसकालं	६४५	३५६
कोहं च छुहदिमाणे	४४०	५२	जं णोकसायविग्घ-	६१५	३२५
कंडयगुणचरिमठिदी	५८९	२९७	जं णोकसायविग्घ-	६१६	३२६
खीणे घादिचउक्के	६११	३२३	ठिदिखंडपुधत्तगदे	४५२	६०
गणणादेयपदेसे	४६८	८२	ठिदिखंडमसंखेजे	६२५	३३४
गुणसेढि अणंतगुणे	४५५	६२	ठिदिखंडसहस्सगदे	४३४	४४
गुणसेढि असंखेजा	४४३	५५	ठिदिबंधपुधत्तगदे	४३२	४३
गुणसेढि अंतरदिठदि	५८४	२८९	ठिदिबंधपुधत्तगदे	४३१	४२
गुणसेढी गुणसंकम	३९४	२	ठिदिबंधपुधत्तगदे	४५१	६०
गुणसेढी गुणसंकम	३९८	१०	ठिदिबंधसहस्सगदे	४१६	२८
गुणसेढीदीहतं	३९९	१०	ठिदिबंधसहस्सगदे	४१७	२८
गुणिय चउरादिखंडे	५८६	२९०	ठिदिबंधसहस्सगदे	४३०	४०

गाथा	गाथा सं.	पृष्ठ क्र.	गाथा	गाथा सं.	पृष्ठ क्र.
ठिदिबंधसहस्सगदे	४४१	५३	तिकरणमुभयोसरणं	३९३	१
ठिदिसत्तमघादीणं	४८७	११९	तिण्हं घादीणं ठिदि-	६००	३१०
ठिदिसंतं घादीणं	४५९	६४	तिहुवणसिहरेण मही	६५०	३६१
णट्ठा य रायदोसा	६१७	३२६	तीदे बंधसहस्से	४२९	४०
णवणोकसायविग्घ	६१३	३२४	तेत्तियमेत्ते बंधे	४२४	३५
णवफइदयाण करणं	४७९	११२	तेत्तियमेत्ते बंधे	४२५	३६
णवरि समुग्घादगदे	६२०	३२८	तेत्तियमेत्ते बंधे	४२६	३६
णामदुगे वेयणीये	५९९	३०९	थीअद्धासंखेजा	४४५	५६
णासेदि परट्ठाणिय	५२५	२००	थीपढमदिठदिमेत्ता	६०८	३२०
तक्काले ठिदिसंतं	४१९	३०	दव्वगपढमे सेसे	५७३	२७७
तक्काले वेयणियं	४२७	३७	दव्वं पढमे समये	५७१	२६४
तत्तो सुहुमं गच्छदि	५८०	२८७	दिज्जदि अणंतभागे	५३४	२०८
तत्थ गुणसेढिकरणं	६४६	५७	पडिपदमणंतगुणिदा	५१०	१७५
तदियगमायाचरिमे	५६२	२५८	पडिसमयमसंखगुणं	४०१	१३
तदियस्स माणचरिमे	५५९	२५६	पडिसमयमसंखगुणं	५०३	१४६
तस्साणुपुव्विसंकम	४३८	५१	पडिसमयमसंखेज्जदि	५२४	१९७
ताणं पुण ठिदिसंतं	५८२	२८८	पडिसमयं असुहाणं	४५३	६१
ताहे अपुव्वफइदय	४७७	१०९	पडिसमयं अहिगदिणा	५२२	१९२
ताहे असंखगुणियं	४४८	५८	पडिसमयं ओक्कड्ढिदि	४००	१२
ताहे कोहुच्छिट्ठं	५१३	१७७	पडिसमयं दिव्वतमं	६१९	३१९
ताहे दव्ववहारो	४७६	१०८	पढमगमाया चरिमे	५६०	२५६
ताहे मोहो थोवो	४४७	५८	पढमगुणसेढिसीसं	५९२	३०२
ताहे संखसहस्सं	४४६	५७	पढमस्स संगहस्स य	५१६	१८३
ताहे संजलणाणं	४६४	७०	पढमाणुभागखंडे	४८२	११६
ताहे संजलणाणं	४६७	७७	पढमादिसु दिज्जकमं	४८०	११३
ताहे संजलणाणं	५४०	२३६	पढमादिसु दिस्सकमं	४८१	११५
ताहे संजलणाणं	५५२	२४६	पढमादिसु दिस्सकमं	५७४	२८१

गाथा	गाथा सं.	पृष्ठ क्र.	गाथा	गाथा सं.	पृष्ठ क्र.
पढमादिसंगहाओ	४९७	१३८	बंधोदएहिं णियमा	४५६	६३
पढमादिसंगहाणं	५४४	२३९	मज्झिमबहुभागुदया	६४०	३५२
पढमे असंखभागं	६४२	३५३	माणतियकोहतदिये	५५०	२४४
पढमे छट्ठे चरिमे	४९९	२४	माणतियाणुदयमहो	६०६	३९६
पढमो विदिये तदिये	५४७	२४९	माणादीणहियकमा	४८७	१९९
पल्लस्स संखभागं	३९६	३	मायतियादो लोहस्सा-	५७७	२८३
पल्लस्स संखभागं	४०६	२०	मासपुधत्तं वासा	५६३	२५८
पल्लस्स संखभागं	४९४	२६	मोहगपल्लासंख	४२३	३५
पल्लस्स संखभागं	४२०	३०	रसखंडफइढयाओ	४६६	७२
पुणरवि मदिपरिभोगं	४३३	४३	रसठिदिखंडाणेवं	४८८	१२६
पुरिसस्स य पढमट्ठिदि	४६०	६५	रससंतं आगहिदं	४६५	७९
पुरिसोदयेण चडिद	६०७	३९९	लोहस्स तिघादीणं	५८९	२८८
पुव्वणहस्स तिजोगो	६४८	३५९	लोहस्स विदियाकिट्ठिं	५७९	२८६
पुव्वणफड्डयाणं	४६९	८८	लोहादी कोहो ति य	५००	१४०
पुव्वादिम्मि अपुव्वा	५०५	१६५	लोहस्स अवरकिट्ठिग	५०९	१४३
पुव्वादिवग्गणणं	६३३	३४३	लोहस्स अवरकिट्ठिग	५०२	१४५
पुव्वापुव्वफइढय	५९९	१७५	लोहस्स तदियसंगह	५६७	२६०
पुव्विल्लबंधजेट्ठा	५२०	१९९	लोहस्स पढमकिट्ठी	५६९	२६२
बहुठिदिखंडे तीदे	६०३	३९२	लोहस्स पढमचरिमे	५६४	२५८
बादरपढमे पढमं	४९३	२५	लोहस्स य तदियादो	५७५	२८२
बादरमण वचि उस्सास	६२९	३३७	लोहादो कोहादो	५९४	१७८
बाहत्तरि पयडीओ	६४९	३६०	वारेक्कारमणंत	५०६	१७९
बंधणदव्वादो पुण	५३२	२०७	विदियगमायाचरिमे	५६९	२५७
बंधद्वव्वाणंतिम	५३०	२०६	विदियतिभागो किट्ठी-	४९२	१२८
बंधेण होदि उदओ	४४२	५३	विदियस्स माणचरिमे	५५८	२५५
बंधेण होदि उदओ	४५४	६२	विदियादिसु चउठाणा	५९९	१८६
बंधे मोहादि कमे	४२८	३८	विदियादिसु समयेसु	५७२	२७६

गाथा	गाथा सं.	पृष्ठ क्र.	गाथा	गाथा सं.	पृष्ठ क्र.
विदियादिसु समयेसु वि	४७८	१९९	से काले लोहस्स य	५६६	२५९
वीरिंदणदिवच्छे	६५३	३६४	से काले सुहुमगुणं	५८३	२८९
वेदज्जादिट्ठिदीए	५५९	२४६	से काले सो खीण-	६०९	३९०
सगसगफइढएहिं	४७३	१०३	सेट्ठिपदस्स असंखं	६३५	३४६
सट्ठाणे आवज्जिद	६२३	३३९	सेट्ठिपदस्स असंखं	६३९	३५९
सण्णिविसुहुमणि पुण्णे	६२९	३३७	सेसाणं पयडीणं	५६५	२५९
सत्तकरणाणि अंतर	४३७	५९	सेसाणं वस्साणं	५०८	१७४
सत्तण्हं पढमट्ठिदि	४५०	५९	सो मे तिहुवणमहियो	६५२	३६२
सत्तण्हं पढमट्ठिदि	४४९	५८	संकमणं तदवत्थं	४५७	६३
सत्तण्हं पयडीणं	६९४	३२५	संकमदि संगहाणं	५२३	१९३
सत्तण्हं संकामग	४५८	६४	संकमदो किट्ठीणं	५३५	२९०
सत्थाणमसत्थाणं	३९५	२	संकामेदुक्कड्ढुदि	४०३	९४
समऊणदोण्णि आवलि	४६२	६८	संखातीदगुणाणि य	५३३	२०८
समखंडं सविसेसं	४७०	९०	संगहअंतरजाणं	५३६	२९२
समयट्ठिदिगो बंधो	६९८	३२७	संगहो एक्केक्के	४९९	१३९
सीलेसिं संपत्तो	६४८	३५९	संछुहदि पुरिसवेदे	४३९	५२
सुहुमद्दादो अहिया	५९३	३०२	संजलणाणं एक्कं	४३५	४५
सुहुमस्स य पढमादो	६३२	३४०	हयकण्णकरणचरिमे	४८९	१२६
सुहुमाओ किट्ठीओ	५७०	२६४	हेट्ठाकिट्ठिप्पहुदिसु	५२९	२०५
सुहुमाणं किट्ठीणं	५९५	३०४	हेट्ठा असंखभागं	५०४	१४६
सुहुमे संखसहस्से	५९६	३०५	हेट्ठा दंडस्संतो	६२२	३३०
से काले ओवट्टणु-	४६३	७०	हेट्ठामणुभयवरादो	५२९	१९९
से काले किट्ठिओ-	५९२	१७६	होदि असंखेज्जगुणं	४८६	१९९
से काले कोहस्स य	५५५	२४८			
से काले कोहस्स य	५४२	२३८			
से काले जोगिजिणो	६४७	३५८			
से काले माणस्स य	५५६	२४९			

दातारांची शुभनामावली

दातारांचे शुभ नाव	रक्कम	दातारांचे शुभ नाव	रक्कम
श्रीमती मुरुदेवी कल्लाप्पा चौगुले, जयसिंगपूर	१५,०००	मंजुश्री सुभाष गांधी, लासुर्णे	५०१
श्रीमती राजमती रामगोंडा पाटील, जयसिंगपूर	५००१	सौ. रूपा अशोक हंजे, बेळगाव	५००
श्री. अमोलकुमार विजयकुमार मेहता, विजापूर	५०००	सारांश विवेक शेटी, कोल्हापूर	५००
श्री. जीवन वसंतराव मेहता, पुणे	५००१	कु. धवल व कु. स्वाती कोल्हापूर, बेळगाव	४००
श्री. महावीर आप्पा कळत्रे, कोल्हापूर	५०००	श्री. अभिजीत सनतकुमार दोशी, नातेपुते	३००
हिराबाई सुकुमार पाटील, बेळगाव	५०००	सौ. सीमा बाळासो वसगडे, समडोळी	२५१
कु. रूचा वीरधवल मेहता, सोलापूर	२५००	सौ. ज्योती उल्हास दोशी, अकलूज	२०१
स्व. विमलकुमारजी धनुसा महाजन यांच्या स्म.		सौ. जयावती रवींद्र फडे, पंढरपूर	१००
श्रीमती सुनंदा विमलकुमार महाजन, नाशिक	२०००	सौ. विजया सुभाष वणकुद्रे, सोलापूर	१००
सौ. मंजुषा रविकिरण मेंदरे, सोलापूर	२०००	कु. निखिन व कु. यश सुहास मोहिरे, बेळगाव	१००
सौ. सुनंदा धनचंद्र निवाणे, जयसिंगपूर	२०००	कु. अमित व कु. श्रुती राजन खोबरे, बेळगाव	१००
श्री. धन्यकुमार भ. मेळवंके, मुंबई	१५०१	कु. प्रतीक व कु. स्वाती राजन कुत्ते, पुणे	१००
गुप्तदान (५००+५००)	१०००	केवल अजित वणकुद्रे, सोलापूर	१००
श्रीमती कुसुम शहा, फलटण	१०००		
कु. सीया निमेश गांधी, पंढरपूर	१०००		
श्रीमती श्रेणिक दोशी, करमाळा	१०००		
समीक्षा अभिनंदन अथणे, कोल्हापूर	१०००		
श्रीमती इंदुमती प्रकाशचंद्र शहा, सोलापूर	६००		
सौ. राजमती भूपाल पाटील, बाहुबली	५०१		
सोहम अनुप गरगट्टे, हुबली	५०१		
श्रीमती विजयाताई अजित भीसीकर, कारंजा	५००		
विज्ञान कैलास दोशी, अकलूज	५००		
सौ. सुमन अशोक गांधी, श्रीपूर	५०१		
सौ. रंजना दोशी	५०१		
सौ. तृती नवीनचंद्र कोठारी, जंक्शन	५००		
श्री. नागकुमार श्रीपाल मगदूम, कुंभोज	५००		
सुमन गांधी, श्रीपूर	५००		